Vojislav Bogićević

SARAJEVSKI ATENTAT

Stenogram Glavne rasprave
protiv Gavrila Principa i drugova

DRŽAVNI ARHIV NARODNE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE U SARAJEVU

Izvorna građa iz novije istorije Bosne i Hercegovine

I

Urednik: prof. VOJISLAV BOGIĆEVIĆ,
naučni saradnik Drž. arhiva NR BiH

Copyright 1954 by Državni arhiv NR BiH Sarajevo

Ovitak izradio: *Ivo Kalina*, akademski slikar, Zagreb

SARAJEVSKI ATENTAT

IZVORNE STENOGRAFSKE BILJEŠKE
SA GLAVNE RASPRAVE PROTIV GAVRILA PRINCIPA
I DRUGOVÁ, ODRŽANE U SARAJEVU 1914 G.

KRITIČKA OBRADA, UVOD I REDAKCIJA:

Prof. VOJISLAV BOGIĆEVIĆ
DIREKTOR I NAUČNI SARADNIK
DRŽAVNOG ARHIVA NR BiH

STATE ARCHIVES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
SARAJEVO
Post-drawer 360
YUGOSLAVIA

EXCHANGE

IZDANJE DRŽ. ARHIVA NR BiH, SARAJEVO

27331

UVOD

Počevši od 12 pa do uključivo 23 oktobra 1914 godine, vođena je pred Okružnim sudom u Sarajevu glavna rasprava protiv 25 optuženih da su sudjelovali ili pomagali u izvođenju atentata 28 juna 1914 g. na austrougarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda.

Sama rasprava održavana je u jednoj dvorani Vojno garnizonskog sarajevskog suda pod pretsjedanjem sudskog natsavjetnika Luiđi Kurinaldija.

Na raspravi su kao zvanična lica vodili stenografske bilješke toka suđenja Vladimir Kesterčanek tadanji stručni nastavnik Tehničke stručne škole u Sarajevu i Milan Prpić, svršeni đak gimnazije i stenograf Bosanskog sabora.

Osim pomenute dvojice vodio je stenografske bilješke za *Hrvatski Dnevnik* u Sarajevu student Badalić, koji je svoj razriješeni stenogram predavao uredniku pomenutog lista Rudolfu Bojiću.[1]

Stenografske bilješke načinjene u toku jednog dana suđenja (prije i poslije podne), morale su biti odmah dešifrovane, zbog čega su oba zvanična stenografa radila naizmjenično na taj način, da, dok je jedan vodio bilješke, drugi je diktirao daktilografkinji ono što je izradio. Tako izdiktiran tekst bio je, dakle srpskohrvatski. Posao oko dešifrovanja stenograma, vršen je u Zemaljskoj vladi u Sarajevu, a nadzirao ga je šef sudstva za Bosnu i Hercegovinu Ladislav Chmielewsky koji je ujedno dešifrovane bilješke prevodio i na njemački jezik radi slanja u Beč.

Iz dosad navedenih podataka, a prema saopštenju stenografa dra Kesterčaneka saznajemo da se u Beču morao nalaziti razriješen stenogram na srpskohrvatskom jeziku, a također i njegov njemački prijevod. Badalićev stenogram je bio stvar privatnog vlasništva.

Premda je za suđenje vladalo veliko interesovanje u zemlji i van granica Austro-Ugarske Monarhije, suđenju je mogao da prisustvuje vrlo mali broj privatnih lica i to sa posebnim ulaznicama.[2]

Domaću štampu iz Sarajeva pretstavljali su novinari listova: *Sarajevoer Tagblatt*, *Bosnische Post* i *Hrvatski Dnevnik*. Bili su izvan Bosne jedino novinari iz Budim-Pešte, pretstavnici *Pester Journala* i *Az Esta* i pretstavnik bečkog *Tagesposta*.[3]

Očekivalo se da će pojedini dnevni listovi donositi sa suđenja izvještaje sa više pojedinosti, a *Hrvatski Dnevnik* i stenografisani zapisnik. To se, među-

---

[1] Dr. Vladimir Kesterčanek, Autentični stenografski zapisnik sudbene rasprave protivu Gavrila Principa i drugova. *Nova Evropa*, Zagreb, 26 III 1934, 73 i d. *Obzor*, Zagreb, 25 II 1926.
[2] *Bosnische Post*, Sarajevo, 1914 br. 231 od 12 X 1914.
[3] *Hrvatski Dnevnik*, Sarajevo br. 272 od 13 X 1914.

tim, nije dogodilo. Zemaljska vlada u Sarajevu vodila je strogog računa o tome šta može javnost da sazna sa suđenja pa su ti izvještaji bili podložni preventivnoj cenzuri. Premda je *Hrvatski Dnevnik* donosio nešto opširnije izvještaje, oni su bili zadahnuti strogo zvaničnim stavom prema Sarajevskom atentatu, svakako neka vrsta kominikeja.[4]

Prema tome tadanja austrougarska štampa nije u ono doba bila vjeran tumač toka procesa.

Obzirom na vrlo oštru i vrlo opsežnu polemiku koja je vođena od 1919 pa sve do 1941 godine u vezi sa odgovornošću za rat, očekivalo se da će austrougarska vlada u Beču a docnije austriska vlada objaviti stenogram sa procesa Gavrilu Principu i drugovima jer je upravo na elementima provedene istrage protiv učesnika u Sarajevskom atentatu docnije i Austrija bazirala svoju tezu o odgovornosti za rat. Ona to međutim nije učinila, a nije to učinila ni jugoslovenska vlada, premda je poslije 1925 g. raspolagala sa autentičnim stenogramom sa navedenog procesa. Nije predmet našeg raspravljanja da se upuštamo u analizu i uopšte razmatranje činjenica u vezi sa Sarajevskim atentatom, ali koliko bi bilo u vezi sa istorijatom samo stenograma procesa, dalo bi se pretpostaviti da austriska, pa ni ranije austrougarska vlada nisu objavile stenograma, jer provedeni sudski postupak ne daje nikakvih elemenata na osnovu kojih bi se moglo dokazati makar i indirektno učešće i pomaganje zvanične Srbije u organizovanju i izvođenju atentata. Nasuprot tome, sudski proces je iznio na površinu mnoge činjenice koje govore o rđavoj upravi Austro-Ugarske u Bosni čija je posljedica bila: kulturna zaostalost stanovništva tih pokrajina i ekonomska bijeda narodnih masa.

Jugoslovenska vlada nije mogla objaviti stenogram onakav kakav je, jer bi on mogao da izazove traženje revizije Solunskog procesa, a svaka diskusija u vezi sa Solunskom aferom ne samo što nije bila poželjna, nego je i zabranjivana. U drugi plan bi došla slobodoumnost i napredno držanje učesnika u Sarajevskom atentatu, odnosno pripadnika Mlade Bosne, što također nije odgovaralo konzervativnim i reakcionarnim shvatanjima koja su kod nas vladala između dva rata. Očekivalo se i priželjkivalo objavljivanje stenograma, ali do toga nije došlo.[5]

Državni arhiv NR BiH u Sarajevu, odobrenjem Izvršnog vijeća NR BiH[6] objavljuje stenografski zapisnik sa suđenja Gavrilu Principu i drugovima.

---

[4] *Bosnische Post*, Sarajevo, br. 233 od 13 X 1914: »Mit Rücksicht auf die gegenwärtigen ausserordentlichen Verhältnisse, müssen wir uns lediglich auf die offizielle Berichterstattung beschränken«.

[5] Vojislav Bogićević, Austriske vlasti i Sarajevski atentat. *Nova Evropa*, Zagreb, juli 1934. 268. U predgovoru za pomenuti članak piše dr. Pero Slijepčević: »Primjerak kojim sam se ja služio da objavim momente gdje atentatori skidaju odgovornost sa Srbije (u beogradskim *Novostima*) i njihove jugoslovenske poglede (u *Novoj Evropi*) obadvoje 1925, kad je to pitanje bilo akutno, — stavio mi je bio ljubazno na raspoloženje g. Aco Poljanić, viši činovnik Zemaljske banke u Sarajevu. Vredilo bi odista uporediti razne redakcije zapisnika sa procesa, te objaviti taj materijal«. Dr. Siton Vatson (R. W. Seton-Watson): *Sarajevo*, studija o uzrocima Svetskog rata. Zagreb 1926, 120: »Celokupni izveštaji sa procesa nisu nikada objavljeni, delom zato što su originalni zapisnici odneseni iz Sarajeva u Beč, pa se Jugosloveni nisu mogli njima koristiti; ali je nedavno nađen u Sarajevu jedan prepis, te ima nade da će uskoro moći biti objavljen u svojoj potpunosti«. Na istu stvar se osvrće Vatson i na 214 str. svoje knjige, očekujući da će stenogram procesa objaviti dr. Slijepčević koji je iz pomenutog stenograma donio izvode 1925 u N. E.

[6] Izvršno vijeće NR BiH, Sarajevo br. 3868/54 od 11 maja 1954.

Tekst što ga objavljuje Državni arhiv, autentičan je prepis stenograma koji je 1914 g. prilikom suđenja sa originalnih bilježaka razriješen i poslan u Beč. Pored ostalog dokaz za to je i pismena zabilješka (napomena) koja se nalazi uz tekst, a koju je načinio 26 januara 1939 g. tadanji načelnik Glavne arhive Ministarstva inostranih dela u Beogradu. Ta, može se reći, zvanična zabilješka, u koliko se odnosi na sam tekst što ga objavljujemo glasi:

»Ovi prepisi učinjeni su sa službenih tekstova iz arhive bivšeg Zajedničkog ministarstva za Bosnu i Hercegovinu (tzv. »Bosanske arhive«) u odeljenju za štampu Ministarstva Inostranih poslova 1925 u Beogradu. Jedan primerak bio je u svoje vreme dat francuskom publicisti (Albertu Mousset-u — V. B.) tada direktoru beogradske »Agencije Avala« koji je sa njih priredio francuski prevod, izdat u Parizu 1930 godine.«[7]

Kako se vidi iz napomene br. 753 našeg rukopisa, ovaj tekst je sravnjivan sa naknadno rekonstruisanim tekstom dra Kesterčaneka.

Gdje se danas nalaze službeni tekstovi sa kojih je priređen prijevod što ga objavljuje Državni arhiv, nije se dalo ustanoviti. Izvoran prepis sa službenih tekstova čuva se u Državnoj arhivi NR Srbije u Beogradu, sa kojih je učinjen, komisiski sravnjen i zvanično ovjeren ovaj naš prepis. Moglo bi se pretpostavljati da su službeni tekstovi odneseni za vrijeme Drugog svjetskog rata u Njemačku ili Austriju.

Pored citirane zvanične zabilješke, autentičnost naših prepisa dokazuje i način na koji su oni rađeni. Govor optuženih seljaka i način izražavanja je posve originalan, a također i sudija, optuženih đaka i ostalih koji su na procesu imali neku ulogu. Sav tekst teče kao neprekinuta cjelina, izuzev neznatnog dijela koji nedostaje, a koji smo mi u napomeni nadopunili. Ortografija, stil, red rečenica, odnosno riječi je također dokaz originalnosti, jer je, vidi se, sadržina razriješenog stenograma dosta brzo diktirana, a sa srpskohrvatskog je prevađano na njemački, zbog čega nije ni vođeno o tom računa da se srpskohrvatski tekst i pravopisno dotjera, nego je ostao posve izvoran.

Mi ovaj naš tekst upoređujemo ovdje sa još četiri druge verzije stenograma, pa će se vidjeti da u našem tekstu izvjesne stvari nedostaju, ali također i u ostalim tekstovima ima sadržine (daleko više) koja nedostaje. Stvar je posve razumljiva. Stenografu, pogotovo na suđenju kakvo je tada bilo, pored sve spretnosti i poznavanja vještine stenografisanja, nije bilo moguće 100% uhvatiti tok rasprave, pa su stenografi, samo pokatkad izostavljali ono što su morali da propuste, ako je to po njihovom shvatanju bilo od manje važnosti za tok procesa. Prema tome, sve ono što u našem tekstu nedostaje i da to nismo zabilježili u napomenama, ne bi bitno mijenjalo vrijednost samog teksta, a pogotovo njegovu potpunost.

Da bi originalnost našeg teksta bila u cijelosti zadržana, tekst je morao biti samo pravopisno dotjeran, jer bi ga u protivnom slučaju bilo teško čitati, a samim tim nije ništa izgubio na originalnosti. Svaka riječ je ostavljena onako kako je ona bila na suđenju izgovorena.

*

[7] Državni arhiv NR BiH, Sarajevo. Akv. br. 828.

Do 1941 godine u inostranstvu je objavljeno nekoliko tekstova stenograma sa procesa Gavrilu Principu i drugovima, ali ti tekstovi, bilo da su znatno skraćeni ili čak dopunjavani, izdavani su u političke svrhe kako se to vidi iz njihovih uvoda i predgovora, zbog čega su za naučne svrhe neupotrebljivi. Ta neupotrebljivost pojačana je i time jer se nijednom ne zna njegovo porijeklo. Oni su mogli da posluže kao propagandno sretstvo za neku određenu svrhu ili čak kao popularna lektira, ali trajne vrijednosti nemaju.

Da bismo stenogramu što ga objavljuje Državni arhiv dali njegovu pravu vrijednost, potrebno je kritički se osvrnuti i na pomenute tekstove koji su objavljeni, premda smo u napomenama dali sve razlike i otstupanja između našeg i ostalih tekstova.

1) *La Conspiration Serbe contre la Monarchie Austro-Hongroise, Bern 1919. F. Wyss, edit.* Autor knjige je anonimno lice.

To su prve objavljene stenografske bilješke sa suđenja Gavrilu Principu i drugovima. Tekst tih bilježaka je znatno skraćen, a sam naslov kaže kakva je tendencija toga spisa. Najvjerovatnije je da je njegovo porijeklo isto kao i stenogram »prof. Pharosa« o kome je riječ u sljedećem našem poglavlju. Dovoljno je to da je autor knjige anoniman i da se ne zna odakle je uzeo građu za svoju knjigu. Za nas ne znači ništa ako se rekne da je knjiga rađena na osnovu autentične, službene i sl. građe, ako nije rečeno gdje se nalaze njeni originali i ko je pisca ovlastio da se njima posluži.

Na ovaj spis se osvrnuo sa nekoliko riječi američki istoričar, poznati branilac teze bivših Centralnih sila o odgovornosti za rat Sidney Bradshaw Fay, profesor za noviju istoriju Evrope na Harvardskom univerzitetu u Cambridg-u (SAD).[8]

2) *Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo. Nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung, aktenmässig dargestellt von Professor Pharos und einer Einleitung von Josef Kohler o. Professor der Friedrich Wilhelm-Universität in Berlin und Geheimer Justizrat, Sonderabdruck aus dem »Archiv für Strafrecht und Strafprozess«*, R. v. Decker's Verlag, Berlin 1918.

Dosad je sa punom pouzdanošću utvrđeno ko se krije pod pseudonimom »prof. Pharosa«. S. B. Fay kaže da se pod tim pseudonimom krije poznati jezuita pater Anton Puntigam.[9] Mišljenje Fay-evo je za nas mjerodavno jer je on to morao znati, a u svoje dvije voluminozne knjige u kojima dokazuje da Njemačka i Austro-Ugarska nisu krive za Prvi svjetski rat, najvećim dijelom se služio podacima iz knjige Pharosa.

Prije S. B. Fay-a je Hermann Wendel ustvrdio da se pod pseudonimom prof. Pharosa krije jezuita pater Puntigam.[10]

---

[8] Sidney Bradschaw Fay, Der Ursprung des Weltkrieges, Berlin 1930. Knj. II, 37, nap. 3. Tu se kaže za ovu knjigu: ». . eine gedrängte Darstellung der ganzen Verhandlung, einschliesslich einiger Stücke, die bei Pharos fehlen . .«

[9] S. B. Fay, cit. dj. II, 36—37, nap. 3: »Pharos soll ein Pseudonim sein. Die Tatsache, dass er offensichtlich persönlich der Verhandlung beiwohnte — gibt es doch eine Beschreibung jedes Angeklagten und dass er eine starke Abneigung gegen die Freimaurerei bekundet lässt vermuten, dass sich dahinter Pater Puntigam, der jesuitische Beichvater des Erzherzogs, verbirgt«. Pater Puntigam Anton bio je 1914 g. profesor teologije na Katoličkom teološkom učilištu, centralno sjemenište, Sarajevo, pod upravom Družbe Isusove.

[10] Albert Mousset, Un drame historique L'attentat de Sarajevo. Documents inédits et texte integral de sténogrammes du procès. Payot, Paris, 1930, s. 28. Napom. 1: »D'après M. Hermann Wendel (Freimaurertum und Attentat von Sarajevo, dans la revue Krieg d'août 1929), Pharos ne serait autre que le père jésuite Puntigam, qui assista au procès.«

Knjigom prof. Pharosa nije se niko opširnije pozabavio, a to nije ni laka stvar ako ne znamo ni autora ni provenienciju knjige. Jedini je bio S. B. Fay koji se o njoj pohvalno izražava, mada svega u nekoliko rečenica.[11] U koliko je i bilo kratkih osvrta, oni su odreda nepovoljni za knjigu.

Tendencija knjige prof. Pharosa, a to su mnogi zapazili, vrlo je očevidna. Pored oštro istaknute navodne uloge masona (slobodnih zidara) u organizovanju Sarajevskog atentata, prof. Pharos, a još više njegov predgovornik berlinski kriminalista Kohler, pokušavaju da sadržinom knjige dokažu i pokažu ulogu internacionalne masonerije kao i zvanične Srbije, pa i ulogu Rusije u vezi sa organizovanjem Sarajevskog atentata. Knjiga je očevidno naručena.

Tendencioznost knjige oštro je istakao engleski istoričar Sir Charles Oman u svojoj knjizi: *The Outbreak of the War of 1914—1918*, London 1919, s. 9. S. B. Fay se čudi takvom mišljenju odličnog engleskog istoričara.[12]

Slično mišljenje o Pharosovoj knjizi izrazio je i Siton Vatson u svojoj knjizi: *Sarajevo*. On kaže: »Izvještaji koji su objavljivani u toku Rata od profesora koji se potpisuje izmišljenim imenom ‚Pharos', vrlo su nepotpuni i često netačni; vidi se da im autor ne zna ni najosnovnije elemente pitanja usljed kojih je došlo do procesa, te brka čak i jugoslovensku ideju sa nekom političkom strankom.«[13]

Bivši vođa austriskih masona Eugen Lennhoff koji u svojoj poznatoj knjizi: *Politische Geheimbünde* posvećuje znatno poglavlje Sarajevskom atentatu, ne bi vjerovatno ni pomenuo prof. Pharosa, da se nije radilo o tendenciji Pharosove knjige u odnosu na slobodne zidare.[14]

Albert Mousset, kojeg smo naprijed pomenuli i o kome ćemo također opširnije govoriti, osvrnuo se na knjigu prof. Pharosa uglavnom zbog njegove optužbe masona, koju on u svom opsežnom predgovoru pobija.[15] I on zna da se pod pseudonimom Pharos krije pater Puntigam.

A. Mousset se osvrće i na nepotpunost Pharosove knjige konstatujući u uvodu da je tekst »skraćen i iskidan«.[16]

---

[11] S. B. Fay, cit. dj. II, 37: »Der Gerichtsprotokol enthält wertvolle Daten über die dunklen Vorbereitungen zum Morde innerhalb Serbiens«. Fay se čudi kako i drugi nisu shvatili vrijednost Pharosove knjige.

[12] S. B. Fay, cit. dj. II, 37 piše: »Selbst ein so ausgezeichneter Historiker wie Sir Charles Oman meinte »die ganze Beweisführung sei gefälscht . . . das Protokol sei so starkt überarbeitet, dass man kein Wort davon glauben könne«.

[13] S. Vatson, Sarajevo, 214. Na ovu napomenu S. Vatsona osvrnuo se Fay u cit. dj. II, 37, nap. 3: »Seton Watson bringt keinen Beweis für seine Behauptung bei (Sarajevo, 259) dass diese Darstellung „sehr unvollständig und unwahrhaftig" sei, und dass „sie von österreichisch-ungarischen Regierung zu veröffentlicht" sei.«

[14] Eugen Lennhoff, Politische Geheimbünde im Völkergeschehen, Berlin 1932, 488, nap. 1: »Mit dem immerwieder auftauchenden Legende, die Attänteter von Sarajevo seien Söldlinge der internationalen, oder doch der serbischen Freimaurerei gewesen, habe ich mich in meinem Buch »Die Freimaurer« (Amalthea-Verlag, Wien, II Auflage, 1930) auseinandergesetzt. Sie verdankt ihre Entstehung von einem gefälschten Schriftstück des berüchtigten Londoner Revolverblattes »John Bull« abgesehen nicht zuletzt dem 1918 erschienenen Prozessprotokol des »Professors Pharos, recte Pater Puntigam, dem neuerdings von dem französischen Forscher Mousset eine ganze Reihe von Unrichtigkeiten nachgewiesen worden sind«.

[15] Mousset, cit. dj. 28: »La thèse de la culpabilité maçonnique à été reprise par un professeur allemand sous le pseudonyme de Pharos et surtout par son préfacier le professeur Kohler. Je dirai ailleurs ce que je pense de cet ouvrage. Qu'il me suffise de noter ici que Pharos et Kohler, après avoir mis en cause la maçonnerie (surtout française), n'en accusent pas moins la Serbie officielle la »Narodna Odbrana« . . . et la Russie. Il faudrait cependant s'entendre«.

[16] Mousset, cit. dj. 45 (Avertissement): »Le texte donné par Pharos est écourté et tronqué«.

Knjiga prof. Pharosa, koja sadrži uvodnu riječ prof. Kohlera i kratak predgovor anonimnog autora knjige, pretstavlja stenografisani zapisnik sa procesa Gavrilu Principu i ostalim učesnicima u Sarajevskom atentatu. Tu se nalaze saslušanja: Nedeljka Čabrinovića, Gavrila Principa, Trifuna (Trifka) Grabeža, Danila Ilića, Vase Čubrilovića, Cvjetka Popovića, Veljke Čubrilovića, Miška Jovanovića, Lazara Đukića, Ive Kranjčevića, Marka Perina, Nikole Forkapića, Dragana Kalembera, Miće Mičića, Jakova Milovića, Obrena Miloševića, Mitra Kerovića, Jove Kerovića, Blagoja Kerovića, Cvijana Stjepanovića, Ivana Momčinovića, Franje i Anđele Sadilo (str. V—XII i 1—155). Saslušanje svjedoka i to samo generala Oskara Potjoreka i grofa Harracha (155—159 s.). Pod naslovom: Dokazni postupak (Beim Beweisverfahren) nalazi se izvještaj o Narodnoj odbrani i iskaz Čabrinovićev o slobodnim zidarima (159—163). Riječ Državnog tužioca sadrži svega nepunih osam redaka (162), a odbrana optuženih, odnosno riječ branilaca četiri retka (163). Zatim osuda (163 i 164) i na kraju nešto o smrti Nedeljka Čabrinovića i bolesti Gavrila Principa, koji je »čuvši da je Srbija zauzeta i da je kralj Petar pobjegao bio teško potišten a posve satrven kad je čuo da je umro Nedeljko Čabrinović« (165).

U knjizi se nalazi i nekoliko fotografija koje se odnose na Sarajevski atentat. I to je sa tendencijom, jer nisu izostale fotografije Ciganovića i Tankosića.

Prof. Pharos kaže za svoje stenografske bilješke da ih je načinio »saobrazno aktima prema hrvatskom (srpskom) stenogramu«, dok u naslovu kaže da se radi o »službenom stenogramu«.[17] To je isto toliko kao da nije ništa ni kazao jer se ne zna za porijeklo stenograma. Zvanični tekst to uopšte nije, niti bi ga on dobio od Zemaljske vlade u Sarajevu, niti iz Beča. Dr. Kesterčanek i Prpić nisu smjeli ni reći da su zadržali originalne bilješke koje su sami vodili, a koje su onda vjerojatno bile još potpune. Pharosov tekst također nije ni ono što je Mousset-ov, pa prema tome, može se sa mnogo sigurnosti pretpostavljati da se ovdje radi samo i jedino o tekstu Badalićevom sa kojim je raspolagao *Hrvatski Dnevnik*, odnosno njegov urednik Rudolf Bojić, a mi znamo koliko su bili bliski pater Puntigam i nadbiskup dr. Josip Štadler, čije stranke (Hrvatska udruga) je organ bio *Hrvatski Dnevnik*. Nije isključeno da je pater Puntigam, kojega je car odlikovao pred odlazak u Njemačku 1917 g. ordenom ratne krune II stepena, dobio i izvjesna dokumenta u vezi sa atentatom od Zemaljske vlade kojima se poslužio. Dovoljno je pročitati prijedlog Zemaljske vlade za odlikovanje patera Puntigama pa da se vidi šta je on onda značio za austrougarsku upravu u Bosni, odnosno kakve su bile njegove zasluge za režim.

I sama njegova knjiga je udešena tako da se njom ne udara samo na masoneriju kao inicijatora atentata, izgleda čak da je to i manje važna stvar od odbrane službene austrougarske teze koju on zastupa jednim na ordinaran način i proizvoljno udešenim stenogramom. To je on mogao učiniti služeći se nezvaničnim tekstom, čime se u danom momentu mogla da brani i austro-

---

[17] Professor Pharos, Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo, Berlin 1918. Na naslovnoj strani knjige je rečeno: »Nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung aktenmässig dargestellt. U predgovoru Pharosovom s. 2: »Wir haben darum den Gang des Sarajevoer Attentatsprozesses aktenmässig nach den uns vorliegenden kroatischen (serbischen) Stenogrammen dargestellt«.

ugarska uprava ili docnije austriska vlada sa sigurnom tvrdnjom da niko od njih nije dao teksta stenograma pateru Puntigamu. Nije isključeno da su Puntigamu bili stavljeni na uvid istražni i drugi spisi Sarajevskog atentata. Samo tako se mogu razumjeti pojedini opširni odgovori, koji bi isto toliko koristili Austriji da su ih unijeli zvanični stenografi. Oni bi to sigurno i učinili da su takvi odgovori postojali.

Tendencioznost Pharosove knjige je očevidna. On se u napomenama, a da ne govorimo o uvodu i predgovoru, često poziva na pojedine stavove teksta svoje knjige da bi dokazivao tezu koju zastupa.[18] Nadmašio ga je njegov saradnik Josef Kohler čija je tendencioznost izražena govorom punim mržnje i nipodaštavanja prema učesnicima u Sarajevskom atentatu i Srbiji. On u pripadnicima Mlade Bosne koji su svoje političke poglede i ideje izlagali tako jasno i zrelo pred sudskim senatom, vidi »šaku bijednika« (»ein paar elende Individuen«, s. V.); »naročita svojta zločinačkih fanatika« (»ein besonderes Sippe der Verbrecherfanatiker« — s. IX) itd. Zatim Kohler prelazi na jednu od glavnih tendencija Ph. knjige i kaže da su Princip i drugovi pali pod uticaj internacionalne masonerije, čija »francuska slobodnozidarska loža Veliki Orijent ima za cilj da svuda ispruži svoje pipke ako se htjelo da se uništi crkva, potkopa monarhiski osjećaj, olabavi državna moć, a prije svega da se Germanstvo pogodi u živac« (s. VI). Stoga su i po Kohleru u Narodnoj odbrani slobodni zidari koji su »politički obradili« ove »posve nedozrele mladiće« (»ganz ungereifte Gesellen« — s. XI), iskoristivši ih u svoje ciljeve, itd.

U duhu tih teza udešen je Ph. stenogram, zbog čega je on za više od polovine originalnog teksta manji, gdje kako smo vidjeli nedostaju govori branitelja, a naročito branitelja Veljke Čubrilovića i još nekolicine optuženih dra Rudolfa Zistlera, poznatog socijalističkog radnika u Hrvatskoj i Bosni do 1914 godine. Nasuprot tome polemika koja je često vođena između članova sudskog vijeća i optuženih, zatim neka pitanja i odgovori, često su kod Ph. iskonstruisani prema zahtjevima tendencije koju ima stenogram. Neshvatljivo je, da je to često i M. primao za gotovo i unosio u svoj tekst.

U vezi sa nepotpunošću Pharosovog teksta načinićemo ovdje samo neka upoređenja. U našem tekstu nalazi se 1515 (okruglo) pitanja i odgovora koji se odnose na optužene: Mičića, Miloševića, Kerovića: Mitra, Jovu, Blagoja i Neđu, Stjepanovića, Momčinovića, Franju i Anđelu Sadilo. Kod Pharosa je svega 620 pitanja i odgovora (okruglo). Isto to važi i za saslušanja Principa, Čabrinovića i ostalih optuženika, ne računajući ostali posve izostavljen tekst. Stoga njegova knjiga ima svega 165 stranica.

Vođeno je naročito računa o tome da se izostave ona mjesta iz kojih se vidi da su Gavrilo Princip i njegovi drugovi sami došli na ideju atentata i da ona nije ni od koga inspirisana, izuzev što su dobili sretstva za atentat, što ni optuženi ne poriču. Naročito je istrajan član sudskog vijeća Naumowicz koji

---

[18] Pharos, cit. dj. 12, nap. 10: »Der politische Charakter des Mordes von Sarajevo ist vollkommen klar. Er sollte jene Persönlichkeit aus dem Wege geräumt werden, welche als der stärkste Schutzwall Österreichs gegen die serbische Pläne galt. Doch sehen wir nebenher noch eine andere Macht am Werke — die Freimaurerei. Jener tatkräftige habsburgische Thronanwalt war ihr aus bekannten Gründen ein Dorn im Auge. Der serbischen »Narodna obrana«, deren führende Häupter der Freimaurerei angehörten, war die mächtige Bundesgemeinschaft der Loge in Ententeländern viel zu kostbar, als dass dieselbe durch Ausserachtlassung ihrer Direktiven in dieser höchst wichtigen Angelegenheit hätte beleidigt werden dürfen.«

postavlja mnogobrojna i unakrsna pitanja da bi naveo optužene na priznanje o učešću Narodne odbrane u organizovanju atentata. To mu međutim ne uspijeva, ne toliko zbog logičnih odgovora optuženih, nego zbog toga što se to nije moglo ni iskonstruisati, jer nije ni postojalo.

Izbjegavana su i ona mjesta gdje se pominju političke namjere Franje Ferdinanda u odnosu na Južne Slovene, odnosno njegovi trijalistički planovi. Izostavljena su i ona mjesta gdje Čabrinović govori o nedaćama stanovništva u Bosni, civilnoj listi Franje Josifa od 60.000 forinti itd. Smisao svega je: atentatori su nezreli mladići, a uz to degenerici, a iza njih stoji zvanična Srbija i internacionalna masonerija, koji su ih kao takove mogli da iskoriste. Sve se to, temeljitim razmatranjem našeg teksta i napomena uz tekst dade lako ustanoviti.

Kod nas je dr. B. Bratić, ma da vrlo kratkim osvrtom, dao karakteristiku Pharosove knjige. On kaže: »Ove bilješke su nepotpune i tako skraćene, možda i namjerno da pretstavljaju falsifikat«.[19]

Kratak osvrt na Ph. knjigu ima i kod dra Lea Pfeffera istražnog sudije u Sarajevskom atentatu u napomenama knjige: Istraga u Sarajevskom atentatu (pisac napom. dr. Milan Ćurčin — V. B.), gdje se kaže: »Ovo pitanje o učešću framasona u Atentatu, postavio je u javnosti pater Puntigam za kojega sudac istražitelj kaže da je prisustvovao raspravi, te koji je za vrijeme rata izdao anonimno prvi zapisnik sa rasprave, doterujući ga i premećući proizvoljno iskaze osumnjičenika — kako je to pokazao A. Mousset u svojoj knjizi — da bi ‚dokazao' svoju tezu«.[20]

3) *Albert Mousset, Un drame historique L'attentat de Sarajevo. Documents inédits et texte intégral des sténogrammes du procés. Payot, Paris 1930. Knjiga* ima 678 stranica.

A. Mousset, a to je vrlo karakteristično, nije kao ranije ni Pharos, nigdje pomenuo od koga je dobio građu za svoju knjigu i ko ga je ovlastio da tu i takvu građu objavi. I on, slično Pharosu kaže posve neodređeno na naslovnoj strani knjige da se radi o »neobjavljenim dokumentima i potpunom tekstu stenograma procesa«. U uvodu knjige (Avertissement) on kaže da je »stenogram procesa koji se ovdje objavljuje prijevod potpunog srpskohrvatskog teksta dostavljenog zvaničnim putem Vladi u Beč. (Tekst) je porijeklom iz Sarajeva«.[21]

Zagrebačka *Slobodna Tribuna* objavila je 1931 g. anonimno pismo iz Sarajeva od 20 IV 1931 g. u kome neki N. N. pokušava da objasni porijeklo Mousset-ovog stenograma. On pretpostavlja da se ovdje radi o naknadno rekonstruisanom stenogramu dra Kesterčaneka, koji je 1925 g. predat Vladi u Beogradu, pogotovo, kaže on, jer se ne zna za prvi prevod iz 1914 godine.[22]

Osim ovog anonimnog pisca pisma, niko se više nije pitao za provenienciju Mousset-ovog teksta, ni za način na koji je on donesen. Porijeklo smo mi

---

[19] Dr. B. Bratić, Sarajevski atentat i nacionalno-socijalistička propaganda. *Pregled*, Sarajevo 1933, sves. za febr. s. 118.

[20] L. Pfeffer, Istraga u Sarajevskom atentatu (čir.) Zagreb 1938, 202.

[21] M. cit. d! 45: »Les sténogrammes du procès de Sarajevo publiés ici sont la traduction *in extenso* du texte serbo-croate envoyé par la voie officielle au gouvernement de Vienne. Ils proviennent de Sarajevu.«

[22] *Slobodna Tribuna*, Zagreb, 1 maja 1931 (str. 5).

naprijed objasnili i mišljenja smo da drugi nikakav komentar i ne treba, jer bi to bilo dokazano i samim tim kad bi se oduzela dopuna toga teksta koja je izvršena u Mousset-ovoj knjizi.

Ako pažljivije proučimo ne samo opsežni predgovor (Introduction) Mousset-ove knjige koji iznosi 44 stranice, nego i sam tekst, biće nam na prvi pogled jasno, da je i ova knjiga izdata sa određenom tendencijom. To, uostalom, kaže u predgovoru i sam autor, napominjući da će »u vezi sa podacima procesa prijeći na pitanje odgovornosti za rat«.[23]

Mousset-ov predgovor je napisan tako kako je to odgovaralo, ne tezi o neodgovornosti zvanične Srbije u organizovanju Sarajevskog atentata, nego kako je to uglavnom odgovaralo tadanjoj režimskoj tezi, ili bolje rečeno tezi nekolicine solunskih ministara i vojnih lica koji su proveli 1917 g. u Solunu proces protiv pukovnika Dragutina Dimitrijevića-Apisa i drugova, odnosno protiv *»Organizacije Ujedinjenje ili smrt«*. Služeći se nekritički i Pharosovim tekstom i prikazujući nevjerno pojedine stvari, nije Mousset mnogo doprinio odbrani teze, što mu je, vjerujemo, bilo povjereno. Naša tvrdnja u vezi sa Organizacijom Ujedinjenje ili smrt, vidi se već i po tome, što se organizacija nigdje kod Mousset-a ne zove pravim imenom, nego redovno pogrdnim imenom »Crna Ruka«, a tako su je redovno zvali njeni protivnici. O pukovniku D. Dimitrijeviću-Apisu dato je takvo mišljenje kakvo se nalazi i u zvanično izdatoj knjizi o Solunskom procesu *(Tajna prevratna organizacija)*.

Mousset naziva Apisa »specijalistom za atentate protiv suverena«, pa nabrajajući atentate koje je on navodno organizovao ili namjeravao da organizuje kaže: . . . »a da se i ne govori o zavjeri protiv srpskog regenta Aleksandra, o zavjeri radi koje je on bio strijeljan u junu 1917 g. na Solunskom frontu«.[24]

Drugim riječima: zar je čudo ako je on umiješan u organizaciju protiv austrougarskog prestolonasljednika Franje Ferdinanda, kad eto, taj »internacionalni terorista«, organizuje atentat i na srpskog prestolonasljednika regenta Aleksandra, na bugarskog kralja, grčkog kralja itd.

A što se tiče atentatora Bosanaca »Princip i Grabež su anarhističke prirode, sa niansama boemstva kod Čabrinovića i Grabeža, pojačano kod svih bolešću, teškoćama života, izgrađene (revol. prirode — V. B.) rđavo prisvojenom lektirom koje su se same od sebe udaljavale izvan društvenog okvira«.[25] Koliko srodnosti između dvije iskonstruisane teze: Pharosove i ove, samo što

---

[23] M. cit. dj. 7: »Si j'avais à juger de l'intérêt du procès dont on trouvera plus loin les sténogrammes in extenso, je passerais volontiers sur la question de responsabilités de la guerre — question d'une tout autre ampleur — pour dire que ce procès nous offre le tableau le plus évocateur et le plus tragique des rapports entre Slaves et Germains en Autriche-Hongrie à la veille de la guerre mondiale«.

[24] M. cit. dj. 22: »Quelle est la part exacte de la »Main Noire« dans l'attentat de Sarajevo? Dimitrijević Apis a été un spécialiste, pour ne pas dire un monomane, de l'attentat contre les souverains. Au témoignage du roi Nicolas de Monténégro, de Ferdinand de Bulgarie, de Constantin de Grèce, voire de Guillaume II, sans parler de sa participation au meurtre d'Alexandre Obrenović, ni du complot contre le régent Alexandre de Serbie, complot à la suite duquel il fut passé par les armes en juin 1917 sur le front de Salonique«.

[25] M. cit. dj. 31: »Ce sont des natures anarchistes, nuancées de bohême chez Čabrinović et Grabež aigries chez tous par la maladie et les difficultés de l'existence, travaillées par des lectures mal assimilées et se plaçant d'elles-mêmes hors des cadres de la société«.

Slično se izražava i S. Vatson u svom *Sarajevu*, 98: »Jedna je stvar sasvim pouzdana: da su sva tri mladića patili od sušice i bili neurasteniei, da su materijalno jedva vezivali kraj s krajem, i da su bili na svašta spremni; kao i to da je svaki od njih već smišljao da izvrši kakvo očajničko delo u svojoj bosanskoj domovini, pre nego što je i dopro do njih aber Pušarin«.

Mousset kaže da iza Principa i drugova stoji »Crna Ruka«.[26] To što on zastupa stanovište da je ideja za atentat nikla u glavama samih atentatora, ne čini to Mousset da bi to branio kao osnovno u organizaciji Sarajevskog atentata, nego zbog toga da i od inscenatora Solunskog procesa odbije svaku odgovornost.

Daleko teže nego o Pharosovoj knjizi, bilo je dati prikaz Mousset-ovog stenografskog izvještaja sa procesa u Sarajevu. Trebalo je imati u ruci istu gradu sa kojom se služio Mousset i znati kako je on do te građe došao. To je za vrijeme stare Jugoslavije, razumije se, bilo posve nemoguće. Mi danas, međutim, imamo potrebne podatke i ne predvođeni nikakvom tendencijom možemo da kažemo svoje mišljenje, smatrajući ga objektivnim.

Na prvom mjestu tvrdimo da tekst kao što ga je objavio Mousset nije nikad postojao niti postoji kako u Beču, tako ni u Beogradu, a najmanje u Sarajevu odakle Mousset kaže da je dobio srpskohrvatski tekst svoga stenografskog izvještaja. Mousset kaže za tekst svoga stenograma da je »potpun«. On je zaista dopunio originalni tekst što ga mi objavljujemo, samo je vrlo teško ocijeniti da li su te dopune vjerodostojne, obzirom na izvor iz kojih su one vršene.

Postoje samo dva teksta: ovaj što ga mi objavljujemo i Pharosov (recte Badalićev), a kompilacija ta dva teksta je onaj što je Mousset objavio. Kakva je ta kompilacija, u to se nećemo upuštati, jer kompilacija ostaje kompilacija, pogotovo ako su tekstovi od kojih je sačinjena nepouzdani, pa čak, kako se kaže i falsifikovani, kakav je u stvari Pharosov tekst.

Ovu našu tvrdnju mi dokazujemo iznoseći u napomenama dopune koje je Mousset pravio prema Pharosu. Ovu našu tvrdnju dokumentuje takođe i naknadno rekonstruisani tekst dra Kesterčaneka kojega mi djelomično ovdje objavljujemo (s. 58 nap. 157). Dalo bi se jedino pretpostavljati, da je Mousset dobio već gotov, kompiliran tekst i da ga je, smatrajući ga izvornim, objavio. Međutim, vidi se da je on i suviše dobro bio upućen u stvar i da je Pharosovu knjigu odlično poznavao, pa da bi dozvolio da ga neko drugi natocilja. To je, po našem mišljenju, moglo biti samo svjesno urađeno i sa naročitom tendencijom. Upravo zbog toga, smatramo, da je proveniencija knjige morala ostati anonimna. Mi smo s tim u vezi posvetili naročitu pažnju analizi tekstova i njihovom upoređenju u odnosu na saslušanja Čabrinovića, Principa, Grabeža i Ilića kao najvažnijih.

Postoji dosta dokaza da je Mousset imao u ruci upravo ovaj stenografski zapisnik što ga mi objavljujemo. Na pr. u našem tekstu, kojega mi smatramo jedino originalnim, nalazi se kod saslušanja optuženog Veljke Čubrilovića ime Vlaho, mjesto Blagoje, što je stenograf u žurbi pogrešno zabilježio. Mi smo tu pogrešku ostavili, da ne kvarimo originalnost teksta, ali ta ista pogreška se nalazi i u knjizi Mousset-a.[27] Ili na pr. u tekstu što ga objavljujemo, nalazi se poslije završenog saslušanja optužene Anđele Sadilo nekoliko pitanja koja se odnose na optuženog Jakova Milovića. Kod Mousset-a je to doslovno isto, dok se taj stav ne nalazi kod Pharosa.

---

[26] M. cit. dj. 24: Razumijevajući pod »srpskim revolucionarnim krugovima« pripadnike Organizacije Ujedinjenje ili smrt, Mousset kaže: »Autrement dit, c'est aux »Jeunes Bosniaques« qu' incombe la responsabilité *morale* de l'attentat; les milieux révolutionnaires serbes n'y ont eu qu' une participation *matérielle*. C'est exactement l'inverse de la thèse autrichienne«.

[27] Uporedi M. cit. dj. 247 i Ph. cit. dj. 88.

Najmarkantnije za našu tvrdnju je sljedeće: Mousset je dopunjavao tekst što ga je dobio samo dotle dok je za to u Pharosu bilo građe, a to je do početka dokaznog postupka (Mousset s. 416). On se čak nije mnogo obazirao da li je to sve tačno ili nije. Do stranice 416 knjige Mousset-a nalazi se naših 483 napomene koje se odnose na unošenje teksta iz Pharosa. Od 416 stranice Mousset-ove knjige pa do njenog kraja (676 str.), nema nijedne naše napomene koja se odnosi na dopunjavanje teksta iz Pharosa. Naprosto zato, jer je Pharos sav tekst koji se odnosi na dokazni postupak, riječ državnog odvjetnika, govore branitelja — naprosto izostavio.

Ako je Mousset smatrao da je neko pitanje ili odgovor kod Pharosa ubjedljiviji nego u izvornom tekstu, ili mu možda iz nekih razloga bolje odgovara, on je sav originalni tekst izostavljao i uzimao ga iz Pharosa. Na pr. kod saslušanja optuženog Cvjetka Popovića se kaže:

Originalni tekst (pitanje pretsj. suda): »Jeste li mislili da će se ikada otkriti Vaše sudjelovanje?«

Pharos (s. 78): »Fürchteten Sie, nach dem Attentat verhaftet zu werden?«

Mousset (s. 225): »Avez-vous craint d'être arrêté après l'attentat?« itd., itd.

Ili ovo: U izvornom stenografskom zapisniku (a to je posve razumljivo), nema nijedne novinarske napomene ili izraza kojim se obilježava raspoloženje u publici na razne izjave optuženih, raspoloženje ili izgled samih optuženih i sl. Dok kod Pharosa, čiji stenogram je rađen u novinarske svrhe, ima dosta takvih zapažanja, Mousset ih je također nekoliko preuzeo. Na pr.: pri saslušanju Principovom: Ph. (24) »Princip (schweigt)«. Mousset (119): »Princip se lait«. Ili: Ph. (29): »Heiterkeit im Saale«, M. (128): »Hilarité dans la salle«. Pri saslušanju Branka Zagorca: Ph. (118): »Eine Stimme: Das ist ja politische Vereinigung.« M. (315): »Une voix dans la salle. — Alors c'est une union politique«. Pri saslušanju Milovića stoji kod Ph. (131): »Einen Augenblick schweigt er, als ihn der Präsident fixiert«; kod M. (350): »Montran Milović«. Zatim kod Ph. (130): »heftig«, kod M. (348): »violemment«.

Ili pri saslušanju Ivana Momčinovića:

Original: Op.: — Katolik. Ja sam biskupov.

Pharos (152): Mom.: Ein Bischöflicher (Katholik) vom kroatischen Tagblatt (Kroat) von unserem Bischof Stadler, (Gelächter in Saale, auch der Senat schmunzelt).

Mousset (405): A. — Je suis catholique, du parti que représente le journal croate de notre eveque Stadler (rires dans la salle).

Isto i kod docnijeg saslušanja Momčinovićevog: Ph. (152): »Warten Sie (Gelächter)...« M. (406): »Attendez... (rires dans la salle)...« Također Ph. (154): (Gelächter); M. (412): (rires).

Karakteristično je što sličnih opisa i zapažanja, pa čak opisa samih optuženih ima dosta kod Pharosa. Mousset je od Pharosa uzeo samo nekoliko. U izvornom tekstu nema ni jednog.

Mousset je također iz Pharosa uzimao stereotipne završetke pojedinih sjednica suđenja, dok toga u originalu nema, jer su stenografi diktirali samo tekst govora prilikom dešifrovanja stenograma u Zemaljskoj vladi.

Na kraju je potrebno naglasiti, da u Pharosovom tekstu ima izvjesne sadržine koju je on smatrao potrebnom da unese u svoju knjigu jer su Badalićeva zapažanja bila novinarska, a vjerovatno da je on sa Puntigamom poslije dnevnih sudskih sjednica dešifrovao i dopunjavao tekst. Može biti da je i sam Puntigam nešto bilježio jer je prisustvovao suđenju. Sudeći po tekstu što ga objavljujemo, vidi se, da austrougarske vlasti nisu reflektirale na dopune iz Badalićevog teksta, nego su se na Zemaljskoj vladi zadovoljili tekstom dra Kesterčaneka i Prpića.

I pored svega što smo ovdje naveli o tekstu A. Mousseta, na knjizi je naznačeno da je njeno preštampavanje zabranjeno. Izgleda da ni u staroj Jugoslaviji nije to nikome padalo ni na pamet. Kao da su mnogi osjetili da nešto nije u redu.

4) *Naknadno rekonstruisani stenogram dra Kesterčaneka Vladimira i Milana Prpića 1922 godine.*

Kako smo naprijed pomenuli dr. Kesterčanek (prema vlastitom saopštenju — V. B.) i Prpić, zadržali su svoje originalne stenografske bilješke sa suđenja u Sarajevu 1914 g. Smatrajući da je stenogram što su ga dešifrovali na Zemaljskoj vladi izgubljen, ili se neće objavljivati, dr. Kesterčanek je dobio uz izvjesne uslove i stenografske bilješke od porodice umrlog Prpića i 1922 g. rekonstruisao stenografski zapisnik, prepisavši ga rukom (Vidi faks. 12-13). Kakva je njegova daljnja sudbina bila, istakli smo naprijed. Tekst je, dakle, preuzela Vlada u Beogradu, plativši za to dru Kesterčaneku novčanu naknadu, vjerovatno zbog toga jer joj nije bilo u interesu da se i takav tekst objavljuje. Mi smo u našem Sekretarijatu za spoljne poslove u Beogradu našli svega sedam originalnih stranica toga teksta čiju sadržinu na odgovarajućem mjestu u ovoj knjizi objavljujemo da se vidi koliko je taj tekst bio nepotpun i na mjestima netačno rekonstruisan. Pa i sam dr. Kesterčanek je izjavio da je taj posao poslije osam godina radio sa velikim poteškoćama. Naročito teško mu je bilo dešifrovati bilješke Prpićeve koje su bile nečitljive, zbog čega, kaže dr. Kesterčanek, »neka mjesta nisam uopće mogao dešifrirati«.[28]

Nije onda nikakvo čudo što je taj naknadno rekonstruisani tekst nepouzdan zbog svoje nepotpunosti i drugih poteškoća uz koje je ponovo pravljen, a njegovu nepotpunost priznaje i sam dr. Kesterčanek.[29]

5) *Izvodi iz stenografskih bilježaka Ace Poljanića koje je objavio dr. Pero Slijepčević.*

Dr. Pero Slijepčević, prof. univerziteta u Beogradu, objavio je 1925 g., kako smo naprijed pomenuli, izvode iz stenografskih bilježaka koje mu je ustupio Aco Poljanić, viši činovnik Zemaljske banke u Sarajevu. To je prvi pokušaj da se kod nas počne objavljivati stenogram sa procesa protiv optuženih zbog atentata od 28 juna 1914 g. u Sarajevu.

I u ovom slučaju je važno ustanoviti o kakvom se ovdje slučaju radi. Dr. Slijepčević kaže o vjerodostojnosti tih bilježaka: »G. V. Čubrilović, jedan od ondašnjih osuđenika, prelistavši ga (stenogram — V. B.), izrazio se povoljno

---

[28] Dr. Kesterčanek, Autentični stenografski zapisnik, 75.
[29] Obzor, Zagreb od 25 II 1938.

Arhiv Republike Srbije
Beograd
Br. 832.

Istražni sudija Gavrilo Princip
(15. oktobar 1914)

Istražitelj: Smatrate li se Srbinom?

Princip: Nijesam stranac, ja sam ubicu moga koji je žrtvu ubio. Nisam sam ubio.-

Istražitelj: Da ste vi to smatrali (misli se izjavljuje Habsburg)?

Princip: Ne izjavljujem ništa, nekoliko sam je ubio.

Istražitelj: Da smatrate li se Srbinom?

Princip: Da.

Istražitelj: Kojoj ste političkoj mišljenju?

Princip: Ja sam nacionalista Jugoslaven, koji je želja ujedinit sve Jugoslavene u kojoj bilo državnoj formi i oslobodit se od Austrije.

Istražitelj: Kako ste to nastali ostvarit?

Princip: Terorom.

Istražitelj: Šta to znači?

Princip: To znači ubijat ugnjetivače koje smatraju ujedinjenju i koji čine zlo. Glavni motiv koji me je potaknuo na to djelo bila je osveta za sve muke koje podnosi moj narod pod Austrijom.

Istražitelj: Vi ste bili u Beogradu i tamo se pripremali za VI. razred gimnazije i zatekli ste u njoj Kavrana?

Princip: Ne poznajem Kavrana, Grumu Vemac i Kostića.

Istražitelj: Je li to bilo slučajno?

Princip: Jest, bezveze.

Istražitelj: Kakvog su mišljenja bili?

Princip: Bili su izvanredno nacionalisti.

Istražitelj: Jesu li bili istog mišljenja kao i Vi?

Princip: Ne, ni nisu bili mogli mišljenja ili moa mak da bi

Potvrđujem da je ovo moj originalni potpis. 24.IV.53 god.

o njegovoj vernosti; ali je ipak konstatovao izvesna mestimična otstupanja u sitnicama: stenograf je, veli on, na tim mestima ublažavao izjave atentatora«.[30]

Uporedivši savjesno ove izvode sa ostalim tekstovima, ustanovili smo, da su oni samo i jedino sastavni dio stenografskih bilježaka kojima se služio, odnosno koje je objavio prof. Pharos. Treba se samo upitati da li je Aco Poljanić mogao i od koga drugog kupiti stenografske bilješke, osim iz privatne ruke, a takve je imao samo Rudolf Bojić. Nema ni govora o tome da ih je mogao dobiti iz službenih arhiva, a u sudskom, odnosno istražnom spisu Sarajevskog atentata (za čiju se sudbinu još pouzdano ne zna), sigurno da nije bilo stenografskih bilježaka. Taj spis je bio javnog karaktera, a Zemaljska vlada je stenografske bilješke smatrala i još kako povjerljivim dokumentom.

Dr. Slijepčević kaže da je stenogram sa kojim se on služio »pravljen za nasljednike Franje Ferdinanda«.[31] Ko je drugi nego pater Puntigam mogao da pravi bilješke za nasljednike Franje Ferdinanda, kad je opšte poznato da je on bio i njegov ispovijednik.

Evo samo nekoliko dokaza našeg tvrđenja. Cio tekst što ga dr. Slijepčević donosi na str. 491,[32] a odnosi se na saslušanje Principovo, doslovno je isti kod Pharosa (40):

Tekst dra Slijepčevića. Pretsj.: Vi ste kazali, da je bila moralna dužnost Srbije da, kao slobodni dio Jugoslovena, oslobodi kao slobodna država neoslobođene Jugoslovene?

Princip: Da, ali ne sada, jer je sada Srbija umorna.

Tekst prof. Pharosa. Präs.: Sie sagten, es sei eine moralische Pflicht Serbiens gewesen, als selbsständiger Teil der Südslawen und als selbsständiger Staat die noch nicht befreiten Südslawen zu befreien?

Princip: Freilich, aber nicht jetzt, weil jetzt Serbien müde ist.

Također je i saslušanje Grabežovo i svih ostalih posve jednako kao kod Pharosa. Potrebno je samo izvršiti upoređenje.

Najkarakterističnije je za pomenutu našu tvrdnju, što je dr. Slijepčević u svom tekstu naveo i sve one napomene, odnosno novinarska zapažanja u vezi sa saslušanjima, kojih nema u originalu, a koje je djelimično primijenio i Mousset. Tako se kod pojedinih saslušanja nalaze u tekstu dra Slijepčevića, upoređeno sa Pharosom sljedeće napomene: Sasl. Čabrinovića: Slij. (491) »brzo«, Ph. (40) »schnell«. Kod Ilića: Slij. (493) »čuđenje«, Ph. (60) »Verwunderung«. Kod Vase Čubrilovića: Slij. (495) »naglo se protegne naprijed«, Ph. (72) »streckt sich plötzlich nach vorne«. Slij. (495) »gibanje u dvorani«, Ph. (72) »Bewegung im Saal«. Kod Popovića: Slij. (496) »gleda ga časak mirno«, Ph. (77) »schaut ihm einen Augenblick ruhig ins Gesicht«. Slij. (496) »oborio

---

[30] Dr. Pero Slijepčević, Jugoslovenstvo sarajevskih atentatora. *Nova Evropa* od 1 juna 1925, s. 489. I iz napomene dra Kesterčaneka vidi se da se ovdje ne radi o stenogramu što su ga radili on i pok. Prpić. Dr. Kesterčanek kaže: »Što se tiče, međutim, »ublažavanja«, kako je izjavio V. Čubrilović, — ako se radi o našem zapisniku, — ova izjava nije tačna, bar što se tiče moga dijela; a nije vjerovatno ni za pok. Prpića, da je »ublažavao«, jer to pretpostavlja neobično rutinirana stenografa, što mladi Prpić naravno nije bio«. (Dr. Kesterčanek, Autentični stenografski zapisnik, s. 78).

[31] Dr. Slijepčević, cit. dj. 489.

[32] Radi se o članku dra Slijepčevića: Jugoslovenstvo sarajevskih atentatora.

glavu i ćuti«, Ph. (70) »senkt den Kopf und schweigt« itd. Svakako da ovakva zapažanja službeni stenografi nisu mogli da prave nego su se nalazila u drugom, privatnom tekstu.

Nepoznato je gdje se danas nalazi taj tekst Ace Poljanića, a mogao bi, jer je potpuniji nego Pharosov (koji je odatle uzeo što mu se sviđalo), da korisno posluži kao nadopuna zvaničnom tekstu, bar u onim dijelovima koja bi se mogla ocijeniti kao vjerodostojna.

Upoređenja koja smo ovdje načinili bila su neophodno potrebna da se vidi kako su nastali dosad objavljeni tekstovi stenografskih zapisnika sa procesa protiv optuženih zbog Sarajevskog atentata i da se potvrdi autentičnost teksta koje mi objavljujemo.

VOJISLAV BOGIĆEVIĆ

GLAVNA RASPRAVA

PROTIV

GAVRI PRINCIPU I NJEGOVA 24 DRUGA

Sarajevo 12 oktobra 1914

SENAT:[33] *Pretsjedatelj:* sudski natsavjetnik Alois pl. Kurinaldi.

Votanti: sudski savjetnici: Naumovic i dr. Majer Hofman.

Zamjenici: sudski savjetnici: Emanuel Fialka i Anton Pitha.

Zapisnik vodi: sudski pristav Nikola Rašić.

Državno odvjetništvo: državni odvjetnik: Franjo Svara i

Zamjenici državnog odvjetnika: Sark.

Odbrana: Dr. Premužić, dr. Perišić, dr. Cistler, Strupl, Malek, Feldbauer.

Stenografi: profesor Kesterčanek i pravnik Prpić.

Početak u 8 sati 10 časaka

---

[33] Cijela prva strana stenograma ostavljena je prema izvornom tekstu, zbog čega je potrebna dopuna u vezi sa sastavom sudskog senata. Pretsjednik senata se kod Ph. (3) naziva Luigi Curinaldi. Votanti su Bogdan Naumowicz i dr. Mayer Hoffmann. Pored zapisničara Rašića pominje se kao zapisničar u stenografskim bilješkama i Sertić. Radi se sigurno o Sertiću Aurelu, sudskom pristavu. Zamjenik drž. odvjetnika zvao se Sark Rudolf. Branitelji optuženih bili su: dr. Max Feldbauer, advokatski koncipijent (branio: Principa, Blagoja Kerovića i Nikolu Forkapića); dr. Konstantin Premužić, advokat (Cabrinović, Jovanović, Zagorac, Kerović Mitar); dr. Srećko Perišić, advokat (Popović, Stjepanović, Momčinović, Franjo i Anđela Sadilo); Franz Strupl, sud. savjetnik (Grabež, Mičić, Kerović Jovo, Perin); dr. Rudolf Zistler, adv. konc. (Cubrilović Veljko i Vaso, Kranjčević, Kerović Nedo); Malek Wenzel, sudski tajnik (Ilić, Đukić, Kalember, Milošević i Milović).

Izgleda da je postojala namjera da se proces protiv učesnika u Sarajevskom atentatu odloži do poslije svršetka rata. To bi se moglo zaključiti iz sadržine telegrama što ga je general Potjorek poslao Pretsjedništvu Zemaljske vlade iz Doboja 16 septembra 1914 g. Taj telegram glasi: »Gemeinsammer Finanzminister telegrafiert: Zum Chifretelegram vom 12. September obwaltet kein Anstand, Ernennung des Rundo bis auf weitere zurückzuhalten eventuell zurückzuziehen. Attentatsprozess soll keinesfalls bis nach dem Kriege verschoben vielmehr Hauptverhandlung *baldmöglichst* angeordnet werden. Potiorek FZM.« (DAS, Zem. vlada u Sarajevu br. 11565 oraes. od 18 IX 1914).

Za Prpića Milana kaže dr. Kesterčanek da je tada bio svršeni đak gimnazije (Kesterčanek, Autentični sten. izvj., N. E., 1934, 74). Za sarajevski *Hrvatski Dnevnik* vodio je stenogr. bilješke Badalić, stenograf Bos. sabora.

Sudski pristav Nikola Rašić navješćuje da će se obdržavati Glavna rasprava u kaznenoj stvari proti Gavre Principa i drugova zbog zločina veleizdaje.

Iza toga pretsjedatelj poziva redom optuženike.

Pr.: — Gavrilo Princip.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Devetnaest sam godina navršio do atentata.
Pr.: — Kojega ste dana rođeni?
Op.: — Trinaestog jula 1894.
Pr.: — O tome ćemo poslije govoriti. Odakle ste rodom?
Op.: — Iz Grahova, selo Obljaj.
Pr.: — Gdje ste učili?
Op.: — Gimnaziju u Beogradu, VIII razred.
Pr.: — Koje ste vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Oženjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Nedjeljko Čabrinović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Devetnaest.
Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 20 januara 1895 po starom kalendaru.
Pr.: — Čiji ste sin?
Op.: — Vasin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Sarajeva.
Pr.: — Gdje ste nadležni?
Op.: — U Trebinju.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Pravoslavne.
Pr.: — Neoženjen?
Op.: — Da.
Pr.: — Kakvim se zanatom bavite?
Op.: — Tipograf.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Ne.
Pr.: — Trifko Grabež.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Đorđin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Pala.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Osamnaest.

Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 28 juna 1895 godine.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Neoženjen?
Op.: — Da.
Pr.: — Što ste učili?
Op.: — Gimnaziju, VIII. razred u Beogradu.
Pr.: — Jeste li bili kažnjeni?
Op.: — Jesam, zbog šamara profesoru Truhelki sa 14 dana zatvora.[34]
Pr.: — Vaso Čubrilović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Sedamnaest.
Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 1 januara 1897 po starom kalendaru.
Pr.: — Odakle ste rodom?
Op.: — Iz Bosanske Gradiške.
Pr.: — Gdje ste stanovali zadnje vrijeme?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — Šta ste učili?
Op.: — VI razred gimnazije.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Ne.
Pr.: — Cvijetko Popović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Đurin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Prnjavora.[35]
Pr.: — Gdje ste bili nastanjeni u zadnje vrijeme?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — Šta ste tu radili?
Op.: — Bio sam učiteljski pripravnik III godišta.
Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 13 marta 1896.
Pr.: — U Vašoj krštenici stoji 4 marta 1896.
Op.: — Jest.
Pr.: — Jeste li bili kada kažnjeni?
Op.: — Nijesam.

---

[34] Đak Trifun (prozvan Trifko) Grabež, prešao je 22 maja 1912 g. iz sarajevske gimnazije u V razred tuzlanske gimnazije. Tu je 18 nov. iste godine ošamario prof. dra Branimira Truhelku, jer je čuo da se ovaj ironično nasmijao i rekao »Hvala Bogu!« kad je čuo da će se Grabež ispisati kao redovan đak i upisati kao privatan u gimnaziju. Zbog toga je isključen iz gimnaz. i protjeran iz Tuzle. Grabež nije imao mogućnosti da plati školarinu, pa je Zem. vlada ukorila Direkciju gimn. što ga već i zbog toga nije otstranila. (Zem. vlada za B. i H., Sarajevo, br. 5147 prez. od 22 XI 1912).

[35] Prnjavor, sresko mjesto u Bosni.

Pr.: — Danilo Ilić.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Pokojnog Ilije.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Dvadeset i četiri.
Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 20 jula 1890.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Šta ste bili?
Op.: — Prije sam bio učitelj, a u zadnje vrijeme saradnik u redakciji *Zvono*[36] u Sarajevu.
Pr.: — Jeste li oženjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Ivo Kranjčević.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Đurin.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Devetnaest.
Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 20 maja 1895.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Rimo-katoličke.
Pr.: — Jeste li oženjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Jeste li đak?
Op.: — Jesam, drugog razreda Trgovačke akademije.
Pr.: — Jeste li bili kada kažnjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Lazar Đukić.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Stevanov.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Ključa.
Pr.: — Gdje ste bili u zadnje vrijeme?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — Jeste li đak?
Op.: — Jesam, IV razreda Preparandije.[37]
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Osamnaest.

---

[36] »*Zvono*, glasnik socijalista Jugoslovena«. Počeo izlaziti u Sarajevu 24 maja 1914 godine. Urednik Jovan Šmitran.

[37] Učiteljska škola nazivana je Preparandijom.

Pr.: — Kada ste rođeni?
Op.: — 12 marta 1896.
Pr.: — Koje ste vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Jeste li bili kada kažnjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Neoženjen?
Op.: — Da.
Pr.: — Veljko Čubrilović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Jovin.
Pr.: — Da li živi?
Op.: — Ne.
Pr.: — Odakle rodom?
Op.: — Iz Bosanske Gradiške.
Pr.: — Gdje ste nastanjeni?
Op.: — U Priboju, kotar Zvornik.
Pr.: — Šta ste?
Op.: — Učitelj autonomne škole.[38]
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Dvadesetosam.
Pr.: — Oženjen?
Op.: — Da.
Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Jedno.
Pr.: — Jeste li ikada kažnjeni?
Op.: — Jesam, zbog incidenta na 20 kruna globe.
Pr.: — Mitar Kerović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Ilijin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Tobuta, kotar Zvornik.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — 65.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Srpske.[39]
Pr.: — Pravoslavne?
Op.: — Da.
Pr.: — Jeste li oženjen?
Op.: — Jesam.

---

[38] Austrougarska uprava zadržala je u Bosni i Hercegovini poslije okupacije (1878) autonomne, odnosno konfesionalne škole. Imali su ih Srbi, Hrvati i muslimani. Srpske konf. škole ukinute su odmah po izbijanju rata 1914 godine. Konfesionalne škole izdržavale su se iz vlastitih sredstava.

[39] Srbi seljaci su često miješali pojam nacije sa pojmom religije, nazivajući vjeru srpskom, mjesto pravoslavnom.

Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Četvoro, jedno žensko.
Pr.: — Koliko je najmlađem godina?
Op.: — Ime znam; ali godine ne znam.
Pr.: — Ko je najmlađi?
Op.: — Neđo.
Pr.: — Koliko mu je godina?
Op.: — Ne mogu ti pravo kazati.
Pr.: — Sva su djeca punodobna?
Op.: — Jesu.
Pr.: — Jesi li težak?
Op.: — Ja.
Pr.: — Imaš svoga imetka?
Op.: — Imam zemlje jedno 100 dunuma,[40] 4 vola, 2 krave i 2 konja.
Pr.: — Jesi li ti domaćin kuće?
Op.: — Jesam.
Pr.: — A u spisima se govori da je Blagoje starješina. Jesi li bio kada kažnjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Jovo Kerović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Mitrov.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Tobuta.
Pr.: — Koliko ti je godina?[41]
Op.: — Ne znam, otac znade.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Jesi li oženjen?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Imaš li djece?
Op.: — Imam.
Pr.: — Koliko?
Op.: — Petero.
Pr.: — Koliko im je godina?
Op.: — Jednome sedam, a najmlađem pola godine.
Pr.: — Jesi li bio kada kažnjen?
Op.: — Jesam dva dana.
Pr.: — Znaš li pisati?
Op.: — Samo ime. Nijesam išao u školu.
Pr.: — Neđo Kerović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji si sin?
Op.: — Mitrov.

---

[40] 1000 m².
[41] Dok je pretsjednik đake i ostale oslovljavao sa »vi«, seljacima je govorio »ti«. Obično su i seljaci sudijama i državnim (često i najvišim) činovnicima govorili »ti«.

Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Tobuta.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Dvadeset osam.
Pr.: — Jesi li oženjen?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Dvoje.
Pr.: — Koliko im je godina?
Op.: — Jednom tri, a jednom godina i po.
Pr.: — Šta si?
Op.: — Težak.
Pr.: — Jesi li kada bio kažnjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Znaš li pisati?
Op.: — Znam.
Pr.: — Blagoje Kerović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji si sin?
Op.: — Mitrov.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Ja mislim trideset četiri.
Pr.: — Vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Jesi li oženjen?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Troje.
Pr.: — Koliko je najstarijem, a koliko najmlađem?
Op.: — Najstarijem mislim osam, a najmlađe nema godinu.
Pr.: — Što si?
Op.: — Težak.
Pr.: — Jesi li bio kada kažnjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Umiješ li čitati i pisati?
Op.: — Umijem.
Pr.: — Neđo, Jovo i Blagoje imate li vlastiti imetak?
Op.: — Imamo.
Pr.: — Koliko?
Op.: — 35 dunuma.
Pr.: — Kako si to stekao?
Op.: — Moja žena donijela (mi) je novaca. Ja sam s tim novcem počeo i zaradio, pa gdje se prodavala zemlja, gdje nije bilo kuće da se kupi, ja sam kupovao i upisivao na se, a niti na braću, niti na ženu.
Pr.: — Jovo nema imetka?
Op. Jovo: — Imam, zajedno sa bratom.

Pr.: — Nedo i Jovo imadu vlastiti imetak, koliko vrijedi?
Op.: — Ne znam.
Pr.: — Cvijan Stjepanović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Ilijin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Tobuta.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Mislim 37.
Pr.: — Koje (si) vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Oženjen?
Op.: — Ja.
Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Troje.
Pr.: — Koliko im je godina?
Op.: — Najstarijem deveta godina sada nastala, a jednom je prošla godina.
Pr.: — Imaš li svoga imetka?
Op.: — Nemam.
Pr.: — Kako živiš?
Op.: — Svakako. (Imam) dva vola i 3 krave. To je ženino, a imam i duga.
Pr.: — Jesi li kada bio kažnjen?
Op.: — Nikada.
Pr.: — Umiješ li pisati?
Op.: — Umijem.
Pr.: — Mihajlo Jovanović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji si sin?
Op.: — Perin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Tuzle.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — 36.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Jesi li oženjen?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Imaš li djece?
Op.: — Jedno dijete.
Pr.: — Zanimanje?
Op.: — Zadnje doba imao sam kinematograf. Otac mi ga (je) dao da radim i od toga da živim.
Pr.: — Imate li svoga imetka?
Op.: — Jednu njivu od 100 k.[42]

---

[42] Kod. M. (60): . . »de cent klafters«. Klafter je stara njemačka mjera, iznosi 1,8 m dužine. U Austro-Ugarskoj do 1875 g. bečki klafter 189,65 cm.

Pr.: — Znate li čitati i pisati.
Op.: — Znam.
Pr.: — Koje ste škole svršili?
Op.: — Srpsku osnovnu školu u Tuzli, onda Trgovačku školu u Tuzli 2 razreda i 2 razreda privatne njemačke realne škole u Tuzli.
Pr.: — Jeste li bili kada kažnjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Branko Zagorac.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Perin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Kadine Vode, kotar Banja-Luka.
Pr.: — Gdje ste nastanjeni?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — Šta radite?
Op.: — Učenik sam prvog razreda Trgovačke akademije.
Pr.: — Koliko Vam je godina?
Op.: — Osamnaest.
Pr.: — Kad ste rođeni?
Op.: — 21 oktobra 1896.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Nisam.
Pr.: — Marko Perin.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Jakova
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Nevesinja.
Pr.: — Nastanjen?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — U koju školu idete?
Op.: — VI razred gimnazije.
Pr.: — Koliko Vam je godina?
Op.: — Sedamnaest.
Pr.: — Kad ste rođeni?
Op.: — 13 avgusta 1897.
Pr.: — Ovdje se kaže 24 avgusta.
Op.: — Po novom 26-tog.
Pr.: — Jeste li bili kada kažnjeni?
Op.: — Nikada.
Pr.: — Nikola Forkapić.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Lukin.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Trebinja.

Pr.: — Gdje ste učili?
Op.: — U Sarajevu IV razred Preparandije.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Devetnaest.
Pr.: — Kad ste rođeni?
Op.: — 7 decembra 1894.
Pr.: — Ovdje se kaže 25 oktobra 1894.
Op.: — To je pogreška. Možete vidjeti iz dokumenata.
Pr.: — Vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Nikada.
Pr.: — Dragan Kalember.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Radoslavov.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Korenice u Hrvatskoj.
Pr.: — Gdje ste (se) rodili?
Op.: — U Reljevu.
Pr.: — Nastanjen?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — Đak?
Op.: — Đak VI razreda gimnazije.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Šesnaest.
Pr.: — Koje ste godine rođen?
Op.: — 30 aprila 1898.
Pr.: — Vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Jeste li bili kažnjeni?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Mićo Mičić.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Pokojnog Đoke.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Okle? Iz Janje, kotar Bijeljina.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Dvadeset šest.
Pr.: — Vjere?
Op.: — Srpsko-pravoslavne.
Pr.: — Neoženjen?
Op.: — Da.
Pr.: — Zanimanje?
Op.: — Pekar, a u zadnje vrijeme radio sam o zemlji.
Pr.: — Imate vlastite zemlje?
Op.: — Imam nešto malo.

Pr.: — Koliko vrijedi?
Op.: — 5000 forinti sa materinim.
Pr.: — A vaša vlastita?
Op.: — Dvije do tri hiljade forinti.
Pr.: — Da li ste pekaru dali drugom pod najam?
Op.: — Da.
Pr.: — Jeste li bili kažnjeni?
Op.: — Jesam 21 dan što sam jednog čovjeka udario flašom.
Pr.: — Jakov Milović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Pokojnog Vasilija.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Bodrništa, kotar Gacko.
Pr.: — Gdje stanujete?
Op.: — U Obriježju.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Četrdeset i tri.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Pravoslavne.
Pr.: — Jeste li oženjen?
Op.: — Jesam, ali mi je žena umrla.
Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Najstarijem ima 13, drugom 11, jednom 7 a jednom 8.
Pr.: — Imaš li pokretnog imetka?
Op.: — Imam malo.
Pr.: — Što si?
Op.: — Zemljodjelac.
Pr.: — Znaš li pisati?
Op.: — Ne znam.
Pr.: — Jesi li kažnjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Obren Milošević.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Milošev.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Trnova, zvornički kotar.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Trideset osam.
Pr.: — Vjere?
Op.: — Pravoslavne.
Pr.: — Jesi li oženjen?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Koliko djece?
Op.: — Četvero.

Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Od dvanaest pa do godinu i po.
Pr.: — Jesi li težak?
Op.: — Ja.
Pr.: — Imaš imetka?
Op.: — Nemam.
Pr.: — Umiješ pisati?
Op.: — Ne.
Pr.: — Jesi li bio kada kažnjen?
Op.: — Nikada.
Pr.: — Ivan Momčinović.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Antunov.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Kreševa, a sada sam u Sarajevu.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Šezdeset sedam.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Hrvat-katolik.
Pr.: — Jesi li oženjen?
Op.: — Jesam; umrla mi žena.
Pr.: — Koliko imaš djece?
Op.: — Jednu curu udatu, sina oženjena, a imam jednu curu kojoj nije razvita pamet.
Pr.: — Od čega živiš?
Op.: — Od kirije.
Pr.: — Imaš li imetka?
Op.: — Imam kuću u Skenderiji, vrijedi 8000 forinti.
Pr.: — Jesi li kada bio kažnjen?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Franjo Sadilo.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čiji sin?
Op.: — Josipa.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Požege.
Pr.: — Nastanjen?
Op.: — U Sarajevu.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Rimo-katoličke.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Četrdeset.
Pr.: — Oženjen?
Op.: — Da.

Pr.: — Imate djece?
Op.: — Jednu curicu.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Pet.
Pr.: — Šta radite?
Op.: — Stolar sam.
Pr.: — Imate li imetka?
Op.: — Nemam.
Pr.: — Jeste li kada bili kažnjeni?
Op.: — Nijesam nikada.
Pr.: — Angela Sadilo.
Op.: — Ovdje.
Pr.: — Čija?
Op.: — Ivana Momčinovića.
Pr.: — Odakle?
Op.: — Iz Sarajeva.
Pr.: — Koliko godina?
Op.: — Trideset jedna.
Pr.: — Koje vjere?
Op.: — Katoličke.
Pr.: — Franjo Sadilo je Vaš muž?
Op.: — Jest.
Pr.: — Čime se bavite?
Op.: — Kod kuće sam.
Pr.: — Znate li pisati?
Op.: — Znam.
Pr.: — Jeste li bili kada kažnjeni?
Op.: — Nijesam.

Iza toga pretsjedatelj proziva svjedoke i ustanovljuje da su dva svjedoka zatvorena, a dva da nijesu došla.

Nadalje najavljuje osobe, koje su kao oštećene pozvane i saopćuje im da mogu slušati raspravu, ali ne moraju biti prisutni.

Predsjedatelj upozoruje svjedoke, da imadu pred sudom iskazati čistu istinu i određuje po grupama, koji imadu pristupiti sudu u subotu, a koji u ponedjeljak.

Na to se prelazi na čitanje optužnice.

Pošto je pročitana optužnica, konstatira pretsjedatelj imena branitelja i njihovih klijenata.

Iza toga određuje da se svi optuženici osim Nedjeljka Čabrinovića odvedu u zatvor i prekida raspravu na 5 minuta.

SASLUŠANJE NEDJELJKA ČABRINOVIĆA

Pr.: — Nedjeljko Čabrinović, čutite li se krivim?

Op.: — Čutim.

Pr.: — Čega kriv?

Op.: — Kriv sam zločina ubojstva[43] nadvojvode Franje Ferdinanda.

Pr.: — Kako je došlo do toga? Pripovijedajte sve iz početka: gdje ste bili i gdje ste radili kao tipograf, kako ste došli u Beograd?

Op.: — Svršio sam 2 razreda Trgovačke srednje škole, a nijesam nastavio nauka jer mi nije dozvolio otac. Ja sam učio u Trebinju drugi razred, pri koncu godine pozvao me otac u Sarajevo. To je bio osmi ili deveti mjesec škole. Bio sam bolestan. Nastavni plan nije bio jednak i ja sam propao iz mnogo predmeta. Otac se ljutio, mrzio me i zlostavljao, a ja sam bježao od njega. Pokušao sam da učim zanat. Bio sam prepušten samome sebi. Najprvo sam išao na bravarski zanat, onda na limarski, a najkašnje u štampariju.

Pr.: — Koliko ste godina imali kad ste došli na zanat?

Op.: — Četrnaest. Ja sam bio u Srpskoj štampariji u Sarajevu 2 godine, ali sam izašao zbog toga, što me je ošamario jedan stariji radnik. Ja se nijesam osjećao krivim. Bio sam otišao u Zagreb i ostao sam kod prijatelja moga oca mjesec dana i vratio se natrag. Jednom prilikom, kad sam bio kod kuće, otac me dao u zatvor što nijesam molio sluškinju za opravdanje.[44] On me zatvorio tri dana u policajni zatvor. Poslije sam otišao da proučim kod Kajona zanat. Tu sam bio pola godine dok nije nastupio štrajk. On je na to izbacio sve radnike, a mene je pozvao da sutra dođem raditi. Ja sam došao. Međutim noću je došao u moju kuću stražar[45] i htio da me odvede u zatvor. Kad sam ujutro došao na policiju, svratio sam se Kajonu i kazao mu, da ne mogu doći.

— Ja sam to spomenuo zbog toga, jer su me nekoliko puta zvali na Okružni sud (pod sumnjom) da sam htio zapaliti Kajonovu štampariju.

Pr.: — Jeste li bili u Tipografskom društvu?

Op.: — Jesam, ali poslije, kad sam se oslobodio. Kad sam istupio od Kajona otišao sam u Novi Sad. Tamo mi je bivši kalfa Vukičević našao posao u Srpskoj štampariji u Karlovcima. Pošto nijesam imao dokumenata da sam slagar, nijesam mogao dalje raditi, pa sam pošao u Šid u Socijalističku štampariju. Odavde sam svoje volje izašao, pa sam otišao u Srbiju i radio u Beogradu u štampariji Dačićevoj. Tu se pred oslobođenjem[46] razbolim, te nijesam mogao ostati u Beogradu.

Pr.: — Kada je to bilo?

Op.: — Prije godinu i po. U toj štampariji u Srbiji izlazio je anarhistički list »Komuna«.

Pr.: — U kojem je to gradu bilo?

Op.: — U Beogradu. Ja sam slagao taj list i tamo su dolazili saradnici lista i s nama debatirali. Ja sam bio radnik socijalista i pobijao njihove teorije, koliko sam mogao. Jednoga dana nijesam se mogao više opirati jer sam osjećao

---

[43] Ph. (3): ... »einen Mordversuch ...«

[44] izvinjenje.

[45] U Sarajevu su policajci nazivani stražarima.

[46] »Oslobođenjem« se nazivalo prevođenje u kalfe iz šegrta (naučnika).

iste anarhističke ideje koje i oni. Oni su meni davali svoje novine i knjige i pozvali me da dolazim na njihova predavanja koja su se održavala svaku večer, počimala obično između 8 i 9 sati, a trajala su do 1—2 sata a katkada i do 3 poslije ponoći. Kad sam se razbolio pošao sam u Sarajevo. Oni su mi dali dosta knjiga, brošura i novina. Jedan od najistaknutijih predstavnika anarhista na Balkanu je Krsta Cicvarić[47] koji je izdavao *Novo Vrijeme* koje se štampalo u istoj tiskari u kojoj i *Komuna*. Ja sam se s njim upoznao, a on mi je dao gomilu knjiga, sva svoja djela. Ja sam te knjige donio u Sarajevo. Nekoliko knjiga našla mi je majka i zapalila ih, a ostalo sam čitao i davao najintimnijim prijateljima da čitaju. Bio sam i član mladenačke organizacije kojoj sam neko vrijeme bio predsjednikom.

Pr.: — Gdje je to bilo?

Op.: — U Sarajevu kad sam se razbolio, najprije sam otišao kući i nijesam radio 2 mjeseca. Pošto sam se oporavio, stupio sam u štampariju *Narod*.[48] Tu sam bio do tipografskog štrajka 1912, a onda sam istupio. Moj otac nije bio s time zadovoljan i otjerao me od kuće. Ja sam na to otišao Stevi Obiliću. On je bio istih nazora, kojih i ja. Nas dva dijelili smo taktiku tipografa na dva pravca. Mi smo se držali anarhističkog pravca. Ja sam bio njegov pomagač u svim poslovima, zadržavao radnike i dočekivao one koji su dolazili iz Srbije.[49] Međutim, zbog toga bilo je lažnih tužbi, kako su sami dostavljači priznali, te me sud osudio na 5 godina progonstva.

— Ja sam otišao u Beograd. Tada nijesam nigdje stalno radio. Pomagao sam sad ovdje, sad ondje kao dnevničar.

— Tada jednog dana dobijam brzojav, da mi je dozvoljen povratak. Moj je, naime, otac molio vladu, da mi se dozvoli povratak,[50] a to su učinili neki tipografski prestavnici. Kad sam dobio brzojav, htio sam poći, ali nijesam imao novaca. Tada mi jedan gost u kavani u koju sam zalazio kazao da idem s njima.

Pr.: — Vi ste pohađali kavanu *Žirovni vijenac*?[51]

Op.: — Jesam. Tamo dolaze svi bosanci.

Pr.: — Ko dolazi tamo?

Op.: — Samo Bosanci: đaci i radnici.

Pr.: — Koliko ste bili tada u ono vrijeme u Beogradu?

Op.: — Jedno mjesec dana.

Pr.: — Da li ste se upoznali s drugima?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Da li je bio ko od ovih optuženika?

Op.: — Već tada je bio Gavro Princip. Ja sam se s njim upoznao ovdje u Sarajevu.

---

[47] Cicvarić Krsto (Užice 1879), novinar. Do 1914 urednik nekih listova (*Straža, Novo Vreme*). Napisao: Demokratija i socijalizam, Idealizam i materijalizam, Darvin ili Lamark itd.

Kod Ph. (4) pogrešno: Konstantin Ćičvarić. Tu se kaže da je Č. isključen iz Socijalističkog podmlatka u Sarajevu, zbog tih knjiga: »Wegen dieser Bücher wurde ich aus der sozijalistischen Jugendvereinigung ausgeschlossen« (Ph. 4).

[48] *Narod* (Mostar: 1907—8, Sarajevo: 1911—1914), organ polit. grupe Srba radikalno-nacionalnog pravca (»Grupa oko Naroda« u Bos. saboru). List imao svoju štampariju. Upor. Veselin Masleša, Mlada Bosna, Sarajevo 1945, 98 i d.

[49] Ph. (5): »aus dem Ausland«, mjesto »iz Srbije«. Isto M. (69): »qui venaient de l'etranger«.

[50] Zem. vi. za BiH, Sarajevo, br. 3801 pr. od 20 VIII 1912. Nedeljkov otac Vaso pritužio se Vladi zbog izgona Nedeljka. Tipografski štrajk je bio u januaru 1912 g.

[51] Ph. (5): Rečenica: »Vi ste pohadali . . .«, pa do: »Već tada je bio Gavro Princip . . .« — izostavljeno kod Ph. (5).

Pr.: — Kako je bilo sa idejama, jeste li se slagali?

Op.: — Nijesmo. On se osjećao radikalnim nacionalistom, a ja anarhističkim socijalistom. Ali još ni ovi pojmovi nisu bili tačno određeni. Onaj gost u kafani, ne znam kako se zove, odveo me u neko društvo, gdje ću dobiti novaca, ali mi je rekao da mu moram platiti pola litre rakije i odveo me u *Narodnu odbranu*.[52] To je bilo u augustu mjesecu u oči carskog dana.[53] Tamo sam otišao ja i još jedan moj drug i tamo smo se pretstavili pokojnom Milanu Vasiću, majoru, sekretaru *Narodne obrane*. On me pitao: ko sam i šta sam?

Pr.: — S kakvom ste Vi namjerom pošli k njemu?

Op.: — Da dobijem novaca.

Pr.: — U koju svrhu?

Op.: — Nijesam imao novaca da putujem.

Pr.: — Što Vas je pitao?

Op.: — Ko sam, šta sam i zašto sam tu? Kad sam mu kazao, kazao je: »Dobro!« i rekao da dođem poslije podne, a ja sam došao i dobio 15 dinara.

Pr.: — Jeste li mu pripovijedali Vaše ideje?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Je li Vas pitao o tome?

Op.: — Nije. U mene je u džepu bila jedna knjiga Guy de Maupassant-a. Izvadio ju je iz džepa i pitao: šta je to? Kad je vidio, onda je kazao da takva lektira nije za mene i dao mi je izdanja *Narodne odbrane: Štatut Narodne Obrane* i *Narodne junačke pjesme*. To je dao meni i mome drugu s kojim sam tamo bio. Osim tih knjiga dobio sam novaca. Ne znam kako da Vam zahvalim za dobročinstvo, rekoh ja njemu, a on mi reče da budem uvijek dobar Srbin. I sad mi više nisu nacionalisti izgledali kao šoveni, već su mi bili prijatni. Ovaj pokojni Milan Vasić bio je prijatan čovjek, a čovjek koji je s njime razgovarao, nije mogao o njemu ponijeti zao sud. Za novce što sam ih dobio kupio sam sebi knjiga.

Pr.: — Kakve vrsti?

Op.: — Najznatnije socialne pisce: Zolu, Tolstoja, Krapotkina; najviše prevode ruske literature.

U to iznenada dobijem od oca putni trošak, a osim toga dobijem od tipografske organizacije 20 kruna. Za sve to kupim knjiga, napunim kofer, prenesem ga u Zemun i pošaljem poštom u Sarajevo, a sam odem pješice. Kad sam došao u Sarajevo, stupio sam u štampariju *Naroda*.

Pr.: — Po drugi put?

Op.: — Jest, po drugi put. Tu sam ostao do svoga oslobođenja. Baš pri svome oslobođenju, to je bilo u decembru godine 1912, u društvu nekoliko svoih prijatelja, donekle istomišljenika, napisao sam jednu noticu i odnio u uredništvo *Srpske Riječi*.[54] Ta je notica bila naperena proti ljudima oko *Glasa*

---

[52] U tekstu se često kaže: *Narodna obrana*, ali je pravilno: *Narodna odbrana*. *N. Odbrana* osnovana je u Beogradu, a onda po cijeloj Srbiji 1908 g. poslije aneksije B. i H. kao opštenarodna organizacija.

[53] »Carski dan« se zvao u Bosni rođendan austr. cara Franje Josifa (slavljen je 18 avgusta svake godine).

[54] *Srpska Riječ* — glavna karakteristika ove srpske političke grupacije: »Politički stav o potrebi pozitivne saradnje sa Bečom, konsolidacija prilika u Bosni i Hercegovini u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Borbu za nacionalno oslobođenje kao i samo oslobođenje valja odložiti za bolja vremena... Neophodnost saradnje sa muslimanskim begovatom«. (Veselin Masleša: Mlada Bosna, Sarajevo 1945, 97. Vidi i Vojislav Bogićević: Mlada Bosna — pisma i prilozi, Sarajevo (1954). Organ ove grupe bio je *Srpska Riječ* (Sarajevo 1905—1914).

Slobode,[55] jer su me ti ljudi držali špijunom, sumnjivom ličnosti, agentom Srpske Vlade, a ja sam im htio dokazati, da nisam tako zao, pa sam napisao pod dojmom onoga utiska onu vijest i odnio u *Srpsku Riječ*. Poslije se rodila kampanja. Pisao sam ja i drugi, a *Glas Slobode* protiv nas. Oni su imali u rukama list pa su pobijedili. Pisali su o meni kao špijunu, ja sam bio uvrijeđen i nisam htio ostati.

Pr.: — Jesu li Vas tada izbacili iz organizacije?

Op.: — Iz stranke. Ja nisam mogao ostati. Bila bi sramota za mene. Osjećao sam da bi mogao počiniti zlo i otišao u mjesecu martu 1913 godine na put u Njemačku. Došao sam do Trsta i tu sam dobio kondiciju i ostao u *Edinosti*[56] pola godine — do septembra. Dok sam tamo radio, nastao je Bugarski rat.[57]

Već za vrijeme Srpsko-turskog — prvog Balkanskog rata, ja sam osjećao u sebi velike simpatije za sve ratujuće države, a specijalno za Srbiju, tim više, što se htjelo plodove njezinog rada da otme.[58] Mrzio sam pisanje austrijske štampe, da će biti rat sa Srbijom. Dok su svi Srbi na Kumanovu, bila bi Srbija prazna, pa bi se sa 100.000 provalilo u Srbiju.[59] To me je neraspoložilo i bilo mi je krivo. Ja sam osjećao da u meni ima nacionalizma. Kad je nastao ovaj Balkanski rat, razvila se u meni jaka želja do otidem u Srbiju. Isprva bih najvolio da budem u ratu. Međutim rat je bio pri kraju kad sam došao u Srbiju. Tu sam našao veliku krizu poslije rata i nijesam mogao dobiti odmah posla.

Pr.: — Kojega mjeseca ste stigli u Beograd?

Op.: — U oktobru prošle godine. Jednog dana opazim na Kalimegdanu jednoga znanca koga sam poznavao iz redakcije *Srpske Riječi*.[60] On me preporučio Živojinu Dačiću,[61] direktoru Državne štamparije u Beogradu.

Pr.: — Ko je taj Živojin Dačić?

Op.: — On je član Izvršnog odbora *Narodne odbrane*, profesor i novinar. Radio sam tamo s početnom plaćom od 90 dinara. Patio sam se, bilo mi je strašno. Kući nijesam htio pisati, pošto nijesam bio dobar s ocem, koji je čak zabranio i sestri da mi piše. Postao sam očajan. Poslije su mi dali malo veću povišicu, ali bijeda velika. Pisao sam kući, ali od kuće ni glasa. Kao da nijesam bio živ za njih. Ja sam prilično sentimentalan, svaki dan zaokupljale su me sve očajnije misli. U kavani Žirovni Vijenac i Zlatna Moruna razgovarao sam se revolucionarno s ljudima, s kojima sam se ondje sastao.[62]

Pr.: — Vi ste se sastajali s đacima i tipografima?

Op.: — Najviše je bilo komita.[63]

Pr.: — Što se tu govorilo?

---

[55] *Glas Slobode* — organ Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine (Sarajevo 1909—1914 i 1917—1929).

[56] *Edinost* — slovenački polit. list. Izlazio u Trstu (1876—1925).

[57] Misli: Bugarsko-srpski rat 1913 g.

[58] Cio pasus od: »Već za vrijeme Srpsko-turskog« itd. pa do kraja: »dobiti odmah posla« — izostavljen kod Ph. (s. 6).

[59] Neki bečki listovi pisali su u doba kada je Srbija vodila borbu sa Turskom na Bregalnici, da bi sada bilo dovoljno svega 100.000 austriskih vojnika da bi Srbija bila okupirana.

[60] Ph. (6): kaže da se radi o pjesniku Veljki Petroviću. Veljko Petrović je 1909—1912 uređivao *Srpsku Riječ* — V. B.

[61] Dačić Živojin, prof. u Srbiji (1874—1920). Kulturni radnik i istaknut član Narodne odbrane. Pisac mnogih popularnih publikacija za narod.

[62] Ovaj pasus kod Ph. (6) znatno skraćen.

[63] Komita — pripadnik dobrovoljačke jedinice. Za vrijeme Balkanskog i Prvog svjetskog rata u četama majora Vojina Popovića-Vuka i majora Tankosića dosta Bosanaca komita.

Op.: — Polemiziralo se.

Pr.: — Jeste li govorili o socijalizmu, anarhizmu i politici?[64]

Op.: — O politici.

Pr.: — O kojoj politici?

Op.: — O politici Austrije. Mi smo posmatrali sa svoga stanovišta.

Pr.: — Kako je Vaše stanovište?

Op.: — Moje je stanovište anarhističko.

Pr.: — Jeste li bili kada nacionalista?

Op.: — Jesam, ali su ostale ove anarhističke ideje.

Pr.: — Da li su drugi bili takovi?

Op.: — Drugi su bili radikalni nacionaliste.

Pr.: — Što to znači radikalni nacionalista?

Op.: — Ujedinjenje svih Srba pod jednom krunom. Uspostava starog Dušanovog carstva.

Pr.: — Pod Austrijom?

Op.: — Ne.

Pr.: — Koja (je) bila težnja da se to oživotvori?

Op.: — Rat proti Austrije za otrgnuće Bosne i Hercegovine, Srijema i Banata.[65]

Pr.: — A Vi ste se slagali s njihovim nazorima?

Op.: — Moj ideal bio je jedna jugoslavenska republika, uopće slavenska republika.

Pr.: — Kako Vi mislite da se to može oživotvoriti?

Op.: — To je nemoguće legalnim načinom.

Pr.: — Kako to može biti, u Srbiji ima jedna dinastija, je li obljubljena?

Op.: — Jest.

Pr.: — Kako si Vi dakle to predstavljate?

Op.: — Mislim da bi se to moglo postići organizacijom kao što ju je proveo Macini u Italiji. Ali pošto su Srbijanci[66] i svi oni, među kojima sam se kretao, imali za ideal otrgnuće Bosne od Austrije, a pripojenje Srbiji, to smo se u tom mogli slagati. Samo smo se rastajali u tom, da su oni pristaše dinastije pod krunom Karađorđevića, a ja sam do kraja ostao dosljedan anarhističkim idejama,[67] mogao sam se promijeniti samo u toliko, da bi njima kao neki kompromis dozvolio, da ta dinastija ili ako je moguće sam Kralj Petar, dok je živ, ostane Kralj, ali poslije njegove smrti da nastane jugoslavenska republika.

---

[64] Ph. (6): Od: »Jeste li govorili o socijalizmu . . .«, pa do: »Kakvo je Vaše stanovište . . .« — izostavljeno kod Ph.

[65] Poslije ovog C. odgovora, M. (74) uzeo je od Ph. (7) sljedeće: »P. — Les nationalistes — radicaux pouvaient — ils avoir une influence sur la déclaration de guerre? A. — Non, mais ils désiraient tous la guerre.« To kod Ph. glasi: »Konnten diese radikalen Nationalisten auf eine Kriegserklärung Einfluss üben? C.: Nein, aber sie wünschten alle den Krieg«.

[66] Riječ »Srbijanci« ne nalazi se kod Ph. (7), pa je izostavljena i kod M. (74) koji je tu rečenicu unekoliko promijenio: »Le but des nationalistes-radicaux était de détacher la Bosnie de la Monarchie: là-dessus nous étions tous d'accord«. Ph. (7): »Das Ideal jener (misli na nacionaliste radikale — V. B.) war, Bosnien von der Monarchie loszureissen. Darin stimmten wir alle überein«.

[67] Ph. (7): mjesto: »dosljedan anarhističkim idejama«, stoji: ». . . ich war Republikaner«. M. (74), ostavio je kao u izvornom tekstu: »je demeurais fidèle jusqu'aubout aux idées anarchistes«.

Pr.: — Vi ste bili pristaša ideje da Srbija navijesti rat i oduzme Austriji Bosnu i Hercegovinu?

Op.: — Ja bih volio, da ne bude rata ako je moguće, jer ja sam kozmopolit i ne želim prolijevanja krvi.

Pr.: — Vi ste općili s ovim đacima, čuli ste njihove ideje i razvijali ste Vaše ideje. Koliko ste ostali u Beogradu?

Op.: — Otišao sam iz Beograda približno mjesec dana prije atentata.

Pr.: — Vi ste došli u Bosnu radi atentata?

Op.: — Jest.

Pr.: — Kad je Vama došla na pamet misao o atentatu?

Op.: — Meni direktno nije došla misao o atentatu. Ja sam dobio anonimnu vijest, izrezak iz novina, po svoj prilici iz *Pokreta* jer je štampa one širine, kao i kod *Pokreta*.

Pr.: — Iz kojeg kraja?[68]

Op.: — Ne znam, nije se moglo pročitati, ali marka je bila sa slikom Franje Josipa.

Pr.: — Što je bilo u tom izresku?

Op.: — »Iz Sarajeva se javlja, da će nadvojvoda prestolonasljednik sa svojom suprugom doći u Sarajevo i prisustvovati manevrima«. Ništa više.

Pr.: — Kojega je mjeseca i kojega dana je to bilo?

Op.: — Ne znam, marta ili aprila?

Pr.: — Svakako prije Uskrsa?[69]

Op.: — Da.

Pr.: — Kad ste to pročitali?

Op.: — Za vrijeme rada nijesam imao vremena da na to mislim, pročitao sam, stavio sam u džep i zaboravio sam radeći svoj posao.[70]

Pr.: — Da li (je) na izresku, što ste ga primili, bilo što pisano?

Op.: — Riječ »Zdravo«.

Pr.: — Latinicom ili ćirilicom?

Op.: — Ne sjećam se. O podne otišao sam na ručak u *Zeleni Vijenac* i ručao sam sâm. Iza toga sam otišao u kafanu *Žirovni vijenac*. Tu sam naručio kavu i čitao novine. Do mene je igrao Princip sa dvojicom Bosanaca. Jedan se zvao Mane, a drugi Branko. Bili su odnekale iz Krajine. Po svršetku igre sjetim se onog izreska i pokažem ga Principu. On pročita i ništa mi ne reče. Ja toj vijesti nijesam poklanjao nikakve važnosti, premda sam mislio na atentat. Nijesam mislio da će ta vijest igrati u mom životu znatnu ulogu. Ja sam je stavio u džep i otišao na posao. Kad sam u večer otišao na večeru u

---

[68] Ph. (7): Izostavljeno od: »Iz kojeg kraja?«, pa do: »Kojeg mjeseca i kojeg dana . . .«. Pitanje isječka iz novina još nije potpuno objašnjeno zbog Cabrinovićeve izjave da je isječak bio latinicom i zbog pomena lista *Pokret* (Organ srp.-hrv. koalicije — Zagreb). Vidi: Leo Pfeffer, Istraga u Sarajevskom atentatu (ćir.), Zagreb 1938, 191. Kod Ph. (7) se kaže: »Ich erhielt einen Zeitungsausschnitt wo in lateinischen Lettern gedruckt stand: »Der Thronfolger komme . . .« itd. M. (75) se držao ovdje izvornog teksta.

[69] Pravoslavni Uskrs bio je 1914 g. 19 aprila po nov. kal.

[70] M. (75) dodao je prema Ph. (7: »Erst abends . . .«): »Le soir seulement . . .« Rečenica je kod obojice nedovršena.

Zeleni Vijenac i kad sam bio gotov sa večerom, došao je Gavro Princip. Rekao mi je da idemo napolje i da razgovaramo o onoj vijesti. Ja sam odmah pomislio da Princip misli na atentat.[71]

Pr.: — Jeste li Vi prije toga ikada govorili sa đacima da bi trebalo izvesti atentat na Prestolonasljednika?

Op.: — Jest, govorili smo.

Pr.: — Što ste govorili?

Op.: — Ovi svi ljudi bili su zadojeni terorističkim idejama.

Pr.: — Je li bilo predstavljeno kao sredstvo za ujedinjenje također izvedenje atentata?[72]

Op.: — To se smatralo kao bodrenje cilju, kao sijanje nacionalne svijesti i osvete. Na pr. u mjesecu decembru, pred otvorenjem Sabora,[73] onda sam razgovarao i kazao, da bi trebalo otići i u Sarajevo i izvršiti atentat u Saboru. Bilo je često govora o atentatu.

Pr.: — Čim ste dobili noticu, odmah ste znali o čemu se radi?

Op.: — Znao sam odmah, ali nisam poklanjao važnosti. Kad sam izašao sa Principom, otišli smo u park na Obilićev vijenac i tamo me je Princip pozvao da nas dvojica izvedemo atentat na Prestolonasljednika.

Pr.: — A na njegovu suprugu?

Op.: — Mi smo govorili da nju na svaki način poštedimo. Mi smo osuđivali Lukenijev[74] atentat i smatrali ga prostim zločinom.

Pr.: — Kakvim Vam je on to riječima priopćio?

Op.: — On me pozvao da nas dvojica pođemo i izvršimo atentat. Meni taj atentat nije bio tako impozantan, tako velik, kakav je faktično. Ja sam mislio da bi atentat na Sabor bio veći, ako bi se poduzeo na neke saborske mameluke.[75] Nakon kraćega opiranja pristanem na atentat.

Pr.: — Ne mogu vjerovati, čim ste govorili s njim da ste odmah pristali! Treba da ste govorili o svrsi koju će imati atentat?

Op.: — Tamo u optužnici se veli da smo izveli atentat u svrhu pripojenja.

Pr.: — Ostavite optužnicu, nemojte je kritizirati. Zašto ste to izveli?

Op.: — Atentat imade tendenciju da raspaljuje u narodu nacionalizam, nacionalnu svijest i osvetu.

Pr.: — Zašto ste izabrali Prestolonasljednika, mogli ste koga drugoga izabrati?

Op.: — Kad su nastale *iznimne mjere*,[76] ja mislim, da sam (tada) bio u Sarajevu, da bih izvršio atentat na Potioreka. Onoga dana bio je u *Zelenom vijencu* Đoko Bajić. Na njega se sumnjalo da je austrijski špijun. Ja sam s njim debatirao, ali opet sam ga se čuvao. Čitao sam u novinama vijest da

---

[71] Cijela ova izjava C. kod M. (76) je doslovno kao u našem tekstu. Ph. (7) je znatno skraćen taj pasus. Izostavljena je rečenica u kojoj se kaže da je Princip igrao tablaneta sa dvojicom Bosanaca iz Krajine (misli se Bos. Krajina — V. B.)

[72] Ph. (8): Ova rečen. izostavljena. Kod M. (76) kao u izv. tekstu.

[73] Misli otvorenje saborskog zasjedanja.

[74] Lukeni, ital. anarhista, ubio nožem 1898 u Ženevi ženu austr. cara Franje Josifa.

[75] Mameluci u prenesenom smislu — tuđi robovi — sluge.

[76] *Iznimne mjere* (Ausnahmsverfügungen) — od 7—15 maja 1913 g. Zaveo poglavar B. i H. general Potjorek kao probne mjere za slučaj rata sa Srbijom. Tada suspendovan rad svih srpskih društava u B. i H. Iznimne mjere izazvale kod Srba veliko ogorčenje.

je Nastić[77] došao iz Belgije gdje je učio nekakav zanat politehniku i da je postao u Beču činovnik u Ministarstvu spoljnih poslova. Netko dometnu: »Još bi jednog dana mogao Nastić (doći) u Beograd kao konzul«. Kad bi se poduzeo atentat najvolio bih na Nastića, jer ga smatram izdajicom, a Bajić mi kaza: »Kad misliš o atentatu, bolje da ubiješ Franju Ferdinanda«. Ustručavao sam se i bojao, ali ipak izvadim noticu: »Evo baš danas dobio sam vijest«. Poslije, kad je došao Princip, prekinuli smo razgovor.

Pr.: — Jeste li kada prije govorili o atentatu na Franju Ferdinanda?

Op.: — Meni nije toliko govorio[78] koliko Principu. Princip mi reče: »Čuvaj ga se! On često govori o atentatu, možda je plaćen da širi te vijesti«. Pošto je on taj atentat predložio, nakon kraćeg razmišljanja pristanem, i nas se dva riješimo da izvršimo atentat. Zadali smo jedan drugomu časnu riječ, rukovali smo se i razišli. Prije toga razmišljali smo odakle bismo mogli dobaviti sredstva. U Beogradu je bilo ljudi koji bi dali u tu svrhu. Nijesmo nikoga poznavali. Mislili smo kako ćemo otići u Narodnu odbranu. Princip se tužio da je bio u *Narodnoj odbrani*, da je tražio štipendiju, a Pribičević ga je odbio i on se je za to ljutio na Pribičevića. Dačića nijesmo nikako spominjali, jer je Dačić bio moj direktor, a ja sam ga mrzio. Obojica su bili u to vrijeme na putu, pa nije moglo biti govora o *Narodnoj odbrani*. Mi smo se rastali, a Princip je uzeo na sebe da će on naći sredstava. Sastajali smo se svaki dan, ali nije bilo vijesti dok se jednoga dana nijesam sastao sa Ciganovićem.[79]

Pr.: — Jeste li ga poznavali od prije?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Je li znao za vaš atentat?

Op.: — Nije.

Pr.: — Ko je Ciganović?

Op.: — Činovnik u Direkciji željeznica, niži činovnik.

Pr.: — Odakle?

Op.: — Iz Bosne.

Pr.: — Je li bio u komitama?

Op.: — On je istaknuti komita i zbog toga ga svi vole.

Pr.: — Je li govorio s vama o nacionalističkim idejama?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li on pristaša te struje?

Op.: — On je nekakva politička ličnost kojoj nije bilo lako pogledati što ima u glavi.

Pr.: — Kako ste se sastali sa Ciganovićem?

Op.: — On je bio u kavani i čitao novine. Poslije običnog pozdrava pitam ja što je i kako je i pokažem mu onu vijest da dolazi Franjo Ferdinand u Sarajevo.

Pr.: — Je li to bilo isti dan ili poslije?

Op.: — Poslije.

---

[77] Nastić Đorđe (Mostar 1884—1919), austriski špion i agent-provokator. Bio krunski svjedok u bombaškoj aferi na Cetinju (1907). Svojom brošurom *Finale* dao povod za pokretanje veleizdajničkog procesa protiv 53 Srba u Zagrebu.

[78] Misli na Doku Bajića. M. (78): Rečenicu: »Pošto je on taj atentat predložio, nakon kraćeg razmišljanja pristanem . . .« — dao je ovako: »Après me courte réflexion, je consentis à l'attentat et nous décidâmes de le commettre tous deux«.

[79] Milan Ciganović. Skraćeno: Cigo.

Pr.: — Vi ste dva dana nosili onu vijest kod sebe?

Op.: — Po nekoliko dana, a kad se nakupi pun džep, bacim u kuvert. Slučajno taj dan bila je u mom džepu i ja sam mu je pokazao, a on mi je rekao da je to zgodno samo kad bi bilo ljudi. Ja sam mu odgovorio da ima ljudi, ali nema sredstava. Na to će on, da će se sredstva već nabaviti. Ja sam rekao, da smo se ja i još dva tri moja druga riješili na taj atentat, a on je rekao da će nabaviti sredstava.

Pr.: — Kako ste mogli kazati dva tri druga, kad ste samo sa Principom o tome govorili?

Op.: — Princip je računao na Ilića kojemu je pisao.

Pr.: — A Grabež još nije (bio) došao?

Op.: — Nas četvorica riješili smo se sami. Princip nije radio dogovorno samnom u svemu. Nijesam znao da je pisao (Iliću) da nađe drugove. O tome mi nije ništa poznato.

Pr.: — Jeste li o tom sastanku sa Ciganovićem govorili Principu?

Op.: — Jesam. Prošlo je dugo vremena, ja mislim mjesec dana. Mi smo se sastajali: »Zdravo!« »Zdravo!« »Imali li štogod?« »Nema ništa«. Tako smo znali da nema sredstava. On je rekao da će gledati na svaki način. Nijesam znao u čemu je stvar. Mislio sam: od te stvari neće biti ništa. U to vrijeme mnogo sam radio. Imao sam »iberštunde« od 7 sati u jutro do 10 navečer, da (bih) isplatio dugove, a želio sam da otputujem najprije na Kosovo na Vidovdan, a onda proputovati oslobođene krajeve i vratiti se u Sarajevo. Baš sam kupio odijelo, platio dug, kad nađem Ciganovića u *Žirovnom vijencu*. Kaže: »Sabaile!«

Pr.: — Šta to znači?

Op.: — Ujutro rano. On mi pokaže paket patrona.[80] Grabežu i Principu dao je već ranije patrona i revolver i oni su učili pucati u Topčideru.

Pr.: — A vi?

Op.: — Mene nije niko učio pucati. Princip i ja išli smo u šatore da vidimo tko će bolje gađati. Na strijelištu Beogradskog društva također sam pucao. Kad sam dobio sredstvo za atentat, oni su ga već imali. Ja sam dobio[81] brovning, 6 kutija patrona i 2 bombe. Tada sam otišao u Tipografsko društvo i uzeo tipografsku knjigu i prekosutra sam otputovao.

(Predsjedatelj predočuje optuženiku brovning i jednu bombu).

Pr.: — Gdje ste se sporazumili sa Principom i Grabežom?[82]

Op.: — Pred kavanom, sjedili smo jer je bio lijep dan i sporazumili se.

Pr.: — Da li ste svi bili takvih ideja?

Op.: — Svi smo mislili sa simpatijama o atentatu. Svi smo bili neprijateljski raspoloženi prema Austriji i svi smo željeli, da se pripoji Bosna i Hercegovina Srbiji.[83] Moja je želja: jugoslavenska republika.

---

[80] Ph. (9): »Daselbst bekam ich von ihm am selben Abend die Browningpistole mit mehreren Paketen Patronen«.

[81] M. (80): Ova rečenica glasi: »J'obtins ce même soir un browning« itd. Kod Ph. (10): »Ich erhielt einen Revolver, sechs Schachteln voll scharfe Patronen und zwei Bomben«.

[82] M. (80) dopunio prema Ph. (10): . . . »au sujet du voyage«.

[83] Ph. (10) Obadvije ove rečenice koje se odnose na Č. izostavljene, osim: »Moja je želja« itd. M. (81) kao u izvor. tekstu.

Pr.: — Kakvog su mišljenja Grabež i Princip?

Op.: — Oni vole Kralja Petra i vole biti pod njegovim žezlom.[84]

Pr.: — Je li odmah na prvom sastanku rekao Grabež da će sudjelovati u atentatu?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — A kad ste saznali da će sudjelovati?

Op.: — Prilikom jednog sastanka rekao mi je Princip.

Pr.: — Odakle je Ciganović dobio brovning i bombe?

Op.: — Novac za brovning dao je Tankosić.[85]

Pr.: — Ko ga je kupio?

Op.: — Mislim Ciganović.

Pr.: — Po čemu mislite?

Op.: — Po pričanju Ciganovićevom.

Pr.: — Jeste li se prije toga sastali sa Tankosićem?

Op.: — Nikada.

Pr.: — Je li se neko drugi od vas sastajao?

Op.: — Grabež.

Pr.: — Zašto je otišao Grabež k njemu?

Op.: — Jednoga dana sjedili smo pred kavanom i bi odlučeno da jedan ode k njemu. Isprva sam želio da ja odem, no pošto se ja u najozbiljnijim časovima smijem i nemam energičnih crta lica, predložio je Princip da ode Grabež, pošto on izgleda mrk.

Pr.: — Da li je on otišao sam ili sa Ciganovićem?

Op.: — [86]Kada je bio kod Tankosića, onda je ondje bilo nekoliko oficira. Tankosić ga je odveo napolje. Cigo ga je pitao da li je sve spremio, a kad je rekao da jest, onda je pitao za nas, za njegove drugove: da li se može na nas osloniti? On je rekao da vjeruje svakomu kao samome sebi. Nije mi poznato šta je rekao Tankosić Cigi. To je bio taj posjet.

Pr.: — Čudnovato je da ste se odlučili na atentat bez odlučnih namjera.

Op.: — Ja sam računao, da atentat na nadvojvodu ne može imati velikih posljedica, nego tek toliko, da ću biti kažnjen.

Pr.: — Šta ste govorili o Franji Ferdinandu u vašem krugu?[87]

Op.: — Da je spreman čovjek, da radi. Negdje sam čitao da se on bavi idejom o federativnoj Austriji, te bi se Monarhiji trebala pripojiti Srbija i Crna Gora. Grabež i Princip htjeli su da se svi Jugoslaveni spoje u jednu državu. Negdje sam čitao da je Nenadović književnik za vrijeme Srpsko-turskog rata tražio pomoći i nije našao, pa je kazao: »Koji Srbin bude Švabi vjerovao, neka bude proklet«. Ja nijesam pristaša monarhije, mene vrijeđa, kad na čelu te monarhije stoji čovjek, kojem se plaća 60.000 dnevno.

---

[84] Ova rečen. glasi kod Ph. (10): »Princip u. Grabež mehr für ein Königreich waren«. M. (81) »Ils aiment le roi Pierre«.

[85] M. (81) dopunio je ovaj Č. odgovor prema Ph. (10): »... L'argent il l'a reçu de Tankosić, qui lui a signé un chèque avec un de ses collègues« Ph. (10): »Er erhielt von Tankosić Geld. Dieser aber unterschrieb mit einem Kollegen einen Wechsel, behob a conto desselben das Geld und kaufte die Waffen«.

[86] M. (82): umetnuto: »Avec Ciganović«. Kod Ph. (10) nema te rečenice.

[87] Ph. (10): Sav tekst od: »Šta ste govorili ...« pa do: ... »čovjek kojem se plaćalo 60.000 dnevno« — izostavljen je kod Ph. Tu je samo jedna rečenica: »Man sagte, er wolle eine föderative Monarchie mit Einschluss von Serbien gründen«. Kod 60.000 M. (82) stavio: »couronnes«.

Pr.: — Ako je vama bilo stalo da izvedete atentat makar na koju osobu, onda ste mogli u Beogradu, pa nijeste trebali tražiti sredstva.[88]

Op.: — Mi smo se odlučili za atentat na Franju Ferdinanda.

Pr.: — Ja bih htio znati šta ste govorili o tome?

Op.: — Čitali smo da on održava manevre početkom ove godine oko Beča. Ti manevri imali su zadatak da se vidi, kako će izgledati rat koji se bude vodio između Rusije i Austrije. Onda je 200 štopskih[89] oficira bilo degradirano i bačeno u penziju, jer je on pronašao da nijesu dobri oficiri. Poslije su bili zakazani manevri u Bosni i mi smo vidjeli da taj čovjek mnogo radi.

Pr.: — Na čemu?

Op.: — Da se spremi za rat sa Srbijom i Rusijom.

Pr.: — Je li se govorilo što bi se imalo dogoditi u Austriji u slučaju rata?

Op.: — Mi nijesmo znali da ima jedna organizacija u Bosni.[90] Ali, trebala je jedna organizacija koja bi organizirala priličan broj bosanskih Srba u svim mjestima. Trebalo (bi) dati bombe i dinamit i u slučaju rata — prije (početka) rata — dignuti revoluciju, a Srbija bi došla u Bosnu da napravi red.

Pr.: — Kako ste mislili o tome da bi ste te zemlje mogli oduzeti Austriji?

Op.: — Ratom.

Pr.: — Austrija je velika država, ima dosta vojnika da ratuje sa Srbijom.

Op.: — Nije Srbija tako malena kako mislite. Vi je potcjenjujete.[91]

Pr.: — Vi ste u istrazi rekli da je Austrija truhla?

Op.: — Jedna država koja nije nacionalistička, koja potlačuje druge, ne može se smatrati jedinstvenom; u njoj nema veza, nego prosta disciplina. Sva joj je sila na bajonetama.

Pr.: — To ste govorili vi i drugi đaci u kavani? Kako misle Srbi u cijeloj Srbiji?

Op.: — Ja nijesam bio u cijeloj Srbiji.

Pr.: — A po čemu znate, da svi tako govore u Srbiji?

Op.: — Po (pisanju) štampe, i s kim god sam se sastao, svako je pitao za Bosnu: kako stojimo, što se ne oslobađamo? Rugali su nam se. Ljudi koji su znali, govorili su da svaki dan pređe 50 vojnih bjegunaca u Srbiju.[92]

Pr.: — Vi ste kazali da ste se iz terorističkih razloga odlučili na atentat, a u istrazi izričito kažete, jer ste znali kad njega ne bude, da će lakše Srbija osvojiti Bosnu.

Op.: — Smatram svakako: bez njega lakše, nego s njim.[93]

Pr.: — Ima li koji od gospode sudaca štogod pitati?

---

[88] Ova reč. glasi kod M. (82): »Mais si vous vouliez' commettre un attentat contre n'importe qui, vous pouviez le faire à Belgrade«.

[89] generalštabnih.

[90] Ovdje Ph. (11, nap. 1) daje svoje mišljenje: »Si wussten das sehr wohl, es war das die weitverbreitete »Narodna obrana«.

[91] M. (83) dopunio doslovno prema Ph. (11): »Vous pensiez en venir à bout en huit jours et deux mois sont déjà passés. Dieu sait combien de temps cela durera encore!«

[92] Ph. (11) Rečenica: »Ljudi koji su znali« itd. izostavljena kod Ph. Međutim, M. (84) ostavio je cio tekst prema originalu i dodao iz Ph. (11): »Nous avons lu que les compagnies de navigation ont transporté en un seul semestre 500.000 hommes astreints au service militaire. Il paraît que l'Empereur a pleuré en apprenant cela«.

[93] Ovaj C. odgovor prevo je Ph. (11) ovako: »Das ist nur die Antwort auf die Frage«. M. (84) — kao u originalu.

Dr. Hoffmann: — Da li je u štampariju dolazio Prestolonasljednik Aleksandar?

Op.: — To je bilo 27 novembra. Došao je da vidi štampariju u večer u 9 sati. Živojin Dačić ga je vodio. Prestolonasljednik se sa svakim razgovarao i pitao: da li je bio u ratu, a kad je došao do mene, rekao je Dačić: »To je Bosanac«.

Dr. Hoffmann: — Šta je govorio s Vama?

Op.: — Ja sam kazao, da sam Srbin iz Bosne. »Iz kog mjesta?«, »Iz Sarajeva«. Kad sam došao, pitao me da li želim tu ostati. Ja sam rekao, da ne mislim.[94] Ništa više, i otišao je. To je bio razgovor od nekoliko riječi.

Naumowicz: — Je li Vam poznato kad ste se razgovarali u kavani, kad se kaže: »Ovaj je čovjek«. To znači da je dobar čovjek.[95]

Op.: — Nije mi poznato.

Naum.: — Kad se spremao atentat: da li je u Beogradu bilo govora o Mišku Jovanoviću i Veljku Čubriloviću?

Op.: — Ja nijesam nikada čuo o Veljku Čubriloviću.

Premužić: — Recite Vi meni: je li Vam Tankosić pokazao u kavani[96] sliku blagopokojnog nadvojvode Franje Ferdinanda? Je li što govorio?

Op.: — Ne mogu se sjetiti.[97]

Prem.: — Jeste li čitali njegove knjige o slobodnom zidarstvu?

Op.: — Ja sam kao slagar slagao.

Prem.: — Jeste li čitali onu knjigu od Cicvarića kako će pobijediti Srbija Austriju?

Op.: — Jesam.

Prem.: — Kakvu ti vjeru imaš, jesi li deista ili ateista?

Op.: — Ateista.

Prem.: — Ti držiš da nema Boga? Jesi li slobodni zidar?

Op.: — Zašto to pitate? Ne mogu Vam kazati.

Pr.: — Ne govoriti, to znači da jeste.

Prem.: — Jesi li čuo da se Austriji najviše prebacuje da je katolička?[98]

Op.: — Jesam.

Prem.: — Je li to bilo u vašem krugu?

Op.: — Jest, da jezuiti vode glavnu riječ.

Prem.: — Je li se to uzimalo kao neki razlog, da treba Austriju razbiti?

Pr.: — To je sugestivno pitanje.

Prem.: — Ja sam htio popuniti Vaše pitanje, koji je pravi uzrok atentata.

Pr.: — Je li Vam poznato da je Franjo Ferdinand bio čovjek pobožan?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li to uzrok da ste ga mrzili?

---

[94] Kod Ph. i M. odgovor u obrnutom smislu. Ph. (11): »Als man ihm sagte, ich sei ein Bosnier, fragte er, ob ich hier zu bleiben wunschte, und ich antwortete: »Jawohl!«. Kod M. (84): . . . »J'ai repondu oui.«

[95] Ph. (11): Od: »Je li Vam poznato . . .«, pa do: »Ne mogu se sjetiti«. — izostavljeno. M. (85) — kao u originalu.

[96] M. (85): riječ: »u kavani« — izostavljeno.

[97] Poslije ove rečen. M. (85) dodao pitanja prema Ph. (11): »Avocat Premužić: Avez vous lu les livres de Rosić? A. — J'ai lu ses études sur la franc-maçonerie. Je les ai composées comme ouvrir typographe«. (Rosić Vojislav, publicist, umro 1915 u Nišu).

[98] Ph. (12): Odavde pa sve do pitanja: »Je li Vam poznato da je Franjo Ferdinand bio pobožan čovjek?« — izostavljeno.

Op.: — Jest. Znao sam, da je njegov savjetnik prisutni Pater Puntigam.

Pr.: — To još nije uzrok da se zamrzi.[99]

Op.: — To je dokaz da je plivao u katoličkim vodama, da je šoven od pete do glave. Zbog toga mi nije bio simpatičan.

Pr.: — Meni neki čovjek nije simpatičan, pa ga ipak ne ću usmrtiti. Je li okolnost, što je bio oduševljeni katolik bila odlučna u Vašoj odluci ili uzgredna?

Op.: — To je bilo uzgredno, to nije glavna stvar.

Prem.: — Znate li štogod iz predživota Đoke Bajića?[100] Znate li gdje je bio prije nego je došao u Beograd?

Op.: — Putovao je češće nekoliko puta u Austriju, bio je u Sarajevu.

Prem.: — Je li Vojo Tankosić slobodni zidar?

Op.: — Zašto pitate o slobodnim zidarima?

Prem.: — Pristaša kršćanske nauke ne bavi se atentatima.

Op.: — Jest bio.

Pr.: — Po čemu Vi to znate?

Op.: — Znam pozitivno iz pripovijedanja Cige. I on je bio slobodni zidar.

Prem.: — Kako možete pozitivno tvrditi da su Cigo i Tankosić bili »slobodni zidari?

Op.: — Tankosić je napisao članak proti srpskoj vladi u kojem se govori o atentatu.[101]

Prem.: — Je li taj članak bio potpisan?

Op.: — Nije.

Prem.: — A od kuda znate da ga je napisao Tankosić?

Op.: — Rekao mi je Cigo.

Prem.: — Iz toga slijedi da ste i Vi slobodni zidar?

Op.: — Ja to nijesam potvrdio. Ja molim da (se) pređe preko toga, ja na to ne mogu odgovoriti.[102]

Pr.: — Prekidam raspravu za popodne u 2 sata i 45 minuta.

Svršetak u 12 sati

---

[99] M. (86) je promijenio smisao ove rečenice prema Ph.: »Ceci n'etait pas une raison suffisante pour le tuer«. Ph. (12): »Aber das war für Sie vieleicht doch kein Grund, ihn zu töten«. Pošto je ova rečenica u vezi sa prethodnom: »Je li to uzrok da ste ga mrzili?« — očevidno je da je njen smisao i kod M. i kod Ph. promijenjen.

[100] Ph. (12): Uz ime Đoke Bajića stoji da je kelner. Isto kod M. (86).

[101] M. (86) prilagodio je ovaj odgovor Ph. (12): »Tankosić a écrit dans le *Piemont* un article attaquant le gouvernement serbe pour avoir extradé un anarchiste russe qui voulait tue le tsar«.

[102] Kod Ph. (12): »Präs.: Daraus folgt, dass auch Sie Freimaurer sind. Nur ein Freimaurer wird wieder einem Freimaurer sagen, dass er Freimaurer sei. Čabr.: Bitte mich um das nicht zu fragen; ich werde darauf nicht antworten. Präs.: Wer auf eine Frage schweigt, der bejaht sie.« M. (87) je prilagodio svoj tekst Ph. i orig.: »P. — Ainsi, vous meme êtes franc-maçon? A. — Je ne l'ai pas confirmé. Je prie que l'on passe sur cette question; je ne peux pas y répondre. P. — Se taire, c'est avouer«.

Koliko se Ph. rukovodio posebnom tendencijom svoje knjige o navodnoj ulozi masonerije u Sarajevskom atentatu, vidi se iz napomene 10, s. 12, u vezi sa gornjim pitanjima: »Der politische Charakter des Mordes von Sarajevo ist vollkommen klar. Es sollte jene Persönlichkeit aus dem Wege geräumt werden, welche als der stärkste Schutzwall Österreichs gegen die serbischen Pläne galt. Doch sehen wir nebender noch eine andere Macht am Werke — die Freimaurerei. Jener tatkräftige habsburgische Thronanwalt war ihr aus bekannten Gründen ein Dorn im Auge. Der serbischen »Narodna obrana«, deren führende Häupter der Freimaurerei angehörten, war das mächtige Bundesgemeinschaft der Loge in den Ententeländern, viel zu kostbar, als dass dieselbe durch Ausserachtlassung ihrer Direktiven in dieser höchst wichtigen Angelegenheit hätte beleidigt werden dürfen«.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 12 X 1914 G. POSLIJE PODNE

SASLUŠANJE NEDJELJKA ČABRINOVIĆA

Predsjednik: — Došli smo dotle kad ste primili oružje od Ciganovića.

Čabrinović: — Imao bih popuniti jutrošnji iskaz motivima koji su me vodili. Ja sam govorio samo o budućnosti, a prošlost sam ostavio. Na prvom mjestu mene je vodila osveta za sve nepravde koje je trpio srpski narod u Bosni i Hercegovini, koje su vršene na njemu, kao iznimne mjere i t. d. Mene je lični motiv potaknuo na osvetu. Ja sam prvi put počeo razmišljati o atentatu kad sam protjeran iz Sarajeva. Bilo mi je krivo, što mene stranac, koji je došao u ovu zemlju, goni iz moga rodnoga mjesta. Kad sam bio protjeran, naređeno mi je da dođem na vladu Rohony-u.[103] Ja sam mislio da će mi oprostiti te izgrede zbog kojih sam bio osuđen, međutim, on nije učinio to, nego je njegov sekretar meni držao moralne prodike o životu sa svoga gledišta i naredio da me isprate. Žalim što tada nisam imao oružja, skresao bi mu svih šest metaka. Tada sam počeo misliti o Žerajiću i svima ostalim. Kad su nastale *iznimne mjere*,[104] još više sam mislio na atentat. Bilo mi je krivo uopće, što se ovako postupa sa srpskim narodom u Bosni. Smatrao sam da je osveta moralna dužnost čovjeka i mislio sam se žrtvovati.

Pr.: — To se ne sudara sa Vašim mišljenjem kao anarhiste? Vi ste kazali da nemate osjećaja nacionalizma.

Op.: — Ja kažem lični motivi. Anarhista ne priznaje nikakva zakona nego se smatra pozvanim da se sveti. Znao sam iz čitanja i debatovanja da je na Balplacu[105] jedna klika koja se zove ratna stranka i da je šef te stranke bio pokojni Ferdinand i da ona imade aspiracije da osvoji Srbiju i ostale slavenske zemlje.[106] Mislio sam: osvetivši se njemu da sam se osvetio i svima ostalima.

Pr.: — Vi ste sad malo okrenuli stanovište u istrazi jer ste kazali da Srbi imadu aspiracije na Bosnu i Hercegovinu i da je Vama bilo poznato da to možete olakšati, a danas kažete, da ste htjeli zapriječiti da se osvoji Srbija.

Op.: — Odnosi se na pokojnog Ferdinanda.[107] Meni je bilo poznato da je car Franjo bio nekad dobar prijatelj srpskog naroda za Knjaza Mihajla,[108] i pokojni Rudolf. U Srbiji sam slušao o njima pohvalne stvari.

Pr.: — Vi ste odlučili da izvedete atentat iz vlastitih motiva, nu da (li) su zvanični krugovi iz Srbije Vama pomogli? Kako je to moguće? Ciganović, Tankosić, Popović, onaj drugi kapetan u Loznici, učitelj i drugi. Svi su Vam išli na ruku da možete prenijeti oružje.

---

[103] Julius Rohony 1913 g. zamjenik poglavara B. i H. God. 1914 zamijenio ga je dr. Nikola Mandić.

[104] Ph. (13): dodato još ... »der im vorigen Jahre zwei volle Monate dauerte.« Isto i kod M. (87). U istom odgovoru izraz: »moralna dužnost«, preveo je M. (86) sa »un devoir sacré de l'homme civilisé«, prema Ph. (13): »eine heilige Pflicht eines moralischen Kulturmenschen«, Reč. »Tada sam počeo misliti o Žerajiću« itd. — izostavljena je kod Ph.

[105] Ballhausplatz (1 Bezirk u Beču) gdje se nalazila zgrada Min. spolj. poslova. Otuda: Balplac kao oznaka za Min. spolj. poslova u Beču.

[106] Ph. (13) ... »i ostale slovenske zemlje« — izostavljeno. M. (88) prema orig.

[107] Ova reč. glasi kod Ph. (13): »Ich hasste den Thronfolger weil er ein Feind Serbiens war.« Isto i kod M. (88).

[108] I kod M. (88) i kod Ph. (13) riječ je o kralju Milanu.

Op.: — Nisam ih poznavao.[109]

Pr.: — Kako je moguće da Vam se stavljaju na raspoloženje da izvedete namjeru, kad ste imali namjeru da izvedete atentat iz vlastitih razloga.

Op.: — Ja nisam poznavao Tankosića niti Popovića. Za Čubrilovića i za Jakovljevića nikada nisam čuo. Ja sam imao pismo na jednoga drugoga. Čini mi se Sunja[110] se zove, a ako njega ne bude, onda za Jakovljevića. Ja te ljude nisam ni poznavao.

Pr.: — Imate li još o motivima dodati?

Op.: — Otkako čitam novine, sve nepravde koje sam čitao u našim novinama, sve se to u meni skupljalo i to je na Vidovdan revoltiralo.

Pr.: — Ali Vi ste se odlučili prije Vidovdana.

Op.: — Jesam.

Pr.: — Da svršimo pitanje koje je stavio gosp. branitelj prije podne. Je li Vama bilo poznato prije atentata da su Tankosić i Ciganović slobodni zidari? Prije nego ste stvorili odluku?

Op.: — To je bilo poslije.

Pr.: — Je li u Vašoj odluci da ubijete prestolonasljednika igrala ulogu okolnost, da su oni bili slobodni zidari, odnosno, da ste Vi bili?

Op.: — Jest i to je igralo ulogu.

Pr.: — U kom smislu? Zašto? Rastumačite nam to! Jeste li baš od slobodnih zidara dobili nalog da izvršite atentat?

Op.: — Nisam dobio nikakva naloga.[111]

Pr.: — Po čemu je onda slobodno zidarstvo Tankosića i Ciganovića igralo ulogu u atentatu?

Op.: — Ja nisam dovodio slobodno zidarstvo nikako u vezu sa atentatom, ali potvrđujem da su oni slobodni zidari.

Pr.: — Pitam, je li okolnost da su oni slobodni zidari stojala u svezi sa atentatom?

Op.: — U toliko, što smo pristaše slobodno-zidarskih ideja.

Pr.: — Da li ta ideja također preporučuje da se počini atentat na vlastodršce, koliko je Vama poznato?

Op.: — Preporučuje. Meni je sam Ciganović kazao da je pokojni Ferdinand već osuđen na smrt od slobodnih zidara. To mi je kazao poslije moje odluke.[112]

---

[109] Kod Ph. (13) glasi: »Die officiellen Kreise haben nicht mitgetan.« Doslovno i kod M. (88). Ph. je na istoj strani i napom. 13 dodao: »Man merkt hier überal die Absicht der Attentäter, eine Teilname des officiellen Serbiens am Attentat zu verschleiern oder ganz abzuleugnen«.

[110] Pravilno: Sunić, financ. nadzornik u tadanjem srpskom Malom Zvornitku. Skraćeno: Sune.

[111] Ph. (14) je ovdje izveo opsežnu navodnu izjavu Č. o slobodnom zidarstvu. U orig. je nema, a ni M. (90) nije je unio. Ona kod Ph. glasi: »Ich habe von niemand den Auftrag erhalten, das Attentat zu vollführen. Die Freimaurerei steht mit Attentat insofern in Verbindung, als ich dadurch in meinem Vorsatz bestärkt wurde. In der Freimaurerei ist es erlaubt zu töten. Ciganović sagte mir, die Freimaurer hätten Franz Ferdinand schon vor einem Jahre zum Tode verurteilt«.

[112] Ovdje je M. (90) unio pitanje pretsj. suda prema Ph. (14): »N'y a-t-il un peu de fantasie là dessous?« O tome kaže Pfeffer (cit. dj. 1938, 140 čir.): »Danas se više ne sjećam pojedinosti, samo znam, da su ispadali komični odgovori, a čini mi se da je Cabrinović tvrdio da je i on slobodni zidar. Upozorio sam Šefa Sudstva pa je on izdao nalog da se o slobodnom zidarstvu više ne raspravlja.«

Pr.: — Gdje?

Op.: — Ne znam gdje.

Pr.: — Dakle ipak u tom slučaju, je li Vam to bilo poznato prije nego što ste se odlučili na atentat?

Op.: — Nije prije, nego poslije.

Pr.: — Je li Vam (to) odmah kazao ili (poslije) nekoliko dana kad ste mu priopćili želju da izvedete atentat?

Op.: — Mi smo se prije razgovarali o tim stvarima, ali mi nije rekao za to dok nisam odlučio da izvedem atentat.

Državni odvjetnik: — Ako dozvolite da pitam, da li ste poznavali u Beogradu udruženje *Crna ruka?*[113]

Op.: — Jesam.

Državni odvjetnik: — Šta je to?

Op.: — Ne znam pozitivno. Samo znadem iz čitanja novina da postoji *Crna ruka* u oficirskim krugovima.

Državni odvjetnik: — Kakav je njezin cilj?

Op.: — Nije mi poznato.

Državni odvjetnik: — Znate li da je to pododbor *Narodne odbrane?*

Op.: — Ne znam.

Državni odvjetnik: — Je li Vam poznato đačko udruženje u Beogradu revolucionarnog karaktera koje propagira rat protiv Austrije.[114]

Op.: — Bilo je naime *Mladost*, to je klub u kom su bili sami đaci.

Pr.: — Je li Vam poznata *Narodna odbrana?*

Op.: — Jest.

Pr.: — Kaki su njezini ciljevi; jeste li bili član?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Po čemu poznajete društvo i njegove ciljeve?

Op.: — Ona je jedno kulturno društvo kome je zadatak da promiče u srpskom narodu kulturu i humanost. Imade i politički karakter u toliko, što mu je cilj političko ujedinjenje srpskoga naroda.[115]

Pr.: — Ovo ujedinjenje, kako se ima provađati po nazoru *Narodne odbrane?*

Op.: — Revolucionarnim načinom.

Pr.: — Po čemu znate, je li se govorilo o tome?

Op.: — Jest, iz govora.

Pr.: — Jeste li poznavali članove te *Narodne obrane?*

Op.: — Ne znam da li postoji aktivno članstvo kao u svim drugim društvima. Ja sam poznavao mnogo komita, ali ne znam da li su članovi, ili samo pristaše.

Pr.: — Je li Ciganović član?

Op.: — Za njega ne znam.

Pr.: — A Tankosić?

---

[113] Zemaljska vlada u Sarajevu bila je obaviještena još 23 II 1912 g. od strane Ratnog ministarstva i Min. unutrašnjih poslova u Beču o sigurnom postojanju *Organizacije Ujedinjenje ili smrt.* (Zem. vl. za BiH u Sarajevu br. 979 präs. od 23 II 1912. Akt se nalazi u DAS.)

[114] Ph. (14) ... »welche ‚die Tat' propagiert?«. M. (90) ... »qui ait incité à la guerre contre l'Autriche?«

[115] I ovdje Ph. (15, nap. 15) dodaje svoj komentar: »Auch die »Narodna obrana« suchen die Attentäter verabredetermassen als einen möglichst harmlosen Verein hinzustellen«.

Op.: — On je bio neki funkcioner.

Državni odvjetnik: Ja ću pridodati da on kaže da je dobio od pokojnog majora Milana Vasića brošure. Jeste li ih čitali ili niste?

Op.: — Nisam sve. Dao mi je nekoliko i neke sam čitao, a neke nisam.[116]

Državni odvjetnik: — To je jedna brošura.

Op.: — On mi (ih) je dao više.

Državni odvjetnik: — To ste nam Vi kazali prije podne da Vam je Vasić dao brošuru *Narodne obrane*, a sad ste htjeli drukčije kazati da Vam ih je dao više.

Op.: — Jest.

Pr.: — Kad ste dobili oružje, onda ste se sastali sa Principom i Grabežom i dogovorili se kako ćete putovati.[117] Jeste li se sa Ciganovićem poslije sastajali?

Op.: — Ciganović je odredio kako ćemo putovati.

Pr.: — Je li vam dao kakvo pismo?

Op.: — Dao nam je jednu malu vizitkartu u kuverti zatvorenu na kapetana Radu Popovića[118] u Šapcu.

Pr.: — Šta je tu bilo napisano?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Grabež i Princip kažu da nije bilo uopće (ništa) napisano.

Op.: — Ne znam, može biti da je bila kakva šifra.

Pr.: — Princip kaže da su (bila) dva slova.

Op.: — Ja nisam vidio jer je bilo zapečaćeno. Onda smo otputovali parobrodom i platili smo za kartu. Kad smo došli u Šabac, potražili smo kapetana I klase Popovića.

Pr.: — Je li on od vojske, ili financije, ili političke oblasti?

Op.: — On je od pograničnih trupa. Potražili smo ga i našli u jednoj kafani. Onda nas je on odveo iz kafane u Komandu.

Pr.: — Jeste li mu se predstavili?

Op.: — Jesmo.

Pr.: — Što ste mu kazali?

Op.: — Dolazimo iz Beograda i dali smo mu cedulju. On je ustao iza stola gdje je igrao karata.

Pr.: — Jeste li mu kazali u koju svrhu dolazite?

Op.: — Nismo.

Pr.: — I da imadete oružje?

Op.: — Nismo. Zatim nam je nabavio karte za željeznicu i dobili smo na željeznici pola karte. To je na privatnoj, inače na državnoj željeznici je badava.

Pr.: — Kako vam je mogao kapetan dati pola karte kad niste kazali koji ste?

Op.: — On je imao cedulju.

Pr.: — Vi kažete da nije ništa napisano?

---

[116] Ph. (15). Kod njega odgovor glasi: »Ja, selbstverständlich«. M. (91): odgovor Č. kao u originalu.

[117] M. (92) dodao prema Ph. (15): »Avez-vous élaboré votre itinéraire vous-mêmes, ou quelqu'un vous l' a-t-il fixé?«

[118] Rade Popović, kapetan u Šapcu.

Op.: — Ja ne znam, bilo je zapečačeno. Može biti da je bila kakva šifra po čemu je znao.

Pr.: — Ciganović je bio prosti činovnik nižeg stepena kod željeznice; on ne može zapovijedati sa većim stvarima. Kako onda da vas je Popović odveo?

Op.: — Ja toga ne znam. Može biti da je to bilo unaprijed organizovano, taj naš put, premda mi to nije poznato.[119]

Pr.: — Dakle Vi zaključujete, da je vaš prelaz u Bosnu bio organizovan?

Op.: — Možda su se oni zdogovorili jer je dan prije toga bio kapetan u Beogradu, on nam je to kazao. Može biti da mu je tamo kazano da ćemo mi doći; možda je šifra bila dovoljna.

Pr.: — Onda vam je dao Popović pismo za kapetana u Loznici. Kako se zove?

Op.: — Prvanović.[120]

Pr.: — Onda ste sva tri stigli u Loznicu. Kako vas je dočekao Prvanović?

Op.: — Donijeli smo mu pismo.

Pr.: — Što je bilo u tom pismu?

Op.: — Nije bilo otvoreno. Znam da su bila štampana slova.

Pr.: — Je li vas on pitao u koju svrhu ste došli?

Op.: — Nije. On je pozvao na telefon neke svoje narednike sa obližnjih karaula. Tražio je vezu i pošto nije mogao dobiti, kazao je da dođemo sutra. Kad smo došli sutra, došla su i trojica narednika koje je on pozvao i pitao ih je kod koga se može najsigurnije preći. Najsigurnije je bilo kod Grbića.[121] Međutim, ja sam se prije toga posvadio sa Principom i Grabežom. Mi smo bili u Koviljači i ja sam pisao pet-šest karata, a na jednoj karti napisao sam stih

»Drino vodo plemenita međo
Između' Bosne i između' Srbije.
Naskoro će i to vrijeme doći,
Kada ću ja i tebeka preći
I čestitu Bosnu polaziti.«[122]

To je stih Karađorđev. Kad je Princip to pročitao, onda se ljutio radi moje neozbiljnosti, te cijelim putem nismo ništa govorili. Onda su oni međusobom zaključili da mene otpreme na drugu stranu i da mi uzmu oružje.

Pr.: — Ko je prije otišao iz Loznice?

Op.: — Oni su prije otišli.

Pr.: — Kamo?

Op.: — Na Lješnicu. Ja sam otišao u Koviljaču i iz Koviljače u Mali Zvornik. Najprije sam potražio financijalnog upravitelja, čini mi se Šuna se zove, a kad njega nije bilo, otišao sam Jakovljeviću i dao mu pismo.

Pr.: — Je li bilo otvoreno?

Op.: — Bilo je zatvoreno.

---

[119] Ph. (16): Zadnji dio rečen.: »... premda mi to nije poznato.« — izostavljeno. M. (93) — kao u orig.

[120] Joco Prvanović, kapet. u Loznici.

[121] Rade Grbić, finansiski narednik.

[122] Ph. (16) ne citira stih, nego kaže: ... »und auf welche ich die Anfangsbuchstaben eines Liedes von Karađorđe schrieb«, M. (94) donio je stih u franc. prijevodu.

Pr.: — Je li Vam rekao kapetan ako ne nađete Šunu da idete Jakovljeviću?

Op.: — Bilo je gore napisano: Šuna ili Jakovljević.

Pr.: — Jeste li čitali ovo pismo?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Među spisima, koji su nađeni kod Jakovljevića, nalazi se i jedno pismo u kome nadzorni oficir u Loznici veli, da se ide na ruku našim pouzdanicima da pređu preko Malog Zvornika. Je li to to pismo?

Op.: — Ja mislim da jest to. Onda me odveo u karaulu i tamo dao moj pasoš vojniku da zapiše.

Pr.: — Predočuje se pismo X R. 1471/dn. br. 2.

Op.: — Onda smo otišli u kafanu i Jakovljević me častio kafom. Pošto smo popili kavu, vratili smo se natrag i uzeo sam pasoš. On je dozvao malo dijete muslimansko i ono nas je provelo u Veliki Zvornik.

Pr.: — Vi ste otišli u Veliki Zvornik sa Jakovljevićem. Koga ste tamo našli?

Op.: — Najprije sam ja otišao u karaulu i tamo su mi uzeli pasoš i zaveli u knjige da sam došao. Razgovarao sam kratko vrijeme sa oružnikom.[123]

Pr.: — Vi ste se predstavili?

Op.: — Kao Trifko Grabež. U to je došao Jakovljević i otišli smo napolje. Napolju smo se slučajno sastali sa općinskim bilježnikom Dakićem. Predstavio me je Jakovljević. Dakić je moj rođak, ali ja to nisam znao i rastali smo se, a nisam znao.[124]

Pr.: — Jeste li pripovijedali Dakiću za vaše putovanje i uzrok?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Je li Vam našao konak?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li Vas preporučio?

Op.: — Odveo me tamo i nije bilo nikoga nego jedna curica i kazao mi je da tu mogu prenoćiti.

Pr.: — Je li Vam kazao Jakovljević kad Vas je odveo u Veliki Zvornik da će Vas preporučiti Dakiću?

Op.: — Nije.

Pr.: — Poznajete li Dakića od prije?

Op.: — Ne poznajem.

Pr.: — Upadno je da Vas je on preporučio baš Dakiću, koji je kao što je pronađeno kod povjerenika nadzornog carinskog oficira u Loznici, bio zaista konfidenat Srpske Vlade za aneksijone krize.

Op.: — Meni to nije bilo poznato.

Pr.: — Interesantno je da je prešla veza s ovu stranu Drine.

---

[123] Oružnik je za vrijeme A. U. bio u Bosni naziv za žandara.

[124] Od ovoga odgovora C. pa sve do pitanja: »Drž. odvj.: Vi kažete da je Milan Ciganović« itd. — izostavljeno kod Ph. (16). I sav sljedeći tekst, sve do pitanja pretsjednika Ph. (16): »Jesu li Vam pripovijedali (s . . .) izostavljen je kod Ph. Kod M. (95-6) je taj tekst doslovno kao u orig. Pfeffer (cit. dj. 113) tvrdi da je Đorđe Dakić, kako je on obaviješten, bio »jedan od najboljih (a. ug. vojnih — V. B.) špiuna u izvještajnoj službi protiv Srbije«, ali je kaže Pfeffer »taj Dakić bio uveden u spisima Srpskog Pograničnog oficira kao njihov povjerenik«.

Op.: — Ja to sve dozvoljavam, ali to je bio sasvim slučajan susret. Mi smo išli s jedne strane, a Dakić je došao s druge. Mi smo se predstavili i Jakovljević je zamolio Dakića da mi pokaže kafanu gde mogu prenoćiti, a on je otišao natrag.

Pr.: — Šta je bilo dalje?

Op.: — Otišao sam u kafanu sa Dakićem, naručio kavu i večeru.

Drž. odv.: — Vi kažete da je Milan Ciganović Vama kazao da ćete ići kroz tunel?

Op.: — Nije tunel nego kanal.

Pr.: — Dakle kanalom da ćete ići sve od Beograda do Sarajeva?

Op.: — Jest. Tu sam noćio i ujutro sam izašao u varoš te sam se opet slučajno sastao sa Dakićem i on mi je kazao gdje je pošta i koliko košta vožnja od Zvornika do Tuzle. On je zatim otišao u ured. Međutim ja nisam čekao pošte, nego sam otišao pješice i putem sam sjeo u poštanska kola.

Pr.: — Kod koga ste prenoćili u Tuzli?

Op.: — Kod Steve Botića.[125]

Pr.: — Jeste li imali pismo?

Op.: — Jesam od Grabeža.

Pr.: — Jeste li njemu kazali zašto dolazite?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Koliko ste dana boravili u Tuzli?

Op.: — Tri dana.

Pr.: — Je li Vam kazao što Ciganović o Mišku Jovanoviću?

Op.: — Nije ništa.

Pr.: — Jeste li tu vidjeli Grabeža i Principa?

Op.: — Nakon dva dana smo se sastali.

Pr.: — Jesu li Vam pripovjedali gdje je oružje?

Op.: — Nisu. Mi smo se prije posvađali i oni nisu imali povjerenja u mene.

Pr. — Onda ste putovali zajedno s njima i sastali ste se na željeznici sa jednim detektivom?[126]

Op.: — Jesam, još tamo u kafani i on mi je pripovijedao da je bio kao jučer sa mojim ocem i razgovarao se s njim.

Pr.: — Je li on znao da ste proćerani iz Sarajeva?

Op.: — Ne znam. Pripovijedao mi da se vrše velike pripreme za doček Prestolonasljednika. Ja sam zapitao kad će doći, a on mi je kazao 28 juna.[127] Do toga momenta nisam znao kada će doći. Kada sam došao u Sarajevo, rastali smo se. Grabež i Princip su otišli zajedno, a ja sam otišao kući.

Pr.: — Vi ste se zdogovorili gdje ćete primiti oružje?

Op.: — Nismo. Princip nije htio o tome nikako govoriti i nije imao u mene povjerenja. Kad sam mu što rekao o tome, uvijek je kazao: »Šuti!« Onda smo se sastali tri do četiri puta u Sarajevu.

Pr.: — Jeste li govorili o atentatu?

---

[125] Đak tuzlanske gimnazije, dobar prijatelj Trifka Grabeža. Cabrinović je, kako znamo, do Tuzle putovao pomoću pasoša Trifka Grabeža.

[126] Radi se o policiskom agentu iz Sarajeva Ivanu Vili.

[127] Rečenica: »Ja sam zapitao kad će doći, a on mi je kazao — 28 juna« — izostavljena kod Ph. (17). M. (97) — doslovno kao u orig.

Op.: — Jesmo, ali nije mi kazao gdje je oružje i ja sam mislio da neće ni biti atentata.

Pr.: — Jeste li se sastali sa Ilićem?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li govorili o atentatu?

Op.: — Jesmo.

Pr.: — Je li vam kazivao da ima oružje?

Op.: — Nije.

Pr.: — Je li vam kazivao da ima još drugova?

Op.: — Nije.

Pr.: — Kako ste se sporazumili uoči atentata?

Op.: — Još prije atentata na dva dana sastali smo se ja i Princip i on je rekao da će biti atentat i pozvao me da ga nađem kod Ilića, da će biti u redakciji *Zvona*. Ja sam išao tamo, ali tamo nije bilo nikoga. Onda smo se našli. Tražio sam ga u *Srpskoj čitaonici* i našli smo se uvečer oko 9 sati. Onda mi je kazao da će mi dati u jutro bombu, da dođem kod Vlajnića.[128] Onda sam došao i dobio sam u jutro bombu i cijankalija.[129]

Pr.: — Što je to s tim cijankalijem i ko vam ga je preporučio?

Op.: — Ciganović. Rekao je da je to vrlo jak otrov i da može otrovati. Dakle, ako nam ne uspije, da se ubijemo.

Pr.: — Je li rekao da se morate ubiti?

Op.: — Mi smo zaključili da ćemo se ubiti. Dakle rekao nam je, ako ne uspije da se ubijemo, da se otrujemo. Ja sam uzeo duplu dozu i nakon atentata nekoliko dana nisam mogao jesti, bolilo me, ali nije djelovalo.[130]

Pr.: — Od koga ste primili oružje?

Op.: — Od Ilića ujutro na Vidov dan.

Pr.: — Jeste li se dan prije sastali sa Principom?

Op.: — Dolazio je Princip k meni u tiskaru i pozvao me da se nađemo u večer. Kad smo se našli, išli smo od *Vereinshausa*[131] do preparandije. Kazao mi je da će prije mene stajati jedan niže preparandije, a da ću ja biti kod Banke,[132] da ja malo više stojim, i da su ostali svi poredani.

Pr.: — Je li Vam tada rekao da (vas) ima više?

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li znali da Ilić neće sudjelovati?

Op.: — Nisam znao.

Pr.: — Sve do dana atentata?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Kako je bilo prije atentata?

Op.: — Ja sam šetao od *Austro-ugarske banke* do ćuprije.

Pr.: — Jeste li se prije toga dali slikati?

Op.: — Jesam, da ostane iza mene.

---

[128] Đuro Vlajinić, poslastičar u Cumuriji ul.

[129] M. (98) uzeo smisao prema Ph. (17): »C'est ce soir-là que j'ai reçu le cyanure de potassium«.

[130] M. (98) je dodao doslovno prema Ph. (17): »Si j'avais su que je ne réussirais pas à me suicider, je n'aurais pas commis l'attentat.«

[131] Vereinshaus, današnja zgrada Narodnog pozorišta. Prije se zvao i »Društveni dom«.

[132] Tada Austro-ugarska banka, danas Investiciona banka kod Doma Jugoslovenske Armije.

Pr.: — Zašto ste dali krivu adresu da se slike šalju u Zagreb i ko je adresant?

Op.: — Taj ne egzistira.[133]

Pr.: — Koju je svrhu imalo da se (tamo) spreme slike?

Op.: — Ja sam kazao da ovaj, što se samnom slikao, da ne uzima.

Pr.: — Vi ste imali para kod sebe. Odakle Vam?

Op.: — Zaradio sam. Dao sam babi 20 kruna i sestri 5 kruna.

Pr.: — Što ste kazali tom prilikom?

Op.: — Ja sam dao babi zato što je volim i ja sam joj obećao da ću je pomagati. Ona je meni davala novaca kad nisam imao. Ona je kazala: »Dosta mi je 5 forinti«, ali ja sam joj dao 20 kruna. Sestri sam kazao da putujem, da se više nikada nećemo vidjeti, i otišao sam i razmijenio 5 forinta i dao joj 5 kruna, a ona je otišla. Ja sam ostao plačući.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Bilo mi ih je žao.

Pr.: — Oca Vam nije bilo žao?

Op.: — Žao mi ih je bilo sviju.

Pr.: — Ja bih Vam mogao pokazati očevo pismo gdje se tuži na Vas.

Op.: — Nisam ni ja s njim bio zadovoljan, a njegov odgoj kakav mi je dao, doveo me do ovoga. Ali ja ga opet žalim.

Pr.: — Kako je bilo prije atentata?

Op.: — Ja sam se šetao između *Austro-ugarske banke* i ćuprije. Da ne bi upalo u oči, ja sam pravio duže šetnje, pošto je bilo mnogo detektiva i špijuna. Ja sam izabrao mjesto gdje neće biti puno svijeta. Nastojao sam da ubijem samo njega.

Pr.: — Vi ste kazali da volite da ne lažete, ali u ovom slučaju niste kazali istinu. Vi znate, kad se rasprsne bomba da će onda umrijeti i ona.

Op.: — Mi smo nastojali da ubijemo samoga njega, ali ako nije moguće, žrtvovali smo i nju i sve one druge. Ja nisam znao, da ima neko od pratnje. Mislio sam da će biti samo on, Potiorek i supruga i da će on poginuti. Ja nisam znao da je bio još neko. Kad su naišli, ja sam bio prilično daleko od ostalih.

Pr.: — Je li na suncu sa strane Miljacke?

Op.: — Jest. Ja sam ipak bio daleko oko 20 koraka da ne bih druge ranio i nisam mogao dalje otići; morao sam stajati kraj jedne bandere[134] da mogu bombu razbiti.

Pr.: — Jeste li prije otšarafili bombu?

Op.: — Jesam. Onda sam je strpao za pojas i držao sam je cijelo vrijeme rukom. Kad je on naišao, ja sam vidio zelenu kapu i ništa više. Udario sam bombom o banderu, ona se razbila i ja sam je bacio.

Pr.: — Kad ste udarili o štangu je li se čulo kao pucanj?

---

[133] Cabrinović se istoga dana neposredno prije izvršenja atentata slikao sa svojim kolegom Tomom Vučinovićem na Cirkuskom trgu (Zirkusplatz). Reprodukcija te slike kod Pfeffera? istraga itd., između 80 i 81 s. Kod Ph. (165) retuširana. M (99) je podesio smisao ovog C. odgovora doslovno prema Ph. (17): »Je l'ai fait intentionnellement pour que, de cette manière, les photographies reveniennt à Sarajevo«.

[134] Bandera — željezni stub za električnu svjetiljku. Poslije ovog C. odgovora, koji završava sa »da mogu razbiti«, nalazi se kod Ph. (18) još i: »Es kam das erste und zweite Auto-dann auch das dritte«. M. (100) nije dodao tu rečeno.

Op.: — Jest, kao slab pucanj. Bacio sam je i onda sam opazio kako se pokojni Ferdinand okrenuo prema meni i pogledao me jednim hladnim, ukočenim pogledom. U to je bomba pala na kapak,[135] otskočila sa automobila i pala na zemlju. Ja sam se okrenuo, uzeo otrov i skočio u Miljacku.

Pr.: — Vi ste uzeli otrov gore?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li imali revolver?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Dakle, onda su Vas uhapsili?

Op.: — Jesu.

Pr.: — Znate li Vi da je usljed Vaše bombe stradalo mnogo osoba?

Op.: — Čuo sam, i vrlo mi je žao. Nisam nikada imao namjeru da i njih ranim.

Pr.: — Vi ste morali predvidjeti, kad se rasprsne bomba da će svi naokolo biti ranjeni.

Op.: — Ja sam stajao prilično daleko i imao sam namjeru da još dalje idem, ali je bilo kasno, te nisam mogao dalje otići.

Pr.: — Je li Vam žao da ste se upustili u ovu stvar?

Op.: — Ja bih bio vrlo sretan kad bi mogao kazati da mi nije žao. Ali, jer je to povuklo nedogledne pošljedice koje se nikako nisu mogle predvidjeti, a da sam mogao predvidjeti, ja bi sam sjeo na te bombe, neka mene raznesu na komade.

Pr.: — Žao Vam je u pogledu drugih, ali u pogledu Vaše žrtve, je li vam žao?

Op.: — Ja ga nisam ubio i time se tješim.

Pr.: — Ali ste bili u komplotu?

Op.: — Jesam, pa opet se tješim. Drago mi je da nije eksplodirala bomba po mojoj želji. Meni je bilo žao, već kad sam čuo da su bila mnoga hapšenja. Ja sam mislio, da će to imati samo posljedice kao za iznimnih mjera.

Pr.: — Niste li se nadali[136] da će ušljed toga atentata Srbija zaposjesti Bosnu i Hercegovinu, ako ste uklonili najboljeg vojskovođu, koji je po Vašem shvaćanju bio kao Napoleon?

Op.: — Ja sam na pitanje gospodina suca istražitelja: »Da li misliš da bi Srbija lakše zauzela Bosnu i Hercegovinu kad ne bi bilo prestonasljednika Ferdinanda?« odgovorio da mislim. Ali ja se nisam rukovodio namjerom da Srbija lakše zauzme Bosnu i Hercegovinu. Neće Srbija poslije atentata dobiti Bosnu i Hercegovinu. Čim sam bio zatvoren i vidio kakvim posljedicama je urodio atentat, meni je bilo žao. Jedino zbog toga razloga sam ćutao i nisam hteo odati krivce. Vrlo mi je drago da na optuženičkoj klupi nema nikog zbog mene.

Pr.: — Da se vratimo na pokojnog majora Vasića. Vi ste kazali da je on bio u »*Narodnoj odbrani*« i vas primio. Ovdje ste pripovjedali da je Vasić igrao neku ulogu u Sarajevu. Je li Vam poznato da je on bio ovdje?

---

[135] Krov auta koji se mogao spuštati.

[136] Od pitanja pretsj. suda: »Niste li se nadali...«, pa do završetka rečenice: »vrlo mi je drago da na optuženičkoj klupi nema nikog zbog mene« — izostavljeno kod Pn. (III) kod M. (101) kao u orig.

Op.: — Slušao sam po pričanju u Srbiji da je on bio ovdje srpski špijun, da je bio kelner i nosio kamenje na fortice.[137]

Pr.: — On je bio u *Narodnoj odbrani?*

Op.: — Jest, bio je sekretar.

Pr.: — Kad ste prešli preko Šapca, jeste li opažali što neobično u Šapcu, da se kretala srpska vojska?

Op.: — Bila je mobilizacija.

Pr.: — Je li bila samo u Šapcu, ili u cijeloj Srbiji?

Op.: — Sve je išlo u Šabac. To je bila Drinska divizija.

Pr.: — Po čemu znate da je to bila mobilizacija?

Op.: — Znao sam jer su se vozili ljudi sa mnom, koji su išli da se jave Komandi.

Pr.: — To je bilo koncem maja?

Op.: — Jest, 28 maja.

Pr.: — Jeste li govorili u vlaku sa onima koji su bili pozvani, zašto se mobilizira?

Op.: — Mi smo znali da je bila mutna situacija i da su Bugari prijetili, da će navaliti kad dođe proljeće. Oni su išli u Šabac Komandi da se oružaju.

Pr.: — Dakle oboružavali su se protiv Bugarskoj? Jesu li bile u Loznici i Lješnici iznimne mjere?

Op.: — Nisu.

Pr.: — Velite[138] da Vam nije bilo stalo što će se tim ubistvom oslabiti Austrija i da Srbija dobije Bosnu i Hercegovinu, ali Vi ste izričito ovako kazali: Prestoljonasljednik je sposoban i spreman. Ovakav atentat je preteča revolucije, a za Austriju biće jedna revolucija dosta da je uništi.

Op.: — Jesam.

Pr.: — Vidite da atentat stoji po Vašem mišljenju u uskoj vezi sa propašću Austrije.

Op.: — Nije to. Ja sam se pitao: zašto nema atentata u Francuskoj, Njemačkoj i Engleskoj, zašto baš u Austriji?

Pr.: — U Austriji ih nije bilo.

Op.: — Eno u Poljskoj Sičinski,[139] u Sarajevu Žerajić, pa Jukić, Dojčić, Njeguš. Znam ovdje pet do šest atentata.

Pr.: — Pa i u Italiji su ubili kralja Humberta.

Op.: — To su rijetki događaji. Poginuo je i grčki kralj, ali to je jedan atentat, a ovdje ih je šest iz svih dijelova naroda. Ja sam sravnio Austriju sa Poljskom. Tako je i u Poljskoj pred revoluciju bilo atentata i špijunskih afera.

Pr.: — Dakle imali ste pojam da se može Austrija uslijed atentata raspasti, da je to početak?

Op.: — Uslijed atentata ne može.

---

[137] tvrđava.

[138] Od: »Velite da Vam nije bilo stalo . .«, pa do pitanja Naum.: »Velite da Vam je Ciganović dao cijankalij . .« — izostavljeno kod Ph. (18). M. (103—4) uzeto prema originalu.

[139] Godine 1908 u aprilu ubio je iz revolvera namjesnika Galicije grofa Andriju Potockog student Miroslav Sziczynski uz uzvik: »To ti je za naše stradanje«. Sziczynskom je bilo 20 godina. Po narodnosti je bio Rusin. Njeguš — koji se ovdje pominje vjerovatno je Hercegonja. M. (103) naveo je također prema orig.: Njeguš. Ph. (19) izostavio je sve što se odnosi na pomen ovih atentata.

Savjetnik Naumowicz: — Velite da Vam je Ciganović dao cijankalij da se otrujete. Kakva je svrha bila da se nakon atentata otrujete?

Op.: — Na prvom mjestu ja sam mislio da ne mogu živjeti kao rob, premda nisam znao da me štiti zakon kao maloljetna. Ali ja ne bih mogao biti rob ni jedan dan.[140]

Savjetnik Naumowicz: — Otkuda Ciganović dolazi da Vam daje cijankalij?

Op.: — On je (to učinio) iz drugih razloga; možda da se ne sazna za saučesnike.

Naum.: — Šta Vas briga je li se sazna da Ciganović ima ruke[141] u atentatu?

Op.: — Nije to svejedno. On će trpiti posljedice.

Naum.: — Na koji način?

Op.: — Možda hapšenjem. Za sada, da nije rat, on bi bio uhapšen i predat Austriji.

Naum.: — Njemu je svakako bilo stalo do toga da se ne sazna, zbog toga vam je dao cijankalij.

Savjetnik Hoffmann: — Vi ste rekli da je Dakić Vaš rođak. Kako to da Vi niste dolazili njegovoj kući?

Op.: — Nisam znao za njega. Tek u Sarajevu sam doznao da imadem u Zvorniku rođaka općinskog bilježnika.

Hoffm.: — Vi ste k njemu došli i niste mu pričali u koju svrhu?

Op.: — On je općinski bilježnik. Šta ja znam, koje on? Ja ne mogu njemu pričati. Prvi put sam se sreo s njime.

Hoffm.: — Vi ste jutros kazali da ste anarhista, a Princip je nacionalista. Kažete da ste dobili izrezak iz novina da će doći prestoljonasljednik, da Vi tada niste imali namjeru da izvedete atentat, a onda je došao Princip i rekao da ćete ga izvesti. Vi ste kazali da niste prije s Principom općili, uopće i da ga znate iz viđenja.

Op.: — Ko je kazao? Mi smo bili poznati.

Hoffm.: — Jeste li ranije razgovarali o takvim stvarima?

Op.: — U kafani.

Hoffm.: — S kim ste se družili više nego s Principom?

Op.: — Princip mi je bio najintimniji prijatelj.

Hoffm.: — Koji je još bio Vaš prijatelj?

Pr.: — Imade još jedan đak koji je posredovao?

Op.: — To je Đulaga Bukovac;[142] između mene nije posredovao.

Hoffm: — Vi ste kazali da ste pristali kad je rekao Princip da će poduzeti atentat. Onda ste kasnije kazali, da vam nije bilo na umu da ubijete prestoljonasljednika jer ste anarhista.

Op.: — Jesam kazao, kako ne. Jesam baš htio ubiti.

Hoffm.: — Zašto?

Op.: — Htio sam ga ubiti iz osvete.

---

[140] M. (103) je izraz »rob« preveo sa *le fer*. Ph. (19) izostavio je sav ovaj pasus.

[141] Misli se da »ima prste u nečem« — znači da je umiješan.

[142] Đulaga Bukovac, musliman iz Bosne. Bivši đak Učiteljske škole u Sarajevu. Otišao 1912 g. u Beograd poslije protivmađarskih demonstracija u Sarajevu u kojima su učestvovali sarajevski đaci. Družio se sa svim đacima emigrantima iz Bosne, također i sa Principom i Čabrinovićem.

Državni odvjetnik: — Dajte kažite zašto se Vi tada, kad ste bili u Beogradu 1912, niste obratili Narodnoj odbrani?[143]

Op.: — Nisam do tada nikako znao za *Narodnu odbranu,* pa mi je jedan član u Zelenom Vencu predložio ako mu platim litru rakije da će me tamo odvesti.

Državni odvjetnik: — Niste li znali da ona daje potporu?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Ne znate li odakle su ove bombe?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Ne znate li da su one iz Kraguevca?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — O ovome Đoki Bajiću ne razumijem. Vi ste kazali da se bojite da je on špijun i da je plaćen jer nije ništa radio, a s druge strane on vas je razdraživao na atentat. Da nije on bio agent provokator?

Op.: — Svakako je bilo nešto tajanstveno kod njega. Ja nisam znao, ali sam mislio da je austrijski špijun.

Pr.: — Da je bio austrijski špijun bio bi prijavio i ne bi došlo do atentata.

Op.: — Valjda nije znao. Ja sam kazao da idem u Skoplje, a Princip je kazao da ide u manastir da se sprema za maturu.

Pr.: — Jeste li se upoznali u Šapcu sa Božom Milanovićem?[144]

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jeste li čuli za njega?

Op.: — On je povjerenik *Narodne odbrane* i trgovac.[145]

Pr.: — Niste li čuli da on ima i drugo zanimanje? Znate li da je on bio centrum sve špijunaže u Bosni?

Op.: — Nisam znao. Nama je trebalo novaca kad smo bili u Šapcu i računali smo: kako bi bilo da se obratimo na njega; ipak se nismo obratili, jer on nas ne poznaje, ni mi njega, a nismo imali pisma od *Narodne odbrane,* i zato se nismo njemu ni javili.

Pr.: — Jeste li se sastali sa Grabežom prije atentata?

Op.: — Ne znam koliko dana prije. Ja sam sjedio pred svojom kućom, kad je on prošao. Tada smo se pozdravili i on mi je kazao gdje će: kući na Pale i ništa drugo.

Dr. Fedb.: — Ti si rekao pred sucem istražiteljem da je neko treći uplivisao na Principa da izvrši atentat.

Op.: — Ne sjećam se.

Dr. Feldb.: — Znaš li ti tko je taj treći? Ti kao intimni prijatelj Principov, znaš li, tko je uplivisao na njega da zaključi atentat?

Op.: — Svo naše društvo.

Dr. Feldb.: — Znaš li ti kakvu živu osobu s kojom se Princip družio i koja je vršila kakav upliv na njega? Da li je tebi Princip poslije govorio: taj i taj me je nagovorio?

Op.: — Poslije našeg zaključka na nas su uplivisali.

---

[143] M. (165) dodao prema Ph. (19): . . »quand vous étiez sans moyens à Belgrad«.

[144] Boža Milanović, trgovac u Šapcu, pretsjednik Narodne odbrane za Šabac. Rodom iz Bosne. Bio vrlo popularan među Bosancima.

[145] M. (166): »Il est commerçant; c'est une personalité en vue«. »Povjerenik Narodne odbrane« — izostavljeno. Ph. (20): »Ja, er ist dort Hauptmann und eine sehr angesehene Persönlichkeit«.

Pr.: — Tko?

Op.: — Ciganović i Đuro Šarac.[146]

Pr.: — Tko je taj?

Op.: — Svršeni bogoslov. I osim toga musliman Đulaga Bukovac.

Pr.: — Vi ste govorili otvoreno u kafani?

Op.: — Nisam sa Bukovcem, nego sa Šarcem.

Pr.: — Je li još bio tko prisutan?

Op.: — Nije.

Dr. Feldb.: — Je li si ti bio svjestan da je to bio upliv?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Vi ste kazali najprije, da je prviput, kad ste pokazali izrezak iz novina, rekao Ciganović: »Eto zgode!«

Op.: — Jest.

Pr.: — Dakle, on je bio prvi koji je dao poticaj za atentat?

Op.: — Ali mi smo bili već zaključili.

Malek:[147] — Je li Vam u subotu u oči atentata kazao Princip ili Ilić na kom će mjestu Ilić stajati?

Op.: — Nije.

Malek: — Jeste li znali u subotu sigurno da će Ilić aktivno sudjelovati?

Op.: — Nisam.

Malek: — Vi ste poznavali Ilića. Kakvog je on bio mišljenja?

Op.: — U njemu su bile socijalističke ideje. Princip je jedanput rekao da se boji za Ilića da će se pretvoriti u socijalistu.

Malek: — Ilić je radio kao žurnalista. Jeste li čitali štogod što je on napisao?

Op.: — Pisao je uvodne članke u *Zvonu.*

Malek: — Je li to imalo veze sa politikom?

Op.: — Nije.

Malek: — Jeste li čuli da je bio koji članak koga je pisao Ilić konfisciran?

Op.: — Nisam.

Malek: — Kad ste bili u Beogradu, je li vas iko pitao za Ilića, na pr. Ciganović?

Op.: — Nije niko.

Malek: — Nije niko njega spomenuo?

Op.: — Nije.

Malek: — Jeste li čitali pismo što je pisao Princip Iliću?

Op.: — Nisam.

Malek: — Je li bio kakav odgovor Principu na ovo?

Op.: — Ne znam.

Malek: — Je li došao Princip sam na ideju da pozove Ilića na sudjelovanje ili Vi?

Op.: — Oni su bili intimniji prijatelji.

Malek: — Vi ste u istrazi na jednom mjestu kazali da Vam je Princip rekao da mu se Ilić čini nepouzdanim, da mu sasvim ne vjeruje, još u Beogradu kad ste bili.

---

[146] Rodom iz Bos. Krupe. Učio Bogosloviju u Prizrenu. U Balk. ratu uzeo učešća kao komita. Kretao se u krugovima bosanske emigracije u Beogradu.

[147] Pogrešno: sud. savjetnik, treba sud. tajnik.

Op.: — Kad smo došli u Sarajevo, to je meni Princip kazao. Ja sam ga pitao šta je sa Ilićem, a on mi je odgovorio: »Meni je Ilić gospodin čovjek«.[148]

Malek: — Za boravka u Sarajevu[149] ste kazali da ste se tužili Iliću kad će biti atentat, a Ilić Vam je odgovorio: »Ima vremena«.

Op.: — On je rekao: »Ima vremena, sastaćemo se«.

Malek: — Jeste li držali da se Ilić sam odlučio na atentat?[150]

Op.: — Nije.

Malek: — Glavno je da niste mislili da je Ilić učesnik.

Op.: — Da.[151]

Pr.: — Prije je kazao, da će biti onaj četvrti Ilić.

Op.: — U Beogradu smo mislili da ćemo biti nas četvorica, naime: Princip, ja, Grabež i Ilić.

Pr.: — U Beogradu ste se uvjerili da je i Ilić.

Op.: — Znao sam da mu je Princip pisao o tome.

Malek: — U istrazi je kazao da je mislio da će biti njih četvorica, a sad je kazao, da ne zna, da je i Ilić. Jeste li bili uvjereni da će Ilić biti s vama?

Op.: — Nisam.

Prem.: — Jeste li u listovima koji se šire među mladeži u Sarajevu našli štogod što je bilo kod Vas od odlučne važnosti za Vašu namjeru?

Op.: — Jesam našao sam *Smrt jednoga heroja*,[152] naime Žerajića, i onda je bilo još listova kojih se ne mogu sjetiti.

Pr.: — Dakle Žerajić Vam je bio uzor?

Op.: — Jest.

Prem.: — Rekli ste mi kad sam razgovarao s Vama o *Zori* da ste baš onda kolebali.[153]

Op.: — Jest.

Pr.: — Ja bih molio da optuženi kaže sadržaj toga iz *Zore*.

Op.: — U jednom mjestu ubio se je ovih dana mlad Srbin profesor, glupo je radio jer je svojim životom mogao ubiti bar jednog neprijatelja. Kad se riješio na to, trebao je ubiti bar jednog neprijatelja.[154]

Pr.: — Jeste li bili u takvom stanju da ćete sebe ubiti; bi li Vam došla kad misao na to?

Op.: — Jest.

---

[148] Ph. (20): »Lass ihn sein, er ist nicht verlässlich«. M. (108): »Laisse le. Ilić est un monsier«.

[149] Ph. (20): Od »Malek: Za boravka u Sarajevu . .«, pa do »Premužić: Jeste li u listovima . .« — izostavljeno. Kod M. (108—9) doslovno prema orig. tekstu.

[150] M. (109) je preveo ovo Malekovo pitanje sa: »Le regardiez-vous comme capable d'accomplir l'attentat?« Ph. (20) — »Hielten Sie den Ilić für das Attentat tauglich?«

[151] M. (109): »En effet, je ne l'ai pas cru«. M. (20) izostavljeno pitanje i odgovor bran. Maleka i C.

[152] Vidi o tom: Vojislav Bogićević, *Mlada Bosna*, pisma i prilozi, Sarajevo 1954, 278 i d.

[153] M. (109) je kombinovao ovo pitanje adv. Premužića od orig. i Ph. (21): »Vous m'avez dit, quand j'ai parlé avec de la *Zora*, qu'à ce moment-là vous aviez encore des hésitations et que la lecture de cette feuille a fait de l'impression sur vous«. Ph. (20): »Sie sagten mir, auch die Zeitschrift »Zora« (Morgenröte) habe auf Sie grossen Eindruck gemacht«.

[154] Otštampano u *Zori* (Prag) 1912 g. br. 4 i 5, str. 166.

Prem.: — Molim da se konstatira[155] kako se on odgajao.

Op.: — Ima još. Tamo se govori o Isusu i kršćanskoj nauci, pa se kaže ovako: »U kršćanskoj nauci kaže se: ljubite neprijatelje svoje. Ko tebe kamenom, ti njega hljebom«, a tamo se preporučuje: »Mrzite neprijatelje, i ko tebe kamenom, ti njega još više«.

Pr.: — Što je to *Zora?*

Prem.: — List koji je izlazio u Pragu 1912 god.

Pr.: — Ko ga uređuje?

Prem.: — Više njih.

Pr. — Koji mu je pravac?

Prem.: — Čisto slobodno zidarski. Ide se za tim da se truju mladi elementi.

Sud. savj. Naumowicz: — Što ste razumjeli pod tim kad Vam je Princip rekao za Ilića da je »gospodin čovjek«, da neće učestvovati u atentatu?

Op.: — To se kaže za nekoga koji je nešto više, koji se drži nešto više.

Pr.: — Prekidam raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora

Drž. odv.: — Vi ste prije podne kazali, da ste se htjeli radi oružja obratiti na *Narodnu odbranu.* Zašto?

Op.: — Da nam da oružje.

Drž. odv.: — Kako to, da *Narodna odbrana* daje oružje?

Op.: — Što smo mislili da bi nam dala sredstva za atentat.

Pr.: — Zašto baš *Narodna odbrana?*

Op.: — Mi smo se obratili, pa dala, ne dala.

Drž. odv.: — Kako dolazi ona davati oružje za atentat?

Op.: — Narodna odbrana, osim što imade kulturni princip, imade još i revolucionarni. Ona je revolucionarna organizacija.

Drž. odv.: — Kakvu revoluciju imade propagirati?

Op.: — Nije mi poznato u detaljima.

Drž. odv.: — Ali nešto ste morali ipak znati.

Op.: — Pretpostavljali smo da bi nam dala *Narodna odbrana* sretstva za atentat pa smo mislili otići i upitati.

Drž. odv.: — Zašto ste se obratili na *Narodnu odbranu?* Ima li ona na raspoloženju oružja?

Op.: — Ima. Ona je organizovala komite.

Drž. odv.: — Odakle *Narodnoj odbrani* oružje?

---

[155] Sav tekst od pitanja bran. Prem.: »Molim da se konstatira . .«, pa do prekida prijepodnevne rasprave, koja se završava odgovorom Č.: »To se kaže za nekoga . .« izostavljeno kod Ph. (21). Kod. M. (110) doslovno prema orig.

Op.: — To ja ne znam, ali znam da je *Narodna odbrana* opremala komite za Balkanski rat.

Drž. odv.: — Ko joj davao oružje, to ne znate?

Op.: — Ne znam.

Drž. odv.: — Dakle za to ste se obratili na *Narodnu odbranu*? Ali, morali bi kazati da ćete izvršiti atentat?

Op.: — Bi.

Drž. odv.: — Mislite li, da bi ona bila pristala na to?

Op.: — Ne znam, mi smo predpostavljali.

Drž. odv.: — Je li bilo možda govora u *Zelenom Vencu* da bi Narodna odbrana dala (oružje)?

Op.: — Jest, govorio je Đoko Bajić.

Drž. odv.: — Da se konstatira da su se obratili na *Narodnu odbranu*.

Op.: — Nismo se obratili.

Drž. odv.: — Da ste se htjeli obratiti i da bi dala oružje jer imade revolucionarnu svrhu. Đoko Bajić da je kazao da bi mogli naći.

Op.: — Đoko Bajić je kazao ako bi htjeli izvršiti. Na pr. kad sam mu kazao za Nastića da bi najvolio njega ubiti, on mi je kazao: »Nemoj to učiniti, nego ću te odvesti u *Narodnu odbranu* i tamo češ dobiti oružje«. Ali mi nismo izričito znali.

Dr. Perišić: — Jeste li poznavali Cvjetka Popovića? (Jesam). Kad ste došli u Sarajevo niste ga vidjeli? (Nisam). Gdje ste dobili bombe?

Op.: — Kod Vlajnića.

Pr.: — Ko je bio tamo?

Op.: — Ja, Ilić, Princip i Grabež.

Dr. Perišić: — Dakle on[156] nije bio? (Nije).

Dr. Zistler: — Jeste li poznavali Vasu Čubrilovića? (Nisam.)

Malek: — A jeste li Lazara Đukića? (Nisam). Zašto ste počinili atentat bombom, zašto nisu i Vama dali brovning?

Op.: — Takva je bila organizacija.

Malek: — Ili zbog toga što se niste bili dobro izvježbali?

Op.: — Sa brovningom bi imao izvršiti samoubojstvo, a toliko sam znao.

Malek: — Jeste li se vježbali? (Nisam). A sa bombama niste se vježbali, niste čitali opis?

Op.: — Razgovarao sam se o tom.

Malek: — Je li moguće, da neko poduzme atentat bombom tko nije upućen?

Op.: — Jest moguće.

---

[156] Misli Cvjetka Popovića. Sav tekst odavde, pa do kraja saslušanja Č. izostavljen kod Ph. (21). Kod M. (110—112) doslovno prema orig.

SASLUŠANJE GAVRILA PRINCIPA (12 X 1914 G. POSLIJE PODNE)

Pr.: — Neka dođe Gavrilo Princip. (Dovode ga). Smatrate li se krivim?[15]

[15] Ovdje donosimo doslovan tekst sedam stranica saslušanja Gavrila Principa, prema rekonstruisanom zapisniku dra Kesterčaneka, da bi se vidjelo koliko je taj tekst kao cjelina nepouzdan. Od prve stranice donosimo faksimil (vidi s. 12—13). Faksimili se nalaze u DA., (akv. 832), a orig. u arhivi Drž. sekret. za spoljne poslove FNRJ, Beograd.

PRESLUŠANJE GAVRILA PRINCIPA

(15. oktobra 1914)

Predsjedatelj: Smatrate li se krivim?

Princip: Nijesam zločinac, jer sam uklonio onoga koji je činio zlo. Mislio sam dobro, —

Predsjedatelj: Što ste nju usmrtili (misli se vojvotkinju Hohenberg)?

Princip: Nju nijesam htio, nehotice sam je ubio.

Predsjedatelj: Ne smatrate li se krivim?

Princip: Ne.

Predsjedatelj: Kojeg ste političkog mišljenja?

Princip: Ja sam nacionalista Jugosloven. Moja je težnja ujediniti sve Jugoslovene u kojoj bilo državnoj formi i osloboditi ih od Austrije.

Predsjedatelj: Kako ste to mislili oživotvoriti?

Princip: Terorom.

Predsjedatelj: Što to znači?

Princip: To znači uopče ubijati, ukloniti one koji smetaju ujedinjenju i koji čine zlo. Glavni motiv koji me je potakao na to djelo bila je osveta za sve muke koje podnosi moj narod pod Austrijom.

Predsjedatelj: Vi ste bili u Beogradu i tamo se pripravljali za VIII. razred gimnazije i zalazili ste u koju kavanu?

Princip: U pozorišnu kavanu, Zirovni Venac i Morunu.

Predsjedatelj: Je li tu bilo đaka?

Princip: Jest, bosanaca.

Predsjedatelj: Kakvog su mišljenja bili?

Princip: Bili su većinom nacionaliste.

Predsjedatelj: Jesu li bili istoga mišljenja kao i Vi?

Princip: Ne, svi nisu bili moga mišljenja. Ne mora svak da bude istoga mišljenja u sprovadjanju svojih ideja, ne mora se svak služiti istim sredstvima.

Predsjedatelj: Kako je mišljenje vladalo u tom krugu o Austriji.

Princip: Bilo je mišljenje da je Austrija zlo za naš narod, kaošto faktično jest, da je treba uništiti.

Predsjedatelj: Da li je postojalo u tom krugu mišljenje da bi Bosnu trebalo pripojiti Srbiji.

Princip: Uopče vladalo je mišljenje, da bi trebalo da se svi Jugosloveni ujedine, a Srbija kao slobodna jugoslovenska zemlja imala je moralnu dužnost da pomogne — da bude Jugoslovenima ono što je bio Pijemont Italiji.

Predsjedatelj: Kažite onda kad ste prviput saznali da će doći u Sarajevo prestolonasljednik?

Princip: Već u mjesecu martu čitao sam o tom u novinama.

Predsjedatelj: Jeste li tada došli na misao da izvedete atentat?

Princip: Jesam.

Predsjedatelj: Je li to bilo prije nego li ste o tom govorili sa Cabrinovićem?

Princip: Jest, prije.

Predsjedatelj: Koliko vremena prije?

Princip: Nekoliko dana prije. Kasnije sam o tom s njime govorio, jer sam znao da smo istoga mišljenja. Kad sam mu o tom govorio, onda mi je on pokazao nekakve izreske iz novina, u kojima se potvrđuje vijest da prijestolonasljednik Ferdinand dolazi u Bosnu. Na to sam definitivno zaključio da ćemo učiniti atentat.

Predsjedatelj: Ali za atentat su potrebna sredstva?

Princip: Razmišljali smo o tom, na koji način da ih nabavimo. U slučaju ako ih ne možemo ni od kuda dobiti, odlučili smo da kupimo revolvere. Tom smo prilikom govorili i o Narodnoj Odbrani ali smo sumnjali da će nam oni oružje dati, jer nijesmo bili poznati. Zato sam tražio da se na koga obratimo ko bi nas upoznao s Ciganovićem koji je bio član Narodne Odbrane. U tom nam je išao na ruku Đoko Bukovac. On me je upoznao s Ciganovićem. Tom sam se prilikom uvjerio da ga i ja poznam ali nisam bio s njim tako intiman da bi mu mogao govoriti o atentatu. Ja sam Ciganoviću razložio svoju namjeru, kazao sam mu da nemamo sredstava pa sam ga zamolio da nam dade bombe, pošto sam znao da ih imao a za revolver sam se mislio sam pobrinuti. On je neko vrijeme šetao po sobi, a onda je kazao: Vidjet ćemo! Ali ja sam iz svega razabrao da je on pristao da mi dade.

Predsjedatelj: Ciganović je željeznički činovnik! Kako je on mogao pristati na atentat?

Princip: Istina, on je činovnik, ali on je i Srbin.

Predsjedatelj: Dakle Vi mislite, da je dosta da čovjek bude Srbin pa da pristane na takav čin.

Princip: Po mom mišljenju, svaki Srbin, svaki Hrvat, svaki Jugosloven mora biti neprijateljski raspoložen prema Austriji.

Predsjedatelj: Kažite dalje!

Princip: Ciganović mi je poslije nekoliko vremena kazao da će mi dati bombe. Ali pošto nijesmo bili najsigurniji hoće li s tim bombama uspjeti počiniti atentat, ja sam Ciganovića pitao da li bi bilo moguće da nabavi revolver. On mi je najprije odgovorio da se pobrinem sam, ali je kasnije, uvidjevši da sam siromašan, te da ne mogu sam nabaviti oružje kazao da će gledati.

Predsjedatelj: Pripovjedajte sada kako je bilo kada je Grabež otišao Tankosiću?

Princip: Tankosić je pozvao jednoga od nas k sebi, a mi smo odlučili da podje Grabež. Grabež mi je kazao da je Tankosić načinio na njega dobar utisak.

Predsjedatelj: U koju je svrhu pozvao Tankosić jednoga od vas?

Princip: Da vidi da li smo sposobni da izvedemo atentat. G. pretsjedniče! Ja sam o tom u istrazi potanko govorio, meni je ovdje pred svima nezgodno govoriti.

Predsjedatelj: Je li Grabež pričao što je s njim govorio Tankosić!

Princip: Ne sjećam se.

Predsjedatelj: Sto je mislio Grabež o atentatu? Kako je došlo do toga da se on odlučio na atentat?

Princip: On je bio istoga mišljenja kao i ja. Mi smo se dobro znali jer smo uzajedno učili.

Predsjedatelj: Sto je bilo kad ste stigli u Sarajevo?

Princip: Iz Sarajeva pošao sam u Hadžiće* i bio jedan dan kod brata. Na to sam se vratio u Sarajevo, odsjeo kod Ilića** i s njim razgovarao o atentatu.

Predsjedatelj: Je li Vam pripovijedao da je tražio drugove.

Princip: Ja sam mu kazao da ih sigurno nađe, a on mi je odvratio: Dobro!, pa sam zato držao sigurno da će naći drugove.

---

* Jedno malo mjesto kraj Sarajeva.

** Jedan od optuženih, Danilo Ilić.

Predsjedatelj: Kakvog je mišljenja bio Ilić u političkom pogledu?

Princip: On je bio nacionalista — Jugosloven kao i ja. Bio je mišljenja da se imadu ujediniti Jugosloveni.

Predsjedatelj: Pod Austrijom.

Princip: Bože sačuvaj! Ja nijesam bio za dinaste. Tako daleko nismo išli, mi smo išli samo za ujedinjenjem, a dalje nijesmo pitali.

Predsjedatelj: Kad ste uzeli oružje?

Princip: Na dan atentata iz kuće Ilićeve.

Predsjedatelj: Kako je to bilo?

Princip: Ja sam oko 8 sati izišao iz kuće i pošao šetati: Gledao sam da nadjem kojega druga da ne bi bio napadan i slučajno sam se sreo sa Spirićem. Kasnije je pristupio k nama još jedan drug i mi smo šetali i razgovarali o običnim stvarima. Najprije smo bili u parku. Ja sam htio da ondje ostanemo ali oni su htjeli da idemo na korzo. Na to nijesam pristao jer sam morao ići na mjesto odakle sam htio počiniti atentat. Tako sam šetao blizu onog mjesta. U to sam začuo prasak bombe. Znao sam da je to učinio jedan od naših ali nijesam znao koji. Potrčala je svjetina, automobili su stali, mislio sam: sve je svršeno. U to sam vidio gdje policija vodi Čabrinovića. U taj momenat pade mi na pamet da ga ubijem da se tako ne bi dalje znalo, a onda bi se sam ubio. Ali od toga sam odustao kad sam opazio da automobili prolaze. Automobili su prošli, ali ja nadvojvode nijesam vidio. Pošao sam na Latinsku ćupriju i tu sam dočuo da je u jednom automobilu bio nadvojvoda, ali da nije od bombe ozlijeđen. Sada sam razmišljao, kuda da se postavim. U novinama sam čitao program kuda bi imala povorka da krene. U to je pristupio k meni jedan poznati gospodin i spomenuo mi, kako je netko pokušao atentat i nadodao: Vidim li, kakva je to glupost! Ja sam šutio. On me je pozvao na stranu. Ja sam mislio da je špijun, da me hoće da prekopa. U to je nadošao automobil, ja sam izvadio revolver i pucao na nadvojvodu dva puta.

Predsjedatelj: Jeste li drugiput ciljali na gospođu?

Princip: Nijesam. Ja sam samo vidio da još neko sjedi u automobilu. Htio sam još da ubijem poglavara zemlje Potioreka.

Predsjedatelj: Jeste li znali da ste nju pogodili?

Princip: Nijesam znao, da li sam pogodio, nijesam znao ni to koliko sam metaka ispalio. Iza toga sam htio da se ubijem ali su me pograbili policija i oficiri i počeli me tući. Onako krvava poveli su me na policiju gdje su me tako dugo tukli dok nisam ostao onesviješten.

Predsjedatelj: Vi ste dakle namjerno pucali da ubijete nadvojvodu i Potioreka.

Princip: Jest. Mislio sam da me zbog toga neće odsuditi. Učinio sam to što sam uvjeren da će biti uklonjeno jedno zlo. Mislio sam dobro. Ovdje se mene optužuje radi zločina veleizdaje pored toga što me se optužuje radi umorstva. Ali veleizdaja još nije najveće zlo. To sam sve učinio zato što naš narod trpi.

Predsjedatelj: Što narod trpi?

Princip: Potpuno je osiromašio, smatra ga se stokom. Seljaka su upropastili. Ja sam seoski sin i znam kako je na selu. Zato sam htio da se osvetim. Nije mi žao.

•

Posve je jasno da se rekonstruisani stenogram dra Kesterčaneka u znatnoj mjeri približava svom originalu, ali je u tolikoj mjeri skraćen da se ne može koristiti u svrhu upoređenja. Vidi se da ima i izvjesnih otstupanja, ali bi trebalo konstatovati kako su ona nastala: da li zbog pogrešnog prepisivanja, nemogućnosti čitanja odnosno dešifriranja nečitljivih Prpićevih bilježaka, ili su ta otstupanja možda čak i tačna. U svakom slučaju, i ovaj naknadno dešifrovani stenogram je interesantan i pretstavljao bi vrijednost da je u cijelosti sačuvan, naročito zbog upoređenja sa ostalim verzijama.

Op.: — Zločinac nisam jer sam uklonio onoga koji je činio zlo. Mislio sam dobro.[158]

Pr.: — A nju?

Op.: — Nju nisam htio, nehotice sam je ubio.

Pr.: — Dakle ne smatrate se krivim? (Ne). Pripovijedajte sad potanko ispočetka kako se razvila Vaša misao da će ubiti prestoljonasljednika. Najprije, koje škole ste pohađali?

Op.: — Tri razreda Trgovačke škole, onda sam položio ispit za četvrti razred gimnazije i onda sam bio ovdje i u Tuzli neko vrijeme.

Pr.: — Koje godine?

Op.: — Prije četiri godine.

Pr.: — Jeste li propali?

Op.: — Nisam, nego sam u Tuzli polagao ispit iz Trgovačke škole u gimnaziju. Ovdje sam došao iz Tuzle.

Pr.: — Koliko godina ste ovdje učili gimnaziju?

Op.: — Ovdje sam pohađao peti razred dva mjeseca, onda sam bio bolestan dva mjeseca i stupio sam kao privatista. Nisam htio ovdje polagati ispita, nego sam otišao u Beograd.

Pr.: — Zašto?

Op.: — To su moje lične stvari.

Pr.: — Jeste li imali sredstava?

Op.: — Nisam mogao ni ovdje da se izdržavam. Živio sam uvjek na vjeresiju i za to sam otišao tamo. Onda sam u Beogradu nastavio kao privatista i svršio sam peti, šesti i sedmi razred. Htio sam ići zimus da polažem osmi razred, međutim htio sam izvršiti atentat i vratio sam se u Sarajevo i izvršio ga. Pitajte me Vi što hoćete.

Pr.: — Kažite svoj život. Što ste radili, kojeg ste mišljenja bili i t. d. Koje godine ste otišli u Beograd?

Op.: — 1912 u maju.

Pr.: — Jeste li položili odmah ispit?

Op.: — Nisam te godine nikako polagao.

Pr.: — Jeste li otišli te godine u komite?

Op.: — Kad je bio Balkanski rat, onda sam otišao.

Pr.: — Kod koga?

Op.: — Kod *Narodne odbrane.*

Pr.: — Ko je taj? Kod koje ste osobe išli?

Op.: — Bio je neki sekretar, ne sjećam se, koji je upisivao.

Pr.: — Je li Vas on primio?

Op.: — Primio me pokojni major Milan Vasić. Onda sam otišao u Prokuplje blizu granice i tu sam se neko vrijeme vježbao u oružju. Kad su opredjeljivali one koji će ići preko granice, ja sam se razbolio i mene su škartirali.

Pr.: — Onda ste se vratili u Beograd? Kako ste živjeli?

Op.: — Slao mi je otac i brat.

---

[158] Rečen.: »Mislio sam dobro«, izostavlj. kod Ph. (22). M. (113) — kao u orig.

Pr.: — Je li znao Vaš otac da ćete u komite?

Op.: — Ja sam bio samo neko vrijeme u komitama.

Pr.: — Onda ste se vratili iz Beograda u Hadžiće.[159] Dokle ste ostali u Hadžićima?

Op.: — Bio sam do marta lanjske godine.

Pr.: — Jeste li učili?

Op.: — Donio sam knjige i spremao sam se za ispit petog i šestog razreda.

Pr.: — Mogu li se dva ispita praviti odmah?

Op.: — Mogu tri i četiri. Mogu na jedanput dva ispita.

Pr.: — Ovdje ste istupili iz petog razreda. Zašto ste istupili iz sarajevske gimnazije?

Op.: — Bio sam bolestan mjesec dana.

Pr.: — Jeste li imali kakav prizor[160] sa nastavnicima?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Vi ste se povratili u Srbiju u Beograd i položili ispit; za koji razred?

Op.: — Za peti i šesti, a onda sam bio u Beogradu tri mjeseca i na kraju godine položio sam za sedmi razred. Onda sam se vratio opet u Hadžiće u oktobru. Onda sam bio do februara zimus u Hadžićima i učio sam za osmi razred te sam se opet povratio u osmi razred.

Pr.: — Što ste čitali osim nastavnih predmeta, jeste li se bavili politikom i novinarstvom?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Kojega ste Vi mišljenja?

Op.: — Ja sam nacionalista Jugoslaven i težim za ujedinjenjem svih Jugoslavena u koju bilo državnu formu i da se oslobode od Austrije.[161]

Pr.: — To je bila Vaša težnja. Kako ste ju mislili oživotvoriti?

Op.: — Terorom.

Pr.: — Šta to znači?

Op.: — To znači uopće ubijati odozgo, uklanjati one koji smetaju i čine zlo, koji smetaju ideji ujedinjenja.

Pr.: — Tako ste mislili da će se moći oživotvoriti Vaša težnja.

Op.: — Onda je glavni motiv još bio osveta za sve muke koje podnosi narod od Austrije.

Pr.: — Dakle u martu ste bili opet u Beogradu. Jeste li onda učili za osmi razred? U koje kafane ste zalazili?

Op.: — U *Pozorišnu kafanu*, Žirovni venac i (kavanu) *Ameriku*.

Pr.: — Je li tu bilo još đaka?

Op.: — Jest Bosanaca.

Pr.: — Kakvog su oni bili mišljenja?

Op.: — Bili su većinom nacionaliste.

---

[159] Hadžići — selo oko 20 km jugozapadno od Sarajeva. Sjedište industrije drveta. Tu je živio brat Gavrila Principa Jovo.

[160] Misli se: sukob (incidenat).

[161] Ovaj odgovor glasi kod Ph. (23): »Ich war Nationalist. Ich trachtete die Südslawen (Jugoslovenen) zu befreien; denn ich bin Südslawe (Jugoslave).« Präs.: Wie sollten Sie das anstellen? Princip (kalt): Durch Einschüchterung. Von oben!« Kod M. (115) doslovno kao u izvornom tekstu.

Pr.: — Dakle, svi istog mišljenja kao i Vi?

Op.: — Ne baš kao i ja. Ne mora svaki da bude istoga mišljenja u provađanju svojih ideja, ne mora se svaki služiti istim sredstvima.

Pr.: — Kako je bilo mišljenje o Austriji u vašim lokalima?[162]

Op.: — Bilo je mišljenje, da je Austrija zlo u našem narodu, kao što faktično i jest i da nije potrebna.

Pr.: — Kakvo je bilo mišljenje što se tiče Srbije, da li bi bilo za Bosnu korisno da se pripoji Srbiji?

Op.: — Bilo je mišljenje da se ujedine svi Jugosloveni. Razumije se, Srbija kao slobodni dio Jugoslavena, imala bi moralnu dužnost da pomogne tom ujedinjenju, da bude kao što je bio Pijemont u Italiji.

Pr.: — Kažite mi sada, kad ste saznali prvi put da će doći pokojni prijestolonasljednik u Sarajevo?

Op.: — Kad sam došao u Beograd u martu mjesecu čitao sam u novinama, mislim njemačkim.

Pr.: — Jeste li tada došli na misao da izvedete atentat?

Op.: — Da.

Pr.: — Da li prije nego ste govorili sa Čabrinovićem?

Op.: — Jest prije.

Pr.: — Koliko vremena prije?

Op.: — Nekoliko dana prije. Onda sam poslije govorio s njime, pošto sam znao da smo istoga mišljenja. Govorio sam »Kako bi bilo da počinimo atentat?« — poslije čega mi je on pokazao nekakav izrezak iz novina.

Pr.: — Što je bilo u tom izresku?

Op.: — Potvrđuje se vijest da prijestolonasljednik dolazi u Bosnu. Zatim smo definitivno zaključili da ćemo izvršiti atentat.

Pr.: — Ali za atentat treba sredstava?

Op.: — Mislili smo na koji način da nabavimo. Ako ne bi nikako bilo sretstava, toliko smo ih mogli nabaviti da kupimo revolver.

Pr.: — Na koga ste se obratili?

Op.: — Govorili smo o *Narodnoj odbrani*, ali smo znali da nam ne bi tamo dali jer nismo bili poznati.

Pr.: — Na koga ste se obratili da dobijete oružje?

Op.: — Poslije sam ja tražio da se na koga obratim, da se upoznam sa Ciganovićem. On je meni i prije bio poznat, ali nisam bio intiman toliko da mogu s njime govoriti o atentatu. Bukovac me dakle upoznao i ja sam kazao Ciganoviću što bi htio učiniti, samo da nemam sredstava, i da nam on dade bombe, pošto sam znao da ih ima, a za revolvere ćemo se pobrinuti. On je neko vrijeme šutio i kazao je: »Vidjećemo!« U glavnom je odmah pristao da će mi dati.

Pr.: — Jeste li kazali svrhu?

Op.: — Jesam. On je pristao sasvim.

Pr.: — Šta je Ciganović?

Op.: — Željeznički činovnik.

---

[162] krugovima, društvu.

Pr.: — Kako je moguće da će jedan željeznički činovnik odmah pristati na atentat?

Op.: — On je neki bjegunac iz Bosne, i sastajao se u tim kafanama, i Srbin je.

Pr.: — Mislite da je dosta da čovjek bude Srbin i da mora odmah biti neprijatelj Austriji?

Op.: — Po mom mišljenju: svaki Srbin, Hrvat i Slovenac morao bi biti neprijateljski raspoložen prema Austriji.

Pr.: — Ali da odmah daje oružje? Kako ste došli do toga da je Ciganović odmah pristao? Jeste li prije toga ikad s njime govorili da je bilo potrebno da se izvede atentat?

Op.: — Nisam o atentatu, ali jesam o položaju naroda i o prilikama našim u Bosni i uopće u Austriji. Nisam nikada bio toliko intiman s njime, da bi mogao govoriti da ću počiniti atentat.

Pr.: — Pričajte nam dalje.

Op.: — Ciganović mi je poslije nekoga vremena kazao da će mi dati bombe. Pošto te bombe na svaki način poslije nekoliko sekundi eksplodiraju te nije bio siguran uspjeh, ja sam mu kazao da bi nam trebalo revolvera. On mi je kazao da se sam pobrinem, ali pošto sam siromašan da će on gledati da nabavi oružje. On je kazao da će gledati i poslije, ne znam kako je došlo do toga. Šta je sa Tankosićem razgovarao, to ne znam.

Pr.: — I Tankosić je znao za atentat?

Op.: — Ja ne znam. Mislim, Ciganović je s njim govorio.

Pr.: — Kako je bilo sa Grabežom?

Op.: — Ciganović je kazao da ga je pozvao Tankosić.

Pr.: — Nije Vam Grabež pripovijedao?

Op.: — Jest kazivao da je bio, ali da je Tankosić učinio na njega loš utisak. Tankosić je zvao jednog od nas, i mi smo se odlučili da ide Grabež.

Pr.: — U koju svrhu je zvao Tankosić?

Op.: — Da vidi, da li smo sposobni. U ostalom, ja sam to sve rekao. Meni je ovdje nezgodno govoriti kad stojim.

Pr.: — Onda kad je Grabež bio kod Tankosića, je li kazao što ga je pitao Tankosić?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Kako je mislio Grabež o cijeloj stvari? Kako je došlo do toga da se je on odlučio za atentat?

Op.: — Bio je istoga mišljenja kao i mi. Zajedno smo učili i t. d. i mi smo se znali.[163]

Pr.: — Dakle, kad se je povratio, pripovijedao je da Tankosić nije učinio na njega najbolji utisak? Kad ste dobili bombe i revolvere?

Op.: — Pred polazak.

---

[163] Ovaj poslednji dio P. odgovora: »i mi smo se znali«, izostavljen kod M. (119), ali je doslovno uzeto od Ph. (24): »P. — Il suffit donc de venir à Belgrade pour adopter les mêmes idées que vous. (*Princip se lait*). Ainsi, en revenant, Grabež déclaré que Tankosić ne lui avait pas fait la meilleure impression. Quand avez-vous reçu les bombes et les revolvers?«

Pr.: — Jeste li ikada imali u ruci bombu i revolver?

Op.: — Kad sam bio kod Ciganovića, razgledao sam ih.

Pr.: — Koliko je bombi imao Ciganović?

Op.: — Imao ih je oko 12 komada prije Bugarskog rata.[164]

Pr.: — Jeste li kad pucali?

Op.: — Jesam u Prokuplju i Beogradu. Sa brovningom sam se vježbao na drinskoj granici i na Topčideru.

Pr.: — Ko Vas je vodio tamo?

Op.: — Ciganović.

Pr.: — Je li bio tu Grabež? (Jest). Je li Čabrinović? (Nije.) Kad ste otputovali iz Beograda?

Op.: — Na Spasov dan.[165]

Pr.: — Koliko dana prije toga vam je dao bombe i revolvere?

Op.: — Dva dana prije.

Pr.: — Jeste li dobili novaca?

Op.: — Jesam 150 dinara od Ciganovića.

Pr.: — Je li on Vam kazao, ili ste znao sam kuda ćete ići?

Op.: — Nije mi trebao kazivati, ja sam prelazio iz Srbije nekoliko puta.

Pr.: — Vi ste znali kojim ćete putem?

Op.: — Nisam znao kuda ćemo preći preko Drine, ali sam znao da ćemo na Loznicu. Pitao sam ga, a on mi je kazao da ne zna kako, ali će nas uputiti na šabačkog kapetana Popovića.

Pr.: — Je li vas uputio?

Op.: — Jest kazao je da ga zamolimo da nas kuda prijeko prebaci. Dao nam je neku cedulju sa dva početna slova, ne znam koja su, mislim M. C., početna slova njegova imena i prezimena.

Pr.: — Je li bila otvorena ili zatvorena cedulja?

Op.: — Otvorena u maloj kuverti. Ja sam je metnuo u džep.

Pr.: — Jeste li zajedno putovali?

Op.: — Jesmo.

Pr.: — Kako je bilo kad ste došli u Šabac?

Op.: — Onda smo potražili kapetana i našli ga u kafani. Otišli smo s njim u komandu a on nam je kazao: »Možete preći na Klenku«.[165a] Ja sam mu kazao da imamo razloga. On je slegao ramenima i kazao: »Ja ne znam, ali vas mogu uputiti na pograničnog kapetana«. Dao nam je prije toga popust za željeznicu i dao nam je za kapetana u Loznici jedno pismo kratkoga sadržaja. Zamolio ga je da nas primi i da nam ide na ruku. Mi smo u Šabcu prenoćili, a onda smo u jutro u 7 sati otišli na željeznicu i dobili popust na vožnji.

Pr.: — Je li propusnica, koju vam je dao glasila na vaše ime ili tuđe?

Op.: — Na ime nekoga financa.

Pr.: — Kad ste došli u Loznicu onda ste pokazali propusnicu?

Op.: — Kazali smo da smo đaci Bosanci, a imena nismo kazali.

---

[164] Bugarsko-srpski rat 1913 g.

[165] 28 maja 1914 po nov. kal.

[165a] M. (120) Ovdje umetnuto prema Ph. (25): »Je lui fis observer que nous voulions passer inapercus. Il me demanda porquoi, et je lui répondis que nous avions des raisons pour cela«.

Pr.: — Jeste li pokazali pismo?

Op.: — Kazao je šta želimo? Pisalo je: »Primi ove ljude i gledaj da im ideš na ruku«. On nas je pitao, kuda ćemo, a mi smo šutili i kazali da hoćemo u Bosnu, a on je kazao da možemo lako preći. Mi smo kazali da moramo preći neopazice, jer bi nas inače uhvatili žandari. On je kazao da ne zna, ali će pozvati finance da ih pita da li je moguće. Pozvao ih je na telefon i kazao da dođu sutra. Svi smo se oprostili, i mi smo otišli u čaršiju. Onda smo sutra skupa otišli kapetanu, i došli su financi. Dvojica su rekli da ne možemo kod njih sigurno preći, a jedan je rekao da će naći seljaka da nas prevede neopaženo. Prije nego što smo došli kod kapetana, svratili smo se sa financima u gostionicu i tu smo odlučili da Čabrinović pređe preko Malog Zvornika bez oružja.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Zato kad ima propusnicu.

Pr.: — Niste se svađali.

Op.: — Nismo. To je bila obična svađa, drugarska. On je dakle otišao na Mali Zvornik. Mi smo sjeli sa Grbićem u kola i otišli smo u Loznicu u karaulu i tu noćili. U jutro smo prešli preko Drine na Isakovića adu i pucali. I ovamo kod karaule smo pucali.

Pr.: — Jeste li na toj Adi došli u kakvu kolibu?

Op.: — Kod nekakva seljaka Milana smo prenoćili.

Pr.: — Jeste li našli koga drugog seljaka, je li Grbić bio s vama?

Op.: — Jest. Došao je poslije jedan (za) koga smo saznali da se zove Mičić. Grbić je razgovarao nešto s njime, da hoćemo neopaženo da pređemo. Ovaj je kazao da bi nam nabavio kola, a mi smo kazali da ne možemo kolima, jer hoćemo neopaženo da pređemo. On nije znao šta da odgovori, onda je ovaj rekao da mu dozove nekaka seljaka Jakova Milovića. Ovaj je pristao da će ga zovnuti. Međutim mu je kazao Grbić kad je pošao: »Gledaj da ovo ostane u tajnosti, jer inače će ti otići glava«. Onda je otišao Mičić, a poslije su se povratili obojica. Onda smo tude bili. Grbić je pitao Milovića da li ćemo moći preći, a on je kazao da će nas moći prevesti.

Pr.: — Jeste li tražili od Milovića da vas vodi direktno u Tuzlu? Jeste li govorili o nekom Mišku?

Op.: — Nismo.

Pr.: — Nije vam Ciganović kazao u Beogradu da idete Mišku?

Op.: — Nije. Nisam ništa znao pozitivno o njemu do tog doba, inače sam ga znao iz Tuzle. Onda smo u večer, kad se smrklo prešli preko granice. Bio je s nama Milović i Mičić. Oružje smo nosili ja i Grabež. Vrijeme je bilo vlažno i lutali smo preko nekih njiva. Koje je vrijeme bilo kad smo došli njegovoj kući, ne znam. U neko doba je otišao Mičić, nije se ni oprostio. Otišao je neopazice. Onda nas je Jakov pratio. Došli smo do njegove kuće i tu smo otpočinuli. Onda smo okrenuli preko neke šume i izašli smo jedva iz te šume jer je bila pomrčina i noćili smo u nekoj kolibi na kraju šume.

Pr.: — Nije bio niko u toj kolibi?

Op.: — Nije niko. To je bila obična štala.

Pr.: — Jeste li put nastavili obdan ili obnoć?

Op.: — Obdan.

Pr.: — Valjda kriomice?

Op.: — Ne baš kriomice, ali ne ni ravnim putem. Onda smo došli kod Obrena, a Jakov je otišao da vidi je li kod kuće. Nije bio kod kuće. Mi smo čekali. Bilo je hladno i mi smo se vratili u kuću. Tu su nas počastili kafom, a pošto su nam bile teške stvari, imali smo svaki dvije bombe i dva revolvera, iskali smo da nam dadu torbu. Teško smo se bili odlučili na to da pokažemo oružje. Metnuli smo oružje u krpe.

Pr.: — Je li vidio Obren Milošević oružje?

Op.: — Mislim da nije. Ja sam uopće kazao da nikome o tome ne govori; jer će mu se inače iskorijeniti kuća. Kazao sam: nemoj da kažeš kome da smo ovuda prešli, inače će ti se iskorijeniti kuća. To nije bila ozbiljna namjera, nisam imao uvjerenje da će mu se nešto dogoditi. Znao sam da će djelovati na njega kad mu se zaprijeti. Onda smo odatle krenuli sva trojica. Oni su išli naprijed i nosili stvari u dvjema zobnicama, a mi smo išli ozad, radi veće opreznosti — šumskim putem. Pošto smo vidjeli neke stope valjda žandarske, to smo zastajkivali radi opreznosti, a i ovi seljaci su se bojali. Došli smo blizu Priboja u selo Tobut. Tu smo se svratili na jednu njivu u grmove i uzeli one stvari od seljaka. Ja ne znam Čubrilovića Veljka i kako je do toga došlo da su otišli po njega. Dakle otišli su oni da ga zovnu.

Pr.: — Niste imali pismo za njega?

Op.: — Milović je kazao, a i Grbić je govorio o njemu. Mi smo mislili da će nas seljaci voditi u Tuzlu. Pošto su se izgovarali i nisu htjeli pristati, mi smo čekali i u to smo čuli neku galamu. To je bio Veljko Čubrilović, nekakav pop i dvojica seljaka. Čuli smo da se neko oprašta. Mi smo bili u grmu. Jedan seljak je došao po nas i mi smo izašli iz grmova. Čekao nas je Veljko, i mi smo mu se predstavili. Kazali smo da smo iz Bosne i da smo došli ovamo. Onda smo seljacima platili po 5 kruna.

Pr.: — Nisu znali seljaci tačnu namjeru?

Op.: — Apsolutno ništa nisu znali. Onda sam im opet tu kazao: »Pazite, jer znate što sam rekao«, i oni su otišli. Mi smo tu govorili s Veljkom kako ćemo da predemo u Tuzlu s tim stvarima. On ih je metnuo u neke bisage i onda je kazao: »Hajte za mnom!« Navaljivao je čitavo vrijeme na nas pitanjima i ne znam kako je došlo do toga da smo mu kazali da idemo u Sarajevo. On je nešto kazao i onda je on sam upitao da li ćemo izvršiti atentat? Mi smo kazali da hoćemo. Ne sjećam se koji je od nas rekao, ali sam mu uzgred rekao, premda se sasvim prijateljski ponašao da ipak ćemo sve uništiti ako kažu. On je rekao, da idemo za njim i išli smo nekim putem. Bilo je blato i došli smo do nekih koliba. Onda je on otišao naprijed a mi smo ostali napolju. Došao je neki seoski momak Neđo Kerović pa smo otišli u kuću Kerovića. Tu smo otpočinuli, večerali i spavali.

Pr.: — Što ste radili sa torbama?

Op.: — Uzeo ih Veljko i metnuo sa sobom u bisage. On je jašio na konju naprijed, a mi smo išli za njim. Oni su skinuli bisage i oružje i unijeli u kuću. Veljko je počeo da pije sa seljacima. Razgovarali su o vremenu i t. d., o običnim stvarima. Pošto smo mi bili umorni, mi smo zaspali. Došao je neki seljak,

a Veljko je skočio da mu pokaže stvari. Ja ne znam kroz san, kako je sve bilo, ali sam vidio da je pokazivao. Jovo Kerović nije nikako vidio stvari. Tu smo onda razgovarali kako da odemo u Tuzlu. Neki Cvijan Stjepanović je kazao da ide u Tuzlu i da možemo s njim. Najteže je bilo sa stvarima. Tako smo ugovorili da idemo po noći. Ali prije toga smo i njih opomenuli, i ja i Grabež, da ne kažu nikome da smo bili kod njih, jer inače da će im život otići.[166] To smo samo prijetili radi formalnosti. Blagoja se je bojao i zato smo njemu žešće prijetili.

Pr.: — Vi ste se odlučili ići samo u Tuzlu. Koji je uzeo bombe i revolvere?

Op.: — Dali smo ih njima i oni su ih nosili. Ja sam im namjestio oko pasa.

Pr.: — Nisu vas pitali u koju svrhu nosite?

Op.: — Nisu nas pitali, niti smo im mi o tome govorili. Odatle smo krenuli u 11 sati kolima, sišli smo na cestu i cestom išli do nekoga sela gdje je bila žandarska kasarna. Oni su nam kazali da tu ima žandarska kasarna, a ja sam kazao da ćemo mi obići okolo. I obišli smo kasarnu, a onda došli opet u kola i spavali u kolima do pred Tuzlu. Onda smo sišli u Simin-Hanu i pošto smo bili zaprljani, prali smo se. Zatim su oni otišli u Tuzlu do Miška Jovanovića da predaju stvari. Bili smo ugovorili da ćemo doći Mišku da nas pretstavi. Mi smo došli u Tuzlu u neku kafanu i sjedili smo, ali ne zajedno. Poslije 9 sati otišli smo i ja sam kupio pantole, a i Grabež je otišao. Onda smo poslije otišli Jovanoviću u stan u *Srpskoj čitaonici* i tu nam je Stjepanović pokazao Miška. Pošto nije bilo nikoga, mi smo mu se predstavili i on nas je odveo u sporednu sobu đe smo razgovarali. Pitao nas je: »Šta je?«, a mi smo kazali da smo đaci. Nismo kazali za atentat ni za stvari.

Pr.: — Vi spremate njemu oružje, a on ne pita zašto. Šta ste mislili kako će primiti stvari kad ne zna zašto ćete ih upotrijebiti?

Op.: — Kad mu je onaj kao prijatelj pisao[167] bio sam uvjeren da će pristati. Kad sam već povjerovao onome, morao sam i ovome.

Pr.: — Kako on može vama vjerovati?

Op.: — On je bio uplašen; ali je ipak primio. Mi smo onda razgovarali i pitali ga kako bi prenijeli (oružje).

Pr.: — On je razgovarao s vama kako ćete prenijeti, a nije pitao u koju svrhu?

Op.: — Mi smo kazali da trebamo, a on nas nije pitao u koju svrhu. Niti nas je on pitao, niti smo mi njemu govorili.

Pr.: — Dakle znači da je znao?

Op.: — Nije.

Pr.: — A je li znao Veljko Čubrilović?

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li čitali pismo koje je dao Veljko?

Op.: — Ne sjećam se. Znam da u njemu nije bilo ništa o atentatu. Poslije smo ga pitali da li bi mogao prenijeti stvari u Sarajevo, a on je kazao da ne

---

[166] Ovdje kod M. (124) umetnuto pitanje pretsj. sud. senata: »Ainsi vous avez menacé chaque paysan?«. Kod Ph. (27) isto.

[167] Misli se na Veljku Čubrilovića, učitelja srpske konfesionalne škole u Priboju (selo, oko 22 km sjeveroistočno od Tuzle).

može i bojao se. Onda smo kazali da ostanu kod njega, da ih ne možemo nositi sa sobom jer će biti u Sarajevu kontrola, a rekao sam mu ja da će jedan od nas doći, naime ja ili Ilić.[168]

Pr.: — Otkada poznajete Ilića?

Op.: — Od kad sam u Sarajevu; od drugog razreda.

Pr.: — Jeste li se prije sporazumili?

Op.: — Pisao sam mu oko Vaskrsa ove godine da ćemo počiniti atentat, ali u nekoj alegoričnoj formi.[169]

Pr.: — Kako ste se sporazumili?

Op.: — Nisam kazao da ćemo baš atentat počiniti, nego u nekoj formi kako bi on razumio.

Pr.: — Kažite riječi.

Op.: — Ja se ne sjećam sadržaja.

Pr.: — On je primio Vaše pismo i odmah se starao za druge.

Op.: — On nije druge tražio dok nismo mi došli.

Pr.: — Jest. Stoji izričito da je on govorio sa Veljkom[170] Čubrilovićem početkom maja, a vi ste stigli početkom juna.

Op.: — Rekao sam da će nas biti više.

Pr.: — Tu je bilo izričito da ćete izvesti atentat, neka traži drugove.

Op.: — Ne sjećam se da li drugove.

Pr.: — Dakle, vi ste se sporazumili sa Jovanovićem na taj način i onda ste otputovali?

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li se sastajali sa Čubrilovićem?[171]

Op.: — Da, u kafani.

Pr.: — Jeste li poznavali one đake?

Op.: — Jesam. To su moje kolege.

Pr.: — Znate li kakvog su bili mišljenja?

Op.: — Ne znam, pošto sam bio tamo u četvrtom razredu.

Pr.: — Ne znate, kakav duh vlada tamo?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Šta je bilo u Sarajevu, kod koga ste stanovali?

Op.: — Iz Sarajeva sam otišao u Hadžiće, bio sam kod brata jedan dan, vratio sam se i bio sam u Sarajevu na jednoj *zabavi Omladine*.[172] Uzeo sam kod Ilića stan i razgovarao sam o atentatu s njime.

Pr.: — Je li Vam pripovijedao da je tražio drugove?

Op.: — Jest. Pošto sam mu kazao da nađe sigurne, on je kazao: »Dobro!« Pošto sam držao da je on siguran, držao sam da će naći i sigurne drugove.

Pr.: — Kakvoga je mišljenja Ilić u političkom pogledu?

Op.: — On je nacionalista kao i ja, Jugoslaven.

---

[168] M. (126), prema Ph. (28): . . »J'ajoutai encore qu'Ilié ou l'un de nous viendrait les prendre«.

[169] M. (126) umetnuto prema Ph. (28): »P. — Cette lettre était-elle chiffrée? A. — Non.«

[170] Treba: sa Vasom, a ne Veljkom.

[171] Kod Ph. (28) i M. (127) Cabrinović mjesto Čubrilović.

[172] Radi se o vrlo uspjeloj zabavi koju je priredila u prvoj polovini mjeseca juna 1914 g. Srpsko-hrvatska nacionalistička omladina. Čist prihod je poslan za hrvatske škole u Istri. Vidi o tom: V. Bogićević, Mlada Bosna (pisma i prilozi), Sarajevo 1954, 157 i 211.

Pr.: — Dakle istoga mišljenja kao i Vi?

Op.: — Jest, da se imadu ujediniti svi Jugoslaveni.[173]

Pr.: — Pod Austrijom?

Op.: — Bože sačuvaj! Ja nisam bio za dinastije. Tako daleko nismo išli, nego smo mislili: ujedinjenje, pa kako budu prilike.[174]

Pr.: — Jeste li se dogovorili kako će ići u Tuzlu po bombe?

Op.: — Razgovarali smo o tom da ode jedan od nas. Pošto sam ja išao već jedanput, da ode on, i onda je on otišao poslije nekoliko dana. Ja sam mu kazao kako će se sastati sa Jovanovićem i šta će mu reći i on je otišao.

Pr.: — Jeste li imali znak kakav?

Op.: — Jest, kutiju »Štefanija« cigareta.

Pr.: — Ilić nije poznavao Jovanovića?

Op.: — Nije. Onda je došao u Sarajevo. Nije mi kazivao koje je osobe našao. Stanovao sam kod njega do atentata i razgovarao cijelo vrijeme. On je htio zadnjih dana da se ne izvede atentat. Htio je da djeluje na mene, ali ja sam ostao kod toga da treba izvesti. Pošto je vidio da nema smisla da mi govori, on je prestao. Samo sam mu kazao neka budu ljudi sigurni, da im dam oružje da učine s njime atentat.

Pr.: — Ko je razdijelio oružje?

Op.: — On. Ja nisam, pošto nisam znao ljude.

Pr.: — Kad ste uzeli oružje?

Op.: — Na dan atentata, iz kuće Ilića.

Pr.: — Kako je to bilo.

Op.: — Ja sam uzeo oko 8 sati iz kuće i otišao šetati. On je također uzeo i ne znam kome je dao tamo, de su ugovorili da se sastanu. Nekim je odnio prije jedan do dva dana.

Pr.: — Jeste li znali da imade jedan musliman?

Op.: — Znao sam, ali mi nije on kazao.[175] Toga sam vidio jedne večeri. Na dan atentata gledao sam da nađem koga koji ne bi bio nāpadan, i našao

---

[173] Ph. (29) izvrnut smisao: »Ja, für die Vereinigung der Serben«, M. (128) — kao u izvor. tekstu.

[174] Ph. (29): »Princ.: Gott behüte! (Heiterkeit im Saale). Ich gab dem Ilić Weisung zu Jovanović zu gehen«. Sve ostalo je izostavljeno. M. (128) djelimično uzeto iz Ph.: »A. — Que Dieu nous en préserve! *(Hilarité dans la salle)*. Je n'étais pas pour les dynasties. Nous n'avons pas cherché si loin; nous avons seulement pensé à l'union; pour le reste, on verrait«. Upor. i naknadno rekonstruisani tekst stenograma dra Kesterčaneka (str. 58).

[175] Obzirom na otstupanja koja se nalaze u tekstu ovog P. odgovora, kako kod Ph. tako i kod M. nasuprot izvornom tekstu, a kod M. se nalazi i rečenica koje nema ni u jednom ni drugom tekstu i obzirom na važnost samog odgovora, donosimo ovdje oba teksta. Ph. (29): »Präs.: Wussten Sie, dass unter den anderen, die sich zur Ausübung des Attentats rüsteten, sich auch ein Mohamedaner befand? Princ.: Ja, ich wusste es, aber seinen Namen kannte ich nicht. Präs.: War es ihnen lieb, dass auch ein Mohamedaner unter Ihnen war? Princ.: Ja, es war mir lieb. Präs.: Und warum? Princ.: Deshalb, weil das Attentat, wenn nur Serben dabei mitgetan hätten, nicht solchen Effekt gehabt hätte. So war es der Ausdruck der Gesinnung vom ganz Bosnien und der Herzegovina. Präs.: Sind Sie sogleich auf den Appelqual gegangen? Princ.: Nein. Ich hielt mich zuerst mit einigen Studenten im Park auf. Inzwischen nahte der Zeitpunkt heran. Ich begab mich auf den Qual und trachtete, jemand zu finden, mit dem ich ohne Ausehen auf und ab gehen könnte. (In schadenfrohen Tone). Ich traf den Sohn des Staatsanwaltes Svara und ging eine Weile mit ihm umher. Inzwischen kam das eine Automobil allmählich heran. Ich stand auf der Lateinerbrücke, als ich den Knall Bombe hörte. Ich wusste sogleich, dass es einer der Unsrigen sei. Alles lief hin, auch ich, denn ich glaubte, die Sache sei in Ordnung. Doch das war nicht der Fall. Ich sah, wie man den Cabrinović abführte. Sofort wusste ich, dass ihm sein Unternehmen nicht gelungen sei, und er sich auch nicht hatte vergiften können. Deshalb wollte ich ihn schnell mit dem Revolver erschiessen. In selben Augenblick fuhren die Automobile vorbei. Ich wollte jetzt das Attentat

sam sina državnog odvjetnika Svare i nekoga Špirića. Najprije sam šetao sa Špirićem, a onda smo pozvali Svaru i šetali smo i razgovarali o običnim stvarima. Bili smo najprije u parku i ja sam htio da tu ostanemo, ali su oni htjeli da idemo na *Korzo*. Ja nisam tamo htio ostati, pošto sam morao ići na svoje mjesto. Tako sam se vratio tamo i šetao sam kejom i bio sam na onom mjestu de sam trebao da budem. Naišao je taj automobil i čuo se prasak bombe. Znao sam da je to jedan od naših, ali nisam znao koji je. Svjetina je potrčala, a i ja sam malo potrčao i automobili su stali. Mislio sam da je svršeno i vidio sam da vode Čabrinovića. Mislio sam da ga ubijem da se ne zna dalje, a onda bih se ja također ubio. Od toga sam odustao, pošto sam vidio da automobili prolaze. Nisam tada vidio nadvojvode. Ja sam bio pošao na *Latinsku ćupriju* i onda sam čuo da nije uspio atentat, te sam mislio đe da stanem, jer sam znao, a u *Bosanskoj Pošti* i u *Tagblatu* sam čitao, kuda će poći. Poslije sam vidio da neka dama sjedi s njime, ali pošto je brzo prošla, nisam znao da li sjedi. Onda sam stajao i pristupio je k meni neki Pušara i razgovarao sa mnom i kazao: »Vidje li što bi glupost?« Ja sam šutio. Pozvao me na stranu i pošto sam mislio da je on špijun, mislio sam da me hoće da prekopa. Rođak njegov je špijun, pa sam mislio da je i on. Ne znam da li je on bio kod mene ili nije, ali u to je došao automobil i ja sam izvadio revolver i pucao na Ferdinanda iz daljine od 4 do 5 koraka i to dva puta.

Pr.: — Drugi put niste nišanili na gospodu?

Op.: — Nisam. Vidio sam da još neko sjedi; htio sam ubiti Potioreka.

Pr.: — Jeste li znali da ste pogodili?

Op.: — Nisam znao da li sam pogodio, čak tada nisam znao (ni) koliko sam ispalio metaka. Pošto sam htio da se sâm ubijem, pošao sam rukom, ali su me zgrabili policajci i neki oficiri i tukli su me. Onda su me onako krvava poveli na policiju. I tamo su me opet tukli da ne ostane neosvećeno.

Pr.: — Vi ste dakle baš namjerno pucali da usmrtite njega i Potioreka?

---

ausführen, allein es war mir nicht möglich; denn sie sausten zu schnell dahin. Ich nahm also wieder meinen Standort auf der Lateinerbrücke ein; denn ich hofte, das Automobil mit dem Erzherzog werde neben der Brücke wieder zurückfahren. Ich wollte dann von der gleichen Stelle aus schiessen wie der verstorbene Zerajić. Da jedoch hier zu viel Volk war, so ging ich etwas weiter hinab und stellte mich an der Strassenecke vor einem Kaufladen auf. Da trat gleich ein gewisser Pušara auf mich zu und sagte zu mir: »Hast du die Dummheit gesehen, die er begangen?« Er lud mich ein, ein wenig auf die Seite zu treten. Allein ich dachte, er sei ein Spion und könnte meine Taschen untersuchen wollen. Darum wollte ich nicht mit ihm gehen, sondern blieb stehen und wartete. (Einen Augenblick schweigt er, dann spricht er in kaltem Tone): Währenddessen kamen die Automobile heran und bleiben vor mir stehen. Ich ziehe den Revolver heraus und schiesse... Präs.: Sie ziehen heraus und schiessen, und nicht weiter?... (im Saale grosse Spannung wegen der Kaltblütigkeit des Mörders). Auf wen haben Sie geschossen? Princ.: Auf... ihn. Auf... Ferdinand. Präs.: Wollten Sie auch die Herzogin schiessen? Princ.: Nein. Ich sah im Automobil nur ihn und Potiorek. Auf diesen wollte ich schiessen, doch die Kugel ging anderswohin. Ich war in diesem Augenblicke sehr aufgeregt.«

Napom. Ph. (30, nap. 28 donosi pogrešno datum Zerajićevog atentata 2 juna 1909. Atentat je, međutim bio 15 juna 1910). O atentatu Zerajića vidi članak: Voj. Bogićević, Zerajićev atentat 1910 g. Godišnjak Istoriskog društva BiH za 1954 i od istog autora: Mlada Bosna, nekoliko podataka.

Što se tiče ovog izjašnjenja P., ono je kod M. (129) doslovno isto kao u našem izvornom tekstu, izuzev što je poslije rečenice: »Nisam tada vidio (kod M. »distinguai pas«) nadvojvode«, umetnuta rečenica koje nema u orig. tekstu, ni kod Ph., a ni u rekonstr. tekstu dra Kestershaneka. Ona glasi: »J'avais bien vu une dame assise à coté de lui, mais ils étaient passés très vite et sa présence ne m'avait pas frappé«.

Op.: — Jesam. Pošto je on s njime, mislio sam i njega i nije mi zato žao što sam uvjeren da sam uklonio jedno zlo, a mislio sam dobro. On je uopće radio zlo svima stvorenjima. On je inicijator iznimnih mjera i veleizdajničkog procesa.[176]

Pr.: — Veleizdajnički proces nije nikakvo zlo.

Op.: — To je sve pošljedica što narod trpi.

Pr.: — U čemu se sastoji to što narod trpi?[177]

Op.: — Što je potpuno osirotio, što ga smatraju stokom. Seljak je osirotio, upropastili su ga potpuno. Ja sam seoski sin i znam kako je na selu. Zato sam htio da se osvetim, i nije mi žao.

Pr.: — Kakve su to iznimne mjere?

Op.: — To se odnosi specijalno na Srbe. Dakle, sve je to mene poticalo i što sam znao da je neprijatelj Slavena. Kao što kaže državni odvjetnik, nisam mislio da je genij, ali sam mislio da će smetati i škoditi Slavenima.

Pr.: — Čemu smetati?

Op.: — Našemu ujedinjenju kao budući vladar koji bi provodio izvjesne reforme, koje bi kod nas, razumije se, bile štetne.[178]

Pr.: — Pitanja ćemo ostaviti za sutra. *Prekidam raspravu do sutra u 7 sati i 45 minuta ujutro.*

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 13 X 1914 G.

Početak u 8 sati 10 minuta

(DJELOMIČNO SASLUŠANJE NEDJELJKA ČABRINOVIĆA)

Pr. predočuje optuženomu Čabrinoviću, da je u istrazi preslušan 28 juna kazao da je sam ovaj čin izveo, a bombu da je sakrio u dvorište. Nadalje, da je bombu primio od nekog Srbina i da nije imao sudionika.

Op.: (Priznaje da je tako kazao.)[179]

Pr.: — U koju ste Vi to svrhu kazali?

Op.: — Nijesam htio dalje da odam.

Savj. Hoffmann: — U koju svrhu je Grabež pisao na (Stevana Botića)?[180]

Op.: — Da me primi na konak.

---

[176] Ph. (30) Cio ovaj odgovor P. izostavljen je kod Ph. i glasi samo: »Ja, auch Potiorek wollte ich erschiessen«. Kod M. (130) doslovno kao u orig. tekstu. Nap. Pod »veleizdajničkim procesom« misli Princip na poznati veleizdajnički proces u Zagrebu 1909 protiv 53 Srba.

[177] Ovo pitanje i odgovor P. M. (130) uzeo je doslovno prema Ph. (31): »P. — Est-ce l'héritier du trône qui a appauvri le peuple? A. — Vous ne comprenez pas cela. J'ai vu notre peuple se ruiner de plus en plus. Je suis fils de paysan et je sais ce qui se passe au village; c'est pour cela que j'ai voulu me venger et je ne regrette rien.« Upor. tekst dra Kestercaneka (s. 60).

[178] Ph. (31): Ovaj P. odgovor izostavljen kod Ph. Kod M. (131) doslovno kao u orig.

[179] Cijelo ovo saslušanje Č. izostavljeno je kod Ph. (31). M. (132 i d.) ga donosi prema orig. tekstu.

[180] U originalu nije označeno ime i mjesto Grabež, pogrešno je stavljeno Grbić. Poznato je iz istražnog materijala da je Grabež predao Č. pismo za svoga škol. kolegu Stevana Botića u Tuzli, kada se ovaj odvojio pošavši prema Zvorniku.

Hoffm.: — Što je bilo u pismu?

Op.: — Da me primi na konak.

Hoffm.: — Koliko ste se zadržali u Tuzli?

Op.: — Tri dana.

Hoffm.: — Jeste li tamo govorili s Grabežom?

Op.: — Jesam.

Hoffm.: — Je li Vama Grabež pričao da je imao sastanak sa Jovanovićem u *Srpskoj čitaonici?*

Op.: — Nije.

NASTAVAK SASLUŠANJA GAVRILA PRINCIPA

Pretsjedatelj mu predočuje što je kazao 28 juna kad je bio preslušan prvi puta po sucu istražitelju: da nije imao saučesnika i da se čudio kad je čuo da je bomba pukla. Nadalje, da ga nije nitko nagovarao, niti je bio s kim u sporazumu.

Op.: — Tako sam kazao da ostale drugove sakrijem. Da me nije nitko nagovarao, to je istina.

Pr.: — U kojim krčmama ste Vi bivali u Beogradu?

Op.: — Dolazio sam u kavanu *Žirovni* i *Zeleni vijenac.*

Pr.: — S kim ste se sastajali?

Op.: — S đacima Bosancima.

Pr.: — Kakvo mišljenje u politici je imalo društvo s kojim ste Vi općili?

Op.: — Ja ne mogu za sve znati.

Pr.: — Vi ste prije kazali da su oni đaci bili oduševljeni za spojenje Bosne i Hercegovine Srbiji?

Op.: — Ali su se razilazili u načinu izvođenja ideja.

Pr.: — Jesu li s vama bili komite?

Op.: — Jesu. To su većinom činovnici, ljudi zaposleni.

Pr.: — Ima li među njima ljudi koji nemaju posla pa su s vama sjedili?

Op.: — Jedan bivši kelner, zove se Đoko Bajić.[181]

Pr.: — Jeste li bili s njim intimni?

Op.: — Pošto je bio besposlen, a imao novaca, sumnjao sam da je austrijski špijun.

Pr.: — Zar je to u Srbiji dovoljno da se nekoga smatra špijunom? Da li je on bio oduševljen za terorističke ideje? Je li govorio da treba učiniti atentat na blagopokojnog prestolonasljednika?

Op.: — Jest, jednom je govorio.

Pr.: — Je li to bilo prije nego što ste vi odlučili, ili poslije?

Op.: — Poslije. Mislim da mi je o tome govorio Čabrinović, pa sam ga se klonio i šutio.

Pr.: — Jeste li intiman prijatelj Čabrinoviću?

Op.: — Jesam.

---

[181] Ph. (32): dodato još: »Er ist von hier, aus Bosnien, und hielt sich auch in Sarajevo auf. Ich hielt ihn für einen österreichischen Spion«. M. (133) ne donosi ovu nadopunu.

Pr.: — Otkada?

Op.: — Poznamo se već 4 do 5 godina, a intimni smo 2—3 godine.

Pr.: — Zar ste Vi njegov dobar prijatelj zato, jer mislite isto kao i on?

Op.: — Mi smo se složili u tom da se istim sredstvima valja služiti pri ujedinjenju Južnih Slavena.

Pr.: — Kakva su to sredstva?

Op.: — Ja sam pokazao. Ubijanje i uklanjanje onih koji čine zlo. Zlo narodu jugoslavenskom.

Pr.: — Je li to Vaše mnijenje ili Čabrinovićevo?

Op.: — Raspravljali smo često, mi smo se većinom slagali, iako ne sasvim.

Pr.: — On je imao želju da na silu spoji Bosnu i Hercegovinu sa Srbijom?

Op.: — Da se jugoslavenske zemlje ujedine.[182]

Pr.: — Pod Austrijom nikako?

Op.: — Ne.

Pr.: — Je li on bio toga mišljenja?

Op.: — Mislim da jest.

Pr.: — Da nije predložio koji drugi motiv za čin sa vjerskog gledišta. Naime, vjerujete li u Boga?

Op.: — Zašto pitate?

Pr.: — Vi imate pravo odgovoriti ili ne.

Op.: — Na to neću odgovoriti.[183]

Pr.: — Poznajete li Tankosića i Ciganovića?

Op.: — Poznajem.[184]

Pr.: — Je li Vam poznato da su obojica slobodni zidari?

Op.: — Jednom je Ciganović u kavani *Moruna*, kad se je razgovaralo o atentatu, kazao da su slobodni zidari te i te godine osudili Franju Ferdinanda na smrt.[185]

Pr.: — Ali to je bilo poslije kako ste se odlučili na atentat.

Op.: — Jest.

Pr.: — Ova okolnost nije uplivisala na Vašu odluku?

Op.: — Nije. Sam Ciganović je govorio da je slobodni zidar i čudim se da Čabrinoviću o tome nije ništa poznato. Ja na to nijesam obraćao pažnje i nabacio sam da bi se on razgovarao s nekim čovjekom od koga bi mogli dobiti sredstava.

---

[182] Kod Ph. (33) netačno prikazano: »Präs.: Sind Sie überzeugt, dass auch er den Wunsch hatte, Bosnien mit Serbien zu vereinigen?« Princip: Ja. Präs.: Unter Österreich-Ungarn? Princ.: Nie und nimmermehr«. M. (134) odgovara izv. tekstu.

[183] M. (134) je uzeo skoro doslovno tekst iz Ph. (33): »P. — Ne serait il pas intervenu un autre mobile, d'ordre religieux? Voyons, croyez-vous en Dieu? A. — Cette question est comique. P. Ce n'est pas une réponse. Vous avez le droit de répondre ou de ne pas répondre«. A. Je ne veux pas répondre à cette question.« Ph. (32): »Präs.: Hat Sie bei Ihrer Tat noch ein anderes Motiv geleitet? Vielleicht ein religiöser Standpunckt? (Princip schweigt). Glauben Sie etwas? Princ.: Eine komische Frage. Präs.: Das ist keine Antwort. Es steht Ihnen freilich das Recht zu, auf die Ihnen gestellten Fragen nicht zu antworten. Princ.: Darauf will ich nicht antworten.«

[184] Ph. (33): »Ich kenne Tankosić nicht«. M. (134) kao u orig.

[185] Ovaj odgovor P. Ph. (33) je očevidno iskrivio i on kod njega glasi: »Ja, Ciganović sagte mir, er sei ein Freimaurer.« Kod M. (134—5) kao u orig. tekstu.

Pr.: — Vi nijeste slobodni zidar ili jeste?

Op.: — Nijesam slobodni zidar.[186]

Pr.: — Znate li da je Čabrinović slobodni zidar?

Op.: — Govorio je da će stupiti u tu ložu, ali ne znam da li je stupio.

Pr.: — Kako se zove ta lože?

Op.: — Loža slobodnih zidara.

Pr.: — Nema li posebnog imena?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Od odlučne je važnosti da ova okolnost o slobodnim zidarima nije uplivisala na vašu odluku.

Op.: — Što se mene lično tiče, Ciganović nije prvi puta pristao da dade oružje, a drugi puta je na to pristao. Kazao je da će se još o svemu tomu razgovarati detaljnije s nekim čovjekom.

Pr.: — Vi ste dobili pismo na Popovića. U pismu su bila dva slova. Da to nije bila kakva šifra?

Op.: — To su bila dva obična slova. Kad nas je Popović pitao, ko nas je poslao, mi smo kazali Ciganović i Tankosić.[187]

Pr.: — Je li na parobrod, kad ste vi odlazili, došao Tankosić i Ciganović?

Op.: — Nije.

Pr.: — Je li Vam je kazao Ciganović u Beogradu da ima nekakav »kanal« iz Beograda u Sarajevo?

Op.: — Ne sjećam se.[188]

Pr.: — Čabrinović je rekao, da je njemu Tankosić kazao da taj *kanal* vodi direktno od Beograda do Sarajeva. Znamo mi što se pod tim razumije: da su imali povjerenike.

Op.: — Ja sam prelazio toliko puta u Srbiju i iz nje, pa sam mogao i ovaj put bez njihove pomoći, ali sam htio biti sigurniji.

Pr.: — Znate li što o *Narodnoj odbrani* u Srbiji, kakvu je svrhu imalo to društvo, ko je pretsjednik toga društva?

Op.: — Znam da je glavni cilj bio podizanje i jačanje narodne svijesti naroda u Srbiji.

Pr.: — Što smatrate pod riječju »u Srbiji«, samo kraljevinu?

Op.: — Da. Ali ovako k'o što je državni odvjetnik rekao u optužnici, rad nije postojao u onim dimenzijama u Bosni.[189]

Pr.: — Od kuda Vi to znate, jeste li član, član odbora?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Od kuda to znate?

Op.: — Jer sam se razgovarao s jednim čovjekom koji je kazao da u Bosni nema organizacije, da se još nije odlučilo kako će se raditi.

Pretsjedatelj na to predočuje optuženomu da je kod kapetana u Loznici među uredovnim spisima nađen jedan spis, gdje su popisani svi povjerenici

---

[186] Ph (33): »Princ.: Wozu diese Frage? Ich werde darauf keine Antwort geben. (Nach einer kurzen Pauze): Nein«. M. (135) kao u orig.

[187] M. (135) umetnuo je ovdje dvije rečnice po Ph. (33): »P. — Donc Tankosić aussi? A. — Oui, mais par Ciganović«.

[188] Ovaj odgovor glasi kod Ph. (34): »Ja, er sagte mir das, aber ich wollte daran nicht glauben, sondern hielt es für einen Scherz«. M. (136) kao u orig.

[189] Ph. (34): »Was da der Staatsanwalt sagt, dass sich die Wirksamkeit dieses Vereines auch auf die Bosnien erstreckt, ist nicht wahr«. M. (136) kao u orig.

u Bosni, ili barem jedan dio, i ovdje se spominje jedan vrlo aktivni član *Narodne odbrane*, jedan učitelj koji uživa odličan glas i povjerenje, jedan od najboljih agitatora protiv Austrije.

Op.: — To je moguće kakav pojedinac. To ne znači, da je takav rad rasprostranjen u tim krajevima. Taj je rad neznatan.

Pr.: — Znate li Vi za čim je težila *Narodna odbrana?*

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Kakvu je zadaću imala Narodna odbrana kad je bio Srpsko-turski rat?

Op.: — Ona je iz svojih sredstava oboružala dobrovoljce.

Pr.: — Da li je Ciganović u sporazumu sa Tankosićem odredio što glede bombi?

Op.: — Govorio mi je o čovjeku, a nije mi ga imenovao, da će se s njim sporazumiti o toj stvari.

Pr.: — Što znači »čovjek« u Vašem govoru?

Op.: — Nema naročitog značenja.

Pr.: — Što Vam je odgovorio onaj seljak koji je došao s vama od Isakovića ade do Priboja?

Op.: — Rekao mi je ime ali nisam zapamtio.

Pr.: — Vi ste ga pitali kako se zove, a on je rekao: »čovjek«.

(Međutim ustanovljuje se da je to rekao Grabež.)

Naum.: — Da li ste govorili za Miška Jovanovića da će primiti bombe jer je *dobar čovjek*, a kod nas barem nije običaj da *dobar čovjek* prima bombe i revolvere.

Op.: — *Dobar čovjek* nema naročito značenje.[190]

Naum.: — Jeste li pripovijedali Grbiću o čemu se radi?

Op.: — Nijesam nikom osim Čubriloviću.

Naum.: — Zašto ste rekli da je putovanje iz Beograda do Priboja bilo mistično? Zar za to što su (vam) ljudi s kojima ste se sastajali išli na ruku? Možda ste htjeli reći misteriozno.

Op.: — Taj izraz ne znači ništa.[191]

Naum.: — Vi ste kazali da vam je Obren Milošević dao krpe u koje ste zamotali bombe, a onda da je bio prisutan, da ih je vidio. On sam kaže da ih je vidio.

Op.: — Ja sam ih sam zamotavao, da li je vidio u to ne mogu biti siguran. Na to mu pretsjedatelj predočuje iskaz o istrazi gdje je rekao da ga je Milošević pitao: »Šta će vam to?«, a to znači da je vidio.

Op.: — Ja to ne znam. Možda da je vidio i pitao, ali ja znam da nisam ništa rekao.

Pr.: — U kući kod Kerovića nije bio nikako Jovo?

Op.: — Nije.

Pr.: — Je li Mitar vidio revolvere i bombe?

Op.: — Nitko im nije pokazao.

---

[190] Ph. (35): »*Guter Mann* heisst dass ein bestimmter Mensch wirklich gut, oder ein guter Serbe ist«. M. (137) kao u orig.

[191] M. (137) prema Ph. (35): »J'ai sans doute mal employé ce mot«.

Pr.: — Vi ste se igrali sa bombama i bacali ste ih. To je bilo na Isakovića adi?

Op.: — Ne znam gdje je to bilo.

Pr.: — Jeste li dobili cijankalija?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li ga progutali?

Op.: — Jesam, ali nije djelovao, izbljuvao sam ga.

Pretsjedatelj predočuje optuženome da je u istrazi kazao da se duh ujedinjenja razvio među mladeži u jugoslavenskim državama.[192] Kakva je po Vašem mišljenju imala biti misija Srbije?

Op.: — Da pomogne otrgnuće od Austrije.[193]

Pr.: — Je li to opće mišljenje u Srbiji?

Op.: — Ja kažem za sebe.

Pr.: — Vi ste u istrazi kazali da je to mišljenje svakog poštenog Srbina i Hrvata?

Op.: — Ja sam kazao da je to prirodno, da se to očekuje.

Pretsjedatelj mu predočuje iskaz u kojem je rekao: »To su moje misli i misli omladine, a ima đubreta koje drukčije misli«.

Op.: — Mislim da se svi Jugoslaveni ujedine na taj način kako sam počeo ja provađati.

Pr.: — Zašto to nijeste očekivali od Austrije?

Op.: — Šta nam treba Austrija?

Pr.: — Mislite li da za ujedinjenje treba žrtvovati i život?[194]

Op.: — Mislim. Glavni motiv bio mi je osveta, da osvetim narod.

Naum.: — Jeste li Veljka Čubrilovića otprije poznavali?

Op.: — Nijesam nikako znao za njega.

Naum.: — Kad ste prvi put čuli za njega i od koga?

Op.: — Kad je Grabež o njemu govorio.

Naum.: — Gdje je to bilo?

Op.: — Kad smo polazili sa ade.[195]

Naum.: — Je li Grbić kazivao nešto o Čubrilovića kad je došao na adu?

Op.: — Nije ništa.

Naum.: — Milović, naime, kaže, da je dobio od Grbića nalog da vas odvede Čubrilovića.

Op.: — Ne znam.

---

[192] Zbog važnosti i izvjesnog otstupanja donosimo tekst Ph. (35): »Präs.: Kehren wir ein wenig zur »Vereinigung« zurück. Sie sagten dass sich der Gedanke derselben im Sudslawentum sehr verbreitet habe. Welche Aufgabe fiel Serbien bei dieser »Befreiung« zu? Princ.: Ich sagte beim Verhör, es sei ganz natürlich, dass jeder auf Befreiung hoffe. Präs.: Beim Verhör sagten Sie anders. Damals sagten Sie, es sei das Ihre Ansicht, dass jeder die Befreiung erwarten muss, und diese Ansicht teile auch ein Teil Jungmannschaft. Freilich gebe es unter denselben auch Mist, solche, die anders denke. Princ.: Ja, so sagte ich. Präs.: Glauben Sie, dass diese »Vereinigung« eine so wichtige Sache war, dass man dafür das Leben vieler aufs Spiel setzen muss? Princ.: Ja. Für die »Vereinigung« musste man das Leben vieler opfern, und um ihretwillen fiel auch der Thronfolger Franz Ferdinand. Doch das Hauptmotiv, das mich bei meiner Tat leitete, war: Rache zu nehmen für das serbische Volk. Präs.: Das ist wieder ein neues Motiv.«

[193] M. (138): »D'aider les autres Yougoslaves à s'arracher à l'Autriche.«

[194] M. (139): »Oui. A l'union on devait sacrifier beaucoup de vies. Pour elle est tombé aussi l'héritier du trône François-Ferdinand. Mais le mobile principal qui m'a guidé, c'était le désir de venger le peuple serbe«. Doslovno uzeto od Ph. (36).

[195] Isakovića ada.

Naum.: — Jeste li vi tražili kad ste bili blizu Priboja da vas odvede Čubrilovića?

Op.: — Kazao sam, da nas vodi u Tuzlu. Htjeli smo da budemo sigurni.

Naum.: — Obren Milošević je rekao kako ste vi rekli da nećete dalje ići, a vi ste ga poslali direktno po Čubrilovića.

Op.: — Jer nas nije htio pratiti u Tuzlu.[196]

Naum.: — Od kuda ste znali da vas Čubrilović neće pitati?...

Op.: — Jer je Milović kazao da ga on pozna.

Naum.: — Da li je Milović govorio za Miška Jovanovića?

Op.: — Ne znam.

Naum.: — Gdje ste čuli prvi put za njega?

Op.: — U Kerovića kući.

Naum.: — Obren Milošević na putu Vas je pitao da li ga poznajete?

Op.: — Možda je Grabeža pitao.

Naum.: — Da li ste od Obrena dobili dvije torbe i nijeste ih platili?

Op.: — Mislili smo mu ih vratiti.

Naum.: — Koliko ja poznajem seljaka, ovakove torbe ne bi on drugome dao.

Op.: — Kad se je reklo da će mu torbe biti vraćene, povjerovao je.

Naum.: — Noću vas je na vaš zahtjev vozio u Tuzlu na kolima.

Op.: — Za to što je htio da ide sutra dan, pa smo ga mi molili, da ide noću.

Naum.: — Svakako je za njih teži rad kad idu noću i džaba voze. Da li ste mu 2 krune za kavu?

Op.: — Dali smo mu po 4 krune, mislim.

Naum.: — To ste dali onim prvima, ali Stjepanoviću ste dali 2 krune.

Op.: — Dao sam Keroviću 2 krune.

Naum.: — Kako to da vas ovi ljudi džaba voze?

Op.: — Veljko Čubrilović je rekao da će platiti 10 kruna.

Naum.: — Kako to da taj strani čovjek koga nijeste prije vidjeli, obećaje platiti 10 kruna da vas provede, kad znade da hoćete izvršiti atentat?

Op.: — Kad smo na putu, pa kad smo povjerovali jednomu, povjerujmo svima.

Naum.: — Jeste li čitali pismo što ga je Popović pisao kapetanu u Loznici?

Op.: — Samo tri retka.

Naum.: — Je li to bila tiskanica?

Op.: — Nije.

Naum.: — Grabež kaže da je bila.

Op.: — Bilo je napisano kosim rukopisom.

Naum.: — Što je bilo napisano?

Op.: — »Gledaj da primiš ove ljude i da ih provedeš kud znaš«. Za željeznicu je napisao da smo financi.

---

[196] Ovdje prema Ph. (36) umetnuo je M. (139) pitanje Naum. i odgovor P.: »Asseseur Naumović. — Comment pouviez — vous oser, au moment où vous prépariez un attentat, vous adresser à un étranger? Il pouvait être un espion et vous trahir. Donc il est clair que vous le connaissiez bien et étiez sûr qu'il vous recevrait. A. — Peut-être était-ce Grabež qui le connaissait. Peut-être est-ce lui qui l'a envoyé cherchez«.

Naum.: — Grabež je kazao da je dobio propusnicu, kojom se umoljavaju sve usputne oblasti da ovim ljudima ne čine smetnje i da im idu u susret.[197]

Op.: — Bilo je napisano da smo financi. To je bilo za željeznicu da nam se dade polovina karte.

Naum.: — Čudnovato je da idete u Bosnu a nijeste rekli po što idete, i tuđi ljudi koji vas nikada nijesu vidjeli, daju vam propustnicu gdje pozivaju sve usputne vlasti da vam idu na ruku?

Op.: — To smo morali predati na željeznici.

Naum.: — Šta ste dali kapetanu u Loznici?

Op.: — Onu cedulju da nas primi.

Naum.: — Otkle dolazi Popović da on napiše da ste financi, ako ne zna što vi hoćete?

Op.: — Mi smo molili da nam se dade potpora za željeznicu.

Naum.: — Kako to da vam je on odmah povjerovao?

Op.: — Kazali smo da smo đaci.

Naum.: — Kako to da je kapetan koji je igrao karte, čim vas je opazio, odmah ustao i otišao k vama? Za tuđe ljude se tako ne radi.

Op.: — Kad smo došli u kavanu, on je sjedio i igrao karte. Kad smo mu kazali da hoćemo da s njim govorimo, rekao je da malo pričekamo.

Naum.: — Ja se čudim da on odmah ide, čim vi zapovjedate.

Pr.: — Je li znate da je Veljko Čubrilović kazao Neđi i Blagoju Keroviću da idete u Sarajevo da izvedete atentat?

Op.: — Nije to kazao.

Pr.: — Oni priznaju.

Op.: — Mi to nijesmo čuli.

Pr.: — Je li vam Ciganović govorio da imate nekoga na koga će te se obratiti kad pređete bosansku među?

Op.: — Nije. Ja sam Ciganovića pitao da li koga pozna, a on je kazao da ne zna.

Pr.:[198] — Jedan od vas je kazao da je Cigo rekao u Beogradu, da možete ostaviti oružje kod Miška Jovanovića. Vi ste govorili Čubrilloviću da vas predvede Jovanoviću?

Op.: — Možda za to što je Miška poznavao.

Hoffm.: — Vi ste rekli da ste se u Beogradu družili sa tajnikom *Narodne odbrane*?

Op.: — Nijesam se družio.

Hoffm.: — Nego kako?

Op.: — Kod sekretara javio sam se u komite.

Hoffm.: — Je li vam Joca Prvanović dao pisma za Veljka Čubrilovića?

Op.: — Nije.

Hoffm.: — Je li Ciganović viši ili niži činovnik?

Op.: — Ima oko 240[199] dinara plaće.

Hoffm.: — Je li bogat ili siromah?

Op.: — Živi srednje.

---

[197] da im pomognu.
[198] Kod M. (142) i Ph. (37) ovo je pitanje Naum. a ne pretsj.
[199] Ph. (37): 250 din., M. (143): 240 din.

Hoffm.: — Odakle vam je mogao dati 150 dinara?

Op.: — Ja ne znam. Mislim da je pokupio među drugovima. Kaže se da je bila nekakva mjenica.[200]

Hoffm.: — Ko je dao mjenicu?

Op.: — Tankosić.

Hoffm.: — Ko je primio 150 dinara?

Op.: — Ciganović je dao nama. Primili smo najprije 130 dinara, a poslije, jer je bilo malo, tražili smo više. Nijesmo dobili svojih novaca, jer nismo mogli telegrafirati kući.

Hoffm.: — Koliko je dobio Čabrinović?

Op.: — Četrdeset. Čabrinović je imao svojih novaca.

Hoffm.: — Gdje vam je Ciganović predao bombe i brovninge?

Op.: — Pred kafanom *Moruna*.

Hoffm.: — Je li vam sam donio, ili ste vi otišli k njemu u kancelariju?

Op.: — Nije najedanput donio, nego jedanput je donio bombe, a drugi put revolvere.

Hoffm.: — Koliko je vremena prošlo od onda dok ste dobili oružje, pa do vremena dok ste otišli u Šabac?

Op.: — Jedan dan.

Hoffm.: — Jeste li iza toga razgovarali sa Ciganovićem?

Op.: — Jest, razgovarali smo o atentatu.

Hoffm.: — Kakve vam je dao upute?

Op.: — Ja sam govorio da ću se iza atentata ubiti, a on je kazao da je tako bolje.

Hoffm.: — Kad ste išli od Isaković ade do Obrežja, pratio vas je Jakov Milović. Koliko traje taj put? Jeste li na putu razgovarali?

Op.: — Ja ne znam koliko traje. Bila je kiša i blato, ništa se nijesmo razgovarali jer nismo išli u skupu nego odijeljeno, pogureno smo išli.

Pretsjedatelj predočuje optuženiku bombu i pita ga odakle je.

Op.: — Od Ciganovića.

Pr.: — Odakle u njega?

Op.: — On je bio četnik. Kad je rat bio svršen, svaki četnik je mogao zadržati kod sebe bombe.

Pr.: — Gdje su se pravile te bombe?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jedan je komita kazao da su iza rata morali svi pod prijetnjom teške kazne povratiti sve oružje koje su primili.

Op.: — To je vrijedilo samo za neke koji su oružje upotrebljavali.[201]

Pr.: — Da li su bombe bile sa ovakovom halkom ili bez nje?

Op.: — Među njima nema razlike. Jedino je to da se mogu pričvrstiti. Na to predsjedatelj predočuje optuženomu brovning.

Op.: — Znam, broj 1975.

Pr.: — Otkuda to znate?

Op.: — Vidio sam.

---

[200] M. (142) dodao prema Ph.: ... »sur laquelle il aurait prélevé l'argent pour les armes«. Ph. (37): ... »und auf den er das Geld für das Waffen erhob«.

[201] treba: zloupotrebljavali.

Hoffm.: — Vi ste kazali da ste večerali kod Mitra Kerovića. Ko je bio kod sofre?[202]

Op.: — Ja, Grabež, Čubrilović i Mitar Kerović.

Hoffm.: — A Blagoje i Jovo?

Op.: — Nijesu bili.

Hoffm.: — Kako to da su zvali Cviju Stjepanovića?

Op.: — Valjda za to da ide u Tuzlu jer Blagoje nije mogao ići; imao je pozivnicu.

Hoffm.: — Gdje je bio Jovo?

Op.: — Ne znam, valjda je na polju nešto radio.

Hoffm.: — Noću se ne radi.

Op.: — On je izišao i nije ništa vidio.

Hoffm.: — Jesu li Neđo Kerović i Cvijo Stjepanović znali da će te izvesti atentat?

Op.: — Nijesmo im kazali.

Hoffm.: — Vi ste izašli pred Loparama iz kola, a kad ste prešli Lopare opet ste sjeli u kola. Već po tome se moglo vidjeti da su (oni) mogli znati.

Op.: — Vidjeli su da nosimo oružje i da ga krijemo.

Hoffm.: — Zašto krijete?

Op.: — Imali (smo) razloga.

Hoffm.: — Kad ste došli u Tuzlu, ko vam je rekao da imate sastanak u *Srpskoj čitaonici?*

Op.: — Tako je bilo ugovoreno da seljaci reknu Mišku.

Hoffm.: — Jeste li znali za pismo Veljka Čubrilovića Jovanoviću?

Op.: — Znao sam.

Hoffm.: — Što je pisao?

Op.: — Bilo je vrlo kratko: da primi oružje...[203]

Hoffm.: — Sutra dan ste (se) s njim sastali u posebnoj sobi. Je li znao da hoćete izvesti atentat?

Pr.: — To sam ga već pitao.

Hoffm.: — Kad ste došli u Sarajevo stanovali ste kod Ilića?

Op.: — Jest.

Hoffm.: — Da li znate Lazu Đukića?

Op.: — Za Lazara Đukića nijesam znao.

Naum.: — Vi ste rekli da ste za (vrijeme) atentata otišli na mjesto koje je bilo opredijeljeno?

Op.: — Ja, Ilić i Grabež izradili smo plan gdje će koji stajati.[204]

Feldb.: — Jesu li se Vaši roditelji brinuli za Vaš odgoj dok ste študirali?

Op.: — Mene je izdržavao moj brat jer je stajao u dobrim prilikama.

---

[202] Sav tekst odavde pa do: Princ.: »Tako je bilo ugovoreno« — izostavljen kod Ph. (38). Kod M. (144-5) kao u orig.

[203] M. (145) prema Ph.: ...»il le priait de nous recevoir«. Ph. (38): ...»er solle uns aufnehmen«.

[204] Ph. (38): »Wir machten selbst den Plan wo jeder stehen musste«. M. (146) kao u orig.

Feldb.: — Jeste li u Srbiji gledali alegoričku sliku[205] oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slavena? Jeste li videli geografsku kartu Hrvatske, Slavonije, Bačke, Banata pod jednim okvirom?

Op.: — Nijesam nikada.

Feldb.: — Je li vas itko učio pucati?

Op.: — Nije.

Feldb.: — Jeste li Grabež i Vi pucali iz istog brovninga, je li vas tko u Srbiji učio pucati?

Op.: — Mi smo dobili jedan revolver, pa smo iz njega pucali, a kasnije smo dobili tri.

Feldb.: — Što Vas je potaklo na to, da četiri dana iza atentata kažete sucu istražitelju da hoćete vidjeti[206] Grabeža i Čabrinovića?

Op.: — Ja nijesam htio ništa odati, ali, pošto sam vidio da nevini stradaju i mnogi drugovi koji su se samnom slučajno družili, htio sam da seljaci ostanu sakriveni. Za to sam htio da se sastanem sa Grabežom i Čabrinovićem.[207]

Feldb.: — Koliko ima godina Ciganoviću?

Op.: — Dvadeset osam.

Feldb.: — Koje ste se godine Vi rodili?

Op.: — 13 jula 1894.

Pr.: — O tom će se govoriti kad bude proveden dokazni postupak o tom.

Feldb.: — Vi ste u zapisniku rekli da ste opazili da Ciganoviću u tom poduzeću pomaže Vojin Tankosić. Po čemu ste to opazili?

Op.: — Jer je on prijateljevao sa Vojom Tankosićem; govorio je da je slobodni zidar, pa sam razumio da su intimni.

Feldb.: — Čabrinović priznaje da su na vas druge osobe uplivisale.

Op.: — Na mene nije nitko uplivisao.

Feldb.: — Poznajete li Đuru Šarca?

Op.: — Poznajem.

Feldb.: — Jeste li s njim govorili o atentatu?

Op.: — U poslednje vrijeme pošto je bila stvorena odluka, valjda je njemu o tom govorio Ciganović.

Feldb.: — Je li Đulaga Bukovac na vas uplivisao?

Op.: — Nije.

Feldb.: — Jeste li čitali revolucionarna djela?

Op.: — Jesam Krapotkina, socijalističku literaturu rusku.[208]

Feldb.: — Kad ste počeli čitati revolucionarne knjige?

Op.: — Prije tri godine.

Dr. Premužić: — Od kada imate misli o nacionalizmu?

Op.: — Nazad 2 godine.

---

[205] (Ph.): »Haben Sie in Serbien gewisse allegorische Bilder oder Darstellungen gesehen«. Ispušteno »oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slovena«. M. (146) kao u orig. tekstu.

[206] Ph. (39): »sprechen«, M. (146): »parler«.

[207] M. (146) udešena doslovno prema Ph. (39), glasi ova rečenica: »Quand j'ai vu que des innocents pâtissaient, ainsi que beaucoup d'amis qui, par hasard, avaient été en relations avec moi, j'ai voulu parler avec Grabež et Cabrinović pour qu'ils ne dénoncent ni Jovanović ni les paysans« (. . . »damit sie den Jovanović und die Bauern nicht angäben«).

[208] M. (147): »J'ai lu les auvres révolutionnaires de Kropotkin, Bakunin et Spencer«. Isto kod Ph. (39).

Prem.: — Kako i gdje ste došli na te misli?

Op.: — Još u Sarajevu.[209]

Prem.: — Ko Vas je u Hadžićima pomagao da mognete čitati.

Op.: — Brat.

Prem.: — Je li još tko?

Op.: — Nitko.

Prem.: — Sjećate li se Vi što ste naveli u zapisniku na raspravi o ponašanju Miška Jovanovića kad ste bili kod njega?

Op.: — Da je plašljiv. Ja sam mu čak zaprijetio da šuti.[210]

Prem.: — Je li istina kako ste naveli u zapisniku?[211]

Op.: — Jest.

Dr. Zistler: — Vi ste jučer pričali da ste se sastali sa Čubrilovićem i da ste govorili da će te ubiti njega i njegovu porodicu. Kako ste se sastali, šta ste mu kazali, šta je on na to odgovorio, čim ste mu zaprijetili, je li se on Vaših prijetnja pobojao?

Op.: — Kad sam s njim razgovarao, primjetio sam da je bio prosto iznenađen našim dolaskom i znatiželjan. Sve je na nas djelovalo, pa smo priznali, jer smo bili slabi za tajnu. Kazao sam mu da gleda da ostane sve u tajnosti. Govorio sam kao da netko stoji za nama i kao da će neko ubiti njegovu porodicu ako štogod kaže.

Zistler: — Tko je bio taj neko?

Op.: — Ja sam tek onako kazao da bih na njega djelovao.

Zistler: — Znate li Vi da ima revolucionarnih organizacija u Srbiji, koje se osvećuju onima koji ne bi dobrovoljno sudjelovali u kojem pothvatu?

Op.: — To postoji u ruskim kružocima, ali ne u Srbiji.

Zistler: — Jeste li primjetili da ste preplašili Čubrilovića?

Op.: — Izgleda da je na njega djelovalo.

Zistler: — Jeste li o tom govorili prije nego ste došli u Kerovića ili poslije?

Op.: — Kad sam ustao da se oprostim od Kerovića, rekao sam: »Pazite na ovo što sam kazao da ostane u tajnosti«.

Zistler: — Da li se služite terorističkim sredstvima kad tražite pomoći? Da li ste Vi mogli izvesti takav strah na Čubrilovića da bi samo pod strahom radio?

Pr.: — To je sugestivno pitanje.

Zistler: — Ja bih htio da prikažem ono raspoloženje koje je nastalo kod Čubrilovića.

Op.: — Sa Ilićem sam razgovarao prije toga o sretstvima, da osnujemo organizaciju koja bi djelovala da bi mogli doći do novaca, kao što to čine revolucionarci, ali u ovom slučaju nije toga trebalo.

Zistler: — Je li Neđo Kerović bio prisutan kad su ga starješine izabrali da ide u Tuzlu?

Op.: — On je svakako htio ići u Tuzlu jer mu je bila ruka bolesna.

---

[209] Ovo pitanje adv. Prem. i odgovor P. — izostavljeno kod Ph. (39). M. (147) kao u orig.

[210] Ph. (39): »Um ihm noch mehr Furcht einzuflössen und ihn zu zwingen uns nicht zu verraten, sagte ich ihm noch: »Ich werde dir alles zerstören, wenn du uns verrätst«. M. (147) — kao u orig.

[211] Cio tekst od ovog pitanja adv. Per. do odgovora P.: »Nije, bili smo umorni . . .« — izostavljen kod Ph. (39). Kod M. (148-9) kao u orig.

Perišić: — Vi poznajete Cvijana Stjepanovića?

Op.: — Poznajem.

Per.: — Upoznali ste ga u kući Kerovića?

Op.: — Jest?

Per.: — Tko ga je pozvao u kuću Kerovića?

Op.: — Veljko Čubrilović.

Per.: — Jeste li Vi bili prisutni u sobi kad je došao Cvijan Stjepanović?

Op.: — Jesam.

Per.: — Je li ko pokazao Stjepanoviću oružje i je li govorio čemu služi?

Op.: — Veljko je pokazivao oružje i govorio je da su bombe. Znao je Veljko da su bombe.

Per.: — Je li vas Cvijan Stjepanović pitao kuda idete, zašto nosite bombe?

Op.: — Nije. Bili smo umorni. Nijesmo o tom govorili.

Per.: — Da li Vi u ovim svojim nacionalističkim idejama mrzeći Austriju pretpostavljate, da se ne bi moglo ujedinjenje svih Južnih Slavena dogoditi drukčije nego pod dinastijom Karađorđevića.[212]

Op.: — Na dinastiju Karađorđevića nijesam mislio. Ja nijesam mislio da će poslije atentata nastati rat. Mislio sam da će to uticati na omladinu da bi ove ideje dalje širila.[213]

Pr.: — Predočuje optuženiku iskaz u istrazi gdje je rekao da mu je primjerom služila Njemačka i Italija. »Bila je moralna dužnost Srbije da oslobodi Južne Slavene ispod Austrije. Čuli smo to od svakog poštenog Srbina i Hrvata«.

Op.: — Ja sam kazao da su Srbija i Jugoslaveni dovoljno jaki, ali nisam mislio da će poslije atentata nastati rat.[214]

Pr.: — Jeste li se družili s oficirima u Srbiji, jeste li čuli da oni ove godine očekuju rat?

Op.: — Ja se s oficirima nijesam ni poznavao.

Suočenje Principa i Čabrinovića

Pr.: — Čabrinović, tvoj prijatelj Princip kaže da si ti, koji si istoga mišljenja kao i on, htio ujediniti Južne Slavene u jednu državu?

Princip: — To je moje mišljenje.

Čabrinović: — To su naši ideali. Moj je ideal Jugoslavija.[215]

Pr.: — Principe, ti si prvi iniciator atentata.[216]

---

[212] Rečenicu: »Comment pouviez-vous croire que la Serbie, déjà exténuée par les guerres balkaniques, pourrait encore faire la guerre à l'Autriche?«, dodao je M. (149) doslovno iz Ph. (40).

[213] Poslije ovog odgovora P. dodao je M. (149) doslovno prema Ph. (40): »P. — Vous vous figuriez donc que la Monarchie renoncerait sans guerre à la Bosnie et à l'Herzegovine? A. — Nous aurions également pu atteindre nos buts sans guerre.«

[214] Ovaj P. odgovor glasi kod Ph. (40): »Freilich, aber nicht jetzt, weil jetzt Serbien müde ist« M. (150) — kao u orig.

[215] Od pitanja prets. senata: »Cabrinović, tvoj prijatelj . . .«, pa uključivo do odgovora Č.: »To su naši ideali . .« — izostavljeno kod Ph. (40).

[216] Ovo pitanje pretsj. senata, glasi kod M. (150) doslovno kao kod Ph. (40): »P. (à Čabrinović): Tu as affirmé avoir eu le premier l'idée de l'attentat? Ostali tekst je kao u orig.

Premda se tekstovi prilično podudaraju, važno je, kako je pri ovom suočenju raspravljano ko je došao prvi na ideju atentata. Kod Ph. (40) je to ovako: »Präs. (gegen Čabrinović): Du hast behauptet, zuerst auf den Gedanken des Attentats gekommen zu sein? Čabr.: Als ich jenen Zeitungsausschnitt bekam, teilte ich es Princip mit und las ihm vor, was darauf stand. Princ.: Ich sagte zuerst, noch bevor er jenen Zettel bekam, dass ich das Attentat ausführen werde. Ich weiss es positiv, dass ich noch, bevor Čabrinović den Zettel bekam,

Princip: — Ja sam razgovarao s njime u kavani u Žirovnom Vijencu o atentatu, ali sam se odlučio na atentat.

Pr.: — Čabrinović, Vi ste izričito kazali, kad ste dobili cedulju....

Čabr.: — Ja sam dobio anonimnu vijest. Međutim Gavro tvrdi....

Pr.: — da je s tobom bio već u sporazumu.

Čabr.: — Ja se ne sjećam.

Princip: — Ja znam pozitivno.

Čabr.: — Princip tvrdi da je njemu ideja o atentatu došla prije nego sam mu pokazao izrezak iz novina.

Pr.: — On kaže da se prije odlučio.

Čabr.: — Bilo je među nama češće govora o atentatu, ali se ne sjećam definitivne odluke.

Princ.: — Definitivna je odluka pala, kad smo dobili izrezak iz novina. Prije toga sam sâm za sebe mislio o atentatu.

Pr.: — Znadeš li štogod o Žerajiću?

Princ.: — To je moj prvi uzor. Noću sam odilazio na njegov grob kao mladić od 16 godina i prisizao da ću učiniti isto što i on.[216a]

Čabr.: — To sam isto i ja učinio kad sam došao u Sarajevo. Izrezao sam njegovo ime na grobu.

Princip: — Grob je bio neuređen i mi smo ga uredili.

Malek: — predočuje optuženome Principu da je u istrazi rekao da je izvršio atentat i da je »osveta krvava i slatka«. Onda je ponovio na glavnoj raspravi da je počinio atentat iz osvete, a kasnije je kazao da je radio na ujedinjenju Jugoslavena. Kasnije je kazao da nije imao na misli da će uslijed atentata nastati rat. Šta je kod Vas pretežnije: ideja osvete, mržnje, ili ideja ujedinjenja Jugoslavena?

Princ.: — Obje su bile ekvivalentne.[217]

Malek: — Zašto ste uzeli stan kod Ilića kad ste se vratili u Sarajevo?

Princ.: — Pošto je ulica zavučena, a on miran mladić koji nikome ne pada u oči.

Malek: — Da li ste imali sobu za sebe?

Princ.: — Zajedno.

---

zu ihm sagte, ich werde das Attentat ausführen. (Sie geraten in Streit). Čabr.: Ich errinere mich heute nicht mehr genau daran, wie es war. Prša.: Aber gestern sagtest du uns, die Idee vom Attentat sei dir erst eingefallen, nachdem du jenen Zeitungsausschnitt bekamst. Princ.: Ich hatte mir allein schon vorher den Entschluss gefasst, das Attentat auszuführen. Als noch früher in Sarajevo war beschloss ich bereits das Attentat. Nachts pflegte ich zum Grab des Zerajić hinauszugehen. Dort verbrachte ich oft ganze Nächte, indem ich über unsere Verhältnisse, über unsere, elende Lage und über ihn (Zerajić) nachdachte, und da entschloss ich mich zum Attentat. Auf seinem Grabe schwur ich bei mir selbst, ein Attentat auszuführen, sei es wann immer.«

M. (150), izuzev prvog pitanja, koje smo pomenuli, ostavio je ovo suočenje i izjave P. i C. kao u orig. tekstu.

[216a] Ovaj odgovor P. zabilježio je M. (151) prema Ph. (40): »Il a été mon premier modèle. Lorsque j'avais 17 ans, je passais souvent des nuits entières près de sa tombe. Je réfléchissais à notre misérable situation et je méditais sur lui. C'est la que je me suis décidé à l'attentat. J'ai juré sur sa tombe de commetre tôt ou tard un attentat«.

[217] Ovaj odgovor P. razlikuje se u sva tri teksta. Ph. (41): »Princ.: Das persönliche. Aber auch das andere war stark. Sie hielten sich die Wage.« M. (151): »A. — L'idée de vengeance. Mais l'autre idée aussi était puissante. Elles se faisaient équilibre«.

Malek: — Gdje su bile bombe?

Princ.: — U nekom sanduku pod krevetom.[218]

Malek: — Koliko ste novaca imali kad ste se vratili iz Srbije?

Princ.: — 50 dinara.[219]

Malek: — Pošto ste pogodili sobu?

Princ.: — Nijesam se pogađao.

Malek: — Jeste li uzajmili novaca od Ilića?[220]

Princ.: — Jesam 30 do 40 kruna.

Malek: — Vi ste kazali da Vam je Ilić rekao da je bolje da odustanete od atentata?

Princ.: — Govorio je da sada nije vrijeme za atentat i da bi mogle nastupiti rđave posljedice, da bi bilo proganjanje naroda. Ja sam mislio da neće biti u takvim dimenzijama kao što je nastupilo iza atentata i nijesam dao da utiče na mene.[221]

Pr.: — Kad ste Vi njemu pisali iz Beograda u Sarajevo, jeste li mislili da bi i on sudjelovao?[222]

Op.: — Mislio sam kad ne bih našao pogodne ljude.

Pr.: — Čudnovato je da je izabrao momke ispod 20 godina, a on je stariji.[223]

Op.: — O tome se nije mnogo mislilo.

Pr.: — Je li u Beogradu Ciganoviću ili drugima bilo poznato da će Ilić u ovom sudjelovati?

Op.: — Kazao sam da imam Ilića i da mogu na njega računati.

Pr.: — Jeste li kazali da ga poznate?[224]

Op.: — Poznavao ga je samo Šarac, a Ciganović nije.

Pr.: — Kad ste prešli iz Srbije u Bosnu, jeste li čuli za Obrena Miloševića? Je li ko u Srbiji kazao da ga poznaje?

Op.: — Nije nitko.

Pr.: — Jeste li znali da je Milović[225] kriomčar?

Op.: — Izgledalo je tako iz Grbićevih riječi.

Pr.: — U istrazi nijeste kazali da ste zaprijetili Obrenu Miloševiću.

Op.: — Ja znam dobro da sam im zaprijetio. Možda me za to nije pitao sudac istražitelj.

Pr.: — Kad su seljaci došli do učitelja Veljka ovaj je pitao: »Što nosite?«, a Vi ste kazali: »Oružje«, a kad je dalje pitao, Vi ste kazali: »Vremena«.[226]

Op.: — »Pričekaj malo!« rekao sam.

---

[218] Poslije ovog P. odgovora, kod Ph. (41): »Malek: Wer hat Ihnen das Zimmer ausgeräumt? Princ.: Seine Mutter. Malek: Konnte dieselbe jene Schachtel sehen, in der die Bomben waren? Princ.: »Nein. Sie ist eine alte Frau«. M. (152) — doslovno kao kod Ph.

[219] Ovo pitanje Malekovo i odgovor P. izostavljeni kod Ph. (41). M. (152) kao u orig.

[220] Kod M. (152): »Avez-vous emprunté de l'argent à Ilić? A. — Oui, je lui ai emprunté de 30 à 40 couronnes«. Ph. (41): »Haben Sie von Ilić Geld geborgt? Princ.: Ja, dreissig bis vierzig Kronen«.

[221] Ph. (41) Rečenica: »Ja sam mislio..« itd. — izostavljena kod Ph.

[222] M. (152) je doslovno prema Ph. (41—2) unio sljedeće pitanje i odgovor: »P. — Vous saviez déjà, étant à Belgrade, qu'Ilić voulait participer à l'attentat. Vous-même lui avez écrit, de Belgrade, que vous alliez commettre cet attentat, en le priant de vous chercher des complices. A. — Je l'ai fait parce que je n'avais alors personne d'autre à associer à cette entreprise.«

[223] Ph. (42) — izostavljeno.

[224] Ph. (42) — izostavljeno do P. o. »Nije nitko«.

[225] treba: Milošević.

[226] Ph. (42): »Zeit! Zeit!« — M. (153) je to izostavio i dao opisno: »Il a continué à vous questionner et vous l'avez invité à patienter avant d'en savoir davantage.«

Drž. odvjetnik: — Gdje ste promijenili 150 dinara?

Op.: — U Beogradu smo sav novac promijenili u krune, a navikli smo se govoriti »dinare«.

Drž. odv.: — Znate li da je godine 1908 Austrija imala skoro rat sa Srbijom?

Op.: — Znam.[227]

Drž. odv. — Kako ste onda mogli misliti da ćete ubiti prestolonasljednika, da će Vas objesiti, a da to ne će imati daljnjih posljedica?

Op.: — S razloga jer Srbija ne može odgovarati ako je kod privatnih osoba nađeno oružje.[228]

Pretsjedatelj prekida raspravu na 5 minuta.

Iza odmora

(NASTAVAK PRINCIPOVOG SASLUŠANJA)

Premužić: — Da li ti vjeruješ u Boga, ili si više ateista?

Princ.: — Ateista.

Prem.: — Kad ste putovali, jeste li onda opazili kretanje vojske?

Op.: — Nijesam vidio ni jednog vojnika.

Prem.: — Jeste li vidjeli vlak sa rekrutima koji su bili pozvati?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Čabrinović, Vi ste o tom govorili?

Čabr.: — Ja sam se razgovarao sa poznanicima koji su išli u Šabac da se jave Komandi.[229]

Drž. odv.: — Jeste li imali sredstava za nabavu oružja?

Princ.: — Telegrafirao bih kući za ispitnu taksu.

Drž. odv.: — A oni drugi?

Op.: — Čabrinović (je) imao novaca, a Grabež dobro stoji.

Drž. odv.: — Zašto ste se obratili na *Narodnu odbranu?*

Op.: — Onako u razgovoru spomenuo sam: »Kako bi bilo da se obratim na *Narodnu odbranu* koja siromašnim đacima daje potporu«.

Drž. odv.: — Koja izdaje potpore za revoluciju. Vi kažete da je to niklo u Vašoj glavi. Kako to tumačite da je major Tankosić izraziti vođa *Narodne odbrane?*[230]

---

[227] Ph. (42) — izostavljeno. Kod M. (153) o. P.: »Oui, au temps de l'anexion.«

[228] Ovaj o. P. uzeo je M. (153) doslovno po Ph. (42): »Notre initiative était d'ordre purement privé, et nullement officielle comme le prétend l'acte d'accusation. La Serbie n'rien à y voir et ne peut être tenue pour reponsable de notre acte. Nul, en dehors de Ciganović et de nous, n'en était informé. Comment pourrait-elle avoir à en répondre??

[229] Kod Ph. (43) ova p. i o. u vezi sa C. glase: »Präs.: Cabrinović, haben Sie irgendwelche Bewegung bemerkt? Čabr.: Es war Mobilisation. Präs.: Wie wissen Sie, dass Mobilisation war? Čabr.: Im Zuge, in dem wir fuhren, befanden sich Militärpflichtige, die sich, wie mir sagten, bei ihrem Kommando meldeten«. M. (154) je načinio kombinaciju iz oba teksta: »P. — Cabrinović, vous avez parlé de cela. Cabrinović: C'était la mobilisation. J'ai causé dans le train avec des gens qui allaient à Šabac se présenter aux autorités militaires.«

[230] I ovdje je u vezi sa Narodnom odbranom, M. (154—5) načinio kombinaciju tekstova. Ph. (43): »Staatsanw.: Aber warum wollten Sie sich gerade an die »Narodna obrana« wenden. Wussten Sie denn, dass Ihnen diese zu einen solchen Zweck Geld geben werde? Princ.: Ich wollte es tun, weil sie schon so manchem Studenten Unterstützung gewährt hat. Staatsanw.: Für Revolver und dergleichen Dinge? Princ.: Nein, wir wollten eine Unterstützung für Lebensunterhalt verlangen«. M. (154) »Le Procureur. — Pourquoi vous êtes-vous adressé à la »Narodna Odbrana«? A. — C'est moi qui avais émis, dans la conversation, l'idée de s'adresser à la »Narodna Odbrana«, qui donne des subsides aux étudiants pauvres. Le Procureur. —. pour

Op.: — On sa *Narodnom odbranom* nema ništa, naprotiv stoji u konfliktu sa sekretarom i uopće s upravnim odborom.

Drž. odv.: — (On je) istaknut čovjek u *Narodnoj odbrani*.

Op.: — On je bio kao dobrovoljac, inače nije ništa u *Narodnoj odbrani*.

Drž. odv.: — Major Tankosić je osim toga srpski major. Kako dolazi srpski major do toga da potpomaže u pothvatu za atentat?

Op.: — To je lična stvar.[231]

Drž. odv.: — Kako dolazi do toga da kapetani u Loznici i Šapcu idu vama na ruku? To su istaknute ličnosti srpske.

Op.: — To su obični oficiri.[232]

Drž. odv.: — Je li to vidite u našoj vojsci?

Op.: — Naša je vojska sasvim druga, a druga je srpska.

Premužić: — Poznaješ li društvo *Prosvjeta* u Beogradu?

Op.: — Ne znam.

Predsjedatelj: — S kim ste se prije sporazumjeli o atentatu, s Grabežom ili s Čabrinovićem?

Op.: — S Čabrinovićem.

SASLUŠANJE TRIFKA GRABEŽA (13 X 1914)

Pr.: — Neka se predvede Trifko Grabež.

Pr.: — Jeste li kriv?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Čega?

Op.: — Radi atentata.

Pr.: — Gdje ste učili?

Op.: — U Beogradu.

Pr.: — Zašto ne ovdje?

Op.: — Bio sam relegovan radi šamara profesoru Truhelki u Tuzli.

Pr.: — Kad je to bilo?

Op.: — 1912.

Pr.: — U kojem razredu?

Op.: — U petom. Onda sam otišao kući, a odtale sam otišao u Beograd. U Beogradu sam svršio peti i šesti razred.

Pr.: — Koliko ste mjeseci bili u petom razredu u Tuzli?

Op.: — Tri.

---

acheter des revolvers et autres engins. Vous dites que personne de la »Narodna Odbrana« ne vous a influencé. Comment expliquez-vous que ce soit justement un major occupant une place importante dans la »Narodna Odbrana« qui vous procure de l'argent et des armes? A. — Il n'a rien de commun avec la »Narodna Odbrana«; au contraire, il est en conflit avec le secrétaire et, en général, avec le Comité de direction«.

[231] Ph. (43): »Princ.: Das ist eine persönliche Sache, die mit Serbien nichts gemein hat«. Doslovno i kod M. (155).

[232] Ph. (43): »Staatsanw.: Wie kommt es, dass Ihnen, gewöhnlichen Leuten, Hauptleute an die Hand gehen und Sie samt Ihren Waffen in einen fremden Staat überführen? Princ.: Das sind einfache Offiziere, und sie handelten auf eigene Faust«. M. (155): »Le Procurer: Comment se fait-il que les capitaines de Loznica et de Šabac vous aient prêté assistance et vous aient facilité l'entrée d'un Etat étranger, à vous qui étiez des gens du commun?« A. — Ce sont de simples officiers, qui ont agi de leur chef«.

Pr.: — Kad ste položili ispit za peti razred?

Op.: — U mjesecu maju.

Pr.: — A za šesti?

Op.: — U mjesecu julu.

Pr.: — Prema tomu ste jednu godinu profitirali. Kod ste položili ispit za sedmi razred?

Op.: — Ove godine o našem Uskrsu.

Pr.: — Kako je to moguće da se u Srbiji primaju relegovani đaci odavde i da mogu preskakati (razrede) u školi? Zar je naša škola bolja nego ona u Srbiji, ili đaci iz Bosne imadu tamo polakšice?

Op.: — Tu je duh nastave drukčiji; ne uči se 5 do 6 sati latinski, grčkoga nema, gradivo je drukčije razdijeljeno.

Pr.: — Kako ste mogli kroz 9 mjeseci pripraviti se za peti i šesti razred?

Op.: — Jer sam bio spreman i faktički ozbiljno radio.

Pr.: — Gdje ste stanovali?

Op.: — Mnogo sam mijenjao stanove.

Pr.: — Pripovijedajte mi štogod o Vašem đačkom životu, s kim ste općili, što ste govorili, tko je Vaš prijatelj i drug?

Op.: — U Beogradu došao sam u društvo Gavrila Principa, njega sam poznavao od prije. To je bilo kad sam došao prvi put u Beograd. Kad sam došao drugi put u Beograd, došao sam u dodir s Nedjeljkom Čabrinovićem.

Pr.: — Koje godine?

Op.: — 1913. Družio sam se sa svim ostalim Bosancima.

Pr.: — Gdje ste ručali?

Op.: — U gostionicama.

Pr.: — Da li u Žirovnom vijencu?

Op.: — Tu je skupo. Dolazio sam u kafanu Žirovni vijenac i Moruna. Tako živeći, stanovao sam zajedno s Principom jedno vrijeme u Carigradskoj ulici. I naravno, istjeran, razmišljao sam o svojoj zemlji, govorili smo o prilikama u ovoj zemlji i pazili što se u njoj događa. Kad smo čuli da će u ovu zemlju doći prestolonasljednik Ferdinand i znajući naše nevolje i što se tjera sa srpskim narodom u Bosni, morali smo doći na ideju da se Austriji pošteno plati za zlodjela, specijalno Ferdinandu. I tu sam došao na misao o atentatu o Uskrsu i principijelno smo se odlučili.

Pr.: — Tko se odlučio?

Op.: — Ja i Princip.

Pr.: — Jeste li poznavali Čabrinovića?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li s njim govorili?

Op.: — S njim nisam ništa govorio.

Pr.: — Ko je došao prvi na ideju o atentatu?

Op.: — Mi smo obojica došli na ideju o atentatu, ali: da li na Ferdinanda ili Potioreka, nijesmo znali. Ja sam o Uskrsu otišao kući i odlučio sam da se vratim natrag, da stupim u osmi razred.

Pr.: — Jeste li se vratili prije nego li ste se odlučili za atentat?

Op.: — Prije toga. To je bilo oko našeg Uskrsa, po prilici u aprilu.[233] Poslije položenog ispita otišao sam kući u Bosnu. Onda još nije bilo govora o atentatu na prestolonasljednika. Znao sam da sam za atentat sposoban i da ću ga izvršiti, pa koji bio. Govorili smo[234] da će doći Ferdinand i da bi bila dužnost Bosanaca da ga »dočekaju«. Kod kuće sam bio mjesec i po. Međutim bio sam u Sarajevu i čitao u listu *Istina* da u Bosnu dolazi Ferdinand i da će se održavati manevri za kontra napadaj na Srbiju. Tada sam potpuno odlučio da ga treba uništiti.

Pr.: — Što ste imali proti njemu?

Op.: — Imao sam proti njemu da je on uopće bio onaj koji je donosio sva zla Bosni, koji je bio zloduh Slavena, čovjek German[235] kakav može da bude protivnik velike ideje Jugoslavena, pa zato takav čovjek treba da bude uništen po mojem i Principovom mišljenju.

Pr.: — Na temelju čega ste Vi to prosudili?

Op.: — Na temelju onoga što se dogodilo na slovenskom Jugu.[236]

Pr.: — A on nije odgovoran za to.

Op.: — Nije ni Potiorek. On je vršio samo ono što se zapovijedalo iz Beča.

Pr.: — U Beču su ministri, pa kako možete blagopokojnog prestoljonasljednika učiniti odgovornim za ono što se događa u Bosni?[237] On je bio inšpektor vojske i ništa više.

Op.: — Kao takav bio je protivnik Slavenstva.

Pr.: — U vojsci ima mnogo Slavena koji se bore za Austriju.

Op.: — Kad se vojnici slavenski bore za austrijsku stvar onda su nesvjesna masa.

Drž. odvj.: — Molim da se to konstatira jer ja ću ga radi toga progoniti.[238]

Pr.: — Vi ste ga smatrali vrlo sposobnim vojskovođom i za to ste ga se bojali u slučaju rata sa Srbijom.

Op.: — Nijesam se bojao. Mene nije rukovodila Srbija nego jedino Bosna. Da sam znao da će biti posljedica Evropejski rat, nikada ne bih učestvovao u atentatu.

Pr.: — Jeste li mišljenja da treba pripojiti Bosnu i Hercegovinu Srbiji?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Je li to bio Vaš ideal?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li to Vaš ideal sada?

Op.: — Jest. I to isključivo u onoj formi Karađorđevića, pod imenom jedne Jugoslavije, bila to republika ili federativna republika.[239]

---

[233] Kod Ph. (45) dodato: »Zu Hause, blieb ich etwa 14 Tage«. M. (157) kao u orig.

[234] Mjesto: »Govorili smo«, M. (158) uzeo je prema Ph. (45): »Princip disait, que Ferdinand viendrait« itd.

[235] Izraz »čovjek German« — izostavljeno kod Ph. (45). M. (158): »un Germain«.

[236] Mjesto »na slovenskom Jugu«, M. (158) uzeo prema Ph. (46): »en Bosnie«.

[237] Kod M. (158) tekst kao u origin., izuzev što je ovdje prema Ph. (46) dodao: »Il n'était ni le maître, ni le souverain«.

[238] Ova rečenica izostavljena kod Ph. (46).

[239] M. (159): »A. — Oui, et exclusivement cela, que ce soit sous le sceptre des Karadjordjević, avec le nom de Yougoslavie, ou sous la forme d'une république, simple ou fédérative.« Ph. (46): »Grab.: Ja, das war mein höchstes Ideal, mochte es sich meinetwegen unter einem Königreiche oder einer Republik verwirklichen«.

Pr.: — Na temelju čega Vi prosuđujete da su Jugoslaveni u Austriji tako nesretni?

Op.: — Na temelju iskustva.

Pr.: — Kakvo iskustvo imate Vi mladić u petom razredu?

Op.: — Boravio sam u Srbiji. Vidio sam ovdje »iznimne mjere«, komesariat, Veleizdajnički proces protiv Srba u Zagrebu gdje nevini stradavaju.

Pr.: — Smatrate li se Vi nevinim?

Op.: — Ne smatram se nevinim.

Pr.: — Oni drugi imali su iste afere.

Op.: — Afera Pjanić.[240]

Pr.: — Vi ste prije kazali da ste Vi u Beogradu upoznali ovako težak položaj.

Op.: — Da. Iz srpskih i hrvatskih novina. I hrvatske su novine o tim prilikama pisale.[241]

Pr.: — Vi ste kazali u istrazi da se čitavo vrijeme u Beogradu vaspitavao borben duh te ste bili pripravni život svoj dati. Jeste li mislili da će to biti od kakve koristi?[242]

Op.: — Ja mislim da se Slavenima kao narodu ravnopravnom sa ostalim narodima u Monarhiji, moraju dati najelementarnija politička prava.[243]

Pr.: — Na primjer?

Op.: — Politička sloboda.[244]

Pr.: — Što to znači politička sloboda?

Op.: — Ja nijesam upućen u stvari.

Pr.: — Što onda govorite?

Op.: — Kulturan i slobodan razvoj, škole, sveučilišta, gimnazije.

Pr.: — Zar ih nema ovdje?

Op.: — Ima onakvih kakve vi hoćete. Zašto ne dozvoljavate autonomnih škola?

Pr.: — Ima ih.

Op.: — Svaki kulturni pokret gleda se najvećim zaziranjem.

Pr.: — Imate crkvene općine koje su potpuno samostalne.[245] U čemu leži potištenost o kojoj govorite?

Op.: — Što pobijate ono što svaki pošten čovjek misli!

Pr.: — Ja bih htio da navedete nekoliko fakata.[246]

Op.: — *Iznimne mjere*, čime smo ih zaslužili? Uništili ste *Soko* . . . .

---

[240] Vidi Vojislav Bogićević, Mlada Bosna (pisma i prilozi), Sarajevo 1954, s. 319 i d.

[241] M. (159) je doslovno uzeo po Ph. (46): »A. — Oui, à Belgrade, où la liberté règne, j'ai pu me rendre compte de l'étendue de notre misère«.

[242] M. (160) prema Ph. (46) dodao na kraju: . . . »pour les Slaves du Sud«?

[243] Ph. (46): »Grab.: »Ich glaubte, die Südslawen, die am meisten Geld- und Blutsteuer zahlen, würden wenigstens die Allerprimitivsten Rechte erhalten«. M. (160) doslovno kao kod Ph.

[244] Ph. (46): »Präs.: Welche sind denn nach Ihrer Auffassung diese allerprimitivsten Rechte?« Grab.: »Ich weis es selbst nicht«, M. (160) doslovno kao u orig. tekstu.

[245] Srpske autonomne (konfesionalne) škole bile su odmah poslije početka rata sa Srbijom ukinute u Bosni i Hercegovini.

[246] Poslije ovog pitanja umetnuto je kod M. (160) doslovno prema Ph. (47): »A. — Une patente impériale a aboli tout ce que le peuple avait obtenu à grand peine au cours de trente années. P. — Mais on vous a redonné tout ce que vous avez demandé. Les écoles autonomes ont été rouvertes, les sociétés autorisées à nouveau«. Poslije ovoga slijedi G. odgovor: »Iznimne mjere . .« itd.

Pr.: — To nije uništeno.

Op.: — Svako društvo moralo je moliti posebno, a u Srbiji jedna se molba za dva, tri dana riješi.

Pr.: — Imate li vjere ili ste ateist?

Op.: — Vjerujem.

Pr.: — Kako možete dovesti vjeru u savez sa uništenjem Božjeg stvora?[247]

Op.: — Vjera ne ide tako daleko.

Pr.: — Vaš otac je pop. Kakvo Vam je dao vaspitanje?

Op.: — Dao mi je čisto religiozno vaspitanje u okviru Svetog pisma.

Pr.: — Kako slušate njegove upute?

Op.: — Kao dijete sam slušao, ali druge stvari utječu na čovjeka kad dođe zajedno s omladinom.

Pr.: — U omladine nema vjere?

Op.: — Ima, nacionalne vjere, mnogo.

Pr.: — Koliko ste boravili kod kuće nakon sporazuma sa Principom i prije toga nego što ste s njim govorili o atentatu na blagopokojnog Ferdinanda.[248]

Op.: — Ja sam došao kući, bio mjesec i po i vratio se u Beograd, da položim ispit za osmi razred. U to sam čitao u *Istini* da dolazi u Bosnu prijestolonasljednik Ferdinand i misli držati manevre oko Sarajeva. Princip je kazao da je potpuno odlučan da izvede atentat. Pitao sam ga za Čabrinovića, a on je kazao da je dobar.

Pr.: — Zar nijeste Vi kazali da je Čabrinović dobar? Nijeste li vi upozorili Principa na Čabrinovića?

Op.: — Ne sjećam se tačno. Pitao sam ga što (misli) Čabrinović, a on je kazao da se odlučio. Odlučili smo se na to da se atentat ima izvesti. Nastalo je pitanje za oružje. Princip je kazao da je govorio sa Ciganovićem i da je molio material za izvedenje atentata. Ciganović je bio komita i kao Bosanac poznavao je prilike, i naravno, odmah je pristao i obećao nam dati potrebne bombe. Imao je više komada bombi jer je kao vojnik imao na raspolaganju koliko je htio.

---

[247] Ph. (47): »Präs.: Wie können Sie also Ihren Glauben in Einklang bringen mit der Vernichtung von Menschenleben? Denn Sie wissen doch wohl, dass das vom religiösen Standpunkte aus eine schwere Sünde ist?« Grab.: So weit geht mein Glaube noch nicht. Präs.: Ihr Vater ist Pope. Welchen Religionsunterricht hat Ihnen Ihr Vater gegeben? Hat er Ihnen religiöse Gefühle genährt? Grab.: Freilich wohl, so allgemein im Rahmen des Evangeliums. Und das nur, solange ich ein Kind war. Als ich unter die jungen Leute kam, liess ich die Gefühlsreligion fahren und nahm eine nationale Religion an. Präs.: Gibt es bei den jungen Leuten Religion? Grab.: Es gibt gerade keine solche, wie Sie es meinen; aber es gibt eine nationale Religion, und das in hohem Grade.« M. (161) kombinovao je svoj tekst od izvornog i Ph.: P. — Comment pouvez-vous concilier la foi avec la suppression d'une créature de Dieu? Vous savez que, du point de vue religieux, c'est un péché mortel. A. — Ma foi ne va pas si loin. P. — Votre père est pope. Quelle éducation vous a-t-il donnée? Vous a-t-il inculqué des sentiments religieux? A. — Il m'a donné une éducation religieuse, dans le cadre de la Sainte Ecriture. P. — Comment suivez vous les conseils de votre père? A. — Comme enfant, je les ai suivis, mais, lorsqu'on se trouve en contact avec les jeunes gens, on subit d'autres influences. P. — Les jeunes gens n'ont pas la foi? A. — Pas la foi que vous pensez, mais une religion nationale, et cela à un haut degré.

[248] M. (161) izostavio je cijelo ovo pitanje pretsj. senata i uzeo pitanje prema Ph. (41): »C'est bon; continuez. (Nun gut; reden Sie also weiter.) Međutim, pitanje pretsj. senata, kakvo se nalazi u izvornom tekstu, daleko se više podudara sa odgovorom G. koji slijedi iza njega.

Pr.: — Vi ste vidjeli kod njega bombe?

Op.: — Jest. Na tom je ostalo. Mi smo čekali Ciganovića. On kaže da se ne trebam ništa bojati. On je bio u sporazumu sa majorom Tankosićem koji je bio sporedna ličnost. Glavni krivac, ako se može uzeti kao krivac, bio je Ciganović. Kad je došlo vrijeme da se ide u Sarajevo, znali smo da moramo 20 do 30 dana prije otići da stvar u Sarajevu uredimo.[249]

Pr.: — Jeste li znali, da još drugi hoće sudjelovati u atentatu?

Op.: — Nijesam znao.

Pr.: — Je li Vam kazao Princip da je pisao Iliću?

Op.: — Ne znam šta je pisao. Samo znam da je pisao.

Pr.: — Jeste li znali da će Ilić sudjelovati?

Op.: — Nijesam znao u Beogradu, samo sam znao da mu je poznato.[250]

Pr.: — Je li Tankosić izrazio želju da vas vidi?

Op.: — Ja ne znam. Ciganović je tako kazao. Rekao je da idem ja. Htjeli smo poslati Čabrinovića, ali su mi kazali: »Idi ti Grabežu!« Ja sam otišao sa Ciganovićem.

Pr.: — Gdje ste se sastali?

Op.: — U kafani Moruna. Onda smo pošli u njegov stan. On je došao kasnije.

Pr.: — Je li on bio sam u sobi ili još drugi oficiri?

Op.: — Bili smo Ciganović, Tankosić i ja.

Pr.: — Što Vas je pitao?

Op.: — »Jesi li ti jedan od onih, jesi li spreman?« »Jesam«. »Jesi li odlučan?« »Jesam«. »Znaš pucati iz revolvera?« »Ne znam«. »Kako misliš izvesti?« »Revolverom«.[251] Znaš li rukovati?« »Ne znam«. Onda će on Ciganoviću: »Eto ti revolver i uči ih pucati na streljištu!« Ciganović je otišao samnom i Principom na Topčidersko brdo i tamo smo učili pucati.

Pr.: — Je li Čabrinović učio pucati?[252]

Op.: — Ne znam.

---

[249] Ovaj pasus je M. (162) kombinovao od izvornog i Ph. (47) teksta: »A. — Oui, dans sa chambre. Les choses en restèrent là. Nous attendîmes après Ciganović. Il était d'accord avec le major Tankosić; celui-ci était un personnage secondaire. Le principal coupable, si l'on peut parler de coupable, était Ciganović. Quand nous eûmes reçu les bombes, nous nous mîmes en route. Afin de ne pas être remarqués nous par times de Belgrade pour Sarajevo vingt à trente jours d'avance.« Ph. (47): . . »Er hatte auch mehrere Bomben, ich sah sie in seinem Zimmer in seinem Koffer. Dabei blieb es also. Wir warteten selbst auf Ciganović, die uns die Bomben zu geben versprochen hatte. Ciganović war wieder im Einverständniss mit dem Major Tankosić. Doch dieser ist eine Nebenfigur. Der Hauptschuldige dabei, wenn man hier überhaupt von Schuld sprechen will, ist Ciganović. Als wir die Bomben erhalten hatten, machten wir uns auf. Um nicht aufzufallen, reisten wir 20—30 Tage früher von Belgrad ab nach Sarajevo«.

[250] Ph. (48): »Präs.: Wussten Sie, dass noch jemand am Attentat in Sarajevo teinehmen werde? Grab.: Nein. Princip hatte mir nur gesagt, er werde an Ilić schreiben, dass dieser Teinehmer auftreibe. Ich wusste nicht, dass Ilić mittun werde.« M. (162): »P. — Saviez-vous qu'Ilić prendrait part à l'attentat? A. — Je ne le savais pas lorsque j'étais à Belgrade. Princip m'avait seulement dit qu'il allait écrire a Ilić de lui trouver des complices.«

[251] Ovdje M. (163) dodao rečenicu prema Ph. (48): »Je crois que le plus sûr, c'est le revolver.«

[252] Ovo pitanje i odgovor ne nalaze se kod M. (163), ali je on uzeo rečenice iz Ph. (48): »P. — Ciganović seul vous apprenait-il à tirer, ou y avait-il encore quelqu-un là-bas? A. — Il n'y avait que Ciganović. P. — Sur quoi avez-vous tiré à Topčider? A. — Sur des arbres de la forêt«.

Pr.: — Što ste govorili o Mojiću u istrazi?[253]

Op.: — Rekao sam u zabuni.

Pr.: — U što ste pucali na Topčideru?

Op.: — U šumska drveta.

Pr.: — Da li se vidjelo ko bolje puca. Šta je kazao Mojić?

Op.: — Ja sam u istrazi rekao da je Ciganović rekao da od mene bolje puca Princip. Za Čabrinovića ne znam da li je pucao. On je kazao da zna rukovati oružjem.

Pretsjedatelj predstavlja optuženiku iskaz od 4 juna, u kojem kazuje da je zadnja tri dana prije nego je krenuo u Sarajevo učio pucati, a Čabrinovića da je učio neki Milan Mojić, također činovnik, jer nije mogao dolaziti na vježbalište kad smo mi pucali. Pošto smo pucali u cilj, najbolji strijelac bio je Princip. Vi ste to kazali.

Op.: — Ili sam slagao, ali ne mogu reći da je Čabrinovića učio Mojić.

Pr.: — Nemoguće je da ste takove potankosti izmislili.

Op.: — Ne znam.[254]

Pr.: — Prije nego li ste krenuli, jeste li se sastali sa Ciganovićem?

Op.: — Jesmo, dao nam je bombe, revolvere[255] i pismo na kapetana u Šapcu.

Pr.: — Što je pisao?

Op.: — Dva slova.

Pr.: — Nijeste vidjeli kakva?

Op.: — Nijesam. Onda smo otputovali iz Beograda lađom za Šabac. Kad smo stigli u Šabac, otišli smo kapetanu Popoviću.[256] On je bio u kavani i igrao (karata). Mi smo se s njim upoznali i pozvali ga, ako ima vremena, na nekoliko riječi.

Pr.: — Kazali ste mu u kavani?

Op.: — U kavani, na samu. U jednom kutu kavane. Kazali smo mu da putujemo u Bosnu i da imamo razloga da putujemo tajno i ako je moguće da nam dade pola karte do Loznice, propusnicu, i da nas uputi na kapetana u Loznici da nas kako bilo prebaci u Bosnu.

Pr.: — Vi ste mu kazali da vas uputi na kapetana u Loznici?

Op.: — Mi smo to naročito kazali?

Pr.: — Kako ste znali da morate preko Loznice?

Op.: — Ciganović je rekao. On je napisao karticu da idemo u Loznicu, a što je bilo napisano, ne znam. To je pismo predao Princip kapetanu u Loznici. Mi smo dobili polovicu vožnje i došli smo željeznicom u Loznicu. Kad smo otišli kapetanu, on nam je rekao da nas može prebaciti u Bosnu, da ima čovjeka koji nas može prevesti i da pričekamo u Loznici dok taj dođe. Sutra dan, kad smo imali ići u Loznicu, pošli smo kapetanu koji nas pozove u kavanu gdje smo našli tri srpska financa. Mi smo otišli unutra i jednomu

---

[253] Ovo pitanje glasi kod M. (163): »A l'instruction, vous avait parlé d'un certain Mojić qui aurait constaté qui de vous tirait le mieux«. M. je preveo izraze Ph. »ausmessen« sa »constater«. Kod Ph. (48) se kaže: Präs.: Bei der Untersuchung haben Sie ausgesagt, Ciganović habe besser geschossen als Sie, und Mojić habe das ausgemessen«.

[254] M. (163) nastavlja prema Ph. (48) ovu rečenicu: »Quand nous fûmes bien exercés, nous partîmes pour Sabac«.

[255] ..»et du cyanure de potassium«. Isto kod Ph. (48).

[256] Kod Ph. (48) pogrešno: major Popović. Radi se o kapetanu Radi Popoviću iz Šapca.

od njih, Grbiću, kapetan je naložio da nas ima u Bosnu povesti. Ja sam odlučio da Čabrinović svakako ide posebno. Pogledao sam svoj pasoš i vidio da mi je sličan,[257] pa da može ići preko Zvornika. Ja sam mu dao pasoš.[258]

Pr.: — Zašto ste tako odlučili?

Op.: — Jer bi bilo nezgodno da nas trojica pođemo zajedno. To bi bilo napadno. Ja sam Čabrinoviću predao pasoš, a Princip i ja otišli smo u kasarnu financa, odakle će nas sutra dan prenijeti[259] na srpsko zemljište Isaković adu.[260] Prešli smo adu i bili smo kod seljaka Milana Čule, kako veli optužnica. Tu je došao Grbić Franjo, da nas prevede, a nikoga nije mogao naći.

Pr.: — Po kome je poručio onome drugome?

Op.: — Ne znam, tek je došao Mićo Mičić.

Pr.: — Što ste govorili?

Op.: — Ništa, ja sam bio umoran.

Pr.: — A oni drugi?

Op.: — Ne znam. Grbić je rekao da dođe na adu da nas prevede u Bosnu. Milović je došao i mi smo u večer između 7 i 8 sati prešli granicu, imajući bombe i revolvere za pasom. Odmah smo krenuli brdima i stranputicom i došli do kuće Miloševića. Pošto smo se bojali dalje ići radi žandara i jer smo bili prljavi, naredili smo da nam dadu torbe i da oni nose bombe i revolvere.

Pr.: — Kako ste im mogli narediti?[261]

Op.: — Kad revolver imaš, onda on sudi.

Pr.: — Vi ste im prijetili?

Op.: — »Kad si pošao da nas vodiš, moraš činiti ono, što zapovijedam«, i išao je s nama do pred Priboj. Oni su htjeli da se vrate.

---

[257] Ovdje se radi o ličnom opisu.

[258] M. (164) umetnuto: . . »je le lui ai donné et il s'est rendu tout seul à Zvornik.« Ph. (49): »Er sollte allein auf Zvornik zugehen, während ich und Princip uns in die Finanzkaserne von Lješnica zu Grbić begaben, der uns bis zu den Inseln begleitete«.

[259] misli se: prebaciti, prevesti.

[260] M. (165) umetnuto iz Ph. (49): »P. — Avez-vous passé la nuit à la caserne? Avez-vous tiré par une fenêtre? Napom. U istom pasusu kod M. (165) stoji kao i u izv. tekstu (str. 95) Franjo Grbić, mjesto Rade Grbić. Kod Ph. (50) takoder pogrešno: Jakob Grbić.

[261] Cio tekst od pitanja pretsj.: »Kako ste im mogli narediti?« — pa do pitanja pretsj.: »Šta je bilo sa Veljkom Ćubrilovićem?« (s. 96), kod Ph. je drugčije prikazan, a sav pomenuti izvorni tekst je izostavljen. Stoga se M. (165—7) držao sa malim izuzetkom izvornog teksta. Taj Ph. tekst glasi (s. 49): »Präs.: Haben Milović und Milošević euere Revolver gesehen? Grab.: Ja, ich sagte ihnen aber nicht, wozu wir sie brauchen wollten. Präs.: Haben sie gefragt, wozu ihr diese Dinge habt? Grab.: Nein, sie fragen nicht, sondern führten uns gleich weiter. Sie sagten, wir können ruhig weitergehen. Präs.: Sonderbar, dass diese Bauern euch, als völlig unbekannten Leuten, in allem auf das blosse Wort folgen. Grab.: Milošević sagte uns, wir sollten uns nicht führten, sondern nur vorangehen (s. 50): Sie (Grbić und Milošević) und Jakob Milović trugen die Bomben. Sie gingen voran und wir hinterdrein. Wir holte sie denoch öfters ein, obwohl sie, wie ich sagte, etwa 200 Schritte voraus waren, um uns gegebenfalls zu verständigen, wenn etwa Gendarmen in Sicht kamen. Präs.: Sagten Sie ihnen, sie sollten vorausgehen? Grab.: Ja. Ich drohte Ihnen, sie sollten vorausgehen und sich hüten, uns zu verraten. Präs.: Das ist leeres Geschwätz. Jene Leute waren stärker als Sie und hatten dazu noch euere Bomben un Revolver bei sich; sie konnten euch überwaltigen, wenn sie wollten. Demgemäss begleiteten sie euch freiwilig. Erklären Sie mir einmal! Bringen Sie das in Einklang mit ihrer Aussage, ihnen gedroht zu haben. Grab.: Ich glaube, dass jene sich, sobald sie sich in die Sache verwickelt sahen, fürchteten. Wenn sie uns verrieten, wurde man sehen, sie stehen mit Jakob Grbić in Verbindung, und sie wurden deshalb zur Verantwortung gezogen. Präs.: Bitte, zu konstatieren, dass er sagt, Milović sei öfter mit Grbić in Berührung gekommen. Nach all Ihren bisherigen Aussagen bestand unter den Bauern eine gewisse Disciplin, und diese folgten einer bestimmten Persönlichkeit aufs Wort in allem, was diese ihnen sagte. Nun, gehen wir weiter. Ihr seid weitermarschiert bis zum Dorfe Priboj. Was geschah hernach? Grab.: Sie wollten uns nach Priboj führen« . . itd.

Pr.: — Jesu li Mičić i Milović vidjeli da imate revolvere i bombe?

Op.: — Jesu, vidjeli su.

Pr.: — Jeste li govorili o atentatu?

Op.: — Nijesmo. Nama je Princip kazao da uopće nikome ne kažemo.

Pr.: — Jesu li vas pitali šta će vam?

Op.: — Oni nijesu nikako pitali za bombe. Oni su se morali pokoravati.

Pr.: — Oni nijesu htjeli ostati kod Obrena Miloševića, nego su odmah htjeli nastaviti put?

Op.: — »Da idemo po danu«, a ja sam kazao: »Moraš naći još jednog seljaka da nam nosi revolvere«. »Nebojte se ništa«.

Pr.: — Je li Obren Milošević vidio revolvere i bombe?

Op.: — Jest. Mi smo došli u njegovu kuću. On i Jakov Milović išli su naprijed, a mi za njima, jedno sto do dvjesta koraka, da ako nas žandari ulove, da ne nađu ništa sumnjivo.

Pr.: — Jeste li im vi kazali da je to radi opreza?

Op.: — Mi smo im kazali: »Idite naprijed!«

Pr.: — Oni su imali oružje, bombe i revolvere pa je za njih postojala pogibelj?

Op.: — Nije bila pogibelj za njih, nego za nas.

Pr.: — Vi ste kazali: kad mi imamo revolvere, onda moraju slušati, a kad oni imaju revolvere, onda biste morali vi slušati što oni zapovijedaju.

Op.: — Seljak nije tako svjestan da može upotrijebiti sredstvo proti nas.

Pr.: — Oni su vas dobrovoljno pratili naprijed?

Op.: — Po našoj zapovijedi.

Pr.: — Kad su imali oružje nijesu morali. Oni su mogli prijaviti žandarima da đaci imaju revolvere. Kako to tumačite?

Op.: — Bilo je opasno po njihov život ako nas prijave, pa bi onda oni stradali, jer bih ja rekao da su bili sa Grbićem, (a) Jakov Milović (da) je radio po nalogu Grbića. Mogućno je s toga, da je on bio u vezi sa Grbićem. Od kuda da on zapovijedi nekomu koga ne poznaje, ja to zaključujem na temelju optužnice.

Pr.: — Kad ste mu prijetili, nijeste poznavali optužnice.[262]

Op.: — Sada na osnovu optužnice zaključujem da je bio u vezi sa Grbićem. Sam priznaje da je češće prelazio tamo. On je znao šta radi. On je znao, ako ga prijave žandari da bi već kao švercer morao biti kažnjen.

Pr.: — Ako bi prijavio atentat, onda bi ga pustili.

Op.: — Ako je Jakov Milović bio jači od Miloševića, ako je rekao: »Moraš ići!«, onda je bilo gotovo.

Pr.: — To bi značilo da je postojala neka disciplina da se na riječ drugomu pokorava i izvršuje ono što se zapovijeda.

Op.: — Jakov ne bi htio javiti. A kad neće ovaj, ne smije ni onaj.

Pr.: — Što je bilo sa Veljkom Čubrilovićem?

Op.: — On nas je htio voditi u Priboj. Mi smo vidjeli veće mjesto, da ima žandarsku kasarnu, pa smo se bojali da će nas žandari premetati. Ja nije-

---

[262] Ovdje je M. (167) umetnuo iz Ph. (50): »Je demande que l'on note sa déclaration selon laquelle Milović aurait été en relations suivies avec Grbić.« (»Bitte zu konstatieren« itd.)

sam imao propusnicu, imao sam radničku knjižicu i za to smo govorili da oni moraju s nama ići u Tuzlu. Oni su kazali: »Ne možemo, ne znamo putova«.

Pr.: — Zašto u Tuzlu? Komu ste htjeli ići u Tuzlu?

Op.: — Nijesmo imali daljnjega cilja.

Pr.: — Nije li vam šta rekao Ciganović.[263]

Op.: — Ciganović je rekao da u Tuzli poznaje Miška Jovanovića kao dobra Srbina i da nas on ne bi odbio, kad bi se na njega obratili.

Pr.: — I vi ste zahtijevali da vas vode Jovanoviću?

Op.: — Nijesmo zahtijevali.

Pr.: — Oni kažu.

Op.: — Nije istina. Mi smo zahtijevali da nas vode u Tuzlu, ili pred Tuzlu, prema tomu, kakve budu okolnosti. Oni su kazali da ne znaju puta i da ne mogu ići. Mi smo vidjeli da su ljudi koji ne znaju puta opasni za nas i tražili smo drugoga koji bi nas vodio. Pitao sam, na koga bi se obratili. Nijesmo znali, nego smo prvo njih poslali u Priboj.

Pr.: — Ko vam je prvi savjetovao da idete u Priboj?

Op.: — Nitko nam nije dao upute. Kazali smo im: »Idite u Priboj i vidite ima li žandara?«

Pr.: — Kad ste otputovali od Obrena Miloševića kuće, jeste li znali da ćete ići u Priboj? Da vam nije kazao Milović?

Op.: — Nije kazao ništa. Mi smo mislili da ćemo ići prema Tuzli. Mi nijesmo znali da ne možemo dalje od Priboja. Ja i Princip sakrili smo se u šikarje, njih smo poslali da vide da li ima žandara. Oni su otišli i vratili se brzo natrag, a Princip skoči preko ograde i za nekoliko minuta zovnu i mene. Kad sam došao, vidio sam Principa s učiteljem Čubrilovićem koji mi do tada nije bio poznat.

Pr.: — Niti njegovo mišljenje?

Op.: — Ja sam se s njim upoznao. On je rekao da se zove Čubrilović. Mi smo metnuli bombe i revolver u one vreće.

Pr.: — U koje vreće?

Op.: — Mi smo se sakrili u šikarje, prenijeli smo bombe i revolvere u vreće i metnuli kod konja. Pitao me je: šta će nam to, a ja sam rekao: »Vremena, tempora«,[264] a on je šutio.

Pr.: — Čudnovato je kako su slušali vaše riječi. Jeste li njemu kazali da mora slušati, ili je on slušao?

Op.: — »Tempora«, i mora se slušati. Ja sam isplatio Miloviću 7—8 kruna i mi smo pošli u jednu ogradu.[265]

Pr.: — Ova riječ »tempora«, je li to bila lozinka koju ste vi primili u Beogradu?

Op.: — Bože sačuvaj! Mene je iznenadilo neinteligentno pitanje: »Što će vam to?«

Pr.: — Vi tražite pomoć da prenesete bombe.

Op.: — Bez sumnje neinteligentno pitanje, jer bi mu škodilo.

---

[263] Od pitanja pretsj.: »Nije li vam šta rekao Ciganović?« — pa do novog pitanja pretsj.: »Kad ste otputovali« itd. (s. 97) — izostavljeno kod Ph. (50).

[264] M. (169): »Patience! Tempora!« Ph. (51): »Zeit!«

[265] Cio tekst od: »Tempora!«, u mora se slušati«, pa do pitanja pretsj.: »U koji ste sat vi otišli iz Priboja?« (s. 98) izostavljeno kod Ph. (50—51). M. (169—170) tekst kao u orig.

Pr.: — Treba da znade da namjeravate zlo.

Op.: — Zašto to njega mora interesovati?

Pr.: — Kad tražite pomoć, mora interesovati.

Op.: — Veljko Čubrilović je dalje pitao: da li je to za to da izvršimo atentat na Franju Ferdinanda.

Pr.: — Vi ste mu odmah kazali.

Op.: — Ja sam rekao jednostavno: »Vremena«. Da li je tim rečeno: »ubiti«, nijesam mu rekao.

Pr.: — Je li rekao Princip?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Ko je bio vođa?

Op.: — Princip.

Pr.: — Vi ne pamtite, a on izričito kaže.

Op.: — On je metnuo bombe u bisage, bisage na konja i pošli smo preko nekih brda u seosku kuću Kerovića. Tu sam bio mokar, blatan, skinuo sam čarape i legao spavati. Poslije sam se probudio, jeo a zatim opet spavao jer sam bio umoran. Išli smo stalno 21 sat. Poslije sam bio bolestan i povraćao sam. Šta se govorilo, da li je tko pokazivao bombe, nije mi ništa poznato.

Pr.: — U koji sat ste vi otišli iz Priboja?

Op.: — Mi nijesmo u Priboju ni bili.

Pr.: — (Mislim) od Kerovića kuće.

Op.: — Oko 9 sati.

Pr.: — Nijeste kazali nikomu ništa pri odlasku? Jeste li im kazali da šute?

Op.: — Ja sam zaprijetio.

Pr.: — Što ste kazali?

Op.: — Izgledalo mi je da su vidjeli bombe. Da li su vidjeli, ne znam. Rekao sam.

Pr.: — Komu?

Op.: — Blagoju, da ne smije nikomu kazati da smo ovdje bili, »jer ćete silno stradati, doći će oni, koji su jači od Austrije i od žandara i pobiti svu mušku čeljad«.

Pr.: — Jeste li imali uputu od koje strane?

Op.: — To sam ja kazao ispred sebe. Ništa nije bilo pozitivno, a seljak se naravno boji.

Pr.: — Ko je putovao s vama do Tuzle?

Op.: — Mladi Kerović, onaj bolesne ruke i Stjepanović.

Pretsjedatelj[264] predstavlja optuženomu iskaz od 15 jula, kojim se kaže da je seljak pitao, da li poznajemo učitelja Čubrilovića, a mi smo seljaku odvratili da ne poznajemo, ali da su dva đaka Čubrilovića u Sarajevu i onda smo pristali na to.

Op.: — On je rekao: »Ja ću naći nekoga seljaka«, a valjda je bio poznat sa Čubrilovićem i pitao ga, da li bi (nas) mogao dalje odvesti.

Pr.: — Ko je držao bombe i revolvere kad ste putovali kolima?

Op.: — Ja nijesam držao, bile su u bisagama.

---

[264] Ph. (51) i M. (179): tekst od »Pretsjedatelj predočava ..« do kraja Grabežovog odgovora: ... »mogao dalje odvesti« — nedostaje u oba stenograma.

Pr.: — Jeste li vidjeli da je dao Čubriloviću ili kojemu drugomu pismo?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li znali kod koga ćete u Tuzli ostati?

Op.: — Nijesam. Kazivao je Čubrilović da ima u Tuzli kuma Miška Jovanovića: »Ja mislim, da vas neće odbiti«, ali toga se dobro ne sjećam.

Pr.: — Valjda je u kolima govorio sa Principom ko će primiti bombe?

Op.: — Ništa nije govorio, samo da ćemo izaći pred Tuzlom. Uvečer su mene probudili: »Ajde, gotovo je!« Ja sam ustao i na isti način zaprijetio Blagoju, a kasnije Stjepanoviću i onda smo sjeli u kola i išli nekom stazom, dok smo došli na državni drum. Tu smo došli do sela Lopara i obišli smo žandarsku kasarnu. Kasnije smo sjeli u kola. Kad smo prešli Lopare, bila je lijepa noć i kazao sam Stjepanoviću da pazi. On je šutio i nasmijao se. Tako smo putovali cijelu noć i došli smo pred Tuzlu oko 4 sata u jutro. Ja sam s Principom izašao, dao Stjepanoviću forintu.[267] Otišli smo na rijeku Jalu i oprali se. Kasnije smo otišli u Tuzlu i sjeli u *Kavanu Bosnu*. U 9 sati kupio sam nove hlače, obukao se kod svoga kolege[268] i otišao u *Srpsku čitaonicu*. Ovamo je došao Gavrilo Princip i tu smo našli Miška Jovanovića. S njim smo došli u sobu i kazali smo da su došle bombe i revolveri. Na to nas je on pitao: »U kakvu svrhu?«[269]

Pr.: — Jeste li mu prijetili?

Op.: — Ja mu nijesam ništa prijetio. Tu smo sada razgovarali o tome kako da se bombe prenesu u Sarajevo. Mi smo mu govorili da ih on može donijeti u Sarajevo. Svakako za njega kao gospodina, ne bi bilo upadljivo. On je kazao da se ne može tako riskantne stvari primiti pa smo ga zamolili da stvari zadrži kod sebe.

Pr.: — Je li bio sporazuman?

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li se dogovorili da će neko doći?

Op.: — Dogovorili smo se da će neko doći. Tko donese kutiju *Štefanija* cigareta, neka zna da je jedan od naših. U večer smo krenuli iz Tuzle u Sarajevo, ja, Princip i Čabrinović. U Sarajevo smo došli ujutro. Onda smo se u Sarajevu razišli. Ja sam otišao u Pale, Princip je ovdje ostao i tako je bilo do atentata. Ja sam sa Pala dolazio dva tri puta u Sarajevo i s njima se sporazumio u stvari izvedbe.

Pr.: — Jeste li doznali da su donesene bombe?

Op.: — Ilić je donio i kazao mi da su stvari tu. Govorio mi je da atentat treba odgoditi, jer da će posljedice biti strašne po Srbe. Ja sam bio jedini kao i Princip, protiv toga. I tako sam tri dana prije atentata došao u Sarajevo i tu se sa Principom dogovarao. Ilić je bio energično protiv atentata i odgovarao me da nikako ne sudelujem. Ja sam mu rekao da to nema smisla i da atentat treba izvesti. Ilić je mislio da atentat neću izvesti, jer je kazao da ima petorica ljudi.

---

[267] M. (171) umetnuto prema Ph. (51): »J'ai donné un florin a Stjepanović pour un café et les paysans ont gagné Tuzla«.

[268] Bečenica: »kod svoga kolege« ne nalazi se kod M. (171). Kod Ph. (51) pogrešno: »Princip kaufte sich eine Hose und wechselte die Wäsche«.

[269] Bečenica: »S njim smo došli u sobu i kazali smo da su došle bombe i revolveri. Na to nas je on pitao: »U kakvu svrhu?« — izostavljeno je i kod Ph. i M. koji (171) mjesto toga uzima iz Ph. (52): »Nous je questionâmes alors sur les revolvers et les bombes. Il nous dit que les paysans les avaient bien appotés«.

On je imao svoju trojicu, ja nijesam poznavao ni jednoga i rekao je da ne izvedem atentat. Moguće je bio u uvjerenju da ga neću izvesti. Ja sam bio u tom odlučan da ću ga izvesti.[270]

Pr.: — Kad ste Vi zadnjih dana bili u Sarajevu i kad ste čuli, da će prestolonaslednik doći ovamo, jeste li znali da će s njim doputovati njegova supruga?

Op.: — Nijesam znao.

Pr.: — Ali zadnjih dana prije atentata pisalo se o tome.

Op.: — Nije mi bilo poznato, a i nikada mi nije bila namjera da je usmrtim.

Pr.: — Princip, je li to bila Vaša želja?

Princ.: — Nijesam na nju mislio, slučajno sam je pogodio.

Op.: — Grabež: Na dan atentata došao sam u Sarajevo. Kod knjižare Bašagić sreo sam se sa Čabrinovićem koji mi je rekao da dođem u 8 sati u slastičarnu Vlajnića. Ja sam došao i tu sam vidio Ilića i Čabrinovića. Ja sam na to s Ilićem pošao kući. On mi je dao bombu i revolver, a ja sam mu obećao da ne ću izvesti atentat, da ću ostati za daljnji rad i da ću raditi u istom smislu za revolucionarni rad.[271] Međutim otišao sam da atentat izvedem. Znao sam da Princip ima stajati kod Šilera[272] i tražio sam ga. Mislio sam da djelujem bombom, da smetem publiku, a Princip bi revolverom. Ja sam imao smesti šofera i publiku, dok bi Princip trebao da puca. Prošao sam Kejom, a Principa nije bilo na rečenom mjestu i ja sam pošao prema Magistratu. Njega nije bilo na obim stranama. Prošao sam nekoliko puta Kejom i jer ga nijesam vidio, bio sam uvjeren da je uapšen. Mislio sam ovo: ako atentat Čabrinoviću ne uspije, bez sumnje će šofer krenuti prema Konaku i čitav dan neće izlaziti odavde. Stoga je bilo neophodno nužno da netko bude na mjestu Žerajića[273](?), gdje bi automobil laganije išao i mislio sam stati na mjestu na skretnici za Konak. Ja sam mislio Principa naći na starom mjestu i poći prema Latinskoj ćupriji. Bilo je mnogo svijeta, a detektivi su motrili. Bilo je oteščano ići tim više što su me dva detektiva zapazila. Za to sam mislio skrenuti Carevom ćuprijom i doći na isto mjesto. Međutim, kad sam došao na Carevu ćupriju, svijeta je bilo toliko, da dalje nije bilo moguće ići, a policija je sprečavala. Odlučio sam ovde

---

[270] Cio ovaj odgovor Grabežov glasi kod Ph. (52): »Grab.: »Ilić sagte uns, man solle das Attentat aufzuschieben; denn es werde für die Serben schreckliche Folgen haben. Ich sagte immer, das Attentat aufzuschieben, habe keinen Sinn, und sollten die Behörden nach dem Attentat die Serben verfolgen, so wurde gerade dadurch die Wiederstandskraft des Volkes geweckt. Von mir speziell hatte Ilić die Meinung, ich werde das Attentat nicht ausführen; denn ich sei dazu nicht fähig. Ferner erzählte er mir, er habe fünf Leute angeworben, die bei dem Attentat mitwirken sollten; aber er sagte mir nicht, wer diese Leute und was sie seien. Er lebte der Überzeugung, dass ich das Attentat nicht vollführen werde; denn ich machte auf seine Vorstellungen hin öfter Bemerkung, es sei besser, das Attentat für jetzt nicht auszuführen«.

M. (172) je prema Ph. (52) poslije rečenice koja završava sa: . . »nikako ne sudjelujem« umetnuo »Je lui répondis que cela n'avait pas de sens et que l'attentat devait avoir lieu, car, même si les autorités persécutaient les Serbes après son accomplissement, cela stimulerait l'esprit de résistance dans le peuple. Il pensait que je n'y prendrais point part, car il me tenait pour incapable de cet acte«.

[271] M. (173) Ova rečenica glasi kod M.: »Ilić était avec lui, il donna à Čabrinović une bombe, et à moi une bombe et un revolver«. Ph. (53): »Ilić gab Čabrinović eine Bombe und mir eine Bombe und ein Revolver«.

[272] M. (173) prema Ph. (53) navodi izjavu Grabeža da je Princip imao da stoji na Latinskoj ćupriji: . . . »que je savais posté sur le Pont des Latins«. S desne strane na ulazu u tadanju Franje Josifa ul. (danas Ulica Jugoslovenske Armije), bila je delikatesna radnja trgovca Šilera. Gradska vijećnica, zvala se u doba A.-Ugarske: magistrat ili beledija.

[273] Tadanja Careva ćuprija (danas Most Bogdana Žerajića).

ostati i stao sam na tom mjestu. Nakon nekoliko minuta začujem detonaciju bombe. Nijesam znao ko je bacio, jer sam znao da ima više atentatora, ali sam mislio da je Čabrinović, jer sam znao da su drugi atentatori slabije kvalitete.

Pr.: — Kako ste znali da su drugi atentatori slabije kvalitete?

Op.: — Poznavao sam dovoljno bosansku omladinu ovdje. Međutim, mislio sam da je atentat uspio jer automobila nije bilo dugo. Kad najednom projuri prvi, drugi i treći automobil. Ja sam se okrenuo, vidio sam da je prestoljonasljednik ostao živ i mislio sam da su se ostali iznevjerili jer nijesam vidio da tko drugi puca. Baš gdje sam ja stajao, automobil je išao polagano i ja sam se pokajao što sam promijenio mjesto. Kad se automobil vraćao od Magistrata, mislio sam da će preći Carevu ćupriju, međutim automobil je otišao dalje i nakon nekoliko minuta čuo se prvi hitac, a za tim drugi. Odmah se zatim dočulo da je Ferdinand ubijen.

Pr.: — U slučaju da se blagopokojni Ferdinand povratio Carevom ćuprijom, Vi ste odlučili da počinite atentat?

Op.: — Jest. Glas, da je prestoljonasljednik ubijen, brzo se je raznio i prva mi je misao bila bijeg. Prešao sam preko ceste pokraj Gazi Izabegove banje i obišao park Filipovićev do svog ujaka Gavre Crnogorčevića.[274] Unišao u zahod i metnuo bombu pod sjedalo u zahodu, a revolver pod krov i komotno izašao na ulicu na mjesto gdje je izvršen atentat. Razmatrao sam djelovanje bombe. Bio sam taj dan kod ujaka Gavre Gašića, narodnog poslanika i tu sam prenoćio.[275] Sutradan krenuo sam na Pale i otišao sam kući i odlučio ako me tko pita gdje sam stajao, da svakom kažem. Naravno, na onom mjestu nikomu ne bi upalo u oči, da sam bio među atentatorima. Kod kuće sam bio potpuno miran. Otac je mislio da sam uapšen.

Pr.: — Jeste li znali da je poginula vojvotkinja?

Op.: — Čitao sam to u vanrednim izdanjima hrvatskih i njemačkih novina. Volio bi da je ubijen general Potiorek. Kod nas kod kuće bila je neka prijateljica,[276] koja je htjela sutradan da ode u Rudo Kroupalovima. Ja sam mislio na bjeg. Bilo bi zgodno da odem s njom jer bi kod žandara ostao neopažen, a pošto sam ondje imao prijatelja Ristu Todorovića, ne bih upao u oči. Nijesam kazao ocu da idem. Sutradan otišao sam od kuće na stanicu Koran, a oko 10 sati krenuo sam za Višegrad. Neimajući propusnicu, bio sam u Prači zaustavljen od žandara i doveden u zatvor u Sarajevo.

Pretsjedatelj prekida raspravu na 5 minuta.

Iza odmora

Pr.: — Sad ćete nam motivirati, zašto ste drukčije kazali pred sudom u istrazi (predočen mu je iskaz od 15 jula).

Op.: — Kad sam otišao od Careve ćuprije poslije atentata, mislio sam da će atentatori biti pohvatani, da će mnoge stvari biti doznate i da ću ja biti otkriven. Mislio sam, ako budem otkriven da neću biti otkriven kao atentator i stvar atentata prikriću tim, što ću kazati da sam stajao na onom istom mjestu,

---

[274] Kod Ph. (53) pogrešno: »Ich ging also zu meinem Freunde Slavčević«. M. (174): Gavro Crnogorčević.

[275] M. (174) ubačena rečenica prema Ph. (54): »Je savais déjà que l'auter du meurtre était Princip«.

[276] učiteljica Lalić Leposava.

pa ću biti kažnjen samo kao sporedni krivac. Kad sam došao sucu istražitelju, vidio sam da nije bilo takvih fakata na osnovu kojih bi na me mogla pasti temeljita sumnja jer su me mučili,[277] a kad bi imali sigurnih fakata, ne bi to činili.

Pr.: — Gdje?

Op.: — U policiji. Pošto sam bio doveden na sud, sudac me suočio sa Principom i tu sam, ne znam radi čega, priznao da sam učestvovao atentatu. Nesumnjivo je tu bilo slabosti, misleći da ću time sebi pomoći. Međutim danas, kad vidim da je svaki atentator jednako kriv, rekao sam čistu istinu.

Pr.: — Vi ste sve do nekoliko dana prije atentata bili u Palama.

Op.: — Da.

Pr.: — Nijeste otišli u Tuzlu?

Op.: — To nije istina. Možete se uvjeriti kod građana paljanskih.

Pr.: — Oko 22 ili 23 juna vidili su Vas u Tuzli (čita imena nekih svjedoka, koji su ga vidili u Tuzli). Da je to rekao jedan, mogao bih vjerovati da je zabluda, ali oni izričito kažu da Vas poznaju.

Op.: — Ja sam rekao sucu istražitelju da se o tom može uvjeriti kod paljanskih građana i kod mojih roditelja, da sam najviše jedan dan bio otsutan od kuće.

Pr.: — Da nijeste imali sporazum sa đacima? Vi znate da se u Tuzli ističu veleizdajničkim idejama?

Op.: — To mi nije ništa poznato. Samo kažem da u Tuzli nijesam bio.

Predsjedatelj na to predočuje optuženomu brovning i bombe: Znate li odakle to potječe?[278]

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Ko je to gradio?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Gdje se može kupiti?

Op.: — U velikim oružanama[279] u Srbiji.

Pr.: — Zar tamo ima bomba?

Op.: — Ima oklopa koji se mogu napuniti eksplozivom.

Pr.: — Kako se nabavlja eksploziv? Kaže se nasuprot da (su) svi komite koji su imali bombe, morali su ih povratiti državi?

Op.: — Nijesu morali.

Pr.: — Je li Vam poznato koji je cilj imala Narodna odbrana?

Op.: — Poznata mi je kao kulturno društvo.

---

[277] Vidi: Vojislav Bogićević: Mlada Bosna (pisma i prilozi), Sarajevo 1954, 227.

[278] M. (176) doslovno prema Ph. (54): »P. — Sont-ce là vos armes? A. — Oui.« Ph.: »Präs.: (indem er ihm die Bombe und den Revolver zeigt): Sind das Ihre Waffen? Grabež: Ja.« Na pitanje prets.: »Woher haben Sie diese? Grabež je prema Ph. (54) odgovorio: »In der Anklageschrift wird angeführt, wir hätten sie von der »Narodna obrana« erhalten; doch das ist nicht wahr. In Belgrad kann man Bomben in einigen Waffenhandlungen bekommen. Auch kann man eiserne Panzerschilder erhalten, die dann mit Explosivstoff gefüllt werden.« M. (177) prema Ph.: »P. — Qui a fabriqué ces armes? A. — Je n'en sais rien. L'acte d'accusation prétend que nous les avons reçues de la »Narodna Odbrana« mais c'est inexact«.

[279] oružana — misli se trgovina oružja.

Pr.: — Kakvu je zadaću imalo to kulturno društvo u ratu Srbije?

Op.:[250] — Mnogo je komita išlo u Tursku, ali bez sumnje oružja im nije davano. Ona je vrbovala kandidate, a snabdijevala ih je država.

Pr.: — Drugi su kazali da im je Narodna odbrana davala oružje.

Op.: — Koliko je meni poznato, nije.

Pr.: — Jeste li i Vi bili član?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li poznavali članove?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Tankosić i Ciganović nijesu bili članovi?

Op.: — Tankosić nije bio član.

Pr.: — Jeste li s Tankosićem govorili?

Op.: — Samo jedanput. Tankosića sam poznavao preko Ciganovića. Ciganović i Tankosić su bili dobri prijatelji. Ciganović veli, da je Tankosić bio najveći protivnik *Narodne odbrane*[251] i Milana Pribičevića i nije istina da je on osnivač *Narodne odbrane*, niti je aktivan član Milan Ciganović.

Pr.: — Jeste li primili ciankalia?

Op.: — Nijesam ga uopće dobio. Ilić je bio uvjeren da neću izvesti atentat, pa ga mi nije dao.

Pr.: — Kako to da Čabrinović nije primio revolvera?[252]

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Je li Vam Ciganović štogod rekao o Mišku Jovanoviću?

Op.: — Rekao je da je dobar čovjek i pošten radnik.[253]

Pr.: — Je li Vam govorio štogod o Veljku Čubriloviću?

Op.: — Nije.

Pr.: — Predočuje optuženome iskaz u istrazi od 15 jula.

Op.: — Vjerojatno je da sam rekao isto što je u optužnici.

Pr.: — Šta znači kad se nekomu kaže, da je *čovjek*?

Op.: — Da je dobar čovjek, da je radnik na nacionalnom polju.

Pr.: — Da pomaže drugima da izvedu atentat. Kod toga ste bili sigurni da će Vam pomoći.

Op.: — Nijesmo bili sigurni. Ja sam mislio Mišku Jovanoviću zaprijetiti.

Predsjedatelj predočuje optuženomu iskaz od 10 jula gdje optuženi kaže da mu je Ciganović rekao da je Jovanović dobar čovjek.

Op.: — To je istina da je dobar čovjek i da nas neće ubiti.

Pr.: — I Veljko Čubrilović je rekao da je Miško Jovanović dobar čovjek. Kakvo je raspoloženje seljaka u Srbiji prema Austriji?

Op.: — Neraspoloženi su.

---

[250] Početak ovog odgovora kod Ph. (55) glasi: »Die »Narodna obrana« ist ein rein kultureller Verein, der sich bemühte, im serbischen Volke Kultur und Vortschritt zu verbreiten«. Isto kod M. (177).

[251] Ph. (55): ..»er ist sogar der grösste Feind der »Narodna obrana« und lebte mit in Feindschaft«. M. (177) — isto.

[252] Ovo pitanje kod Ph. (56) glasi: »Präs.: Wie kam das, dass Cabrinović keinen Revolver bekam? Sie waren doch die schneidigsten, aber nur diese Kinder (diese zwei) erhielten einen Revolver? Grab.: Wir wollten, dass wir unser so viel als möglich seien, um auf diese Weise die Unzufriedenheit mehr zur Schau zu tragen.« M. (178) »P. — Comment se fait-il que Cabrinović n'ait pas obtenu un Revolver? Vouz étiez pourtant, avec Princip et Cabrinović, les plus crânes. A. — Je ne sais pas.«

[253] Ph. (56) ..»ein tüchtiger Arbeiter für das Serbentum«. M. (178) — kao kod Ph.

Pr.: — Što oni misle o Austriji?

Op.: — Da je jaka država, ali su joj odlučni neprijatelji.

Pr.: — Seljak se ima baviti kućnim radom. Kako to da srpski seljak misli na politiku?[284]

Op.: — Srpski seljak je prosječno inteligentan, zna što Austrija hoće Srbiji, to saznaje iz novinstva i u školi. Mržnja prema Austriji se vaspitava.

Pr.: — Je li to Vaše osvjedočenje?

Op.: — Jest.

Pr.: — Da li su kapetani u Loznici i Šapcu[285] znali da imate bombe i oružje?

Op.: — Mi im nijesmo kazali, a šta su mislili, to ne znamo.

Pr.: — Da li se svakome đaku daje pola karte na željeznici i upućuje ga se na finance da se ovi s njima bave 2—3 dana?[286]

Op.: — Ja ne znam u čemu je stvar. Nijesam mogao primijetiti da su poznavali stvar.

Pr.: — Nijeste opazili da bi vas pitali šta hoćete? Jeste li naveli imena?

Op.: — Jesmo. Ja sam kazao Trifko Grabež, a mogao sam kazati i Mihajlo Popović.

Pr.: — Ne znate odakle su bombe, a u istrazi od 9 jula bili ste sporazumni da su kragujevačke bombe?[286a]

Op.: — To je istina. Kragujevačke bombe su slične. Da li su stalno kragujevačke, ne znam, jer ima bomba više vrsti, a sve se mogu svesti na ove bombe.

Pr.: — Što ste vi govorili s Ciganovićem o atentatu?

Op.: — Ja s njim nijesam govorio o atentatu; ja sam se s njim družio u zadnje vrijeme, ali Princip je najviše s njim drugovao.

Naumowicz: — Je li Vam je poznato šta je kapetan Popović pisao kapetanu u Loznici?

Op.: — Nije mi poznato. Nešto je pisano, a šta, ne znam.

Naum.: — Vi ste točno naveli: da vam imadu sve oblasti ići na ruku, da vam ne čine smetnje.

Op.: — To je bilo pisano na maloj dopisnici, to je bilo za željezničku kartu.

Naum.: — Vi dolazite kapetanu u Šabac, vi imate tajno proći i sve vam ide na ruku. Kako Vi to tumačite?

Op.: — Da nam usputne oblasti idu u susret u pogledu vožnje i puta.

---

[284] Dokaz kako je M. dodavao tekst iz Ph. na izvorni. M. (179): »P. — Un paysan vaque habituellement à ses affaires et à son labeur domestique. Comment se fait-il que le paysan serbe s'occupe de politique? Il est donc élevé systematiquement dans la haine de notre pays?« Ph. (56): »Präs.: Wie kommt es, dass der serbische Bauer sich um Politik kümmert? Der Bauer kümmert sich sonst nur um sich selbst und sein Haus. Sie sind demgemäss systematisch zum Hasse gegen unser Land erzogen worden.«

[285] M. (179) uzeo: Lješnica, mjesto Šabac — prema Ph. (56).

[286] Ovo pitanje kod Ph. (56) glasi: »Präs.: Haben Sie die Grenzhauptleute von Loznica und Lješnica gefragt, welche Mission sie haben? Verfahren die serbischen Hauptleute mit jedem Studenten so, wie sie mit Ihnen verfuhren? Schmuggeln die Finanzer jeder über die Grenze in ein fremdes Land, obwohl sie wissen, dass er in schlimmer Absicht Waffen bei sich trägt? Grab.: Die serbischen Offiziere sind gleich liebenswürdig mit einem jeden.« M. (179) kombinovao je svoja pitanja i odgovore iz oba teksta.

[286a] Uz ovo pitanje je dodato još kod Ph. (56): ... »und dass sie erst nach 13 Sekunden explodieren; sie seien deshalb unpraktisch und schwer zu tragen.« Kod M. (180) kombinovana oba teksta i dodat gore navedeni nastavak pitanja.

Naum.: — I da bi vas proturili kriomice preko međe?

Op.: — To nije napisano.

Naum.: — Nijesu napisali ali su načinili. Kapetan u Loznici vas nije poznavao, a ipak se zalaže da kriomice pređete preko međe. Zar činovniku nijesu sumnjivi ljudi koji imadu tajno otići preko međe?

Op.: — Knez Mihajlo je ubijen od austrijske bombe.[287]

Predsjedatelj predočuje optuženomu iskaz, u kojemu je kazao da je skoro odlučio ne uzeti bombe, jer se one rasprsnu poslije 12 sekundi.

Op.: — Ovaj je iskaz kriv. Ima bombi koje djeluju i za 18 sekundi, te su za rat, a ove su praktičnije. Ovo su privatne.

Pr.: — A gdje je ta tvornica u Srbiji koja gradi privatne bombe?

Op.: — Meni nije poznato ime.

Pr.: — A znate li gdje je ta tvornica?

Op.: — Nije mi poznato.

Pr.: — Po čemu vi to onda zaključujete?

Op.: — Vidio sam u mnogo dučana isto takve.

Pr.: — Kako se zove trgovac u koga ste vidili?

Op.: — Ima ih mnogo, ne znam imena.

Naumowicz: — O ovim prijetnjama o kojima danas govorite, u istrazi, nema ni riječi. Kako to, da to najedanput ističete?

Op.: — To nijesu važne stvari.

Naum.: — Otkle ste znali da se imate obratiti na Čubrilovića?

Op.: — Nijesam znao.

Naum.: — Grbić je uputio Milovića da vas odvede Čubrilović?

Op.: — Nije mi poznato.

Naum.: — Vi ste izrično pozvali Milovića da pozove Čubrilovića?

Op.: — Milović je na putu rekao da poznaje Čubrilovića.

Naum.: — Seljak vam kaže za Čubrilovića koji je mogao biti i detektiv i vi se odmah njemu povjeravate.

Op.: — Mi smo bili u planini, pa moramo računati sa najgorim što imamo.

Naum.: — Zašto je otac, kad ste došli na Pale rekao da je mislio da ste Vi uapšen?

Op.: — Jer je pohapšeno stotinu Srba.

Naum.: — Vi ste bili ocu sumnjivi?

Op.: — Otac je mislio da sam ja kao beogradski đak svakako uhapšen.

Naum.: — Vi dolazite u kuću kod Obrena Miloševića, on vam daje džabe torbe, kako to?

Op.: — Mi smo kazali Miloviću: »Ti moraš naći čovjeka, koji će nam nositi ove stvari«.

Naum.: — Jeste li Vi pristaša terorizma?

Op.: — Ne znam, kako bi tačno rekao, jesam.

Naum.: — Vi ste počeli terorizmom kod Vaših pristaša jer ste se svakomu seljaku koga ste sreli, prijetili.

---

[287] Ph. (57) . . »von österreichischer Hand . .« M. (181): . . »par une main autrichienne«.

Op.: — Ovakav čin treba više pomagača. To je najveći revolucionarni akt koji je izveden u istoriji.[288]

Naum.: — Zašto smatrate atentat najvećim aktom u istoriji?

Op.: — Po posljedicama je najveći.

Naum.: — Jeste li znali, da će imati ovakvih posljedica?

Op.: — Nijesam mislio.

Naum.: — Kako to da ste prijetili ovim ljudima pošto tada još nijeste znali da će atentat biti tako važan akt?

Op.: — Velika je sama ličnost. Napoleon, Aleksandar II, pa onda Ferdinand.[289]

Drž. odv.: — Jeste li u Šapcu upoznali Božu Milanovića.

Op.: — Nijesam.

Drž. odv.: — Nijeste bili u Loparama?

Op.: — Nijesam.

Drž. odv.: — Ko vam je kazao da su tu žandari?

Op.: — Imao sam mapu u Beogradu na kojoj su označene sve žandarske kasarne.

Drž. odv.: — Jeste li u Beogradu udesili put?

Op.: — Ja sam odredio put onđe gdje sam na mapi vidio dvije žandarske kasarne označene.

Pr.: — Odakle ste imali tu mapu?[290]

Op.: — Svakako je to bila specijalna karta.

Pr.: — Nijesam čuo da mape imadu naznačene financijalne i žandarske kasarne.

Op.: — Samo specijalna dislokacija žandara i financa.

Pr.: — Valjda iz knjige: *Austrijska armija?*

Op.: — Nije.

Pr.: — Poznajete li ovu knjigu?

Op.: — Poznajem.

Pr.: — Poznajete li knjigu koja sadrži program *Narodne odbrane?*

Op.: — Čitao sam program *Narodne odbrane* iz godine 1908 kao kulturnog društva.[291]

Pr.: — A nakon reorganizacije?

Op.: — Ne poznajem.

Premužić: — Kako se vladao Jovanović kad ste bili kod njega sa Principom?

---

[288] Ovaj Grabežov odgovor glasi kod Ph. (57): »Wir mussten Gehilfen haben. Wir waren allein, noch jung, und das Werk war von riesiger Bedeutung; darum mussten wir auch manchem etwas mitteilen, was geschehen konnte, ohne uns ganz zu verraten. Das Werk selber verlangte, dass wir Gehilfen hatten; denn diese Tat war ihren Folgen nach die wichtigste Tat in der Geschichte.« M. (182): »A. — Un acte de ce genre exigeait la coopération de plusieurs personnes, car nous étions seuls, encore jeunes, et l'oeuvre à accomplir était une des plus grandes de l'histoire.«

[289] Ovaj odgovor G. izostavljen kod Ph. (57). Kod M. (183) glasi: »La personalité en jeu, François-Ferdinand, suffisait à lui donner cette importance.«

[290] Ph. (58) »Präs.: Woher haben Sie in Belgrad diese Karte? Grab.: Es ist genug, wenn ich Ihnen sage, ich habe sie gehabt. Ich habe sie gekauft. Es war eine Spezialkarte.« M. (183): «P. — D'où aviez-vous cette carte à Belgrade? A. — Je l'ai achetée; c'était une carte spéciale.«

[291] M. (183) dodao prema Ph. (58) . . . »et quelques ouvrages sur l'hygiène.«

Op.: — Kad smo došli, upoznali smo se s njim i prešli na stvar da se stvari prenesu u Sarajevo. Kod njega nismo bili više od 5 minuta.[292]

Prem.: — Je li kazao da je njemu neugodno?

Op.: — Jest. Mi smo govorili da on prenese, a on je kazao da ne može.

Prem.: — Je li se ogradio proti tomu da drži u kući oružje?

Op.: — Nije, šutio je. Mi smo kazali.[293]

Prem.: — On je odmah privolio. Jeste li proti njega izustili prijetnje?

Op.: — Ja ne znam. Princip je kazao da se oprostio s njim na nedelikatan način.[294]

Strupl: — Poznajete li Jovu Kerovića?

Op.: — Ne znam sve Kerovića. Je li onaj sa rukom?

Feldbauer: — Jakov Milović je kazao da ste njemu govorili da imadete dozvolu iz Sarajeva da hodate.[295]

Op.: — Ne znam, ne sjećam se.

Pr.: — Vi ste kazali da je Miško Jovanović morao pomisliti da se spremate na atentat.

Op.: — To se razumije. Bombama i revolverima nećemo se igrati.

Pr.: — To je važno, jer on kaže da nije znao u koju svrhu će se to upotrijebiti.

Op.: — Mogao je misliti kao inteligentan čovjek.

Malek: — Vi ste kazali u istrazi da vam je Ilić rekao: »Nosi te stvari da nijesu kod mene!«

Op.: — Jest, rekao je.

Malek: — On vam nije dao bombe da počinite atentat.

Op.: — On mi je dao da odnesem.[296]

Malek: — Jeste li pričali Obrenu Miloševiću da dolazi prestoljonasljednik u Sarajevo?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Princip! Grabež kaže da si se s njim dogovarao o atentatu prije nego se on povratio u Srbiju.

Princ.: — Mi smo govorili uopće o atentatu, ali ne o atentatu na prestoljonasljednika.

Grabež: — Tek kad sam se vratio, onda.

Predsjedatelj prekida raspravu.

Svršetak u 12 sati

---

[292] Ph. (58): »Grab.: Ich sah, dass Jovanović sehr in Verwirrung geriet, und dass er unserem Ansinnen, er möge die Waffen nach Sarajevo bringen, nicht entsprechen wollte. Wir konnten ihn kaum dazu bewegen, sie für einen oder zwei Tage in Verwahrung zu nehmen. M. (184) kombinovao je svoj odgovor: A. — Quand nous sommes arrivés, nous avions fait sa connaissance et nous avons commencé à parler du transport des armes à Sarajevo. J'ai vu qu'il se troublait vivement et ne voulait pas acquiescer à notre désir. C'est à peine si nous avons pu lui faire accepter de prendre les armes en dépôt pour deux ou trois jours. Nous ne sommes pas restés ches lui plus de cinq minutes.«

[293] M. (184): »A. — Non, il s'est tu. Nous lui avons dit de les accepter.«

[294] Rečenica: »Princip je kazao« itd. — izostavljena je kod M. (184). Kod Ph. (58) izostavljen je sav tekst od pitanja adv. Premužića: »Je li kazao da je njemu neugodno?«, pa do svršetka prijepodnevne sjednice.

[295] Ovo pitanje kod M. (184) glasi: »Jakov Milović a declaré vous avoir entendu dire que vous aviez une autorisation de Sarajevo pour circuler.«

[296] Tekst od Malekova pitanja: »On vam nije dao bombe . . .« itd., pa do Grab. odgovora: »On mi je dao da odnesem« — izostavljen kod M. (184), također i kod Ph.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 13 X 1914 POSLIJE PODNE

(SASLUŠANJE GRABEŽA TRIFKA — NASTAVAK)

Pr.: — (Predočuje Grabežu nacrt mjesta gdje je stajao, a Grabež označuje mjesto gdje je stajao.) Kažite Vi nama ovdje znate li Vi što su to slobodni zidari? Jeste li o tom govorili u Beogradu?

Op.: — Čuo sam o tom, a govorio mi je i Ciganović. Čabrinović mi je govorio da pripada njima, a Ciganović je govorio da i Tankosić pripada njima. Za Ciganovića ne znam.

Pr.: — Kakva je svrha njihova?

Op.: — Znam po prilici da imadu vjerske ideale vrlo slobodoumne.

Pr.: — Nisu Vam pripovijedali Ciganović ili Čabrinović o smrtnoj osudi proti prijestolonasljednika?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Je li to uplivisalo na Vašu odluku, jeste li i Vi možda slobodni zidar?

Op.: — Ja nisam. Ne pripadam tome društvu.

Pr.: — Dakle ta institucija nije dala nalog da izvedete atentat?

Op.: — Nije.

Premužić: — Jeste li Vi u Sarajevu znali što za Mehmedbašića?

Op.: — Nisam. Znao sam da će biti musliman, a da je to Mehmedbašić, nisam znao.

Pr.: — Jeste li se začudili kad ste čuli da ima i musliman?

Op.: — Nisam se začudio.

Pr.: — Je li Vam bilo drago?

Op.: — Jest.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Neka je stvar izraz čitave Bosne; neka nije specijalno srpskoga naroda.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Srbi su dovoljno kompromitovani kod Austrije, a s time bi koliko toliko bili spaseni.

Pr.: — Je li bilo kod vas govora za slučaj da bi uspio Mehmedbašićev atentat da ćete ga ubiti?

Op.: — Nisam nikada govorio. Ne sjećam se.[297]

Pr.: — Jeste li bili odlučili da ćete počiniti samoubojstvo ako uspije atentat?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Čime?

Op.: — Revolverom svakako.

---

[297] Kod Ph. (58) glasi ovo pitanje i odgovor ovako: »Feldbauer: »Waren Sie entschlossen, den Mehmedbašić zu töten, wenn ihm das Attentat geglückt und er gefangen worden wäre? Grab.: Ja.« Kod M. (186) kao u izvor. tekstu.

Pr.: — Neka bude predveden Danilo Ilić. (Uvode ga). Vi ste Danilo Ilić, hoćete li nam pričati sve o atentatu. Najprije kažite jeste li kriv?

Op.: — Osjećam se krivim uonoliko, koliko sam radio.[298]

Pr.: — Zašto se osjećate krivim? Je li Vam žao da se to dogodilo, ili Vam je žao da je imalo pošljedica?

Op.: — I što se dogodilo i što je imalo pošljedica, naročito radi pošljedica.

Pr.: — Kažite nam dakle s početka sve.

Op.: — Kad sam svršio Učiteljsku školu namješten sam u Avtovcu i tu sam bio dva mjeseca, onda sam premješten u Foču i tamo sam bio mjesec dana, pa sam se zahvalio i došao u Sarajevo.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Nije mi se sviđao taj poziv, a i inače sam bio slab tjelesno. Onda sam došao u Sarajevo i bio sam u službi Srpske narodne banke pet mjeseci. Zatim sam otišao u Srbiju u julu 1913. god. Nisam našao tamo dovoljno zanimanja i vratio sam se natrag, pošto sam tamo boravio dva i po mjeseca. Zatim sam bio jedan i po dan u bolnici radi stomaka. Onda sam bio bez posla nekoliko mjeseci.

Pr.: — Kako ste mogli živjeti?

Op.: — Imam kuću u Sarajevu i mater.

Pr.: — Koliko imate kirije?

Op.: — 60 kruna.[299]

Pr.: — I mati Vam živi od te kirije?

Op.: — Da.

Pr.: — Imate li Vi pokretnog imetka ili Vaša mati gotovog novca?

Op.: — Ja nemam. Da li mati ima novaca, to ne znam, ali ona je inače vrlo štedljiva pa možda da ima.

Pr.: — Je li Vam trebalo kad novaca pa ste zatražili od nje?

Op.: — Jest, ali rijetko.[300]

Pr.: — Jeste li Vi njoj davali?

Op.: — Kad sam bio u Učiteljskoj školi.

Pr.: — Kakvo ste zanimanje dakle našli?

Op.: — Bio sam mjesec dana korektor u *Srpskoj Riječi*, zatim sam bio kod *Zvona* kao novinarski saradnik.

Pr.: — Koliko ste imali plaće?

Op.: — Ništa. Primao bi honorar.

Pr.: — Na taj način moglo bi se reći da ste živjeli od lanjske godine, od kad ste istupili iz službe, na teret majke.

Op.: — Da.

Pr.: — Kad Vam je umro otac?

Op.: — Ima 20 godina.

---

[298] Kod Ph. (59): »Präs.: Fühlen Sie sich schuldig? Ilić: Ja.« M. (186) — kao u orig.
[299] M. (187), Ph. (59): 50—60 kruna.
[300] Ph. (59): »Ja, aber dass geschah sehr selten, denn Sie war sehr geizig. Wir lebten überhaupt sehr armselig.« M. (187) — isto.

Pr.: — Valjda je majka živjela samo od prihoda kuće?

Op.: — Ona je zarađivala peruči rublje po tuđim kućama. Ja sam imao štipendiju u Učiteljskoj školi, jednu godinu Prosvjetinu, a tri godine Vladinu.[301]

Pr.: — Prigodom premetačine našlo se nešto novaca u Vaše majke. Ja bi htio znati, kako je ona imala toliko novaca?

Op.: — Zaštedila je. Ona je bila velika štedljivica. Ona je (to) zaštedila prije. Nije kad je mene hranila. Ona je (to) zaštedila do 1913.

Pr.: — Da nije to Vaš novac.

Op.: — Odakle meni toliki novac? Da sam imao novaca, ja bih utekao, ne bih čekao da me uhvate.

Pr.: — Dakle ne znate odakle?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — A znate da ima?

Op.: — Mislim, jer je bila velika štedljivica.

Pr.: — Kakvi su Vaši politički nazori, jeste li prijatelj Principov?

Op.: — Jesam, od 1908 god.

Pr.: — Vi ste se slagali također što se tiče političkog mišljenja?

Op.: — Jesmo u nekoliko.

Pr.: — Kako to mislite?

Op.: — Ne mogu potpuno razložiti svoje političko uvjerenje, mogu kazati da smo se slagali u odobravanju atentata kao sredstva za protestovanje protiv hrđave uprave.

Pr.: — Što mislite o jugoslovenskom narodu?

Op.: — To sam govorio prije, ne mogu sada o tome da govorim. Kad sam već prije bio protiv atentata, kad sam radio na sprečavanju, ne mogu sada govoriti o motivima čina.

Pr.: — Sad govorimo o Vašim nazorima. Dakle nećete da govorite?

Op.: — Rekao sam ranije u zapisniku što sam govorio.

Pr.: — Ja sam htio Vama predstaviti Vaš zapisnik. Ovdje stoji: »Naši su ideali ujedinjenje čitavog (jugo)slovenskog naroda pod čijom bilo krunom, makar bila i republika«. (Čita dalje).[302]

Pr.: — Jeste li tako govorili, odgovara li to Vašem mišljenju?

Op.: — Donekle odgovara. Što je glavno to nije bio motiv samoga atentata, nije bio uzrok da sam pristao. Ja sam kasnije dao drugu izjavu.

Pr.: — Vi ste kazali 4-VIII da ste se sastali sa Mehmedbašićem i da ste govorili o Vašim političkim nazorima. Čita: »Tu smo se složili, da će pomoći

---

[301] Vladinu: Zemaljske vlade u Sarajevu.

[302] Ph. (60): »Naši su ideali« itd. izostavljeno. M. (189) je donio ovu izjavu Ilića i dodao još iz Ph. (60) dio teksta, tako da to kod njega glasi: »P. — Je tiens à vous rappeler le texte de votre déposition; le voici: »Nous idéals tendaient à la réunion de tout le peuple yougoslave sous n'importe quel sceptre et même dans une République. *Nous tenions les milieux dirigeants de la Monarchie pour des adversaires de nos idées. Pour cette raison, nous etions contre l'heretier du trône François-Ferdinand que nous regardions comme le représentant de ces milieux«.* Est-ce bien cela que vous avez dit? Est-ce que cela correspond a votre pensee? [podvučeno — tekst iz Ph. (60)]. Ilićev odgovor na ovo pitanje kod M. (189) i u orig. — isti. Kod Ph.: (60): »Il.: Ich habe später darüber eine andere Aussage gemacht«.

najbolje atentat«[303] i t. d. (čita dalje). To ste govorili još tada, kad se nije znalo da će prijestolonasljednik doći. — Već tada ste imali te ideje.

Op.: — Odobravao sam to kao sredstvo za protestovanje.

Pr.: — Ovdje (se) kaže: način za provađanje svojih ideja a ne za »protestovanje« kako sad kažete. U koju svrhu ste počinili atentat?

Op.: — Ima još jedna moja izjava u pogledu toga.

Malek: — Ja mogu upozoriti na izjavu od 13 jula, de veli: »Imam slijedeće promijeniti: ono što sam ja raspravljao sa Principom, toga se ne mogu sjetiti«... (Čita dalje).

Pr.: — Je li to tako?

Op.: — Jest.

Pr.: — Pripovijedajte dalje. Vi ste se upoznali sa Mehmedbašićem, kako je bilo s tim?

Op.: — Raspravljali smo zajedno o svačemu i složili smo se u odobravanju atentata. Bili smo nezadovoljni naročito sa upravom Bosne i Hercegovine.

Pr.: — Niste govorili protiv koga?

Op.: — Nismo.

Pr.: — Nego uopće da bi trebalo atentat?

Op.: — Da.

Pr.: — Šta je bilo početkom aprila, ili kad ste dobili kakvo pismo?

Op.: — Dobio sam oko Vaskrsa pismo od Principa u kome javlja, da namjerava atentat protiv prijestolonašljednika i da će imati oružje.

Pr.: — Je li pisao još štogod?

Op.: — Ne sjećam se tačno je li pisao da nađem još koga, ali to je izgleda bio razlog te sam tražio kasnije druge ljude.

Pr.: — Šta ste radili kad ste dobili to pismo?

Op.: — Ja sam se sastao sa Mehmedbašićem. Ne znam da li sam već imao (Principovo) pismo. Ja sam u zapisniku[304] rekao, da sam ja njega pozvao međutim to nije tačno. Ispočetka kad sam govorio htio sam reći kao da sam ja tražio, međutim to nije bilo, nego je on mene pozvao, i dao mi prije Principa ideju za atentat.

Pr.: — Što je rekao?

Op.: — Pozvao me pismom da dođem u Mostar, da ima nekih važnih razloga. Tako smo se sastali u hotelu Jelića i on je rekao da bi trebalo počiniti atentat na prijestolonašljednika. Ja ne znam tačno da li je to bilo prije pisma Principova.

Pr.: — Niste (mu) kazali da i drugi imaju namjeru?

Op.: — Nisam. Rastali smo se tu s tim da javi onaj koji pođe u Srbiju i da donese oružje. Kad smo se rastali, trebao je jedan da piše drugome i da mu

---

[303] Ph. (60): »Sie sagten beim Verhör vom 4. August (1914), Sie seien einmal bei dem Mehmedbašić gewesen und seien mit ihm darin übereingekommen, dass das Attentat das beste Mittel sei zur Realisierung des »Südslawentums« und dessen praktischen Ideen. Darüber haben Sie mit dem Mehmedbašić gesprochen, noch bevor der Thronfolger nach Sarajevo kam. Jetzt sagen Sie dagegn, dass Sie gegen die Ausführung des Attentats gesprochen hätten. Zu welchem Zweck haben Sie denn damals für das Zustandekommen desselben eingesetzt?« M. (189) je uzeo sav ovaj Ph. tekst, ali dok Ilićev odgovor na ovo pitanje kod Ph. (60) glasi: »Ich war in der letzten Zeit gegen das Attentat tätig« — dotle je M. (189) ostavio Ilićev odgovor kao u orig. tekstu.

[304] Češće puta se kaže: »u zapisniku sam rekao«, što znači: na saslušanju u istrazi.

javi koji će ići u Srbiju. Ja nisam mogao, stoga smo se pogodili da se svaki kod svoje kuće spremi i da javi da li će ići, ili neće. Tako smo se dogovorili nas dvojica.[305]

Pr.: — Dakle ste svakako mislili da možete oružje samo u Srbiji primiti. Zašto to? Zar niste mogli i ovdje dobiti?

Op.: — Ovdje se ne može dobiti.

Pr.: — Tada se moglo, a poslije ne.

Op.: — Ne možemo dobiti, kad nemamo dozvole za oružje.

Pr.: — Možete moliti koga drugoga da vam kupi. Imade po selima dosta oružja. Svaki seljak imade.[306]

Op.: — Može biti da ima. Ja znam apsolutno da ovdje nismo mogli nikako dobiti, a tamo se može kupiti mnogo jeftinije i ko god hoće.

Pr.: — To je sloboda tamo da se svako može oboružavati.

Op.: — Ja ne znam da li je sloboda, samo znam da se može kupiti. Radi toga smo htjeli ići tamo da kupimo oružje.

Pr.: — Kako ste htjeli ići u Srbiju, a onda se sa oružjem natrag vratiti samo zbog toga jer ovdje ne možete kupiti oružje. Tu mora biti nešto drugo?

Op.: — Eventualno da dobijemo i bombe, ne samo oružje.

Pr.: — Bolje je da priznate istinu. Dakle, Vi ste htjeli ići u Srbiju da dobijete i bombe?

Op.: — Da. Ja sam bio u Srbiji prije toga i dolazio sam, kao što sam izjavio u zapisniku u kafane u kojima su bile komite. Vidio sam da pojedini komite mogu imati bombi i mogli smo od njih dobiti. Ja sam tih dana pisao Mehmed-bašiću da će oružje doći, neka čeka, naime, čim sam dobio pismo od Principa. Zatim je Princip došao u Sarajevo i kazao mi da ima oružje.[307]

Pr.: — Od koga?

Op.: — Od Milana Ciganovića. Nije mi rekao da li je primio od koga, samo je rekao da mu je on dao. Govorio mi je o Tankosiću toliko da sam ja razabrao da je Tankosić znao[308] za atentat.

Pr.: — Nije rekao da se je on sastao s njime?

Op.: — Ne znam to tačno. Ja sam to izjavio u zapisniku, ali ne znam tačno. Ja sam izjavio, ja ne kažem da nisam.

Pr.: — Vi ste kazali ovako: (Čita): »te mi je Princip kazivao da je bio kod Tankosića koji da ga je uputio kako će izvesti atentat tako, da onaj koji bi izvršio ne smije ostati na životu« . . . .[309] Je li istina da Vam je tako kazao? Je li Tankosić kazivao da mora počiniti samoubojstvo?

---

[305] Smisao ove važne Ilićeve izjave se podudara sa originalnim tekstom, samo što u origin. tekstu nedostaje rečenica: »Doch da wir keine Waffen hatten, beschlossen wir, nach Serbien um Waffen zu gehen: denn hier kan man solche nicht bekömmen. zudem sind sie in Serbien billiger« Ph. (61). M. (191) je dodao poslije rečenice, koja završava sa: . . . »koji će ići u Srbiju«: »N'ayant pas d'argent à ma disposition, je n'ai pu y aller«.

[306] Ph. (61): »Fast jeder schismatischer (pravoslavni — V. B.) Bauer hat ein Revolver.« M. (191) kao u orig. tekstu.

[307] Ph. (62): »Etwa einen Monat später kam eines Tages Princip zu mir und brachte Waffen«. M. (192): »Environ un mois plus tard, Princip arriva à Sarajevo et m'annonça qu'il avait les armes«.

[308] Izraz »znao« preveden je kod M. (192) sa »etait au courant de l'attentat«. Kod Ph. (62): »Er sprah auch etwas von einem Major Tankosić, aber heute erinnere ich mich nicht mehr an die Einzelheiten.«

[309] Kod Ph. (62) dodato još: . . . »gleich mit Zyankali vergiften, damit man um sie nicht wisse«. Rečenica: »damit man nicht wisse« — ne nalazi se kod M. (192).

Op.: — Ja sam to zaključio iz toga kad mi je Princip govorio da Tankosić zna za atentat.

Pr.: — Ovo što ste kazali da Vam je Princip pripovijedao, to dakle on nije pripovijedao, nego je to Vaše zaključivanje?

Op.: — Jest.

Pr.: — Kako je bilo kad je došao Princip? Gdje je stanovao? i t. d.[310]

Op.: — Prije toga ja sam razgovarao sa Lazarom Đukićem o atentatu uopće, i ja sam mu dao na znanje da kod mene može dobiti oružje.[311]

Pr.: — Što je on kazao, je li se iznenadio?

Op.: — Nisam ja govorio o atentatu na prijestoljonašljednika, nego smo govorili uopće o atentatima. Nisam mu direktno dao na znanje da kod mene može dobiti oružje. On je govorio da je teško do oružja doći, a ja sam mu rekao da je lako za to.

Pr.: — Vi ste izričito kazali da će doći do atentata i da ne znate ko bi se primio, a on Vam je iza toga prestavio Vasu Čubrilovića.

Op.: — Razgovarao sam o atentatu s njime, o mogućnosti atentata na prijestolonašljednika.

Pr.: — To se ne slaže s onim što ste priznali. Šta je bilo kad Vam je prestavio Vasu Čubrilovića?

Op.: — Vaso Čubrilović mi je kazao da li imam oružja za atentat na prijestolonašljednika, a ja sam rekao da imam.

Pr.: — Čubriloviću ste rekli a Đukić nije znao?

Op.: — Znao je, ali mu ja nisam rekao da direktno traži koga. (optuženiku se predstavlja iskaz od 27 VII.)

Pr.: — Zašto danas sve mijenjate? Bolje je da priznate istinu.

Op.: — Ja priznajem, ali ja sam se uopće čuvao da ne nagovaram direktno, da ne kažu da sam ja kriv. Ja sam govorio, onih dana bio sam uoće u hrđavom raspoloženju i nisam ni pazio na zapisnik.

Pr.: — Jeste li direktno govorili o atentatu sa Vasom Čubrilovićem? Što je on Vama kazao?

Op.: — On je kazao da je pripravan i da mu dadem oružje, a ja sam rekao da ću mu dati. On je našao Cvjetka Popovića. Ja se nisam s njime sastao jer ga nisam mislio upotrijebiti.

Pr.: — Onda je došao Princip. Je li što govorio o oružju?[312]

Op.: — Rekao je da je u Tuzli kod Miška Jovanovića,[313] i ja sam otišao poslije nekoliko dana u Tuzlu i došao sam u kuću Jovanovića.

---

[310] M. (193) prema Ph. (62): »Vous niez aujourd'hui tout ce que vous avez déclaré à l'instruction. Il est vrai que vous pouvez vous défendre comme vous l'entendez. Continuez.« Pitanje: »Kako je bilo kad je došao Princip? Gdje je stanovao itd. — ne nalazi se ni kod Ph. ni kod M.

[311] Ovaj stav unio je M. (193) doslovno po Ph. (62), dok je daljnji tekst ostavio kao u originalu. Taj stav glasi: »A. — Un jour, je rencontrai par hasard Lazar Đukić. Il m'avait déclaré naguère qu'on devrait exécuter un attentat contre l'héritier du trône s'il venait ici à Sarajevo, mais qu'il était difficile de se procurer des armes. Je lui dis que l'on pourrait facilement trouver des armes si seulement on trouvait des hommes«.

[312] Ovo pitanje kod M. (194) prema Ph. (63): »Ensuite est arrivé Princip. Que vous a-t-il dit des armes? Les avait — il sur lui en arrivant chez vous?«

[313] Kod M. (194) dodato po Ph. (63): ...»sur présentation d'une boîte de cigarettes „Stefania" il me donnerait les armes comme convenu«.

Pr.: — Jeste li ga poznavali od prije?

Op.: — Po kutiji cigareta poznao sam ga. Ja sam ovdje izjavio kad smo razgovarali o atentatu, međutim ja sam vidio da me istražni sudac triput pitao da li sam razgovarao, da li sam razgovarao o atentatu i kasnije sam došao do zaključka da nas dvojica apsolutno o atentatu nismo razgovarali. Ne znam uopće o čemu smo razgovarali. Razgovarali smo najviše o prenošenju bombi.

Pr.: — Kad se sretstva prenose, svakako se razgovara i o svrsi. Vi ste kazali dva tri puta da ste govorili o atentatu (optuženiku se predstavlja iskaz od 4 jula i od 13 jula, đe[314] veli: »U Tuzli sam govorio o atentatu na prijestolonašljednika, te je Jovanović za atentat znao« . . .) Sad kažete da nije?

Op.: — Ne znam što smo uopće razgovarali.

Pr.: — Kad ste stigli u Tuzlu i tražili oružje, jeste li imali utisak kao da on znade za atentat? U koju svrhu je čuvao oružje?

Op.: — Ja ne znam uopće kako smo se vladali nas dvojica i što smo razgovarali. Znam da smo govorili o prenošenju oružja. Bio sam kratko vrijeme kod njega. Ja sam mislio da znade za atentat, zato nisam govorio ništa o tom.[315]

Pr.: — Što je bilo dalje? Gdje ste sakrili bombe?

Op.: — Kod kuće u mali sandučić pod minderom.[316]

Pr.: — Tko čisti sobu?

Op.: — Mati.

Pr.: — Je li ona (mogla) vidjeti (oružje)?

Op.: — Soba je bila zaključana. Onda sam imao Mehmedbašića, Popovića i Vasu Čubrilovića.[317]

Pr.: — Kako ste se sporazumili, da će se izvesti atentat.

Op.: — Razgovarali smo ja, Princip i Grabež. Grabež je dolazio često puta u Sarajevo i razgovarao kako da se izvede. Rasporedili smo se od preparandije do Latinske ćuprije.

Pr.: — Gdje je imao ko stajati?

Op.: — Sad ne znam tačno. Trebao je prvi Mehmedbašić kod Austro-ugarske banke, onda Čabrinović malo više gore do preparandijskog konvikta,

---

[314] U orig. tekstu na mnogo mjesta, mjesto »gdje« stoji »dje«, kako se ta riječ iskvareno govori u narodu, ali je zbog autentičnosti i originalnosti teksta svuda ostavljeno: »dje«.

[315] Ph, (63): »Das Gespräch über das Attentat vermied ich«. Kod M. (195) dodato uz izvorni tekst: »J'ai même évité ce sujet?« Ovdje je M. (195) unio prema Ph. (63) tekst koji nedostaje u orig.: »Präs.: Auch über diesen Punkt sagten Sie damals anders aus. Doch lassen wir das. Sie können sprechen, wie Sie wollen, das ist Ihre Sache. Wo haben Sie dann die Bomben hingetan? (ova rečenica nije unesena kod M. — V. B.). Was ist dann geschehen? Ilić: Jovanović sagte, er werde die Bomben nach Doboj schaffen, und ich übernahm sie dort von ihm. Sie waren in einer Zuckerkarton samt den Revolvern. Als ich zur Station Alipašin most kam, stieg ich aus und setzte mich auf den Ilidžezug. Mit diesem fuhr ich bis zur Station bei der Tabakfabrik, und von da mit der Tramway bis zur Kathedrale und ging dann nach Hause. Das tat ich, um sicher zu sein«. Napom.: Alipašin most — željeznička stanica na putu za B. Brod i Mostar, nedaleko od Sarajeva. Lokalni voz za Ilidžu stajao je redovno kod Duvanske tvornice (Marijin dvor).

[316] Minder ili sećija, neka vrsta bosanskog otomana.

[317] Ovdje je izvorni stenogram nepotpun i nejasan. Kod Ph. (64), a to je primijenio i M. (195) stoji: »Präs.: Konnte Sie die Sachen sehen? Ilić: Nein, weil sie im Kistchen und unter dem Divan waren. Präs.: Gut. Sie hatten also für das Attentat den Čubrilović, den Mehmedbašić und den Popović angeworben? Ilić: Ja, diese waren in der Reserve.« Poslije ovoga teksta slijedi kao i u orig. pitanje: »Kako ste se sporazumili« itd.

malo više Čubrilović i Popović kod Ćumurije ćuprije, a onda gore Princip i Grabež. Ja sam im kazao, da ovi stoje dolje, a oni neka stanu đe hoće.[318]

Pr.: — Prije ste kazali da je Mehmedbašić stajao kod Mostar-Bašče, a Čabrinović kod Austro-ugarske banke?

Op.: — To je tačno.

Pr.: — Koliko godina ima Mehmedbašiću?

Op.: — Ima oko 26 do 27. Međutim ja sam njemu još prije javio za atentat da ne dolazi, ali on je došao dva dana prije atentata.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Jer sam bio postao protivnik atentata i počeo sam da sprečavam atentat. Nisam u zapisniku govorio sve što sam radio. Mehmedbašiću sam javio kad je došao Princip i donio oružje, da je Princip ovdje.[319] Kasnije sam uvidio da bi bio atentat štetan i počeo sam da ga sprečavam. Govorio sam sa Principom i htio sam i njega da predobijem da ne bude atentata. Razgovarao sam s njime i on se ispočetka protivio, a kasnije sam mu rekao: činit će ostalih pet samo da on ne čini. Pošto sam dugo razgovarao s njime o tom, on je ućutao, nije direktno rekao: »Neću«, ali ja sam razumio da je pristao. Ja sam mislio da neće učiniti atentata. Zatim sam Mehmedbašiću javio da ne dolazi uopće u Sarajevo pošto se atentat izjalovio, ali on je ipak došao kasnije, dva dana pred atentat. Htio je, kad već imam oružje, da mu dadem nešto od oružja, da nosi u Stolac.[320] Čubriloviću i Popoviću nisam direktno rekao da ne treba da čine atentat, ali sam zaključivao da su oni nesposobni za atentat. Pošto sam obećao Principu da će činiti ostalih pet, stoga sam morao kasnije, ako atentat ne bude, pokazati da nisam ja kriv što nije bio. Zato sam dao ovoj dvojici bombu i revolver. Proračunao sam sasvim tačno. Oni su iskali oružje da se vježbaju, jer ljudi koji se ne vježbaju, vjerojatno da su nesposobni za atentat. Ja im nisam dao oružje prije do u oči samoga atentata. Na Bembaši sam im dao.

Pr.: — Jeste li došli u tunel, kad ste im dali oružje? Je li ko ispucao kakav hitac?

Op.: — Nije niko.

Pr.: — Dakle nije niko tada pucao iz revolvera?

Op.: — Nije niko pucao.

Pr.: — Niste im Vi pokazali, kako treba pucati iz revolvera?

Op.: — Ne znam da li to ima u mom iskazu, sad se ne sjećam.[321]

Pr.: — Jeste li im pokazali kako treba baratati bombom?

Op.: — Jesam.

Pr.: — A s revolverom?

Op.: — Jesam.

---

[318] Cio ovaj dialog o rasporedu atentatora kod Ph. (64) dat je u skraćenom obliku i to kao jedno pitanje i jedan odgovor. Poslije ovoga slijedi pitanje: »Präs.: Haben Sie das so angeordnet oder haben Sie sich verabredet? Ilić: Wir haben uns so verabredet.« M. (196) — isti tekst kao kod Ph.

[319] Ph. (64): ovdje umetnuta rečenica: »Den Brief schickte ich mit Post«. M. (196): nije unio ovu rečenicu iz Ph.

[320] M. (197): »Stoka«, treba Stolac.

[321] Ovo pitanje pretsj. suda i Ilićev odgovor ne nalaze se kod M. (197), dok se kod Ph. (65) nalazi: »Haben Sie ihnen gezeigt, wie man eine Pistole abschiesst? Ilić: Ich erinnere mich nicht mehr«.

Pr.: — Dakle niste pucali hitac iz revolvera?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Ovdje ste kazali ovako: (čita) »Ono poslije podne prije atentata, čekali su na mene kod Bembaše Čubrilović i Popović« ... (iskaz od 12-VII) Znate li Vi sigurno da je bilo 7 patrona?[322]

Op.: — Ne znam tačno.

Pr.: — Jeste li Vi napunili revolvere?

Op.: — Bili su napunjeni.

Pr.: — Od koga?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jeste li im Vi dali cijankalia?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Rekao sam: »To je za otrovanje«.

Pr.: — U koju svrhu da uzmu?

Op.: — Zato da se otruju ako učine atentat.

Pr.: — To ste dan prije atentata kazali njima i dali im oružje, a sad hoćete da kažete da ste odustali od atentata.

Op.: — Ja nisam direktno odvraćao, ali to je već odvraćanje da im nisam već prije dao oružje.

Pr.: — Gdje se mogu vježbati sa revolverima u Sarajevu?

Op.: — Imadu izvan Sarajeva. Ja da sam htio da se vježbaju, ja bi im dao oružje, a municije sam imao kod sebe. Inače ne bi bili sigurni u atentatu.

Pr.: — Jeste li im donijeli onoga istoga dana atentata ujutro još kakvu bombu u slastičarnu.

Op.: — To je bilo na sam dan atentata. Čabrinoviću (sam donio). Za Čabrinovića su mi govorili Grabež i Princip da je on vrlo naivan čovjek i da je nesposoban za atentat. I ja sam držao da neće izvršiti. Mislio sam uopće da mu ne dam nikakva oružja jer da neće izvršiti (atentat).

Pr.: — Jeste li mu pokazali kako treba upotrebiti bombu?

Op.: — Nisam, on je znao.

Pr.: — Vi ste našli Popovića i Đukića, Mehmedbašića i Čubrilovića. Vi ste s njima govorili i oni su bili uvjereni da ćete i Vi vršiti atentat. Zašto niste sami vršili atentat?[323]

Op.: — Ispočetka sam bio za atentat i radio za njega, ali sam kasnije bio protivnik atentata i radio protiv njega.

Pr.: — Kad se daju kome bombe, ne radi se protiv atentata.

Op.: — Ali kad sam imao uvjerenje da neče učiniti atentat.

Pr.: — Ali ni djeci se ne daje oružje jer može naškoditi.

Op.: — Poslije bi oružje skupio.

Pr.: — Bolje je da priznate istinu. Očevidno je da ne priznajete istine. O tom niste ni jedne riječi govorili da ste htjeli odvraćati Čabrinovića, Čubrilovića i Popovića.

---

[322] Ovo pitanje i odgovor ne nalaze se ni kod Ph., ni kod M.

[323] Ova rečen. glasi kod Ph. (65): »Warum haben Sie nicht selbst das Attentat ausgeführt, wenn Sie schon davon sprachen, sondern haben sich hinter Kindern versteckt? Ilić: Weil ich gegen das Attentat auf den Thronfolger war.«

Op.: — Nisam ih odvraćao, ali sam imao tvrdo uvjerenje da neće učiniti atentata. Ja sam dobio utisak iz razgovora da oni nisu sposobni za atentat. (Pretstavlja se iskaz od 4 augusta: Ovdje izričito kažete: tek kad ste dobili obavijest od Principa, da ste se sjetili Mehmedbašića i da ste mu pisali radi atentata i da je on Vama pisao.)

Op.: — Ja sam htio uopće da u iskazu govorim tako kao da sam bio za atentat, jer nisam htio govoriti da sam bio za sprečavanje atentata.

Pr.: — Jesu li ove bombe kod Vas bile? (pokazuje mu).

Op.: — Jesu.

Pr.: — Jeste li im pokazali kako treba otšarafiti i udarati o tvrdi predmet?

Op.: — Da.

Pr.: — Pošto danas dosta petljate, kažite je li istina, jeste li, kad ste dali revolvere Čubriloviću i Popoviću, jeste li pokazali kako treba pucati iz revolvera u jednom tunelu?

Op.: — Sad se ne sjećam, mislim da nisam.

Pr.: — U zapisniku ste kazali, da niste pucali. Sad kažite jeste li ili niste?

Op.: — Nisam.[324]

Pr.: — Neka dođe Princip. (Dolazi). Je li Vas on odvraćao od atentata?

Princip: — Pred sam atentat govorio mi je mnogo puta i odvraćao me, a ja sam ga pustio da govori o tom i onda je on prestao.[325]

Pr. (prema Iliću): — Jeste li govorili Grabežu da odustane?

Ilić: — Jesam i Grabežu.

Pr. (prema Grabežu): — Grabežu, je li to istina?

Grabež: — Jest.

Princip: — Ja samo znam da nisam pristao. Priznajem, jesam kazao i njemu kad mi je govorio, da ne pristajem i na pošljetku sam prestao o tom govoriti.[326]

Ilić: — Ja sam razumio da pristaje.

Princip: — Njegova je stvar da se brani kako zna, ja govorim kako ja mislim.[327]

Naumowicz (prama Iliću): — Vi ste rekli da Vas je Mehmedbašić pozvao u Mostar[328] da Vam ima nešto važno kazati. Nije kazao ništa o atentatu? Vi

---

[324] Kod M. (199): »Je ne m'en souvien pas«. Ph. (66): pretsjednik senata je potsjetio Ilića na njegov raniji iskaz, gdje je rekao opalivši u tunelu iz revolvera: »Wohin dieses trifft, da gibt es kein Leben mehr. Ilić: Ich erinnere mich nicht«.

[325] M. (200) kombinovao je Principov odgovor prema izvornom tekstu i Ph. (66): »Princ.: Ja, Er redete mir ab und sprach mir unmittelbar vor dem Attentat zu, es nicht auszuführen; denn es habe keinen Sinn, und das serbische Volk werde danach unter Vervolgung leiden. Ich verteidigte mich anfangs, indem ich antwortete: »Was man niederdruckt, springt um so mehr in die Höhe«; später antwortete ich nicht mehr darauf. Als er sah ich habe aufgehört zu reden, hörte auch er auf«. Smisao M. teksta je potpuno isti kao kod Ph.

[326] Kod Ph. (66) se ova rečen. završava sa: ... »dann wurde es mir zuviel, und ich sagte nicht mehr.« M. (200): »Princip: J'ai toujours dit que je ne me désisterais pas de mon dessein. Et j'ai fini par éviter ce sujet.«

[327] mjesto: »kako mislim« — kod Ph. (66) je: ... »und ich sage, wie es ist«. M. (200) kao u orig.

[328] Cio tekst od pitanja Naum.: »Vi ste rekli da Vas je Mehmedbašić pozvao u Mostar«, pa do sljedećeg Naum. pitanja: »Cvjetko Popović izričito kaže ...« (s. 118) — izostavljen je kod Ph. (66).

ste otišli u Mostar. Vi kažete da ste siromah a Vi na ovakovo pismo odmah putujete u Mostar i natrag.

Op.: — Ja sam imao uštedenih 300 kruna još za vrijeme kad sam bio učitelj; rekao sam to i u zapisniku (istrazi — VB).

Naum.: — I ovih 300 kruna koje ste teškom mukom sakupili, Vi bacate na to da saznate da Vam Mehmedbašić hoće nešto kazati. Puno je vjerovatnije ovo što ste prije rekli: da ste otišli da njega nagovorite da sudjeluje u atentatu. Ko Vam je prestavio Čubrilovića?

Op.: — Đukić.

Naum.: — U svrhu?

Op.: — U svrhu atentata.

Naum.: — Da sudjeluje?

Op.: — Nisam direktno tražio da sudjeluje nego sam razgovarao tako, da on može razumjeti da trebam jednoga.

Naum.: — Cvijetko Popović izrično kaže da ste pucali.

Op.: — Nisam.

Naum.: — Vi ste još rekli: »Đe ova kugla udari da niko ne živi«.[329]

Op.: — Moguće da sam to rekao, samo pucao nisam.

Feldbauer: — Koliko je stanovao Princip kod Vas prije atentata?

Op.: — Mjesec dana.

Feldb.: — S kim je pogodio kiriju? Je li što plaćao za stan?

Op.: — Materi je trebao da da, meni nije.

Feldb.: — Kako Vi da to ne znate?

Op.: — Nisam pitao.

Premužić: — Gdje ste dali bombu Principu, a gdje Grabežu?

Op.: — Ne znam uopće kad je Princip uzeo oružje iz stana. Grabež je dobio u mom stanu, a Čabrinović u Vlajnića.

Prem.: — Jeste li poznavali Ciganovića?

Op.: — Iz viđenja.

Prem.: — A Đuru Šarca?

Op.: — Jesam.

Prem.: — Jeste li s njim govorili o atentatu?

Op.: — Nisam.

Prem.: — Jeste li poznavali Đoku Bajića?

Op.: — Nisam.

Perišić: — Čabrinoviću ste dali bombu kod Vlajnića, a Grabežu kod kuće. Jeste li ga odveli kući?

Op.: — Jesam.

Per.: — Je li to bilo ono jutro kad je bio atentat?

Op.: — Jest.

---

[329] »Đe udari melem ne trebuje!« — iz narod. pjesme, kaže se za smrtonosan pogodak iz puške ili pištolja. To su u stvari riječi Ilićeve.

Per.: — Popovića je našao treći i doveo Vama. Jeste li mu što govorili kakve će pošljedice imati?[330] Kako će ovakav jedan dječak pristati na to? Jeste li ga poznavali?

Op.: — Jesam odavno.

Per.: — Jeste li govorili o atentatu i politici uopće?[331]

Op.: — Nisam.

Per.: — Dakle on dođe i najednom pristane?

Op.: — Naravno, ja sam znao da neće pucati, da nije sposoban.

Per.: — Znam, kad ste davali, ali kad ste i Vi bili tvrdi u odluci da neće napraviti,[332] jeste li razgovarali s njime?

Op.: — Nisam s njima nikako razgovarao do u oči samoga atentata.

Malek: — Velite Čubrilović Vam je kazivao da neće zbog sestre sudjelovati u atentatu. Kaže da ste mu na to odgovorili: »Pa neka!«

Op.: — Pa, jest.

Malek: — Jeste li poslije toga, kad ste vidjeli da Čubrilović neće u atentat, jeste li tražili drugoga?

Op.: — Nisam.

Malek: — Jeste li u svom zapisniku sami upozorili na Jovanovića iz Tuzle?

Op.: — Jesam.

Malek: — Da Vam je dao bombe, za to se nije prije znalo dok niste kazali. Dakle, kad bi htio čuvati Jovanovića kao što ste danas činili, ne bi bio na njega sam upozorio.

Pr.: — Prekidam raspravu na 5 minuta dok dođe drugi.

Poslije odmora

Sav. dr. Hoffmann (prama Iliću): — Zašto ste poslije atentata utekao iz Sarajeva?

Op.: — Ja nisam utekao.

Hoffm.: — Jeste u Brod.

Op.: — To je bilo prije.

Pr.: — Gdje ste bili u momentu atentata?

Op.: — Na ćošku Čumurije ul. i keja.

Premužić: — Koliko ste puta u Vašem životu bili u Tuzli?

Op.: — Tada prvi put.[333]

Prem.: — Jeste li imali poznanika?

Op.: — Nisam imao nikoga.

Prem.: — Vi ste se bavili politikom, zar niste poznavali dr. Stojanovića i druge?

Op.: — Po čuvenju da, ali lično nisam poznavao.

---

[330] Na ovo pitanje adv. Perišića, nalazi se kod Ph. (67) Ilićev odgovor: »Ilić: Nein. Ich dachte, er werde weder Bomben werfen, noch schiessen. Mit ihm habe ich überhaupt nie geredet, ausser am Vorabend des Attentats. Ich nahm ihn überhaupt nur deshalb, weil ich keinen anderen hatte.« M. (202): pitanje i odgovor kao u orig. tekstu.

[331] Ovo pitanje i odg. ne nalazi se ni kod Ph. ni kod M.

[332] misli se izvršiti atentat.

[333] Ph. (67): »Damals das erstemal, als ich zu Miško Jovanović wegen der Waffen ging.« M. (203) — isti tekst.

Prem.: — Je li pisao koji Tuzlak u *Zvonu?*

Op.: — Ne sjećam se, možda jest koji radnik.

Prem.: — Kako ste putovali iz Sarajeva do Doboja?

Op.: — U željeznici.

Prem.: — Kad je to bilo, sjećate li se datuma?

Op.: — Ne znam tačno datuma.

Prem.: — Jeste li sam putovali?

Op.: — Ne znam.

Prem.: — Vi danas odgovarate sve: ne znam, nije i t. d. Međutim govorite stvari koje su davno oprovrgnute. Rađe recite kako je. Recite još jedanput, ali sasvim istinito, jeste li sa Miškom Jovanovićem govorili o atentatu?

Op.: — Ne znam da li sam.

Pr.: — Koliko dana prije atentata ste putovali u Brod?

Op.: — Deset dana prije.

Pr.: — U koju svrhu?

Op.: — Ne znam za pravo što je bio uzrok. To, što sam bio protiv atentata. Tada mi je prvi put došla misao da ne sudjelujem u atentatu.

Pr.: — Nije bila Vaša nakana da sudjelujete?

Op.: — Bila je ispočetka kad mi je pisao Princip pismo, od tog vremena.[334]

Pr.: — Onaj isti dan možda, ili drugi, Vi ste kazali da Đukić traži drugove. Vidite da niste htjeli sami sudjelovati.

Op.: — Ja sam htio da ih više bude.

Pr.: — Što je bilo u Brodu, zašto ste se vratili?

Op.: — Da spriječim atentat.

Pr.: — Najprije da ne budete onoga dana kad bude atentat ovdje?

Op.: — Ja sam htio posve da ostavim Sarajevo.

Pr.: — Ali ovi su imali bombe.

Op.: — Nisu imali.

Pr.: — Kod Vas su bile. Princip je kod Vas stanovao.

Op.: — Jest.

Pr.: — Onda biste Vi otišli, a oni su imali oružje.

Op.: — Imali su njih trojica. Zato sam se povratio natrag iz Broda, da nastojim spriječiti atentat.

Premužić: — Nije bilo pitanje o tom, zašto je Miško išao iz Tuzle u Doboj?

Pr.: — Zašto Vam nije Miško predao u Tuzli revolvere i bombe?

Op.: — Bojao sam se da me u Tuzli ne uhvate kao nepoznata. Sporazumili smo se da on odnese do Doboja i meni preda.

---

[334] Smisao Ilićeva odlaska u Brod kod Ph. (67 i 68) je ovako prikazana: »Präs.: Zu welchem Zwecke sind Sie einige Tage vor dem Attentate nach Brod gereist? Ilić: Ich weiss es selbst nicht recht. Damals kam mir der Gedanke, beim Attentat überhaupt nicht mitzutun. Präs.: Wann kam Ihnen solcher Gedanke? Ilić: Gleich als der Brief von Princip ankam. Präs.: Ja, aber Sie gingen doch schon am anderen Tag aus Gefährten zu suchen? Ilić: Ja, damit wir unser so viel als möglich wären. Präs.: Warum kehrten Sie von Brod nach Sarajevo zurück, wenn Sie wollten, es solle nicht zum Attentat kommen? Ilić: Ich kehrte deshalb zurück, um auch die anderen davon abzubringen«. M. (204) — doslovno kao u orig.

Pr.: — Kako je došlo kad ste otišli cugom rano,[335] da ste pitali u kući u Tuzli da li je Miško tu?

Op.: — Bio sam zakasnio na vlak. Htio sam zajedno s njim putovati, ali samo da on odnese oružje u voz, a onda bi ja prenio iz voza i prenio u Sarajevo.

Pr.: — Nije bilo sporazumljeno da on putuje do Doboja, nego samo u voz?

Op.: — Da.

Dr. Premužić: — Je li on htio da ide svojim poslom u Doboj?

Op.: — Ja ne znam kako je bilo, mislim da je imao posla.

SASLUŠANJE VASE ČUBRILOVIĆA (13 X 1914)

Pr.: — Neka uniđe Vaso Čubrilović. (Ulazi). Koliko Vam je godina?

Op.: — Sedamnaest.

Pr.: — Jeste li kriv?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Čega?

Op.: — Što sam htio ubiti prijestolonašljednika Ferdinanda.

Pr.: — I suprugu?

Op.: — Nisam suprugu, samo njega.

Pr.: — Kako je došlo do toga da dječko od 17 godina može doći do misli da počini atentat? Pripovijedajte.[336]

Op.: — Gimnaziju sam pohađao u Sarajevu.

Pr.: — Jeste li svršili koji razred?

Op.: — Jesam šesti.

Pr.: — Je li bilo u Vašem razredu kakvo[337] društvo?

Op.: — Nije nikakvo.

Pr.: — Uopće u gimnaziji.

Op.: — U gimnaziji revolucionarno nije, a nacionalističko jest.

Pr.: — Je li bilo organizovano?

Op.: — Jesmo imali odbor, ali nije radio ništa.

Pr.: — Jeste li Vi član društva?

Op.: — Društvo nije radilo ništa. Više je bilo literarno. Bilo je klerikalnih (elemenata), i (takvih koji su bili) protiv narodnog jedinstva, i Srba, pa smo mi morali osnovati svoju organizaciju da širimo svoju ideju.[338]

---

[335] Kod M. (205) je ovako prevedeno: »Comment se fait-il que, voulant partir de bon matin par le train« itd. (Nap. »cug« — željeznica, od njem.: der Zug; ili samo: voz, također znači željeznica.

[336] Ph. (68): »Cubr.: Warum soll ich Ihnen das erzählen? Was ich sagte, das wissen Sie aus der Voruntersuchung. Präs.: Ja, auch die übrigen müssen es wissen, denn das ist eine öffentliche Untersuchung«. M. (205) — isti tekst.

[337] M. (205) . . . »association révolutionnaire«. Ph. (68): »Hatten Sie in der Schule irgendeinen Verein?« Cubr.: »Ja, wir hatten einen literarischen Verein«. M. (206-7) kao u orig.

Zemaljska vlada u Sarajevu, znajući još prije 1912 godine, da među srednjoškolskom omladinom postoje tajna društva sa političkim ciljem, pokušala je da osnuje javna literarna društva u srednjim školama, da bi na taj način odvratila đake od tajnog udruživanja. Ta Vladina akcija nije imala uspjeha. Vidi o tom: V. Bogićević, *Mlada Bosna* (pisma i prilozi), 214.

[338] O tajnim đačkim organizacijama na srednjim školama u Bosni i Hercegovini, vidi V. Bogićević, *Mlada Bosna* (pisma i prilozi) pored ranije objavljene grade o tom pitanju.

Pr.: — Kakvu ideju?

Op.: — Ja mislim političko i kulturno jedinstvo Srba i Hrvata.

Pr.: — Kako ste to mogli postići?

Op.: — Tokom događaja.[339]

Pr.: — Jeste li htjeli sudjelovati pri spajanju?[340]

Op.: — To nismo mogli znati da li ćemo sudjelovati.

Pr.: — Zašto ste onda mislili izvesti atentat?

Op.: — Što sam smatrao prestoljonašljednika kao neprijatelja Slavena i uopće da je bio prestavnik režima koji je najviše pritiskivao Bosnu i Hercegovinu »iznimnim mjerama« i svima drugim nevoljama.

Pr.: — Kako Vi možete »iznimne mjere« dovoditi u svezu sa prestolonašljednikom? On nije bio poglavar zemlje.[341]

Op.: — On je imao najviše uticaja.

Pr.: — Ima tu parlamenat, ministarstvo i drugi faktori, on nije bio Vlada.

Op.: — On je imao najviše uticaja na političke prilike u Austro-Ugarskoj Monarhiji.[342]

Pr.: — Jeste li Vi Srbin ili Srbohrvat?

Op.: — Ja sam Srbohrvat.

Pr.: — Što znači to?

Op.: — Znači da se ne priznajem samo Srbinom i da ne moram raditi samo za Srbiju, nego i za Hrvatsku.

Pr.: — Jeste li Vi nacionalista?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što znači to?

Op.: — Znači da se mora boriti da dođe njegov narod na onaj stepen na kom su i drugi narodi.[343]

Pr.: — U istrazi ste drukčije kazali.

Op.: — Ja sam kazao da nacionalista mora i kulturno i politički nastojati da podigne narod.

Pr.: — Vi ste kazali: »Ja sam nacionalista koji je za ujedinjenje svih Jugoslavena. Cilj je da se slože svi u jednu državu«.[344]

Op.: — To je politički.

Pr.: — Ja pitam, dakle, politički.

Op.: — Ja sam kazao.

Pr.: — Odgovara li to Vašem mišljenju.

Op.: — Odgovara.

---

[339] M. (206): »Par des attentats«. Ph. (69): »Čubr.: Ich glaubte sie durch Attentate herbeiführen zu können«.

[340] spajanje — misli političko ujedinjenje.

[341] Kod Ph. (69) prevedeno sa: »Herrscher«. M. (206): »le chef du pays«.

[342] Prvi dio ovog Čubr. odgovora ima kod Ph. (69) i rečenicu: »Er war in der Monarchie der faktische Herrscher«. M. (206) — kao u orig.

[343] Kod M. (207) smisao kao kod Ph. (69): »Cela signifie qu'on doit lutter pour que notre peuple arrive au degré de développement qu'il devrait avoir«.

[344] M. (207): »P. — Vous avez dit alors: »Je suis nationaliste, donc pour l'union de tous les Yougoslaves: Serbes, Croates, Slovènes et Bulgares. Le but est de les voir tous réunis en un Etat«. Ph. (69) — isto.

Pr.: — To je cilj vašega društva?

Op.: — U našem društvu nismo raspravljali o tom. Naš program nije pročitan.[345] To je moje vlastito mišljenje, a ja ne znam kako je kod drugih.

Pr.: — Vi ste kazali za društvo?

Op.: — To je moje vlastito mišljenje.[346]

Pr.: — Pripovijedajte nam o atentatu.

Op.: — Kad sam čuo da dolazi prijestolonašljednik Ferdinand, pomislio sam na atentat, samo nisam imao oružja. Zato sam razgovarao jednom sa Đukićem, školskim kolegom, i u pričanju mu to rekao. Ja sam kazao: »Dolazi Ferdinand, trebalo bi ga dočekati«, a on kaže: »Da ima ljudi!«. Ja sam kazao da bih ja, ali nemam oružja.

Pr.: — Vi ste kazali: »trebalo bi ga dočekati«.

Op.: — On je razumio što sam mu kazao. Znao je da ga ja neću dočekati da mu vičem: »Živio!« On je rekao: »Da ima ljudi!«, a ja sam rekao: »Ja bih, samo nemam oružja«. On je rekao: »Ja ću te upoznati sa čovjekom, koji će ti dati oružje«. Rekao je da će me upoznati sa Ilićem i poslije nekoliko dana našli smo se s njime na keju. On me upoznao sa Ilićem, poslije čega sam nastavio razgovor sa Ilićem.

Pr.: — Što je kazao Ilić o atentatu?

Op.: — Nismo razgovarali o atentatu.[347]

Pr.: — Jeste li kazali Iliću direktno da ćete sudjelovati?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što je kazao, je li odobrio?

Op.: — On je kazao da će dati oružje.[348]

Pr.: — Je li Vam tada Ilić rekao, da ima posebne ljude?

Op.: — Rekao je da ću oružje dobiti za 20 dana, na mnogo dana prije.

Pr.: — Nije Vam rekao ništa o tome da treba dobaviti oružje?

Op.: — Nije.

Pr.: — Vi ste kazali: »Odmah toga dana Ilić mi je kazao da će doći iz Srbije«.

Op.: — Ne znam je li toga dana ili poslije, ali je kazao da će doći iz Srbije.

Pr.: — Je li to on kazao, ili ste ga Vi pitali?

Op.: — Nisam ga pitao.

Pr.: — Onda ste rekli da je on Vama kazao da će doći oružje ali....

Op.: — Jesam to rekao da će dobiti od neslužbene Srbije, to mi je rekao. On je rekao da se mora čuvati da ne bi doznala službena Srbija.[349]

Pr.: — Iliću, jeste li mu to rekli da zvanični krugovi u Srbiji ne daju oružja?

---

[345] Ph. (69) ... »und ich weiss nicht einmal welches Programm dieser hatte«. M. (207): ... »nous n'avions pas de programme défini.«

[346] Ovo pitanje i odgovor ne nalazi se kod Ph. i M.

[347] Ovo pitanje i odgovor ne nalazi se kod Ph. i M.

[348] Ovaj Čubr. odgovor glasi kod Ph. (70): »Er redete nichts davon; nur bemerkte er, ich werde Waffen erhalten«. M. (208) — kao u orig.

[349] Kod Ph. (70) ovaj odgovor je drugčiji nego kod M. (208): »Präs.: Sie sagten bei dieser Gelegenheit, dass das offizielle Serbien die Waffen aufbewahre, dass es schwer sei, diese zu erhalten und das Serbien sie nicht hergebe. Čubr.: Ja.« M. (208): Čubr.... »Il a ajouté qu'il fallait se méfier, afin que la Serbie officielle ne découvrit rien«.

Ilić: — Ja sam toliko razgovarao o tome atentatu da se ne mogu sjetiti kome sam govorio i šta sam govorio.

Pr.: — To je Vama predstavljeno i onda ste rekli da o tome ne znate ništa. Nego ako ste kazali, da ste samo tako.

Ilić: — Možda sam govorio da ga odbijem. Možda sam imao oružje onda kad sam mu to govorio.

Pr.: — Jeste li to kazali, ili niste?

Ilić: — Ne znam. U ostalom nisam imao razloga da to govorim, ako sam govorio s njim da ga odbijem.[350]

Pr.: — Vi ste kazali 13 VII (čita: »da se zvanična Srbija osobito boji, da se nebi dogodio atentat, koji bi bio štetan po Srbiju«).[351] Dakle samo zato ste govorili da ga prevarite?

Op. Ilić: — Samo da ne dam oružje. Možda sam kazao, ne znam tačno.

Pr. (prema Čubrilloviću): — Što je bilo dalje?

Op. Čubrilović: — Onda smo se dogovorili kad ćemo učiniti atentat. Ilić je rekao da treba još jednog druga. Ne znam da li je on to rekao, samo je trebalo još jednog druga.

Pr.: — Je li rekao da treba, ili ste sami došli (na tu misao)? Vi niste znali koliko imade bombi, i niste mogli tražiti (drugove), ako drugi ne kaže da treba.

Op.: — Biće da mi je rekao Ilić. Meni je trebalo naći jednoga, nisam znao nikoga. Znao sam nekoliko kolega i Cvjetka Popovića. Čuo sam da je on bio zatvoren radi Pjanića[352] i pitao sam ga: »Kad bude došao Ferdinand trebalo bi nešto učiniti«, a on kaže: »Nema stvari«. Ja kažem: »Ima stvari«, i on je pristao. Ja sam mu dao stvari.[353]

Pr.: — Kad ste doznali da su bombe u Sarajevu?

Op.: — Nekoliko dana prije atentata.

Pr.: — Kad ste primili?

Op.: — U subotu poslije podne na Bembaši sa Popovićem.

Pr.: — Pripovijedajte točno kako je to bilo?!

Op.: — Ilić nam je rekao da dođemo i sastali smo se na Bembaši. Otišli smo dolje u park i Ilić je dao bombu i revolver najprije meni i pokazao kako se upotrebljava. Onda je dao Popoviću. Onda je ispalio jedan hitac kod Kozije ćuprije u tunelu.

Pr.: — Ko je ispalio?

Op.: — Ilić.

---

[350] Odgovor kod M. (209) glasi samo: »Je n'en sais rien«.

[351] Kod Ph. (70) se smisao Ilićevog odgovora unekoliko razlikuje od onoga u orig.: »Ilić: Ich habe von diesem Attentat schon so viel gesprochen, dass ich jetzt positiv davon nicht mehr weiss. Vielleicht sagte ich das, vielleicht hatte ich damals schon Waffen und wollte ihn auf diese Weise von Plan des Attentats abbringen, wenn ich ihm sagte, die offizielle Kreise Serbiens geben die Waffen nicht her. Ich hatte keinen Grund, das zu behapten, und wenn ich es schon sagte, so tat ich es, um ihn von seinem Plan abzubringen und ihn hinters Licht zu führen«. M. (209) kao u orig.

[352] Ovdje kod Ph. još (70): »Er hatte (misli Popovića — V. B.) dieselben Ansichten wie ich und war mit Pjanić in Haft gewesen«. M. (209): . . . »qui partageait mes vues«.

[353] Ovdje je rečenica: »Ja sam mu dao stvari« suvišna. Kraj ovog odgovora glasi kod Ph. (70): . . . »Mit ihm sprach ich also und fragte ihn, ob er beim Attentate mitwirken wolle. Er war sogleich dazu bereit.« M. (209): ». . . Je lui demandai quand Ferdinand arriverait, en lui disant qu'on devrait, à ce moment-là, faire quelque chose; mais il dit qu'il n'avait pas ce qu'il fallait. Je lui répondis qu'on y pourvoirait, et il consentit sur-le-champ.«

Pr.: — Zašto?

Op.: — Ispalio ga je onako da je pokazao (kako se puca). Ispalio (je) hitac i vratio Popoviću revolver.[354]

Pr.: — Je li tako?

Op.: — Jest.

Pr.: — Iliću hodite ovamo (dolazi). Je li to istina?

Ilić: — Moguće, ja dozvoljavam.[355]

Pr.: — Je li istina, ili nije?

Ilić: — Ja ne znam tačno kako sam izjavio u zapisniku.

Pr.: — Znate li da li ste ispalili ili ne znate?

Ilić: — Ne znam da li sam, moguće.

Pr.: — Je li moguće? Prije se izrično kazali da niste.

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Ja sam Vas pitao više puta i kazali ste izrično da niste.

Op.: — Tačno se ne sjećam.[356]

Pr. (Čubriloviću): — To igra veliku ulogu. Što ste pripovijedali Kalemberu poslije atentata o Čabrinovićevu atentatu?

Op. Vaso Čubrilović: — Da sam ja ispalio hitac.

Pr.: — A jeste li Vi ispalili?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Iz Vašeg revolvera ispaljen je jedan hitac. Ima svjedoka koji su čuli da je ispaljen jedan hitac kad je Čabrinović bacio bombu.

Op.: — Ja nisam ispalio. Moj je revolver pun.

Pr.: — Iz čijeg revolvera je ispaljen (metak u tunelu)?

Op.: — Revolver je uzet iz Popovićeve ruke. Ja ne znam moj revolver je bio u džepu.

Pr.: — Dakle iz čijeg revolvera je on ispalio?

Op.: — Iz Popovićeva.

Pr.: — Kad?[357]

Op.: — Kad smo bili u tunelu.

Pr.: — Dakle, on je ispalio?

Op.: — Jest.

Pr.: — Zašto ste pripovijedali Kalemberu da ste Vi ispalili hitac?

Op.: — Ja sam pravio s njime komendiju.

Pr.: — Gdje je stajao Popović?

Op.: — Gore više.

Pr.: — Gdje ste Vi stajali?

Op.: — Kod Dimovića kuće.

---

[354] Koliko se M. (210) povodio često za Ph. i otstupao od izvornog teksta, vidi se i iz sljedećeg, gdje kaže: ... »puis il a tiré un coup de feu dans la tunnel«, da bi odmah poslije toga rekao: »Il a tiré deux coups de feu en manière de démonstration«. Upor. sa Ph. (71): »Dann feuerte er im Tunnel bei der Ziegenbrücke einen Schuss aus dem Revolver ab«, a odmah poslije toga: »Er feuerte zwei Schüsse ab«.

[355] Ph. (71): »Ilić (steht auf): Möglich, ich gebe Möglichkeit zu, dass ich einen Schuss abfeuerte«. M. (210) kao u orig.

[356] Poslije ovog Ilićevog odgovora, kod Ph. (71): »Präs.: (gegen Schriftführer): Lesen Sie ihm vor, was er früher hierüber gesagt hat«. Schriftf.: »Im Tunnel habe ich nicht geschossen«. Isto kod M. (210).

[357] Od pitanja pretsj. senata: »Kad?«, pa do pitanja: »jeste li i drugim kazali?« — izostavljeno kod Ph. (71), M. (211) kao u orig.

Pr.: — Kako je bilo onoga dana? Vi ste imali bombu i revolver?

Op.: — Onda sam otišao kući i sutra sam ustao...

Pr.: — Jeste li kome drugom u Sarajevu pripovijedali da imate namjeru učiniti atentat?

Op.: — Ilić mi je rekao da će mi dati oružje. Pitao sam kolege Kalembera i Perina, da li smijem neke stvari ostaviti kod njega i kazao sam: bombu i revolver.[357a] On je kazao: »Ja ne smijem (u to) da se pačam«.

Pr.: — Jeste li kazali u koju svrhu?

Op.: — Najprije sam rekao da imam neke stvari ostaviti i kazao sam: »Smijem li ostaviti?«, a on je kazao: »Smiješ« i pitao: »Koje su to stvari?«

Pr.: — Što ste Vi rekli?

Op.: — Ja sam kazao: »Bomba i revolver.«

Pr.: — Je li on pitao zašto će Vam to?

Op.: — Jest. Ja sam mu kazao: »Za atentat«.

Pr.: — Protiv koga?

Op.: — On (je) znao: protiv Ferdinanda.

Pr.: — Kako (je) on znao?

Op.: — Ja sam (mu) kazao: »Protiv Ferdinanda«.

Pr.: — Što je on kazao na to?

Op.: — Kazao je: »Ja ne smijem to primiti. Nemoj, ja neću u to da se miješam«.

Pr.: — Jeste li i drugim kazali?

Op.: — Perinu isto kao i Kalemberu.[358]

Pr.: — Vi ste (Perinu) rekli izričito da imate bombu i revolver i da ostavite kod njega i da imate namjeru izvesti atentat protiv Ferdinanda. Jeste li izustili ove riječi?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što je on razgovarao?

Op.: — On se prepao i kazao da se ne smije uplitati.

Pr.: — Što ste kazali Zagorcu?

Op.: — Njemu sam kazao za atentat i više nisam ništa govorio.

Pr.: — Kako?

Op.: — Ja sam rekao da će biti atentat, a drugo ništa.

Pr.: — Jeste li kazali da ćete ga Vi izvesti?

Op.: — Jesam, ali nisam kazao kojim sredstvima.

Pr.: — Šta je bilo sa Kranjčevićem?

Op.: — Njemu je kazao Popović. Ja sam bio u Tuzli. Meni je kazao Popović da je on kazao Kranjčeviću. Ja nisam tu pravo kazao.[359]

Pr.: — Vi ste pred sudcem istražiteljem drukčije i pred Kranjčevićem drukčije kazali. Vi ste kazali: »Jedan mjesec dana pred atentat smo se upoznali i molio sam ga da sačuva«... Kako je bilo kad ste ga molili?

[357a] Odnosi se na Kalembera.

[358] M. (212): »Je l'ai également dit à Perin et à Zagorac«. Ph. (71): »Ja, dem Perina«.

[359] Ph. (72) glasi ova: Čubrilov. odgovor: »Davon weiss ich nichts. Popović sprach mit ihm davon und ich willigte ein, sie bei ihm zu lassen, falls es not wäre«. M. (212): »C'est Popović qui lui en a parlé. Je le tiens de lui-même. J'était à Tuzla. A l'instruction, je n'ai pas dit la vérité«.

Op.: — Popović je govorio s njime. Ja sam kazao, kad je Popović već (s njim) ugovorio. Ne znam šta je on kazao, samo ja znam da sam i ja pristao, ako treba, da ću i ja ostaviti (oružje) kod njega.

Pr.: — Kako je bilo kod Vas?

Op.: — Ja sam stajao kod Dimovića i nisam izvadio revolvera jer je bila vojvotkinja, nisam htio da pucam.

Pr.: — A bombu?

Op.: — Bomba je stajala za pasom.

Pr.: — Jeste li vidjeli kako je Čabrinović bacio bombu?

Op.: — Jesam.[360]

Pr.: — Jeste li ga poznavali?

Op.: — Nisam. Samo sam čuo da je neko bacio bombu i ona je eksplodirala.

Pr.: — Što je bilo sa Kranjčevićem?

Op.: — On je došao poslije de smo se rekli sastati. Ja sam mu dao revolver i on je (ga) ostavio. Popović nije došao nego je na drugom mjestu ostavio.

Pr.: — Jeste li vidjeli Popovića toga dana?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Kako je došlo do toga da ste kazali Kalemberu da ste zaista pucali iz revolvera?

Op.: — Pravio sam s njime komendiju, šalio sam se.

Pr.: — Kako se možete šaliti sa ovakvim stvarima?

Op.: — Jest, šalio sam se.

Pr.: — Na tom mjestu tekar ste se odlučili da ne ćete učiniti atentata?

Op.: — Jest. Još sam ja jednom htio odustati.

Pr.: — Zašto ste odustali?

Op.: — Ja sam mislio da neće biti vojvotkinje.

Pr.: — Kad ste vidjeli da je i ona, Vi ste kazali da Vam je bilo žao njega.

Op.: — Ne njega, nego nje.[361]

Pr.: — Dakle to je uvreda kad Vam se kaže da niste htjeli nju, nego njega ubiti?

Op.: — Sigurno jest.

Pr.: — Jeste li znali da će biti drugih osim Vas i Popovića?

Op.: — Jesam, ali nisam znao koji su.

Pr.: — Vi ste kazali (predstavlja se iskaz od 5 VII u tom pogledu): »Ja sam uopće mislio da će ovaj što stoji predamnom učiniti atentat, jer ga uopće nisam mislio izvesti« . . .

Op.: — Za onog prvog nisam rekao da sam mislio da će on učiniti. To se ne sjećam.

---

[360] Ph. (72): »Ich sah gut, wie die Bombe geschleudert wurde und sprang beiseite, damit sie mich nicht treffe«. M. (213): »Oui. Je me suis jeté de côté pour qu'elle ne m'atteigne pas«.

[361] M. (72): »Präs. Sie haben aber bei der Voruntersuchung ausgesagt, es sei Ihnen auch um den Erzherzog leid gewesen, als Sie ihn sahen, und Sie hätten deshalb aufgegeben. Cubr. (strekt sich plötzlich nach vorn): Um ihm? Nein, um ihn war es mir nicht leid. (Entschlossen und trotzig): Nicht um ihn, sondern um sie . . . Präs.: Ich bitte Sie. Sie verwahren sich ja gegen Idee, dass Ihnen auch um den Erzherzog leid war, so energisch, als hätte ich Ihnen damit eine Beleidigung gesagt. Cubril.: Jawohl. (Bewegung im Saal). M. (213) kombinovao je nekoliko oba teksta. Na pr.: »A. — De lui? Oh non! pas de lui, mais d'elle.«

Pr. (čita dalje): — »Kad se dovezao nadvojvoda, nisam se mašio za revolver jer mi je bilo žao nadvojvodkinje.[362]

Op.: — Ja nisam njega štedio. Ja sam se prije mjesec i po dana pripravio za atentat.

Pr.: — Što je bilo sa Draganom Kalemberom, Perinom i Forkapićem u oči atentata?

Op.: — Ne s Draganom, nego s Đukićem? Ja nisam bio s njima. Ja sam šetao i došao sam do njih, a oni su se nešto smijali, naime Forkapić, Đukić i Perin. Čemu su se smijali, ja ne znam, samo znam da je rekao Forkapić, ne znam ili je rekao za atentat, ili za mazanje firmi,[363] kad je izašlo u *Hrvatskom Dnevniku* da će dobiti nagradu ko prijavi.

Pr.: — Jeste li imali onu večer u subotu bombu i revolver?

Op.: — Jesam revolver. Onda je Perin vidio revolver,[364] a (za) Kalembera ne znam sigurno.

Pr.: — Jeste li mu štogod govorili o keju?

Op.: — Jesam rekao da ne stoji kod Dimovića kuće.

Pr.: — Zašto ste mu kazali da ne stoji?

Op.: — Ja sam mislio sigurno izvršiti atentat.

Pr.: — Jeste li kazali: »Jer će tu biti atentat?«

Op.: — Kazao sam: »Jer će tu biti atentat«.

Pr.: — Jeste li mu kazali da ima još drugova?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Vi ste rekli: da vas ima više drugova i da je najbolje da ne idu na kej.

Op.: — Može biti da sam rekao.

Pr.: — Odmah nakon atentata, jeste li vidjeli jednog od ovih: Perina, Kalembera i drugih?

Op.: — Jesam vidio Perina. On (me) pitao: »Neki Čabrinović je bacio bombu?« kažem: »Znam«, i ja sam otišao.

Pr.: — Jeste li znali da je Princip izvršio atentat?

Op.: — Nisam.

---

[362] Kod Ph. (72) ovaj stav glasi: »Präs.: (liesst ihm die Aussage aus dem Untersuchungsprotokoll vor): »Als ich ihn sah, dauerte er mich. Čubr.: Ich sagte: »Sie dauert mich«, nicht er. Vielleicht hat mich Untersuchungsrichter falsch verstanden. Ihn habe ich nicht schonen wollen«. M. (214) — kao u orig.

[363] U prvoj polovini 1914 g. bilo je učestalo zamazivanje bojom, polijevanje mastilom, pa čak i uništavanje putem hemikalija, pojedinih natpisa na stranim jezicima. Austro-ugarske vlasti energično su tragale za onima koji su to radili, ali bez uspjeha. Putem dnevnih listova, bila je čak raspisana i nagrada onima koji uhvate nepoznata lica koja su to radila. To su, međutim, organizovano radili pripadnici tajnih đačkih organizacija, a naročito nacionalistička đačka omladina. List socijalista Jugoslovena *Zvono* koji je izlazio u Sarajevu, pisao je o tome u svom 1 broju od 24 maja 1914 godine: »Po Sarajevu su učestale demonstracije protiv tudinskih natpisa na dućanima a naročito njemačkih. Mi nećemo govoriti da li se oštećivanje tih natpisa kosi sa zakonom ili ne, nego samo želimo da upozorimo na taj fakat, što je tudinski uticaj kod nas, pomognut upravom, toliko nam se popeo na vrat, da je počeo izazivati gnjevne proteste i nasilno suzbijanje njegovih opasnih uticaja. Ovi stranci, a osobito Nijemci, tako su bezobzirni, da ne nalaze za vrijedno da na svojim firmama stave natpis na jeziku naroda u čijoj zemlji žive i čiji hljeb jedu. Mi znamo s kakvim prezirom dočekuju oni nas u svojim zemljama, a kod naše prevelike trpeljivosti oni se ovdje baškare i nepoštujući naše gostoprimstvo izazivaju opravdanu mržnju i protest protiv sebe. Mi hoćemo da na svom ognjištu budemo svoji.«

[364] Kod Ph. (73): »Ja, Perina konnte ihn greifen«. M. (214): »Perin le vit alors«.

Pr.: — Jeste li se sastali drugi put sa Perinom?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Vi ste kazali: »Kašnje smo se opet sastali«.

Op.: — Jesmo drugi dan.

Pr.: — Vi ste kazali također Perinu da ste pucali iz revolvera?

Op.: — Njih obojica su bili zajedno.[365]

Pr.: — Jeste li dobili osim revolvera još patrona, fišeka?

Op.: — Nisam.

Naumowicz: — Jeste li imali kakvu tajnu vezu sa Srbijom, da (li) ste znali puteve kojim se može doći neopaženo u Srbiju i iz Srbije?

Op.: — Nisam.[366]

Naum.: — Vi ste brat Veljka?

Op.: — Jesam. Ja nisam mogao imati vezu.[367]

Pr.: — Jeste li znali da je Vaš brat upleten u ovu stvar?

Op.: — Nisam.

Drž. odvjetnik: — Kako je došao taj Forkapić?

Pr.: — Ne zna(te) sigurno je li govorio o atentatu, ili o mazanju tabla?

Op.: — To je bila šala i ništa drugo. (Napomenuo je): »Dobro bi bilo da dobije 300 kruna koji bi prijavio«. Ne znam je li bilo za atentat, ili za drugo.[368]

Feldb.: — Kad je bio taj govor?

Op.: — Deset dana prije atentata.

Feldb.: — Ili je bio govor za atentat, ili za mazanje firmi?

Op.: — Ja ne znam o čemu je bio govor.

Feldb.: — Sjetite se malo, Vi teretite toga čovjeka.

Op.: — Ja ne znam za toga čovjeka.

Feldb.: — Je li on bio upleten u ovu stvar za mazanje firmi?

Op.: — Pravili su svi đaci šalu s time.

Feldb.: — Je su li bili upleteni đaci u to?

Op.: — Ne znam.

Premužić: — Jeste li Vi kazali Zagorcu da ćete izvršiti atentat, tako da je mogao ozbiljno shvatiti?

Op.: — Ne znam kako je to on shvaćao.

Dr. Zistler: — Imate li Vi roditelje, jesu li živi?

Op.: — Nisu.

Zist.: — Ko Vas uzdržava?

Op.: — Braća i sestre.

Zist.: — Kod koga ste se hranili?

Op.: — Kod sestre sam bio na stanu.[369]

---

[365] Odgovor na ovo pitanje kod Ph. (73): »Ja, aber nur zum Spass.« Isto kod M. (215).

[366] Poslije ovog odgov. umetnuto je kod Ph. (73) pitanje: »Wussten Sie, dass mehrere Personen in diese Angelegenheit verwickelt waren, und dass sich darunter auch Princip und Čabrinović befanden? Čabr.: Nein.« M. (215) — kao u orig.

[367] Ovo pitanje i odgovor izostavljeni kod Ph. (73); kod M. (215) odgovor Čubr. glasi: »Oui. Je ne pouvais avoir de relations secrètes avec la Serbie«.

[368] Kod Ph. (73) je određeniji Čubr. odgovor: »Zur selben Zeit wurden von gewissen deutschen Kreisen Bestechungssummen angesetzt. Da machte er die Bemerkung, man könnte jetzt von der Polizei 300 Kronen bekommen, wenn man jene anzeigte, die diese Firmen bestechen. Doch ich weiss nicht recht, ob er vom Attentat redete, dass man es anzeigen solle, oder von der Bestechung deutscher Firmen.« M. (216) kao u orig.

[369] Ovo p. i o. ne nalazi se kod M. i Ph.

Zist.: — Kakav ste bili đak u školi? Kako ste uspjevali u pojedinim predmetima?

Op.: — Do rata[370] sam bio dobar, a od rata slabiji.

Zist.: — Jeste li propali kojiput u razredu?

Op.: — Nisam.

Zist.: — Jeste li dobili drugi red[371] iz kojih predmeta?

Op.: — Nisam.

Zist.: — Vi ste kazali da ste dobili drugi red iz matematike i nekog drugog predmeta i da ste (htjeli) obračunati se sa životom?[372]

Pr.: — Jeste li bili cijelo vrijeme uvjereni da ćete izvesti atentat i da će te Vi sudjelovati.

Op.: — Jesam.

Pr.: — U istrazi ste kazali da ste to zaboravili, a tek kad ste dobili drugi red da ste odlučili da ćete izvesti atentat?

Op.: — Bio sam pristao, pa sam opet odustao od toga da ne učinim na tri četiri dana pred atentat. Uzrok je bio: ti predmeti[373] i skidanje srpskih i hrvatskih zastava na Ilidži.[374]

Pr.: — Kad je došao prijestolonašljednik?

Op.: — Jest.

Pr.: — Kako mislite u vjerskom pogledu? Jeste li Vi ateista, ili vjerujete u Boga?

Op.: — U neku vjeru moram vjerovati.

Pr.: — Dakle koju vjeru imate?

Op.: — Ja vjerujem sve.[375]

Pr.: — Jedan koji je pobožan čovjek ne bi nikada došao dotle da usmrti koju osobu, jer znate da je zapovijed: »Ne ubij!«

Op.: — A zašto milijoni ginu na evropskim bojištima?[376] Ja mogu žaliti prijestolonašljednika kao čovjeka, ali kao austrijskog prijestolonašljednika ne mogu. Ja mogu žaliti milijone naših seljaka.

---

[370] Misli: Balkanski rat 1912 g.

[371] »Drugim redom« se nazivala u to vrijeme nedovoljna ocjena iz predmeta; »prvi red« — prolazna ocjena.

[372] Ph. (44): »Čubr. (schweigt). M. (217): (L'accuse se tait)«.

[373] Ph. (74): »In der Mathematik fiel ich durch«. M. (217) kao u orig.

[374] O tome je donio *Hrvatski Dnevnik* (Sarajevo) u svom 140 broju od 25 juna 1914 g. sljedeću bilješku: »Jedan vrlo, vrlo visok gospodin (misli na gener. Potjoreka — V. B.) došao je dan prije dolaska Ferdinandova na Ilidžu da pregleda pripreme oko dočeka. Kad je vidio među austriskim, mađarskim i Kalajevim (misli crveno-žute bosanske zastave — V. B.) zastavama i srpske i hrvatske, razljutio se i rekao: »Herunter damit! Ich kenne da keine Kroaten und keine Serben; ich kenne nur Bosniaken, Österreicher und Ungarn! Herunter damit!« I zastave su morale biti poskidane. Dr. N. Mandić zamjenik poglavara zemlje izvjesio je na svojoj privatnoj kući samo zastavu Habzburške kuće (crveno-bijelu). Hrvatskim zastavama nema više mjesta na njegovom domu. Honores mutant mores! Na Hotel Evropi Jeftanović izvjesio mađarsku i austrisku zastavu«.

[375] Ph. (74): »Čubr. (lacht): An Gott glaube ich allerdings; ich glaube alles«. M. (217): »Je crois en Dieu; je crois à tout«.

[376] Kod Ph. (74) poslije ovoga Č. odgovora slijedi pitanje pretsj. senata: »Präs.: Daran sind sie schuld«. Čubr. (auffahrend): Nicht wir, sondern solche Menschen, wie der Thronfolger war. Ich kann ihn als Menschen bedauern, aber nicht als österreichischen Thronfolger. (Lautes Murren im Saile; der Präsident fixiert ihn einen Augenblick, dann wendet er sich ab): Hat jemand von den Herren noch eine Frage an ihn zu stellen?« M. (217): »A. — Alors pourquoi des millions d'hommes périssent-ils sur les champs de bataille européens? P. — C'est vous qui en êtes responsable. A. — Non pas nous, mais les gens comme l'héritier du trône. Je puis avoir pitié de lui en tant qu'homme, mais pas en tant qu'héritier du trône d'Autriche. Je puis plaindre nos millions de paysans.« M. tekst je očevidno kombinovan od dva teksta.

Zist.: — Vi ste kazali jedanput da ste Srbohrvat, drugiput kažete da ste Jugoslaven. Što je to Srbohrvat, a što je to Jugoslaven? Što si predstavljate pod tim? Vi razvijate neke teorije, a možete li to razumjeti što govorite?

Op.: — Srbohrvat, mi smo jedan narod kad jednim jezikom govorimo.

Zist.: — Vi ste govorili da je to kulturno i političko jedinstvo. Što si zamišljate pod političkim jedinstvom?

Op.: — Političko jedinstvo može biti ujedinjenje svih Jugoslavena.

Zist.: — Ako ste Srbohrvat, onda ne može biti ujedinjenja svih Jugoslavena. Ja vidim da govorite o teorijama koje si ne možete tumačiti. Govorite o Jugoslaviji. Kad su Vas pitali što je nacionalizam, Vi ste kazali da se slože Srbi, Hrvati, Bugari i Slovenci u jednu državu, pa bila u Austriji ili izvan. Kako zamišljate sve ove nacije da će u Austriju, a koje su izvan Austrije?

Op.: — Meni je svejedno da li bi Bosna bila pod Austrijom ili pod Srbijom. Glavno da je narodu dobro.

Zist.: — Kad ste vršili atentat, je li Vam bilo pred očima da se Bosna i Hercegovina otrgne od Austrije?

Op.: — Na to nisam mislio.

Zist.: — Jeste li se bavili politikom?

Op.: — Čitao sam novine.

Zist.: — Odakle ste crpili politički odgoj, samo iz novina? Poznajete li ustrojstvo Austro-Ugarske Monarhije?

Op.: — Poznajem.

Zist.: — Recite samo temelj uređenja Austro-Ugarske Monarhije?

Op.: — Mogu kazati to, da u Austro-Ugarskoj Monarhiji vladaju Nijemci i Mađari, a Slaveni da se pritišću.[377]

Naumowicz: — Kalember, Perin i Forkapić su bili Vaši drugovi?

Op.: — Jesu.

Naum.: — Jesu li bili nacionalisti?

Op.: — Ne znam za Forkapića, Perin i Kalember jesu.

Malek: — Sjećate li se kad ste pričali Perinu o atentatu pod prozorom jedne djevojke, da je rekao da je to utopija.

Op.: — Jest.

Malek: — Sjećate li se da ste pričali da su tuzlanski đaci junaci[378] i da ste podigli čitavu Motajicu na bunu?

Op.: — To nije istina.

Malek: — Sjećate li se da ste prije atentata pričali đacima da će doći dva velika čovjeka?[379]

Op.: — Nisam.

---

[377] Ph. (75): »Cubr.: Ich kann sagen, dass in der Monarchie nur die Ungarn und die Deutschen herrschen, die doch in der Minderzahl sind, und dass alle übrigen unterdrückt sind.« M. (219) kombin. tekst: »Je puis dire ceci: La Monarchie austro-hongroise est gouvernée par des Allemands et des Magyars, bien qu'ils soient en minorité; tous les autres y sont opprimés«.

[378] Ph. (75): »Malek: Erinnern Sie sich, gesagt zu haben, dass die Studenten aus Tuzla anders sind als die hiesigen? Cubr.: Ja, das habe ich gesagt, und sie sind auch wirklich anders als die hiesigen, Sie sind kampfbereiter.« O »buni na Motajici« nije kod Ph. ništa pomenuto. M. (219): »Avocat Malek. — Vous souvenez-vous d'avoir raconté que les élèves de Tuzla étaient des héros? A. — Ils sont plus combatifs que ceux d'ici«.

[379] Sav tekst odavde pa do početka saslušanja Cvjetka Popovića (s. 132) — izostavljen kod Ph. (79). Kod M. (219—220) kao u orig.

Malek: — Je li Vas Perin ismjehivao: »Evo momka što će ubiti Ferdinanda?«

Op.: — Jest.

Malek: — Je li Vas Kalember podučavao u matematici?

Op.: — Jesam đekad išao da s njime zajedno radim.

Pr.: — Prekidam raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora

Dr. Feldbauer: — Govorio si za Forkapića da se ne sjećaš pravo je li on ili drugi govorio one riječi da bi se moglo dobiti za prijavljivanje atentata para?

Op.: — Za Forkapića ne znam.

Feldb.: — Otkada ti njega znaš?

Op.: — Nisam ga do to doba poznavao niti mjesec dana.

Feldb.: — Ovdje si jednoć kazao: »Forkapić je to govorio«. Kad si bio predveden pred sud kazao si: »Ne znam, da li Forkapić ili neko drugi«.

Op.: — Znam da je Forkapić, samo ne znam: ili o atentatu, ili o mazanju firmi.

SASLUŠANJE CVJETKA POPOVIĆA (13 X 1914)

Pr.: — Neka ulazi Cvjetko Popović. (Ulazi). Koliko ti je godina?

Op.: — Šesnaest.[380]

Pr.: — Je si li kriv?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Čega?

Op.: — Radi atentata.

Pr.: — Dakle kaži što je bilo, kako si došao na misao o atentatu?

Op.: — Ne znam pravo koji dan, sjećam se da su bili zadnji dani maja oko 20. Jedno poslije podne našao sam se sa Vasom Čubrilovićem na keju.[381] Između ostaloga govorili smo o dolasku prijestolonašljednika Ferdinanda u Sarajevo. On je kazao da bi ga trebalo dočekati, izvršiti atentat.

Pr.: — Je li kazao atentat izvršiti ili dočekati?

Op.: — To se između nas razumije atentat.

Pr.: — Kakvog ste načela političkoga?

Op.: — Da su Srbi i Hrvati jedan narod.[382]

Pr.: — Kakve konkluzije izvodite iz toga? To nije dosta.

Op.: — Treba da budu sami za sebe, samostalni.[383]

---

[380] Ovdje je očevidna pogreška, jer je Popović, kako je u generalijama istaknuto rođen 1896.

[381] Kod Ph. (75) pogrešno: »Ich redete einmal mit Đukić,« a treba: sa Vasom Čubrilovićem. Kod M. (220) kao u orig.

[382] Ph. (75): »Ich bin ein Verfechter der Vereinigung der Serben und Kroaten. Ich bin Serbe und Kroate. Und das deshalb, weil man sich gegen die Unterdrückung wehren muss«. M. (220): »A. — Je suis un militant pour l'union des Serbes et des Croates. Je suis Serbe et Croate. On doit réagir contre l'oppression.«

[383] Ovo pitanje pretsj. senata i odgovor P. — izostavljeni su kod Ph. (75). M. (220) — kao u originalu.

Pr.: — Je li onda ovo Vaše načelo i mišljenje uplivisalo kakvim načinom na Vašu odluku za atentat?

Op.: — Nije, nego jedino osveta radi proganjanja Slavena u cijeloj Monarhiji.

Pr.: — Bi li mogli kazati: đe se proganjaju i dati primjere?

Op.: — U Bosni i Hercegovini; na pr. *iznimne mjere*, u Hrvatskoj komeserijat, u Kranjskoj protežiranje Nijemaca, a isto tako u Banatu i Bačkoj protežiranje kolonista.

Pr.: — Vi ste se smatrali pozvanim da osvetu izvršite, a niste mislili da se na kakav način moraju Srbi i Hrvati ujediniti?

Op.: — Ja sam vjerovao da će se ujediniti, ali o tom nisam radio. Ja sam čvrsto držao da je to stvar daleke budućnosti.

Pr.: — Kad ste govorili sa Čubrilovićem,[384] čim je kazao da treba dočekati prijestolonašljednika, Vi ste pristali?

Op.: — Jesam.

Pr.: — U kakvoj vezi stoji prijestolonašljednik sa stanjem Slavena u Austro-Ugarskoj?

Op.: — Ja sam ga smatrao kao predstavnika sile i mislio sam da ću tim najbolje osvetiti proganjanje.

Pr.: — On nije imao nikakvu silu, nego je bio vojnički inspektor, nije on bio vlada. Niste ga dakle mogli smatrati predstavnikom te vlade.

Op.: — On je imao upliva. Kao prijestolonašljednik, on je imao neku riječ.

Pr.: — Nije tako da morate baš na njemu praviti osvetu.

Op.: — Tim se najjače postigla osveta.

Pr.: — Ja mislim da (je tu) kakav drugi razlog. Kako ste smatrali prijestolonašljednika: da je on valjan, vrijedan, osobito u vojničkim stvarima?

Op.: — Ja sam imao uvjerenje da je naklonjen baš nama Slavenima više nego Mađarima.[385]

Pr.: — Jeste li bili toga uvjerenja?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Po tome Vam je morala biti težnja da on ostane na životu, da bude bolje Slavenima. Baš da se osvetite čovjeku od koga je zavisila budućnost naroda. Jeste li čitali članak »Hrvatskog dnevnika« onoga dana kad je došao pok. prijestolonašljednik, gdje se kaže: »Prijestolonašljednik je naša nada«.[386] Dakle razlog osvete i sve drugo što navađate, to ne stoji.

Op.: — Ja sam odmah kazao svoj motiv, čim me je pitao istražni sudac.[387]

---

[384] Od pitanje pretsj. senata: »Kad ste govorili sa Čubrilovićem . . .«, pa do: Popović: Tim se najjače postigne . . .« (s. 133) — izostavljeno kod Ph. (76). M. (221) — kao u orig.

[385] M. (222) dodao prema Ph. (76): »J'ai entendu qu'il ne restait qu'une heure à Budapest quand il y allait«.

[386] Ph. (76): »Sei gegrüsst unsere Hoffnung!« M. (222): »L'héritier du trône est notre espoir«.

[387] Ph. (76): »Ich sagte sogleich, dass ich ihn nicht für seine Person zu töten beabsichtigte, sondern ich glaubte, in ihm alle jene Kreise zu treffen, welche die Slaven bedrücken.« M. (222) je očevidno kombinovao oba teksta: »A. — J'ai indiqué ce mobile aussitôt que le juge d'instruction m'a interrogé. Je n'avais pas l'intention de l'atteindre personnellement, mais je voulais me venger sur lui des cercles qui oppriment les Slaves.«

Pr.: — Baš stoga ne mogu shvatiti Vaše mišljenje kako ste mogli doći do toga, akoprem je bio prijatelj Slovena da ga uništite. Vama je bilo stalo do toga da Slaveni ne budu nikada zadovoljni pod Austrijom?[388]

Op.: — Nije to bila moja težnja. Ja sam mislio da će biti osveta najjača tako, ako se njemu kao prijestolonašljedniku Austro-Ugarske Monarhije osvetim.

Pr.: — Kako je dakle bilo? Vi ste se sastali sa Čubrilovićem i onda je on rekao da bi ga trebalo dočekati. Što je rekao, na koga treba da se obratite?

Op.: — Onda je on meni to ponudio. Nije ponudio, nego sam ja pristao. Ja sam kazao: »Kako ćemo kad nema oružja?«, a on je rekao da zna čovjeka i da će se pobrinuti za sve. Onda o tom nismo više govorili. Kašnje je kazao da je taj čovjek Ilić i da ćemo izvršiti atentat bombama i revolverima.

Pr.: — Kako je išla cijela stvar?

Op.: — Ja sam se sa Ilićem već prije poznavao. Ja sam bio u prvom godištu Preparandije, a on u četvrtom, ali se nikada s njime nisam družio. S njime sam u subotu govorio. Čubrilović je rekao da ćemo dobiti oružje i onda smo otišli na Bembašu i tamo nam je Ilić dao oružje.

Pr.: — Je li ko pucao?[389]

Op.: — Jest, Ilić iz moga revolvera.

Pr.: — Ilić kaže da se ne sjeća da je ispucao hitac.

Op.: — Jest ispucao.

Pr.: — Da niste bili Vi pucali prigodom atentata? Gdje ste Vi čekali?

Op.: — Na ćošku Ćumurije ul. i keja.

Pr.: — Dakle malo dalje od mjesta gdje je bačena bomba?

Op.: — Jest.

Pr.: — Dakle Vi niste pucali?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jeste li se sastali sa drugim đacima i pripovijedali im.

Op.: — Nisam nikome osim Kranjčeviću. On je moj prijatelj i ja sam mu priznao da ćemo izvršiti atentat na prijestolonašljednika. On je kazao da se čuvamo i da je to nepromišljeno što činimo.

Pr.: — Što ste tražili od njega?

Op.: — Nisam ja njega molio da ostavim stvari kod njega, niti je on meni obećao.

---

[388] Ph. (76) nastavlja na ovu rečenicu: ... »und darum wolliten Sie gegen Ihn Ihre Hand erheben? Das war das Motiv, das sie führte, Aufruhr und Verwirrung in der Monarchie hervorzubringen. Pop.: Nein. Ich dachte diese Rache wurde die stärkste Warnung für die herrschenden Kreise sein.« M. (222) je i ovdje izvršio kombinaciju tekstova: »P. — C'est justement pourquoi je ne puis comprendre votre pensée. Comment avez-vous pu concevoir le projet de le tuer alors qu'il était bien disposé envers les Slaves? Vous teniez à ce que les Slaves ne fussent jamais contents sous l'Autriche? Vous vouliez fomenter l'insurrection et le désordre dans la Monarchie? A. — Ce n'était pas mon désir. J'ai pensé que cette vengeance constituerait l'avertissement le plus efficace à l'adresse des cercles gouvernants«.

[389] Ph. (76) izostavljen sav tekst koji se odnosi na Ilićevo pucanje u tunelu na Bembaši. M. (223) — kao u orig.

Pr.: — Ima drugih koji kažu da ste se Vi s njim sporazumili da ćete ostaviti stvari kod njega, a onda su i oni.[390]

Op.: — Ja nisam.

Pr.: — Jeste li odlučili da ćete izvršiti atentat?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Zašto ga niste onda izveli?

Op.: — Nisam imao hrabrosti.[391] Ja ne znam šta mi je bilo.

Pr.: — Šta ste radili sa bombom?

Op.: — Čim sam čuo kad je Čabrinović bacio bombu, mislio sam da je bacio Čubrilović i mislio sam uteći kući, ali sam vidio, da neću moći kroz korzo proći i onda sam se vratio i ostavio bombu u podrumu kod Prosvjetnog Savjeta.

Pr.: — Niste kazali Kranjčeviću da Vas čeka poslije atentata da ćete mu predati bombu.

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jeste li dobili ciankalia?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što ste radili s njime?

Op.: — Ostavio sam ga u podrumu.

Pr.: — Jeste li bili prisutni kad je Čubrilović što govorio Kranjčeviću?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što je govorio?

Op.: — On je kazao ako mu može neke stvari ostaviti kod kuće, neka ga čeka u Skenderiji.

Pr.: — Jeste li mogli baciti bombu da ste htjeli?

Op.: — Jesam.[392]

Pr.: — Vi ste bio dobar đak, odlikaš?

Op.: — Jesam uvijek.

Pr.: — Jeste li došli ikad na misao da je atentat strašna stvar? Vidi se inače da ste Vi bolji nego svi koje smo imali, i da ste se dali zavesti. Kako je to došlo?

Op.: — Otkako sam bio zatvoren radi Pjanića, a bio sam nevin, onda sam počeo misliti na osvetu. Kad se ta prilika pružila, mislio sam da je najbolja.

Pr.: — Je li Vam žao?

Op.: — Jest, jer nisam mislio da će biti pošljedica rat.

Pr.: — Je li Vam žao osoba?

Op.: — Žao mi je vojvotkinje a njega mi nije žao, pošto sam se bio odlučio već prije da ću sam izvesti atentat.

Pr.: — Kako se otkrilo da ste Vi sudjelovali u atentatu?

Op.: — Ja ne znam. Kad sam došao kući, u 7 sati sam došao u Zemun, a u 11 sati su me zatvorili i ispitali.

---

[390] Ovo p. i o. izostavljeno je kod Ph. (77). M. (223): »P. — D'autres prétendent que vous êtes convenus de laisser les objets chez lui, et qu'eux aussi se sont entendus à leur tour? A. — Non, moi je n'ai rien convenu de semblable.«

[391] M. (224): »J'ai manqué de courage en le voyant«. Ph. (77): ... »hatte aber, wie schon gesagt, nicht den Mut«.

[392] Ovdje je M. (224) dodao iz Ph. kako se vidi iz nap. 391: »A. — Oui, mais, comme je l'ai dit, le courage m'a manqué«.

Pr.: — Vi ste otputovali u Zemun isti dan?

Op.: — Otputovao sam u utorak ujutro u 6 sati.

Pr.: — Dakle onda su Vas zatvorili?

Op.: — Jesu.

Pr.: — Vi ste htjeli pobjeći u Srbiju?[393]

Op.: — Nije, nego moji roditelji su u Zemunu.

Pr.: — Jeste li mislili da će se ikada otkriti Vaše sudjelovanje?[394]

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li obećali jedan drugom da ne ćete izdati?

Op.: — Ja nisam mislio da ću ostati živ. Imao sam namjeru, da sebe ubijem.

Pr.: — Zašto niste izveli samoubojstvo kad su drugi izveli atentat? Morali ste znati da ćete pasti pod sumnju.

Op.: — Ja sam mislio da ću ja izvesti atentat.

Pr.: — Zašto niste utekli u Srbiju nakon što je izvršen atentat?

Op.: — Mislio sam da neće odati.

Pr.: — Kako je došlo do toga da se saznalo?

Op.: — Ja ne znam ko je kazao, samo sam vidio iz pitanja što mi ih je gospodin u Zemunu stavljao da znadu sve i ja sam odmah sve priznao.

Pr.: — Imate li žive roditelje?

Op.: — Imam.

Pr.: — Šta Vam je otac?

Op.: — Školski upravitelj u penziji.

Pr.: — Imate li majku?

Op.: — Imam maćehu.

Pr.: — Morali ste misliti da će Vaš otac i familija trpjeti. Zar niste znali da ćete Vašeg oca unesrećiti?[395]

Op.: — Ne može on za mene odgovarati. Šta više on je bio u Zemunu, a ja u Sarajevu.

Pr.: — Jeste li Vi Bosanac?

Op.: — Rodio sam se u Prnjavoru, ali sam nadležan u Bežaniji kod Zemuna.

Pr.: — Što se tiče vjere, imate li vjeru?

Op.: — Imam ja svoju vjeru pravoslavnu.

Pr.: — Ali, znate li da vjera zapovijeda da se ne smije ubiti čovjeka?

Op.: — Znam.

Pr.: — Držite li ozbiljno ovu vjeru, ili samo tako?

Op.: — A, tako.[396]

---

[393] Mjesto: »u Srbiju« — Ph. (77): ... »nach Belgrad«, M. (225): ... »à Belgrade«.

[394] M. (225): P. — »Avez-vous craint d'être arrêté après l'attentat?« A. — Non. P. — Vous étiez-vous donc promis l'un à l'autre de ne point vous trahir? A. — Oui. D'ailleurs j'avais l'intention de me suicider. Je pensais que ce serait moi qui exécuterais l'attentat.« Ph. (78): »Präs.: Fürchteten Sie, nach dem Attentat verhaftet zu werden? Pop.: Nein. Präs.: Waren Sie also sicher, dass keiner von Ihren Kameraden Sie verraten werde? Pop.: Ja.«

[395] M. (226) dodao prema Ph. (78): ... »et que vous tacheriez son nom«. (... »dass Sie seinen Namen beflecken würden«).

[396] Ph. (78): »Nur so obenhin«. Daljnji tekst u vezi sa vjerskim osvjedočenjem P. izostavljen kod Ph. M. (226) — kao u orig.

Pr.: — Dakle ne vjerujete čvrsto.

Op.: — Ne.

Pr.: — Je li Vam poznato štogod o Tankosiću i Ciganoviću?

Op.: — Nije.

Pr.: — Jeste li bili kada u Srbiji?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jeste li poznavali od prije Principa i Čabrinovića?

Op.: — Čabrinovića nisam, Principa jesam, ali nisam s njime govorio.

Pr.: — A Ilića?[397]

Op.: — Poznavao sam ga iz Preparandije, ali intiman nisam bio s njime. Od ovih svih bio mi je najveći prijatelj Kranjčević, a sa Čubrilovićem sam se upoznao u zadnje doba.

Naumowicz: — Je li se među vama govorilo o tome da je pok. prijestolonašljednik bio na glasu vojskovođa i usljed toga da bi bio pogibeljan za Srbiju u slučaju rata?

Op.: — Nije.

Naum.: — Da li je to bio jedan od uzroka da ga uklonite?

Op.: — Nije.

Državni odv.: — Kako dolazite do te tvrdnje da je bio naš pok. prijestolonašljednik iniciator *iznimnih mjera?* Odakle ste to čuli?

Op.: — Ja nisam tvrdio da je bio iniciator. Ja sam kazao da sam se na atentat odlučio radi toga što se Slaveni proganjaju u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Drž. odv.: — Dakle Vi toga ne tvrdite?

Op.: — Ne.

Pr.: — Vi ste htjeli najodlučniji objekat?[398]

Op.: — Jesam.

Dr. Perišić: — Kažite što mislite o politici? Da li je Vaše političko uvjerenje izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije? Jeste li bili za to da se Bosna i Hercegovina otrgne od Monarhije i pripoji Srbiji?

Op.: — Nikada nisam bio za to, niti sam govorio o tome.

Per.: — Jeste li bili član kakvoga društva?

Op.: — U zadnje vrijeme pristupio sam Naprednoj organizaciji u Preparandiji.

Per.: — Je li se govorilo u toj organizaciji o tome?

Op.: — Nisam bio nikada na sastanku.

Per.: — Kako Vi sebi predstavljate to jedinstvo?[399]

Op.: — Ja sam sa svojim kolegama raspravljao o tome. Mi smo vjerovali u političko jedinstvo svih Jugoslavena da mora doći, ali da je to stvar daleke budućnosti i da mi to nikada dočekati nećemo; nego da moramo da radimo što više na zbliženju Srba i Hrvata i na kulturnom podizanju, jer smo najslabiji na kulturnom i prosvjetnom polju.

---

[397] Ph. (78) P. i o. u vezi sa Ilićem — izostavljeno. M. (226) — kao u orig.

[398] misli se: najuticajniji. M. (278) je tako preveo: »le plus influent«. Ph. (78): ova rečenica izostavljena.

[399] misli na političko jedinstvo Jugoslovena.

Per.: — Poslije toga, kad je bila bačena bomba, je li automobil vozio polagano kraj Vas?

Op.: — Jest.

Per.: — Je li Vam bila data mogućnost da izvedete atentat?

Op.: — Jest.[400]

Malek: — Na koji način je došlo do toga mješanja Popovića? Premda je mislio da je sigurno, u spisima, uredovnoj opomeni od 2 juna ustanovljuje.....[401]

Pr.: — Izvolite to kazati kad ćemo čitati spise. Ima li još koje pitanje?

DJELOMIČNO SASLUŠANJE NEDELJKA ČABRINOVIĆA (13 X 1914)

Dr. Premužić: — Čabrinoviću, čuo si, a i ti si sam rekao, dva tri puta je ta riječ pala da ste izgubili kuražu i da ste mislili da neće ništa biti od atentata. To ste sam rekao. Kako si ti dobio opet taj duh da izvedeš atentat, na temelju čega?

Čabr.: — Bilo je više stvari.

Prem.: — Kaži mi pravo sve, šta je djelovalo, eventualno osobe koje su (na te) djelovale?

Čabr.: — Kad sam došao kući bilo mi je vrlo lijepo, dočekali su me kako se nisam nadao. Bilo mi je čisto krivo što su me tako dočekali. Poslije sam se pomirio s time i bilo mi je lijepo. Pa onda kad sam pitao Principa: »Šta je?« Odmahivao je rukom.[402] Ja sam se sasvim pomirio sa tom situacijom. Ali u zadnje doba imao sam svaki dan svađu sa ocem zbog izostajanja od kuće do 9 i 10 sati. Njemu je bilo krivo i ružio me. On je čovjek nagle ćudi pa me to razjarilo, pa sam mislio da se kuda otskitam. Uvjek su kod mene bile misli o samoubojstvu. Ljutio sam se što se govorilo o zastavama[403] i to me raspalilo. Vrijeđala me i servilna lojalnost kojom je bio dočekan pok. prijestolonasljednik u Mostaru.

Prem.: — Jesi li s kime raspravljao o tom, o toj servilnoj lojalnosti?

Čabr.: — Ja sam se ljutio i nije mi bilo jasno zašto se neki Srbi drže kao Vladini mameluci.

Prem.: — Možda misliš Dimovićevu stranku?[404]

---

[400] Ph. (79): »Pop.: Er ging ganz langsam vorbei, ja, es war sogar stehen geblieben. Ich hatte das Attentat ruhig und sicher ausführen können, wenn ich gewollt hätte.« M. (228) je nešto izmijenio raspored p. i o., ali je smisao zadržao kao u orig.

[401] Ph. (79): »Malek (gegen den Präsidenten): Wie ist es überhaupt zu dieser Verhaftung gekommen? Das interesiert mich. Präs.: Ilić hat mir alle drei angezeigt und daraufhin wurde telegraphisch der Antrag ihrer Verhaftung gegeben.« M. (228): »Avocat Malek (au president) — Comment en est-on venu à impliquer Popović dan cette affaire? Cela m'intérese. P. — Veuillez nous reparler de cela quand nous arriverons à la la lecture des pièces. Y a-t-il d'autres questions?«

[402] M. (228). Rečenica: »Pa onda sam pitao Principa: „Šta je?" Odmahivao je rukom. Ja sam se sasvim pomirio sa tom situacijom.« — izostavljeno je, a također i kod Ph. (79). Tekst ove izjave Č. kombinovao je M. od oba teksta. Umetnuo je i rečenicu: »J'ai remarqué que ma mère prenait son parti«. Ph. (79).

[403] Misli na zastave na Ilidži (vidi nap. 374).

[404] Oportunistička, Vladinoj politici sklona grupa Srba u Bos. saboru, kojoj je stajao na čelu dr. Danilo Dimović, advokat i potpretsjednik Bos. sabora, rodom iz Slav. Broda. Organ ove političke grupe zvao se »Istina«. Izlazio u Sarajevu.

Pr.: — Ovakove komentare zabranjujem.

Čabr.: — Meni je to bilo nejasno, nisam razumio. Ja sam čitao samo revolucionarne knjige, pa mi je bilo nerazumljivo da Srbi izdaju list koji je za Vladu i da se taj list još zove »Istina«.[405] I mi smo ga u štampariji ismjehivali.

Prem.: — Pravoga poticatelja atentata nije bilo?

Čabr.: — Jest bio Vidovdan. Kad sam čuo da je Vidovdan i to mi je dalo poticaja. Osim toga govorili su mi u Sarajevu da sam špijun[406] i htio sam da kažem svima da nisam špijun.

Prem.: — Je li koja osoba direktno djelovala na tebe?

Čabr.: — To neka stoji. Ja sam na optuženičkoj klupi i niko nema da odgovara radi mene. Ja ću sam ponijeti[407] sa sobom u grob.

Pr.: — Vi ste kazali kod suca istražitelja da imate još mnogo stvari, ali ne ćete da kažete.[408]

Čabr.: — To je bilo u šali, zato što je on mislio da ja znam mnogo više. Ono nije bila nikakva audijencia. Ja sam sasvim prosto govorio sa prijestolonašljednikom. Onda kad je istražni sudac htio da načini nešto od toga, ja sam kazao da znam još mnogo.

Princip: — Što se tiče onoga hitca što kažete da je pucano, to nije tačno. Nego kod izvjesnih bomba imade jači prasak kad pukne kapsola.[409]

Malek: — Neki su đaci kazali za hitac da se Čubrilović ponosio, da je on ne jedanput, nego dvaput pucao.

Pr.: — Prekidam raspravu do sutra u osam sati i četrdeset pet minuta.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 14 X 1914 G.

(Početak u 8 sati prije podne)

(DJELOMIČNO SASLUŠANJE ČABRINOVIĆA, GRABEŽA I ILIĆA)

Pr.: — Čabrinoviću, Vi ste pripovijedali kad ste došli u Šabac, da ste otišli kapetanu i on vam je izdao propusnicu za željeznicu sa krivim imenima, (kao) da ste vi financijalni stražari. Kako to tumačite da jedan vojnik, kapetan čete i zapovjednik pogranične straže, krivotvori ispravu napisavši falična imena i to za drugu srpsku oblast,[410] vama u korist, ako ne zna ništa o tom što ste namjeravali, ako ne zna da vi hoćete kriomice preko granice.

Čabr.: — Meni nije poznato da je što znao.

---

[405] Ovdje se kod Ph. (79) nalazi i rečenica: »Das tat mir weh, dass ein Serbe sich zum Diener eines Fremden erniedrigt«. To je uzeo i M. (229): »J'étais peiné de voir des Serbes s'abaisser au rang de serviteurs d'un étranger«.

[406] Ph. (79): . . . »österreichischer Spion«. M. (229): . . . »un espion autrichien«.

[407] Ph. (79): . . . »dieses mein Geheimnis«. M. (229) . . »mon secret«. Ovaj Čabrinovićev odgovor je na pitanje adv. Premužića: »Hat hier in Sarajevo irgend jemand auf Sie eingewirkt? Ph. (79). Isto kod M. (229).

[408] Na ovo pitanje kod M. (229) u vezi posjete srpskog prestolonasljednika, nema Č. odgovora. Odgovor je sljedeći: »Čabrinović. — C'était par plaisanterie. Lorsque j'ai vu qu'il voulait échafauder quelque chose avec ma déposition, je lui ai dit que j'en savais encore beaucoup.« Kod Ph. (79) i p. i o. izostavljeni.

[409] Ovdje dodato: M. (79): »So hat man auch einen Schuss gehört, als Čabrinović die Bombe an den Pfeler anschlug«. Isto i kod M. (230).

[410] Oblast, njem. Behörde — nadleštvo ili državna ustanova.

Pr.: — Kako to da jedna oblast krivotvori za drugu oblast u svrhu da vi možete preći preko granice, ako za to ništa ne zna? Kapetan bi vas izbacio iz kavane i dao zatvoriti, kad ne bi znao o čemu se radi.

Ćabr.: — Mi smo mu donijeli jednu cedulju.[411]

Pr.: — Zar je dosta ime Ciganović? Zar je on tako velik gospodin? Zar njegova početna slova djeluju tako da svaki oficir radi ono što zahtijeva onaj koji ih donese?

Ćabr.: — Ja nijesam kriv da su to bila dva početna slova, a možda je tu bilo nešto po čemu je mogao znati ko nas šalje.[412] Propusnica koju smo dobili, nije bila za oblast nego za željeznicu da dobijemo pola karte.

Pr.: — Zašto je krivotvorio imena? Mogao je napisati vaša imena da ste daci, vi biste isto dobili pola karte?

Ćabr.: — Pred njim je bila jedna lista financiskih stražara i on je uzeo iz te liste ta imena.

Pr.: — To znači da se ne zna kod željeznice ko je taj dan prešao preko granice.[413]

Ćabr.: — Moguće. Ja nijesam pripovijedao da ništa nije znao. Možda je znao, ali mi nije poznato da li je znao.

Pr.: — Ima li u Šapcu koja politička oblast?

Ćabr.: — Ima Sresko načelstvo.

Pr.: — Zašto nijeste bili kod političke oblasti?

Ćabr.: — Mi smo se sreli sa čovjekom političke oblasti koji nam je pričao o vojnim bjeguncima: »Ne znamo što da radimo s njima, svaki dan ih dođe do pedeset«.

Pr.: — Zašto se nijeste obratili na političku oblast?

Ćabr.: — Mi smo imali cedulju za kapetana, pa nema smisla da idemo političkoj oblasti. Ciganović nam je direktno rekao da se čuvamo da ne bi Stojan Protić, ministar unutrašnjih djela doznao da putujemo u Bosnu.

Pr.: — To se krilo pred građanskim oblastima?

Ćabr.: — Na granici bi nas uhvatili i vratili natrag. Najprije je htio da idemo nekakvom poslaniku na granici, ali radi opreznosti, jer je poslanik mogao kazati šefu stranke, izabrao je on taj put da se nikom ne javimo.[414]

---

[411] M. (231) prema Ph. (80): »un petit mot de Ciganović«.

[412] M. (231) je kombinovao i ovaj Ć. odgovor prema Ph. i izvornom tekstu: »J'ignore ce qui a pu déterminer le capitaine; il est posible qu'il y ait eu là un signe lui permettant de savoir qui nous envoyait, car le jour précedent il était à Belgrade.« Ph. (80): »Ich weiss nicht, was auf dem Zettel stand. Ich gebe jedoch die Möglichkeit zu, der Major habe gewusst, um was es sich handelt; denn er war am Tage vorher in Belgrad.« (Nap.: Ph. stalno zamijenjuje zvanje kapetana sa majorom).

[413] Ovo pitanje i odgovor Ć., izostavljeno kod Ph. (80). M. (232) kao u orig. tekstu.

[414] Obzirom na važnost ove izjave Ć. donosimo oba teksta Ph. i M. Kod Ph. (80): »Befindet sich in Šabac eine politische Behörde, wie zum Beispiel bei uns? Cabr.: Ja, das „Sresko načelstvo" (Bezirksobrigkeit). Präs.: Warum meldeten Sie sich dann nicht bei der politischen Behörde, wenn sie die Grenze überschreiten wollten, sondern beim Major, der keine politische Obrigkeit ist? Cabr.: Als wir in Šabac ankamen, begegneten wir einem Beamten der politischen Behörde. Dieser erzählte uns, wieviel Arbeit er mit den Militärflichtlingen habe. Wir aber hatten an die politische Behörde keinerlei Empfehlung, ja, Ciganović sagte uns sogar ausdrücklich, wir sollten acht geben, dass niemand von der politischen Behörde über unsere Reise und den Zweck derselben etwas erfahre. Wenn das ruchbar wurde, so liesse uns das Ministerium des Innern sofort verhaften. Zugleich sagte uns Ciganović einige Zeit vor unserer Abreise, wir wurden auf dem Wege nach Bosnien zu einem Abgeordneten der Skupština kommen.« M. (232) »P. — Pourquoi ne vous êtez-vous pas adressés aux autorités civiles? — A. Nous avions un petit mot pour le

Pr.: — A Ciganović je govorio o *kanalu* između Sarajeva i Beograda?

Cabr.: — Ja sam to shvaćao kao *tunel*.

Drž. odv.: — Ti si kazao, i svi se branite da nijeste imali posla sa *Narodnom odbranom*. Kako vidiš, Ciganović je izričito kazao: »da ne bi doznao ministar unutrašnjih djela«.[415] Kaži mi, kako to da su vam dali sredstva baš dvojica istaknutih članova *Narodne odbrane*, kao što su Ciganović i Tankosić. Nadalje vidi se da vas je taj Ciganović uputio na vojničku oblast. Jedna vojnička oblast upućuje vas na drugu. Tebe su uputili baš na onoga Jakovljevića koji je istaknuti član *Narodne odbrane*.

Cabr.: — Nije mi poznato.

Drž. odv.: — Od Jakovljevića si otišao Dakiću koji je bio povjerenik *Narodne odbrane*. Oni drugi uputili su te na Veljka Čubrilovića i Miška Jovanovića koji su također povjerenici *Narodne odbrane*. Kako tumačiš da to nije bio posao *Narodne odbrane?*

Cabr.: — Ja to tumačim ovako: Meni nije poznato da su Ciganović i Tankosić članovi *Narodne odbrane* i istaknuti vođe. Kako vele drugi koji Tankosića bolje poznaju nego ja, on je pače s njima u protuslovlju i imaju neki konflikt. Oni su faktično dali ta sredstva i pomogli nam, ali faktično nijesu to učinili kao članovi *Narodne odbrane;* mogli su učiniti lično kao osobe same za sebe.[416] Popović je intiman ili kolega sa Ciganovićem, pa su to možda u Beogradu udesili.

Pr.: — Vi ste kazali da je kapetan Popović bio u Beogradu uoči toga dana?

Cabr.: — Jest, pitao nas je odakle smo došli, mi smo rekli: »Iz Beograda«, a on će na to: »Ja sam juče došao iz Beograda«. Možda je Popović zloupotrebio svoj položaj kao kolega Ciganovića, a tako isto moglo je biti i u Lozinci sa Grbićem. Dakić i Miško Jovanović bili su povjerenici *Narodne odbrane* pa su možda imali veliku vezu.

---

capitaine; nous n'avions aucune recommandation pour l'administration civile. Ciganović nous a même dit sans ambages de faire attention à ce que les autorités civiles n'apprennent rien de notre voyage et de son but. Si elles en avaient vent, le ministre de l'Intérieur nous ferait immediatement enfermer. P. — On cachait donc cela aux autorités civiles. A. — On nous aurait arrêtés à la frontière et fait rebrousser chemin. Tout d'abord, Ciganović voulait que nous ne nous adressions a un député de la région frontière; mais, pour plus de sûreté, il a choisi la route que nous avons suivie, craignant que le député n'en parlât au chef de son parti«. (Nap.: Radi se o Narodnoj skupštini u Beogradu).

[415] Ph. (81, nap. 45) citira *Hrvatski Dnevnik* od 12 maja 1916 br. 132 koji donosi akt Uprave grada Beograda, koji preveden (kod Ph. je na njemačkom) glasi:

Br. .... povjerljivo

Uprava grada Beograda. Policisko odeljenje, 17/30 juna 1914.

Gospodinu Ministru unutrašnjih dela

Beograd

Cast mi je Gospodine Ministre obavestiti Vas, da su juče naveče došla tri lica — bivši komite — gospodinu Svetoliku Saviću, vlasniku lista »Balkan« i preneli mu u ime g. majora Tankosića, da u svome listu ne smije ni pod koju cenu objaviti ma kakve veze atentatora Cabrinovića sa ovdašnjim ličnostima, njegovim poznanicima. Uopšte on u svome listu ne može ništa pisati što bi moglo ma i jednog Srbina kompromitirati, inače će se loše provesti.

Dok Vam ovo, Gospodine Ministre saopštavam, čast mi je javiti Vam da sam preduzeo mere za pronalaženje imena ovih bivših komita.

Upravnik grada Beograda
(Potpis nečitljiv).

[416] Ovdje je kod Ph. umetnuta rečenica (83): »Vielleicht taten sie das aus persönlichen Motiven, vielleicht auch darum, weil sie Mitglieder eines anderen Vereins sind«. M. (233) unio je tekst kao u orig.: »ils ont pu le faire personnellement, pour leur propre compte«.

Drž. odv.: — Milović i Mičić priznali su.[417]

Čabr.: — Oni su valjda prije imali nekih puteva kojima su išli, a sada smo i mi slučajno udarili tim putem, premda to nema s *Narodnom odbranom* ništa. Pošto su oni bili povjerenici *Narodne odbrane*, to se to dovodi u svezu s *Narodnom odbranom* i faktično izgleda da je to udešeno po nalogu.

Drž. odv.: — Nije to udešeno[418] nego je to istina.

Op.: — Vi možete to tvrditi, ali nije istina.

Pr.: — G r a b e ž, Vi ste pripovijedali o nekom sastanku u Topčideru. Gdje ste pucali?

Grabež: — U šumi.

Pr.: — Nijeste na streljani?

Grabež: — Nijesmo. Došao je kasnije stražar i kazao da ovdje u šumi ne smijemo pucati. Čim nam je uskratio, otišli smo.

Pr.: — Na streljani nijeste pucali?

Grabež: — Nijesmo, jer se samo nedjeljom može.

Pr.: — Princip, je li tako?

Princip: — Jest, pošto nijesmo (bili) članovi *Streljačkog društva*.

Drž. odv.: — Zašto ste s početka tajili da poznajete Tankosića i Ciganovića i uopće nijeste htjeli o tom ništa znati?

Grabež: — Svakako, stajao sam na principu da ne odam ni jednu sitnicu, ali sam odustao prinuđen odavanjem drugih.

Dr. Feldbauer: — Princip hoće nešto kazati.

Princip: — Ova željeznica nije bila privatna, a ja sam kapetana molio da nikako ne daje na našu adresu. On je pitao: »Kako ću dati?« Ja sam rekao: »Dajte nam vojnička imena«.[419]

Pr.: — Kako je to moguće da vojnička oblast na vašu molbu krivotvori isprave?

Princip: — On se ustručavao, ali pošto smo ga molili, a on je prijatelj Tankosićev, učinio je.

Pr.: — Otkle je znao da dolazite od Tankosića?

Princip: — Ja sam kazao da nas šalje Ciganović, a njemu da je Tankosić rekao da nas primi. Bez sumnje mu je rekao.

Pr.: — Čim je kapetan čuo da je tako, odmah vas je primio. Da, sad je jasna stvar.

Drž. odv.: — Jedno pitanje na Ilića. Vi ste s prvog početka kazali da ste Vi išli dolje u Mostar po Mehmedbašića, a jučer ste kazali da Vas je on pozvao dolje. Da nije moguće to, da je on imao četu koja je imala ubiti prijestolonašljednika u Mostaru, a nije mu uspjelo.

Ilić: — Ne znam.

---

[417] Kod M. (234) ova napomena glasi: »Milović et Mičić ont avoüe leurs rapports avec la »Narodna obrana«. Kod Ph. (82) — izostavljeno. Izostavljen je i daljnji tekst do pitanja prets. senata: Grabež, Vi ste pripovijedali o nekom sastanku . . .« M. (234) — kao u orig.

[418] Izraz »udešeno«, preveden je kod M. (234): »Ce n'est pas une supposition . . .« itd.

[419] Ph. (82) »Diese Eisenbahn ist ein ganz privates Unternehmen. Ich bat den Major, uns eine Legitimation auf den Namen eines Finanzers zu geben, denn nur so liess man uns mitfahren«. M. (234) je ostavio izvorni tekst, samo je početak promijenio prema Ph.: »Princip: Le chemin de fer dont il a été question appartenait à une compagnie privée: aussi ai-je prié la capitaine de ne pas nous mentionner sous nos noms; à quoi il a répondu: »Comment alors puis-je vous délivrer une piece?« Je lui ai répliqué: »Faites-nous paser des soldats«.

Drž. odv.: — Vi ste išli u Brod. Da nije tamo bila četa s istom svrhom? Vi ste za sve to znali.

Ilić: — Nijesam.

Drž. odv.: — Vi kažete da ste htjeli zapriječiti atentat, a zašto nijeste onda bombe posakrili, a ne dijelili u zadnji čas? Kako to tumačite?[420]

Ilić: — Nijesam smio da zauzmem energično držanje prema atentatu, jer sam znam da su bombe dobili od Ciganovića i da je Tankosić voda komita. Ja sam se plašio da mojim postupanjem ne dođem do otvorenog neprijateljstva.

Drž. odv.: — Valjda ste mislili da nam imponiraju komite, da Vas ne možemo zaštititi.

Ilić: — Jer sam držao da ću možda još koji put u Srbiju.

Drž. odv.: — Da ste išli u Srbiju, oni bi Vas ubili.

SASLUŠANJE VELJKA ČUBRILOVIĆA (14 X 1914)

Pr.: — Neka pristupi Veljko Čubrilović. Vi ste Veljko Čubrilović, jeste li kriv?

Op.: — U smislu optužnice nijesam, ali se osjećam kriv da sam ja donekle doprinio umorstvu.[421]

Pr.: — Neki kažu da nijesu krivi baš s toga što su usmrtili. Je li Vam žao?

Op.: — Meni je žao što je to počinjeno.

Pr.: — Pogledom na osobu, ili na posljedice?

Op.: — Na jedno i drugo.

Pr.: — Što Vam je žao?

Op.: — Ja sam protivnik svih atentata.

Pr.: — Od kada? Od Vašeg uapšenja?

Op.: — I prije toga.

Pr.: — A je li Vam žao što se tiče supruge prestolonašljednika?

Op.: — Jest.

Pr.: — Vi ste učitelj Srp.-prav. općine u Priboju. Gdje ste svršili škole?

Op.: — Četiri razreda u Novom Sadu, a četiri u Somboru.

Pr.: — Odakle ste rodom?

Op.: — Iz Bos. Gradiške.

Pr.: — Kako to da nijeste ovdje učili?

Op.: — Jer nas je devet iz Bos. Gradiške bilo u Novom Sadu u gimnaziji.

---

[420] M. (235) kombinovan tekst od izvornog i Ph.: »Le Procureur. — Vous dites avoir voulu empêcher l'attentat; pour quoi alors n'avez-vous pas jeté les bombes au lieu de les distribuer au dernier moment, puisque vous n'aviez pas la loyauté de dénoncer toute l'affaire aux autorités? Ainsi l'attentat n'aurait pas eu lieu.« Ph. (83): Staatsanw.: »Sie behaupten, dahin gewirkt zu haben, dass das Attentat nicht zustande komme. Warum haben Sie nicht einfach die Bomben weggeworfen, da sie sich schon bei Ihnen befanden, wenn Sie schon nicht soviel Loyalität bessasen, die Sache den Behörden anzuzeigen? Dann wäre es nicht zum Attentate gekommen.«

[421] Ph. (83): »Im Sinne der Anklageschrift nicht, aber sonst bin ich schuldig«. M. (236) — kao u orig. tekstu.

Pr.: — Ko Vas je izdržavao?

Op.: — Otac trgovac, a kasnije Vasilj Grđić(?)[422] Godine 1905 bio sam izabran u augustu mjesecu za učitelja u Tuzli i bio sam pet godina.

Pr.: — Da li ste se u Tuzli upoznali sa Miškom i da li ste s njim prijateljevali?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Je li on tada bio dobar čovjek?

Op.: — Živio je bonvivanski.

Pr.: — Čime se bavio?

Op.: — Radio je s ocem u trgovini.

Pr.: — Je li se bavio politikom?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jeste li se Vi bavili politikom?

Op.: — Bavio sam se našom domaćom i pratio sam političke događaje.

Pr.: — Kojoj ste stranci pripadali?

Op.: — Petra Kočića.

Pr.: — Onda ste prešli iz Tuzle u Priboj?

Op.: — Da, 1910 i tu sam bio sve do svoga uapšenja.

Pr.: — Jeste li putovali u Srbiju?

Op.: — U Srbiji sam bio dva puta otkada sam učitelj. 1906 godine na Učiteljskom kongresu u Beogradu dva dana. Iz Bosne i Hercegovine bilo je 40 učitelja. Drugi put sam bio ljeti godine 1911 sa ženom i sa sestrom i išao sam zajedno sa brčanskim *Sokolom*. Oni su dali javni čas u Banji Koviljači i Šapcu.

Pr.: — Jeste li se tom prilikom upoznali s kim?

Op.: — Jesam. Dočekao nas je kao predsjednik *Narodne odbrane* u Šapcu Boža Milanović. On je izrazio želju da nas posjeti. Ja sam bio starješina *Srpskog Sokola* u Priboju.

Pr.: — Je li postoji *Srpski Sokol* u Priboju?

Op.: — 1910 i 1911 je postojao. Ja sam bio vođa.

Pr.: — Ko ga je osnovao?

Op.: — Ja sam ga osnovao.

Pr.: — Kako to da ste se bavili sokolstvom?

Op.: — Bio sam u Tuzli sokolom. Godine 1907 počela su se osnivati u Bosni i Hercegovini sokolska društva. Kad je bio osnovan *Soko* u Tuzli, bio je već *Soko* u Sarajevu i Mostaru. Starješina *Sokola* bio je Pero Stojanović, a vođa profesor Stevan Žakula.

Pr.: — Da li je on bio u ono vrijeme u Tuzli kad i Vi?

Op.: — Nije. Miško Jovanović bio je podstarješina, a kasnije su ga izabrali starješinom.

Pr.: — Šta je bilo sa Božom Milanovićem?

Op.: — Ja sam otišao Boži Milanoviću u posjete. Bili smo u gornjem boju[423] i razmetnu se razgovor o Bosni i Hercegovini. Božo Milanović je rodom Bo-

---

[422] Ova rečenica se ne nalazi kod Ph. (84). M. (227) donosi kao u orig. samo bez upitnika uz ime Vasilja Grđića. »Prosvjeta«, srpsko kulturno i prosvj. društvo u Sarajevu izdržavalo je od svog osnutka (1902) siromašne đake. Vjerovatno je Vasilj Grđić, kao činovnik »Prosvjete« pomagao đa Čubrilović dobiva pomoć ili stipendiju.

[423] M. (228) — umetnuto prema Ph. (84): »Ma femme est restée en bas avec les autres dames«. Boj = sprat.

sanac. Poveo se razgovor o prosvjetnim prilikama u B. i H. i konstatovalo se da su prilike dosta slabo stajale.

Pr.: — Što Vi razumijevate pod kulturnim prilikama?

Op.: — Pismenost, osvješćenje samoga naroda, lična samosvijest koja je kod nas slabo razvijena. Rekli smo da je slaba inicijativa za taj rad. U to doba počelo se u nas sa analfabetskim tečajevima.

Pr.: — Jeste li govorili o političkim prilikama u Bosni?

Op.: — Nijesmo. Govorili smo kako bi bilo potrebno udruženje koje bi dalo pravac prosvjetnom radu u Bosni i Hercegovini. Onda je on naveo primjer kako oni čine. Naveo je *Narodnu odbranu* i naznačio njezino ustrojstvo. Kazao (je) na koji je način osnovana. U Beogradu kao prestolnici postoji najviše humanih i kulturnih društava. Svi pretsjednici društava, članovi su *Narodne odbrane* i biraju posebnog pretsjednika. U Beogradu je centrala, a članom *Narodne odbrane* je svaki čovjek u Srbiji koji je član bar jednog kulturnog društva, bilo sokolskog« . . .

Pr.: — Vi smatrate da je *Sokolsko društvo* kulturno? (Anti)alkoholička društva spadaju također pod zaštitu *Narodne odbrane?*

Op.: — To bi bio Centralni odbor. Tako je isto u većim mjestima postojao od predsjednikâ sviju društava jedan odbor koji je izabrao predsjednika.

Pr.: — Jeste li govorili o političkim tendencijama?

Op.: — Apsolutno ne.

Pr.: — Je li Vam ponudio mjesto povjerenika?

Op.: — Ja sam kazao da takvu koncentraciju Zemaljska vlada u Bosni ne bi dozvolila radi toga, jer je prigodom osnivanja *Prosvjete* . . .

Pr.: — *Prosvjeta* je već imala ovu zadaću koju ima *Narodna odbrana.* Zašto je bilo potrebno da se ovdje razvija *Narodna odbrana?*

Op.: — Ja ne znam. *Prosvjete* do godine 1901 nije bilo. U tom smo smislu govorili. Kasnije je on mene pitao bi li je htio raditi; ako treba on bi mi dao upute. Ja sam rekao: »Drage volje.«

Pr.: — Kako može *Narodna odbrana* proširiti djelovanje izvan granica Srbije, jedno društvo isključivo u kraljevini Srbiji? Vi ste se odmah ponudili da ćete primiti da budete povjerenik.

Op.: — Ja to nijesam shvatio s političkom tendencijom. Ako treba kakvih uputa . . .

Pr.: — U kojem smislu uputa?

Op.: — Moralne potpore, savjeta.

Pr.: — Za to treba da se osnuje organizacija kao u Srbiji?

Op.: — Ja nijesam dalje razmišljao, niti sam radio. Ja sam rekao: »Biću zahvalan ako mi date saveta«.

Pr.: — Sporazumjeli ste se da ćete se dopisivati?

Op.: — Bilo je potrebno da stojimo u izvjesnoj vezi. Ja sam rekao da ću poštom slati. »Možete poštom, odgovorio je on, ali ja ću poslati jednoga seljaka koji će Vam biti na ruci ako što treba«.

Pr.: — Koliko treba iz Priboja u Šabac?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Tri do četiri dana. Svakako, je poštom jeftinije.

Op.: — Ako bi trebalo da se prenese knjiga, tako sam ja shvatio.

Pr.: — Knjige se može također s poštom poslati. Knjige kojima je oduzet Postdebit,[424] veleizdajničke su.

Op.: — Ono što je zabranjeno, to čovjeka interesira. Ja nijesam uopće razmišljao o tom razgovoru. Od godine 1911 do hapšenja, nije bilo nikakvih veza sa Božom Milanovićem. On je čovjek utopista, on misli idealno.

Pr.: — Po čemu to znate?

Op.: — To sada uviđam.

Pr.: — Šta ste sada kazali, to je lijep, pošten rad.

Op.: — On je čovjek od 60 godina, uživa u tajnim vezama, ne misleći ni na kakve posljedice, pa zato mu nijesam mogao kazati: »Neću«. Zašto da mu kažem? On je u lijepoj formi rekao, a ja sam znao da to nikada neće doći do ostvarenja.

Pr.: — Jeste li položili zakletvu i zadali poštenu riječ?

Op.: — Nijesam ništa. Samo sam kazao: »Drage volje primiću upute od Vas u prosvjetnom pogledu«.

Pr.: — Jeste li primali od njega pisma, ili Vam je spremio izreske iz novina?

Op.: — Nikada.

Pr.: — Što je bilo s vezama?

Op.: — Godine 1912 došao je k meni jedan seljak i kazao: »Ako treba što iz Srbije, preniječu ja«. Zove se Jakov Milović.[425]

Pr.: — Je li iz Priboja, ili iz daleka?

Op.: — Četiri sata daleko.

Pr.: — Pa kako bi ste njega zvali?

Op.: — On je često puta prolazio. Kazao je da dolazi, pa ako budem što trebao da mogu po njemu prenijeti. On je na mene učinio utisak švercera.

Pr.: — A pisma?

Op.: — Za pisma ne znam.

Pr.: — On tvrdi da je od Vas primao pisma.

Op.: — Ja to ne mogu dopustiti premda je Jakov Milović priznao. Ja njemu apsolutno nikakva pisma nijesam dao, uopće ne bih znao što bih pisao.

Pr.: — Jeste li opazili da je Božo Milanović imao važnu zadaću u Šapcu?

Op.: — Nije mi poznato.

Pr.: — On je imao vrlo važnu zadaću istodobno kako je bio predsjednik »Narodne odbrane«.

Op.: — Meni je nepoznat taj rad.

Pr.: — On je bio poglavar cijele špijunaže u Bosni i Hercegovini. Na njegovu adresu spremalo se sve, a on je spremao dalje u Beograd.

Op.: — Meni je to potpuno nepoznato.

---

[424] Počevši od 1878 godine pa sve do svoga opstanka u Bosni i Hercegovini, austro-ugarska uprava je vodila najstrožijeg računa o tome da u Bosnu ne ulaze knjige i novine, koje je cenzura, odnosno Zemaljska vlada u Sarajevu oglasila kao štetne po interese uprave. Takvim knjigama, novinama i sl. oduziman je postdebit, ili kako se to službeno nazivalo »proglašavane su propalim«. Onaj ko ih je ilegalno dobivao, bivao je kažnjen. Stoga su novine po nekoliko puta mijenjale svoje ime, koje bi svaki put bilo identifikovano, a novine ponovo zabranjene.

[425] M. (241): »P. — Comment s'appelait ce paysan? A. — Jakov Milović. Je ne savais alors pas son nom; c'est l'acte d'accusation qui me l'a appris«. Ph. (86) »Früher wusste ich seinen Namen nicht, ich erfuhr ihn erst aus der Anklageschrift. Er heisst Jakov Milović.«

Pr.: — U procesu iz Banje-Luke osuđen je bio jedan radi špijunaže. Zaista pronađena su pisma koja su sva adresirana na Božu Milanovića.[426] Ima prijava da je to bila glavna agentura špijunaže za Bosnu i Hercegovinu.

Op.: — Nije mi poznato nikako.

Pr.: — Kako se desio sastanak sa đacima?

Op.: — Pošao sveštenik Jovo Jovanović u Mezgraju. Vrijeme je bilo čas lijepo, čas ružno. Ja sam pošao s njim, pa kad sam prolazio putem, rekao sam mu: »Ako bude velika voda, ne smijem dalje jer nijesam osobit jahač«. On je kazao da neće biti, a ja sam mu odvratio: »Vidjećemo na prvom mjestu«. Kad smo krenuli s glavne ceste, vidim Jakova Milovića i jednog seljaka koji mi je bio nepoznat.

Pr.: — Nakon dvije godine što ste ga opet vidjeli i odmah ste ga upoznali?

Op.: — Skinuo mi je kapu. Vidio sam ja njega u Priboju jedan ili dva puta poslije onog sastanka. On mene pozdravi a ja ga upitam: »Kućeš?«[427]

Pr.: — Nijeste mu znali imena?

Op.: — Kazao je, ali sam zaboravio. On kaže: »Ja sam pošao do tebe«. »Pošto?«, upitam ja. — On će: »Nijesam ja sam, još su dvojica, — ne znam je li rekao: đaka ili drukčije, — koji hoće s tobom da se sastanu«. Ja sam na to rekao popu: »Zbogom«, jer je voda bila duboka, da pređem. »Pope, ne smijem ići na Mezgraju zbog velike vode«, a pop se nasmije: »Što si taka strašivica?« Nego ja krenuh u selo. Bijaše to nekoliko pred danom Trojice.[428] Onda je molitva u Priboju pa je običaj proslaviti taj dan i htio sam kupiti janje. Oprostio sam se s popom i pošao s Jakovom, a pred nama su pošli đaci, i to njih dvojica. Danas znam da je jednome ime Princip, a drugome Grabež. Đaci su bili sakriveni u šikarje. Ja nijesam znao gdje su bili. Kako seoski drumovi krivudaju, kad smo došli sasvim blizu, izađu pred nas i predstave nam se. Ja sam njihova imena zaboravio i prepoznao sam ih opet u istrazi. I ja se njima predstavim, a oni pitaju: da li mogu dobiti kola za Tuzlu. Ja odgovorim: »Možete otići preko sela. Ako uzmognem naći kola, dobićete ih, a vi onda izađite na kraju sela na glavni drum«. Oni su na to pristali. Na to oni isprate seljake Milovića i Miloševića.

Pr.: — Pri rastanku, kad su seljaci otišli, jeste li im štogod kazali?

Op.: — Nijesam ništa.

Pr.: — Zar nijeste jednom kazali da ide gore, a drugomu da ide dolje?

Op.: — Nijesam kazao.

Pr.: — Jesu li đaci prije toga kazali da imaju štogod sobom?

Op.: — Nijesu. Nego kad sam pristao da im nađem kola, onda su me zamolili za bisage.

Pr.: — Ko je nosio bisage?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Nijeste ih pitali što će im bisage?

Op.: — Nijesam. Mi smo otišli uz brdo i skrenuli lijevo. Grabež je zastajao za nama; ja sam mu ponudio konja a on nije htio. Jednom mi je upalo u

---

[426] Ph. (86): Ovdje umetnuto: »Diesse Briefe sind fast alle chiffriert.« M. (242) — doslovno kao kod Ph.

[427] Pokvareno je u Bosni govori: kućeš, mjesto kuda ćeš. Zbog originalnosti svuda ostavljeno: kućeš.

[428] Trojice — pravoslavni praznik Spasovdan, koji je 1914 g. bio 7 juna po nov. kal.

oči da su (bisage) teške. »Što imate tu?«, a Princip mi je izbjegavao odgovor. Što tu može da bude? Da su knjige, ne bi krio, da su to njihove stvari, bile bi spakovane u kutiju. To je u meni pobudilo radoznalost. On je izbjegavao odgovor, ali ja sam počeo sumnjati. Padne mi na pamet da nije unutra oružje, naročito barut, jer mi je bilo poznato da se to često kriomčari, pošto je barut iz Srbije jevtiniji. On me pogleda i meni kao munja sinu misao.

Pr.: — Jeste li znali prije da će doći prestolonasljednik u Sarajevo?

Op.: — Jest, čitao sam baš neki dan u novinama pa mi je pala na pamet misao: da nije oružje u vezi sa prestolonasljednikom. Ja sam s mjesta kazao Principu tu svoju pisao: »Molim te kaži, nije li oružje za prestoljonasljednika, jer on dolazi?« Princip je zastao i energično kazao jednu okolnost koju nijesam kazao u istrazi.

Pr.: — Šta je rekao?

Op.: — Teško mi je reći. Kasnije, kad je to kazao, bio sam primoran.

Pr.: — Kažite, pod kojim okolnostima bili ste primoran?

Op.: — Teško mi je, ali naposljetku ja ću kazati. Princip je pogledao u mene i potpuno energično prišao: »Kad hoćete znati, da, jest za to, i mi idemo da izvršimo atentat na prestoljonasljednika, a kad znate za tu stvar, morate šutiti. U slučaju da ju izdate, bićete uništeni Vi i Vaša porodica«.

Pr.: — Zašto to nijeste htjeli prije kazati?

Op.: — Ja nijesam htio kazati, ja sam se bojao. Onoga časa bilo mi je jasno: bombe se nose, dva đaka idu, da iza Principa stoji revolucionarna organizacija, da tu mora biti netko jači, jer su unutra bombe koje oni ne mogu kupiti.

Pr.: — Grabež je kazao da se mogu kupiti u Beogradu u svakom dućanu.[429]

Op.: — Ne znam. Ujedno sam se sjetio svega što sam čitao o radu revolucionarnih organizacija bugarskih i srpskih i imao sam tešku borbu sam u sebi, imao sam rešpekt, a imao bih da je došlo i dijete od osam godina. I ja sam pod utjecajem tih Principovih riječi dalje činio sve što su od mene zahtjevali. Ja sam prigovorio Principu da nije lijepo, da nije pošteno da mene bez moje rođene privole vodi u to, a Princip je kazao: »Neko radi milom, a neko silom, a ti upamti što sam kazao!« Ja sam na to šutio.

Pr.: — Jeste li prije govorili sa Božom Milanovićem da bi se moglo tako šta dogoditi?

Op.: — Nijesam nikada.

Predsjedatelj predočuje optuženiku iskaz od 23 jula, u kojem je rekao: »Čim je onaj seljak sa đacima izbio, odmah sam znao da mi imadu javiti važnu vijest od Narodne odbrane i đake sam primio«.

Op.: — Ja sam priznao u istrazi radi toga jer mi nijesu bile poznate okolnosti. Ja sam se bojao osvete na mojoj porodici.

Pr.: — Kako to tumačite da je Narodna odbrana u svezi sa atentatom?

Op.: — Ja sam smatrao da je to čisto kulturno društvo. Da sam znao da je za atentat, ne bih priznao.

---

[429] Od pitanja pretsj. senata: »Grabež je kazao« itd. pa do odgovora optuž. Velj. Čubrilovića: »Tako smo došli« . . . (s. 149) — izostavljeno kod Ph. (88).

Predsjedatelj čita optuženomu gornji iskaz, u kojem kaže: »Ja sam bio vjeran svojoj riječi što sam je dao Boži Milanoviću i bez promišljanja primio sam ove đake«.

Op.: — Ja sam radi toga tako rekao, jer sam mislio da je bolje tako kazati nego priznati ovu okolnost.

Pr.: — Da su Vam đaci prijetili, toga nijeste smjeli priznati, a ocrniti rad Narodne odbrane, to ste mogli.

Op.: — Ja se nijesam bojao za sebe, nego za svoju porodicu.

Pr.: — Od đaka nijeste se trebali bojati.

Op.: — Ja sam za to kazao za *Narodnu odbranu*, jer mi je bilo poznato iz novina da ima organizacija, koje se osvećuju čitavim porodicama.

Pr.: — Jesu li Vam đaci kazali da im za leđima stoji organizacija?

Op.: — Dali su mi naslutiti tim što su zaprijetili.

Princip: — Ja sam rekao da sam mu to rekao na putu.

Pr.: — Kad ste to čuli da je to vrlo pogibeljno, zašto ste u to upleli druge osobe?

Veljko Čubrilović: — Morao sam. Nijesam imao svojih kola.

Pr.: — U koga ste tražili? U Vašega kuma?

Op.: — Tražio sam onoga s kojim sam bio najbolji prijatelj. Prije kuće Mitra Kerovića, mi smo se rastali.

Pr.: — Vi ste kazali da ih je Neđo vodio u kuću kriomice.

Op.: — Nijesam to kazao. Mitar ih je pozvao u kuću, a ne ja.

Pr.: — Što je bilo dalje?

Op.: — Tako smo došli do Kerovića kuće. Ja sam imao namjeru da na dva mjesta potražim kola. Ako ne bude kola u Kerovića, da idem u Lopare. Kad sam došao Kerovićima, vidio sam Neđu, a đaci su ostali na brdu. Neđo je imao zavezanu ruku. Kad je došao Mitar, pitao sam ga: »Možeš li dati kola za đake?«, a on je kazao: »Mogu, a gdje su ti đaci?« »Eno tu gore!« Ispočetka se nećkao. Mislio sam: ako ne bude htio dati, da ih vodim dalje. Kad je pristao, Neđo je otišao po đake, a Mitar je otišao u kuću i skinuo bisage. Bio sam vrlo uzbuđen i molio ga vode i rakije. On je iznio i ja sam jednu čašu za drugom popio. U taj mah došli su unutra Grabež i Princip i sjeli. Oružje sam unio u kuću i metnuo na krevet. Tu smo sjedili i došao je Neđo.

Pr.: — Ko je bio u sobi?

Op.: — Mitar i Neđo. Glavni je dogovor bio: ko će ići u Tuzlu.

Pr.: — Je li Mitar pripovijedao da im trebaju kola?

Op.: — Jest. Mitar je obećao kola. »Neđo, rekao je Mitar, 'ajde Cvijanu Stjepanoviću pa se dogovorite!« Razgovor bijaše između mene i Neđe, da smjesta zove Blagoja i Jovana. Neđo je zovnuo, a ujedno je zovnuo Cvijana Stjepanovića. Zatim smo sjeli; ženske su poslužile kavu, a Mitar je naredio da se postavi sofra. Sjedili smo i razgovarali. Onda su stigli Blagoja i Cvijan. Za Jovana ne sjećam se da li je dolazio u sobu. Razgovarali smo o običnim stvarima: o izboru, jer je u susjednom kotaru bio izbor i bila je borba između

pristaša Kočićeve i *Narodne stranke*.[430] Tu se ispostavilo da sam ja pristaša Kočićeve stranke, a Princip da je neutralan. Grabež je spavao. U to su stigli Vlaho[430a] i Jovan. Pod utjecajem, a nešto iz povjerenja spram Kerovićima jer su mi kumovi, ja sam im rekao da se prokriomčari oružje u Tuzlu. Rekao sam da treba oružje prenijeti u Tuzlu i da će oni to učiniti. Ne sjećam se izraza.

Pr.: — Jeste li Vi pokazali oružje?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Šta ste izvadili?

Op.: — Bombe. Htio sam ih otvoriti ali nijesam znao. Onda je ustao Princip i pokazao im.

Pr.: — A oni su dragovoljno slušali. Bilo je zanimljivo za njih.

Op.: — Svakako.

Pr.: — Je li izvadio revolvere?

Op.: — Ne sjećam se. Čini mi se da je pokazao jedan brovning pištolj.

Pr.: — Je li kazao koliko ima bomba i revolvera?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Nijeste se sporazumjeli ko će prenijeti?

Op.: — Princip je tražio da te bombe prenesu seljaci u potpašaju, svaki po 3 bombe i po 2 revolvera. Izričito nije rekao koliko (ih ima). Ujedno je Princip tražio od mene da napišem pismo.

Pr.: — Vi ste upleli u stvar Vašega kuma i cijelu familiju. Jesu li oni kazali kome su nosili revolvere i bombe?

Op.: — Čim smo se sastali, prije nego li je Princip prijetio, prije nego li je kazao za atentat, pitao me: bili bio tako dobar i preporučio (mu) čovjeka u Tuzli, ako bi štogod zatrebao. Ja sam poznavao Miška Jovanovića kao vrlo poštena čovjeka.[431]

Pr.: — Jeste li bili uvjereni da će ih Miško primiti?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Je li Vam poznato da je Miško Jovanović štogod u »Narodnoj odbrani«?

Op.: — Jest. Kad sam razgovarao sa Božom Milanovićem, on mi je rekao: »Da li bi mogao naći čovjeka u Tuzli?« Ja nijesam bio povjerenik *Narodne odbrane* i nijesam u tom smislu radio. To sam rekao, rekao sam samo forme radi. Ja sam mu rekao da ne znam, ali ako mogu, ja ću mu poslati. Kad sam se sastao sa Miškom Jovanovićem, ja sam mu rekao da sam razgovarao sa Božom Milanovićem: »Pa ako hoćeš, a ti otiđi tamo zgodnom prilikom«, jer sam znao da Miško ide sestri u Beograd, a ako ga put nanese da se svrati Milanoviću i s njim porazgovori. Poslije mi je Miško Jovanović kazao da se primio te časti.

---

[430] Da je M. (247) ovdje dopunio tekst doslovno po Ph. (88), vidi se po nepoznatim imenima koje citira, a kojih nema u izvor. tekstu. Ovdje dopunjeno: »On parla de choses courantes, des élections, car dans l'arrondisement de Brčka, il y avait lutte électorale entre Milićević et Stočević«.

[430a] Iz izvornog teksta, opet, uzeo je M. (247) pogrešan naziv »Vlaho et Jovan«? a treba Blagoje i Jovan. Kod Ph. (88) pravilno: Blagoje i Jovan.

[431] M. (248) dodato prema Ph. (89): »Je lui ai dit qu'il pouvait aller chez Miško Jovanović qui était un Mécène pour les étudiants.«

Pr.: — Jeste li bili uvjereni da će on primiti đake.

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Šta ste mu pisali?

Op.: — Ne mogu se sjetiti tačno riječi. Rekao sam da im bude na ruku.

Predsjedatelj predočuje optuženomu iskaz od 22 jula: da primi, vjeruje i da se s njima sporazumi.

Op.: — Ako sam tako kazao, onda sam se bolje sjećao. Ja sam ih uopće preporučio.

Pr.: — Vi ste prije kazali da ste Vi izvadili bombe i revolvere iz bisaga.

Op.: — Nijesam sve izvadio.

Pr.: — Sporazumili ste se da će oni uzeti bombe i revolvere. Je li Mitar znao da će ih Neđo i Cvijan prenijeti?

Op.: — To ja ne znam; Mitar je tamo bio.

Pr.: — Je li Blagoje znao?

Op.: — Oni su svi ulazili i izlazili. Ne može se kazati kad je ko bio.[432]

Pr.: — A Jovo?

Op.: — Ne znam da je Jovo bio.

Pr.: — U koje doba noći su otišli?

Op.: — Ne znam. Ja sam otišao kući.

Pr.: — Jeste li pripovijedali u koju će svrhu u Tuzlu?

Op.: — U Kerovića kući nijesam pripovijedao.

Pr.: — Jeste li vani pripovijedali?[433]

Op.: — Vani me je pitao Blagoje. Rekao je: »Zlo je brate«. »Što je?« »Upali smo u veliku nepriliku«. Kakovu?« »Nose ti đaci oružje da učine atentat na prestoljonasljednika Ferdinanda ako dođe u Sarajevo«.

Pr.: — To je čuo Neđo?

Op.: — Jest, čuo je. Ja sam otišao.

Pr.: — Nijeste se brinuli za ovu stvar?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li pitali Kerovića da li je preneseno oružje?

Op.: — Pitao sam Cvijana Stjepanovića: »Jeste li predali?« — »Jesmo«. — »Je li primio?« — »Jest«. To smo razgovarali u dućanu.

Pr.: — Jeste li Vi otišli nakon toga u Tuzlu?

Op.: — Bio sam u Tuzli, 20 maja po starom kalendaru.[434]

Pr.: — Dakle 2 juna.

Op.: — U oči cara Konstantina i carice Jelene. Bio sam zajedno sa ženom. Pošli smo kod ljekara. Prenoćili smo u gostionici, a ručali smo kod Miška Jovanovića jer smo s njim bili u kumstvu i prijateljstvu.

Pr.: — Jeste li štogod govorili o toj stvari?

Op.: — Pitao sam je li odnešeno oružje, a on je rekao da nije odnešeno, da se još nalazi kod njega. Kod ručka je kazao da je došao čovjek koji će to oružje odnijeti.

---

[432] Ph. (89): »Einige gingen während der ganzen Zeit ein und aus, und ich weiss nicht was sie vom Gespräch hören konnten«. M. (249): — isto.

[433] Ph. (90): Ovo p. i o. kod Ph. (90) glasi: »Präs.: Haben Sie draussen jemand davon gesprochen, zu welchem Zweck diese Studenten die Reise machten? Čubr.: Ja, ich sagte es dem Blagoje«. M. (250) — doslovno kao u izvor. tekstu.

[434] Ph. (90) — netačan datum 21 maja; treba 20 maja. M. (250) — kao u orig.

Pr.: — Jeste li s njim govorili o svrsi oružja?

Op.: — Ja sam u istrazi kazao gosp. Filipoviću: »Ne mogu jamčiti niti na poštenu riječ da sam mu kazao. Čini mi se da sam kazao«. Gosp. tajnik bio je istoga dana u kancelariji[435] i stavio je to pitanje i ja sam rekao da sam imao namjeru da mu kažem, ali ne mogu ustvrditi jesam li kazao.

Predsjedatelj priopćuje optuženome iskaz od 19 jula gde je rekao da je kazao Mišku Jovanoviću, da će se onim oružjem počiniti atentat na prestoljonasljednika.

Op.: — Toga istoga dana bio sam u kancelariji i popravio sam taj iskaz.

Predsjedatelj predočuje optuženome iskaz od 24 jula gdje je optuženi s Jovanovićem, kad su išli na štaciju,[436] razgovarao o tim bombama; pitao Miška da li zna što će đaci s tim bombama. Ne sjeća se je li rekao svrhu tih bomba, ali »sam imao nakanu da mu kažem da će napraviti atentat«.

Op.: — Znam da sam imao namjeru.

Pr.: — Jeste li Vi pristaša jugoslavenske ideje?[437]

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li Vi zadovoljni s položajem Srba u Bosni i Hercegovini?

Op.: — Nijesam zadovoljan. U državnopravnom pogledu Bosne i Hercegovine tražim autonomiju Bosne i Hercegovine pod Habsburškom Monarhijom. Svaka je uprava dobra u kojoj je narodu dobro.

Pr.: — Jeste li upućivali đake da budu odani Previšnjoj kući?

Op.: — Ja sam radio prema nastavnom planu koji vrijedi za nas.

Pr.: — Vi nijeste mislili da bi trebalo Bosnu i Hercegovinu pripojiti Srbiji?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Da li je *Narodna odbrana* imala ta načela?[438]

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jeste li primili izvješće od Narodne odbrane?

Op.: — Nijesam.

Čita se uvod i izvješće *Narodne odbrane*.[439]

Pr.: — Ovdje se priznaje da je *Narodna odbrana* osim kulturne svrhe imala i drugu svrhu koju se nije smjelo ni u Srbiji iznijeti.

Pr.: — Koje godine je ta knjiga izašla?[440]

---

[435] M. (251) — ovdje umetnuta rečenica koja se ne nalazi ni kod Ph. (90): . . »il me rudoya et me renouvela la question«.

[436] Stacija — prema »Eisenbahnstation« — željeznička stanica.

[437] M. (251): »P. — Quels sont vos principes en politique? Ah! oui, vous êtes adhérent du parti Kočić. Etes-vous partisan de l'idée yougoslave? A. — Non.« Poslije toga slijedi pitanje: »Jeste li zadovoljni položajem B. i H.« — kao u izvornom tekstu. Ph. (90): »Präs.: Sagen Sie mir, welches sind Ihre Prinziplen in der Politik? Ah ja! Sie sind Anhänger der Kočić-Partei. Sind Sie Jugoslave (Südslawe)? Sind Sie zufrieden mit der Stellung Bosniens? Čubr.: Ich verlange nach meiner politischen Gesinnung für Bosnien und die Herzegovina die Autonomie.«

[438] M. (252) — dodato prema Ph. (90): »Vous étiez son agent«. (»Sie waren deren Kommisär«).

[439] Ovdje je M. (252-4) uzeo cijela poglavlja iz Ph. (91-2) koja se ne nalaze u izvornom tekstu, ali je provedeno spajanje građe izvornog teksta i Ph. u ostalim pitanjima i odgovorima koji se tu nalaze.

[440] Ovaj stav kod Ph. glasi ovako: Präs.: Das ist genug. (Gegem Čubrilović): War Ihnen das beskannt? Čubr.: Nein, das war mir nicht bekannt. Wann ist diesses Buch herausgekommen? Präs.: Gleich nach Annexion«. M. (253): »P. — Cela suffit. Connaissiez-vous cela? A. — Non. Quand ce livre a-t-il paru? P. Tout de suite après l'annexion.«

Drž. odv.: — 1909.

Op.: Nije mi poznata ta knjiga. Da je Milanović u tom pravcu prikazao rad *Narodne odbrane*, ja bih ga odbio. Čita se izvješće nadzornika zvorničkog rajona, komandanta drinske divizije od 5 oktobra 1911 u pogledu kanala.

Pr.: — Sada znadete o čemu radi *Narodna odbrana*.

Op.: — Meni je taj rad bio nepoznat.

Pr.: — Jeste li Vi radili da ustanovite topografske prilike Vašega mjesta i da to predate službenim krugovima kraljevine Srbije?[441]

Op.: — Jesam. Tako je ispitana cijela Srbija.

Pr.: — Zar je srpska zemlja gdje žive Srbi?

Op.: — Ne potpada pod Srbiju.

Pr.: — U kojem ste smislu radili?

Op.: — Ima stalno pitanje, a najglavnije je: način doseljivanja. Najviše se važnosti pridaje tome kada se koja familija naselila.

Pr.: — Pita se: koliko ima rijeka, bunara, čatrnja?

Op.: — Samo generalno.

Pr.: — Čita pojedine strane iz te knjige pitanja i predočuje optuženomu veliku i malu takovu knjigu.

Pr.: — Jeste li u tom smislu radili?

Op.: — Ja sam po maloj knjižici radio. Mislio sam da je to u naučne svrhe.

Pr.: — Kad se opisuje koliko ima Srba, koliko ima izvora, koliko rijeka?

Op.: — To se vidi na specijalnoj karti.

Pr.: — Vi velite da Vi nijeste radili u korist Narodne odbrane u tom smislu kako ste sada čuli, nego samo na kulturnom polju?

Op.: — Nijesam imao nikakvih veza.

Pr.: — Da ne stoji ono što ste kazali prije u zapisniku od 23 jula, da ste odmah, čim ste vidjeli đake, znali da ih šalje Narodna odbrana. Vi ste kazali u istrazi od 11 jula da nijeste prijavili jer nijeste znali za atentat, da nijeste znali da su bombe za atentat. To ste kazali kad ste bili prvi put preslušani. Je li to istinito?

Op.: — Što sam danas kazao, to je tačno.

Nadalje preds. predočuje optuženomu iskaz od 7 jula.

Op.: — Pravi je iskaz onaj što sam ga danas dao.

Pr. prekida raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora[442]

Pr.: — Jeste li primili novaca od Srpske akademije i koliko?

Op.: — Jesam 50 kruna.[443]

---

[441] Ovo pitanje i odgovor nedostaju kod Ph. (92) i kod M. (254). Sav tekst do pitanja preds. senata: »Vi velite da nijeste radili u korist Narodne odbrane« itd. (s. 153) izostavljen je kod Ph. (92). M. (254) — tekst je mješavina izvornog teksta i Ph. Smisao ne otstupa u bitnosti od izvornog teksta.

[442] Prema Ph. (93) rasprava je nastavljena u 10 sati i deset minuta.

[443] Kod Ph. (93) i M. (255): 50 dinara.

Pr.: — Jeste li primili pismo?

Op.: — Jesam od dr. Dedijera.[444] Pisao mi je da sam dobro pisao i da dalje radim u tom pravcu.

Pr.: — Jeste li Vi kada je bio Srpsko-turski rat skupljali priloge[445] za Crveni križ?

Op.: — Kupili smo svi i skupili oko 200 kruna, a za to smo tražili dozvolu od Kotarskog ureda.

Pr.: — Jeste li Vi pisali članke proti profesora tuzlanske gimnazije Ajzelta i drugih?[446]

Op.: — Jest, dok sam bio još mladić, to je bilo davno.

Pretsjedatelj na to predočuje optuženomu pisma gdje je pisao o vaspitanju u tuzlanskoj gimnaziji: »*Pravda gosp. Ajzelta i njegove klike*«.

Pr.: — Čemu je Vama trebalo toliko brošura od Beogradskog inštituta, brošura o onim pitanjima? Da li ste ih davali drugima?

Op.: — Ja sam pisao kartu Beogradskom institutu, a oni su mi poslali nekoliko primjeraka.[447]

Naumowicz: — Vi ste rekli da Vam se cijeli rad Bože Milanovića činio kao neka utopija. Zašto ste onda nagovarali Miška Jovanovića?

Op.: — Jer sam obećao Boži Milanoviću.[448]

Naum.: — Vi velite da ste samo usljed prijetnje to sve radili. Jeste li Vi prijetili drugima?

Op.: — Ja sam kazao Keroviću utisak kakav su đaci na mene učinili. »Zlo je. Ne smiješ kazati«, nijesam rekao.

Naum.: — Jeste li prijetili da ćete baciti bombe?

Op.: — To je fantazija.[449]

Naum.: — Jeste li čuli da su Grabež i Princip prijetili?

Op.: — Ne mogu se sjetiti. Jedan od đaka jednom prilikom je kazao: »Morate o tom šutjeti, ne smijete o tom govoriti«.

---

[444] Dr. Jevto Dedijer, docent univerz. u Beogradu. Rodom iz Čepelića-Bileće, Hercegovina. Bavio se antropogeografskim istraživanjima. Umro 1918 g.

[445] Ph. (93) . . »in Priboj«, M. (255) — isto.

[446] Dr. Josef Eiselt, profesor i direktor gimnazije u Tuzli.

[447] M. (256) prema Ph. (93): »Elles ne traitaient que de l'hygiène; je ne les ai pas distribuées«. Pod »Beogradskim inštitutom« misli se Geografski institut Srpske kralj. akad. nauka.

[448] Pošto kod Ph. (93) nema pitanja: »Zašto ste onda nagovarali Miška Jovanovića?«, M. (256) je od izvornog teksta i Ph. kombinovao sljedeća pitanja i odgovore: Assesseur Naumović. — Vous avez dit que le travail de Božo Milanović vous paraissait une utopie: alors pourquoi vous-êtes-vous laissé entraîner? A. — Parce que je voulais moi, aussi m'adonner à un travail littéraire: c'était toute mon ambition. Assesseur Naumović. — Porquoi avez-vous tâché de convaincre Miško Jovanović? A. — Je l'avais promis à Božo Milanović». Assesseur Naumović. — En ce qui concerne les bombes et les revolvers, vous affirmez n'avoir appris leur existence qu'ultérieurement. N'avez-vous donc pas su pout de suite qu' ils portaitent sur eux des bombes et des revolvers? A. — Non. Je ne le savais pas au moment où le paysan est venu me dire que des étudiants étaient arrivés.« Kod Ph. (93) se o svemu gornjem nalazi samo sljedeće: »Naumovicz: Sie sagten hier, die ganze Arbeit des Milanović sei Ihnen wie eine Utopie vergekommen. Warum haben Sie sich also mit ihm eingelassen? Ćubr.: Damit auch ich auf literarischem Gebiete arbeitete. Das war mein ganzer Ehrgeiz. Naum.: Sie behaupten bezüglich der Bomben und Revolver, erst später davon gehört zu haben. Oder haben Sie etwa nicht gleich gewusst, dass jene Bomben und Revolver bei sich trugen? Wie war das? Ćubr.: Ja, Ich wusste nicht gleich darum, als jener Bauer kam und sagte, es seien Studenten gekommen.«

[449] Ovo pitanje i odgovor ne nalaze se kod M. i Ph.

Naum.: — Je li je Vama kazao da ne smijete o tom govoriti?

Op.: — Meni je rekao da ne smijem izdati, javiti stvar.

Naum.: — Pa kako to da za Vas nije bilo pogibeljno kad drugima pripovijedate?

Op.: — Ja sam s njima u velikom prijateljstvu.

Naum.: — Je li Vam je poznato njihovo političko mišljenje?

On.: — Oni se ne bave politikom, nego su vrlo vrijedni ljudi, naročito u Zemljoradničkim zadrugama.[450]

Dr. Hoffmann: — Da li Vam je Princip kazao odakle bombe potječu?

Op.: — Nije rekao, ja ga nisam pitao.

Hoffm.: — Je li govorio o Tankosiću i Ciganoviću na putu?

Op.: — Nije.

Premužić: — Vi ste rekli da poznajete Miška Jovanovića. Kakav je to čovjek, čim se bavi, da li se bavi politikom?

Op.: — On je živio bonvivanski kao neženja. Bio je središte oko koga smo mi se mladići skupljali. Inače je dobra srca, naročito prema đacima. Kad se ko obratio na njega, stajao je na raspoloženje. Kasnije je zavolio sokolstvo i radio za njega. Dosta je inteligentan čovjek, a izobrazio se najviše u društvu.

Dr. Zistler: — Govorilo se danas da je sokolstvo bilo maskiranje onih tendencija koje je propagirala *Narodna odbrana*, a Vi ste bili vrlo agilni u sokolskom poduzeću.

Op.: — U prvo vrijeme 1910 i 1911 god. bio sam agilan. Poslije *iznimnih mjera* kad je bilo obustavljeno to društvo, trebalo je predati na novo molbu, no ja to nijesam učinio.[451]

Zist.: — Poznajete li organizaciju *Sokola*? Ovaj *Sokol* u Bosni i Hercegovini, da li je izoliran ili je integralan dio veće veze?

Op.: — Kao *Sokolsko društvo* potpada pod jednu organizaciju *Sokolsku župu bosansko-hercegovačku*. Naša župa podržaje veze sa ostalim župama: slavenskim,[452] češkim, hrvatskim.

Zist.: — Kojemu je centrumu u monarhiji podvrgnut *Srpski sokol*?

Op.: — Onom u Pragu.

Zist.: — Je li u vezi sa kragujevačkim *Sokolom*?[453]

Op.: — Nije.

Pr.: — Je li Vam poznato da je u Kragujevcu Savez sviju Sokola u Srbiji?

Op.: — Ja poznam samo *Sokolski savez* u Beogradu.

Zist.: — Je li Vam je poznato da se u Bosni i Hercegovini u zadnje vrijeme radilo o fuziji između *Hrvatskog sokola* i srpskog?

Op.: — Jest.

Zist.: — Da li Vam je poznato da je to u nekim[454] mjestima provedeno?

Op.: — Poznat mi je jedan slučaj da su zajedno davali zabavu.

---

[450] Poslije ovog o. slijedi kod Ph. (94): »Naum.: Grabež sagte uns, Sie hätten sogleich die Waffen gesehen, als es Ihnen die Tasche übergab. Čubr.: Ich habe die Waffen nicht gesehen; denn sie haben Ihre Taschen in die Satteltaschen gesteckt«. M. (257) — kao kod Ph.

[451] M. (258) dodao prema Ph. (94): »Dans mon Sokol il n'y avait pas de propagande secrète.«

[452] treba: slovenačkim. M. (258) pogrešno: »slaves«.

[453] Od pitanja Z.: »Je li u vezi sa kragujevačkim Sokolom?«, pa do pitanja Z.: »Ti si pristaša Kočićeve stranke . . (s. 156)« — izostavljeno kod Ph. (95). M. (258) — kao u orig. tekstu.

[454] M. (258): »dans plusieurs régions«.

Zist.: — Ne znate li da se je u Banjoj Luci *Hrvatski sokol* sklopio sa srpskim?

Op.: — Ne znam.

Zist.: — Tko hoće da se maskira, taj hoće da se izolira, taj se ne uvlači. Ti si pristaša Kočićeve stranke koja traži autonomiju Bosne. Je li to shvaćanje prema Monarhiji?

Op.: — Bosna i Hercegovina da ne bude pripojena Monarhiji, nego da zauzima poseban položaj u sklopu Austro-Ugarske Monarhije.

Zist.: — Vi ste oženjeni. Jeste li se iz ljubavi oženili?

Op.: — Jesam.

Zist.: — Jeste li dobili novaca?[455]

Op.: — Nijesam.

Zist.: — Jeste li bili sretni?

Op.: — Jesam.

Zist.: — Vi kažete u obrani da ste radili sve pod sugestijom, izvjesnim strahom, pod prijetnjom koju Vam je zadao Princip. Ako Vam je on prijetio, trebali ste ili se odlučiti za atentat, ili neposlušati. Dakle bili ste među dva zla. Znali ste ako ne poslušate da ćete stradati i Vi i Vaša porodica.

Pr.: — Molim samo pitanje staviti.

Zist.: — Zašto ste Vi žrtvovali ličnu bračnu sreću, jer morali ste misliti da ćete biti zatvoren?

Op.: — Ja sam se bojao da će biti uništena moja porodica, moja kuća, koja je 5 sati udaljena od granice. Jedne noći može propasti sve.

Zist.: — Je li Vam poznato da u Srbiji ima revolucionarna organizacija koja to faktično izvršuje?

Op.: — Postojale su takove organizacije, dok god nijesu bili oslobođeni oni krajevi u Macedoniji.

Zist.: — Po čemu Vi to znate?

Op.: — To je bila javna stvar da su Bugari imali takav Centralni odbor. Ti su komite učinili velika zločinstva. Ja sam se bojao da iza Principa stoji takva revolucionarna organizacija. Vidio sam da za njima stoje jaki faktori. To sam mislio jer nije mogao na sokaku naći bombe.

Zist.: — Je li Vam je poznato da se osvećivalo onima koji se ne bi pokorili?

Op.: — Ne mogu se sjetiti imena, ali kad se uzme kronika prošlosti po Staroj Srbiji, vidi se da je bilo stotine slučajeva.

Pr.: — U Staroj Srbiji nije bilo vlade koja bi imala snagu da štiti svoje podanike.

Op.: — Ja sam se više bojao terora nego zakona.

Pr.: — Zašto se nijeste tako branili prije?

Op.: — Nijesam smio.

Pr.: — Ako ste kazali da su oni priznali da kane izvesti atentat na blagopokojnog prestoljonasljednika, onda ste mogli i Vi priznati.

Op.: — Ovako izlažem sebe, a onako bi izložio porodicu.

---

[455] Ovo p. i o. nema kod Ph. (95). M. (259) — kao u orig.

Zist.: — Koliko ste imali plaće kao učitelj?

Op.: — 2470 kruna na godinu.

Zist.: — Jeste li sami živjeli s tim, ili ste morali izdržavati koga?

Op.: — Pomagao sam braću, naročito brata Branka koji je imao jedino štipendiju od 10 forinti mjesečno.

Zist.: — Jeste li Vi bili prisiljeni da radite na literarnom polju?

Op.: — Na svemoguće načine tražio sam zarade. To bijaše razlog da pišem za *Srpsku akademiju* jer sam mislio da ću dobiti lijepu nagradu. Međutim za rad od 3 mjeseca dobio sam 50 dinara.

Dr. Hoffmann: — Vi ste kazali da ste se bojali terora, a na pitanje da li ste pitali Principa i Grabeža otkle potječu bombe, odgovorili ste niječno.[456]

Op.: — Ja se nijesam prepao Principa i Grabeža, ja sam se prepao đaka koji su nosili bombe. Ja sam imao rešpekt i pred tim đakom, koji je imao smjelosti da pređe sa bombama preko granice na kojoj ima žandara.

Pretsjedatelj na to predočuje optuženomu bombe i revolvere i pita ga, je li ono oružje što je vidio bilo ovako?

Op.: — Jest.

Zist.: — Vi ste se bavili politikom. Da li ste pristaša legalne ili revolucionarne metode?

Op.: — Legalne. Protivnik sam atentata, protivnik sam revolucije, jer uspjesi revolucije ostavljaju za sobom krvave tragove. Vjerujem u evoluciju duša i misli, vjerujem u sam razvoj.[457]

Dr. Perišić: — Jeste li Vi Stjepanoviću išta govorili u koju su svrhu te bombe?

Stjepanović: — Nijesam.

Perišić: — Je li on bio prisutan kad ste Vi Keroviću van kuće kazali što će počiniti đaci?

Stjepanović: — Nije.

Dr. Premužić predočuje optuženom knjigu: *Istorija srpskog naroda* za III razred od Stevana Kaluđerčića i pita ga da li poznaje tu knjigu.[458]

Op.: — Poznajem.

Prem.: — Je li dozvoljena bila?

Op.: — Jest.

Prem.: — U toj knjizi ima stvari koje ne odgovaraju istini.

Op.: — Ja se nijesam držao ove knjige jer je suviše opširna.

---

[456] Ovo pitanje dra Hoffmanna i odgovor Čubr. ne nalazi se kod M. i Ph. u ovom smislu. M. (260-1), doslovno je to p. i o. uzeo prema Ph. (96): »Assesseur Hoffmann. — Comment avez-vous pu avoir peur que Princip vous fît du mal? Regardez-le: il est plus faible que vous. A. — C'est justement pour cela que j'ai eu peur. J'ai vu arriver un étudiant qui avait réussi à passer la frontière avec ses armes, en dépit des casernes de gendarmerie. Cet homme m'a inspiré une frayeur singulière. J'ai pensé qu'il devait y avoir quelqu'un derrière lui; autrement comment aurait-il pu accomplir cela.«

[457] M. (261) kombinovao je odgovor prema Ph. (96) i izvor. tekstu: »Je crois en l'évolution des âmes et des idées, je me fie au progrès et non aux voies de fait«. Ph.: »Ich glaube an die Revolution und Evolution des Geistes und Ideen, aber nicht an die Revolution der Tat«.

[458] M. (261) po Ph. (96) dodao: ...»connaît ce livre, en usage dans les écoles serbes confessionnelles«.

Prem.: — Jeste li opazili da tu ima neistine?

Op.: — Ima.

Prem.: — Jeste li se toga držali?

Op.: — Nijesam.[459]

Prem.: — čita onaj odlomak iz te knjige koji govori kako su Srbi iza bitke kod Slankamena prešli u Ugarsku pod Arsenijem Crnojevićem. Tu nema govora o princu Eugenu Savojskom.

Op.: — Sve što je u knjizi ne uzima se, već samo ono što je štampano velikim slovima.

Prem.: — Jeste li im tumačili slike?

Op.: — Svaki je sam gledao.

Prem.: — Jeste li za Tvrtka I učili da je bio Srbin?

Op.: — Učio sam da je Tvrtko I bio jedan vladar koji je radio oko koncentriranja[460] svih zemalja na jugu.

Prem.: — Kako se dugo upotrebljavala ta knjiga u autonomnim srpskim školama?

Op.: — Dvadeset godina.

Pr.: — Jeste li pripovijedali đacima da su Srbi u Bosni i Hercegovini braća onima preko, da su jedan narod?

Op.: — Svi smo jedan narod jer govorimo jednim jezikom.

Dr. Feldbauer: — Vi ste rekli da je Blagoja bio radoznao pa da ste mu kazali: »Zlo je, nose đaci oružje, misle počiniti atentat«. Po iskazu Blagojinom, Vi ste terorista.[461]

Op.: — Ja sam mu kazao u tom smislu ako odamo stvar.[462]

Feld.: — Jeste li imali upliva na njega i na porodicu Kerovića?

Op.: — Jesam kao učitelj.

Feld.: — Vi ste kazali: »Obadva ćemo izgubiti glavu«.

Op.: — Nisam te riječi upotrebio, već sam kazao otprilike u tom smislu da je opasna stvar po nas obojicu, da možemo propasti.

Drž. odv.: — Vi imate svoj posjed u Priboju?

Op.: — Nemam.

Drž. odv.: — Kako to, dok se uplićete u atentat možete izgubiti službu. Pobojali ste se za familiju, mogli ste je maknuti.

Op.: — Imam ženu i djecu, teško je.

Drž. odv.: — A znali ste da ćete izgubiti službu dok se uplićete u atentat. Što Vas veže na Priboj kad ste znali da ćete biti zatvoreni?

Op.: — Žena mi je učiteljica u Priboju.

Drž. odv.: — Vi ste znali da su bombe iz Srbije?

Op.: — Kad sam doznao za bombe, ja sam znao da su iz Srbije.

---

[459] M. (262) prema Ph. (96): »A. — Non. Il a d'ailleurs été supprimé cette année.«

[460] Pitanje adv. Premužića o Tvrtku I odgovor C. — izostavljeni su kod Ph. (96). M. (262) prevodi: »oko koncentrisanja«, sa »de réunir tous les pays du sud«.

[461] Rečenica: »Po iskazu Blagojinom, Vi ste terorista« — ne nalazi se kod M. (263), ni kod Ph. (96).

[462] M. (263) uzeo je tekst odgovora C. doslovno po Ph. (97): »A. — J'ai exprimé l'idée que c'était une affaire dangereuse pour nous deux et que nous y risquions la vie«.

Drž. odv.: — Vi ste kazali da ste se bojali terorizma. Kako dolazi srbijanska država, revolucionarni komite, da Vas napadne, što Vi priznajete?[463]

Op.: — Doći će.

Pr.: — Oni su Vam kazali da ne smijete o tom govoriti, a Vi to krijete. Inače odmah priznajete da su oni zaista imali namjeru da izvrše atentat.

Op.: — Nijesam smatrao nužno da to kažem.

Drž. odv.: — Prijetnja je nuzgredna stvar, a atentat glavna.

Op.: — Ja sam morao priznati atentat i što sam o njemu znao čim su me zatvorili, jer je stvar bila odana. Ja sam držao da je prijetnja veća stvar, nego atentat, radi moje porodice. Ovako je porodica moja na miru.

Dr. Premužić: — Vi ste prisustvovali Svetosavskim besjedama.[464] Pričajte nam kojim se je načinom to priređivalo?

Op.: — Obično je jedan držao govor o životu Sv. Save kao patrona škole. To je bio sveštenik ili učitelj. Tako sam i ja držao predavanje. Govorilo se o trezvenosti. Poslije toga pjevale su se pjesme, himne, a sve su stvari bile prijavljene Kotarskom uredu.

Prem.: — Da li se govorilo da je Sv. Sava patron sviju Srba?

Op.: — Jest. Sv. Sava je utvrdio pravoslavnu vjeru i dao joj pravac da je postala nacionalna.[465]

Prem.: — Vi ste to radili u svim mjestima?

Op.: — Gdje god ima srpskih škola.

Malek: — Jeste li govorili pred Obrenom Miloševićem da dolazi prestoljonasljednik?

Op.: — Nijesam.

Malek: — Jesu li govorili đaci?

Op.: — Predamnom nijesu.

Premužić javlja, da bi Čabrinović htio nešto kazati.

Čabrinović: Prije samoga atentata čitao sam knjigu: *Podzemna Rusija* i list *Vihor*,[466] u kojem sam čitao pjesmu o Vojinu Tankosiću. To je bilo baš na dan kad sam mislio učiniti atentat, pa je to djelovalo na mene. Ako i ne bi izvršio atentat, ovdje ne bi ostao iz straha pred vlasti. A što mi jamči da faktično ovamo neće doći Vojin Tankosić?

Drž. odv.: — Ne će doći, pao je.

---

[463] M. (263) je kombinovao oba p. i o. od izvornog teksta i onog Ph.: »Le Procureur. — Vous-avez dit que vous aviez peur du terrorisme. Comment l'Etat serbe ou un comité révolutionnaire auraient-ils pu se venger si vous aviez avoué? A. — Il est aisé de passer la Drina pour venir chez moi. Le Procureur. — Vous croyez donc que la Serbie a été mêlée à l'attentat? A. — Non, je ne le crois pas.« Ph. (97): »Staatsanw.: Sie behaupten hier, sich vor dem Terrorismus der Serben gefurchtet zu haben. Sie hätten deshalb nichts verraten und auch hier nichts eingestehen wollen. Was glauben Sie denn? Wie käme Serbien dazu, dafür Rache zu nehmen und sich an Ihnen für Ihr Geständnis zu rächen? Čubr.: Es ist leicht, über Drina zu kommen. Staatsanw. (rasch): Sie glauben also. Serbien habe beim Attentat seine Hand im Spiele? Čubr. (überrascht): Nein, ich . . . glaube das nicht«.

[464] Srbi su, ne samo u Bosni, nego i u ostalim krajevima proslavljali uspomenu na Savu Nemanića (Sv. Savo) 27 januara po n. k. Proslave su uglavnom priređivane u korist srpskih škola. Zemaljska vlada u Sarajevu, odnosno političke vlasti, strogo su kontrolisale programe tih proslava.

[465] M. (264) dodao prema Ph. (97): »Il est aussi le patron de toutes les écoles.«

[466] Radi se o pjesmi Ante Preica: *Četnici* (*Vihor*, list za nacionalističku kulturu, Zagreb, br. 8, od 15 VI 1914). U pjesmi se pjeva o majoru Voji Tankosiću, kako se osvetio nekom begu koji je na prevaru ubio svoga i njegovog pobratima.

Na to bude predveden Miško Jovanović.

Pr.: — Smatrate li se Vi krivim?[467]

Op.: — Nikako se ne smatram, gospodine.

Pr.: — Nikako?

Op.: — Ne.

Pr.: — Vi nijeste krivi?

Op.: — Toliko sam kriv što sam primio oružje.

Pr.: — To nije krivnja?

Op.: — Toliko jesam kriv.

Pr.: — A inače ništa? Koje ste škole svršili?

Op.: — Četiri razreda osnovne škole, dva razreda Trgovačke škole i 3 razreda privatne njemačke realne škole u Tuzli.

Pr.: — Vi govorite njemački?

Op.: — Prilično.

Pr.: — A nakon toga?

Op.: — Bio sam u trgovini kod oca.

Pr.: — Jeste li imali plaće?

Op.: — Besplatno. Bio sam u trgovini sve do lanjske godine mjeseca augusta onda je otac sagradio zgradu za kinematograf. Ja sam se oženio i on mi je dao tu zgradu. Ja sam nabavio potrebne stvari, otpočeo posao, živio i zarađivao na kinematografu.

Pr.: — Da li Vam je otac dao novaca za uredbu?

Op.: — Nije. To je meni dala Srpska banka na lični kredit.

Pr.: — Kakve ste još časti obnašali u Tuzli?

Op.: — Bio sam prvi pretsjednik *Srpskoga sokola*, član *Srpske crkvene općine*, član *Eparhijskog savjeta* i član odbora *Srpske banke*.

Pr.: — Kakve ste zadaće imali kao član Crkvene općine?

Op.: — Da sudjelujem u radu.

Pr.: — Na primjer kod imenovanja učitelja sudjelovati, postaviti paroha, odrediti mu plaću?

Op.: — Jest.

Pr.: — U ženidbenim stvarima nijeste imali sudjelovanja?

Op.: — Ne.

Pr.: — Jeste znali kakvu zadaću imate vršiti?

Op.: — Da.

Pr.: — Šta ste imali vršiti kao član *Eparhijskog Savjeta?*

Op.: — Rješavao sam stvari koje su dolazile na red, na pr. predlozi Školskog odbora i nešto slično.

Pr.: — A šta ste radili kao član odbora *Srpske banke?*

Op.: — Pregledavao sam knjige, blagajnu.

---

[467] Ph. (98) to prikazuje ovako: Präs.: Sind Sie schuldig? Jov.: (schweigt). Präs.: Nun, sind Sie schuldig oder nicht? Jov.: (langsam und leise): Nein. (Verwunderung im Saale). Präs.: Sie sind nicht schuldig? Jov.: Schuldig bin ich, weil ich die Waffen übernommen habe».

Pr.: — Jeste li sudjelovali kad je ko tražio zajmove?

Op.: — Ne.

Pr.: — Jeste li imali kakvu drugu čast u Tuzli?

Op.: — Bio sam pretsjednik *Srpskog sokola.*

Pr.: — Kakvu zadaću ima *Sokol?*

Op.: — Da gaji tjelesno i duševno zdravlje svojih članova.

Pr.: — U političkom pogledu?

Op.: — Isključeno.

Pr.: — I tuzlanskom *Sokolu?*

Op.: — Uopće u svakom *Sokolu.*

Pr.: — Nijeste dopustili da se vodi politika?

Op.: — Ako je kad počeo razgovor o politici, ja sam zabranio.

Pr.: — Jeste li imali još kakvu čast koja je bila u svezi sa Srbijom?

Op.: — Jesam. Bio sam povjerenik *Narodne odbrane.*

Pr.: — Šta je to *Narodna odbrana?*

Op.: — Ja sam čitao po novinama da drži predavanje, prosvjećuje narod.

Pr.: — Kako to da ste Vi postali članom *Narodne odbrane* i povjerenikom?

Op.: — To je bilo godine 1912. U Priboju se održavala sokolska vježba. Tada mi je pripovijedao Čubrilović da je bio u Šapcu, kako ga je primio predsjednik *Narodne odbrane* Milanović i pitao me da li bih ja htio biti povjerenikom. Ja sam rekao da ću se predomisliti i otišao sam. Mislio sam da se ne primam jer sam i onako imao dosta dužnosti. Iste godine u martu i aprilu bio sam duže vremena u Berlinu. Tada sam upoznao društvo *Deutschland für's Ausland.* Tu sam vidio koliko to društvo radi za svoje naseljenike u Bosni i Hercegovini. Dok sam bio u Berlinu, pretplatio sam se na njihov organ *Deutsche Stunden.* Kad sam došao iz Priboja u Tuzlu, dobio sam taj list i sjetio sam se onih Čubrilovićevih riječi i bilo me je stid što sam odbio, kad sam čitao da ljudi na tisuću kilometara daljine rade za svoj narod. To me potaknulo da sam otišao u Šabac kod Bože Milanovića. Našao sam ga i kazao sam mu da mi je Veljko Čubrilović govorio da budem povjerenik *Narodne odbrane* i ja da sam voljan. Onda mi je kazao da Narodna odbrana širi u narod knjige od Živojina Dačića.

Pr.: — A o čemu pišu te knjige?

Op.: — O vaspitanju naroda, o ekonomskom stanju.

Pr.: — A o politici?

Op.: — Ne govori se.

Pr.: — Vi ste povjerenik *Narodne odbrane* i ne znate koju svrhu ima?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Kod sviju društava znali ste što Vam je zadaća, samo kod ovog društva ne znate?

Op.: — Znao sam iz prakse.

Pr.: — A kao povjerenik *Narodne odbrane* morali ste znati svrhu.

Op.: — Imala je prosvjetnu, kulturnu svrhu. To mi je rečeno.

Pr.: — Je li Vam poznato da su oni spremali komite u vojsku i snabdjeli ih oružjem?

Op.: — Da, za vrijeme rata.

Pr.: — Je li to misao kulturna i prosvjetna?

Op.: — To je bilo za vrijeme rata. Tada i najhumanije ustanove rade ovako.

Pr.: — Crveni križ ne oružava vojnike. Vi ste tada bili povjerenik, a nijeste dobili poziv da dajete prinose za ovu svrhu?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li primali od *Narodne odbrane* drugih knjiga, brošura?

Op.: — Kad sam pošao od Bože Milanovića, dao mi je jedno 20 do 30 brošurica o Bosni, gdje se govorilo o srpskom narodu u Bosni.

Pr.: — Jeste li to podijelili?

Op.: — Jesam. Dao sam u *Sokolu*, a i seljacima kad sam koga vidio.

Pr.: — Vi kažete da *Sokol* nema političke svrhe, a Vi im dajete ovakove knjige da su muslimani, Srbi i Hrvati jedan narod koji ima da se ujedini. Vi ste radili na političkom polju kad ste dijelili ove brošure. Koje su Vaši ideali na političkom polju?

Op.: — Ja se nikada nijesam bavio politikom.[468]

Pr.: — Jeste li, kad je bio rat,[469] otišli u Beograd da sudjelujete u ratu?

Op.: — Jest otišao sam, ali ne da sudjelujem. Tamo imam sestru Vukosavu, udatu za Mihajla Šondu industrijalca. Kad je buknuo rat, on i njegova dva brata pošli su u rat. Kod kuće je ostala sestra, njihove dvije sestre i stara majka. Znao sam da je mojoj sestri teško kad ju je muž ostavio, a moguće da se i ne vrati. Imam jako razvijen rodbinski osjećaj i otišao sam sestri da je utješim. Bio sam onđe osam dana. Da sam mogao ja bih ostao cijelo vrijeme kod sestre.

Pr.: — Jeste li tada bili zaručeni?

Op.: — Nijesam. Ja sam se zaručio lanjske godine 1 jula.

Pr.: — Jeste li Vi poznavali Vašu suprugu već tada, jeste li s njom korespondirali?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Vi nijeste imali želju da sudjelujete u ratu?

Op.: — Znao sam da nijesam sposoban za rat.

Pr.: — Jeste li o tom štogod pisali Vašoj vjerenici?

Op.: — Nijesam ništa pisao.

Pr.: — Je li znala da ste otišli u Srbiju?

Op.: — Znala je.

Na to predsjedatelj predočuje optuženomu njezino pismo što je nađeno kod optuženoga i čita ga.

Op.: — Ja nijesam imao drugih namjera kad sam došao sestri. Prije nego li sam otišao u Beograd, doznao sam da Srbija ne prima dobrovoljce jer ih ima 60.000, pa ja ne bih bio uzet nikako, a vojnik nijesam bio.

Pr.: — A zašto ona piše: (čita) »Ne kazuješ što namjeravaš, ili te vratiše da radiš drugim načinom za milu Srbiju«.

Op.: — Ona možda misli za Srpstvo.

---

[468] M. (269) unio je ovdje p. i o. kojeg nema u tekstu i to prema Ph. (269): »P. — Non? Etre président du Sokol serbe, ce n'est pas s'occuper de politique? Distribuer des brochures à tendances politiques, ce n'est pas s'occuper de politique? Etre homme de confiance de la »Narodna Odbrana« non plus?« A. — Non.«

[469] Balkanski rat — 1912.

Pr.: — U tom se još pismu veli da si ti »radio milom, a ako ne puškom na ramenu, ali si se izlagao opasnosti«.

Op.: — Ja sam radio dosta na Sokolstvu i izlagao sam se opasnosti putujući po hrđavom vremenu. To je moja zaručnica mislila. Poslije toga, ja sam bio jednom prilikom u Srebrenici pa me tadanji predstojnik protjerao iz Srebrenice. Morao sam se vratiti, a to je bilo u februaru u burnoj noći.

Pr.: — Je li ta opasnost, žrtva doprinešena na oltar oslobođenja?

Op.: — Duševnog oslobođenja.

Pr.: — Ona je dobila zadnje pismo iz Beograda pa je na to pismo odgovorila?

Op.: — Ne znam šta sam joj pisao.

Pr.: — Kad se nijeste bavili politikom, zašto ste onda u okružnici koju ste pisali na sve Sokole kazali: »Braćo draga, nama, kojima još nije određeno da zalažemo i život za oslobođenje«. Je li to u smislu zdravlja?

Op.: — To je napisano u oduševljenju.

Pr.: — Naravno, to znam. Dalje ste rekli: »Naša je sveta dužnost da priteknemo braći u pomoć, sakupljajući i prilažući priloge za Crveni križ«. Ta je okružnica išla na sve Sokole.

Op.: — Meni nije bila namjera da dignem bombama revoluciju, jedina mi je tendenca bila da prikupim što više priloga za Crveni križ.

Pr.: — Što ste htjeli kazati: »Nama, kojima nije određeno da zalažemo i život za oslobođenje?«

Op.: — Kad mi ne ginemo, dužnost je da potpomognemo.

Pr.: — Kad ste mislili da će doći vrijeme? Valjda sada?

Op.: — Nijesam mislio.

Pr.: — Nego to Vam je bila slijepa fraza?

Op.: — Jedina mi je tendenca bila da prikupim što više priloga.

Pr.: — Kakvo imate mišljenje u pogledu naše Previšnje vladalačke kuće?

Op.: — Dobro.

Pr.: — Jeste li Vi lojalan čovjek?

Op.: — Ne može mi se reći da nijesam lojalan.

Pr.: — Dokle ide Vaša lojalnost, kad spremate revolvere i bombe u Sarajevo za atentat?

Op.: — To nijesam ja spremio.

Pr.: — Vi ste osobno išli iz Tuzle u Doboj i nosili u kutiji oružje i predali Iliću.

Op.: — Ja sam išao slučajno u Doboj.

Pr.: — Jeste li prenijeli bombe iz Tuzle u Doboj?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li znali da će Ilić ići u Sarajevo?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Vaša lojalnost dakle ide dotle da dopuštate da se donese sretstvo kojim će se usmrtiti blagopokojni prestoljonasljednik.

Op.: — Ja nijesam znao da je za atentat.

Pr.: — Vi ste priznali više puta da ste znali.

Op.: — Nijesam znao direktno da je za atentat, niti sam rekao da je za atentat na prestoljonasljednika.

Pretsjedatelj predočuje mu iskaz u kojem je rekao da se ne sjeća riječi Čubrilovićevih, no iz njegovog govora je razabrao da se misli učiniti atentat.

Op.: — Ja iz riječi »atentat na prestoljonasljednika« nijesam mislio da će ga se ubiti.

Pr.: — Vi ste znali za atentat, imali ste oružje, samo hoćete kazati da ste mislili da će biti demonstracija i Vi da ste lojalan.

Op.: — Meni nijesu kazali da će biti atentat na prestoljonasljednika.

Pr.: — Zašto ste Vi lojalan?

Op.: — Što mi je to dužnost kao državljaninu.

Pr.: — Vi ste prije u istrazi naveli drugi razlog: jer Vam je pod austrijskom upravom bilo dobro.

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li nakon atentata štogod brzojavili?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li pismeno dali kakav znak saučešća?

Op.: — Sve su naše ustanove išle da izjave saučešće, onda su i mene zvali da i ja kao pretsjednik ispred *Sokola* dadnem saučešće.[470]

Pr.: — Kojom prigodom?

Op.: — Zašto se dogodio nemio slučaj da je bio izveden atentat na prestoljonasljednika.

Pr.: — Što znači da je bio atentat?

Op.: — Da je usmrćen.

Pr.: — Vi ste dali oružje, Vi ste znali za atentat?

Op.: — To je bilo sa strane *Sokola*, ja sam to morao kao predsjednik *Sokola* učiniti.

Pr.: — Kako je došlo do toga da ste kod sebe čuvali oružje?

Op.: — To je bilo jednoga dana iz jutra oko sedam sati, probudila me Mara Šainova, rodica moje žene koja je bila kod nas u gostima i rekla da me zovu dva seljaka. Ustanem iz kreveta, ogrnem kragen[471] i izađem napolje. Tu su čekala dvojica seljaka. Poslije običnog pozdrava, predali mi bombe i revolvere. Izvadili su cedulju: »Dragi Miško, spremi ove stvari, pozdravlja te tvoj Veljko«. Seljaci su kazali da će đaci poslije doći, a ja sam primjetio da ne znam koji su to đaci. Jedan od dvojice seljaka, biće Cvijan Stjepanović, rekao je da će đaci doći u čitaonicu u devet sati. Na to su seljaci otišli.

Pr.: — Zašto nijeste bacili napolje seljake sa bombama?[472]

Op.: — Nijesam na to ni mislio.

Pr.: — Na samo pismo Veljka Čubrilovića primili ste bombe i revolvere?

Op.: — Ja nijesam znao u koju će to svrhu biti.

Pr.: — Svak zna u koju svrhu.

Op.: — Ja znam da i najplemenitiji ljudi nose oružje.

Pr.: — Bombe ne. Nijesam vidio da plemenitiji ljudi nose bombe. Može biti u Srbiji.

---

[470] M. (272) dodao prema Ph. (103): »J'étais obligé d'envoyer une lettre de condoléances, autrement on aurait soupçonné le Sokol.«

[471] »kragen« (njem. der Kragen) — zvala se iskvareno njemački duga kabanica bez rukava, zvana pelerina — obično tamne boje.

[472] M. (273) kombinovao oba teksta: »P. — Pourquoi avez-vous reçu ces paysans avec leurs bombes? A votre place, je les aurais à la porte.«

Op.: — Morao sam primiti ljude, a oni su položili bombe i revolvere na stol i otišli.

Pr.: — Gdje ste čuli da đaci nose bombe?

Op.: (Šuti) — Srpska čitaonica je u istoj kući gdje i ja. U drugome katu čitaonica, a ja sam u trećem. U devet sati otišao sam u čitaonicu. U sali za čitanje sjedio je Cvijan Stjepanović i čitao novine. Ja sam upitao: »Gdje su đaci?« On je odgovorio: »Doći će skoro«. Ja uzmem novine. Međutim unidu dva mladića. Onda ustane Stjepanović i kaže: »Ovo su ta dva đaka« i ode. Ja s njima odem u drugu sobu i oni meni kažu da su maturanti iz Beograda. Tada sam ja rekao: »Ovi seljaci ostavili su kod mene oružje i rekli da vam predam«. Oni su mi (na) to rekli: »Pošto idemo bez pasoša a radi dolaska nadvojvode Ferdinanda možda su poduzete oštrije mjere, biste li htjeli da oružje prenesete?« Ja sam rekao da ja neću. Onda su oni rekli: »Kad nećete Vi, onda molimo Vas neka ostane nekoliko dana kod Vas. Doći ćemo sami, ili poslati nekoga druga da odnese«. Slegao sam ramenima: »Pa dobro«. Onda sam primijetio da ne poznam njihovog druga. Na to mi je rečeno, tko donese kakav znak...

Pr.: — Zašto ne pismo?

Op.: — Ne znam ja.

Pr.: — Tko je izumio da znak bude kutija?

Op.: — Možda da sam ja rekao: kutiju Štefanija cigareta, radi toga što ja uvijek pušim Štefanija cigarete.

Pr.: — Po Vašim riječima stoji da su oni Vama rekli da će nositi bombe u Sarajevo i da su Vas upozorili da su *iznimne mjere*, jer da će doći u Sarajevo Leopold Salvator[473] i prestoljonasljednik.

Op.: — Jest.

Pr.: — Drugi su kazali da ste inteligentan čovjek, a Vi nijeste doveli u sklad bombe i prestoljonasljednika?

Op.: — To su bile uopće strože mjere.

Pr.: — Čim su kazali da dolazi prestoljonasljednik u Sarajevo, Vi ste odmah morali dovesti u sklad to sa đacima iz Srbije koji nose oružje.

Op.: — Kad sam im rekao da će mi donijeti kao znak kutiju Štefanija cigareta, onda mi je Princip rekao: »Nemojte se, gospodine, šaliti da to odate, jer ću inače Vas i cijelu porodicu uništiti«. Ja sam slegao ramenima i otišao.

Pr.: — Vi ste bili zadovoljni, pa neka bude. Nijeste li mogli đake izbaciti i prijaviti, pa osloboditi sebe pogibelji. Iz kojih ste Vi razloga držali kod kuće bombe?[474]

---

[473] M. (274): ...»...de l'héritier du trône et de son épouse«. Kod Ph. (104) — isto Ovo pitanje kod M. (274) završava prema Ph. rečenicom: »Donc vous saviez tot cela?«, a odgovor J. je: »C'est njste« (štamparska pogreška, treba: Ce n'est pas juste«). Kod Ph. (104) glasi J. odgovor: »Nein. Ich glaube, sie reisten so wegen der strengeren Massnahmen«.

[474] Kod M. (275) kombinovan tekst prema izvornom i Ph.: »P. Cela vous a suffi; advienne que pourra! N'auriez-vous pas pu mettre ces étudiants à la porte et prévenir, en les dénonçant, le danger qui vous menaçait? Les armes étaient entre vos mains; vous n'aviez qu'a avertir l'agent le plus proche pour livrer ces gens à la justice. Vous ne l'avez pas fait, car vous aviez l'intention d'aider au transport des armes à Sarajevo pour que ce forfait fût accompli.« Ph. (104): »Präs.: Sie fürchteten also diese Studenten. Aber weshalb? Da die Waffen in Ihrer Hand waren, brauchten Sie nur den nächstbesten Polizisten zu rufen und jene Leute in die Hände der Gerechtigkeit überliefern. Sie haben das aber nicht getan; denn es waren Ihnen darum zu tun, dass sie nach Sarajevo kämen und Ihre Untat ausführen«. Odgovor J. je približno jednak u sva tri teksta. Kod Ph. (104) nedostaje rečenica: »Ja sam otišao, a kada su oni otišli i kuda, nemam pojma.«

Op.: — Morao sam kad su me na to prisilili.

Pr.: — Nijeste, Vi ste predsjednik Sokola, dosta je da zovnete Vaše čete pa bi Vas one branile od drugih. Kako to da đaci dolaze izvana i da Vas mogu prisiliti na tako što?

Op.: — Ja sam se bojao za moju porodicu. Ja sam otišao, a kada su oni otišli i kuda, nemam pojma.

Pr.: — Koliko su dana kod Vas ležale bombe? Gdje ste ih sakrili?

Op.: — Kad su seljaci ostavili bombe, ja sam (ih) ostavio u ormaru na hodniku. Odmah sam se sjetio da tamo stoje kuhinjske stvari i da će to žena gledati i uplašiti se. Pošto stanujem na trećem spratu, odnio sam ih na tavan. U istoj kući stanuju četiri partaje. Svaka partaja ima na tavanu jednu sobu. U jednoj sobi nađem jednu staru kutiju i stavim stvari unutra.[475] Mislim, da je to bilo u nedelju u jutro između devet i deset sati. Ja sam kod kuće radio, kad mi u sobu uniđe žena i javi da jedan mladić želi samnom govoriti.

Pr.: — Je li to bilo istoga dana ili prije nego li je došao Veljko Čubrilović.

Op.: — U subotu u večer bila je vježba *Srpskog sokola*. Ja sam otišao na vježbu, a moja žena sa Marom Šainovom otišle su u kinematograf. Kad sam ja došao sa vježbe, Veljko i njegova žena došli su i otsjeli u gostionici. Ja sam htio da ih poslije pretstave posjetim i poslije deset sati, kad se pretstava svršila, odem ja, moja žena i Šainova Mara u gostionicu. Tamo nađem Veljka, njegovu ženu, Gašu Gavrića (?) i njegovu ženu iz Priboja.[476] Tu istu večer imao je doći iz Mostara Stjepan Šain da odvede Maru. Kad je bilo vrijeme za voz, pošli smo na stanicu. Veljko je rekao: »Idem i ja s vama«, i pošao je. Putem kažem ja Veljku: »Oni đaci ostaviše stvari kod mene i rekoše da će doći, a još ih nema«. A on mi odgovori: »Kad su rekli, valjda će doći«. A on me upita: »A znaš li ti zašto?« Rekao sam: »Ne znam«. A on mi reče: »Šuti jadan, bolje ti je kad ne znaš«.

Pr.: — Veljko jesi li rekao?

Op. Čubrilović: — Rekao sam: »Bolje da ne znaš«.

Pr.: — Nijeste to kazali u istrazi.

Op. Čubrilović: — Kazao sam suočen sa Miškom Jovanovićem.

Op. Jovanović: — Onda mi je rekao: »Zar ne znaš kako nas prezire?«[477] — meni se čini Potjorek. »Evo sad, kad dolazi prestoljonasljednik« .... Međutim, žena koja je išla predamnom, dođe pred nas i pita da li je voz skrenuo u stanicu. Pogledam na stanicu i rekoh da je skrenuo. Tu je bilo svijeta i policije i nijesmo se dalje razgovarali. Međutim došao Stjepan i mi smo otišli kući, a Veljko u gostionicu. Sutradan bio je Veljko zaposlen svojim poslom i rekao je da ide u Zenicu. Oko 12 sati i 30 minuta došao je natrag. Kad smo bili zajedno Šćepan, Mara, on i njegova žena kod ručka, jednom prilikom

---

[475] M. (275) je i ovdje kombinovao oba teksta: »Dans une des chambres, je trouvai une vieille boîte où je plaçai les armes et je mis le tout derrière un tas de briques.« Ph. (104) ... »und ging hinauf auf den Dachboden, um sie an einem geeigneten Platz zu verstecken. Da fand ich, dass in einem Winkel noch vom Bau ein Stoss Ziegel übrig geblieben. Hinter diesen Stoss verbarg ich sie.«

[476] Ph. (104) pogrešno: »Pope Gašo Grabrić«; kod M. (276) samo »Nous trouvâmes Veljko et sa femme, ainsi que le ménage Gavrić, qui était aussi de Priboj«.

[477] Ph. (105): »Siehst du nicht, und weisst du nicht, wie man uns mit Füssen tritt?« M. (276): »Est-ce-que tu ne sais pas à quel point il nous méprise ... (je crois qu'il parlait de Potiorek).«

ja sam šapnuo Veljki: »Veljko, došao je jedan po one stvari«. On je rekao: »Jest, jest, dobro«. Oko dva sata trideset minuta, po podne, Veljko je otišao i uzeo dvije tri knjige. Ja sam u tri sata otišao u kinematograf jer su počele pretstave.

Pr.: — Što je bilo sutra dan?

Op.: — Kad je došao Ilić, žena mi je rekla da jedan mladić želi samnom razgovarati. Ja kažem: »Pusti ga unutra«. On priđe i pokaže mi kutiju Štefanija cigareta, a ja sam rekao: »Kako ponijeti?«, jer 6 bombi i 4 revolvera ne može se u džepu ponijeti. On je rekao da se spremi u kutiji. Onda sam rekao: »Kad da Vam predam?«, a on će mi na to: »Molim Vas da nađete čovjeka, neka odnese ove stvari na stanicu, na jednu stanicu iza Tuzle«. Imao sam dvojicu sluga: Jovan Jovanović, čovjek siromašan koji je imao starog oca i majku i sestru koja mu već drugu godinu leži bolesna. Sa 60 kruna izdržavao je porodicu. Ako bi ga uhvatila policija....

Pr.: — Vi ste to znali da bi ga to moglo unesrećiti.

Op.: — Tada sam ja mislio ovako: Ja ću sutra svakako u Doboj jer tamo imam drva, pa sam trebao da nađem ljude koji će mi preraditi švelere.[478]

Pr.: — Koliko ste vremena imali ta drva u Doboju?

Op.: — Četiri godine.

Pr.: — Pa baš ste onoga dana trebali da idete?

Op.: — Ja sam išao više puta. Meni je firma Berger iz Zagreba pisala da će njezin činovnik.....

Pr.: — Koliko vremena prije toga?

Op.: — Petnaest do dvadeset dana. Ja sam našao radnike koji su radili na drugom mjestu pa sam mislio: kad svrše ovdje, onda mogu u Doboj.

Pr.: — Kako se zove ona tvrtka?

Op.: — »Berger-Actiengesellschaft«.

Pr.: — A tko je bio zastupnik?

Op.: — Meni se čini Mikšić. On je već jedan put dolazio u Tuzlu. Korespondirao sam s tom firmom više puta.

Pr.: — Jeste li već prije išli u Doboj radi tih drva?

Op.: — Jesam. Jer prije sam htio urediti švelere na Bokunima(?).[479] Onda sam još upitao Ilića: »Hoće li štogod biti?«, a on mi je odgovorio da će probati, ima ih mnogo. Ali mi nije rekao, šta će učiniti i oprostio sam se s njim. Sutra dan je putovala Mara Šainova i Šćepan. Ja sam ih otpratio do Doboja i stvari ponio sobom.

Pr.: — Ko je uzeo kutiju?

Op.: — Ja.

Pr.: — Kakvo ste imali odijelo?

Op.: — Isto (kao sada). Pošto je bilo hladno, imao sam kragen.

Pr.: — U kakvoj kutiji?

Op.: — Od šećera.

---

[478] »šveleri« — drveni željeznički pragovi.

[479] Bokuni — vjerojatno selo Bukinje kod Tuzle, ne pominje se ni kod M. (278), ni kod Ph. (165). Ovdje je M. (278) umetnuo doslovno po Ph. (109) rečenicu: »A. — Oui, mais à propos d'une autre affaire. Depuis j'avais ajourné mon voyage d'un jour à l'autre, mais cette fois, je ne pouvais plus différer, car le bois était vendu et l'fallait le scier et le débiter.«

Pr.: — Je li bila bijela ili crna?

Op.: — Crna.

Pr.: — Je li bila omotana u papir?

Op.: — Jest.

Pr.: — Kako svezana?

Op.: — Sa kanafom.

Pr.: — Jeste ju nosili u ruci?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Sve do štacije?

Op.: — Da.

Pr.: — A ko je nosio stvari Vašoj svasti?

Op.: — Sluga Jovan Jovanović.

Pr.: — U istrazi nijeste kazali da ste nosili kutiju. Izričito ste kazali da nijeste nosili. Isto tako kazuje i Vaša rodica. Nego kaže da je ona nosila kutiju od šećera.

Op.: — Možda je nosila kakvih slatkiša.

Pr.: — Drugo je kutija sa slatkišima. Kad ste je htjeli oduzeti, ona je kazala: »Ne smiješ«.

Pretsjedatelj predočuje optuženomu iskaz iz istrage.

Op.: — Moguće da je nosila šećer i slatko. Žena je spremila slatko od jagoda. Ja sam ponio onu kutiju na stanicu i mislio sam: »Daću Iliću na stanici«. Došao vlak, publika sjela u vagone, sjednem i ja. Ja sam mislio da ću poslije treće stanice viditi Ilića, nu nijesam ga vidio i mislio sam da je legao spavati. Kad sam došao u Doboj, gledam, nema li Ilića. Ne nađem ga. Tada odem u štaciju i ostavim u čekaonici drugog razreda onu kutiju, prebacim preko nje kragen i izađem napolje. Pogledam i nije bilo Ilića. Šainove otpratim, a sam odem u varoš.

Pr.: — Ostavili ste kutiju sa bombama i revolverima na stanici. Mogao ih je tko uzeti?

Op.: — Nijesam mislio da će tko uzeti.[480]

Pr.: — To je bilo vrlo pogibeljno za Vas, a nijeste se usudili dati sluzi da nosi od kuće na stanicu?

Op.: — Nijesam htio radi sluge. Ja sam tamo ostavio i mislio sam da ću odmah doći. Međutim odem u grad sa kutijom i pođem do Vase Jovanovića, a odande Vuku Jakšiću.[481] Njega nije bilo u radnji, bio je samo šegrt. Ja ostavim kod njega kutiju, a kaput objesim na čiviju. Tamo sam ostavio da stoji dok ja dođem. Onda sam otišao kod trgovca Koste Marinkovića da ga molim da mi nađe ljude za posao. Kod njega sam bio jedan sat.

Pr.: — Jeste li našli ljude?

Op.: — On mi je obećao da će mi poručiti kad svi dođu.

---

[480] Kod M. (279) kombin. tekst: »P. — Vous avez laisse la boite contenant les bombes et les revolvers à la gare? Mais quelq'un pouvait les prendre.! Le plus grand malheur pouvait arriver. A. — Je comptais revenir tout de suite; en outre, j'avais couvert la boite avec ma pèlerine«. Ph. (106): »Präs.: Liessen Sie die Schachtel mit den Bomben und Revolvern zurück, ohne zu fürchten, es könnte sie jemand vom Tisch wegnehmen. Wie konnten Sie das tun? Es konnte das grose Unglück geschehen. Jov.: Ich hoffte, augenblicklich wieder zurückzukommen, zudem war die Schachtel mit meinem Havelock bedeckt«.

[481] Vuko Jakšić, krojač u Doboju.

Pr.: — Koliko ste se vremena bavili kod njega?

Op.: — Tako, sat i po.

Pr.: — A međutim je kutija bila u dućanu. Nijeste li se bojali da drugi vide?

Op.: — Nijesam na to mislio. Kad sam svršio, otišao sam kod Vuke Jakšića. Bilo je poslije deset sati. Sjedili smo i razgovarali o tuzlanskim prilikama. Kad je trebalo da dođu vozovi, pošao sam i rekao sam Vuku: »Ako podeš na ručak prije nego li se ja vratim, molim te nemoj zatvarati dućan, jer će doći jedan čovjek komu treba da predam jednu kutiju«.

Pr.: — Je li bilo potrebno da mu predate u dućanu?

Op.: — Nije bilo potrebno, ali ja nijesam onda mislio na to.

Pr.: — A on je ostavio dućan nezatvoren preko pola dana?

Op.: — Ja sam otišao na stanicu, međutim dođu vozovi i došao je Ilić. Kad sam došao u Vukovu radnju, nije bila zaključana, a nikoga nije bilo unutri. Onda Ilić uze kutiju, a ja sam otišao u restoraciju na ručak.

Pr.: — Zašto niste predali kutiju na stanici? To bi bilo mnogo jednostavnije.

Op.: — Nijesam mislio kako da predam, bilo je vremena do voza. Otišao sam ženi da telegrafiram, a onda u restoraciju. Popodne sam se vratio kući.

Pr.: — Kada ste čuli za atentat?

Op.: — U nedjelju po podne u 2 sata.

Pr.: — Jeste li čuli ko je izveo?

Op.: — Rekli su odmah, neki đaci.

Pr.: — Šta ste onda mislili? Je li Vam palo na um da ste dali onima đacima oružje?

Op.: — Mislio sam o tom oružju.

Pr.: — Po Vašem priznanju, usljed Vašeg posredovanja, taj je atentat izveden s onim oružjem što ste ga Vi sakrili. Je li kakva svečanost bila toga dana u Tuzli?

Op.: — Trebala je da bude, ali je bila otkazana.

Pr.: — Nije li bila đačka svečanost?

Op.: — Nije.

Pr.: — Ne znate? U Trpezi?[482]

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Meni se čini da je Vaša supruga pretsjednica?

Op.: — Ona je tajnica Trpeze, Ženske zadruge.

Pr.: — Onoga dana obdržana je u *Đačkoj trpezi* zabava đaka gimnazije, nakon toga što se doznalo za atentat.

Op.: — Nije mi poznato. Kad se saznalo za atentat, nijesmo držali zabave već smo je otkazali. Već oko 3 sata bio je zatvoren kinematograf, a žena i ja otišli smo šetati izvan varoši. U mrak vratili smo se kući. Što je bilo u Tuzli za to vrijeme, ne znamo ni ja, ni moja žena.

---

[482] Dobrotvorno srpsko žensko društvo u Tuzli: Dobrotvorna zadruga Srpkinja, imalo je svoju đačku menzu — Trpezu, gdje su se badava ili uz mali iznos hranili uglavnom siromašni đaci srednjih škola. Takva Trpeza postojala je i u Sarajevu.

Pr.: — Jeste li Vi pisali u novine članke protiv Vladi i protiv Austriji?

Op.: — Nijesam pisao protiv Vladi. Pisao sam dvije tri notice kad su me potjerali iz Srebrenice i napisao sam jedanput kad smo pravili izlet blizu Tuzle, kad su nam dali vagon četvrtog razreda, a mi smo uzeli karte za drugi razred.

Pr.: — A o proganjanju Sokolstva?

Op.: — Kad su me potjerali iz Srebrenice. O sokolskoj stvari bilo je raspravljanja u javnosti. Ja sam sudjelovao u toj diskusiji.

Pr.: — Je li Vaš tuzlanski *Sokol* u svezi s kakvim društvom u Srbiji?

Op.: — Nije.

Pr.: — Je li Vam poznato društvo u Kragujevcu *Dušan Silni*?

Op.: — Nije.

Pr.: — Znadete li da je to društvo ove godine držalo svečanosti i da su se držali govori proti Austriji?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jeste li dobili godišnji izvještaj?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li dobili da ispunite tabele za *Sokol Dušan Silni*, u kojima su navedeni članovi sviju Sokola u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Hrvatskoj?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jeste li primali pisma ili štogod drugo od *Narodne odbrane* iz Šapca?

Op.: — Nijesam primao. Samo lanjske godine u augustu mjesecu jedno deset brošura o koleri, a u decembru deset do dvadeset brošurica o tuberkulozi. Primio sam katkada izreske iz novina, većinom kad se pisalo o progonstvima Srba u Bosni i Hercegovini.

Pr.: — Pa šta ste s tim radili?

Op.: — Ja sam pročitao, a katkada i u kafani u društvu.

Pr.: — Kakvo je to društvo bilo s kojim ste općili?

Op.: — Đorđe Mihajlović, Petrović,[483] trgovac Kelber(?). Imam mnogo drugova, pa ne mogu da se sjetim.

Pr.: — Kad imate puno drugova, lahko ćete se sjetiti. Je li bilo advokata, liječnika, apotekara, trgovaca?

Op.: — Poznajem se s advokatima, ali oni nijesu čitali.

Pr.: — Jeste li davali izreske Sokolašima?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Zašto ste s početka sve tajili?

Op.: — Nijesam tajio.

Pr.: — Jest, tajili ste da ste član Narodne odbrane. Vi ste kazali izričito da ne poznajete Božu Milanovića. Tajili ste ove stvari.

Op.: — Ja sam kazao u istrazi da sam poslije atentata čitao u bečkim novinama »Arbeiter Zeitung«-u, da je *Narodna odbrana* poslala oružje pa sam se bojao i nijesam htio da kažem.

Pr.: — Čega ste se bojali?

Op.: — Jer su oni pisali.

---

[483] Radi se o Milanu Petroviću, gostioničaru, zvanom »Ferbar«. Kelber se kod P. (108) ne pominje.

Pr.: — Znate li Vi da je *Narodna odbrana* imala zadaću da uhodi sve tvrđave i prilike u Tuzli?

Op.: — Nijesu mi rekli.

Pr.: — Nijeste oko toga radili?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Ima li još članova *Narodne odbrane* u Tuzli?

Op.: — Nema.

Pr.: — Jeste li Vi koga našli?

Op.: — Nijesam nikoga našao.

Pr.: — Jeste li Vi pismeno općili s Božom Milanovićem poštom, ili ste spremali pisma preko seljaka?

Op.: — Ja nikada nijesam njemu pisao. U julu ili augustu jedne godine rekao je Boža Milanović kad je bila *Prosvjetina* proslava[484] u Sarajevu da će on doći, pa sam se imao sporazumiti s njim da dođe u Tuzlu. Međutim on nije došao.

Na to pretsjedatelj predočuje optuženomu bombe i revolvere. Optuženi priznaje da su bile takove.

Pretsjedatelj prekida raspravu do 3 sata popodne.

Svršetak u 12 sati

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE POSLIJE PODNE 14 X 1914 G.[485]

(NASTAVAK SASLUŠANJA MIŠKA JOVANOVIĆA I DJELOMIČNO SASLUŠANJE GRABEŽA)

Pr.: — Grabežu, Vi ste nam jučer ili prekjučer pripovijedali da ste nakon bacanja bombe od strane Čabrinovića stajali na ćupriji?

Grabež: — Jesam.

Pr.: — Na Carevoj ćupriji, u svrhu da izvedete atentat ako bi se prijestoljonasljednik povratio u konak? To nije istina?

Op.: — Jest.

Pr.: — Nije istina, jer će redari Silvester Kružih, Peter Kammerer, Aleksander Szilagy, Mile Ljuština, Muharem Hero potvrditi da nije bilo dopušteno da i jedna osoba čeka na Carevoj ćupriji.

Op.: — Ja sam stajao na Carevoj ćupriji. Ako je Vama stalo do toga da mene branite, onda dobro. Ja sebe branim koliko je moguće.

Pr.: — Neka se pozovu oni redari na temelju § 266 kp. koji su za to određeni, za utorak u jutro.

Pr.: — Miško Jovanović, kažite mi još to, da li biste želili da se Bosna i Hercegovina pripoje Srbiji?

M. Jovanović: — Ja se time nisam zanosio.

---

[484] Proslava desetgodišnjeg rada Srpskog kulturnog i prosvjetnog društva Prosvjeta u Sarajevu, održana je 21 i 22 septembra 1912 g. u Sarajevu. Na proslavi je bilo mnogo uglednih gostiju iz Beograda, a među ovima dr. Jovan Skerlić i Stojan Novaković.

[485] Cio izvještaj sa popodnevne rasprave 14 X izostavljen je kod Ph. (105). M. (284-8) je cio tekst kao u orig. i zbog toga što nedostaje Ph. tekst — nema nikakvih napomena, interpolacija ili izostavljanja teksta.

Pr.: — Da li je to Vaša želja da se pripoje Bosna i Hercegovina Srbiji?

Op.: — Ne znam zašto.

Pr.: — Odgovorite, je li ili nije?

Op.: (Šuti) — Ne znam.

Pr.: — Je li to bila prije Vaša želja kad ste bili pretsjednik Srpskog sokola?

Op.: — Nisam na tom radio.

Pr.: — Ali je bila Vaša želja?

Op.: — Nisam na tom radio, nisam to želio.

Pr.: — Osobito, je li bila Vaša želja da se to silom provede?

Op.: — Ja nisam o tom radio, nisam to želio, najposlije ja to ne bih mogao ni učiniti.

Dr. Hoffmann: — Od koliko se prostorija sastoji Srpska čitaonica u Tuzli?

Op.: — Od šest prostorija.

Hoffm.: — U kojoj ste sobi dočekali Principa i Grabeža?

Op.: — U srednjoj.

Hoffm.: — Gdje ste donijeli bombe?

Op.: — Nisam ih nosio odozgo.

Hoffm.: — Onda ste zvali Principa u drugu sobu. Vi ste s njim baška nešto govorili; što Vam je pričao za bombe?

Op.: — Nije mi pričao odakle je donio.

Hoffm.: — Vi ga niste pitali?

Op.: — Nisam.

Hoffm.: — Jeste li znali da je došao iz Beograda?

Op.: — Oni su rekli da su beogradski maturanti.

Hoffm.: — Dakle niste ga pitali?

Op.: — Nisam ga pitao. Ja sam bio 4—5 minuta s njime da ga pitam kad će odnijeti bombe, da se otresem toga.

Hoffm.: — Pametan čovjek bi pitao: »Odakle ste dobili bombe, ko vam je dao?«

Op.: — Ja ga nisam pitao.

Drž. odv.: — Znate li Vi dra Pilara[486] u Tuzli?

Op.: — Znam.

Drž. odv.: — On je također predsjednik Hrvatskog sokola u Tuzli.

Op.: — Jest. Prije je bio, valjda je i sada.

Drž. odv.: — Je li Vam ikad kazivao da mu je došao izvještaj kragujevačkog Sokola i tabele?

Op.: — Nije.

Drž. odv.: — Valjda Vam nije kazao da to nije za Hrvatski sokol nego za Vas?

Op.: — Nije.

Drž. odv.: — Zašto se slavi kod Vas Srba Vidovdan?

Op.: — To je nacionalni svetac, za to što je tada bila propast srpskoga carstva.

---

[486] Dr. Pilar Ivo (pseud. D. Juričić, L. v. Südland), advokat (1874—1933) rođen u Zagrebu. Duže vremena živio u Tuzli. Izrazit frankovac. Pisac filoz. i političkih radova na srpsko-hrv. i njemačkom jeziku.

Drž. odv.: — Kako se to slavi propast?

Op.: — Uspomena na žalosti.

Drž. odv.: — Je li se izražuje kakva želja tada?

Op.: — To je uspomena. Kao što imamo druge svece, tako smo to uzeli za nacionalni svetac.

Drž. odv.: — A ne izražava se kakva želja?

Op.: — Nisam ja postavio toga sveca, ja ne znam. Slave ga svi Srbi, pa i ja s njima.

Drž. odv.: — Ne pitam osobno, nego uopće. Dakle Vidovdan je dan, gdje se slavi uspomena propasti srpskoga carstva?

Op.: — Jest, ništa drugo, bar ja ne znam.

Drž. odv.: — Kad se slavi propast onda se valjda izražava želja da će biti bolje?

Dr. Premužić: — Da ste Vi znali da je to oružje za atentat, da li bi ga zapriječili?

Op.: — Ja ne znam, bili bio u stanju zapriječiti, ali bar bi im rekao: »Ljudi, što radite?«[487]

Prem.: — Zašto ne bi mogao zapriječiti?

Op.: — Ja ću Vam dati jedan primjer gdje sam se ja žrtvovao za jednoga čovjeka. Ovdje ima Šahinagić posjednik. Njegov sin se jednom kupao u Spreči i počeo se topiti. Nas je bilo oko dvadeset na obali i svi su se smijali, a ja sam skočio u vodu da ga spasim. On me uhvatio za vrat tako da sam se skoro udavio. Sad gospodo, ja imam ženu i djete koje je ona nosila sedam mjeseci pod srcem i moja porodica da strada. Onda sam pomislio da i ova dva seljaka imaju porodicu, pa Veljko je moj kum i to apsolutno nisam mogao učiniti, nisam mogao spriječiti. Možda bi rekao: »Nemojte ljudi, promislite što radite?« Ja sam bio pod utiskom novinarskog pisanja o demonstracijama u Mostaru[488] i o izbacivanju daka iz kazališta. Dolazi 25 akademskih građana da ištu zadovoljštinu. O komplotu nisam imao pojma. Oni nisu rekli da hoće da ubiju prestoljonasljednika. Da sam znao, ja bih rekao: »Ljudi čekajte, promislite«. Ako ih ne bi mogao odvratiti, bar bih to rekao, ali nisam znao o čemu se radi. Ja sam bio u jednom prisilnom položaju. Nisam mogao i nisam imao uzroka da unesrećim toliki svijet.

Prem.: — Zar ne vidiš da je to još veća nesreća?

Op.: — Ja to nisam inscenirao, niti sam dao sretstava, došao sam u jedan takav položaj. Da ste Vi bili, šta bi Vi radili?

Hoffm.: — Jutros ste kazali da ste znali da se namjerava nešto zlo učiniti. Kad bi ste htjeli spriječiti, onda ste mogli.

Op.: — Nisam znao, kakvo će zlo učiniti.

Hoffm.: — S bombama se ne igra.

Op.: — Ne mora se učiniti zlo djelo. Koliko puta ljudi pucaju i od hiljade jedan gađa.

---

[487] M. (287): »Malhereux, que faites-vous?« M. ovaj izraz i docnije upotrebljava kao prevod za »ljudi«.

[488] Prilikom dolaska nekog njemačkog pozorišta u Mostar 1914 g. došlo je do burnih demonstracija i protesta, naročito od strane srednjoškolaca nacionalističke omladine, pa su čak bili zakazani i neki dvoboji između mostarskih građana i austrougarskih oficira.

Hoffm.: — Jeste li probali bombe?

Op.: — Nisam ih u vijeku vidio. Može se baciti na mjesto gdje neće ozlijediti.

Pr.: — Jeste li vidjeli bombu? (pokazuje mu).

Op.: — Ja ju uopće dosad nisam vidio.

Pr.: — To kad se rasprsne, mora ubiti.

Op.: — Ako se hoće, može se na takovo mjesto baciti gdje ne mora ubiti. Revolver isto tako ubija, a za vrijeme demonstracija radi ubistva prestoljonasljednika, u Tuzli su pucali demonstranti mnogo puta iz revolvera i nisu nikoga ubili, a revolver isto tako ubija. Evo i sad slučaj da bomba nije baš ubila, nego revolver.

Prem.: — Ti se spominješ svoga djeteta, Čubrilovića supruge itd. sve je to dobro, ali kad se čovjek sjeti da je pok. nadvojvoda imao također djece, na to nisi mislio? Kako je onda teško vjerovati tvojoj obrani. Za to Vas ja kao Vaš branitelj opominjem, ako ste znali o čemu se radi, bolje će Vam biti da se pred svima skrušeno pokajete. Možda će onda biti sasvim drukčije.

Op.: — Rekao sam, gospodo, da nisam znao. Spominjem se djece, za to što imam dijete. Nisam znao da se radi o atentatu na prijestoljonasljednika.

Prem.: — Da ste znali bi li pristali?

Pr.: — Te mogućnosti nemaju svrhe. Ima li tko drugi pitati? (Nema). Neka ulazi, ako je došao, *Lazar Đukić*. (Nije došao). Prekidam raspravu dok dođe.

Poslije odmora

SASLUŠANJE LAZARA ĐUKIĆA 14 X 1914 G.

Pr. (prema Lazaru Đukiću): — Jeste li kriv?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Koliko Vam je godina?

Op.: — Osamnaest.

Pr.: — Kažite mi koje ste škole išli?

Op.: — Bio sam đak drugog razreda Preparandije.

Pr.: — A prije toga?

Op.: — Bio sam u gimnaziji pet razreda, pa u petom razredu izašao sam tri mjeseca prije svršetka.

Pr.: — Zašto ste izašli?

Op.: — Propadao sam iz matematike i onda sam druge godine nastavio Preparandiju.

Pr.: — Ovdje u Sarajevu?

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li imali kakvo đačko društvo?

Op.: — Jesmo.

Pr.: — Kako se zove?

Op.: — *Srpsko-hrvatska nacionalistička omladina.*

Pr.: — Kakve su bile težnje toga društva?

Op.: — Jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pr.: — Kakvo jedinstvo?

Op.: — Kulturno.

Pr.: — A što se tiče političkoga?

Op.: — O tom nismo nikada raspravljali.

Pr.: — Niti želili da se oživotvori?

Op.: — Nismo, samo kulturno.

Pr.: — Neki Vaši kolege koji su bili također, govore sasvim drukčije.

Op.: — Ja sam bio u ovakovom kako kažem, ne znam ništa drugo.

Pr.: — Jeste li mislili da će se ovo kulturno ujedinjenje provesti u okviru Austro-Ugarske Monarhije, ili izvan?

Op.: — Nisam o tom nikada govorio.

Pr.: — Jeste li poznavali Principa?

Op.: — Poznajem; on je bio samnom zajedno u gimnaziji.

Pr.: — Jeste li poznavali njegove ideje i težnje?

Op.: — Dok je bio u školi, nismo se bavili ovim pitanjima.

Pr.: — Ovdje ste kazali dne devetog jula u istrazi: »Pod jedinstvom mislili smo da se provede, što se tiče nas Jugoslavena u okviru Austro-Ugarske monarhije«. Je li to istina što ovdje piše?

Op.: — Kulturno jedinstvo, razumije se. Svi Srbi, Hrvati i Slovenci da budu jedan narod.

Pr.: — Ovo nema smisla ovako kako ste kazali. Očito ste mislili političko jedinstvo?

Op.: — Gospodin istražni sudac je mene pitao da li što mislim sa Srbijom, a ja sam rekao da samo o Monarhiji govorim.

Pr.: — Dakle Vi niste imali nikako težnju da se Bosna i Hercegovina odcijepi od Austrije i pripoji Srbiji?

Op.: — O tom nisam nikada govorio.

Pr.: — Kako ste raspoloženi prema Previšnjoj vladalačkoj kući?

Op.: — Ja nemam ništa protiv nje.

Pr.: — Jeste li doznali o tome štogod da se pripravlja kakav atentat?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Kako je to bilo?

Op.: — Od Ilića sam doznao. On me sreo jednoga dana i došlo je u govoru do toga da je on meni kazao da će se počiniti atentat na nadvojvodu, a on je tako govorio kao da je trebalo, da i ja vršim atentat. Ja sam rekao da neću. Onda mi je on rekao da pitam koga đaka bi li htio. Ja sam se rastao s njime i otišao, a on me trefio više puta i pitao me, da li sam koga pitao da li bi izvršio atentat? Tako nekoliko puta, ja nisam nikoga kazao. Jednom zgodom sam razgovarao pred realkom sa Čubrilovićem i ja sam se tom prilikom sjetio kad je dolazilo Veličanstvo, da smo defilirali pred njim, i onda se govorilo o tom[489] i ja sam to kazao Vasi. I kazao sam mu o govoru da je meni jedan

---

[489] Vidi V. Bogićević, *Mlada Bosna* (pisma i prilozi) o namjeravanom atentatu na cara Franju Josifa 1910 g. (s. 48 i 301 i d.). Iz Đukićevih riječi: »i onda se govorilo o tom« — vidi se da je on mislio na namjeravani atentat na cara, ali ga u vezi s tom napomenom pretsjednik senata nije ništa upitao. Ta rečenica glasi kod M. (291): »Une fois, j'eus un entretien avec Čubrilović devant l'école réale et je rappelai, à cette occasion, que nous avions défilé devant Sa Majesté lors de sa venue à Sarajevo. Je m'étonnai qu'on ne nous fit pas defiler aussi devant l'héritier du trône.« Ph. (110): »Gelegentlich ging ich mit Čubrilović spazieren, da kamen wir im Laufe des Gespräches darauf, wie wir, als Seine Majestät der Kaiser kam, defilieren lernten. Ich sagte, es komme mir sonderbar vor, dass wir jetzt bei der Ankunft des Thronfolgers nicht defilieren.« Rečenica: »i onda se govorilo o tom« — izostavljena je iz oba teksta.

čovjek govorio o atentatu na prijestoljonasljednika, a ja ne ću da se primim. Onda je on rekao da je spreman i ja sam ga upoznao s Ilićem.[490]

Pr.: — Kojom prilikom?

Op.: — Na keju.

Pr.: — Kako je došlo do toga?

Op.: — Kad mi je Čubrilović kazao da je spreman, ja sam kazao Iliću da ima jedan čovjek koji bi bio spreman. Ilić je kazao, da ja ne trebam njega upoznavati s tim čovjekom, nego da ja budem posrednik. Ja sam rekao da ne ću biti posrednik, nego da ću ga upoznati i to sam učinio na keju.

Pr.: — Jeste li imali što protiv prijestoljonasljednika?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Vi kažete da ste odan austrijski podanik i da ste odan Previšnjoj kući i da niste ništa imali protiv prijestoljonasljednika. Vi ste doznali za atentat, niste htjeli sudjelovati, ali ste našli osobu koja će provesti atentat. Vi ste javili onome koji je Vama dao nalog, za onu osobu. To je očito sudjelovanje. Kako se to slaže sa Vašim iskazom?

Op.: — Ja nisam dobro poznavao Ilića, nisam mu ni vjerovao. Ja sam mislio da hoće da me iskuša.

Pr.: — Poslije ste pripovijedali Čubriloviću o atentatu i kazali ste Iliću da ste našli momka. Kad ste bili na keju, Vi ste ih prestavili. To je sudjelovanje.

Op.: — Ja nisam vjerovao da će biti atentat. Ja sam mislio Ilić hoće da me iskuša.

Pr.: — Je li on bio također u Vašem đačkom društvu?

Op.: — Nije.

Pr.: — Što ima on iskušavati osobe?

Op.: — Ja nisam njega poznavao. Da sam ga poznavao ja bi mu prije povjerovao da će biti atentat.

Pr.: — Jeste li govorili o atentatu poslije toga sa Ilićem ili Čubrilovićem?

Op.: — Sa Ilićem nisam govorio, a Čubriloviću nisam mogao vjerovati. Kad sam govorio s njime, on je kazao da bi to škodilo našoj ideji.[491]

Pr.: — Jeste li bili u Srbiji prije toga?

Op.: — Jesam bio jedno deset dana prije dvije godine.[492]

Pr.: — Što ste radili tamo?

Op.: — Kad sam istupio iz gimnazije, mislio sam tamo polagati ispit, ali sam došao kasno.

Pr.: — Jeste li općili sa političkim ličnostima?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Šta je bilo uoči atentata na keju sa Perinom i Čubrilovićem?

Op.: — Ja sam bio uoči atentata kod kuće. To je bilo prije. Mi smo stajali na keju, i to je bilo sve u šali. Bio je Čubrilović, Perin i ja. Perin je u šali

---

[490] Sadržaj ove posljednje rečenice, uzeo je M. (291) doslovno po Ph. (110): »Je me promenais par hasard avec Čubrilović lorsq'Ilić est venu à notre rencontre. Je les ai présentés l'un a l'autre. Ce qu'ils se sont dit, je l'ignore«.

[491] M. (292) prema Ph. (110): »A. — Je n'en ai pas parlé avec Ilić, mais avec Čubrilović. Je ne pouvais croire que se dernier exécuterait l'attentat, car, lorsque nous en parlions, il disait lui-même que cet attentat ne pourrait que nous nuire; des arrestations d'étudiants s'ensuivraient . . .«

[492] Vidi: V. Bogićević, *Mlada Bosna* (pisma i prilozi), s. 48 i d. i 301.

rekao: »Ako ne laže, ovaj se sprema da nešto uradi«, i pokazao na Čubrilovića. Ja sam šutio. Pitao sam kašnje Čubrilovića: »Jeli ti govorio Perin da ćeš učiniti atentat?«, a on mi je kazao da jest.

Pr.: — Ko je kazao: »Ovaj se sprema na atentat?«

Op.: — Kazao je Perin.

Pr.: — Je li Forkapić što govorio?

Op.: — Ja se ne sjećam pravo kako je bilo s njime.

Pr.: — Je li tada bio on, jer ste prije kazali izričito da je bio?

Op.: — Ja se ne sjećam je li bio u ono vrijeme, ili je poslije došao. Onaj dan jest.

Pr.: — Šta je kazao?

Op.: — Nije bilo novaca i onda smo razgovarali kako bi došli do novaca. Onda je kazao Forkapić: »Kako bi bilo da jednoga okrivimo za atentat pa ćemo na taj način dobiti novaca?« Slučajno ja baš potrefio[493] na Čubrilovića.

Pr.: — Što je odvratio Čubrilović?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Vi ste tada rekli da je Čubrilović rekao: »Slobodno javi, ali primi odgovornost na sebe!«

Op.: — Ja se ne sjećam pravo.

Pr.: — Je li Vam poznato da je Forkapić znao za atentat?

Op.: — Nije.

Pr.: — A Perin?

Op.: — Čubrilović mi je kazao da mu je rekao.

Pr.: — A Kalember?

Op.: — Nije ništa.

Hoffm.: — Kažete da slabo poznajete Ilića; kako je došlo da toga čovjeka ne znate? On Vas poziva da nađete ljude za atentat, a Vi odmah pristajete?

Op.: — Nisam odmah nikoga tražio. Ja njega ne poznajem.[494]

Hoffm.: — A odmah ste pristali.

Op.: — Ja nisam odmah pristao.

Hoffm.: — Nego?

Op.: — On je mene kasnije nekoliko puta trefio.

Hoffm.: — Zašto baš Vas? Vi ste bili u svezi?

Op.: — Nisam bio u svezi s njime. Poznavao sam ga toliko da sam znao, da je svršio Preparandiju.

Hoffm.: — Kažete, Vi ste odan Monarhiji, a on Vama kaže: »Nađite ljude«, i Vi odmah pristajete.[495]

Pr.: — Vaso Čubrilović drukčije predstavlja. On kaže, kad se razgovarao s Vama da ste kazali da bi ga trebalo dočekati kad bi za to bilo ljudi, ili načiniti atentat.

Op.: — Ja to nisam rekao.

---

[493] »potrefio« od njem. treffen — sresti.

[494] rečenica: »Ja njega ne poznajem« ne nalazi se kod M. (293), nego prema Ph. (111): ». . je savais selement de lui qu'il avait terminé l'école normale«.

[495] Na ovo pitanje dra Hoffmanna, M. (294) je unio Đukićev odgovor iz Ph. (111): »A. — J'ai seulement dit incidemment à Čubrilović que quelqu'un cherchait des exécutans pour l'attentat. Et, comme nous avons rencontré Ilić par hasard, je les ai présentés l'un à l'autre. Je ne sais de quoi ils ont parlé.«

Pr. (Prema Čubrilloviću): — On kaže da nije istina?

Op. Čubrilović: — Ja sam rekao da ga treba »dočekati«, a on je samo kazao: »Ako bi bilo ljudi«. Ja sam rekao, da treba dočekati, a on je rekao da ima ljudi.[496]

Pr.: — Đukiću, jeste li kazali »da ima ljudi?«

Op.: — Ja se ne sjećam. Ja se dobro sjećam, da sam rekao da mi je govorio jedan čovjek da bi trebalo (izvršiti atentat), a ja sam rekao da neću.

Malek: — Je li Vam Ilić kazao s kojih razloga ima se počiniti atentat na prijestoljonasljednika?

Op.: — On je govorio uopće o nacionalizmu, da bi više oživio borbeni duh među omladinom.

Pr.: — Dakle šta je rekao Ilić?

Op.: — Da bi oživila omladina kad bi bio atentat. Ja ne znam šta je mislio s time.

Pr.: — Zašto ste kazali da će koristiti nacionalizmu?

Op.: — On je kazao da bi to koristilo nacionalizmu.

Pr.: — Šta je to nacionalizam?

Op.: — Ideja jedinstva Srba i Hrvata.

Pr.: — Treba li stoga da se ubije prijestoljonasljednik?

Op.: — Ja sam kazao da neću. Ilić je to meni govorio. On je to shvaćao revolucionarno.

Pr.: — U komu smislu? Da treba spoj[497] politički?

Op.: — Ja mislim da je tako mislio.

Malek: — Je li Vam spomenuo Ilić koju ulogu ima on izvjesno kod atentata?

Op.: — Nije mi govorio.

Malek: — Jeste li u tom pravcu štogod govorili sa Čubrilovićem?

Op.: — Nisam.[498]

Malek: — Jeste li kazivali Čubrilloviću zašto se traži u atentat?

Op.: — Nisam. Ja sam mu kazao da mi je govorio jedan čovjek i on je pristao.

Malek: — Dakle samo općenitosti?

Op.: — Jest.

Pr.: — Gdje ste bili samoga dana atentata?

Op.: — U Ključu.

Feldb.: — Sad kažete da nije bilo para i za Forkapića da je rekao u šali: »Kako bi bilo prijaviti policiji?« Zašto pred istražiteljem niste govorili tako?

Op.: — Ja ne znam da sam govorio drukčije.

Feldb.: — Ja molim da mu se predoči iskaz.

Op.: — On nije rekao jednog atentatora nego je slučajno potrefio na Čubrilovića.

---

[496] Ph. (111): »Čubr.: Er hat nicht gesagt man solle dem Thronfolger einen »Empfang« bereiten, sondern ich habe es gesagt. Ich sagte, dazu brauche man Leute«. M. (294): »Čubrilović. — C'est moi qui ai dit qu'il faudrait préparer une réception a l'héritier du trône. Il s'est borné à répondre: »Il y a des hommes«.

[497] misli se: političko ujedinjenje.

[498] M. (295) prema Ph. (112): »Non. Je lui ai dit seulement que quelqu'un m'en avait parlé et il s'est offert«.

Pr. (čita): »Čini mi se da je iste riječi baš Forkapić rekao« ... (čita dalje).

Feldb.: — U zapisniku nakon Forkapića bio je suočen. Tu kaže da se ne sjeća. Čuli smo od jednoga da je bilo glede mazanja firmi. Da li se je o toj prijavi radilo?

Op.: — Ja se toga ne sjećam.

Zist.: — Zašto ste se baš obratili na Čubrilovića?

Op.: — Slučajno sam bio pred realkom pa sam se sjetio kad je dolazilo Veličanstvo da smo se učili stupati, pa sam se čudio zašto se sada ne učimo.

Zist.: — Kako dugo poznajete Vasu Čubrilovića?

Op.: — Od Sarajeva.

Zist.: — U kakvom je savezu to defiliranje i sudjelovanje u atentatu?

Op.: — Slučajno smo se ondje trefili i kazao sam da je meni jedan čovjek kazao da će biti atentat na prestoljonasljednika.[499]

Zist.: — Tako naivno?

Op.: — To nije naivno.

Zist.: — Kakav je Vaso, je li on sve prima?[500]

Op.: — Ja ga nisam poznavao.

Zist.: — Jeste li se družili s njime?

Op.: — Jesam se družio, ali nisam ga poznavao toliko da bi bio siguran da bi on izvršio atentat.

Prem.: — Spomenuli ste malo prije da ste u vašem udruženju govorili o kulturnom ujedinjenju Hrvata i Srba. Je li bilo u tom udruženju Hrvata?

Op.: — Jest.

Prem.: — Zašto ste govorili samo o kulturnom, a ne o političkom jedinstvu?

Op.: — O političkom se ne smije govoriti.

Prem.: — Jeste li probali?

Op.: — Nismo.

Prem.: — Jeste li se u udruženju koji put počupali?

Op.: — Nismo.

Prem.: — Svi ste bili složni?

Op.: — Jesmo.

Prem.: — Jeste li Vi bili u odboru?

Op.: — Jesam.

Prem.: — Kakve ste zaključke stvarali?

Op.: — Nije bilo nikakvih zaključaka.

Pr.: — Ko je bio pretsjedatelj društva?

Op.: — Nismo ga imali.

---

[499] Ovaj odgovor Đukićev glasi kod M. (295): »Nous étions par hasard devant l'école réale et je me suis rappelé que, lorsque Sa Majesté est venu, on nous a appris à défiler. J'étais surpris qu'on ne nous l'eût pas appris maintenant. C'est à cette occasion que j'ai dit que certains projetaient d'exécuter un attentat.« Ph. (112): »D.: Das war rein zufällig. Ich ging mit Čubrilović auf den Quai auf und ab, da kam zufällig das Gespräch auf die Ankunft Franz Ferdinands. Ich erzählte, wie wir defilieren lernten, als der Kaiser nach Sarajevo kam. Ich wunderte mich, dass wir jetzt, wo der Thronfolger kam, nicht defilieren lernten. Bei dieser Gelegenheit sagte ich, einige beabsichtigen, ein Attentat auszuführen.«

[500] misli se: je li povodljiv.

Pr.: — Je li bio odbor?

Op.: — Jest.

Pr.: — Ko je bio u odboru.

Op.: — Odbor je bio od pet lica.

Pr.: — Jeste li bili u vezi svi od odbora? Je li to bio Centralni odbor?

Op.: — Jest.

Pr.: — Jeste li Vi bili u Centralnom odboru?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Kako je moguće da je samo ujedinjenje na kulturnom polju, kad znamo da je odbor radio da bude u nacionalističkoj omladini duh za političko pripojenje.

Op.: — Nismo o tome nikada govorili.

Zist.: — Koliko vas je bilo u organizaciji?

Op.: — Ne znam koliko je bilo. Svaka je organizacija bila za sebe.

Zist.: — Je li bilo više organizacija?

Op.: — Svakako (da) je bilo više.

Prem.: — Je li bilo ženskih u tim organizacijama?

Op.: — Nije.

Drž. odv.: — Je li Vama poznat program Narodnog Ujedinjenja.

Op.: — Čuo sam za njega.

Drž. odv.: — Nije to bio vaš program?

Op.: — Nije.

Drž. odv.: — Jest, to bio, jest. (Nije). Vi ste pod procesom baš radi toga.

Pr.: — Jeste li čitali taj program?

Op.: — (Moj) branitelj (ga) je meni pokazao, ali nije bio baš onaki.

Pr.: — Je li bilo govora o političkom ujedinjenju svih (Južnih) Slavena?

Op.: — Jest.

Pr.: — Što kažete da je bilo samo kulturno ujedinjenje, to nije, nego je ovo vaš pravi program. Društvo je bilo ustrojeno na ovom programu.

Op.: — Nije bilo po ovom programu.

Pr.: — Kako je došlo do toga društva? Ko je bio prvi začetnik?

Op.: — Jedan đak. Sa strane je došao, iz Ljubljane.[501] Ne znam kako se zove. On nam je govorio o organizacijama srpskim, hrvatskim i slovenačkim. On je govorio da bi trebalo među nama u Sarajevu osnovati jednu takvu organizaciju.[502]

Pr.: — U koju svrhu?

Op.: — Da se između sebe slože Srbi, Hrvati i Slovenci.

Pr.: — Je li vam dao kakvo pismo i kazao kako bi trebalo da se sastavi?

Op.: — Nije ništa. On je govorio o ideji jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

---

[501] Radi se o Ivanu Endlicheru, studentu Slovencu, pretsjedniku Jugoslovenskog đačkog ferijalnog saveza. Endlicher je bio istaknut pristalica i radnik na akciji oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slovena u samostalnu državu. Putovao je po jugoslovenskim zemljama, a dolazio je i u Bosnu. Održavao je veze sa Lazarem Đukićem. Austrougarske vlasti su ga odmah poslije Sarajevskog atentata zatvorile i povele protiv njega i još nekih naprednih slovenačkih omladinaca veleizdajnički proces.

[502] Ovdje dodato kod Ph. (112) još: »Er kam zu den Studenten und sagte, man müsse eine Organisation gründen, damit die Serben, Kroaten und Slovenen sich vereinen. Er redet und von der »Volksvereinigung«. Kod M. (298) isto.

Pr.: — Samo na kulturnom polju?

Op.: — Jest uvijek na kulturnom polju.

Prem.: — Što je to kulturno polje?

Op.: — Da Srbi, Hrvati i Slovenci budu jedan narod.

Prem.: — A granice?

Op.: — Mi o tom nismo raspravljali.

Prem.: — Ko će upravljati time?

Op.: — Neće niko upravljati. Kako su Njemci postigli da budu jedan narod, zašto ne bi mi?[503]

Dr. Perišić: — To je teritorijalno jedinstvo. Kulturno je sasvim drukčije.

Op.: — Da dobiju jedan jezik, jednu književnost itd.

Prem.: — Jeste li čuli za Mladohrvate?

Op.: — Jesam.

Prem.: — Ko je to?

Op.: — To su Hrvati separatno.

Prem.: — Hoće li oni jedinstvo?

Op.: — Oni kažu: »Ako Srbi hoće, hoćemo i mi«.

Pr.: — Pod kojim uvjetima?

Op.: — Ja ne znam.

Pr. (prema Čabrinoviću): — *Čabrinoviću,* koliko ste boravili u Beogradu?[504]

Čabrinović: — Posljedni put sedam mjeseci.

Pr.: — Jeste li poznavali nekoga Vladimira Peganovića?[505]

Op.: — Nisam. Možda sam ga poznavao, ali nisam znao da se zove tako.

Pr.: — Jeste li poznavali tamo nekoga Stevana Večerinca?[506]

Op.: — Nisam.

Pr.: — Princip, jeste li Vi poznavali ovu dvojicu?

Princip: — Nisam nijednoga.

Pr.: — A Vi Grabežu?

Grabež: — Nijesam nijednoga.

Ćubrilović: — Što je kazao Đukić za Forkapića, taj nije rekao samo za mene, nego i za Đukića: »Da vas prijavimo za atentat«. Ja znam sigurno.

Pr.: — Đukiću, je li tako?

Đukić: — Ja ne znam.

---

[503] Ovaj Đukićev odgovor glasi kod Ph. (112—3): »Dass sich die Serben, Kroaten und Slowenen zu einem Volk verschmelzen, wie das die Deutschen taten, die noch mehr gespalten waren, als wir. (Gelächter im Saal).« M. (298): »A. — Nous n'en avons pas parlé davantage. Les Allemands, qui étaient encore plus divisés que nous, ont réussi à former un seul peuple: pourquoi n'y réussirions-nous pas, nous aussi?«

[504] Ovdje je kod Ph. (113) očevidna netačnost: »Präs.: Cubrilović, wie lange haben Sie sich in Tuzla aufgehalten. Čubr.: Das letztemal etwa sieben Monate«. Ne radi se ni o Tuzli, ni o Ćubriloviću, nego o Čabrinoviću i njegovom boravku u Beogradu. M. (299) — kao u orig. tekstu.

[505] Lice pod ovakvim imenom ne nalazi se u povjerljivim spisima Zemaljske vlade u Sarajevu 1910—1914 g. Može biti da se radi o Vladimiru Gačinoviću, jer je Zemaljska vlada bila tada obaviještena o njegovom revolucionarnom radu u inostranstvu (Švajcarska).

[506] Zemaljska vlada u Sarajevu imala je podatke od Ministarstva spoljnjih poslova u Beču da se pod imenom Stefana Večerinca krije Milan Ciganović (Zaj. min. fin. 1033 Pr. B. H. od 23 VII 1914 g. DAS). N a p o m.: Od ukupno 223 p. i o. koliko ih se nalazi u izvornom tekstu, izostavljeno je kod Ph. (109—113), 119 p. i o.

SASLUŠANJE IVE KRANJČEVIĆA 14 X 1914

Pr.: — Je li došao Kranjčević? (Jest). Kako se zovete?

Op.: — Ivan Kranjčević.

Pr.: — Čiji ste sin?

Op.: — Đurin.

Pr.: — Koliko Vam je godina?

Op.: — Devetnaest.

Pr.: — Šta učite?

Op.: — Bio sam u drugom razredu Trgovačke akademije u Sarajevu.

Pr.: — Jeste li kriv?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Čega ste kriv?

Op.: — Nisam odao da će biti umorstvo.

Pr.: — Kako je došlo do toga? Vi ste učili Trgovačku akademiju, jeste li imali kakvo đačko društvo? (Jesmo). Jeste li Vi bili član toga društva?

Op.: — Ja sam bio član jedan mjesec dana. Samo sam jedanput bio na sastanku.

Pr.: — Kako se zvalo to društvo?

Op.: — Jugoslavensko-nacionalističko.

Pr.: — Kakve su bile njegove težnje?

Op.: — Težnje nisam posve upoznao jer sam bio samo jedanput na sastanku.

Pr.: — Što se dogodilo?

Op.: — Na sastanku je bio izabran odbor i određeno da će se držati sastanak jedanput svake nedjelje.

Pr.: — Jeste li bili u odboru?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Kako je Vaše mišljenje o politici?

Op.: — U politici bio sam naprednjak.

Pr.: — Što znači to?

Op.: — Prijatelj sloge Srba i Hrvata?

Pr.: — Jeste li Vi također nacionalista?

Op.: — Nisam. Istom sam se htio upoznati s tom idejom.

Pr.: — Kakve su nacionalističke težnje?

Op.: — Njihova je težnja: sloga Srba i Hrvata.

Pr.: — I Vi kao naprednjak imate istu težnju? (To je isto.) Ali šta mislite sa riječju sloga?

Op.: — Složan rad Srba i Hrvata.

Pr.: — Na kom polju?

Op.: — Na političkom. Kad Hrvati i Srbi ne rade ništa, njemačka trgovina napreduje, a naša propada. Obala morska prešla je u mađarske ruke.

Pr.: — Koja obala?

Op.: — Obala morska (eksproprijacija.)[507]

---

[507] U napomeni kod M. (s. 300, nap. 1) objašnjava se ova izjava Kranjčevićeva aluzijom na projekat zakona podnijet parlamentu u Budimpešti kojim je predviđena olakšica u pogledu eksproprijsanja teritorija na Hrvatskom primorju za izvjesna industriska preduzeća, brodogradilišta, lučke radove i sl. Kod Ph. (114) ove Kranjčevićeve izjave nema.

Pr.: — Jeste li znali težnje Srba nacionalista? Što su oni htjeli postići?

Op.: — Ja sam čuo da hoće da stvore neku veliku državu koja će odcijepiti Bosnu od Austrije.

Pr.: — Jesu li to govorili đaci?

Op.: — Nisu đaci, ja sam čuo od nekoga đaka.

Pr.: — Je li ovdje u Bosni?

Op.: — Nije, nego Narodna odbrana.[508]

Pr.: — Jeste li čuli od kolega đaka da se silom Bosna i Hercegovina od Austrije otrgne i da se pripoji Srbiji?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li bili sporazumni s tim?

Op.: — Nisam. Može Vaso Čubrilović reći da sam mu rekao, da neću nikad na to pristati.[509]

Pr.: — Odakle to znade on? Jeste li govorili s njim, kako će inače potvrditi?

Op.: — Nisam govorio baš o tom. Išli smo na sastanak i razgovarali putem o Srbiji, Hrvatskoj, Njemačkoj i Austriji, i tu je Vaso pričao, kako je u Srbiji slobodno, kako se Kralj Petar druži sa narodom i kako je ljepše nego kod nas gdje je ovako sve ukočeno. I rekao je kako je Kralj Petar četovao sa ljudima prije nego je postao kralj i kako govori s njima »ti«. Rekao je kako se sjeća česme u Tuzli kod koje su se odmarali. Ja sam to smatrao da on govori da Kralj Petar misli na Bosnu i Hercegovinu i ja sam rekao da neću nikada na to pristati da dođe Kralj Petar u Bosnu.[510]

Pr.: — Što je Vama govorio Vaso Čubrilović o pok. prijestoljonasljedniku? Kako je došlo da ste[511] upleten u tu stvar?

Op.: — Meni je najprije Popović rekao da će počiniti atentat, a onda mi je poslije istom rekao i Vaso Čubrilović.

Pr.: — Kako je bilo sa Popovićem?

Op.: — Ja sam se šetao jedne večeri po Čekaluši i onda je došao Popović i razgovarali smo se. On je rekao: »Ja mislim počiniti atentat na prijestoljonasljednika«.

Pr.: — Koliko dana prije atentata?

Op.: — Deset do dvanaest dana prije.

Pr.: — Jeste li ga pitali zašto?

Op.: — Ja sam rekao: »Ja takvo što ne bih uradio jer stvar je opasna«, a onda: »Hoćemo li mi imati koristi od toga?«

---

[508] Ovdje je kod Ph. (114) umetnuto pitanje: »Präs.: Und wer wird dann Bosnien und Hercegovina von der Monarchie lostrennen? Die Bewohner von Bosnien? Kranjč.: Nein, sondern die »Narodna obrana« M. (301) nije unio gore navedenog teksta koji je kod Ph. U odgovoru Kranjčevićevom: Nije, nego »Narodna obrana« — izostavio je riječ: »Narodna obrana«, tako da odgovor glasi samo: »Non.« (301).

[509] Kod Ph. (114) glasi ovaj odgovor: »Kr.: Nein. Das kann Vaso Čubrilović bezeugen, dass ich dagegen war (wendet sich gegen die Anklagebänke). Ich sagte ihm, ich werde nie einwilligen, dass König Peter nach Bosnien komme.« M. (301) — doslovno kao u izvornom tekstu.

[510] Cio ovaj Kranjčevićev odgovor izostavljen je kod Ph. (114) izuzev rečenice citirane pod 509 naših napomena, koju je on izvadio iz odgovora Kranjč. i stavio na drugo mjesto. M. (301) kao u orig. tekstu.

[511] M. (301) — ova rečenica prema Ph. (114) glasi: »Comment en êtes-vous venu, vous Croate, à vous compromettre dans cette affaire?«

Pr.: — Kako mi?

Op.: — Ja sam mislio Slavene uopće.

Pr.: — Što je on odgovorio na to?

Op.: — Nije ništa. Slegao je ramenima i prešli smo na druge stvari.

Pr.: — Onda, kako je bilo sa Čubrilovićem?

Op.: — Nekoliko dana poslije toga rekao mi je Čubrilović: »Ivo i ja mislim isto učiniti«. Ja sam mu rekao ono isto što i Popoviću: »Glupavo je što radite, a ne znate kakve će biti posljedice«. Onda mi je Čubrilović poslije nekoliko dana rekao da misli ići kući iz Sarajeva i pitao me bi li išao. Ja sam mu savjetovao neka ide. I bio sam pošao s njime da izvadi propusnicu, ali on nije otišao.

Pr.: — Niste prije govorili o bombama?

Op.: — Pitao sam ga odakle će dobiti oružje Čubrilović. On je rekao da ne zna tačno, ali misli da je kakvom komitu ostalo, jer se to ne može nikako znati je li mu ostalo; oni uvijek imaju za vježbu i mislim da će otale dobiti. Onda je pitao mene, bi li ja htio spremiti oružje, a ja sam rekao u tom smislu: ako neće upotrijebiti za atentat, da hoću.

Pr.: — Je li kazao da će ostaviti prije ili poslije atentata?

Op.: — Govorio je: poslije atentata.

Pr.: — Po njegovom kazivanju izlazi da je rekao dati prije atentata.

Op.: — Jest, ali ja sam kazao da neću primiti ako je za atentat. Onda uvečer prije atentata je govorio hoću li ga dočekati u Skenderiji ulici da mi dade, a ja sam rekao da hoću. Kad sam vidio da je atentat izvršen, nisam htio da ga čekam, ali onda je on došao i sav je drhtao.

Pr.: — Šta ste radili s oružjem?

Op.: — Odnio sam u kuću Momčinovića.

Pr.: — Koga ste našli?

Op.: — Našao sam malu bolesnu curu.[512]

Pr.: — Šta ste kazali?

Op.: — Da sam donio dva stara revolvera koja ne pucaju i da ih otac hoće da dade u Muzej, i da sam ih ja htio sakriti da ih ne da u Muzej.

Pr.: — Šta ste radili s bombom?

Op.: — Ja sam je zamotao i onda metnuo u sanduk.

Pr.: — U kojoj se sobi nalazi sanduk?

Op.: — U onoj u kojoj spava stari.[513]

Pr.: — Je li bio sanduk otvoren?

Op.: — Jest bio otvoren.

Pr.: — Šta ste radili dalje?

Op.: — Onda sam otišao kući.

Pr.: — Jeste li toga dana prije atentata bili u toj kući?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Šta ste radili?

Op.: — Htio sam da vidim tko je u kući.

---

[512] Izraz upotrebljavan u Bosni, znači djevojka, curica — djevojčica.
[513] stari — otac Kranjčevićev.

Pr.: — Šta ste rekli?

Op.: — Nisam ništa, jer nije bilo nikoga kod kuće, nego ona mala bolesna cura.

Pr.: — Šta ste htjeli?

Op.: — Čekao sam jednog prijatelja.

Pr.: — Kakvog prijatelja?

Op.: — Čekao sam jednog prijatelja i popio sam čašu vode.

Pr.: — Jeste li prije atentata kazivali kome u toj kući da ćete donijeti kakvi stvari za čuvanje?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Prije ste govorili drukčije. Ovdje stoji (čita): »Kazao sam nekoliko dana prije Ivanu Momčinoviću da ću donijeti oružje«.

Op.: — Nije nekoliko dana, nego mnogo prije.

Pr: — Vi ste također kazali ovdje da je Vama Popović prvi pripovijedao o atentatu, a prije ste 6 jula kazali (čita): »Priznajem da sam kriv i da sa Cvjetkom Popovićem nisam govorio«.[514]

Op.: — Ja sam poslije priznao.

Pr.: — Zašto ste prije kazali drukčije? Zašto niste odmah kazali istinu?

Op.: — Htio sam slagati. Rekao sam samo za Čubrilovića, a za Popovića sam . .

Pr.: — Zašto ste htjeli sakriti stvari kod Ivana Momčinovića, a ne kod kuće?

Op.: — Da kući idem, daleko mi je bilo nositi i mogao bi me ko uhvatiti, a onda sam mislio: ovi ljudi nisu naobraženi, oni su obični ljudi i oni će mi vjerovati da su ovo stari pištolji.

Pr.: — Za dva revolvera ste govorili već prije toga.

Op.: — Onda sam mislio da će mi vjerovati jer me znadu od malena.

Pr.: — Zašto niste prijavili cijelu stvar? Vi ne samo da niste prijavili, nego ste i sakrivali. Vi znate da je izveden atentat. Znali ste da je to bio komplot.

Op.: — Nisam znao.

Pr.: — Ako niste znali, mogli ste razumjeti: isti dan Popović i Čubrilović.

Op.: — Ja sam uzeo stoga jer Čubrilović nije ništa uradio. Bilo mi ga je žao. Kad sam ga našao, sav je drhtao.

Pr.: — Vi ste se sporazumili prije atentata?

Op.: — Ja ne bih uzeo da me on nije našao.

Pr.: — Vi ste obećali?

Op.: — Ja nisam mogao drukčije reći kad me molio.

Pr.: — Zašto nijeste odali cijelu stvar? Vidite kakvu ogromnu štetu stenanijeli cijelom svijetu?

Op.: — Nisam prijavio za to jer sam mislio da treba protestirati protiv njemačkog upliva koji nas ubija.

---

[514] »Priznajem da sam kriv« — izostavljeno kod M. (304). Ovaj Kr. odgovor izostavljen kod Ph. (115).

Pr.: — Kakvim načinom, u kojem smislu u Bosni i Hercegovini ubija njemački upliv?

Op.: — Nije samo Bosna i Hercegovina. Austrija je slavenska država, a Njemačka nije slavenska država, i to hoće Njemačka. Svi progoni Slavena su iz Njemačke.

Pr.: — Gdje su ti progoni?

Op.: — Veleizdajnički proces u Sarajevu, Zagrebu i u Ukrajini. Sokolski slet bio je obećan u Beču, a poslije je zabranjen jer su tako Njemci zahtijevali.[515]

Pr.: — Vi ste htjeli tome pridonijeti da se protestira?

Op.: — Da se oslobodimo njemačkog upliva.

Pr.: — Što znači to? Kad će poginuti prijestoljonasljednik onda ste mislili da će biti oslobođeno?

Op.: — To će biti opomena vodećim krugovima u Beču koji slušaju sve što se iz Berlina hoće.

Pr.: — Jesu li ti nazori bili opće mišljenje, ili Vaše sopstveno?

Op.: — Bilo je nas dosta koji smo tako mislili. I Popović je isto tako mislio, kao što sam se uvjerio iz razgovora s njim.

Pr.: — Dakle da treba da bude opomena.

Op.: — Jest.

Pr.: — Vidite da je obratno došlo radi ovoga čina. Kako ste mogli vjerovati da će atentat djelovati da se neće progoniti? Vi niste dijete, Vi ste morali misliti i znati da će takav atentat imati drugih posljedica.

Op.: — Nisam se nadao. K'o što je Popović i Čubrilović govorio, bilo je ovako, a za druge nisam imao pojma da je to ovakova stvar.

Pr.: — Prije ste kazali kao motiv što niste prijavili: »Ja nisam odao jer inače ne bi niko od kolega htio samnom govoriti«.

Op.: — Jesam.

Pr.: — Dakle danas ste kazali pravi uzrok?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Dakle ste bili sporazumni sa atentatom?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Potpuno sporazuman?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Odobravate li atentat?

Op.: — Odobravao nisam na nadvojvodu jer on nije kriv, jer su krivi vodeći krugovi. Ja sam kazao da je glupo samoga nadvojvodu ubiti.[516]

Pr.: — Ako ste nalazili da je glupo, zašto niste prijavili? Ne samo da niste prijavili, nego ste i sudjelovali time što ste pružili pomoć. Vi ste u istrazi kazali 10 VII da niste stavili paket u sanduk, nego na divan.

Op.: — Ja sam ga stavio u sanduk.

Pr.: — Ali ovdje ste kazali da ste stavili na divan?

Op.: — Bio je na divanu. Ja sam čekao da ko dođe, a onda sam metnuo u sanduk.

---

[515] M. (305) prva rečenica prema Ph. (116): »Les procès de haute trahison à Sarajevo, à Zagreb et à Lemberg«. Rečenica: »Sokolski slet bio je obećan« itd. — ne nalazi se kod Ph. (116).

[516] Ph. (116): »Ich sagte, es sei Dummheit gerade auf ihn ein Attentat zu machen«. M. (306): »J'ai dit que c'était stupide de tuer l'archiduc«. Riječ »samog« — izostavljena.

Pr.: — Poslije atentata, je li Vam govorio štogod Franjo Sadilo o tome? (Jest). Koliko dana iza?

Op.: — Isti dan došao me pitati: što sam ja njemu donio?, a ja sam rekao: »Dva stara revolvera«. Onda je on rekao: »Nosi ti to! Kad nije kod vas sigurno, nije ni kod mene; zašto da ja budem unesrećen?«

Pr.: — Zašto da bude unesrećen?

Op.: — On je mene pitao što sam ja donio, a ja sam odgovorio: »Dva stara revolvera«.

Pr.: — A kad je kazao: »Nosite?«

Op.: — Ja sam rekao da ću odnijeti ali nisam ja odnio, nego sam zamolio majku da donese i ona je donijela.

Pr.: — Šta Vam je Ivan Momčinović?

Op.: — Mi smo kumovi.

Pr.: — Zašto ste morali baš njega tako unesrećiti?

Op.: — Mislio sam da on neće ni gledati šta je pa neće ni znati što je i da će tako ostati.

Pr.: — Što Vam je kazala Vaša majka kad je saznala za to?

Op.: — Pitala me zar nisam imao drugog i pametnijeg posla, zar sam poludio da hoću unesrećiti sebe i njih.

Pr.: — Koja je bila svrha atentata, jesu li Vam pripovijedali Vaso Čubrilović i Cvjetko Popović?[517]

Op.: — Kao što sam rekao: riješiti se njemačkog upliva.

Pr.: — Oni su Vam to kazali?

Op.: — Jesu.

Pr.: — Jeste li govorili s drugim đacima o tome, sa Kalemberom?

Op.: — Nisam s nikim. Ja Kalembera ne poznajem.

Drž. odv.: — Zašto je kazao Sadilo: »Nosi to da mene ne unesrećiš?«

Op.: — Kad nije kod mene sigurno, nije ni kod njega.

Drž. odv.: — Zašto, dva stara revolvera, kakva je to pogibelj?

Op.: — Kod mene ne može stajati i ja sam donio i molio da kod njih sakriju. Ja sam rekao da su to dva stara revolvera koje hoće otac da dade u Muzej, a ja neću.

Pr. (predočuje mu stvari):[518] — Je li bilo ovako?

Op.: — Nije bilo. Ja ne znam kako je bilo; samo sam na trenutak vidio.

Pr.: — Niste gledali revolver?

Op.: — Nisam.

Naumowicz: — Vi ste sad rekli da Vam je Sadilo rekao: »Kad nije sigurno kod vas, nije ni kod mene«. Što sigurno? Radilo se o starim revolverima?

Op.: — Nije on to meni rekao, nego je rekao da nosim. On se bojao poslije atentata. Ja sam mu donio nešto što ne zna šta je.

Naum.: — Vi ste upotrebili izraz: »Nije sigurno kod mene«.

Op.: — To sam ja sad rekao; nije on to meni govorio.

Pr.: — Vi ste kazali prije da je Sadilo kazao: »da nosim stvari, jer neće da drži u kući, pa neće da bude kriv«.

---

[517] Tekst od pitanja: »Koja je bila svrha« itd. pa do pitanja drž. odvj.: »Kakvu zadaću imade »Narodna obrana« u Bosni?« — izostavljeno kod Ph. (116). M. (307—8) — kao u orig.

[518] U tekstu je često upotrebljen izraz »stvari« — što znači: oružje.

Op.: — Bojao se dva stara revolvera, poslije atentata ako se nađu da bi bila na njega sumnja.

Drž. odv.: — Ko Vam je govorio za *Narodnu odbranu?*

Op.: — Popović.

Drž. odv.: — Šta je kazao? Šta je to Narodna odbrana?

Op.: — Kazao je da kupi komite i da ih naoružava i pričao mi je Čubrilović kako su se tukli u Srbiji sa Turcima.

Drž. odv.: — Kakvu zadaću imade *Narodna odbrana* u Bosni?

Op.: — Nema nikakve.

Drž. odv.: — Kako ste došli na komite. To je bio politički razgovor među vama?

Op.: — Pričao je o Balkanskom ratu pa je onda pričao i o komitama.

Drž. odv.: — Ali što ste kazali da bi se imala velika država osnovati na jedinstvo. Kako bi se imala zvati? Razgovarali ste se kako bi se imala zvati?[519]

Op.: — Velika Jugoslavija.

Drž. odv.: — Koja bi imala biti dinastija u njoj?

Op.: — Ona koja je u Srbiji.

Drž. odv.: — Dakle srbijanska, a koja je tamo?

Op.: — Kralj Petar Karađorđević.

Drž. odv.: — Dakle ovom Jugoslavijom imao bi vladati kralj Petar. A prijestoljonasljednik, je li šta govorio za njega?

Op.: — Nije ništa.

Zist: — Jeste li Vi uopće odobravali atentat?[520] Vi ste govorili o njemačkom pritisku u monarhiji, jeste li odobravali atentat kao sredstvo protesta protiv toga pritiska, ili ste bili sporazumni baš s time da se počini atentat na prijestoljonasljednika, da se time protestira?

Op.: — Nisam bio prijatelj nikakvih atentata. (Kad je Popović rekao) da će počiniti atentat na prijestoljonasljednika, ja sam rekao: ako misli da će koristiti, neka učini.

Pr.: — Izričito je kazao da nije prijavio jer je bio sporazuman sa atentatom u znak protesta.

Zist.: — On je istodobno preinačio taj svoj iskaz i kazao je da nije mislio na prijestoljonasljednika, da on nije u vladajućim krugovima. Ja bih htio da razjasnim to protuslovlje u iskazu.

Pr.: — Kad sam pitao zašto niste prijavili, Vi ste kazali da ste odobravali jer da je to znak protesta protiv njemačke hegemonije ovdje. Onda poslije sam pitao: Imate li što protiv prijestoljonasljednika?, a onda ste kazali da niste bili sporazumni i da ste kazali Čubriloviću da je to glupost. Kako se to slaže?

Op.: — Protiv prijestoljonasljednika nemam ništa.

Pr.: — Onda niste odobravali atentat?

Op.: — Ja to ne razumijem.

---

[519] Ovo pitanje i odgovor K. ne nalazi se kod Ph. (117). M. (309) — kao u orig.

[520] Od pitanja dra Zistlera: »Jeste li Vi uopće odobravali atentat?« itd. pa do pitanja dr.: »Kako ste mislili uopće o prestolonasljedniku?« (s. 189) — izostavljeno kod Ph. Kod M (309—10) — kao u orig.

Zist.: — Kako ste mislili uopće o prijestoljonasljedniku prema Hrvatima?

Op.: — Bio je prijatelj Hrvata.

Zist.: — Iz čega zaključujete?

Op.: — Bio je uopće prijatelj Slovena, jer kad je išao u Peštu da otvara Sabor nije nikada ostao dulje od pol sata, ili koliko treba da otvori, i onda je odmah otišao. Uopće zauzimao se za Slavene.[521]

Zist.: — Jeste li se Vi bavili politikom?

Op.: — Jesam.

Zist.: — Literaturom ili politikom, čim ste se bavili više?

Op.: — Literaturom. Politikom sam se bavio toliko, koliko sam se razgovarao sa kolegama.

Zist.: — Jeste li pratili politiku u Banovini?[522]

Op.: — Jesam.

Zist.: — Jeste li pristajali uz koju političku stranku?

Op.: — Jesam uz Koaliciju.[523]

Zist.: — Znate li politički program Koalicije?

Op.: — Sloga Srba i Hrvata.

Zist.: — Koja je koalicija?

Op.: — Hrvati i Srbi. Sloga Srba i Hrvata.

Zist.: — Znate li temelj politike Koalicije? Poznajete li još koju političku stranku osim Koalicije?

Op.: — Poznajem pravaše.[524]

Zist.: — Kako biste razlikovali pravaše od Koalicije?

Op.: — Bio sam i ja nekada pravaš.

Zist.: — Zašto ste prešli u Koaliciju?

Op.: — Jer sam vidio: dok se Srbi i Hrvati svađaju, Mađari rade što hoće, osnivaju škole po Hrvatskoj i dobili su morsku obalu.

Zist.: — Znate li što je to »nagodba«?

Op.: — Znam. To je ugarsko-hrvatska nagodba.

Zist.: — Kako se odnosi Koalicija prema toj nagodbi? To je temelj uređenja Austro-Ugarske Monarhije?

Op.: — Ona ne niječe nagodbu.

Per.: — Ona stoji na nagodbi.

Pr.: — Nije razumio cijelu stvar. Je li Vam bilo zaista poznato da je prijestoljonasljednik bio prijatelj Slavena, osobito Hrvata?

Op.: — Jest.

---

[521] Ova rečenica glasi kod Ph. (117): »Kr.: Man sagte, er habe die Kroaten lieb, und dass er deswegen sich in Slawonien aufhalte«, M. (310) kao u orig. Sav daljnji tekst do davanja *odmora*, izostavljen kod Ph. (117). M. (311—312) — kao u orig.

[522] pod Banovinom se razumijeva Hrvatska, Slavonija i Dalmacija.

[523] Hrvatsko-srpska koalicija — politička stranka u Hrvatskoj (1906—1918).

[524] Stranka prava osnovana 1861 u Zagrebu. Pokretači Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Poslije Starčevićeve smrti (1895) razdvojila se u dvije frakcije: jedna pod vodstvom F. Folnegovića, druga pod vodstvom J. Franka (otuda Frankovci). Bila intrasigentna prema Srbima. Program: personalna unija sa Austrijom i Ugarskom.

Pr.: — Zašto ste dopustili da se taj prijatelj Hrvata uništi u svrhu protesta protiv germanizacije, da se ukloni baš prijatelj Hrvata?

Op.: — I Njegovo Veličanstvo[525] nije nama neprijatelj, pa se ipak proganjaju Slaveni.

Pr.: — Onda biste odobravali, da Bog sačuva, i atentat na Njegovo Veličanstvo?

Op.: — Nije to. Ja sam htio atentat na nekoga koji vodi. Ja sam odobravao na nekoga ministra, a nisam na nadvojvodu. Kad je neko htio da založi glavu u ime protesta, ja sam pristao.

Pr.: — Akoprem ste znali da je prijatelj Slavena?

Op.: — Jesam.

Pr.: — I da će drukčije urediti stvar?

Op.: — Ne može drukčije urediti stvar.

Pr.: — Određujem odmor od pet minuta.

Poslije odmora

Dr. Perišić: — Ja sam htio staviti načisto o Kranjčeviću i odnošaju njegovu prama Sadilu. Kažite mi Kranjčeviću je li Vama Sadilo rekao: »Kad nije stvar sigurna kod vas, nije ni kod mene«.

Op.: — To je moj zaključak, to on meni nije govorio.

Periš.: — Kažite mi jeste li mu ikad prije ili poslije atentata rekli da su to bombe?

Op.: — Ja sam rekao da su to stara dva revolvera koja otac hoće dati u Muzej, a ja neću i hoću da ih ostavim kod njih.

Per.: — Kako dovađate u sklad to, da kao Hrvat odobravate atentat na prijestoljonasljednika? Da li odobravate atentat na prijestoljonasljednika?

Op.: — Ne odobravam, on je prijatelj Slavena.

Pr.: — Zašto niste prijavili atentat?

Op.: — Nisam ja znao što je to sve.

Pr.: — Vi ste kazali (čita): »Austrija je slavenska država, a progoni Slavene«.

Op.: — Ja ne znam ni što sam kazao.

Zist.: — Jeste li uzrujan? Neka se to ustanovi.

Pr.: — Je li to odgovara Vašem mišljenju?

Op.: — Molim da se pročita još jedanput.

Perovođa (čita): »Austrija je slavenska država« ... itd.

Pr.: — To je odgovor kad sam Vas pitao, zašto niste prijavili? Ja sam Vam rekao da ste prije kazali u istrazi da ste se bojali da ne bi govorili s Vama đaci.

---

[525] misli na cara Franju Josifa.

Povodom hapšenja Ive Kranjčevića, pisao je klerikalno-austrofilski *Hrvatski Dnevnik* u svom 151 broju od 1914 g.: »Navedosmo da je u atentat indirektno upleten i đak Kranjčević, sin umirovljenog oružničkog stražmeštra, čovjeka poznata i vrlo cijenjena u Sarajevu. Usporedo s ovim javilo se, da je Kranjčević katolik, Hrvat. No mi ovu perfidnu podvalu proračunato izbačenu iz vlaške strane najodlučnije odbijamo od katolika Hrvata i velimo, da je ova verzija izbačena u vrlo prozirne svrhe. Istina, stari je Kranjčević katolik, Hrvat i kao takav ko čovjek na svom mjestu uživao je opšte poštovanje. Nu Kranjčević se na svoju nesreću oženio jednom vlahinjom, te su i ova djeca grčko istočnog obreda. Žena je njegova uzgajala djecu posve na vlašku i on se tome nije mogao nikako oprijeti«. Razumije se da je ovo pisanje H. D. potpuno izmišljeno i netačno, a to se vidi iz generalija Ive Kranjčevića — V. R.

Per.: — Pitam Vas još jedanput: da li odobravate atentat koji je izveden na prijestoljonasljednika?

Pr.: — Zašto nijeste prijavili?

Per.: — Za to on odgovara. Ja ga pitam da li odobrava?

Op.: — Ne odobravam.

Pr.: — Jeste li prije atentata odobravali?

Per.: — Jeste li ikad odobravali?

Op.: — Nisam nikad.

Pr.: — Zašto ste prije ono govorili? Je li ono odgovaralo Vašem mišljenju?

Op.: — Nije. Ja ne znam ni sam što sam odgovarao.

Zist.: — On je sad za odmora samnom razgovarao, pa me pitao: »Šta sam ja govorio?«, onda sam mu prestavio protuslovlja i onda opet nije razumio, a i sad ne razumije.

Pr. (prama perovođi): — Izvolite ustanoviti one riječi koje je gospodin sada kazao, da ga je zvao i da ne zna što je govorio. (Prama branitelju) Što ste Vi njemu kazali?

Zist.: — Ja sam mu prestavio dva protuslovna iskaza, i on je ispravio time da nije nikada odobravao atentata.

Pr.: — Ima li ko da pita što? (Nema). Onda neka dolazi *Branko Zagorac.*[526]

SASLUŠANJE BRANKA ZAGORCA 14 X 1914 G.

(Dolazi) *Pr.:* — Dakle Vi ste B r a n k o Z a g o r a c?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Imate osamnaest godina?

Op.: — Jest.

Pr.: — Šta ste učili?

Op.: — Svršio sam prvi razred Trgovačke akademije.

Pr.: — Jeste li bili član kakvog društva u Akademiji?

Op.: — Bio sam član Pobratimstva.[527] To je bilo školsko društvo, a drugoga nisam.

---

[526] Cio tekst od početka rasprave poslije odmora, pa do završetka saslušanja Kranjčevića, sadržan je kod Ph. (117) na sljedeći način: »Nach der Pause. Perišić: Kranjčević, billigen Sie das Attentat auf den seligen Thronfolger Franz Ferdinand? Kr.: Nein, ich billige es nicht. Er ist ein Freund der Slawen. Präs.: Warum haben Sie es dann nicht früher angezeigt, damit man das Attentat verhütete, so wäre er nicht gefallen, wenn Sie wussten, er sei ein Freund der Slawen? Kr. (schweigt). Perišić: Billigen Sie das Attentat, das den Tod des seligen Thronfolger zur Folge hatte? Sagen Sie es einmal klar. Kr.: Nein, ich habe es niemals gutgeheissen. Präs.: Warum sagten Sie denn einen Augenblick früher, es sei ein Protest gegen die Unterdrückung gewesen? Kr. (schweigt und lässt den Kopf hängen. Man sieht ihm die grosse Aufregung an, und dass er die Fragen und seine eigenen Antworten nicht erfasst). Zistler: Er sagte mir jetzt, er wisse nicht, um was Sie ihn gefragt haben. Er fragte mich, was er geantwortet habe. Er ist ganz verwirt. Präs.: Nun gut. Hat noch jemand von den Herrn etwas zu fragen? Herr Staatsanwalt? Nein? Un Sie, haben Sie etwas? Gut, jetzt möge Branko Zagorac hereinkommen, und Sie setzen sich da rückwärts in die Bänke.«

Nap.: Od ukupnih 261 p. i o. koliko sadrži originalni tekst, kod Ph. (113—117) je svega 96 pitanja i odgovora, što znači da je izostavljeno 165. Kod M. (312—314) potpuno prestaje dopunjavanje ili mijenjanje teksta zbog toga, što je na tim stranama Ph. tekst potpuno skraćen.

[527] Pod imenom *Pobratimstva* osnivane su u Bosni i Hercegovini do 1914 g. trezvenjačke (protivalkoholne) organizacije. Članovi tih organizacija (uglavnom Srbi) potpisivali su pismenu obavezu (zavjet) da neće nikad piti alkoholnih pića. U Sarajevu je postojao i lokal ove organizacije u koji su zalazili najvećim dijelom đaci. M. (314, nap. 1) prevodi to sa »La Confraternité«.

Pr.: — Niste bili član društva nacionalističkoga?

Op.: — Nacionalista sam bio, ali nisam bio član društva.

Pr.: — Što znači to nacionalista?

Op.: — Ja tako smatram: ujedinjenje Srba i Hrvata.

Pr.: — Kako su drugi smatrali?

Op.: — Ja, kako sam čitao u optužnici, oni su smatrali ujedinjenje svih Jugoslavena, a ja sam samo Srba i Hrvata.

Pr.: — Kažite mi kako ste si predstavljali ovo ujedinjenje?

Op.: — Na kulturnom polju.

Pr.: — Šta je to?

Op.: — Mislio sam da bi Srbi i Hrvati, kad bi se zajedno složili, u kulturnom svijetu bili zapaženi u literaturi i drugim stvarima.

Pr.: — Kakvim drugim stvarima?

Op.: — Kad bi se sjedinili Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini da bi mogli lakše raditi u Saboru.[528]

Pr.: — Niste mislili na Srbe koji su u kraljevini Srbiji?

Op.: — Nisam.

Pr.: — A na Hrvate koji su u Hrvatskoj?

Op.: — Jesam na Hrvate. Niko mi nije to tumačio. Ja sam bio nacionalista zbog toga što je veći dio đaka to bio.

Pr.: — Nije li bila Vaša želja da se ujedine sve zemlje u kojima žive Jugoslaveni?

Op.: — O tom nisam nikada mislio.

Pr.: — Jeste li čuli da su drugi đaci o tom mislili?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jeste li poznavali Lazara Đukića i Vasu Čubrilovića?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Kakvog su bili mišljenja?

Op.: — Oni su bili nacionaliste. Ja sam s njima razgovarao jer smo bili drugovi, a Đukića sam poznavao jer je stajao u istoj ulici. Deset dana prije atentata kazao mi je Čubrilović da će biti atentat.

Pr.: — Gdje je to bilo?

Op.: — Na ulici u Sarajevu, ne znam kako se zove. On je rekao, da će biti atentat i da će ga on napraviti, a nije mi kazao s kojim će drugovima i kakvim oružjem. Ja sam ga poslije pitao s kim će izvesti, a on je kazao: »Za to je lako, ima oružja«.

Pr.: — Što ste Vi na to kazali?

Op.: — Ja sam šutio.

Pr.: — Ali to nije tako razumljiva stvar.

Op.: — Ja mu nisam vjerovao da će počiniti jer nije pokazivao nikakvih znakova.[529]

---

[528] Ph (118): »Zag.: Wenn sich die Serben und Kroaten vereinigen würden, so könnten sie leichter im Landtage arbeiten. (Gelächter im Saale. Eine Stimme: Das ist ja eine politische Vereinigung.) M. (315): »A. — Si les Serbes et les Croates se réunissaient en Bosnie et en Herzégovine, leur tâche à la Diète serait plus aisée. Une voix dans la salle. — Alors c'est une union politique?«.

[529] M. (316) izraz »nikakvih znakova«, prevedeno je sa »aucune exaltation«.

Pr.: — Jeste li mu to kazali?[530]

Op.: — Nisam, ja sam šutio i na 25 VI sam otišao kući.

Pr.: — Je li to on Vama kazao jedanput ili više puta?

Op.: — Prvi put mi je kazao da će biti atentat, a poslije mi je govorio da će ga on izvesti.

Pr.: — Je li Vam drugi put kazao također da ima oružje?

Op.: — Jedanput mi je rekao kad sam ga upitao ima li oružja: »Lako je za to«. Drugi put je kazao da je došlo oružje.

Pr.: — Niste li Vi njega nastojali odvratiti od toga?

Op.: — Nisam. Ja mu nisam vjerovao. Mislio sam da je to jedna obična šala, jer on nije pokazivao nikakovih znakova.

Pr.: — Zašto niste prijavili?

Op.: — Nisam mu vjerovao.

Pr.: — Sad vjerujete da je ozbiljno?

Op.: — Naravski da sada vjerujem.

Pr.: — Jeste li Vi govorili o tom i sa Lazarom Đukićem?

Op.: — Nisam nikada.

Pr.: — Odobravate li atentat?

Op.: — O tom nisam nikada razmišljao. Prijestoljonasljednika kao političku ličnost nisam poznavao.

Pr.: — A kao prijatelja Slovena?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Dakle nije Vam žao za atentat?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — A za žrtve? Za pok. Vojvodkinju?

Op.: — Nje mi je žao.

Pr.: — A za njega?

Op.: — Ne znam tačno. Njega nisam poznavao kao političku ličnost, kao ličnost koju bi trebalo ubiti.

Pr.: — Treba dakle poznavati ličnost kako misli u politici, pa da se može znati da je treba ubiti?

Op.: — Nisam znao da bi trebalo toga čovjeka ubiti.

Pr.: — Mislite da ima slučajeva gdje je dopušteno da se koji čovjek usmrti?

Op.: — Naravski da nema.

Pr.: — Kako se onda to slaže? Treba se poznavati političko mišljenje čovjeka da se zna da li dobro da se ubije?

Op.: — Treba poznavati jednoga čovjeka zašto ga treba ubiti.

Pr.: — Je li to predpostavlja da mislite da ima slučajeva da je potreban atentat?

Op.: — Ima slučajeva.

Pr.: — Dakle u kakvim slučajevima?[531]

Op.: — Ako je čovjek tiranin.

---

[530] Tekst od pitanja pretsj. senata: »Jeste li mu to kazali?«, pa do odgovora Zag.: »Nisam nikada« (s. 193) — izostavljen kod Ph. (118). M. (316) — kao u orig. tekstu.

[531] Tekst od pitanja: »Dakle u kakvim slučajevima?«, pa do sljedećeg pitanja: »Pr.: Jeste li saznali da je Cubrilović« itd. — izostavljen je kod Ph. (119). M. (317) — kao u orig.

Pr.: — Onda ga smije svako usmrtiti?

Op.: — Ne svako nego ko hoće.

Pr.: — To je svako.

Op.: — Nije svako, ko hoće.

Pr.: — Jest.

Op.: — Ko je uvjeren.

Pr.: — U hapsu ste preokrenuli. Prije ste kazali izričito da ne odobravate atentat na prijestoljonasljednika kao političku ličnost i kao velikog čovjeka.

Op.: — Ja sam rekao da nisam poznavao njega kao političku ličnost i velikog čovjeka i nisam imao razloga odobravati atentat. (Predstavlja mu se iskaz od 9 jula na pitanje: »Odobravate li atentat na prijestoljonasljednika kao velikog čovjeka i političku ličnost?« »Ne odobravam jer sam znao da će pobuditi senzaciju« . . . itd.)

Pr.: — Jeste li saznali da je Čubrilović još drugima pripovijedao?

Op.: — Kalemberu i Marku Perinu.

Pr.: — Znate li da je Forkapiću?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — A da je Popoviću?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jeste li poznavali Perina i Kalembera?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li govorili o atentatu?

Op.: — Nisam.

Naumowicz: — Sa Đukićem niste govorili o atentatu?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Šta je Vama govorio jedanput Čubrilović o Lazaru Đukiću?

Op.: — Kad sam ga upitao: »Kakav je to čovjek?«, on je rekao da je to kukavica.

Pr.: — Zašto ste govorili o njemu?

Op.: — Kao o drugu. Bio mi je drug i pitao sam kakav je to čovjek, kako on ima mišljenje o njemu, jer sam se ja s njime družio.

Pr.: — Jeste li znali da je Lazar Đukić njemu govorio što o atentatu?

Op.: — Nisam znao. On uopće nije govorio o tom.

Hoffm.: — Kad je Čubrilović Vama rekao da se ustrojila anarhistička stranka, jeste li kazali da hoćete pristupiti?

Op.: — Jesam od šale.

Hoffm.: — Je li Vam kazao u koju svrhu?

Op.: — Nije.

Pr.: — Je li Čubrilović tražio od Vas da također sudjelujete kod atentata?

Op.: — Nije.

Pr.: — Vi ste kazali u istrazi da ste zaista govorili o atentatu sa Đukićem i da je on izbjegavao Vaša pitanja?

Op.: — Ja sam govorio u istrazi da Đukić i Čubrilović nisu predamnom nikada o atentatu govorili.

Pr.: — Mislili ste da je to neozbiljno, tim više kad je Đukić izbjegavao odgovore?

Op.: — Ja nisam Đukića pitao.

Drž. odv.: — Je li Vam poznato, da Đukić hoda po Bosni organizirati đake u nacionalistička društva?

Op.: — Nije.

Pr.: — Zašto niste prijavili atentat?

Op.: — Nisam mislio da je ozbiljno i kad bih prijavio da bi to pobudilo senzaciju i da bi zatvarali one koji nisu krivi.

Dr. Premužić: — Da ste mislili da je ozbiljno, bi li prijavili?

Op.: — Naravno da bi prijavio da sam ozbiljno shvatio.

Prem.: — Kome bi prijavili?

Op.: — Sudu, kome bilo.

Feldb.: — Poznajete li Forkapića?

Op.: — Poznajem.

Feldb.: — Jeste li se družili s njime?

Op.: — Jesam.

Feldb.: — Znate li što za mazanje firma u Sarajevu?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Ima li još kogod što pitati? (Nema). Neka uniđe *Marko Perin.* (Ulazi).

SASLUŠANJE MARKA PERINA 14 X 1914 G.

Pr.: — Marko Perin, gdje ste učili u zadnje vrijeme?

Op.: — U Sarajevu, šesti razred gimnazije.[532]

Pr.: — Koga ste mišljenja političkoga?

Op.: — Nacionalista, Jugoslaven.

Pr.: — Što znači to?

Op.: — Znači ponajprije kulturno ujedinjenje svih Jugoslavena, a onda političko.[533]

Pr.: — Kako si predstavljate da se može postignuti ovo političko jedinstvo svih Jugoslavena? Na kakav način?

Op.: — Nisam o tome puno razmišljao. Bio sam nacionalista za to jer mi se činila ta ideja najsavremenijom.

Pr.: — Kako su mislili drugi đaci o tome?

Op.: — Bilo je pristaša i protivnika.

Pr.: — Jeste li mislili političko ujedinjenje pod Austrijom ili izvan nje?

Op.: — Kako bi se moglo ostvariti.

Pr.: — Dakle Vama je bilo svejedno kako bi se moglo postignuti ujedinjenje, samo da ono bude?

Op.: — Samo da bude ujedinjenje, da nas stranci ne gnječe.

Pr.: — Jeste li bili član kakvoga političkoga društva među đacima?

Op.: — Društvo nije postojalo, nego samo na papiru.

---

[532] Ph. (120): »Präs.: Sprechen Sie lauter; denn das ist eine öffentliche Verhandlung, und sowohl wir als auch die übrigen müssen hören was sie sagen. Per.: Ich bin krank und habe Schmerzen im Magen. Ich kann nicht stehen; denn ich bin sehr schwach. Präs.: Bringen Sie ihm einen Stuhl, er soll sich setzen«. M. (320): »P. — Parlez plus haut, car l'audience est publique et tout le mond doit entendre comme nous ce que vous dites. A. — Je suis malade; j'ai des douleurs d'estomac. Je ne puis rester debout, je suis très faible. P. — Aporter-lui une chaise pour qu'il s'asseye. Quelles sont vos opinions politiques?

[533] Ph. (120): »Präs.: Was ist das, ein Nationalist? Per.: Das ist eine kulturelle Denkungsart der Südslawen.« M. (320) — kao u orig.

Pr.: — Šta je bilo na papiru, je li bio kakav program?

Op.: — Mi u gimnaziji nismo čak ni programa stvorili, nismo se čak ni sastajali.

Pr.: — Ko je bio član toga društva u Vašem razredu?

Op.: — Trebali su biti članovi Marić, Vaso Čubrilović, Dragan Kalember, Đuro Banjac i ja.

Pr.: — A u sedmom i osmom razredu bilo je također članova, ili je svaki razred za sebe imao društva?

Op.: — Samo viša gimnazija imala je cijela samo jedno društvo.

Pr.: — Dakle bilo je još đaka?

Op.: — Jest iz petog i sedmog, a iz osmog nije bio niko.

Pr.: — Ko je bio početnik ovoga?

Op.: — Viktor Rupčić i Lazar Đukić. Zvali su nas u kafanu na sastanak. Ja sam zakasnio slučajno, imao sam instrukciju i ne znam što se govorilo. Znam da je kašnje rečeno da ćemo osnovati organizaciju. To mi je rekao Milan Prica.[534]

Pr.: — Kad ste prvi put saznali da se kani izvesti atentat?

Op.: — Kazao mi je Čubrilović na početku juna, čini mi se u Koševu. Ne znam kako je došlo do toga. On je i prije govorio kako je nekakav junak i sad je najednom došao na misao da će ubiti prijestolonasljednika.

Pr.: — Što ste Vi kazali?

Op.: — Nisam ništa govorio, meni je bilo ispočetka smiješno.

Pr.: — Jeste li još koji put govorili o tom?

Op.: — Jesmo. Nudio mi je bombu i revolver na čuvanje, a ja sam odbio.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Što će mi to?

Pr.: — Je li on Vama baš uoči atentata pokazao bombu i revolver?

Op.: — Nije mi pokazao, nego je ponudio. On je upozorio samo na revolver da opipam, ali ja nisam opipao, niti poznajem, niti sam govorio one riječi.

Pr.: — Kako je bilo?[535] Vi ste se jednom sastali sa Čubrilovićem, a bio je također i Lazar Đukić prisutan. Jeste li kazali što Čubriloviću?

Op.: — Jesam nešto u šali.

Pr.: — Šta?

Op.: — Ne sjećam se šta.

Pr.: — Jeste li kazali: »Evo onoga koji misli počiniti atentat na prijestolonasljednika«.

Op.: — Ne znam da li sam baš spomenuo prijestoljonasljednika, ali znam da sam progovorio u šali. Tu je bio i Forkapić, a kasnije je došao i Čubrilović i zaprijetio je da će me ubiti. Ne on, ali da neću znati s koje će strane stići kugla, ako bih ja što odao. Ja sam mislio da je to utopija i da nema ništa, ali kad sam čuo prijetnju, bilo mi je neugodno.

---

[534] Cio ovaj odgovor Perinov glasi kod Ph. (120): »Per.: Mir sagte Milan Prica, dass ein Verein gegrundet wurde, ich solle mich einschreiben.« M. (321) — kao u orig.

[535] Ph. (121): »Präs.: Wie war das? Per.: Ich weiss es nicht, bei Gott. Er sagte, er sei ein Held, und er werde den Thronfolger umbringen. Präs.: Also, er sagte Ihnen, er sei ein Held. Und was haben Sie darauf gesagt? Per.: Ich sagte darauf gar nichts. Was sollte ich sagen? (Mit Lächen): Mir war das lächerlich«. Unekoliko orig. tekst, većim dijelom prema Ph. (121) donosi M. (321) ovaj dijalog. Od pit.: »Vi ste se jednom sastali, pa do p. pretsj. senata: »Šta je bilo za one šale?« — izostavljeno kod Ph.

Pr.: — Je li bio prisutan Kalember kad ste govorili?

Op.: — Nije.

Pr.: — Što je bilo za one šale?

Op.: — Valjda, Forkapić je nešto dobacio: »Baš su ova dvojica sumnjivi, dobro bi bilo javiti policiji, mogli bi dobiti nekoliko stotina kruna«.

Pr.: — Šta je rekao Čubrilović?

Op.: — Ne znam, ne sjećam se.

Pr.: — On je rekao da prijavite, ako bi se usudili?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — Je li Čubrilović što spomenuo o tuzlanskim đacima?

Op.: — Jeste, kako su vrijedni, kako rade u narodu i kako su neki sudjelovali u ratu, kako ih ima u komitama.

Pr.: — Kod Vas je nađen jedan tumač za generalštabnu kartu?

Op.: — Jest.

Pr.: — Šta će Vam?

Op.: — Dobio sam od profesora Mandića[536] radi turistike. Preko Korpskomande dobili smo svi.

Pr.: — Zašto niste prijavili atentat?

Op.: — Prije svega nisam smio, a nisam mogao kao kolega.[537]

Pr.: — Zašto niste smjeli?

Op.: — Zaprijetio mi je da će me prva kugla trefiti, da neću znati s koje strane.

Pr.: — Zašto kao kolega?

Op.: — Iz kolegijalnosti.

Pr.: — Jeste li odobravali atentat?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Iz kojih razloga?

Op.: — Nisam mislio o tome. Kad sam čuo o svojoj glavi,[538] ja sam zašutio, nije me interesiralo.

Pr.: — Vi ste prije drukčije kazali: da ne odobravate atentat iz razloga...

Op.: — Može biti da sam kazao, ali ne znam.

Pr.: — Vi ste kazali: »Atentat nije lijep i miran način, nego prosto umorstvo«. Mislite li i sad na taj način?

Op.: — Mislim.

Pr.: — I (da) Jugoslaveni na taj način ništa nikada postići neće?

Op.: — Uopće nacionalizam ne može biti nikako podpomognut atentatom, ima primjera u historiji.

Naum.: — Od Čubrilovića ste doznali da hoće ubiti prijestolonaslednika?

Op.: — Da.

Naum.: — Je li rekao iz kojih razloga?

Op.: — Ne znam.

Naum.: — Jeste li ga pitali?

Op.: — Nije me interesiralo. Nisam ga pitao, jer nisam vjerovao da će učiniti. Nisam vjerovao da može Čubrilović to učiniti.

---

[536] Prof. Mihovil Mandić, predavao istoriju i geografiju na sarajevskoj klasičnoj gimnaziji.

[537] M. (223) dodao prema Ph. (121): »D'autant que je regardais tout cela comme une plaisanterie«.

[538] misli na prijetnju, tj. da bi mu se moglo »raditi o glavi«.

Sav. Hofman: — Zašto ste se bojali?

Op.: — Nisam se bojao Čubrilovića. On je rekao: »Ima još ovakovih ljudi«.

Feldb.: — Vi ste kazali: »Valjda je Forkapić dobacio da bi valjalo prijaviti policiji«. Znate li to pozitivno?[539]

Op.: — Jest on dobacio.

Feldb.: — Odakle je on čuo?

Op.: — Nije rekao za atentat, nego je rekao onako, kako je policija kupila sumnjive osobe, mogli bi i ove osobe prijaviti pa bi se moglo nešto dobiti. A govorio je o Đukiću i Čubrilloviću.

Pr.: — Jeste li Vi na kakav način uplivisali na Čubrilovića da izvede atentat?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Niste li ga Vi razdraživali na atentat i podržavali u njemu raspoloženje na atentat?

Op.: — Nisam mu uopće ništa govorio o atentatu, niti je on čuo što od mene da bi mu ja odobravao.

Naum.: — Je li istina, kad si opipao revolver da si rekao da poznaješ ovakovu vrst oružja?

Op.: — Nisam ja niti opipao i Čubrilović je porekao da sam ja to rekao, a i Kalember je rekao da nije čuo.

Naum.: — Jesi li ti to rekao, ili nisi?

Op.: — Nisam rekao. Otkuda bih rekao kad nisam imao nikada u ruci brovninga.

Pr.: — Ja ću još pitati Branka Zagorca. (Dolazi). Jesi li ti na kakav način održavao u Čubrilloviću raspoloženje za atentat? Jesi li odobravao atentat u njegovoj prisutnosti?

Op. Zagorac: — Nisam njemu ništa o tome govorio.

Pr.: — Nisi ga utvrđivao u toj njegovoj namjeri?

Op.: — Nisam.

SASLUŠANJE NIKOLE FORKAPIĆA (14 X 1914 G.)

Pr.: — Neka dođe Nikola Forkapić. (Dolazi). Ti si Nikola Forkapić?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Devetnaest godina star?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što ste učili?

Op.: — Preparandiju.

Pr.: — Koju godinu?

Op.: — Četvrto godište sam svršio.

Pr.: — Jeste li Vi član kakvoga đačkoga društva u Preparandiji?

Op.: — Nisam.

---

[539] Od rečenice: »Znate li to pozitivno«, pa do kraja saslušanja Perinovog — tekst kod Ph. (122) izostavljen. Nap. Od 96 p. i o. u originalnom tekstu, nalazi se kod Ph. (119—122) 59 pitanja i odgovora; izostavljeno 37 p. i o.

Pr.: — Nego?

Op.: — U đačka društva nisam nikada zalazio, jedino je bilo to što sam sada poradio za zabavu koju smo davali u korist hrvatskih škola.

Pr.: — Jeste li pristaša nacionalističke stranke?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Nego?

Op.: — Radikalne, čisto srpske.

Pr.: — Vi ne želite da se spoje Srbi i Hrvati?

Op.: — Politički nikada.

Pr.: — Smatrate li Bosnu i Hercegovinu srpskim zemljama?

Op.: — Da, u njima žive Srbi, ali ih smatram kao austrijske zemlje.

Pr.: — Želite li da se Bosna i Hercegovina pripoje Srbiji?

Op.: — Ne želim.

Pr.: — Jeste li opazili da se nacionalisti spremaju na kakav atentat na prijestoljonasljednika?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Nije Vam niko pripovijedao o tom?

Op.: — Ni s kim nisam govorio o tome, niti sam mogao misliti.

Pr.: — Jeste li poznavali Čubrilovića?

Op.: — Upoznao sam se prigodom davanja zabave.

Pr.: — Je li Vam što pripovijedao?

Op.: — Nije ništa, jedino o radu oko zabave.

Pr.: — Vi ste se sastali jednom sa Perinom, Đukićem i Čubrilovićem i onda je bilo govora o atentatu?

Op.: — Ako se govorilo nešto, onda je to bilo o zabavi, jer sam se samo družio s njime dok se radilo o zabavi i dok smo predali novce, a o atentatu nisam ni s kim govorio.

Pr.: — Ipak je Đukić čuo da ste nešto govorili o novcima?

Op.: — Ako smo govorili, onda je bilo radi zabave, inače što bi imao govoriti?

Pr.: — Da ste govorili, ako biste prijavili njih za atentat da biste dobili 200—300 kruna.

Op.: — Odakle ću ja prijaviti za atentat kad ne znam za njega?

Pr.: — Ili je bilo za table?[540]

Op.: — To ne znam da sam s njime govorio. Među đacima je bilo govora jer je bilo raspisano u novinama, ko prijavi da će dobiti nagradu. O atentatu nije bilo govora.[541]

Pr.: — Odobravate li atentat?

Op.: — Ne odobravam.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Ne mogu odobravati ni jednog vladara da bude ubijen. To se ne slaže sa mojim mišljenjem.

---

[540] — table — natpisi na njemačkom jeziku koje su đaci mazali mastilom.

[541] Ph. (123): »Präs.: Lazar Đukić hat Sie von einer Geldsumme reden gehört, welche jene bekommen sollten, die eventuell eine Anzeige bei der Polizei machen . . .? Fork.: Wenn die Rede von irgendeinem Gelde war, so handelte es sich um das Geld von der Unterhaltung«. Pod »Unterhaltung« misli se zabava za hrvatske škole u Istri, koju je u junu priredila u Sarajevu nacionalistička omladina, a kojoj je prisustvovao i Gavrilo Princip. M. (326) — kao u orig. tekstu.

Pr.: — Da ste znali za atentat, biste li bili prijavili?

Op.: — Bih, da je bio ne znam ko.

Pr.: — Šta mislite o atentatorima?

Op.: — Ja ne znam sam kako bih rekao. To je bilo bez ikakva razmišljanja, kao kad voda naleti, bez ikakve sustavnosti.

Pr.: — Ima li tko što pitati? (Nema). Je li došao *Dragan Kalember?* (Nije). Određujem odmor dok dođe.

Poslije odmora[542]

Pr.: — Perin, kažite mi, je li Vam nakon atentata štogod govorio Čubrilović o atentatu?

Perin: — Govorio mi je da je on opalio dva hitca kad je Čabrinović bacio bombu.

Pr.: — Na koga?

Op.: — Na prijestoljonasljednika.

Pr.: — Jeste li mu to vjerovali?

Op.: — Nisam mu vjerovao. Kuda bi pobjegao i kako bi pobjegao?

SASLUŠANJE DRAGANA KALEMBERA 14 X 1914 G.

Pr.: — Neka dođe Dragan Kalember. (Dolazi). Koliko Vam je godina?

Op.: — Šesnaest.

Pr.: — U kom ste razredu?

Op.: — Svršio sam šesti.

Pr.: — Jeste li član kakvog društva?

Op.: — Jesam, naprednog.

Pr.: — Tu je postojalo također đačko društvo u Vašem razredu?

Op.: — Nije u našem nikakvo.

Pr.: — Nije Vas pozivao Perin?

Op.: — Jest rekao: »Budi nacionalista«.

Pr.: — Što znači to?

Op.: — Naprednjak.

Pr.: — Što znači naprednjak?

Op.: — Prema mome znači: samo naprijed!

Pr.: — Kako je Vaše mišljenje o Jugoslavenima? Što mislite da bi trebalo?

Op.: — Ja ne znam ništa.

Pr.: — Prije ste znali, valjda ste zaboravili?

Op.: — Rekao mi Perin jednom: »Budi nacionalista«, a ja kažem: »Dobro«, a što to, ja ne znam.

Pr.: — Vi ste kazali ovdje: »Ja sam nacionalista, naša je svrha kulturno ujedinjenje svih Jugoslavena, na tom sam radio naobražavajući sebe«, je li to istina?

Op.: — Jest. To je naprednjak.

---

[542] Tekst saslušanja opt. Perina poslije odmora, pa do početka saslušanja Dragana Kalembera, izostavljen je kod Ph. (123). M. (327) — kao u orig. tekstu.

Pr.: — Znate li politički cilj?

Op.: — U politiku nisam nikada ulazio budući da sam premlad, a i otac mi je sam bio zabranio.

Pr.: — Jeste li čitali kakve knjige o nacionalistima?

Op.: — Jesam, za nacionalističku kulturu kao *Vihor*, koji izlazi u Zagrebu. Dao mi je Perin da čitam *Srpsko-hrvatski nacionalizam*, od dr. Jovana Skerlića.

Pr.:[543] — Jeste li znali kakvi su ciljevi kad ste čitali? Kako ste to sebi predstavljali?

Op. — Htio sam samo slogu između Srba i Hrvata, isto ponajviše kulturno jedinstvo, jer je veoma potrebno za nas.

Pr.: — Jeste li bili pristaša terorizma?

Op.: — Ne znam za to ništa. Nisam.

Pr.: — Jeste li mislili kad na političko jedinstvo?[544]

Op.: — To nikada. U politiku nisam nikada ulazio.

Pr.: — Je li Vam prije atentata iko pripovijedao o atentatu?

Op.: — Jest, Vaso Čubrilović.

Pr.: — Šta je rekao?

Op.: — Jedanput, kad smo hodali kejom pristupio je k meni i kaže: »Budući da smo čuli iz novina za dolazak prijestoljonasljednika, ja ću učiniti atentat na njega, za to imam bombu i revolver«.

Pr.: — Šta ste Vi kazali?

Op.: — Ja sam mu se smijao, nisam prosto vjerovao.

Pr.: — Je li Vam još štogod nadodao Čubrilović?

Op.: — Tada nije ništa, nego samo to.

Pr.: — Je li Vam kazao da možete slobodno pripovijedati?

Op.: — Nije rekao ništa da ne kažem nikomu.

Pr.: — Vi ste kazali prije drukčije: »On je meni prijetio da ne smijem nikome kazati«.

Op.: — Nije mi prijetio.

Pr.: — Ali Vi ste prije kazali?

Op.: — Mi smo bili suočeni, ali ja se ne sjećam da je on meni zaprijetio. Nije mi rekao, niti mi je zaprijetio. Gospodin Pfefer je njega samnom suočio. I onda, ja se ne sjećam, ja bi se sigurno sjećao da mi je rekao. Ja nisam mogao misliti da će jedan Vaso Čubrilović takvo što izvesti.

Pr.: — Dobro je, Vi imate pravo, nije se prijetio Vama. Što Vam je pripovijedao poslije? Jeste li se sastali prije atentata, uoči samoga atentata u subotu?

Op.: — U petak 27 juna primali smo svjedodžbe. Ja sam bio čitave te nedjelje u Reljevu, i u petak ujutro sam se vratio po svjedodžbu, moju i bratovu. Sastao sam se sa Čubrilovićem i on mi je kazao: »Nemoguće mi je to učiniti jer me prati jedan detektiv, i šupiran[545] sam iz Sarajeva za 24 sata. Ako se ne

---

[543] Ovdje je M. (328) prema Ph. (124) stavio napomenu pretsj. sud. vijeća: »P. — Voyez que vous vous êtes tout de même occupé de politique. Avez-vous été éclairé sur les buts du nationalisme« itd.

[544] Ovo p. i o. izostavljeni su kod Ph. (124). M. (328) kao u orig.

[545] »šupiran« — protjeran, odnosno uz policijsku pratnju sproveden (obično) u rodno mjesto, od njem. schuppen — gurnuti.

udaljim, odgovara moja sestra[546] za to«. S tim je porekao ono što je prije rekao: da će izvesti atentat i da imade bombu i revolver.

Pr.: — Šta je bilo u subotu?

Op.: — U subotu smo se također sastali. Ja i Perin smo šetali i njega smo sreli kod Katedrale.[547] Navrnuli smo se u čaršiju kod slastičara i tu je on rekao da ima kod sebe bombu i revolver. Mi smo već bili pojeli sladoled i počeli smo da plaćamo, a on je pitao: »Hoćete li da pokažem?« Ja sam rekao da ne treba, da vjerujem, jer se on u petak meni opravdao, i ja sam bio mišljenja da nema ništa. Onda je zapitao, kad smo počeli plaćati: »Hoćete li da opipate?« Ja nisam opipavao, a za Perina ne znam.

Pr.: — Ko je prvi odlazio?

Op.: — Ne znam. Čini mi se ja sam prvi. Onda smo još išli ja, Perin i on, i ništa o atentatu nismo govorili.

Pr.: — Kad je Čubrilović otišao, jeste li govorili sa Perinom što o atentatu?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Vi ste kazali dana kad ste preslušani: »Ja i Perin smo na te riječi šutili, a kad je kašnje otišao od nas Čubrilović, uvjeravao me Perin govoreći: »Vidićeš, sutra će biti atentat«, a ja sam mu na to kazao: »Ne može da bude, to ja ne vjerujem«. Je li to istina?

Op.: — Ne znam je li istina.

Pr.: — Zašto ste lagali? Pred sucem istražiteljem Vi niste istinu kazali?[548]

Op.: — Ovo je sigurno istina. Meni je dodijao zatvor, pa sam morao nešto više reći.

Pr. (prema Perinu): — Perin, je li to rekao?

Op. Perin: — Ne znam, ne sjećam se.

Pr.: — Jesi li ti rekao njemu: »Boga mi češ vidjeti da će sutra biti atentat«?

Op. Perin: — Nisam.

Pr. (prema Kalemberu): — Jeste li se sastajali sa Čubrilovićem nakon atentata?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što je pripovijedao?

Op.: — Poslije demonstracija[549] gledali smo ruševine kuća ja i Franičević i otišli smo do Katedrale da Franičević kupi »Književne novosti« i onda je došao on, a ovaj je njega odmjerio od glave do pete i on ode, naime Franičević. Onda je rekao Čubrilović: »Hajde da vidimo«, te smo onda gledali ruševine iza demonstracija. O atentatu nismo ništa govorili.

---

[546] M. (329) prema Ph. (124): »Si je ne pars pas dans les vingtquatre heures, c'est mon frère et ma soeur qui répondront de moi«.

[547] katolička stolna crkva.

[548] Od rečenice: »Zašto ste lagali« itd., pa do pitanja pretsj.: »Jeste li Vi na kakav način odobravali njegovu namjeru . . .« — izostavljeno kod Ph. (125 i d.), M. (230 i 231) — kao u orig.

[549] Poslije Sarajevskog atentata istoga dana i sutradan, upriličene su inicijativom policiskih organa protivsrpske demonstracije u Sarajevu i još nekim mjestima u Bosni. U Sarajevu je došlo do formalne devastacije stanova i trgovačkih radnji Srba i pljačke njihove imovine. U harangiranju masa isticao se klerikalni *Hrvatski Dnevnik*. Prijeki sud je bio proglašen tek kad je ološ svršio svoj posao. (Vidi o tome: Leo Pfeffer, Istraga u Sarajevskom atentatu).

Pr.: — Nije primjetio nikako?

Op.: — Jeste, rekao mi je, čini mi se, šaleći se: »I ja sam ispalio jedan hitac«.

Pr.: — Dakle on je rekao da je ispalio jedan hitac?

Op.: — Jest, jedan hitac, onako u šali je meni rekao.

Pr.: — Jeste li vjerovali?

Op.: — Da je on ispalio, bio bi uhvaćen.

Pr.: — Je li rekao prije atentata: »Ne idite na kej«?

Op.: — Jest.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Rekao je u šali: »Ne idite na kej, ako hoćete da ostanete živi«.

Pr.: — Nije to bila šala?

Op.: — Ja sam došao na kej i hodao sam, a mislio sam da je on otišao kući. U nedjelju sam šetao svuda. Bio je Vidovdan pa sam bio u crkvi i šetao sam po keju i Franje-Josipa[550] ulici i tamo sam vidjeo oca.

Pr.: — Jeste li Vi na kakav način odobravali njegovu namjeru, jeste li ga utvrđivali u odluci da ubije prijestoljonasljednika?

Op.: — Ja nisam ni znao da će on to uraditi.

Pr.: — Zašto niste prijavili? Znali ste, on Vas je opominjao da ne idete na kej.

Op.: — Nisam ja to mogao znati. To je u meni pobudilo sumnju u subotu kad smo jeli sladoled, jer mi je rekao kad smo sjedili da ima bombe i revolver. Mi smo bili ustali i počeli smo plaćati, kad je on rekao: »Hoćete li da vam pokažem?« I kad smo otišli iz slastičarne, nije bilo svijeta napolju. Dakle, zašto onda nije pokazao?

Pr.: — Odobravate li atentat?

Op.: — Ne.

Pr.: — Iz kojih razloga?

Op.: — Kako ću odobravati kad vidim ovakove posljedice.

Pr.: — Ali glede samoga čina?

Op.: — Ja ne mogu odobravati. Nikada ovakve stvari ne odobravam. Koliko mi je žao samo roditelja i brata.

Dr. Hoffmann: — Jeste li ocu pripovijedali kod kuće?

Op.: — Nisam.

Hoffm.: — Zašto?

Op.: — Kad se dogodio atentat bio je otac uz mene. Ja sam problijedio i odmah sam pitao. »Je li Čubrilović?« To je pravi znak da nisam vjerovao. Da sam ja znao za atentat ne bih ostao preneražen. Otac me pitao: »Što je?«, a ja sam pitao: »Da nije Čubrilović učinio atentat?« Kad su govorili Čubrilović, ja sam se prepao. Tek poslije, kad sam čuo da je Čabrinović, ja sam se umirio. I tada nisam znao za Čubrilovića jer ga nisam u nedjelju vidio.

Pr.: — Ima li tko što pitati? (Nema). Prekidam raspravu do sutra u sedam sati i četrdeset pet minuta.

---

[550] današnja Ulica Jugoslovenske Armije.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 15 X 1914 G.

(Početak u 8 sati 15 min.)

DJELOMIČNO SASLUŠANJE MIŠKA JOVANOVIĆA I DRAGANA KALEMBERA

Pr.: — Miško Jovanović, poznaješ li Ciganovića?
Op.: — Ne poznajem.
Pr.: — Kako to da je uputio đake na tebe?
Op.: — Nemam pojma.
Pr.: — Vaš otac i njegova braća su vrlo bogati?
Op.: — Jesu.
Pr.: — Kako ste stekli bogatstvo?
Op.: — Na trgovini.
Pr.: — Da nije liferacijom?
Op.: — Koliko znam, nijesu.
Pr.: — Jeste li Vi bili liferant?
Op.: — Nijesam.
Drž. odv.: — Poznajete li Heinricha Schulza?
Op.: — Ne poznam.
Naum.: — Kalember, Vi ste bili na ekskurziji u Tuzli. Da li se tamo govorilo o atentatu?
Op.: — Nije.
Naum.: — Je li tamo bio Vaso Čubrilović?
Op.: — Bio je.
Naum.: — Je li Vam on pripovijedao o odnošaju u Srbiji i vezama?
Op.: — Jest. Rekao je da može časom pomoću nekih ljudi svakoga koga hoće proturiti u Srbiju.
Naum.: — Vaso Čubrilović, kakve su to veze?
Op.: — Ja nijesam rekao da mogu svakoga proturiti.
Pr.: — Kalember, je li Vam zaista rekao kako Vi pripovjedate, ili ste nadometnuli.
Kalember: — Nijesam ništa nadometnuo.
Vaso Čubrilović: — Da ja mogu proturiti, nijesam rekao.[551]

SASLUŠANJE MIĆE MIČIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Neka uđe optuženi Mićo Mičić. Vi ste Mićo Mičić?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Šta si po zanatu?
Op.: — Pekar.
Pr.: — Ti ne vršiš više zanata?
Op.: — Ne. Živim od zemlje. Imam 30 dunuma, sestrino i materino. Radim zemlju kao težak.

---

[551] Kod Ph. (123—126) izvršeno je također znatno skraćivanje teksta saslušanja Dragana Kalembera. Od 115 p. i o. u orig. tekstu, Ph. je donio svega 57. Izostavljeno je 58 p. i o.

Pr.: — Gdje stanuješ?

Op.: — U Janji.

Pr.: — Kako je daleko od Janje do Drine?

Op.: — Dva kilometara.

Pr.: — A do Isaković ade?

Op.: — Tu je odmah Isaković ada.

Pr.: — Jesi li išao na tu adu?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Otkada?

Op.: — Ima godinu dana.

Pr.: — Otkada si predao pekaru drugomu?

Op.: — Nazad godinu dana.

Pr.: — Dakle od kada si predao pekaru drugomu, prelaziš na Isaković adu? Pošto si dao pekaru drugomu?

Op.: — Za devet forinti mjesečno.

Pr.: — Što radiš na adi?

Op.: — Išao sam na rakiju. Propustio me narednik. Išao sam i u Lješnicu na igranku i zabavljao se sa curama.

Pr.: — Nijeste oženjen?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Je li adet[552] da tudi financi i stražari propuštaju ljude?

Op.: — Prijeđe mnogo ljudi, osobito muslimana. Na Isaković adi pijem kod Milana Čule. Rakija se na Isaković adi prodaje po tri seksera[553] mjera.

Pr.: — Tu mora biti naših financa i stražara.

Op.: — Pa ipak se moglo preći obdan.

Pr.: — Kako to, nema nikoga?

Op.: — Nema. Tu se najviše švercovalo.

Pr.: — Ipak je pogibeljno ići, jer ako te koji oružnik[554] ili financ uhvati bez pasoša, bićeš kažnjen.

Op.: — Na 14 dana zatvora.

Pr.: — Teško je vjerovati da za nekoliko čašica rakije hoćeš da dobiješ 14 dana zatvora?

Op.: — Odem tamo u Lješnicu da se provedem. Tamo se igra kolo.

Pr.: — Zar se ne igra na našoj strani?

Op.: — Igra. Ali moja je nesreća taka.

Pr.: — Kakva nesreća?

Drž. odv.: — U Janji su žandari, a dok iz Janje pređeš u adu, ima još Drina.

Op.: — Ima, ali s ove strane nema vode do koljena. Ima malo suho, pa se može preskočiti.

Premužić: — Tamo Drina mijenja svoj tok pa se za čas pređe na otok, nema vode do koljena.

---

[552] adet (tur. riječ) — običaj.
[553] seksar (10 krajcara ili 20 helera) deseti je dio forinte ili peti krune (austrijski novac).
[554] oružnik — naziv za žandara u Bosni.

Pr.: — Jer se tu tako lahko može preći s naše strane na srpsku zemlju, to ja mislim da se tu više pazi. Jesi li bio kada u Srbiji?

Op.: — U Lješnici.[555]

Pr.: — Jesi li nazad više godina boravio onde duže vremena?

Op.: — Jesam godine 1907, pa sam bio globljen sa 14 dana zatvora.[556]

Pr.: — Pa ipak si radi rakije išao. Kaži ti meni, jesi li ti lani vidio u Janji vojnika kad je imalo doći do rata, kad je bio Srpsko-bugarski rat?

Op.: — Ne znam ništa.

Pr.: — Je li bilo vojništva s druge strane?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Jesi li ti dobio nalog da izvedeš kakve izvide?

Op.: — Niko meni nije ništa naredio.

Pr.: — Da li ko drugi, vojnik ili oficir?

Op.: — Ja znadem samo Milana Čulu i dva njegova druga.

Pr.: — U Lješnici se nijesi dopisivao s nikakvim vojnikom?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Kako si spremao pisma djevojkama?

Op.: — Poštom.

Pr.: — Kako se zovu?

Op.: — Milica Radovanović i Ljeposava Cvitanović.

Pr.: — Zar si se dopisivao istodobno s obadvjema?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Šta je bilo nakon Đurđevadne na adi?

Op.: — Ja sam otišao na Isaković adu i našao onđe dva mladića.

Pr.: — U koju si svrhu pošao?

Op.: — Na rakiju.

Pr.: — U koje doba dana?

Op.: — Pred pola dana.[557] Tu sam našao narednika Grbića i dva mladića.

Pr.: — Koliko godina ima Grbić?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Otkada si počeo prelaziti na adu, je li on ondje svagda bio?

Op.: — Jest.

Pr.: — Gdje mu je karaula?

Op.: — Odmah od Isaković ade na drugoj strani preko Drine.

Pr.: — Šta su radili mladići?

Op.: — Sjedili. Narednik je kazao da sjednu.

Pr.: — Je li bio prisutan Milan Čule kolibar?[558]

Op.: — Bio je u kuhinji. Onda sam otišao u kuhinju i kazao Milanu: »Naspi rakiju«, pošto je Milan krijući od narednika prodavao rakiju. Ja sam potegao ispod ruke rakiju i unišao u sobu, a Grbić mi je počeo govoriti: »Ovo su dva đaka, oni su iz Sarajeva, oni će u Tuzlu pa onda u Sarajevo«.

---

[555] Ph. (127): »Ja, in Loznica«. M. (335): . . »a Lješnica«.

[556] Ph. (127): »Ja, 1907 war ich darüber. Besonders 1907; denn da war es leichter hinüberzukommen. Man zahlte da nur eine Krone Strafe, jetzt aber ist ein Monat Gefängniss darauf gesetzt.« M. (336): »Oui, en 1907; alors il était plus facile de passer: on ne payait qu'une couronne d'amende.«

[557] »pola dana« — podne.

[558] M. (337): »le cabaretier«. Kod Ph. (127) se ne pominje.

Pr.: — Je li Vam kazao što namjeravaju?

Op.: — Jest kazao je: nešto tajno idu, nemaju pasoša.

Pr.: — Je li još šta kazao o Sarajevu?

Op.: — Ne sjećam se, nije ništa rekao.

Pr.: — Ti si prije u istrazi kazao da idu potajno i da hoće u Sarajevu da nešto učine.

Op.: — Nije rekao »da nešto učine«.

Na to predsjednik predočuje optuženomu iskaz u istrazi, njegov potpis i pita ga, da li je to njegov potpis, što optuženi potvrđuje.

Pr.: — Je li ti to pročitato?

Op.: — Jest. Narednik mi je rekao: »da nešto učine«.

Pr.: — Je li rekao da ništa ne kažeš?

Op.: — Poslije je to rekao. Pita me: »Znaš li Jakova Milovića? Hodi ti, kaži njemu da dođe ovamo. Ali nemoj pričati o tom, otišla bi ti glava«.

Pr.: — Kako je to moguće da narednik Grbić iz druge države može tebi zapovijedati da dovedeš svoga druga, prijetiti se glavom, a ti odmah slušaš? Je li on imao moći preko granice da te mogao ubiti ako ostaneš kod kuće u Janji i ne prijeđeš?

Op.: — Ne.

Pr.: — Pa zašto si slušao?

Op.: — Đavo me navratio, nesreća moja.

Pr.: — Ti si odmah poslušao i otišao u Janju?

Op.: — Otišao sam i našao sam Jakova u čaršiji.

Pr.: — Šta je radio?

Op.: — Našao sam ga na cesti.

Pr.: — On je težák. Neće hodati po cesti?

Op.: — Dođe na čaršiju više puta.

Pr.: — Je li to bila nedjelja?

Op.: — Ne znam koji dan bijaše. Kažem mu: »Zove narednik Grbić u Isakovića adu«.

Pr.: — Jesi li vidio Jakova Milovića već prije zajedno s Grbićem?

Op.: — Nijesam vidio na Isaković adi.

Pr.: — Kako to da je on odmah poslušao Grbića?

Op.: — Ja ne znam, kažem mu: »Dođi«, a on odmah kaže: »Doći ću«. Onda se ja povratim na Isakovića adu.

Pr.: — Prije nego li si ti otišao u Janju, jesi li vidio što su đaci imali kod sebe?

Op.: — Nijesam vidio jer je to bilo vrlo brzo.

Pr.: — Kad si ušao u kuću, nijesi li vidio štogod na stolu?

Op.: — Nijesam.

Na to predsjedatelj predočuje optuženomu iskaz da je na stolu u kući kolibara Milana Čule vidio škatulju i revolvere s kojima se pucalo kroz prozor.

Op.: — Poslije sam vidio. Evo đaka, neka kaže.

Pr.: — Prije si kod suca istražitelja pogriješio.

Op.: — Ne znam, kako sam iskazao.

Pr.: — Prije si iskazao da prije nego si otišao po Jakova, da si već vidio.

Op.: — Ja sam kazao da sam vidio škatulje na stolu i revolver. Ja sam kazao poslije. Kad sam tajniku kazivao, ja sam bio izgubljen. Kad sam došao na Isakovića adu, kazao sam narednikuu: »Doći će Jakov«.

Pr.: — Zašto si se povratio?

Op.: — Kazao mi je narednik da se vratim i da mu javim, hoće li Jakov doći, ili ne.

Pr.: — Koliko treba od ade do Janje i natrag?

Op.: — Jedno dva kilometra.

Pr.: — Premda ti je prijetio glavom, ti si ga poslušao?

Op.: — Ja sam se vratio, ostalo mi je rakije.

Pr.: — Zar nema u Janji rakije? Ti si bogat, možeš kupiti i ne treba da se vratiš kad vidiš rđav posao. Zašto si se povratio?

Op.: — Ja sam ne znam. Onda mi je narednik kazao: »Jesi li ga zovn'o?« »Jesam«. »Sjedi«. Onda vidim na stolu da jedan đak vadi nešto iz krpe i stavlja na zemlju. Narednik kaže: »Puknuće i otići će svi«.

Pr.: — Je li to ovaka kutija? (predočuje mu bombu).

Op.: — Jest.

Pr.: — Nijesi znao šta je?

Op.: — Ne.

Pr.: — Jesi li čuo da imadu bombe?

Op.: — Nijesam dok nije narednik kazao.

Pr.: — Ti si znao da su bombe?

Op.: — Narednik je rekao: »To su bombe«. Onda je stavio pod istu krpu. Tako smo sjedili i razgovarali.

Pr.: — A revolver?

Op.: — Jedan je đak pucao kroz prozor iz revolvera. Poslije toga došao je Jakov. Došli smo u kuću Živana.[559] Ja sam htio da idem kući, ali narednik mi kaže: »Nemoj ići, sad će da se smrači, pa bi mogao s njima«.

Pr.: — Kad je stigao Jakov Milović?

Op.: — U tri sata.

Pr.: — Jeste li prije nego je on stigao pucali i hodali po adi?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Znaš li ti da su oni pucali po adi?

Op.: — Nijesam vidio.

Pr.: — U koje ste doba otišli svi zajedno s Isaković ade?

Op.: — Pred mrak.

Pr.: — Kako ste vi prešli na tu zemlju da ste ostali neopaženi financijskim stražarima i oružnicima?

Op.: — Nije bilo nikoga.

Pr.: — Kako ste se uvjerili, ko je išao naprijed?

Op.: — Jakov naprijed, ja za njim, a za nama đaci.

Pr.: — Koliki je bio razmak od jednoga do drugoga?

Op.: — Jedno dvadeset koraka.

---

[559] Pogrešno Živan. Radi se o Milanu Čuli.

Pr.: — Jeste li se sporazumjeli, ako vidite sumnjivu osobu da ćete dati znak?

Op.: — Išli smo komotno.

Pr.: — Gdje ste prelazili vodu?

Op.: — Dvije smo vode pregazili. Ne znam kako se zovu.

Pr.: — Gdje ste se rastali?

Op.: — Oni su otišli sokakom, a ja sam otišao cestom kući.

Pr.: — Jesi li se opet iza toga povratio na adu?

Op.: — Jesam jedanput.

Pr.: — Koliko dana iza toga?

Op.: — Ne znam koliko dana. Taman je narednik polazio. Narednik kaže: »Odoše oni«, kažem: »Otišli su«. »Što nijesi prije došao da malo sjedimo?« — »Moram ići u Lješnicu, imam posla«.

Pr.: — Jesi li ti iza toga doznao da je poginuo pokojni prestolonasljednik?

Op.: — Jesam znao.

Pr.: — Kad si to doznao?

Op.: — Onaj dan kad je poginuo. Vidovdan.

Pr.: — Jesi li čuo ko ga je usmrtio?

Op.: — Čuo sam da su đaci.

Pr.: — Jesi li mislio da su to ovi?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Kako to da s početka ništa nijesi htio priznati, niti da poznaješ Grbića, niti da si vidio đake?

Op.: — Sjetio sam se da su to oni đaci učinili, kad mi ih je tajnik pokazao.

Pr.: — Ko ti je kazao da priznaš?

Op.: — Nije niko, ja sam sâm priznao.

Pr.: — Nijesi li se sastao u apsu s drugima pa su ti kazali da priznaš?

Op.: — Mene i Jakova zatvorili su u Bijeljini.

Pr.: — Šta ti je Jakov rekao?

Op.: — »Dobro bi bilo da priznamo, oni su to učinili«. Ja sam rekao: »Nijesu to učinili«.

Pr.: — Jesi li spremao pisma na adu Grbiću, ili si gledao koliko ima vojske u Tuzli i njemu prijavio?

Op.: — Ništa nijesam javio.

Pr.: — Poznaješ li učitelja Jakovljevića u Malom Zvorniku?

Op.: — Ne znam. Nikada nijesam bio dalje od Lješnice.

Pr.: — Kod učitelja Jakovljevića u Malom Zvorniku našlo se ovo pismo (čita pismo: »Pozovi iz Janje Mičića pekara i reci mu da on lično dođe u Tuzlu Pavloviću prekosutra«), iz toga sigurno proizlazi da si ti bio u svezi sa učiteljem.

Op.: — Niti sam ja bio, niti sam učitelja vidio.

Pr.: — Da li je u Janji još koji pekar Mičić?

Op.: — Nema ga. Poznam se s narednikom i sa dva kolibara.

Pr.: — Ti nijesi imao zadaću da pitaš, nego da se javiš Jovi Pavloviću. On da će tebi sve kazati, a ti pripovjedi Grbiću.

Op.: — Može biti da je on štogod lagao učitelju.

Pr.: — To je nađeno u pismima učitelja u Malom Zvorniku, a nije se znalo da ćemo zaposjesti ono mjesto.

Op.: — Narednik je mene koštao para, pošto sam mu uzajmio novaca.

Pr.: — Nijesi imao prihoda od tih stvari?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Kako si mogao živiti od devet forinti mjesečno?

Op.: — Potrošio sam očevinu, za dvije tri godine prodao sam polovicu zemlje i moj sam imetak trošio. Prodao sam lani komad zemlje.

Pr.: — A zadnje godine kad si počeo hodati na adu?

Op.: — Trošio bih i vadio bih iz banke novaca. Izvadio sam na zemlju i trošio novce.

Pr.: — Poznaješ li što *Narodnu odbranu*?

Op.: — Čuo sam o *Narodnoj odbrani*.

Pr.: — Je li to društvo, zavod, ili kuća?

Op.: — Ne znam ja. Čuo sam gde svijet viče *Narodna odbrana*. Čitao sam u optužnici.

Pr.: — Ako si čitao, onda znaš kakvu svrhu ima.

Op.: — Zaboravio sam.

Pr.: — Znaš li kraljevinu Srbiju?

Op.: — Znam.

Pr.: — Znaš li koji su krugovi tamo željeli da se Bosna i Hercegovina otrgne od Austrije i pripoji Srbiji?

Op.: — Čitao sam u optužnici.

Pr.: — Prije nijesi čuo?

Op.: — Ne znam, jesam li čuo.

Pr.: — Kada je bila aneksija, imao je biti rat između Srbije i Austrije?

Op.: — Čuo sam.

Pr.: — Zašto je imao biti rat?

Op.: — Ne znam ja zašto.

Pr.: — Kada je imao biti rat?

Op.: — 1908.

Pr.: — Da li se aneksija dogodila 1908?

Op.: — Jest.

Pr.: — Šta to znači aneksija?

Op.: — Rat.

Pr.: — Taka budala nijesi kako se hoćeš prikazati.

Naum.: — Jesi li pucao na adi kad su onđe bili đaci?

Op.: — Nijesam.

Naum.: — Ti si prije rekao da si uzeo pušku od narednika i pucao?

Op.: — Jesam.

Naum.: — Kako to da narednik uredovnu pušku daje tuđem čovjeku u civilu koji iz prijeka dolazi? Imao je veliko povjerenje u tebe?

Pr.: — Čini se da ne moraju dati računa o fišecima.

Hoffm.: — Zašto ste napustili pekaru?

Op.: — Slabo je radila.

Hoffm.: — Da nije tebe Grbić plaćao da budeš u njegovoj službi?

Op.: — Mene je koštala Lješnica novaca, tako mi Gospoda Boga!

Hoffm.: — Vi ste znali da đaci nose bombe i revolvere, jesu li Vam rekli nešto kuda će?

Op.: — Nitko nije ništa rekao.

Hoffm.: — Šta ste razgovarali na putu?

Op.: — Ja i Jakov išli smo naprijed i šutili smo.

Hoffm.: — Vidjeli ste da su đaci nosili bombe i čuli ste da je izvršen atentat, kako ste mogli govoriti da ovi đaci to nijesu učinili?

Op.: — Ja sam vidio jednu bombu i jedan revolver.

Hoffm.: — Nijesi znao prije šta đaci namjeravaju?[560]

Op.: — Nijesam.

SASLUŠANJE JAKOVA MILOVIĆA 15 X 1914 G.

Predveden je Jakov Milović.

Pr.: — Jesi li ti Jakov Milović?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Ti si težak?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Imaš vlastiti imetak?

Op.: — Imam.

Pr.: — Imaš agine zemlje?[561]

Op.: — Nemam.

Pr.: — Djecu hraniš svojim radom?

Op.: — Ja.

Pr.: — Jesi li ti kriv?

Op.: — Zakon zna i Vi.

Pr.: — Ti ćeš sam imati osjećaj.

Op.: — Kriv sam, razumije se.

Pr.: — Čega kriv?

Op.: — Što sam preveo preko granice.[562]

Pr.: — Kako je to bilo?

Op.: — Onaj dan bila je do pola dana kiša, nije se moglo raditi. Došao sam u Janju.

Pr.: — Gdje ti je kuća?

Op.: — U Obriježju, u bijeljinskom kotaru.

Pr.: — Koliko je iz Obriježja do Janje.

Op.: — Jedan sat i po. Kad je kaljavo dva i po. Osvanula kiša. Ja otišao u Janju i našao Mičića.

Pr.: — Gdje ste se našli?

Op.: — U čaršiji iza ićindije.[563]

---

[560] Kod Ph. (126—128) — izvršeno znatno skraćivanje teksta. Od ukupnih okruglo 220 p. i o. izvornog teksta izostavljeno je 160 p. i o.

[561] znači da nije kmet, da ima vlastitu, a ne begovsku zemlju.

[562] M. (344) prema Ph. (128): »Ce sera sans doute pour avoir fait paser alors la frontière a quelqu'un«.

[563] Oko 4 sata poslije podne (oko 16 sati).

Pr.: — Je si li ga poznavao od prije?

Op.: — Jesam. »Imaju dva mladića, kaže, hoće da pređu u Bosnu da ih prevedem«. »Sada ne mogu«. Onda je bila ićindija: »Možda ću kasnije«. Kad sam obišao kukuruz, odem tamo i nađem dva mladića.

Pr.: — Je li ti rekao da te ko zove?

Op.: — Nije kazao, nego sam sobom.

Pr.: — Je li to obična stvar da ti pomažeš đacima?

Op.: — Nije. Mene je švercovanje koštalo 1100 kruna.

Pr.: — A odkud ti pare?

Op.: — Zaradio.

Pr.: — Petero djece? Je li ti štogod obećao?

Op.: — Nije mi ništa obećao.

Pr.: — Jesi li poznavao narednika Grbića?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Je li dolazio na adu.

Op.: — Rijetko, jedanput, dvaput. Ja dođem, prevezu me vozari Milanu kolibaru pošto je suha zemlja.

Pr.: — Kako to da je Grbić dao nalog da te zovu?

Op.: — Ja ne znam za Grbića ništa. Ja ne znam da je naredio Grbić, nego mi kaže: »Milan kolibar te zove«.

Predsjedatelj predstavlja optuženomu iskaz u istrazi, iz kojega se razabire da mu je kazao Mičić da ga zove narednik Grbić.

Op.: — On nije kazao da me zove Grbić, nego Milan.[564] Drugo je napisano.

Pr.: — A nije spomenuo ništa da imade đaka?

Op.: — »Zove te Milan, imaju dva đaka«. Ništa za Grbića nije kazao.

Pr.: — Mičić, jesi li ti kazao njemu da đaci čekaju na adi?

Op. Mičić: — Ja sam rekao da zove narednik Grbić.

Op. Milović: — On mi je kazao da me Milan zove, da imaju dva đaka. Kažem ti, što je istina. Da me posiječeš, drukčije ne znam. Onda iza ićindije nijesam im'o sat, otišao sam. Kad sam došao u adu, našli se kod Milana: Grbić, njih dva i mi dva.

Pr.: — Kad je otišao Grbić?

Op.: — On je rekao: »Ako morete prevesti«. Otišao. Onda ja tu ostao i prvi mračak, pa mi preko ade.

Pr.: — Šta su rekli đaci?

Op.: — »Mi smo Bosanci imamo prava da u Bosni živimo, imamo oceve, imamo familiju, imamo mater«. To je mene prevarilo, inače ih se ne bi primio.

Pr.: — Jesu li rekli da ih komu odvedeš?

Op.: — »Da nas odvedeš do po puta, da možeš naći koga za Tuzlu«.[565]

Predsjedatelj pretstavlja optuženomu iskaz, iz kojeg se vidi da je rekao da ih odvede Veljku Čubriloviću.

Op.: — Đaci nijesu kazali. Može biti da je pisato, onda sam bio zbunjen.[566]

---

[564] Milan Cule.

[565] M. (346) prema Ph. (139): »Non; ils ne m'ont rien dit. Ils m'ont seulement demandé de les mener à Tuzla.

[566] Ph. (139) »Mil.: Ich war verwirt; ich hatte vier Tage nicht gegessen, als sie mich fragten. Und geschlagen hat man mich, ich war ganz blutig«. M. (346) doslovno kao kod Ph.

Pr.: — Jesi li vidio da su imali oružje?

Op.: — Nijesam vidio do Priboja dva revolvera. U Priboju su kanafama oko sebe opasali.

Pr.: — A revolvere si vidio na adi?

Op.: — Dok sam ja bio nijesu pucali.[567]

Pr.: — Kojim ste redom hodali?

Op.: — Svi smo išli u društvu zajedno preko kukuruza.

Pr.: — Je li cesta široka?

Op.: — Mali je kukuruz, išli smo sve do na cestu.

Pr.: — Zar nije pogibeljno od žandara?

Op.: — To je polje, ravnica, nema šume.

Pr.: — Kako se može proći?

Op.: — Prolazi svijet, pa eto.

Pr.: — Je li zabranjeno preko granice?

Op.: — Bogme zabranjeno strogo; prolazi naš svijet, nosi drva. Pô Janje grije se iz one ade. Onda smo došli preko Čengića u Trnovo. Vidjelo se k'o dan. U to udri kiša. Mi nijesmo mogli dalje i noćili u štali. Kad mi dalje, stigosmo u Obrenovo (selo) i tu su oni zatražili zobnice.

Pr.: — Je li Obren bio kod kuće?

Op.: — Nije. Pola sata do toga Obren je došao. Ja sam kazao: »Ja ne znam dalje, samo da odeš do Veljka na po puta Tuzle«.

Pr.: — Kako si se sjetio da ih vodiš do Veljka?

Op.: — Poznat mi je čovjek, on će najmit' kola.

Pr.: — Je li poznaješ Veljka od prije?

Op.: — Ima jedna godina. Ja sam kod sokolaškog društva, onda sam se upoznao s njim.[568]

Pr.: — Šta ti je onda rekao Veljko?

Op.: — Nije ništa.

Pr.: — Jesi li ti za Veljka učinio kakvu uslugu?

Op.: — Nijesam nikada u svom životu.

Pr.: — Jesi li nosio pisma?

Op.: — Nikada.

Pr.: — Meni se čini da tvoje pamćenje ne vrijedi.

Op.: — Sada k'o da ću umrijeti! Što znate pa radite!

Pr.: — Veljko te nije nikada spremao sa pismom?

Op.: — Jesam lanjske godine došao i skrenuo kod njega. Na sam Božić švapski.[569]

Na to *predsjedatelj* predočuje optuženomu iskaz u kojem on kaže da je prošle godine Veljko Čubrilović poslao svaki put po jedno pismo, »a ja sam ga odnio Isaković adi«.

Op.: — Može biti sam bio zbunjen. Lanjske godine dobio sam dva pisma od šurjaka.

---

[567] Ph. (139). Ovaj odgovor glasi. Ja. M. (347) kao u orig.: »Ils n'ont pas tiré pendant que j'étais là.«

[568] M. (347) uzeo doslovno od Ph. (130): »A. — J'ai fait sa connaissance quand il a fondé la société des Sokols. J'étais alors Sokol.« Ph.: »Mil. Ja. Ich lernte ihn kennen als er den Sokolverein gründete; ich war damals ein »Sokol« (Turner)«.

[569] Švapski — znači ovdje: katolički (25 XII 1913).

Pr.: — Zašto si htio uteći?

Op.: — Da sam znao prilike, mogao sam tisuću puta pobjeći, a ne jedanput. Srbija mi je pred kućom.

Pr.: — Šta je bilo kod Obrena Miloševića?

Op.: — Obrena nijesmo našli kod kuće. Poslali dijete i on je došao. Onda oni zatraže krpe i dao im je torbu. Ne znam, okle je dao.

Pr.: — Šta su metnuli u torbu?

Op.: — Revolver i kutije.

Pr.: — Je li pokazao bombe?

Op.: — Ne znam šta je to.

Pr. (predočuje mu bombu): — Je li on kazao šta je to?

Op.: — Oni kažu bomba, nijesam prije vidio.

Pr.: — Jesi li čuo da u Srbiji ima bomba?

Op.: — Čuo sam, nijesam radio[570] nikada.

Pr.: — Šta su radili?

Op.: — Stvari su zavili u krpe i u torbu.

Pr.: — Je li sve bombe zajedno, ili mješano?

Op.: — Mješano. Ne znam ja kako su metnuli, oni su pakovali.

Pr.: — Jesi li vidio kako su paklali?

Op.: — Vidio sam.

Pr.: — Ko je jamio[571] te torbe?

Op.: — Jesu nosili dalje.

Pr.: — Obren Milošević veli da ste Vi nosili.

Op.: — Nijesam ja nosio, ni Obren, nego su nosili oni.

Pr.: — Koliko je bilo tih kutija?

Op.: — Ja bogme ne znam: četiri, tri, pet. Za bombe ne znam sigurno koliko.

Pr.: — A revolvera?

Op.: — Četiri.

Pr.: — Koliko je sati iz kolibe Obrenove do kuće Veljkove?

Op.: — Ima skoro četiri. Onda smo zajedno išli: Obren, ja za Obrenom, a onda oni za nama dok nismo došli u Priboj. Onda smo sreli Veljka i popa slučajno. Pita Veljko: »Kuda ćete?«, a mi: »Dva đaka za Tuzlu«. »Što će biti?« »Ne znam«. Tu Veljko meni po 5 kruna. Mi se vratimo, a oni ostanu.

Pr.: — Jesu li kazali zašto nose oružje?

Op.: — Nijesu.

Pr.: — Jesu li kazali da ne smijete pripovijedati?

Op.: — Nisu mi ništa kazali.

Pr.: — Nijesu prijetili?

Op.: — Nijesu.

Pr.: — Jesi li ti ikada došao u Šabac?

Op.: — Jesam prije pet godina kad sam bio švercer.

---

[570] možda: vidio. Kod M. (348): . . »je ne l'ai jamais vérifié«.

[571] jamio — uzeo. Sudije, premda stranci, često puta su se služili izrazima uobičajenim u govoru kod seljaka.

Pr.: — Jesi li ti poznavao u Šapcu nekoga . . . . . ?[572]

Op.: — Ni jednoga trgovca.

Pr.: — Molim da se to konstatira da je prije odgovorio, nego što sam ga pitao. Poznaješ li trgovca kad kupuješ kruha, mesa?

Op.: — Ja sam dva tri sata u Šapcu. Dođem u jutro kad je šverc.

Pr.: — Poznavao si nekoga trgovca komu si prodavao?

Op.: — Mi smo samo kupovali marvu. Nijesam poznavao, kad nisam ni s kakvim trgovcem radio.

Pr.: — Ne poznaješ ni jednoga trgovca?

Op.: — Ne.

Pr.: — Ni Bože Milanovića?

Op.: — Ni Bože Milanovića. Bože sačuvaj.

Pr.: — Od kuda ti znaš kad moraš kazati, Bože sačuvaj?

Op.: — Nijesam, pa nijesam. Kako ću reći ono što nijesam? Jesam li slagao? Kazao sam kako je bilo, kazao sam sve. Sve sam kazao.

Pr.: — Veljko Čubrilović, poznajete li ovoga?

Op. Čubrilović: — Poznajem.

Pr.: — Šta je rekao kada se Vama pretstavio nakon razgovora sa Božom Milanovićem?

Op.: — Biće od prilike tako kako je on kazao. Dao mi na znanje, ako mi što treba pomoći iz Srbije da će mi prenijeti.

Pr.: — Je li se on pretstavio sa imenom Bože Milanovića?

Op.: — On imena Bože Milanovića nije spomenuo.[573] Razumio sam da je taj čovjek o kome je govorio, Božo Milanović.

Pr.: — Je li istina da je rekao?

Op. Milović: — Molim nijesam. Ja bih kazao da jesam, ali nijesam.

Op. Čubrilović: — Ne mogu (se) spomenuti da je govorio ime Bože Milanovića.

Pr.: — Princip, jeste li nosili one torbe?

Princip: — Nijesmo, nego su nosila ona dvojica. Tako sam rekao, tako je bilo. To na stvari ne mijenja.

Op. Milović: — Jedan revolver pustili su u jaslama i tražili su ga.

Princip: — Kaži istinu da je ležao u štali.

Pr.: — Grabež, jesi li ti nosio oružje?

Grabež: — Do Trnova ja i Princip. Od Obrena Miloševića ja nijesam nosio, nosili su seljaci. Baš Jakov.

Pr.: — Grabež, jeste li Vi izustili protiv njega prijetnje?

Grabež: — Nijesam.

Princip: — Jesam. Kazao sam, da ne smiju nikome kazati jer ćemo ih inače uništiti.

Milović: — Ne znam ja, zaboravio sam. Sigurno da je kazao.

---

[572] Ovdje prema Ph. (131), gdje su tačkice, treba da stoji nedovršena riječ: »Trg . . . .«, odnosno: »Kaufm . .«, M. (349) je prema Ph. stavio: . . »un certain com . . . .«

[573] spomenuti — sjetiti se — izraz koji se upotrebljava u Hrvatskoj.

Pr.: — Je li prije odlaska Veljko Čubrilović kazao: »Neka jedan ide gore, a drugi dolje?«

Op.: — Nije. Preskočio sam preko obale, pa onda na ćupriju i na njoj izašao.[574]

Naum.: — Ti kažeš da si švercovao. Čini se da dobro poznaješ okolicu. Pa kako to da od Trnova nisi znao puta?

Op.: — Bijeljina, Janja, Zvornik, dalje nijesam znao puteva.

Naum.: — Je li Obren pitao, šta đaci hoće?

Op.: — Nije pitao ništa. Rekao sam: »Đaci hoće da putuju«; kazao sam: »Ne mogu za Tuzlu da ih vodim«.

Naum.: — Jeste li se sa đacima pogodili koliko će platiti?

Op.: — Rekli su platiti i platili po 5 kruna.

Naum.: — Ove ljude nijesi vidio i na jednom im vjeruješ i ideš s njima cijelu noć?

Op.: — Nijesmo išli cijelu noć, jedan sat, onda je udrila kiša pa smo se sklonili dok nije osvanulo.

Naum.: — Koliko ste izgubili dok ste se vratili kući?

Op.: — Sutradan nijesam mogao raditi.

Naum.: — Je li Obren odmah pristao?

Op.: — Ja sam (ga) zovnuo. Da je radio, ne mogu reći. Nu pošto se nije moglo raditi bilo je drukčije.

Naum.: — Jesi li imao kod sebe novaca?

Op.: — Ni jednu paru.

Naum.: — Jesi ti Obrenu pokazao novce?

Op.: — Nijesam.

Naum.: — Jesi ti platio Obrenu?

Op.: — Nijesam.

Naum.: — Jesi li ti Obrenu Miloševiću, kad ti je rekao da ne može ići, dao novaca da uzme najamnika?

Op.: — »Evo, osvanula velika kiša. Da je lijepo Obrene, ja bih platio poslenika da radi. Ali pošto ne možeš raditi« . . .

Naum.: — Zašto bi ste platili poslenika za tuđe ljude?

Op.: — Platili bi nam ljudi.

Naum.: — Obren izričito kaže da je dao forintu da uzmeš najamnika.

Op.: — On je kazao da ne bi mogao ići, ali nije lijepo vrijeme, ne može da se radi.

Pr.: — Vi se nijeste sporazumjeli koliko će Vam platiti?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jesi li znao da imadu para? Mogli su vas prevariti.

Op.: — Eto prevarili, pa rđav slučaj, ali oni platili po 5 kruna.

Hoffm.: — Jeste li Vi skinuli bisage s konja i dali Veljku Čubriloviću?

Op.: — Mi smo predali i metnuli na kraj.

Hoffm.: — Vi ste govorili sa Veljkom?

Op.: — Jesmo.

---

[574] M. (351) uzeo je ovaj odgovor doslovno prema Ph. (131): »Non. Nous nous sommes tout de suite séparés«.

Hoffm.: — Jeste li videli šta su metnuli unutra?[575]

Op.: — Nijesmo vidili.

Naum.: — Kad ste se sreli sa Veljkom, ko je prije progovorio?

Op.: — Pop ide naprijed, a Veljko za popom. Obadva jašu konje. U popa dogat, a u Veljka dorat. Ja skinem kapu i pozdravim: »Imadu dva đaka za Tuzlu, idu u Sarajevo, imadu tamo familiju«. I Veljko pođe malo natrag i mi se vratimo. Tu se pozdravismo, oni nama dadu po pet kruna i mi odemo.

Pr.: — Kad ste Veljka opazili, da li je on popu rekao: »Ja neću s tobom?«

Op.: — Bila je duboka voda, pa jedva pop projaha a Veljko će: »Ja ne smijem, ne mogu konja iznijeti«.

Malek: — Grabež bi htio nešto da kaže.

Grabež: — Optužnica veli da smo mi dobili stvari od *Narodne odbrane* i tu izgleda da nam je dao Ciganović kao član *Narodne odbrane*. Iz moga ličnog poznanstva sa Ciganovićem, moguće, da je bio slobodan zidar. Tako isto moguće i major Tankosić, pa zašto onda da se okrivljuje jedno kulturno društvo da nam je njezin član dao bombe i revolvere za atentat na Ferdinanda.

Pr.: — Vi ste ovde optuženi, a ne *Narodna odbrana*.

Op.: — Optužen sam ja radi *Narodne odbrane*.

Pr.: — Imate li činjenice navesti?

Op.: — Imam, *Narodna odbrana* je društvo koje ima političku tendenciju. Juče je bila čitava knjižica u kojoj se kaže da *Narodna odbrana* ne može iz izvjesnih razloga . . .

Pr.: — To su Vaše konkluzije. Sjednite. Poslije, kad ćete dobiti riječ, moći ćete govoriti.[576]

Pozvan je optuženi Obren Milošević.

SASLUŠANJE OBRENA MILOŠEVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Vi ste Obren Milošević?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li kriv?

Op.: — Nijesam, ako Bog da.

Pr.: — Kako je došlo do toga da ovđe sjedite?

Op.: — Ja sam najmio jednog Turčina da mi ore. I orao je taj dan i on i njegov sin i otišao kući. Ja sam ostao kod volova, bilo je pola noći. Udarila kiša i pokrio se. Onda pasao volove, bio do ručka, pošto napasao, povezao volove i došao kući i našao Jakova Milovića.

Pr.: — Je li bio sam?

Op.: — Žena pekla kavu: »Daj ispeci kavu i gledaj šta rade volovi!« Bila su onda i dva đaka. Kad popismo kavu, bio sam opet kod volova. Oni mi kažu da pokažem put.

Pr.: — Ko ti je rekao da pokažeš put?

Op.: — Ne umijem kazati ko.

---

[575] Ovo p. i o. ne nalaze se ni kod M. ni kod Ph.

[576] Kod Ph. (128—133) od ukupnih 144 p. i o. izostavljeno 96.

Naum.: — Je li đaci?

Op.: — Jedan đak. Oni kažu: »Pokažite put, mora se pokazati«.

Pr.: — Jeste li ih poznavali otprije?

Op.: — Nikada.

Pr.: — Kako mogu zapovijedati?

Op.: — Eto, mora se pokazati put.

Pr.: — Jesi li vidio da su imali oružje?

Op.: — Pošto sam kazao: »Ne mogu da pokažem put«, pokazali su mi revolvere. Onda Jakov namignuo da šutim, i ja uzmem slaninu i posoljenog hljeba da idem s njima: »Imaš kakve krpe?« — »Što vam treba?«

Pr.: — Ko to kaže?

Op.: — Oni. »Imaš torbe?« — »Nemam«. »A šta je ono?« — »To su bisage na čiviluku«. Oni izvade đumleta . . . .[577]

Pr.: — Šta je to đumle?

Op.: — Što se mjeri na vagi.

Predsjedatelj predočuje optuženomu bombu.

Op.: — Da, tako. Kad ono zamotaše, natovariše nama, a revolvere je nosio Jakov.

Pr.: — Jesi li vidio revolvere? (Predočuje mu). Jesu li taki?

Op.: — Jesu.

Pr.: — Ko je nosio te stvari?

Op.: — Nosio ja đumleta.

Pr.: — Je li bilo teško?

Op.: — Jest.

Pr.: — A Jakov?

Op.: — Revolvere do Priboja.

Pr.: — Jesu li kazali kuda treba da ih vodite?

Op.: — Nijesu kazali. »Da nam kažete put kuda se ide u Tuzlu«. Onda smo došli u Priboj, sunce je sinulo. Ja pomislim na volove i hoću da idem kući. Oni me pitaju: »Znaš učitelja Veljka?« Izašli mi na brdo i kažemo: »Hoćemo dalje?«, kad sretnemo popa i učitelja. Nešto s njim Jakov govori. Nijesam čuo šta je govorio sa učiteljem.

Pr.: — Jakove, kad ste bili zajedno u kolibi, jesu li zahtijevali đaci da ih vodite kojoj osobi?

Milović: — Nijesu.

Pr.: — Odmah nijesu kazali?

Milović: — Ja sam kazao da ću do Veljka.

Milošević: — Ja ne znam kako je on kazao.

Pr.: — U istrazi si iskazao: »Đaci su mi kazali da ih odvedem do Veljka«, a on je kazao isto tako.

Jakov Milović: — Nijesu gospodine.

Milošević: — Jest, kazali su. Kad sam ja kazao da ne mogu dalje. »Znaš ikoga ovđe?« — »Ne znam«. »Znaš li učitelja Veljka?« — »Znam«.

---

[577] đumle — turska riječ, a znači kuglu koja je stavljana u top, a također i uteg na kantaru. Đumle — uopšte teška metalna kugla.

Pr.: — Oni su to kazali, đaci?

Op.: — Jest: »Ajde do učitelja«. Tako je i bilo. Onda smo izašli na brdo. Mi nijesmo htjeli dalje: »Kaži učitelju da smo ovđe, a vi ajte kući«. Onda smo prešli preko vode i sreli učitelja i popa. Jakov je s onim učiteljem govorio.

Pr.: — Šta je govorio?

Op.: — Ne znam. Onda su se vratili natrag i gospodin učitelj se s njima sastao.

Pr.: — Kako da si ti odmah poslušao one đake koji su imali oružje i revolvere?

Op.: — A, šta sam znao!

Pr.: — Jesu li izustili prijetnje?

Op.: — Ništa nisu izustili prijetnje, samo su kazali: »Mora se pokazati put«.

Pr.: — Šta su onda radili kad su kazali te riječi?

Op.: — Pokazali su revolvere.

Pr.: — Šta su htjeli tim kazati?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Je li to bila prijetnja da moraš?

Op.: — Mora se pokazati put. Tuđi mi volovi, čovjek ih ostavio, pa moram na njih paziti.

Pr.: — Jesu li te platili?

Op.: — Jesu forintu. A prije su dali tri krune.

Pr.: — A koliko vrijede bisage?

Op.: — Jednu forintu. Nijesu više vrijedne?

Pr.: — Jesi li ih dobio natrag?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Kod koga su ostale?

Op.: — Kod njih i odnešene mi.

Pr.: — Jeste li se pogodili prije odlaska?

Op.: — Ništa nijesu, niti sam smio pitati.

Pr.: — Zašto nijesi smio?

Op.: — Kako, činovnici. Da sam znao da su đaci, drukčije bi bilo.

Pr.: — Ti si kazao: »Kad na vrata izbiše dva đaka«.

Op.: — Zar ja kazao: »Bila dva đaka?« Ja sam kazao: »Izbila dva mlada«.

Pr.: — Kamo su stavili oružje kad su ga izvadili iz torbe?

Op.: — Na prostirač.

Pr.: — Koliko si komada vidio?

Op.: — Šest.

Pr.: — Čega?

Op.: — Revolvera.

Pr.: — A bomba?

Op.: — Ne znam koliko je bilo.

Pr.: — Ti si kazao: »Vidio sam na prostirači u sobi pred đacima«, dakle znao si da su đaci?

Op.: — Nijesam znao. Poslije je meni Jakov kazao da su oni đaci, a ja nijesam znao da su đaci.

Pr.: — Kad ste vi stigli tamo u Priboj do sela Tobuta, jesu li đaci čekali otvoreno na cesti, ili su se sakrili?

Op.: — U njivi kraj gradine.

Pr.: — Jesi li ti štogod govorio učitelju?

Op.: — Nijesam, već kad smo se sastali, on kaže jednomu: »Ajde ti dolje, a on gore«.

Pr.: — A zašto?

Op.: — Ne znam. Ja sam prije otišao, a Jakov poslije. Ja sam išao dolje, a on gore. Poslije smo se opet sastali: »Zbogom, zbogom« i otišli.

Pr.: — Jakove, je li učitelj govorio: »Neka ide jedan dolje, a drugi gore«?

Milović: — Nije istina. Nego: »Zbogom« — i pozdravismo se.

Pr.: — Veljko, jeste li rekli?

Veljko Čubrilović: — Nijesam rekao, to je nemoguće. Ja ću to dokazati.

Naum.: — Jesi li na jednom primio svih pet kruna?

Op.: — Jok,[578] najprije tri.

Naum.: — Od koga?

Op.: — Ne znam.

Naum.: — A kad ste se rastali?

Op.: — Dvije Jakovu, a dvije meni.

Naum.: — Kad si kod kuće rekao da moraš raditi, da imaš najamnika, je li ti tkogod obećao pare?

Op.: — Nije, gospodine, ništa.

Naum.: — Ti si u istrazi kazao: »Našao sam u kući Jakova Miloviča gdje sjedi kod vatre, a kod vrata dva đaka«. Jakov kaže: »Bi li išao do Priboja?« Ja kažem: »Ne mogu«, a Jakov nuđajući mi forintu kaže da nađem najamnika za volove«.

Op.: — Nije, Boga mi!

Naum.: — Ti si to kazao pred sucem.

Op.: — Ja ne znam da sam tako kazao. Može biti da sam kazao.

Naum.: — Ti si rekao u istrazi da ti je ponudio forintu.

Op.: — Dao je jedan forint kad smo se rastali.

Naum.: — Je li ti Jakov ponudio forintu kod kuće?

Op.: — Ne znam.

Naum.: — Zašto si krivo iskazao?

Op.: — Ne znam. Može biti da mi je rekao.

Naum.: — Šta su radili s torbama?

Op.: — Turili ih u bisage.

Naum.: — Ko je turio?

Op.: — Oni.

Naum.: — Kad ti je učitelj kazao: »Ajde ti gore«, jesi li vidio kako je učitelj uzeo od đaka torbe i metnuo u bisage na svoga konja?

Op.: — Tako je bilo.

Pr.: — Jesi li ti vidio da je učitelj stavio (torbe) u bisage, ili su stavili đaci?

Op.: — U đaka su bile, pa uzeo gospodin učitelj i turio u kožne bisage.

Naum.: — Jesi li ti onda govorio s Jakovom šta je to bilo?

Op.: — Jesam pitao: »Šta je ono Jakovu?«

Naum.: — A šta je on rekao?

Op.: — »Bombe«. »Što će?« — »Hoće Mišku u Tuzlu«. To je rekao Jakov.

---

[578] Jok — turska riječ, znači ne ili nisam.

Naum.: — Poznaješ li Miška?

Op.: — Ne poznam.

Naum.: — Jesi li ti pitao Jakova što će đacima bombe i revolveri?

Op.: — Nijesam ništa na to mislio.

Naum.: — Đaci kod tebe sakriju bombe, revolvere i torbe, sakriju se u njivu, morao si misliti da je neka rđava stvar.

Op.: — Kako misliti kad pametni ljudi rade?[579]

Naum.: — Jesu li pametni ljudi koji nose bombe?

Op.: — Svak ko imade na sebi varoško odijelo, to je neki činovnik.

Naum.: — Jesi li čuo poslije da se dogodio atentat?

Op.: — Čuo sam kad smo bili kod manastira. Dođe jedan gospodin firer i kaže da je poginuo naš kralj.

Naum.: — A jesi li ti sumnjao?

Op.: — Jok, nijesam sumnjao. Onda smo otišli kući.

Naum.: — Jesi li ti poslije doznao da je uapšen Veljko Čubrilović?

Op.: — Jesam.

Naum.: — Nijesi se bojao?

Op.: — Šta bi se bojao?

Naum.: — A kad su tebe uapsili?

Op.: — Poslije, negdje pred Gospojinu[580] — dne na 15 dana.

Naum.: — Nijesi nikada mislio da će tebe uapsiti?

Op.: — Nijesam nikada mislio.

Naum.: — Ti si kazao kasnije da si čuo od nekoga Marka da su oružnici odveli Veljka Čubrilovića i Mitra Kerovića i nakon toga da si se ti bojao da ćeš biti uhvaćen i svaki čas očekivao žandare.

Op.: — Ne znam da sam kazao.

Naum.: — A jesi li se bojao za se?

Op.: — Nijesam.

Naum.: — Jesi li očekivao žandare?

Op.: — Nijesam nikada očekivao.

Naum.: — Nijesi mislio da ono što si ti radio nije lijepo: kriomice voditi đake?

Op.: — Kad je meni ono kazao Marko, to je bilo u Zvorniku. Pošto su uapšeni Kerović i gospodin učitelj zbog onih koji su prošli, za Jakova nisam čuo sigurno. Ja sam se sigurno nadao da će onda i mene.[581]

Pr.: — Ti si znao da su to oni đaci počinili?

Op.: — Poslije mi je Marko kazivao da je bilo tako, da su oni đaci iz Srbije.

Naum.: — Od kuda je on znao?

Op.: — On je iz njihova sela.

Naum.: — Iz čijega sela?

Op.: — Gdje je gospodin učitelj, pa je čuo.

Naum.: — Je li poznaješ Jakova od prije?

Op.: — Poznajem, ima jedna godina.

---

[579] Ovo naum. pitanje i odgovor Miloševića — izostavljeni su kod Ph. (134), a također i kod M. (360). Kaže se samo: »...je croyais que c'étaient des fonctionnaires.« (Herr, ich glaubte, es seien Beamte).

[580] Pravoslavni svetac Velika Gospojina bila je 1914 g. 28 avgusta po nov. kal.

[581] Rečenica: »Ja sam se sigurno nadao da će i mene« — izostavljena je kod M. (361), a također i kod Ph. (135).

Naum.: — Je li išao više puta kraj tvoje kuće?

Op.: — Ja ne znam, ja ga vidio nijesam.

Naum.: — Ne znaš, je li išao prije u Priboj?

Op.: — Ne znam.

Naum.: — Kada ste se susreli sa učiteljem, ko je prvi govorio: Vi ili on?

Op.: — Ja ne znam. Gospodina učitelja nijesam vidio van dva puta. Kad smo se sreli, onda vidimo: ide pop naprijed, a učitelj za njim. Tako se sretnemo i upita se[582] s njim Jakov.

Naum.: — S kim se upita?

Op.: — S učiteljem. Mi smo nazvali Boga i Jakov se s njim upita.

Naum.: — Šta je Jakov rekao?

Op.: — Nijesam čuo, Boga mi!

Naum.: — Nije rekao za đake?

Op.: — Ništa nijesam čuo da je rekao.

Naum.: — Prije si drukčije iskazao: »Čim je učitelj opazio, odmah je rekao popu«.

Op.: — Vjerujem da sam kazao.

Naum.: — Kad ste išli natrag, gdje su bili đaci?

Op.: — Gospodin učitelj je bio na konju, a ja sam išao za njim.

Naum.: — Je li i onda razgovarao?

Op.: — Niti sam vidio, niti sam čuo.

Naum.: — Prije si rekao: da.

Op.: — Oni su razgovarali kad su se sastali, a gospodin učitelj kaže: »Ne može se sada ići«.

Naum.: — Kad se sreo s đacima, je li nešto s đacima govorio, a onda vas otpustio, ili je najprije vas otpustio, a tek onda razgovarao s njima?

Op.: — Oni su uzeli bombe i turili na konja: »Zbogom, zbogom!«

Naum.: — Nije li učitelj s đacima razgovarao prije nego li je turio torbe u bisage?

Op.: — Nazvali boga i otišli.

Naum.: — U istrazi si sasvim točno rekao: »Na to učitelj ni riječi nije progovorio s đacima, nego je rekao meni: »Ajde ti dolje, — a Jakovu, — ajde ti gore«. On vas je otpustio prije nego je s đacima govorio.

Op.: — Oni su se bili istom sastali kad je on to rekao.

Naum.: — On je to odmah rekao, prije nego je s đacima govorio?

Op.: — Ja.

Pr.: — Jakove, on kaže da si ti nosio torbe?

Op.: — Jakov Milović.[583] Oni su nosili revolvere.

Milošević: — Ja (sam) nosio bombe, a Jakov revolvere.

Naum.: — Veljko Čubriloviću, ovaj kaže kad ste se sastali s đacima nijeste ništa govorili?

Veljko Čubrilović: — On je netačno iskazao.

Pr.: — Jeste li zajedno otišli?

Milošević: — Jesmo.

---

[582] »upita se« — znači: pozdravi se. M. (361) je to preveo: ... »et Jakov lui a dit quelque chose«.

[583] Ovdje kod Ph. (136) umetnuto: »Bitte, Herr, ich habe sie.«

Pr.: — Jeste li rekli: »Ajde ti gore, ajde ti dole«?

Veljko Čubrilović: — Apsolutno nemoguće.

Malek: — Otkada poznaješ učitelja Čubrilovića?

Obren Milošević: — Ja sam lani išao iz Tuzle, pobjegao mi konj i ja za njim i dođem u jedno selo. Tu sjednem da pijem, nađem učitelja i upoznam se s njim.

Malek: — Nijeste bili na Sokolskom sletu?

Op.: — Jok.

Malek: — Jesi li bio ikada u Srbiji?

Op.: — Nijesam.

Malek: — Na Isakovića adi?

Op.: — Nijesam.

Malek: — Znaš da drugi idu tamo?

Op.: — Ne znam.

Malek: — Jesi li ikada čuo da ima ljudi koji gledaju koliko ima vojnika, koliko topova i tako dalje?

Op.: — Nikada.

Malek: — Nijesi prenašao pisma od učitelja Veljka ili drugih osoba za Srbiju ili iz Srbije?

Op.: — Jok.

Malek: — Je li tebi poznato da su neki u Srbiji tražili da se oduzme Bosna i Hercegovina Austriji?

Op.: — Nije.

Naum.: — Jesi li član Sokola?

Op.: — Ne znam šta je to.

Naum: — Znaš li društvo *Pobratimstvo*?

Op.: — Ne znam.

Naum.: — Piješ li?

Op.: — Pijem.

Dr. Premužić: — Jesi li čuo za Miška Jovanovića?

Op.: — Nijesam do onda. Ja sam mislio da je Mađar.

Malek: — Jesi li bio vojnik?

Op.: — Jesam, dvije godine.

Malek: — Kad bi tebi kazali da oni đaci idu u Sarajevo da ubiju prestoljonasljednika, šta bi ti radio kao vojnik?

Op.: — Ne znam, šta bih radio.[584]

Predveden je Mitar Kerović.

SASLUŠANJE MITRA KEROVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Jesi li ti Mitar Kerović?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jesi li kriv?

Op.: — Jašta da sam kriv, pa ne bi bio ovđe.

Pr.: — Čega si kriv?

Op.: — Ja sam bio kod kuće, dođu dva đaka.

[584] Od 220 pitanja i odgovora izvornog teksta, kod Ph. (133—136) se nalazi svega 94. Izostavljeno 126 p. i o.

Pr.: — Došao najprije Veljko?

Op.: — Da.

Pr.: — U koje doba dana?

Op.: — Bilo dva sata. Ja sam sjecao drva ispred kuće.

Pr.: — Šta ti je Veljko?

Op.: — Kum.

Pr.: — Šta ti veli?

Op.: — Dođe i kaže: »Imam dva đaka, u Tuzlu će; bi li dao kola?« Odgovorim da mi sin ide u Tuzlu: »Hoće doveče ići u Tuzlu sin moj i Cvijan«.[586]

Pr.: — Već si tada odmah kazao?

Op.: — Ja.

Pr.: — Po čemu si znao da će Cvijan ići?

Op.: — Dogovorio se s Neđom, imao kufer u Tuzli.

Pr.: — Kad se dogovorio?

Op.: — Prije na dan, da će ići iza ponoći.

Pr.: — Kad je došao učitelj, je li imao štogod kod sebe?

Op.: — Nešto iz bisaga. U kuću dođe samnom: »Idi Boga ti nađi rakije!« »Nešto sam umoran, ne smijem hodati«. Pa sam izvadio rakiju. Onda on poslao Nedjeljka, pozove i đake. Kad ja dođoh sa rakijom, onda oni bili u sobi.

Pr.: — Šta su govorili đaci?

Op.: — Legoše u krevet. Ja s njima i učiteljem počeh piti rakiju. Blagoje nema, Jovan prosijava žito pa ga nema kod kuće. Posla Neđu da zovne Cvijana.

Pr.: — Ko je poslao?

Op.: — Učitelj. »Nemoj mu kazivati poradšta ga zovem«.

Pr.: — A je li znao Neđo poradšta ga zoveš?

Op.: — Nije.

Pr.: — Onda mu nije mogao kazati. Šta je pripovjedao zašto je Cvijana zvao?

Op.: — Poslije, pošto Cvijan dođe, on kaže da će iznijeti iz bisaga.

Pr.: — Šta?

Op.: — Izvadio je: »Šta je to?« — »Bomba«.

Pr.: — Jesi li znao?

Op.: — Nijesam nikada vidio.

Pr.: — Jesi li čuo?

Op.: — Nego sam čuo kad je bio rat da imadu nekove bombe. »Jer nosiš u kuću, Boga ti, puknuće?«[586]

Pr.: (Predočuje optuženiku bombu): — Je li pokazao kako se odšarafi?

Op.: — Jest.

---

[585] M. (365) kombinovao je ovaj odgovor od izvornog teksta i Ph. (137): A. — Il est venu et il a dit: »J'ai là deux étudiants; ce sont deux connaissances de Tuzla; ils veulent y retourner après minuit; peux-tu les y conduire?« J'ai répondu que mon fils devait s'y rendre: »Mon fils veut aller dans la nuit à Tuzla avec Cvijan«.

[586] M. (366) kombinovao je odgovor od dva teksta: »A. — J'ai entendu dire, pendant la guerre, qu'il existait de pareilles bombes. »Tu apportes cella à la maison? Que Dieu nous préserve! Cela va éclater!« Il répliqua: »Elles n'explosent que lorsqu'on heurte la capsule«. Ph. (137): »Ker.: Dann zieht der Lehrer etwas aus der Satteltasche und sagt: »Das ist eine Bombe«. Ich sagte: »Und das bringst du mir ins Haus herein, Bruder? Er sagte, es gehe nicht los, bis man die Kapsel anschlägt«.

Pr.: — Je li izvadio revolver?

Op.: — Samo jedan.

Pr.: — Je li kazao što će đaci s ovim?

Op.: — Da predam Mišku Oroščiću,[587] Jovanoviću, kako ga zovu, ove stvari. Tako kaže učitelj Neđi i Cvijanu: »Oni će sa kolima u Tuzlu«.

Pr.: — Što Neđo i Cvijan na to? Jesu li pristali?

Op.: — »Kad idemo u Tuzlu, ponijećemo«.

Pr.: — To je pogibeljno oružje.[588]

Op.: — Oni misle da je trgovac naručio.

Pr.: — Trgovac treba prodati bombe?

Op.: — Ne znam ja, ne razumijem se u to. Učitelj kaže: »Povucite s kolima, ja ću platiti što god reknete, platiću vam kola«.

Pr.: — Je li to Veljko rekao?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li on tako bogat čovjek da može platiti kola đacima?

Op.: — Ne znam ja.

Pr.: — Kako je rekao?

Op.: — »Platiću ja vama«.

Pr.: — Da li su đaci štogod obećali?

Op.: — Đaci su šutjeli. Onda je otišao onamo u sobu i legao.

Pr.: — Jesi li ti vidio, da li je učitelj napisao kakvu cedulju?

Op.: — Napisao je.

Pr.: — Za koga?

Op.: — Cvijan i Neđo ne znaju gdje je Oroščića kuća: »Ja ću vam pismeno zapisati«.

Pr.: — Jesi li vidio da je napisao pismo?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Ti si prije kazao da jesi.

Op.: — Jest.

Pr.: — U koju svrhu si mislio da đaci nose bombe i revolvere u Tuzlu?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — A tvoj sin Blagoje, što je rekao kad je vidio bombe i revolvere?

Op.: — Nije on bio došao.

Pr.: — A kad je došao, šta je rekao?

Op.: — Kad je došao on nije iznosio pred njega.

Pr.: — U istrazi si kazao da je Veljko (vadio) u sobi pred Blagojem i Neđom.

Op.: — Neđo je bio.

Preds. predočuje optuženomu iskaz u istrazi: Ti si to izričito rekao?

Op.: — More biti.

Pr.: — Šta je istina? Kako si prije rekao, ili sada?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Je li Jovo bio tu?

Op.: — Jovo nije bio.

---

[587] Oroščićem su zvali oca Miškovog Lazu, a odatle nadimak za sve Jovanoviće: Oroščići.

[588] Ovo pitanje pretsj. glasi kod Ph. (137): »Warum sollte man das dem Jovanović übergeben? M. (366) je spojio oba teksta: »P. — Ce sont des engins dangereux. Pourquoi devaient ils les porter à Jovanović?«

Pr.: — Jesi li ti bio izašao iz kuće kada su otišli s kolima?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Je li Blagoje kad se povratio u sobu štogod rekao?

Op.: — Nijesam čuo kad se povratio.

Pr.: — Jesi li ti poslije s ovim đacima, o tim bombama govorio s Blagojem? Jesi li ti starješina kod kuće ili Blagoje?

Op.: — Ja sam starješina, a kad se ide po čaršiji onda šaljem njega.

Pr.: — Je li Blagoje govorio s tobom o toj stvari? Nije to svaki dan da đaci nose bombe i revolvere. Što je rekao Blagoje tebi o revolverima i bombama?

Op.: — Ako zlo bude, i mi ćemo dobiti sijaset.

Pr.: — Šta je to sijaset?

Op.: — Stradati.

Pr.: — Je li to rekao?

Op.: — Jest.

Pr.: — A šta si ti?

Op.: — Pa jašta ćemo!

Pr.: — Šta si rekao učitelju Veljku?

Op.: — Ja sam rekao hoće nam kuću da raskući.

Pr.: — Jesi li ti rekao: »Đavo ga odnio«?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Je li ti Veljko rekao tada ili iza toga zašto su donijeli đaci bombe?

Op.: — Do hefte,[589] kad sam otišao k crkvi. Otišao njegovoj kući, a on me zovnuo na kavu. »Nosiće oni đaci bombe u Sarajevo«, rekao je. Kaže onda da će doći prestoljonasljednik u oči Vidovdana.

Pr.: — Šta ti je još rekao?

Op.: — Ne znam više.

Pr.: — Je li ti rekao da će oni baciti bombe?

Op.: — Jest, rekao je.

Pr.: — Šta si ti rekao?

Op.: — »Kuću mi raskući, po Bogu brate!«

Pr.: — A šta je on rekao?

Op.: — »Ništa se ti ne boj za to!«

Pr.: — Šta će biti od njih?

Op.: — Čuće se to.

Pr.: — Šta on?

Op.: — »Ne smije se, kaže, (o tome govoriti), može za čas bomba upasti u kuću onomu ko bude kazao«.

Pr.: — Je li kazao, šta će raditi đaci kad bace bombe?

Op.: — Nije rekao.

Prets. predočuje optuženomu iskaz u istrazi u kojem kaže: »Kad bi oni ubili onda bi i sami sebe ubili i o tom nitko ništa ne će doznati«.

Op.: — Jesam rekao; ne mogu svaku da povatam.[590]

Pr.: — Je li rekao Veljko da će oni sebe ubiti?

Op.: — Jest.

---

[589] turska riječ — znači: nedjelja.

[590] narodna fraza znači: ne mogu svega da se sjetim.

Pr.: — Veljko, je li to istina?

Veljko Čubrilović: — Ja se ne sjećam toga razgovora.

Pr.: — Vi ste morali još više toga (sa) đacima razgovarati, dok su Vam oni pripovjedali da će se oni iza atentata ubiti?

Čubrilović: — Meni đaci to nijesu pripovijedali. Ja to nijesam mogao kazati. Moguće da sam se razgovarao s Mitrom. To je bilo moje zaključivanje.

Pr.: — Čudnovato da to Vaše kazivanje odgovara istini.

Op.: — Odgovara praksi atentata. Pokušaj Jukićev, Žerajićev da se ubiju.

Pr.: — Sutradan iza kako ti je to pripovijedao Veljko, jesi li to pripovijedao Neđi kad si se povratio kući?

Mitar Kerović: — Ja sam bio u planini.

Pr.: — Kad si našao Neđu, jesi li ga pitao da li je predao stvari Mišku Jovanoviću?

Op.: — Ne sjećam se, ne pamtim više.

Pr.: — Je li te pitao da li znaš čemu će služiti ove bombe?

Op.: — Ne znam ja.

Pr.: — Jesi li ti kazao: »Šuti, meni je to jučer kazao učitelj«?

Op.: — Kad je on išao u Tuzlu on je meni pričao da će one bombe ići u Sarajevo.

Pr.: — Zašto?

Op.: — »Za prestoljonasljednika«,[591] kaže Neđo. I učitelj je meni jučer kazivao kod crkve.

Pr.: — Ti si znao tada da đaci putuju u Sarajevo i da imaju namjeru usmrtiti blagopokojnog prestoljonasljednika.

Op.: — Jest.

Pr.: — To je bilo najmanje 20 dana prije atentata. Zašto nijesi prijavio žandarima?

Op.: — Kako prijavio, kad će mi kuću izgorjeti. Ima onakvi u Srbiji još. Pa za jednu noć bomba u kuću.

Pr.: — Je li kuća odmah kraj granice?

Op.: — Nije.

Pr.: — Pa onda nije lako upasti.

Op.: — Do godinu dana učinila bi se osveta. Hajde u hajduke!

Pr.: — Je li ko izustio prijetnju da ne smiješ govoriti o tim bombama?

Op.: — Da, govorio mi je učitelj.

Pr.: — Jesu li đaci tebi kazali?

Op.: — Nijesu đaci ništa o tom govorili.

Pr.: — Niti šta će raditi?

Op.: — Ništa. Niti sam ja pitao, niti su mi kazivali.

Naumowicz: — Kako je rekao učitelj da ne smiješ kazati?

Op.: »Nemoj kazivati, ne smiješ kazivati«, jer kaže, »more se bomba za čas uhvatiti u tvoju kuću«.

---

[591] M. (270): »A. — »Pour tuer l'héretier du trône«, a déclaré Nedo. Les étudiants allaient tuer l'héretier du trône; c'était l'instituteur qui le lui avait dit«. Ph. (138): »Ja, er sagte mit, dass die Studenten den Thronfolger ermorden würden. (Bewegung im Saale. Alle starren den Vater an, der ganz offen seinen Sohn anklagt)«. Vrlo je moguće da su se otac i sin dogovorili i da je otac želio da iza njega ostane sin, bivši mlad čovjek. V. B.

Naum.: — Jer si prije rekao kako da učitelj hoće bombu baciti u tvoju kuću? Tako si rekao u istrazi?

Op.: — »Može u tvoju kuću upasti«.

Naum.: — U istrazi si rekao: »Ne smiješ nikomu kazati za nju, a ako bi ko kazao, ja bi bacio bombu u njegovu kuću«.

Op.: — Ne znam. Meni se čini nije rekao.

Naum.: — Nego kako danas veliš?

Op.: — Da bi se mogla uhvatiti bomba.

Naum.: — Najprije je Veljko sam došao u kuću?

Op.: — Ja.

Naum.: — Šta je onda rekao za đake?

Op.: — Nije ništa kazao, samo je išao u kuću samnom, pa ja rakiju donio, a ja odoh i donio rakiju. Dok sam rakiju izvadio, imao sam posla dosta. Kad sam došao, došli đaci.

Naum.: — Prije toga, nego si došao iz podruma?

Op.: — Prije.

Naum.: — Jesi li bio prisutan kad je Veljko naručio Neđi da dovede đake?

Op.: — Nijesam. Ja sam u podrumu bio.

Naum.: — Zašto si prije drukčije kazao?

Op.: — Prije sam rekao: »Kad je došao Veljko učitelj, rekao je meni: »Donesi rakiju!«, a Neđi da dovede đake«.

Naum. predočuje mu iskaz: »Gori na putu stoje đaci, neka ih Neđo dovede, ali tako da se ne vidi«.

Op.: — To je rekao Neđi. Dok je Neđo otišao po ove đake, sjedio sam s Veljkom u sobi.

Naum.: — Jesi li bio prisutan kad je Veljko Neđi kazao?

Op.: — Nijesam.

Naum.: — A odakle znaš?

Op.: — Neđo kaže: »Učitelj mi je rekao«.

Naum.: — Jesi li čuo kad je učitelj Neđi naložio da dovede đake?

Op.: — Nijesam.

Naum.: — Odakle znaš?

Op.: — Neđo mi rekao.

Naum.: — Ovđe si rekao da je tebi rekao da doneseš rakiju. Je li rekao, da ove đake majstori ne smiju viđeti?

Op.: — To je Neđi govorio.

Naum.: — Odakle znaš?

Op.: — Kazao mi Neđo.

Pr.: — Ti veliš da nijesi prijavio jer si bojao se da će baciti bombe u kuću. Ti si pustio da ubiju budućeg cara, samo da sačuvaš kuću. Zašto nijesi prijavio žandarima koji bi ti čuvali kuću?[592]

Op.: — Kako ću, molim te, u mene kuća u selu, nije u varoši?

---

[592] M. (371) dodao uz ovo pitanje prema Ph. (144) i sljedeće: »Si tu avais voulu empêcher l'attentat, il serait resté en vie, et toi, personne ne t'aurait inquiété. Tu savais trois semaines avant sa mort qu'on voulait le tuer.« Također kombinovao odgovor: »A. — Monsieur je craignais que ces malfaiteurs me détruisent mon foyer. Ma maison n'est pas dans une ville, mais dans un village.« Ph. (139): »Herr, ich fürchtete, jene Bösewichte würden mich um Haus und Hof bringen«.

Pr.: — Da nije tebi bilo milo da se ubije budući car?

Op.: — Nijesam ni čuo, kako će mi biti milo!

Pr.: — Znao si da će se ubiti. Pripovijedao ti je Veljko tri nedjelje prije smrti?

Op.: — Poslije toga, u nedjelju mi je pripovijedao.

Pr.: — Tek na Vidovdan izveli su atentat nakon četiri nedjelje. Ti si pustio neka rade šta hoće.

Op.: — Kad nesreća dođe u kuću, valja stradati od ovoga ili onoga.

Pr.: — Jesi li bio u Srbiji?

Op.: — Jok.

Pr.: — Jesi li čuo o *Sokolu* i *Pobratimstvu*?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Ima li kod vas *Sokol* i *Pobratimstvo*?

Op.: — Imaju, čuo sam.

Pr.: — Jesu li ti djeca u *Sokolu*?

Op.: — Jesu dvojica: Jovan i Nedeljko. U Priboju sastajali se nedjeljom ovako.

Naum.: — Ti kažeš da ti je heftu dana iza toga rekao učitelj da hoće ubiti prestoljonasljednika. Je li to bilo prije nego što si se vratio iz planine?

Op.: — Ja sam u nedjelju išao u crkvu, a u ponedeljak u planinu da gradim štalu i Neđo je došao da tovari japiju, pa je to nama bio razgovor.

Naum.: — Kad se Neđo vratio iz Tuzle?

Op.: — Sutradan.

Naum.: — Je li te odmah pitao kad se vratio?

Op.: — Nije. Ja ga nisam vidio, bio sam u planini.

Pr.: — Kad si čuo da je poginuo prestoljonasljednik, jesi li odmah mislio da će biti za tebe kakvih neprilika?

Op.: — Jašta!

Pr.: — Je li to bilo prije nego što je uapšen Veljko?

Op.: — Prije. Ja sam kazao: »Raspašće se kuća«.

Naum.: — Ti si starešina. Došao Veljko i traži kola. Jesi li ti obećao kola dati ili ko drugi?

Op.: — Ja, svakako.

Naum.: — Prije si u istrazi rekao, da si ga odbio: »Ajde nagodi se s Blagojem, on je starješina«. Je li se s Blagojem pogodio? Tko je odredio da kola idu?

Op.: — Ma, ja sam odredio. Neđo bi svakako išao i Cvijan Marić.[593] Onu noć svakako bi išli u Tuzlu.

Naum.: — Kad ste tamo došli, Veljko Čubriloviću, jeste li znali da će Neđo ići u Tuzlu?

Op. Veljko Čubrilović: — Nijesam znao. Neđo je bio sakat. »Šta mu je ruci?«, pitam. »Radio je kod štale«. Ja sam rekao: »Je li opasno?« — »Boga mi, gledaćemo jednom prilikom da odemo«.

Naum. (Veljku): — Vi ste u istrazi kazali da ste ga nagovorili da može biti pogibeljno.

Op. Čubrilović: — Ima tu netačnosti u istrazi. On govori netačno.

---

[593] Marić je vjerovatno, kako je to običaj često na selu, drugo prezime Cvijana Stjepanovića. M. (372) — izostavio je prezime Marić iz teksta. Ne pominje ga ni Ph. (139).

Pr.: — Jesi li bio tada pijan?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Zašto?
Op.: — Prije sam pio s majstorima.
Pr.: — Koliko si pio?
Op.: — Pio sam na podne. Pijem ja, nemam mjere, koliko mogu da pijem.
Dr. Premužić: — Koliko si popio onaj dan?
Op.: — Ne znam. Nagnem iz pljoske, pa koliko mogu.
Prem.: — Jesi li popio oku rakije?
Op.: — Jesam može biti i više.[594]
Bude predveden optuženi Jovo Kerović.

•

SASLUŠANJE JOVE KEROVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Ti si Jovo Kerović?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Jesi li kriv?
Op.: — Ne znam ja, kako ću ja znati?
Pr.: — Jesi li kriv ili nijesi?
Op.: — Kriv sam čim sam došao ovđe?[595]
Pr.: — Jesi li znao da će se provesti atentat na blagopokojnog prestolonasljednika?
Op.: — Nijesam.
Pr.: — Nijesi čuo kod kuće od tvojih ukućana?
Op.: — Nijesam doznao.
Pr.: — Jesi li čuo kod kuće da su došla dva đaka, jesi li vidio?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Kad je to bilo?
Op.: — Ne mogu pravo kazati koji dan, samo znam uvečer.
Pr.: — Gdje si bio onaj dan?
Op.: — Nas dva brata pošli smo u njivu da sijemo kukuruz. Dođe dijete: »Zovu te kući, ja ću s Jovanom sijati«. Uvečer, kad dođoh u kuću, bila su dva đaka. Neki varošani sjede u sobi, jedan na stolcu, drugi na krevetu. Nazvah Boga. »Otklen vi ljudi?« Jedan u krevetu sjedi, te reče: »Mi smo zadruga«.
Pr.: — Kakva zadruga?
Op.: — Ima kod nas zadruga. On to progovori, a ja izađem.
Pr.: — Nijesi više unišao?
Op.: — Nikada.
Pr.: — Jesi li vidio kad su otišli?
Op.: — Jesam.
Pr.: — Jesi li bio kod njih?
Op.: — Nijesam.

---

[594] Od 218 p. i o. koliko ih je u izvornom tekstu, Ph. (136—139) unio ih je svega 66. Izostavljeno 142 p. i o.

[595] M. (374) kombinovao odgovor: »A. — Je suis coupable du moment que je suis ici. Je ne suis pas venu de mon propre gré. On m'a forcé.« Ph. (139): »J. Ker.: Ich kam nicht freiwillig hierher, sondern gezwungen«.

Pr.: — Jesi vi vidio u sobi da su vadili revolvere, bombe?

Op.: — Nijesam vidio od oružja.

Pr.: — Niti ti je pripovjedao Neđo ili Mitar šta su htjeli đaci? Nijesi poslije pitao oca?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jesi li član Sokola u Priboju?[596]

Op.: — Jesam bio upisan.

Pr.: — Jesi li vježbao?

Op.: — Jedno dva puta.

Pr.: — Jesi li član Pobratimstva?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Ne piješ nikada?

Op.: — Ne.

Pr.: — Znaš li ti da se govorilo među vama o politici u Srbiji?

Op.: — Nije, brate, to nikada.

Pr.: — Nijesi nikada čuo da Srbija 'oće da uzme Bosnu?

Op.: — To gospodine nije nitko kazivao.

Pr.: — Jesi li čuo da će đaci usmrtiti blagopokojnog prestoljonasljednika?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jesi li čuo poslije da su ga ubili?

Op.: — Jesam čuo poslije kad je bilo.

Pr.: — Kad poslije?

Op.: — Bio neki svetac, kad sam bio kod Jove Gajića. Ide Tešo Tešić iz Lopara. Onda Tešo pođe pričati: »Digoše sada crne barjake. Poginuo Franjo prestoljonasljednik«.

Pr.: — Šta si ti rekao?

Op.: — Šutio.

Pr.: — Jesi li pripovjedao kod kuće?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Šta je kazao otac?

Op.: — Otac nije bio kod kuće, bio je Blagoje i Neđo.

Pr.: — Jesu li kazali da su znali da će poginuti?

Op.: — Predamnom nisu ništa govorili.

Pr.: — Jesi li ti ikada bio u Srbiji?

Op.: — Jesam prije četiri godine u Šapcu.

Pr.: — Jesi li se upoznao s kakvim trgovcem?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Gdje si bio?

Op.: — U privrednoj školi.

Pr.: — Ko je bio direktor? Kako se zvao učitelj?

Op.: — Stojadin zvao se koji nas je učio plesti korpe. Tamo sam boravio 18 dana.

Pr.: — Jesi li upoznao Božu Milanovića?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jesi li čuo govoriti o Boži Milanoviću? To je prvi trgovac.

Op.: — Možda da jesam, ali ja nijesam išao u varoš. Škola je van varoši. Jesam dolazio u varoš, ali niti me ko znao, niti ja koga znao.

---

[596] Pitanja u vezi sa *Sokolom* izostavljena kod Ph. (140). M. (375—6) — kao u orig.

Naum.: — Šta zovete zadruga?

Op.: — Zadruga svake godine dolazi pa pregleda knjige. Mislio sam da su za taj račun došli.

Dr. Hoffmann: — Jesi li tada s Veljkom razgovarao.

Op.: — Ne znam je li bio. Nijesam ga zatekao kod kuće.[597]

Bude predveden Blagoje Kerović.

SASLUŠANJE BLAGOJA KEROVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Jesi li ti Blagoje Kerović?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jesi li kriv?

Op.: — Gospodine, kako ću Vam kazati. S jedne strane jesam, s druge strane nijesam. Imao sam tutora, imao sam oca.

Pr.: — Otac je kriv, ti nijesi.

Op.: — Tako računam. Tako stoji u našim kućama, recimo da starješina vlada kućom.

Pr.: — Pripovjedaj šta je bilo s onim đacima?

Op.: — Mogu vam pričati da smo u utorak otišli ja i brat Jovo da zubimo kukuruz. Nešto je ostalo. U to stiže curkica Jovina od šest godina: »Ajde Blagoje kući, zove učitelj, te još neka dva varošanina«. Onda ja kažem: »Jovo, idem ja, a ti ostani i posij«. Onda ja odoh kući. Kad stigoh kući, sunce još nije počinulo, bilo je sedam sati. Tamo sam našao u sobi gdje sjede otac i gospodin učitelj i ona dva đaka: jedan leži u krevetu, a jedan sjedi. Onda ja rekoh: »Pomoz Bog«. — »Dao Bog!«. — »Kako vi?« »Zdravo«. Tako ja stadoh, onda gospodin učitelj kaže: »Blagoje, ja ova dva đaka doveo ovđe, Boga ti čuo sam da se Neđo posjekao u ruku i mora ići doktoru. Neka ova dva đaka sjednu u kola i neka ih odvezu u Tuzlu. Nemaju propusnice, neka sjedu, neka idu večeras«.

Pr.: — Obnoć?

Op.: — Ja. Ja slegao ramenima. Što ću govoriti?, otac sjedi.

Pr.: — Šta je govorio otac?

Op.: — Ništa.

Pr.: — Jesi li ti štogod govorio?

Op.: — Nijesam ništa. Ja tako slegao ramenima. Onda kako ću ti kazati: »Pa ja ću platiti kola«.

Pr.: — Ko je to kazao?

Op.: — Gospodin učitelj. Ovako kaže: »Platiće se kola. Usput da ih povezeš«. Ja ovako smotrim bisage, torbe, šta li, kod kreveta. »Kakve (su to) torbe?« »Imaju neke stvari, pa neka Neđo ponese i zovne Cvijana Stjepanovića«. Onda ja nijesam pomicao torbe. Onda učitelj učini: »Deder, pokaži mu one stvari!« Onda dođe oni manji đak, ne znam koji. Princip uze: »Gosp. učo, što ću pokazati?« »Pokaži, pokaži!« On uze kutijicu, škatuljicu.

---

[597] Od 70 p. i o. origin. teksta, kod Ph. (139—140) se nalazi 40, izostavljeno 30 p. i o.

Pr.: — Je li ovako (predočuje bombu)?

Op.: — Jest ovako učini (pokazuje), ovako se otvori, pa preko ruke baci. Tako učini.

Pr.: — Šta će biti onda? Je li je kazao da će se rasprsnuti?

Op.: — Ne veli da će se rasprsnuti. Samo što reče: »Uzme ovako da baci«.

Pr.: — Jesi li razumio odmah?

Op.: — Nijesam čuo za bombe te nesretne, ni vidio. On ne kaže ništa zašto će se bacati.

Pr.: — Šta si mislio?

Op.: — Onda nijesam predstavljao ništa. Onda ja po tome izišao iz kuće.

Pr.: — Nijesu izvadili sve bombe?

Op.: — Nijesu izvadili onđe predamnom. Ja u tom izišao i otišao.

Pr.: — Jesi li ti vidio revolvere?

Op.: — Revolvere jesam vidio.

Pr. (pokazuje): — Jesu ovo?

Op.: — Ako mi vjerujete, ne znam. Znam da su crni bili. Nijesu čini se taki bili. Nijesam razmatrao, nijesam uzimao u ruku.

Pr.: — Jeli izvadio jedan đak?

Op.: — Izvadio je onaj đak.

Pr.: — A šta je dalje bilo?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Nijesi čuo da đaci hodaju[598] i imaju bombe i revolvere?

Op.: — Nijesam. Ne razumijem s ovim bombama.

Pr.: — Jesi li bio vojnik?

Op.: — Nijesam. Gospodin učitelj kaže: »Ja ću napisati posebnu cedulju pa dati Neđi da ove stvari predaju Mišku Jovanoviću«.

Pr.: — A nijesi pitao zašto će ovo?

Op.: — Nijesam pitao.

Pr.: — A je li ti pripovjedao?

Op.: — Jest, pripovjedao je poslije na rastanku kad je pošao kući.

Pr.: — A prije nego su đaci otišli kolima?

Op.: — Prije.

Pr.: — Šta ti je pričao?

Op.: — Pitam ja, pođem njemu: »Gospodin učo, kakvi (su) ono đaci što idu tako kasno?« — »Nemaju propusnica, pa moraju. Tamo dolazi prestoljonasljednik, idu ovi đaci da pretresu prestoljonasljednika«.

Naum.: — Šta će učiniti?

Op.: — Onda, ja! — kaže: »Hoće one bombe da bace«.

Pr.: — Je li tako rekao? Zbog čega?

Op.: — Ne veli zašto.

Pr.: — Je li ti rekao?[599]

Op.: — To ne veli. Ja ne znam da one pucaju.

Pr.: — Čudnovato, svi u kući znadu.

Op.: — Kako znati, kad nijesam nikada vidio očima.

---

[598] Ph. (142): »allein reisen«. M. (379) . . »que des étudiants se promènent avec des bombes et des revolvers sur eux«.

[599] Ph. (142): »Hast du ihm gesagt, dass das nicht in der Ordnung sei«. M. (380): »T'a-t-il dit qu'elles éclateraient?«

Pr.: — Je li ti još šta kazao?

Op.: — Ne znam više.

Pr.: — Je li ti kazao odakle dolaze đaci?

Op.: — Jest kazao je, iz Srbije.

Pr.: — Šta kaže još?[600]

Op.: — Da su tako otvorene.

Pr.: — Kako otvorene? Da li su kriomice došli?

Op.: — Nije kazao. Jest, kaže: »Oni riskiraju svoj život, a o tom treba šutjeti«.

Pr.: — Za koga?

Op.: — Ne znam.

Pr. predočuje optuženome iskaz istrage, u kojem je rekao da oni riskiraju život i to za nas Srbe.

Op.: — Vjerujem da sam rekao, ne znam baš da mi je rekao. Ne smijem se zakleti na ovo.

Pr.: — Ti si rekao. Znaš pisati. Je li to tvoj potpis?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li ti gospodin pročitao prije nego si potpisao?

Op.: — Jest.

Pr.: — A odakle bi te riječi bile u zapisniku da nijesi rekao?

Op.: — Vjerujem da sam rekao, no ne bi se smio zakleti.

Pr.: — Još je dodao nešto. Je li tebi kazao šta ti moraš raditi?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Je li rekao da možeš slobodno pripovjedati o toj stvari?

Op.: — Nije.

Pr.: — Nego što je rekao?

Op.: — »Šuti!«

Pr.: — Ti si kazao u istrazi: »Drugog spasa ti nema, jer ako odamo, oba ćemo izgubiti glavu«. Jeli to rekao?

Op.: — Jest, zaboravio sam.

Pr.: — A »Oni hoće da ginu za nas Srbe«?

Op.: — Ne znam baš, možda da jest.

Pr.: — Jeste li vi u kući divanili sa đacima o politici, o Bosni, o Srbiji?

Op.: — Nijesam gospodine. Ja nijesam dugo tu bio.

Pr.: — Ti si govorio đacima o Srbiji, o Bosni.

Op.: — Ovo sam čuo kad sam se vratio po drugi put po ibrik vode. Leže obadva đaka. Ne znam koji reče: »Bosna im je suza iz oka«.

Pr.: — Kome?

Op.: — To nije kazao. Samo to što (čuh da) reče: »Bosna im je suza iz oka, iz glave«.

Pr.: — Da je Bosna i Hercegovina oko i suza Srbije.

Op.: — Vjerujem da sam to pridometnuo. Čuo sam da reče jedan đak od njih, a učitelj i otac sjede i razgovaraju od izbora ovih poslanika, a otac kaže učitelju: »Ma što ovi poslanici ovako zavađaju narod u kotaru? Oni hoće onoga, a ovi hoće ovoga«.

---

[600] Kod Ph. (142) ovo pitanje glasi: »Präs.: Und was sagte Veljko noch? Dass sie offen oder insgeheim kamen?« M. (380): »P. — Que t'a-t-il dit encore? T'a-t-il dit qu'ils voyageaient ouvertement ou en cachette?«

Pr.: — Kad su ovi izišli, je li štogod kazao jedan od ovih đaka onu večer?

Op.: — Grabež reče kad se rastajao od mene: »Blagoje, vi imate samo šutjeti, nas se nemojte bojati, da ćemo vas izdati«. A kako još reče, Boga ti?: »Šutnja je blagoslovljena. Imate samo šutjeti, a šutnja je blagoslovljena. Ako bi nas vi izdali, mi imamo osvetnika, koji će doći i ubrzo nas osvetiti«.

Pr.: — Je li rekao šta će raditi?

Op.: — Nije rekao.

Pr.: — Je li kazao da se ne bojite, da će oni štogod kazati?

Op.: — On je kazao: »Vi se ne bojte nikada da ćemo vas mi izdati«.

Pr.: — Jesu li kazali da su riskirali život?

Op.: — Jest.

Pr.: — A za koga?

Op.: — Čini se reče ovako isto: »Za Srbe«.[601]

Pr.: — Jesi ti razumio? Ti si čuo od Veljka Čubrilovića da on kaže da će oni baciti bombe pred prestolonasljednika. Čuo si da riskiraju život, a čuo si da ne smijete govoriti. Je si li razumio šta oni hoće uraditi?

Op.: — Gospodine, kako god sam zamišljao sprva, nijesam mogao zamisliti da se na oto[602] ide. Što on kaže: »Hiljadu života za vas Srbe«, nijesam mogao da razumijem što je. Nijesam pismen da znam što je za Srbe. Što će oni riskirati život, to mi je bilo začudo.

Pr.: — Nijesi mislio ti, što će baciti bombe, da će pogoditi prestolonasljednika?

Op.: — Nijesam razumio ništa.

Pr.: — Jesi li razumio šta su htjeli kazati kad su rekli da je Bosna suza iz oka Srbije?

Op.: — Nijesam nikako razumio.

Pr.: — Jesi li razumio da se oduzme od Austrije Bosna i Hercegovina i pripoji Srbiji?

Op.: — Nijesam nikako razumio.

Pr.: — I da će ubiti blagopokojnog prestolonasljednika?

Op.: — Nijesam gospodine razumio nikako, niti mi je dolazilo u glavu da zbog toga idu.

Pr.: — Zašto nijesi odmah prijavio, zašto si im dopustio da idu kolima?

Op.: — Ja nijesam razumio da oni idu da ubiju prestolonasljednika. Ja nijesam na oto pomišljao da idu zbog toga.

Pr.: — Jesi li čuo lani da je bio Srpsko-bugarski i Srpsko-turski rat?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jesi li čuo o komitama?

Op.: — Nijesam ja to čuo dok nije meni jedan pričao.

Pr.: — Ti znaš šta je komita?

Op.: — Ne znam.

---

[601] Ph. (143): »Für uns Serben«. M. (382): »Pour nous Serbes«.

[602] U tuzlanskom kraju, a i u zvorničkom donekle, običaj je u narodu da se kaže: »na oto«, mjesto »na to«. Specifičnost ovih izraza govori također o sigurnoj autentičnosti ovoga teksta.

Pr.: — Jesi znao da oni bacaju bombe?

Op.: — Nijesam nikada čuo do onda, što je meni ispričao taj Srbijanac lanjske godine.

Pr.: — Nakon što ti je ispričao, jesi li znao da bacaju bombe?

Op.: — Nijesam znao. Ispričao je da oni osvećuju, na primjer kad ko koga izda. Idem putem, onda meni pao u pamet ovaj što je meni zaprijetio. Vidi ti toga jada: ni kako izdati, ni kako ne izdati. Sada meni priča ovaj Srbijanac putem idući i još trojica. Pitam (ja) njega: »Šta, od kuda ti?« »A eto brate, dodijaše mi ratovi; moram svake godine da ratujem, a jedan put volim ostaviti sve, a imam ženu i jedno dijete, pa umrla mi žena, a dijete sam dao ovde majci, njegovoj ženi, biva babi. Ja odoh zarađivati«. Dok učini jedan od Išetića:[603] »Po Bogu brate što to svake godine dodija čisto. Daj ti pričaj za one komite, što oni rade?« Kaže: »Brate ne dao Bog da ti dođu u kuću«. »A što? — kaže. »Ma eto ne more se od njih riješiti nikako. Pa ako prijaviš, zlo te čeka, ako ne prijaviš i tako zlo te čeka«. Kaže: »Ma kako?« »Eto brate, dođe po te, pa osvete. Tako raskućili dvije tri kuće da ne smijete biti izdajice od Srba«. On meni reče, a oni đak (kad) meni reče i ja se pobojah. Što ću pametniji biti od oca? To jednom prođe i kola usput, kako hoće brat u špitalj[604] i hoće njih da povede. Sjednu u kola, pa 'ajde! Ja sam slegao ramenima i ostao.

Pr.: — Tim što si znao da će baciti bombe pred prestolonasljednika, i dao si im kola, ti si doprinio da je poginuo. Ti si kriv.

Op.: — Nijesam gospodine, nijesam ja dao kola.

Pr.: — Tvoja je dužnost bila odmah da prijaviš.

Op.: — Kako to moja dužnost, gospodine? Brat svakako ide, brat je morao ići.

Pr.: — Brat je imao izbaciti ih iz kola, nije smio dopustiti da nose bombe.

Op.: — Ja sam mislio da su revolveri Miška Jovanovića. Nije (bilo govora) od revolvera ništa, samo ove bombe da bacaju. Đak mi kaza da pucaju; samo što otvori i ovako baci.

Pr.: — Jesi li ti bio također član Sokola?

Op.: — Nijesam.

Pr.: — Jesi li čuo da je postojalo kakvo društvo Narodna odbrana?

Op.: — Nijesam ni to čuo.

Pr.: — Jesi li čuo da Srbija 'oće da oduzme Bosnu i Hercegovinu?

Op.: — Nijesam nikada čuo.[605]

Pr.: — Jesi li čuo na Vidovdan da je (prestolonašljednik) poginuo?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jesi znao ko je poginuo?

Op.: — Nijesam odjedanput znao. Kažu: dva đaka Srba ubila.

---

[603] Seljaci često kažu: Išetići, mjesto Setići (zvornički srez, a Setići se nalaze također i u rogatičkom srezu). To je vjerovatno od: iz Setića. M. (383): . . »un des Isetić«.

[604] »Špitalj« — od njem. Hospital — bolnica.

[605] Ovdje kod Ph. (143) još pitanje: »Präs.: Hat euch Veljko das nicht gesagt? B. Ker.: Nein, Herr.« M. (385) — isto.

Pr.: — Ti si kazao da si se odmah iznenadio i preplašio: ako su to ona dva đaka, da će biti po svih nas zlo.

Op.: — »Dva đaka«, kaz'o je brat Neđo do heftu dana.

Pr.: — Ti si rekao Neđi da je poginuo prestolonasljednik i dva đaka njega ubila?

Op.: — Ja jesam rekao bratu Neđi: »Da nijesu ona dva đaka što si ih odvez'o?«

Pr.: — Kad si se sjetio da su baš oni đaci koji su bili kod kuće?

Op.: — Pošto u novinama izađe Gavro Princip i Nedjeljko Čabrinović. Čuli smo za Nedjeljka Čabrinovića. Onda kaže: »Vidiš ti da je Gavro Princip bio!«

Pr.: — Kad si čuo da je Miško Jovanović uapšen?

Op.: — Kad je Miško otjeran i ove stvari iznesene, kazao (sam): »Onda smo propali«.

Naumowicz: — Ti kažeš da je otac odredio kola a kad si bio preslušan, rekao si da si pogodio za kola koliko će ti platiti?

Op.: — Nijesam pogodio kola, samo je učitelj rekao: »Ja ću dati«.

Naum.: — Tako si rekao da si pogodio kola za deset kruna?

Op.: — Kod Kotara[606] jesam mu kazao. Što sam rekao onako, (to je) da ne dođe otac ovamo više, to sam rekao neistinito.

Naum.: — Kad si ti ispratio Veljka, predbacio si mu da je đake doveo ovamo još prije nego ti je rekao zašto đaci idu u Sarajevo. Što si njemu kazao?

Op.: — Rekao sam učitelju: »Kakvi đaci, (da nisu) sumnjivi? Otkuda ih ovamo doveo, da ti mene nećeš upropastiti s ovim đacima?«

Naum.: — Odakle ti (je) došlo na um kad su imali bombe koje neće da pucaju?

Op.: — Za revolvere mi je bilo čudno.

Dr. Hoffmann: — Jučer je Veljko sam priznao da je tebi rekao da se tim bombama ide ubiti prestoljonasljednika.

Op.: — Nije meni kazao.

Veljko Čubrilović: — Ja sam rekao (da će se) učiniti atentat.

Kerović: — Ja ne znam što je atentat.

Veljko Čubrilović: — On je bio radoznao.

Naum.: — Zbog čega su oni revolveri imali raskućiti kuću, ako nijesi mislio da će koga ubiti?

Kerović: — U nas raskućiti, znači svađati se, da dođemo na heftu dana pred Kotar, pa na sud.

Pr.: — Je li Neđo tebi dao novaca?

Op.: — Nije, on je dao doktoru.

Pr.: — Nije mu mogao dati jer je bio u špitalju.[607]

Doveden je optuženi Neđo Kerović.

---

[606] Seljaci su Kotarski ured (Sresko načelstvo) zvali skraćeno: Kotar.

[607] Od ukupnih 161 p. i o. originalnog teksta, nalazi se kod Ph. (141—143) svega 71 p. i o. — Izostavljeno 90.

SASLUŠANJE NEĐE KEROVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Ti si Neđo Kerović.
Op.: — Jesam.
Pr.: — Jesi li kriv?
Op.: — Možda da sam nešto kriv.
Pr.: — Prekidam raspravu do popodne.[608]

Svršetak u 12 sati

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 15 X 1914 G.

Poslije podne

Pr.: — Neka ulazi *Neđo Kerović*. (Ulazi). Dakle kako je bila stvar?

Op.: — Ovako. U oči našeg sveca Konstantina,[609] bio sam kod majstora i stajao. Nisam mogao ništa raditi. Onda je došao Veljko učitelj i zovno me: »Hodi da ti nešto kažem!« Ja dođem, a on mene pita: »Ima li ko kod kuće?«, kažem: »Ne znam«. Kaže on: »Imaju dvojica đaka, idi im kaži neka đe sjednu!«

Pr.: — Nije ti kazao kako da ih vodiš kriomice?

Op.: — Nije. Onda ja izađem njima, a oni kažu: »Daj nam donesi vode, žedni smo!« Onda se ja vratim dolje u kuću i uzmem ibrik s vodom i pođem tamo gore, a Veljko kaže: »Nemoj nositi vodu, kaži im neka dođu ovđe!« Onda ja izađem gore i povedem ih dolje u kuću. Kaže: »Zakloni ih, neka ne vide majstori!« Malo smo obišli oko majstora i nisu viđeli. Ja ih uvedem u sobu i onda ja iziđem i vratim se majstorima. Poslije opet uđem, a sjede đaci i otac Mitar.

Pr.: — Je li te Veljko što pitao?

Op.: — Jest, pošto sam ušao. Kaže: »Hoćeš li ići Neđo u Tuzlu, vidio sam da si ranjen?« Kažem: »Hoću, moram, ranio sam se plaho i bojim se ostaću sakat pa ću biti kažnjen[610] jer sam još vojnik«. »Nema ko voziti, kaže, pa nađi koga«. Onda se ja sjetim za Cvijana Stjepanovića da je govorio da će ići u Tuzlu i da ima kufer bratov. On kaže: »Idi zovni Cvijana i kaži mu da dođe, da ga ja zovem. Ima pismo od brata Milorada«.[611] Onda ja odem njegovoj kući, a on nije bio kod kuće. Odem u njivu, on je tamo sijao žito i kaže: »Što hoćeš?« Ja velim: »Rek'o ti je učitelj da dođeš, imaš pismo od Milorada. Hoćeš li ići u Tuzlu?« Ja sam se vratio kući, a učitelj mene pita: »Što veli?« a ja kažem: »Doći će poslije«. Ja se opet vratim majstorima. Kad sam došao, onda je bio došao moj brat Blagoje i otac i sjedili su sa đacima i učiteljem. Onda opet odem dolje majstorima i bio sam kod majstora i došao je Cvijan i bio je malo kod njih, onda su uzvali mene. Kaže učitelj: »Hoćeš li ići u Tuzlu?« Ja kažem: »Hoću«. On kaže: »Naredili smo se sa Blagojem i Mitrom da vode đake i ima neke stvari«. Onda on izvadi nekakove kutijice.

---

[608] Kod Ph. (144) je napomenuto da je pretsj. sudskog vijeća prekinuo saslušanje Neđe Kerovića jer je ovaj plakao. Isto i kod M. (387) koji je sadržinu teksta uzeo iz Ph.

[609] Pravoslavni svetac Car Konstantin i carica Jelena, bio 1914 g. 3 juna po nov. kal.

[610] Dešavalo se često da su se seljaci sami ozlijeđivali da bi bili oglašeni nesposobnim za vojnu dužnost. Takvi slučajevi, ako se ne bi mogao dokazati pravi uzrok, strogo su kažnjavani (Selbstbeschädigung).

[611] Milorad Stjepanović, brat Cvijanov, đak tuzlanske gimnazije.

Pr.: — Je li kazao šta je u njima?

Op.: — Kaže: »Ovo su bombe«.

Pr.: — Šta je to bomba?

Op.: — Ne znam, nisam nikada čuo.

Pr.: — Nisi čuo da komite imaju bombe?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Je li pokazivao?

Op.: — Jest. Otvorio i kaže: »To može puknuti«. Ja pošto sam vidio da su (đake) primili brat i otac kao kućni starješina, ja šutim i ništa ne velim.

Pr.: — Šta je rekao Veljko o đacima? Jesi li govorio sa đacima?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Je li rekao da su dobri ljudi?

Op.: — Jest. Kad mi je kazao za đake: »Idi, kaže, neka gdje sjednu!« Ja sam zaostao i pitam: »Ko je to?«, a on kaže: »Dobri su ljudi, neka đe sjednu«. Pošto je on kazao, ja sam mislio da su dobri.

Pr.: — Jesi li vidio revolvere?

Op.: — Jest izvadio jednu bombu i revolver.

Pr.: — Jesu li ovakve? (pokazuje mu).

Op.: — Čini mi se da jest ovaki. Pošto viđoh revolver, na bombe nisam smjerao[612] da može učiniti kakvu štetu, nisam znao.

Pr.: — Kako je rekao da ćete prenijeti bombe i revolvere u Tuzlu, ko će prenijeti?

Op.: — Onda kaže nama: »Preniječete stvari,[613] neka vam pripašu đaci i predaćete Mišku Jovanoviću«.

Pr.: — Što je rekao da mu poručite?

Op.: — Ja i Cvijan kažemo da ne znamo Miška Jovanovića, niti znamo đe mu je kuća, a on kaže: »Napisaću ja vama pismo i predajte njemu«.

Pr.: — Ko je još bio u kući kad ste viđeli bombe?

Op.: — Bio je brat (Blagoje), a poslije otac. Jovan je kasnije došao sasvim u mrak.

Pr.: — Je li otišao Veljko?

Op.: — Jest.

Pr.: — Je li vam rekao prije nego je otišao o đacima, šta će raditi?

Op.: — »Znaš, kaže ko su đaci?« Blagoje je bio izišao, ja dođoh a on kaže: »Znaš odakle su đaci?« Ja kažem: »Ne znam?« Kaže: »Oni su iz Sarajeva i idu na raspust iz Beograda i nose bombe da hitaju[614] kad dođe prijestolonasljednik. Čuli su da će doći«.

Pr.: — Je li kazao da ga ubiju?

Op.: — Nije kazao.

Pr.: — Ti si rekao da je on kazao: »da hitaju i ubiju«.

Op.: — Ja ne znam, možda sam kazao, ali nije kazao tako. Jest kazao: »Kad dođe prijestolonasljednik, da hitaju«.

---

[612] znači: nisam obraćao pažnje.

[613] Ph. (142) dodato: . . »da jene keine Erlaubnis hätten, Waffen zu tragen«. M. (388) — isto.

[614] »da hitaju« — da bacaju.

Pr.: — Ti si kazao ovako: »Pri rastanku reče učitelj meni i Blagoji: Znate li kuda ovi ljudi idu? Kažemo ne znamo. Idu u Sarajevo, tamo dolazi prijestolonasljednik, da bace bombe i da ga ubiju«.

Op.: — Možda sam kazao, ali on nije tako kazao. On je kazao: »Hoće da hitaju bombe«.

Pr.: — Znaš li ti šta je prijestolonasljednik?

Op.: — Ne znam. Jesu u nas govorili: zastupnik kraljev. Ja nisam smjerao na ovo.

Pr.: — Kad se baci bomba na njega, znači hoće da se ubije.

Op.: — Ja sam mislio hoće da hitaju u zrak. Nisam znao da može ubiti.

Pr.: — Jesi li se prepao?

Op.: — Nisam sumirao[615] na kakvo zlo. Ko će o tom misliti!

Pr.: — Kako je bilo dalje?

Op.: — Kad je bio mrak, onda pošto je učitelj otišao, pitam ja Blagoju: »Smijem li ja nositi, ovo se ne smije nositi?« Znam, revolver ne smije se nositi, nemam prava. Kaže on: »Smiješ. Učitelj kaže da će on odgovarati«. »I mi ćemo odgovarati, mi smo kućne starješine«.

Pr.: — Dakle, tako je rekao?

Op.: — Jest. I đaci su govorili: »I mi ćemo odgovarati, ne boj se, samo ne smiješ nikome kazivati za nas, i učitelj kaže tako«.

Pr.: — Jesu li prijetili?

Op.: — Kažu: »Ako kome šta o tome kažeš, nit' ima tvoje kuće, ni tebe, ni vaše kuće cijele«.

Pr.: — Ko je to rekao?

Op.: — Gavro. Čini mi se da mu je ime Princip.

Pr.: — On je rekao?

Op.: — Jest.

Pr.: — Onda si znao da je hrđava stvar?

Op.: — Ja sam smjerao na revolvere a na bombe nisam. Učitelj kaže kad sam ga pitao čije je, kaže: »Miškovo i njihovo«. Ja mislim bombe su njihove kakve besposlice, a ne mislim na kakvo zlo. Revolveri, kaže, Miškovi, i ja mislim: Miško naručio.[616]

Pr.: — Dakle, vi ste otišli kolima. Kako su sjeli oni?

Op.: — Ja i Cvijan na prvom kraju, a đaci su ležali na sijenu; čini mi se da su spavali.

Pr.: — A kad ste došli blizu kasarne?[617]

Op.: — Kad smo bili još kod kuće, učitelj je kazao: »Prođite kraj kasarne, nemojte ići dalje, jer oni nemaju pasoša. Možete protegnuti noge i neka se konji odmore. Neka oni ne idu kraj kasarne, videće ih žandari«. Onda mi odemo na prečac preko puta, dok je Cvijan stigao.

Pr.: — Je li Cvijan znao za cijelu stvar? On je vidio revolvere?

Op.: — Jest.

---

[615] »sumirao« — pomišljao.

[616] Kod Ph. (146) dodato još: »Ich glaubte, dass diese Leute deshalb drohen und sich fürchten, weil sie Revolver bei sich trugen und dazu kein Recht hätten«. M. (391) — isto.

[617] žandarmeriska kasarna.

Pr.: — Je li čuo što je Veljko kazao, je li čuo prijetnju?

Op.: — Nije. Ja nisam bio sa Cvijanom nikako kod kuće. Jest u putu, kad smo bili kod kasarne, kazali su[618] opet đaci. Ja sam mislio, da ne kazujem kod kasarne. Znao sam da ću biti kriv.

Pr.: — Imao si najbolju priliku?

Op.: — Ja ne smjeram da nose u ime kakvog zla, ja mislim što nemaju prava nositi revolvere.

Pr.: — Što je bilo dalje?

Op.: — Kad smo bili kod divica[619] kod Tuzle, onda oni kažu: »Ustavite da izađemo ovde«. Onda ustavismo kola i oni iziđu i kažu: »Hajte vi, sad hoćemo da se očistimo«. Oni izađoše i ostaše, a ja i Cvijan nađemo Miškovu kuću i Cvijan zvoni na vrata. Iziđe jedna ženska i Cvijan kaže: »Je li Miško kod kuće?« A ona kaže: »Jest. Saću[620] ga zovnuti«. Ona se vrati, a izađe Miško i Cvijan mu dade cedulju.

Pr.: — Što je pisalo?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Ko je pisao?

Op.: — Veljko. Mi uđemo, a on kaže: »Kakve su stvari?« Mi izvadimo i metnusmo pred njega na astal. Kaže: »Što je to?« Mi kažemo: »Poslao je Veljko učitelj«, a on kaže: »Pa dobro«. I onda kazasmo da dođe u devet sati u Srpsku čitaonicu, đe će doći đaci, i onda iziđosmo. Ja odem u špitalj, a Cvijan je poslije došao u čitaonicu.

Pr.: — Je li pitao kuda će đaci?

Op.: — Nije.

Pr.: — Nisi kazao da će u Sarajevo?

Op.: — Možda sam kazao. Samo kaže: »Ustavio bi vas na kavu, ali je rano«.

Pr.: — Ti si (u istrazi) rekao: »Mi smo u sobu unišli, izvadili bombe i revolvere. Miško je pitao što je to, a mi smo kazali da je nekih đaka. Pitao je kuda će, odvratio sam da će u Sarajevo«.

Op.: — Možda, samo ne znam.

Pr.: — Pamtiš li da si rekao Mišku da će oni u Sarajevo?

Op.: — Ne pamtim.

Pr.: — Onda dalje?

Op.: — Onda sam otišao u špitalj i doktor mi je previo ranu (pokazuje ranu). Kaže doktor: »Dođi opet do tri dana!« Opet sam otišao u subotu.

Pr.: — Onda si se povratio kući kolima?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Gdje si našao Cvijana?

Op.: — Kod Gaje.[621]

---

[618] misli se: zaprijetili su opet.

[619] U blizini same Tuzle nalazi se poljoprivredno dobro koje obrađuju katoličke milosrdne sestre. Njih zovu »divicama« (djevice). Otuda u narodu ime za to dobro: Divice, kod Divica. Naziva se i »Josipovo«. Kod Ph. (146) pogrešno: »Als wir zum Ivica kamen«. M. (392) — kao u orig.

[620] »saću« — u narodu iskriviljeno, mjesto: »sad ću«.

[621] Ph. (47) pogrešno: »Bei Goja«. Od njega preuzeo M. (393): »Chez Goja«. U orig. pravilno: Kod Gaje. Misli se na Gaju Sekulića, koji je u Tuzli držao han (svratište za seljake i njihove konje i kola).

Pr.: — Jesi li mu pričao što?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Nisi rekao što o đacima, što kane učiniti?

Op.: — Pošto smo se vratili iz Tuzle i daleko smo bili, ja kažem od šale.

Pr.: — To nije šala.

Op.: — »Kako, kaže, da su revolveri Miškovi?« Reko': »Znaš kuda idu ovi đaci?« Kaže: »Kuda?« »Oni su iz Sarajeva i kaže učitelj da idu na urlaub,[622] na raspust, i kaže učitelj da hoće da bacaju bombe kad dođe prijestolonasljednik. Čuli da će doći«.

Pr.: — Šta je odgovorio Cvijan?

Op.: — Nije ništa.

Pr.: — Kad si došao kući, jesi li našao oca Mitra?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Nego đe je bio?

Op.: — Bio je u planini.

Pr.: — Kad se vratio, je li te upitao da li znaš zašto su đaci došli?

Op.: — Nije.

Pr.: — Jesi li ti njemu kazao?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Prije si drukčije kazao: »Kad smo se vratili kući, bio je otac otišao u polje. Nakon 3—4 sata vratio se kući te pitao: da li ja znam zašto su oni đaci nosili bombe . . . i t. d. Na to je odgovorio: »Šuti bolan i meni je to kazao«.

Op.: — Nisam govorio o tom ništa, niti sam o tom slušao.

Pr.: — Znaš li ti pisati? (predočuje mu potpis).

Op.: — Možda sam kazivao, ali ne znam o tome ništa.

Pr.: — Ne bi to sudac izumio, pošto i tvoj otac je to potvrdio.

Op.: — Može biti. Ja ne velim da nisam kazao, ali ne znam.

Pr.: — Jesi li zaboravio?

Op.: — Može bit' da sam.

Pr.: — Kad si doznao za atentat?

Op.: — Onaj isti dan, u mrak.

Pr.: — Jesi li čuo onaj dan da su đaci učinili?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jesi li mislio da su oni?

Op.: — Nisam. Ko bi to mislio.

Pr.: — Onda si opet drukčije kazao? (čita): »Za atentat sam saznao isti dan na Vidovdan uvečer. Naime, brat Jovan bio je u hanu, đe da mu je Tešo Tešić kazao da je bio u Loparama i da je vidio na žandarskoj kasarni crnu zastavu. Ja sam odmah pomislio . . . . . .« itd.

Op.: — Može biti, gospodine. Jesam poslije čuo.

Pr.: — Ti si kazao isti dan kad si čuo od Tešića da je poginuo prijestolonasljednik, da si pomislio odmah da su đaci. Kad su ti kazali da će bacati (bombe), svako bi pomislio da su oni. Zašto si pustio tu stvar, zašto si prenio oružje?

Op.: — Kako mi je otac odredio i brat, kao kućni starješine da ja to nosim i pošto sam morao ići svakako.

---

[622] »Urlaub«, ili kako su seljaci pogrešno naučili u vojsci: »urlap« — znači otsustvo (ranije: dopust).

Pr.: — Da su ti otac i brat kazali da koga strijeljaš, bi li ti učinio?

Op.: — Ne bi'.

Pr.: — To je isto tako.

Op.: — Ja nisam nikako na to mislio.

Pr.: — Oni su ti kazali da hoće to počiniti. Učitelj je kazao izričito.

Op.: — Nije kazao da će ubiti.

Pr.: — Kad si pripovjedao Cvijanu, kakve riječi si kazao?

Op.: — Kazao sam kako je učitelj pričao da đaci idu na raspust kući i da nose bombe da bacaju kad dođe prijestolonasljednik. Ja sam mislio: hoće da bacaju u zrak.[623]

Pr.: — Cvijan kaže drukčije.

Op.: — Može biti.

Pr.: — On je kazao (čita): »Neđo mi je na povratku iz Tuzle rekao: »Jā tvrda srca u ovi' đaka što smo ih vozili, jer kane da ubiju prijestolonasljednika«.

Op.: — Nisam, gospodine, kazao. Može biti da on kaže, ali ja nisam tako kazao.

Pr.: — Dakle si znao vrlo dobro što kane?

Op.: — Nisam, gospodine, znao, niti sam mislio.

Pr.: — Zašto nisi prijavio kad si prošao kraj kasarne i odma' ih predao oružnicima?

Op.: — Niti sam smio, niti sam mislio da će učiniti zlo.

Pr.: — Zašto nisi smio? Onda bi bio još živ prijestolonasljednik.

Op.: — Kad su kućni starješine kazali.

Pr.: — Ti si vojnik?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Je si li služio također?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Nisi li se zakleo da ćeš biti vjeran vladalačkoj kući?

Op.: — Ne daj Bože da sam pomišljao na to da idu da ubiju prijestolonasljednika.

Pr.: — Da si prijavio, ne bi bilo ništa.

Op.: — Da sam znao i mogao pomisliti ikako, ja bi' prijavio.

Pr.:[624] — Jesi li ti bio također u *Sokolu* u Priboju?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jesi li išao u Srbiju?

Op.: — Nisam nikada.

Pr.: — Jesi li čuo da Srbi hoće da oduzmu Austriji Bosnu i Hercegovinu?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jesi li znao da je ranije bilo priprema da će biti rat između Austrije i Srbije.

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jesi li bio pozvan? Je li bila mobilizacija?

Op.: — Jest.

---

[623] Ovu rečenicu: »da bacaju u zrak«, načinio je M. (395) prema Ph. (147) kao pitanje pretsj. sud. vijeća: »P. — (ironiquement) — Pour les jeter en l'air, n'est-ce pas?« (»Präs.: Nicht war, um sie in die Luft zu werfen?«).

[624] Ispred ovog, nalazi se kod Ph. (148) primjedba pretsj.: »Ah, schwätze mir da nichts vor!« M. (396): »Trêve de vaines paroles!«

Pr.: — Dakle si znao da su bile pripreme za rat?

Op.: — Jesam. Nije nam niko kazivao zbog čega je mobilizacija, poslije su kazali zbog Skadra.[625]

Naumowicz: — Ti kažeš da nisi bio u *Sokolu*, a Mitar Kerović tvoj otac kaže da si bio.

Op.: — Jesam bio malo.

Pr.: — Zašto treba da tajiš ovu stvar da si bio u *Sokolu*?

Op.: — Ja ne računam to što sam malo bio.

Pr.: — To je vrlo značajno što si tajio.

Op.: — Ja to ne računam ništa.

Pr.: — Koliko si puta bio?

Op.: — Dva-tri puta.

Pr.: — Jesi li bio u *Pobratimstvu*?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li održavali kakve skupštine u *Pobratimstvu* i *Sokolu*?

Op.: — Nismo.

Pr.: — Nije vam ništa pripovjedao vaš vođa u *Sokolu*? Ko je bio vaš vođa?

Op.: — Učitelj.[626]

Pr.: — Nije vam pripovjedao ništa?

Op.: — Nije. Nisam ja ni bio, samo malo. Onda, kako je bila mobilizacija, onda je prekinuto.[627]

Pr.: — Neka dođe Cvijan Stjepanović. (Ulazi).

SASLUŠANJE CVIJANA STJEPANOVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Ti si Cvijan Stjepanović?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Što si ti?

Op.: — Težak.

Pr.: — Imaš li svog imetka?

Op.: — Imam očina, svoga nemam.

Pr.: — Ti si oženjen?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Šta radiš ti?

Op.: — Ja sam težak, radim o zemlji.

Pr.: — Jesi li ti čuo za ovaj atentat na prijestolonašljednika?

Op.: — Nisam, gospodine.

Pr.: — Jesi li čuo da je poginuo?

Op.: — Čuo sam poslije.

Pr.: — Kako je bila cijela stvar? Pripovijedaj!

Op.: — Ovako je bilo. Ja sam u svojoj njivi drljao i sijao kukuruz, a onda je došao meni Nedo Kerović i pozvao me. Kaže: »Zove te učitelj našoj kući da

---

[625] Misli na »Skadarsku krizu« 1913 g., kada su velike evrop»ke sile, a naročito Austro-Ugarska (koja je tada bila mobilisala) i Njemačka, spriječile tadanjoj Kraljevini Srbiji izlaz na Jadransko more.

[626] misli na Veljku Čubrilovića.

[627] Od 170 p. i o. koliko ih je u orig. tekstu, kod Ph. (144—148) nalazi se svega 88, izostavljeno je 90 p. i o.

dođeš«. Ja sam kazao: »Doći ću malo kasnije dok nasijem«. Onda sam malo kasnije došao i tamo je bio učitelj i ova dva đaka. Ja ih nisam poznavao. Učitelj me pita: »Možeš li ti ići u Tuzlu, Neđu boli ruka, i da odvezeš ova dva đaka«? Ja sam imao dovesti neki sanduk od brata. Na to mi je poslije kazao da ima bombu, i pokazao mi je revolver i bombe.

Pr.: — Čemu služi bomba?

Op.: — Nisam nikada znao čemu služi, niti sam vidio.

Pr.: — Nije vam kazao kako treba udariti?

Op.: — Nije.

Pr.: — Jest, otšarafio i pokazao kako treba udariti.

Op.: — Nije predamnom. Pošto sam kazao: »Mogu otići?«, onda je on kazao: »Odnijećete četiri revolvera i šest bombi do Miška Jovanovića i odvedite đake u Tuzlu«.

Pr.: — Jesi li ti pristao na to?

Op.: — Jesam. Ja sam imao svakako posla.

Pr.: — Nije ti bilo čudno da đaci idu sa bombama?

Op.: — Nije mi kazo da su đačke, nego je kazao đaci da idu, a bombe da odnesem Mišku.

Pr.: — Jesi li prenio još koji put bombe?[628]

Op.: — Nisam nikada ni vidio.

Pr.: — Šta je bilo onda?

Op.: — Onda sam otišao kući i radio do mraka. Kazao je učitelj: »Možete poraniti«. Ja sam kazao: »Ja ću doći do večera, i kad hoće, ići ćemo«. U večer sam došao svojoj kući i večerao i onda sam pošao kući Mitrovoj. Onda sam ušao unutra i kazao: »Hoćemo li ići?« Đaci kažu: »Hoćemo«. Na to smo se spremili i metnuli za pojas po tri bombe i po dva revolvera. Onda smo na to otišli u Tuzlu.

Pr.: — Je li ti govorio Veljko ili đaci, čemu služe bombe?

Op.: — Nisu.

Pr.: — Jesu li ti kazali da ne smiješ nikome prijaviti?

Op.: — Nisu.

Pr.: — Jesu li poslije đaci govorili?

Op.: — Nisu. Putem nisam ništa sa đacima razgovarao do Tuzle. Onda smo išli u Tuzlu. Kad je bilo kod Josipovića,[629] kazali su oni: »Mi ćemo ostati da se očistimo«. Onda smo mi otišli u Tuzlu kod Gaje Sekulića i ostavili konje i kola.

Naumowicz: — Što je bilo kod Lopara?

Op.: — Oni su otišli prijekim putem, a nisu ništa kazali. Otišli su s Neđom prijekim putem. Onda su ostali tamo, a mi smo otišli u Tuzlu, ostavili smo kod Gaje kola i konje i otišli smo kasnije kod Miška Jovanovića i predali mu te stvari.

Naum.: — Gdje ste ih predali?

Op.: — U jednoj kuhinji.

---

[628] Ovo pitanje je M. (398) doslovno uzeo od Ph. (149): »P. — As-tu déjà fait de la contrebande d'armes, pour ne pas trouver singulier que des étrangers se présentent avec des bombes et des revolvers?«

[629] Misli se na »Josipovo«, obitavalište katoličkih milosrdnih sestara. I ovde kod M. (399) pogrešno: »Goja«, treba Gajo.

Naum.: — Ko je otvorio vrata?

Op.: — Ja sam zvonio na vratima i jedna ženska došla. Ne poznajem je koja je. Ja pitam: »Je li Miško kod kuće?« Ona kaže: »Jest«. Ja kažem: »Neka iziđe!« Onda ona kaže: »Dok se obuče«. Onda je on izišao i ušli smo u kuhinju.

Naum.: — Ko je imao pismo?

Op.: — Imao je Neđo.

Naum.: — Ko mu je dao pismo?

Op.: — Ne znam. Nisam bio kad mu je dato.

Naum.: — Je li Neđo njemu predao pismo?

Op.: — Jest.

Naum.: — Po sluškinji, ili kad je došao Miško?

Op.: — Kad je došao Miško. Onda smo kazali: »To je stvari poslao učitelj i još imaju dva đaka. U devet sati da dođeš u čitaonicu da se upoznaš«. Stvari su ostale na astalu.

Naum.: — Kuda si ti otišao?

Op.: — Neđo je otišao u špitalj, a ja sam otišao đe mi je brat stanovao i skupio (njegove) stvari u sanduku.

Naum.: — Gdje ti je brat?

Op.: — Otišao je u Srbiju po Đurđevdanu.

Naum.: — Kako se zove on?

Op.: — Milorad Stjepanović. Bio je u šestom razredu gimnazije u Tuzli.

Naum.: — Zašto je otišao?

Op.: — Bio je jedan nesporazum radi para u Tuzli sa direktorom. Došle su neke pare, nekih 50 kruna i on je digao iz pošte. Poslije se dokazalo da te pare nisu njegove, nego drugog jednog đaka Stefanovića, iz Trgovačke škole, i onda je njega direktor istjerao iz gimnazije.

Naum.: — On je otišao u Beograd?

Op.: — Jest. U Valjevu je položio ispit za šesti razred.

Naum.: — Jesi li ti kazao Neđi da je stiglo pismo od Milorada, kad je pozvan u kuću Mitru?

Op.: — Jesam.

Naum.: — Je li bilo došlo pismo?

Op.: — Nije.

Naum.: — On te pozvao da te izmami?

Op.: — Valjda jest. On je rekao da imam pismo kod učitelja.

Naum.: — Da nije došlo pismo od tvoga brata?

Op.: — Nije gospodine. Ja sam dobivao od brata poslije pisma.

Naum.: — Može biti da su đaci donijeli?

Op.: — Nisu.

Naum.: — Kad ste bili na povratku na kolima, što ti je pripovjedao Neđo o đacima?

Op.: — Kad smo se vratili iz Tuzle, u putu meni Neđo kaže: »Tvrda srca u ovih đaka što smo ih vozili, jer kane počiniti atentat na prijestolonasljednika«.

Naum.: — Što znači atentat?

Op.: — Znači ubiti.

Naum.: — A čime da kane ubiti?

Op.: — Nije mi ništa o tom kazao.

Naum.: — To si prije kazao da je rekao: bombe i revolveri...

Pr.: (Predočuje mu iskaz od 21 VII): »Pripominjem, jer sam se sada sjetio da mi je na povratku iz Tuzle rekao Neđo: »Tvrda srca u ovih đaka što smo ih vozili...« itd. Znaš li ti pisati, je li to tvoj potpis?

Op.: — Meni nije pročitano onako kako je pisano.

Pr.: — Kako? Hoćeš da (je) sudac izumio riječi? On piše ono što kažeš. U optužnici nije ništa što nisi rekao.

Op.: — Ja se ne sjećam da sam rekao. Može biti da sam.

Pr.: — To ne stoji, da (se) ne pročita kako je pisano.

Op.: — Može biti da sam rekao, ali se ne sjećam. Samo znam da mi je Neđo tako kazao.

Pr.: — Što si ti njemu odvratio na to?

Op.: — Nisam ništa.

Pr.: — Zašto?

Op.: — Ne znam više šta ću. Nisam mu ništa rekao.

Pr.: — Je li ti bilo milo kad si čuo?

Op.: — Kako milo? Ja da sam znao za to, ja bih volio da me Mitar ubije iz revolvera, nego da odnesem.

Pr.: — Mogao si žandarima kazati.

Op.: — Ja sam se bojao. Poslije će se osvetiti.

Pr.: — Kako, kad nije prijetio?

Op.: — Dobro, nije prijetio, ali ima da se i ne prijeti, a učini zlo. Da sam znao, ja bi' volio da sam poginuo. Ja se ne bavim ničim kod moga starog oca i djece. Ja nisam na to ni mislio, ali su me na to naveli, i vidim danas đe sam i šta je.

Pr.: — Kad si čuo za atentat?

Op.: — Atentat je bio u nedelju, a ja sam čuo u poneđeljak veče.

Pr.: — Šta si čuo?

Op.: — Da je poginuo prijestolonasljednik i da su to izveli nekakvi đaci.

Pr.: — Jesi li se sjetio na ove đake?

Op.: — Nisam razumio odmah da su oni. Nisam čuo. Meni se kazalo: neki đaci.

Pr. (čita): »Čim sam čuo za atentat, odmah sam mislio da su ona dvojica«. Naravno da si znao sigurno?

Op.: — Nisam gospodine. Jest mi rekao Neđo kad smo se vratili.

Pr.: — Onda si znao. Imao si tri neđelje vremena da prijaviš.

Op.: — Ja nisam smio radi osvete. Može ko doći od njegove familije pa zapaliti mene i svi mi izgorjeti.

Pr.: — Vi ste svi mogli spasiti njega,[630] samo da ste prijavili. Zašto niste prijavili?

Op.: — Nisam smio. Nisu mi kazali zašto će oružje. Kad sam čuo od Neđe, ja sam se bojao osvete.

Pr.: — Jesi li ti sokolaš?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jesi li bio u Srbiji?

Op.: — Nisam.

---

[630] Misli Franju Ferdinanda.

Pr.: — Jesi li prenašao pisma na granicu?

Op.: — Nisam nikada dalje od Zvornika dolazio. A prenašao nisam nikada, sigurno Vam kažem.

Naumowicz: — Jesi li ti služio vojništvo?

Op.: — Jesam.

Naum.: — Ti si bombe i revolvere nosio za pasom?

Op.: — Jesam.

Naum.: — Kad si došao u Kerovića kuću, gdje su bile bombe i revolveri?

Op.: — Više kreveta u jednim bisagama.[631]

Naum.: — Zašto niste bisage skupa sa oružjem metnuli u kola, nego metnuli za pojas? To je nezgodno.

Op.: — Tako nam je rekao učitelj: »Možete metnuti za pojas, to nije teško«.

Hoffm.: — Ti kažeš, prije nego si došao u Tuzlu, nisi znao za atentat? Koji je od vas rekao Mišku da imade u 9 sati sastanak sa đacima?

Op.: — Ja sam rekao i Neđo bio samnom.

Hoffm.: — Znaš li šta je pisao Veljko?

Op.: — Ne znam.

Hoffm.: — Kako je došlo do toga kad je Neđo otišao u špitalj, ti si otišao u čitaonicu i čekao, i prestavio đake Mišku. Vidiš, kako se mješaš!

Op.: — Ja nisam znao za to. Meni je tako kazao učitelj da dođem u 9 sati da ih s Miškom upoznam, a ja nisam znao radi čega.

Naum.: — Jesi li znao da je kod duljeg vremena bila pogibelj rata između Austrije i Srbije?

Op.: — Nisam gospodine.

Pr.: — Jesi li bio mobiliziran?

Op.: — Jesam lanjske godine?

Naum.: — Onda svi vojnici znaju. Ako nisi znao na selu, jesi ovđe da je prijetila pogibelj rata sa Srbijom. Jesi li znao da su ovđe također ljudi u Bosni, koji upravo seljake nagovaraju da u slučaju rata budu protiv Austrije?

Op.: — Nisam od nikoga čuo nikada.

Naum.: — Jesi li bio u *Pobratimstvu?*

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jesi li se zakleo kao vojnik da ćeš biti vjeran caru?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Pa kako (si) pustio da se usmrti prijestolonasljednika?

Op.: — Ja nisam na to mislio. Samo kažem: ja na to nisam išao, nego su oni mene naveli.

Pr.: — Sad milijoni žrtvuju život za cara, a ti nisi mogao to prijaviti, iako si se bojao. (Optuženik šuti).

Dr. Premužić: — Kad si donio Mišku bombe, kako vas je primio?

Op.: — Primio nas je. Otvorio vrata, mi smo ušli u kuhinju i nismo zadugo ostali, odmah smo izašli.

---

[631] Ph. (151): »Unter dem Bette«. M. (403): »Au-dessous du lit, dans un sac«. Može biti da u orig. »više kreveta« — nije pogrešno, ako se uzme kakvi su kreveti u seoskim kućama. To su daske, vrlo malo odignute od poda. Bisage su mogle biti »poviš«, tj. vrh glave kreveta.

Prem.: — Šta ste govorili?

Op.: — Nismo ništa, nego stvari dali i otišli.

Naum.: — Je li se on radovao?

Op.: — Nisam primijetio.

Prem.: — Je li se čudio?

Op: — Nije ništa govorio pred nama.

Prem.: — Je li se ozbiljno ponašao, da bi palo u oči?

Op.: — Ja ne znam kakav je bio. Uveo nas je, mi mu dali stvari, i nije nam ništa kazivao.[632]

Pr.: — Neka uniđe Ivan Momčinović. (Ulazi).

SASLUŠANJE IVANA MOMČINOVIĆA 15 X 1914 G.

Pr.: — Vi ste Ivan Momčinović?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Šta ste vi?

Op.: — Katolik. Ja sam biskupov.[633]

Pr.: — Ne pitam to, nego šta radiš?

Op.: — Ništa.

Pr.: — Što si bio prije?

Op.: — Šuster.[634]

Pr.: — Imaš li kuću?

Op.: — Imam.

Pr.: — Koliko vrijedi?

Op.: — 8000 forinti.

Pr.: — Jesi li razumio optužnicu?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jesi li kriv?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Nego što je bilo?

Op.: — Ja sam bio kod kuće i otišao sam u crkvu, iz crkve sam išao u čaršiju, a iz čaršije sam se vratio kući.

Pr.: — Koga dana?

Op.: — U ponedeljak. Prije sam otišao u crkvu, onda u čaršiju i iz čaršije izašao sam kroz čaršiju kući.

Pr.: — Je li to bilo onoga dana kad je pucano?

Op.: — Nije. Onda sam otišao kući, nisam znao ništa. Poslije mala curica moja, koja je nerazvijena, kaže poslije dva dana: »Nešto je donio Ivica Kranjčević. Išao je tamo u tvoju sobu i tamo nešto ostavio«. Ja ne znam sada šta je. Mi se poznamo s njima kad su kod mene stajali na stanu u kući i on se kod nas rodio. Šta je donio i kako je odnio, ne znam.

Pr.: — Nisi vidio?

Op.: — Nisam.

---

[632] Od 138 p. i o. u originalnom tekstu, kod Ph. (148—152), nalazi se svega 86, izostavljeno 52 p. i o.

[633] M. (405) prema Ph. (153): »Je suis catholique, du parti qui représente le journal croate de notre évêque Stadler (rires dans la salle). Ph. (153): »Präs.: Sie sind Johan Momčinović? Was sind Sie? Mom.: Ein Bischöflicher (Katholik) vom kroatischen Tagblatt (Kroat) von unserem Bischof Stadler (Gelächter im Saale, auch der Senat schmunzelt)«.

[634] »šuster« — cipelar.

Pr.: — Pamtiš li dan kad poginuo je prestolonasljednik?

Op.: — Pamtim.

Pr.: — Jesi li bio kod kuće?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Znaš li da je toga dana Ivica Kranjčević donio u tvoju sobu nešto?

Op.:[635] — Nisam ja znao da je donio, nego mala kaže: »Nešto je Ivica dolazio u sobu«. Ja nisam ništa gledao.

Pr.: — Ne znaš ništa šta je donio?

Op.: — Ne znam.

Pr.: — Je li ti pripovjedao da je došla majka?[636]

Op.: — Ona je poslije došla i odnijela. Bilo je u krpu zamotano, a ja nisam znao šta je.

Pr.: — Zašto nisi prijavio da je ostavio kod tebe?

Op.: — Ja ne znam šta je, nisam ni gledao.[637]

Naumowicz: — Kako to da ti mala rekne da je nešto ostavio, a ti nisi pogledao?

Op.: — Mala je kazala drugi dan.

Naum.: — Zašto nisi pogledao?

Op.: — Njegova gospođa majka, ona bi odnijela haljina za šiti.

Naum.: — Zašto nisi pogledao? To je nevjerojatno da ne gledaš.

Op.: — Mala mi je kazala: »Došao Ivica u sobu i ostavio nešto, a ja ne znam ni što je, ni kakvo je«.

Hoffm.: — Je li on često dolazio?

Op.: — Nije. Ja ga nisam vidio; ako bi ga koji put sreo kad sam išao iz čaršije. Nije dolazio ima i dva mjeseca.

Hoffm.: — Niste pitali kćeri šta je htio?

Op.: — Nisam ništa pitao.

Per.: — Kad je majka odnijela stvari, jesu li bile zamotane?

Op.: — Jesu u krpi.

Per.: — Jesu li pred tobom odmotavali?

Op.: — Nisu.[638]

Pr.: — Neka uđe Franjo Sadilo. (Ulazi).

SASLUŠANJE FRANJE SADILA 15 X 1914 G.

Pr.: — Vi ste Franjo Sadilo?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Jeste li kriv?

Op.: — Niti najmanje.

Pr.: — Šta ste Vi?

Op.: — Stolar.

---

[635] Ph. (152): »Mom.: Warten Sie (Gelächter). Die Kleine sagte mir, Ivica hatte etwas ...« itd. M. (406): »A. — Attendez ... (rires dans la salle)« itd.

[636] Misli na majku Ivice Kranjčevića.

[637] Ovdje dodato kod Ph. (152): »Was soll ich anzeigen?« M. (406): »Qu'aurais je dénoncé«.

[638] Ph. (153): »Präs.: Hat noch jemand etwas zu fragen? Geh auch du auf deinen Platz. (Ein Soldat übernimmt ihn und will ihn zu den Attentätern setzen. Der Alte wiedersetzt sich.) Nicht dorthin, sondern zu den beiden Sadilo in die letzte Bank.« M. (407) — isto. Nap.: Od 36 p. i 6. izvornog teksta, kod Ph. (152-3) uneseno 31 p. i o.: izostavljeno 29.

Pr.: — Imate li imetka?

Op.: — Nemam ništa.

Pr.: — Poznate li Vi Ivicu Kranjčevića od prije?

Op.: — Poznajem.

Pr.: — Šta on je Vama?

Op.: — Njegova je majka moja vjenčana kuma i moga djeteta kuma. On se je poznavao sa mojim puncem već blizu 25 godina. Tamo je on odrastao. Oni su općili prije sa mojim puncem, i ja, kad sam se oženio, ona je bila moja vjenčana kuma i držao sam je kao mater.

Pr.: — Kako je bila cijela stvar?

Op.: — Ja sam došao oko dva sata na dan atentata kući na ručak i rekla je moje žene sestra koja je slaboumna, rekla je, da je Ivica bio u tatinoj sobi i metnuo u ladicu nešto. Poslije nisam više ništa znao od toga. Išao sam u kafanu kod Avde i nanišla je manifestacija[639] i ja sam se pridružio i išao sam do na Bjelave. Manifestacija je išla dalje, a ja sam se vratio pokraj Kranjčevića kuće, i curica je stajala na vratima. Ja sam pitao: »Je li tata kod kuće?« Ona kaže da nije, nego sam Ivica. Ja sam ušao, a on je stajao kod prozora i čitao novine. Ja sam imao posebno izdanje *Hrvatskog Dnevnika* i dade mu da pročita to, kako su atentatori[640] pohvatani. Kad smo to pročitali, pitam ga: »Što si ti kod nas radio?« Kaže: »Donio sam dedici dva pištolja«, a ja sam kazao: »Nosite Vi to i kažite materi da nosi«. Drugo ne znam ništa.

Pr.: — Kad ste čuli od Vaše svasti da je donio stvari?

Op.: — Onaj dan nisam ništa.

Pr.: — Kako je Vam pripovijedala da je zamotano?

Op.: — Ništa. Samo je rekla da je bio Ivica i metnuo u tatinu sobu nešto.

Pr.: — Osmog jula, kad ste bili preslušani, rekli ste da je ostavio nešto zamotano u bijelo?

Op.: — Ja ne znam ništa o tome, samo znam toliko da je ostavio u ladici.

Pr.: — Evo! (Čita): »Kod kuće, ne znam ko je rekao da je Ivica bio kod nas, sad ne znam . . . . . .« itd.[641]

Op.: — Samo da je metnuo u ladicu. Ako sam baš koju riječ falio, more mi se oprostiti.

Pr.: — Što ste rekli kod kuće?

Op.: — Nisam ništa rekao onaj dan.

Pr.: — Jeste. (Čita): »Ja sam kazao da ništa ne diraju, da ću ja otići Kranjčeviću i pitati, što je ostavio?« Nije li bilo naravno da odete i vidite šta je ostavio?

Op.: — Ja sam bio onda u istrazi smeten. Kod istrage sam plakao da nisam mogao upravo niti govoriti kad sam došao ovako u zatvor, a ne znam zašto. Ja sam drugi dan tražio kalendar i nisam ga našao u našoj sobi. Onda sam došao u punčevu sobu i otvorio sam ladicu. Vidio sam da je nekakva krpa u ladici. Turim krpu i vidim da je nešto teško. Ja podignem krpu i kažem: »Grom ga ubio, u ovako kritično vrijeme donio je pištolje«.

---

[639] Misli: protivsrpske demonstracije.

[640] M. (408) preveo izraz »atentatori« sa: »meurtriers«. Ph. (153): »Attentäter«.

[641] Ovaj stav nedostaje kod M. i Ph.

Pr.: — Jeste li viđeli bombu?

Op.: — Nisam. Ja znam da sam vidio jednu flašu, te sam rekao: »To je flaša[642] za barut«.

Pr.: — Je li bila staklena?

Op.: — Kao što se obično za barut upotrebljava, od pleha. U svoje ruke nisam uzimao.

Pr. (Čita): »Odmotavši vidio sam jedan predmet sličan kutiji gvozdenoj . . « itd. Jeste li pomislili da može biti bomba?

Op.: — U šali sam primjetio. Poslije sam rekao kao u šali: »Puno se o bombama govori, svaka je malenkost bomba«, a nisam ja ovo tvrdio.

Pr.: — Vi ste kazali (čita): »Primijetio sam da je mogla biti bomba. Ja sam se uzrujao i mislio, da li moram prijaviti? Ja sam se onda još više uzrujao i nisam kazao u šali, da je bomba . . .« (čita dalje).

Op.: — Kad me istražni sudac pitao, zašto nisam prijavio, ja sam kazao, bojeći se: »Kad je Ivica, njegov je otac žandarski vahtmajstor i da će njemu više vjerovati, nego meni«.

Pr.: — Što ste radili onda kad ste viđeli da je oružje?

Op.: — Ja to nisam držao za opasne stvari.

Pr.: — Jeste li čuli da je atentat izveden revolverom i bombom?

Op.: — Ja sam onaj dan čitao da su atentatori bili pohvatani i nisam mogao posumnjati da bi mi Ivica ovakovo što mogao donijeti u kuću.

Pr.: — Kad ste viđeli da je to revolver, niste viđeli da je star?

Op.: — Ja tako nešto nisam nikada u mom životu vidio. Ja sam vidio revolver kao vojnik davno. Na to je došla Kranjčevićka, kako mi je žena pričala, i odnijela te stvari.

Pr.: — Jeste li govorili sa Kranjčevićkom, je li došla u kuću vama?

Op.: — U utorak sam došao i ona je bila u kuhinji. Pitao sam je: »Kuma, znate li Vi za ove stvari?« A ona kaže: »Za jedno znam, a za jedno ne znam«. Ja kažem: »Zaboga, što je donio u ovako kritično vrijeme?«

Pr.: — Niste tako kazali (čita): »U utorak uvečer, kad sam došao iz posla kući, zatekao sam staru Kranjčevićku i kazao sam: »Hoćete li nas unesrećiti...« itd. Sa starim pištoljima ne bi Vas unesrećili.

Op.: — U ovako kritično vrijeme nisam htjeo ni stare pištolje da držim. Moji prsti nisu dodirnuli nikako. On je rekao da su stari pištolji.

Pr.: — Kad je Kranjčevićka odnijela to?

Op.: — Meni je supruga rekla. Ja ne znam kad je, mislim u srijedu.

Pr.: — Tražila se kod Vas još jedna bomba? Koliko je bilo bombi?

Op.: — Bila je jedna flaša, za bombu ne znam da li je bila. Ja sam kod istražnog sudca doznao da je to bila bomba.

Pr.: — Vi ste kazali istoga dana kad ste bili preslušani, naime 10 jula ovo: (čita).

Op.: — Kad smo otišli iz policije, gospodin istražitelj sudac zvao me natrag i kazao je da se našla još jedna bomba, i pitao je: »Koliko je kod vas bilo?«, a ja sam kazao: »Jedna flaša«.

Pr.: — Jeste li gledali bombu, je li ovakova? (pokazuje mu).

Op.: — Na takav način. Ja ne mogu tvrditi da je bila bomba, jer je nisam u životu nikad viđeo.

---

[642] »Flaša« — boca (od njem. die Flasche).

Pr.: — Zašto niste prijavili kod policije?

Op.: — Da sam mogao posumnjati u Kranjčevića da bi on bio umješan u tu stvar, ja bih to sigurno učinio.

Pr.: — Bilo je kod Vas sakriveno.

Op.: — Kad je rekao da su stari pištolji, ja sam rekao: »Da su i stari pištolji, nosi!« U mojoj se sobi nije našlo. Ja ne mogu odgovarati kad ne znam šta je na stvari.

Pr.: — Kažete da ste kazali Kranjčeviću: kritično je vrijeme, da nosi stvari, a onda ste saznali onaj dan kad je bila demonstracija da je nešto ostavio. Zašto niste otišli kući pogledati, nego onda kad ste tražili kalendar?

Op.: — On nije prvi put bio u kući. Njegova su djeca dolazila 5—6 godina i donosila su stvari. I moja je žena njima išla. Kad bi donijela djeca u sobu, po osam dana bi ležalo, i moja žena ne bi gledala što su donijeli. Istom bi pogledala kad bi imala vremena.

Pr.: — Sami kažete: »Kritično je vrijeme«. Ja bih kazao: »Hodi, pokaži mi šta si donio?«

Op.: — Ja sam rekao da on nosi odmah.

Pr.: — Stvari su bile kod Vas, a on je bio u svojoj kući, zašto ga niste zvali?

Op.: — Ja sam mu rekao neka nosi iz kuće, ili neka kaže materi da ona odnese, a ona je došla i odnijela.

Pr.: — Zašto niste odmah prijavili kad ste našli?

Op.: — Nisam znao šta je. Kad bih ja znao da je ovakovo što u mojoj ladici, ja bih bio ubojica moga djeteta kad ne bih prijavio. Dođe dijete svaki čas i otvori ladicu i kako je kod nas avlija kamenita, mogli bi razbiti i unesrećiti se.

Dr. Perišić: — Kažite Sadilo, kad ste viđeli stvari, jeste li znali da se traži?

Op.: — Ja sam znao da se traže atentatori, ali nisam mogao niti posumnjati da se traži kod mene.

Per.: — Jeste li znali, ili mogli posumnjati da je mali Kranjčević ušljed Vašeg poznanstva, da je upleten u to?

Op.: — Ja nisam nikako mogao pomisliti kod ovakvog prijateljstva, da bi on bio umješan.

Per.: — Vi ste katolik?

Op.: — Jesam.

Per.: — A narodnosti?

Op.: — hrvatske.

Per.: — Kojoj stranci pripadate po Vašem mnijenju?

Op.: — Pravaškoj, koliko mi je poznato.

Dr. Premužić: — Volite li Srbe?

Op.: — Kad ih ne vidim.[643] Mene Njemci u radionici zovu: *Groskroat*. Kad sam došao na policiju, nisam za sebe znao. Ona tri dana u zatvoru bio sam izvan sebe.[644]

---

[643] Ph. (154): »Ja, wenn ich sie nicht sehe« (Gelächter). M. (412): »Oui, quand je ne les vois pas (rires). »Grosskroat« — Velikohrvat.

[644] Ph. (154): »Wünscht noch einer von den Herren eine Frage zu stellen? Herr Staatsanwalt, haben Sie etwas zu fragen? Nein. Kranjčević, hast du gehört, was er sagte? War es so? Kranjčević (lässt den Kopf hängen und wagt nicht dem Sadilo ins Gesicht zu schauen): Ja. Präs.: Gut, dann setzen Sie sich.« M. (412) — kao kod Ph. U orig. tekstu 74 p. i o. Kod Ph. (153-4) 31, izostavljeno 43 p. i o.

Pr.: — Neka unide Andela Sadilo. (Ulazi). Kako se zovete?

Op.: — Anđela Sadilo.

Pr.: — Jeste li razumila optužnicu?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Znate li iz čega ste okrivljeni?

Op.: — Nije onako kako u optužnici piše?

Pr.: — Dakle kako je bilo?

Op.: — Ja sam došla na vrata i susrela Ivicu Kranjčevića u nedjelju onaj dan kad je poginuo pok. prijestolonasljednik. Ja kažem: »Što si došao?«, a on kaže: »Donio sam dedi nešto u ladici«. Ja kažem: »Što si donio?« — Ne znam je li on rekao: »Pištolj«, ili »Revolver«. Kažem: »Je li pun?«, a on kaže: »Nije. Ne boj se ništa!« Tako je to ostavio i onda otišao. Kad je došao moj muž, onda sam rekla da je Ivica dolazio, a i tata kad je došao, rekla sam: »Donio je Ivica nešto tebi u ladicu«.

Pr.: — Šta ste rekli onaj isti dan?

Op.: — Ništa.

Pr.: — Kako ništa. Prije ste nešto drukčije kazala. Dakle onaj dan velite da niste ništa kazala?

Op.: — Nisam ništa govorila.

Pr.: — Vi ste kazali (čita): »Na kućnim vratima srela sam Ivicu koji mi reče da je u očevu sobu u ladici od stola ostavio jedan revolver, ali neka se ne bojim, da nije pun. Ja sam još kazala da to ne mogu primiti baš u ovo vrijeme kad je atentat počinjen...« itd.

Pr.: — Dakle to ste kazali isti dan?

Op.: — Isti dan, ne mogu se sjetiti.

Pr.: — To stoji ovđe (čita): »Moj čovjek se onda još više naljutio što sam to primila. Kazao je: »Zar da radi Kranjčevića idem na robiju?...« itd. Vaš muž također kaže da je otišao isti dan. Vi ste kazali da je isti dan gledao i odmah je poznao da je bomba?

Op.: — Ja sam nju držala kao majku...[645]

Pr.: — Je li istina da ste Vi i Vaš muž viđeli isti dan da je bomba?

Op.: — Ja se ne mogu sjetiti jer su bila dva sveca.

Pr.: — Osmog jula ste preslušana, dakle devet dana nakon atentata? Tada ste bolje pamtila.

Op.: — Ja sam bila od one nesreće zbunjena, a na ovo nisam ništa mislila, na ovu drugu nesreću. Nisam mislila da je to od toga što je on donio. On je bio miran dečko, a da nam to donese u kuću.

Pr.: — Šta je bilo dalje? Je li najprije otišao muž isti dan Kranjčeviću?

Op.: — Jest.

Pr.: — Zašto je otišao?

Op.: — Ja ne znam. Nije baš išao direktno njemu, nego je išao na šetnju.

Pr.: — Šta je bilo poslije drugi dan?

Op.: — Onda sam bila drugi dan u sobi tatinoj na prozoru i onda je došao moj muž u sobu, i onda smo u ladicu zavirili i vidili smo. Moj muž kaže: »Šta je to?« a ja kažem: »Ivica je donio«. Nismo baš sasvim razvili, nego samo malo

[645] Misli na majku Ive Kranjčevića.

i kada smo videli da je jedan pištolj i jedna flaša, onda je moj muž rekao: »Šta može to biti, da nije flaša za barut?«

Pr.: — On je isti dan otišao Kranjčeviću. Kad se je povratio, šta je rekao Vama da je kazao Ivici?

Op.: — Ne mogu se sjetiti.

Pr.: — Vi ste kazali prije da je rekao Ivici neka odnese stvari i da je rekao, neka ih pokopa u zemlju?

Op.: — To se ne mogu sjetiti.

Pr.: — Evo (čita): »Kad se vratio, reče mi muž da je kod kuće zatekao Ivicu Kranjčevića . . . .« itd.

Op.: — Ja se ne mogu toga sjetiti. Ja sam onda bila tako uzrujana.

Pr.: — Da ste sve ovo izmislila?

Op.: — Onda je došla njegova mama i platila mi je dug od 6 kruna, a ja sam rekla da je Ivica donio neke stvari, stare pištolje i da je moj muž ljut. U ovako kritično vrijeme da nećemo da imamo pištolja u kući. A ona je rekla da će odnijeti i došla i odnijela.

Pr.: — Jeste li imali namjeru Vi i Vaš muž da sakrijete?

Op.: — Nismo. Da smo znali, mi bi bili odmah prijavili. Mi smo mislili da je to njegova očeva pištolja, pošto je on bio vojnički vahtmajster.[646] Meni su njihova djeca dolazila i donosila pakete, pa ja ne bih gledala po 8 dana. Istom kad bi imala vremena, ja bih pogledala pa bi im to sašila.

Pr.: — Ima li tko štogod pitati?

Dr. Perišić: — Jeste li onih dana čitala kakve novine?

Op.: — Nisam.

Per.: — Je li se u vas razgovaralo u kući da policija traži revolvere i bombe.

Op.: — Nije.

Per.: — Samo ste čuli da je atentat?

Op.: — Jesmo.

Prem.:[647] — Kako je bilo poslije atentata kod Vas kod kuće, je li bila žalost?

Op.: — Jest bila velika žalost.

Naumowicz: — Jakove Miloviću, je li te na putu, kad si došao kod Priboja, je li te pitao koji od đaka kako se zoveš?

Milović: — Od đaka nije. Samo su me pitali za ime, a za prezime nije nijedan.

Naum.: — Oni tvrde da su te pitali kako se zoveš, a ti si rekao, *čovjek*.

Op.: — Nisam. Oni su pitali: »Kako ti je ime?«, a ja sam rekao: »Jakov«.

Pr.: — Molim gospodu branitelje ili optuženike, ako koji ima da stavi prijedlog kakav za nove dokaze, neka stavi odmah da možemo pravodobno postaviti. (Nema). Ako nema, onda otvaram dokazni postupak, istodobno prekidam raspravu na 5 minuta.[648]

---

[646] »Vahtmajstor« (Wachtmeister) — narednik.

[647] Ovo pitanje je kod M. (415) upućeno od advokata Perišića, a ne Premužića.

[648] Saslušanje Andele Sadilo iznosi u izvor. tekstu 46 pitanja i odgovora. Ph. (154-5) donosi svega 9, izostavljeno je 37, p. i o. Ovim se ujedno i završava Pharosov stenogram, jer od dokaznog postupka sadržava svega 8 stranica i to: saslušanje, odnosno pismeni iskaz generala Potjoreka i grofa Harracha. Zbog toga potpuno otpadaju i dopune i razne izmjene teksta u Mousset-ovom stenogramu, koji je inače do kraja potpuno isti kao izvorni kojeg mi donosimo, kuzev razlika u vezi sa Potjorekovim saslušanjem, jer njega donosi i Ph. (155—158).

Pr.: — Ima li tko da stavi kakav prijedlog?

Br. dr. Premužić: »Slavni sude! Po svima principima našeg postupka i kaznenog prava, treba u prvom redu za kvalifikaciju zločina da se ustanovi subjekat zločina. Treba vidjeti: kako je subjekat odgojen, kojih je nazora, te šta je radio itd. Da se to uzmogne, predlažem da se zamoli Visoka zemaljska vlada, da ovome sudu ustupi jedan primjerak *Istorije srpskoga naroda* za III i IV razred srpskih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od Steve Kaluđerčića. Da se zamoli Visoka zemaljska vlada da potvrdi, da su se ove knjige upotrebljavale u svim srpsko pravoslavnim autonomnim školama, i da se upita Zemaljska vlada: kroz koje vrijeme su se ove knjige upotrebljavale. Ovaj predlog treba da obrazložim slijedećim. U samom uvodu ove srpske »Istorije«, koja se već u pučkim školama predaje i koju ima ovdje u ruci, koja je najveća moguće knjiga među svima koje se upotrebljavaju u pučkim školama, kaže se ovako (čita): »Ako hoćemo, da i mi dobro činimo za one, koji će poslije nas živjeti, ako hočemo da nas ti naši potomci ne proklinju, nego blagosivlju, onda trebamo biti vrijedni, pošteni i radini, pa će se srpski narod povratiti na svoju staru slavu, na ona dobra vremena za kojima moramo svi težiti.« U toj istoj knjizi nalazi se jedna zemljopisna karta, u kojoj se kaže: *Karta zemalja u kojima su nekada živjeli Srbi.* Na toj karti ima samo oznaka »Slavenska postojbina« i ništa više. Na strani 17 te »Istorije«, učila su djeca ovo: Slavonija, Srijem, Bačka, Banat, Bosna, Hercegovina, Hrvatska, Dalmacija, Istra, Srbija, Crna-Gora, Stara Srbija, Makedonija. Ispod toga kao tumačenje toga kaže se od riječi do riječi ovako: »Bosna i Raška nazivaju se jednim imenom Srbija.«[649]

---

[649] Ovom izvornom tekstu nedostaju svega tri ili četiri stranice, a one se odnose na dokazni postupak, uglavnom ustanovljenje tačnog datuma Principovog rođenja. Pošto se u doba kada je Mousset vjerojatno dobio tekst stenograma, nalazio u Beogradu i naknadno rekonstruisani Kesterčanekov tekst (o tome u DAS postoje autentični dokazi), načinjen je izvod iz tog teksta i dodat ovome stenogramu. Kako on nije bio u sastavu ovoga stenograma, a važan je, mi ga donosimo u napomeni kao dopunu našega teksta. Na taj način, premda je Kesterčanekov naknadni tekst nepotpun i često nejasan, naš stenogram ovim postaje potpun. Ta dopuna iz Kesterčanekovog rekonstruisanog stenograma, koja se organski nastavija na predlog dra Premužića koji završava sa: ... »Bosna i Raška nazivaju se jednim imenom Srbija« — glasi: *Predsjedatelj:* Ima li koji g. državni odvjetnik staviti predlog glede svjedoka, koji nijesu pristupili. *Drž. odvjetnik:* Kasnije ću! *Predsj.:* Ja predlažem da se taj kao suvišan odbije. To je samo jedna mala tačka, da postoji veliko-srpski pokret i da su svi optuženici pristaše toga pokreta. Da li su to već u školi bili, po ..... autoritetu većinom, ja imam dovoljno dokaza, to ne treba. Dakle da se stvar ne zavlači, predlažem da se predlog odbije. *Predsj.:* Vrhu toga predloga ..... odlučiće se sjutra u jutro. *Feldbauer:* Moj branjenik *Blagoje Kerović* želi nešto ustanoviti. *Blagoje Kerović:* Kod nas osveta pokazala (se) u više hajdučija tako da je jedna osveta od hajduka .... i zamoli i pridruži: Nemoj me izdati da do ....., jer ako me izdaš znaš da nema glave. On to mora poslušati. Narod se javio vlasti, onda su došli u večer hajduci i toga čovjeka *pobjekah.* (vjerov.: »posjekli« — V. B.) *Predsj.:* Kad je to bilo? O. Davno. *Feldb.* Kad je to bilo. O. 1913. *Predsj.:* Sad ćemo najprije ustanoviti vrhu svih optuženika, koji su navedeni ispod 20 godina. Iz spisa koji se ovdje nalaze, molim g. perovođu da bi iz sveske 118 izvadio pod br. 4. imaju tu krsni listovi Nedjeljka Čabrinovića, Danila Ilića. *Perovođa Sertić* čita. *Predsj.* Onda pod br. 7. *Perov.* čita (Trifko Grabež). *Predsj.* Pod br. 8. *Perov.* čita. *Predsj.* Pod br. 10. *Perov.* čita. *Predsj.* Pod br. 12. *Perov.* čita. *Predsj.* Onda pod br. 21. *Perov.* čita. *Predsj.* Pod br. 22. *Perov.* čita dopis Kot. ureda. *Predsj.* Pod br. 23. *Perov.* čita. *Perov.* čit(a) br. 12691-118. *Predsj.* Za Kalembera je kazao(no), da je rođen 30 aprila 1898 (jest). *Predsj.* Zaključujem iz domovnika str. 118-20 Gavrilo (Princip) rođen 13 juna 1894 po starom, po novom 25 juna. Onda br. 118-19 Matica rođenih nalazi se na str. 63. *Perov.* čita br. 57. *Predsj.* Jesu li to roditelji tvoji? *Princip:* Jesu. *Predsj.* Jest što je prije ..... Principa i Marije rođene ..... Po § 266 zadnja alineja određujem pročitanje zapisnika br. 15 Miloša Bilbije. *Perovođa* čita. *Predsj.* Određujem da se pročita br. 118-16. *Perovođa* (čita). *Predsj.:* Sada pod br. 18, da se ustanovi kakva je prijava rođenja. *Perov.* čita (23. VII. 1894). *Predsj.* Ima li Princip što primijetiti? *Princip:* Ja sam kazao u zapisniku svom, da mi je ..... *Predsj.* U smislu zaključka stvorenom po okružnom sudu da se imadu pročitati zapisnici mjesto pozvati svjedoke koji su

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 16 X 1914 G.

(Početak u 8 sati i 20 minuta)

DOKAZNI POSTUPAK

Pr.: — Sud je obnašao odbiti prijedlog branitelja dr. Premužića, da se zatraži od Zemaljske vlade jedan primjerak *Istorije srpskog naroda* i da se zatraži razjašnjenje s razloga, jer ova okolnost na koju se on poziva, za samu je stvar irelevantna.

Na jučerašnji zapisnik Tome Vučinovića, Čabrinović, imaš li štogod primijetiti?

Op. Čabrinović: — Nemam ništa.[650]

Malek: — Glede Danila Ilića kazano je da je neporočan, a on je bio kažnjen zbog toga što je napustio mjesto prije, nego li je bio riješen službe. Bio je kažnjen novčanom globom od 10 K.

Danilo Ilić: — Ja sam taj novac platio. Meni je došao podvornik od Kotarskog suda u Sarajevu i ja sam taj novac njemu predao.

Malek: — Princip, Vi ste rodom iz Obljaja kod Grahova. Sjećate li se što se tamo dogodilo 1909, kad je bio tamo upravitelj? . .

Op.: — Nijesam tada bio u Grahovu.

Malek: — Da li Vam je poznat slučaj da je jedan birtaš ubio gospodina upravitelja?

Op.: — Jest, on je bio daljnji rođak moje majke, rođene Perinović.

Malek: — Sjećate li se što se o njemu pričalo?

Op.: — Sjećam se toliko da je upravitelj njega globio.

Malek: — Zašto?

Op.: — Ne sjećam se.

Pr.: — U kakvoj je to svezi sa faktom?

Malek: — To ću poslije razložiti.

Pr.: — U buduće, ako tko hoće staviti kakvo pitanje, treba razložiti — zašto.

Čita se zapisnik broj 11 *Ane Blažun*[651] u predmetu atentata bombom na prestolonasljednika sa strane Čabrinovića.

Op. Čabrinović: — Taj iskaz ne odgovara istini u toliko, što nijesam stajao ni uz kakvu ogradu, niti je tko pripaljivao predmet, niti sam ja dva puta bacio.

Pr.: — S kim ste se sastali?

Op.: — S navedenim Mojsom Alkalajem.[652]

---

pozvani na glavnu raspravu, mi ćemo sada pročitati te zapisnike. Izvolite pročitati br. 31. *Perovoda Rašić čita. Predsj.* Pošto ovdje predloga nema, jer po § 266, stavka 3 iz zapisnika dnevnik br. 31-2 ustanovljujem slijedeće iz početka, da se upoznao sa Nedjeljkom Čabrinovićem i dalje (čita). Onda iz zapisnika br. 31-5 *Jovo Tarić* isto tako se šetao s njime iskazuje (čita): »U jutro kad smo se sastali . . .« *Drž. odvj.* Nije pozvan taj svjedok. *Predsj.* Jest pozvan, to je pod drugim brojem pozvao. Onda promijeniti br. 5 . . . . . Prekidam raspravu.«

(Iz ovoga naknadno rekonstruisanog zapisnika se vidi kako je on nepotpun i kako je bio težak posao čitanje stenografskih znakova poslije dužeg niza godina i još tudih (Prpićevih) — V. B.)

[650] Ova napomena u pogledu Tome Vučinovića i Č. odgovor, nedostaju kod M. (419).

[651] Kod M. (420) pogrešno: Vlazun. Isto i u indeksu imena (685).

[652] Ovo p. i o. nedostaje kod M. (420).

Čita se zapisnik broj 23 *Mihajla Pušare*, preslušanog kao osumnjičenog. Iz zapisnika proizlazi da je navedeni bio namješten zadnje vrijeme kod Gradske općine, da je svršio preparandiju i bio učitelj u Brodenu.[653] Poslije se zahvalio na službi i otišao kući koncem godine 1911. Bio je jedno vrijeme saradnik *Srpske Riječi*. Nedjeljka Čabrinovića poznaje još iz vremena dok je bio preparandista, a upoznao se s njim pobliže kao saradnik *Srpske Riječi*. Gavru Principa poznaje još dok je bio đak. S njim nije drugovao. Na sam dan atentata vidio je Principa kad je išao pored Šilerova dućana. Pitao ga je za Jovu Vargića, a Princip je odgovorio da ga nije vidio. Na njemu nije ništa sumnjiva primijetio. U tom času začuli su se povici: »Živio!« i on je čekao dok prestolonašljednik dođe. Automobil je došao i zakrenuo u Franje Josipa ulicu. U to je čuo dva hitca. Nastala je panika, te je svjetina navalila iz Franje Josipa ulice, prema keju. U koliko je mogao čuti, svjetina je vikala: »Rasprsnuće se bomba!« U to je navalio stražar na Principa, koga je svijet, naročito oficiri, htio linčovati. Odmah sam držao da je on mogao biti atentator, no ja se nijesam bliže primakao. Ja sam po tom otišao u *Slogu*[654] i tamo smo razgovarali o atentatu.

SASLUŠANJE SVJEDOKA

Predveden je svjedok *Krstanović Trifko*.

Pr.: — Ti si Krstanović Trifko?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Koliko ti je godina? Odkale rodom?

Sv.: — 34.

Pr.: — Po zanimanju?

Sv.: — Pekar.

Pr.: — Pismen?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Jesi li bio kada kažnjen?

Sv.: — Nikada.

Pr.: — Stojiš li u kakvoj istrazi?

Sv.: — Ne (?)

Pr.: — Ima li tko proti tomu da se svjedok zaprisegne? Pošto nitko nema ništa protiv tomu, bude svjedok zaprisegnut.

Pr.: — Vi ste radnik u Zavidoviću. Jeste li kada otišli u Srbiju? Jeste li onđe boravili?

Sv.: — Prije aneksije Bosne i Hercegovine pošao sam na tri nedelje u Srbiju bez posla, da tražim bolju budućnost. Slaba je ovdje sreća i srce me vuklo da odem tamo. Prešao sam bez pasoša. Bio sam tri nedjelje u Bajinoj Bašči, a onda sam produžio put za Beograd. Kod Valjeva sam prenoćio i čuo vrevu. Pitali me, otkuda sam, a ja sam im odgovorio: »Bosanac, došao sam u Srbiju«. Onda sam došao u Beograd i vidio sam da je onđe bio miting radi aneksije Bosne, da se narod buni. Ja sam htio ići kući, ne može se zaslužiti ništa i otišao sam u austriski konzulat da dobijem pasoš. Kazali mi da dođem

[653] Ovo: »učitelj u Brodenu«, preveo je M. (420) sa »instituteur à Brod«. Pogrešno je i jedno i drugo. Mihailo Pušara bio je 1911 g. pomoćni učitelj u Brocu (Brodac — srez Bijeljina). Vidi: Bosnischer Botte 1912, 202.

[654] *Sloga*, srpsko pjevačko društvo u Sarajevu. Imalo svoje prostorije.

poslije, pa da onda idem ladom za Zemun. Kad sam izašao iz konzulata uhvatili me srpski žandari i odveli me. »Šta si radio?« — »Hoću da idem kući, nemam pasoša«. Onda neke njihove starješine odvraćali me da idem kući. »Nema se s čega živjeti«. »Našlo bi se«, rekao mi jedan činovnik iz uprave grada Beograda. Ja sam rekao da bi najrađe volio kući. »Kad nas ostavljate u ovo doba, kada najviše treba ljudi, onda bi takvim ljudima trebalo kamen svezati i spustiti u bunar«. Tako je on rekao. »Nemam s čega živjeti«, na to ću ja. On je kazao: »Mi ćemo već naći kod komita«. »Pa mogu ostati«, kažem ja. Onda me s jednim žandarom poslao u *Zeleni vjenac*. Tu je bila naša opskrba. Tu su komite stanovale i hranile se. Onda me žandar preporučio kapetanu Vojinu Tankosiću.

Pr.: — Je li kapetan bio ovdje?

Sv.: — Jest, sjedio je u birtiji. Onda on tako kaže: »Jesi li voljan za komite?« — »Jesam«. Tako sam ručao s komitima i poslije upisao se u kancelariju kod Milana Pribičevića.

Pr.: — Gdje je ta kancelarija?

Sv.: — Kod Ministarstva finansija. Tu sam se upisao i ostao kao četnik.[655] Iza toga morali smo se povući iz Beograda na selo. Dobio sam obično odijelo seljačko.

Pr.: — Jesi li primao pare?

Sv.: — Samo za duhan 25 para.

Pr.: — Je li bilo drugova?

Sv.: — Još 20 momaka; bilo je i Bosanaca, ali malo. U Beogradu stanovali smo jedan mjesec i po. Onda smo otišli u Ćupriju da nijesmo u Beogradu, da smo u mjestu kuda svijet ne zalazi.

Pr.: — Jeste li se obukli u vojničko odijelo?

Sv.: — Nijesmo.

Pr.: — Jeste li vježbali?

Sv.: — Jesmo.

Pr.: — Tko vam bio učitelj?

Sv.: — Vojo Tankosić, Dušan Putnik, Niko Gvozdić.

Pr.: — Čiji je sin bio Putnik?

Sv.: — Ne znam.

Pr.: — Koliko mu godina?

Sv.: — Od prilike 32.

Pr.: — Šta ste radili cijelo vrijeme?

Sv.: — Vježbali smo minersku službu. Bušenje tunela, rušenje željeznica.

Pr.: — Nijeste imali željeznice i tunele?

Sv.: — Vrtili smo rupe. Onda smo s puškama baratali. Gađali smo.

Pr.: — Jeste li imali još oružja?

Sv.: — Bombe, okrugle kao kugla.

Pr.: — Kroz koje ste vrijeme vježbali?

Sv.: — Sve dok nije bila priznata aneksija Bosne i Hercegovine, do Đurđevadne.

---

[655] Četnik je isto što i komita. Kod M. (432): »simple soldat«.

Pr.: — Je li vas tko tamo inšpicirao?

Sv.: — Dolazio je da plaća i gleda Božo Janković, pretsjednik *Narodne odbrane* i komitera.[656]

Pr.: — A Pribičević?

Sv.: — Manje. Dolazio je svakih 14 dana.

Pr.: — Jesu li prisustvovali i vježbama?

Sv.: — Jesu, kad je bilo ljepše vrijeme.

Pr.: — Jeste li vi znali da u slučaju rata morate ratovati, i s kim?

Sv.: — Sa Austrijom.

Pr.: — Šta su vam kazivali, kakvu ćete službu vršiti u ratu?

Sv.: — Kao prvi mi da idemo, da rušimo što mognemo, željeznice, da se bijemo.

Pr.: — Koliko je bilo momaka tamo?

Sv.: — Pri svršetku ih je bilo 140 koji su učili minersku službu.

Pr.: — Poznaješ li neke iz Bosne i Hercegovine?

Sv.: — Ristu Toholja, Vladu Kujundžića, Milana Ciganovića, Kesića. Iz Turske[657] i Banata bilo ih je vrlo malo. Iz Banata Stevo Srdanović.

Pr.: — Je li bilo muslimana?

Sv.: — Jesu dva, imena im ne znam.

Pr.: — Ko je bio u odboru toga Komiteta?

Sv.: — Božo Janković, Luka Čelović, Milutin Glišić (?), Živko Rafajilović.

Pr.: — Šta je bio Božo Janković?

Sv.: — Ne znam ja, u civilu je bio, general u penziji.

Pr.: — Je li Tankosić bio također u toj *Narodnoj odbrani*?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Jesi li poznavao Popovića?

Sv.: — Nijesam.

Pr.: — Je li bio koji apotekar?

Sv.: — Jest, Škarić.

Pr.: — Je li tu bio Živojin Dačić?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Koliko ste imali plaće i hrane?

Sv.: — Hrana je bila vrlo lijepa, a plaća samo za duhan 25 para.

Pr.: — Kad su priznali aneksiju, šta je bilo?

Sv.: — Onda je raspušten Komitet.

Pr.: — Šta ste radili s bombama?

Sv.: — Ostale su u arsenalu. Nijesmo smjeli nositi sobom, bilo je zabranjeno svakome. Onda sam ja došao u Beograd. General Janković kazao mi je da nikome ne laska i našao mi je mjesto i po mojoj nesreći izabrali me da dođem kod njega na službovanje. Došao sam.

Pr.: — U koju službu?

Sv.: — U službu Narodne odbrane. General Božo Janković poslao me u Šabac Boži Milanoviću da raznašam pisma u Srbiji i po granici.

Pr.: — Jesu li ta pisma bila važna, znate li šta o tom?

Sv.: — Za ono doba nijesam znao. Bilo mi je strogo naređeno, ako dođe u adresat drugih, da skačem u vodu.

---

[656] U izvor. tekstu je »komitera«, treba: komiteta. M. (483) je to preveo sa »du Comité«.
[657] Pod »Turskom« se misle krajevi: Stara Srbija i Makedonija.

Pr.: — Tko je to rekao?
Sv.: — Božo Milanović.
Pr.: — Jeste li nosili službenim organima u Beogradu?
Sv.: — Generalu Boži Jankoviću i Milanu Pribičeviću.
Pr.: — Koliko ste imali plaće?
Sv.: — S početka 50 dinara.
Pr.: — Koliko ste vremena služili kod Bože?
Sv.: — 17 mjeseci.
Pr.: — Koliko ste pisama na taj način raznosili?
Sv.: — Vječito sam bio na putu.
Pr.: — Jeste li na granicu, na mjesta kraj Drine nosili?
Sv.: — Jesam u Zvornik.
Pr.: — Za koji Zvornik?
Sv.: — Za onaj u Srbiji upravitelju carinare. U Loznicu dr. Živanu Jakšiću, u Lješnicu Marku Isakoviću; on je bio seljak, a učio je velike škole.
Pr.: — Je li to vlasnik one ade?
Sv.: — To će biti drugi brat.
Pr.: — A onome drugome bratu nijeste nosili?
Sv.: — Nijesam. Bila su još dva brata, ali niko nije za to znao.
Pr.: — Niže od Maloga Zvornika nijeste nosili pisma?
Sv.: — Jedanput, dvaput u Lobovnik[658] upravitelju carinare.
Pr.: — A sadržaj ovih pisma ne znate?
Sv.: — Ne znam ništa.
Pr.: — Nijeste nikada imali prilike da ih otvorite.
Sv.: — Nijesam.
Pr.: — Vi ste kod njega služili, jeste li s njim razgovarali o politici? Šta ste saznali od njega o svrsi *Narodne odbrane*, pošto je prestala aneksiona kriza?
Sv.: — Razumijem. Poslije 7 do 8 mjeseci razgovarao sam s njim i on mi je rekao da su sile savjetovale Srbiji da formalno prizna aneksiju i da se spremi do prve prilike.
Pr.: — Koju je ulogu imala *Narodna odbrana*.
Sv.: — Da radi sa špijunažom.
Pr.: — Je li joj stajalo na raspoloženju oružje?
Sv.: — Magazin naš nešto je imao.
Pr.: — Gdje je bio magazin?
Sv.: — U Vojnom ministarstvu.
Pr.: — Je li imala *Narodna Odbrana* svezu sa generalnim štabom Srbije?
Sv.: — Mislim da jest.
Pr.: — Znate li kojega čovjeka *Narodne odbrane* koji je bio također aktivni oficir u generalnom štabu?
Sv.: — Pribičević, Dušan Optrkić, major Bralović. Ne znam da li su bili u generalnom štabu, ali su bili aktivni oficiri.
Pr.: — Je li jedina svrha *Narodne odbrane* bila da se špijunira u Bosni, ili je imala i drugih svrha: da se razdraži mišljenje o Bosni.
Sv.: — Za to ne znam. Samo (sam) čitao program, kad je uhvaćen Popović.
Pr.: — Je li Božo Milanović ugledan čovjek?
Sv.: — Jest. On je najsposobniji čovjek. Ima mu 55 godina.

---

[658] Treba: Ljubovija.

Pr.: — Je li Vam pripovjedao kakvo je ustrojstvo *Narodne odbrane*, da ima povjerenika na nekim mjestima, da ima članova u Bosni?

Sv.: — O tom mi nije pripovjedao.

Pr.: — Jeste li to čuli od koga drugoga?

Sv.: — Čuo sam od Dušana Optrkića da u Bosni i Srbiji ima svega 23 člana *Narodne odbrane*, a u Srbiji 13.

Pr.: — Da li je svako mogao postati član toga društva?

Sv.: — Strašno je slabo išlo. Za 2 godine nije se moglo u Bosni i Hercegovini skupiti više od 10 članova. Tražili su se većinom ljudi koji su bogati, pametni, ne mješaju se u nikakvo društvo, povučeno žive. Slabo se moglo naći, oni su se žalili.

Pr.: — To znači da *Narodna odbrana* nije potpomagala povjerenike novcima.

Sv.: — Nije. Nego oni su to činili iz patriotizma.

Pr.: — Jeste li Vi nakon nekoliko mjeseci (postali) povjerenik?

Sv.: — Jesam. Kad sam bio 7 do 8 mjeseci kod Bože Milanovića, on mi je dao člansku kartu. To je bila posjetnica Bože Milanovića. Na njoj je bilo ime *Narodne odbrane* i pečat: Mrtva glava na dvije ruke.

Pr.: — To ste Vi dobili?

Sv.: — Jesam.

Pr.: — Je li Vam to olakšalo putovanje željeznicom?

Sv.: — Nije. To se ne smije pokazati. U Srbiji za nas nitko nije znao.

Pr.: — To je bilo tajno društvo.

Sv.: — Da.

Pr.: — Kako to da je ovo tajno društvo 1910 godine izdalo jednu knjigu gdje piše o *Narodnoj odbrani*; ne piše koji su članovi, ali kakove su težnje.

Sv.: — To mi je nepoznato.

Pr.: — Poznajete li kojeg povjerenika ovdje u Bosni?

Sv.: — Ne znam nikoga.

Pr.: — Nijesu Vam kazali?

Sv.: — Nijesam imao to povjerenje.

Pr.: — Kako se stvar dalje razvila?

Sv.: — Oni su se tužili da im slabo u Bosni ide i odlučili su da se late drugog sredstva. Ja sam izbjegavao, pošto sam u nepriliku pao, a onda su oni uhvatili svojih ljudi i poslali ih ovdje. Izradili su teritorij Bosne i Hercegovine. Ja sam otišao u Beograd da tražim revolvere i da im donesem iz Vojnog ministarstva. Kad sam pokazao kartu, odveli me u jednu sobu: »Vidite što se izraduje«. Kad sam došao tamo, kažem kapetanu, a on mi dao. Video sam veliki sanduk. Ima tamo sitne prašine; gdje je brdo, nasuto je više, gdje šuma, nasuto je takođe. I putovi vode tako.[659] Toga su se sredstva latili, pošto s ljudima u Bosni nisu mogli ništa stvoriti.

Pr.: — A oficiri su kriomice išli?

Sv.: — Čujem da su išli zavjerenici koji su ubili Aleksandra.

Pr.: — A zašto to nijeste kazali prije?

Sv.: — Svake sam muke pretrpio, bio sam vezan u dva lanca, bijen sam bio i ograničio sam se na to i šutio.

---

[659] Misli na reljefnu kartu.

Pr.: — Zašto ste otišli od Bože Milanovića?

Sv.: — Slabo sam bio plaćen, a uvijek na putu. Nazad 4 godine otkazao sam poslušnost. Otišao sam u Beograd. Dignem 60 dinara ko i drugi momci i oprostim se sa Pribičevićem. Bio sam u Beogradu 2—3 dana. Sutradan pratio me Janković na put pa mi kaže: »Krstanoviću, što ostaviste našu službu i Božu Milanovića?« A ja njemu: »Gospodine generale, ne mogu izdržati. Moram živjeti bolje. Ako imate novaca.....«

Pr.: — Koliko ste imali plaće?

Sv.: — Imao sam 60 dinara, a kasnije su mi dali na put 2 dinara.

Pr.: — Jeste li osim pisama raznašali naloge i druge vrste?

Sv.: — Nijesam.

Pr.: — Kako je to bilo sa nekim bivšim oficirom?

Sv.: — Imali smo da izvršimo ubijstvo nad njim. Iz početka kako je bilo, ne znam. Bio je neki Ivan, prezimena mu ne znam, naseljen u Srbiji. Jednog sina imao je u soldačiji, a drugi je u rezervi služio u Bosni.[660] Ovaj Ivan bio je sumnjiv, živio je u Lešnici, pisao je nešto Ljubi Stanaričiću(?). Oni su bili skupa nastanjeni na Drinjači. Na Ivana je pala sumnja što je kao katolik imao sina u aktivnoj službi u Srbiji, a imao je i u Bosni sina, koji je, kad je bila mobilizacija u Austriji, trebao da stupi u službu. Otac je dobivao informacije od sinova i Ljube Stanaričića. Poslije je bilo određeno da se ubije, i taj je Ivan ubijen. Kasnije je pala kocka na Ljubu. Naređeno mi je bilo od *Narodne Odbrane*.....

Pr.: — Po čemu znate (da je) od *Narodne odbrane?*

Sv.: — Ja sam upućen da nađem momka.

Pr.: — Ko je dao nalog?

Sv.: — Bože Milanović. Ja sam otišao da pređem preko vode i da ga bez puške ubijem, jer je bilo rečeno da se ne smije pucati. Ja sam otišao gdje je bila velika voda i Ljubo nije mogao preći. Ljubo je imao pušku, bio je čovjek okršan, a imao je kod kuće i psa. Onda sam ja izvestio, da je nemoguće ovakav nalog izvršiti, već ako hoće, neka nam dadu austrijsku pušku, pa ćemo ga iz austrijske puške ubiti, jer ako bi bila kontrola, da bi se mislilo da ga je ubio austrijski kuršum. Kad sam ja otišao, naređeno mi je od načelnika da ga ubijem kako bilo, samo da ga treba ubiti. Mi smo uzeli srpsku pušku. Ja nijesam htio da ga ubijem, već sam poveo sobom nekoga Voju. Mi smo taj nalog dobili uvečer, i sjedili smo kod Isakovića Ade. Bio je mrak. Trebalo je u ponoći proći kroz kukuruz i na Isaković Adi da ga čekamo. Sjedili smo vani i razgovarali, kad dođe najednom žandar na konju i traži Marka Isakovića. »Gdje su oni ljudi iz Šapca?« On kaže: »Evo«. Pita ga što će. Dade pismo. Ja pročitam pismo. Javljaju da odustanemo od namjere i da se vratimo u Šabac. Pitao sam za razlog, ali mi on nije znao kazati. I tako smo se vratili. Poslije sam saznao da je načelnik ministarstva pozvao Ljubu i naredio da se obustavi.

Pr.: — Ko je bio načelnik ministarstva?

Sv.: — Ljubo Vulović, mislim.

Pr.: — Vi ste kasnije imali namjeru povratiti se u Bosnu?

Sv.: — Nijesam htio vratiti se u Austriju, već sam se bavio mišlju da idem u Francusku hvatati divljake u kolonije, ili da se na granici bavim švercom.

---

[660] Rečenice: »Jednog sina imao je u soldačiji, a drugi je u rezervi služio u Bosni... Oni su skupa bili nastanjeni na Drinjači.« — izostavljene su kod M. (429).

Tada me general Janković dao po detektivu zatvoriti. Spavao sam u Žirovnom vijencu. Tad su došla dva detektiva i odveli me. Proganjali su me i mnogo sam pretrpio zatvora kroz dva mjeseca. Onda sam tražio na sve strane da me oslobode i tražio sam zaštite od austriskog poslanika. Bio sam zatvoren u Valjevu, Obrenovcu, Loznici, Šapcu. Kad sam bio u Šapcu, pitao sam ih: »Zašto me toliko mučite?« pa mi je rečeno: »Vama se radi o glavi; ja Vam savjetujem nikada nemojte nevezan ići«, jer ako budem svezan, ne može žandar kazati: »počeo bežati«. Pošto nijesu htjeli u Loznici, da me prebace u zemlju, niti su to htjeli u Šapcu preko Klenka, žalio sam se kapetanu Spiradonoviću. Pita me: »Imaš li novac?« Kažem: »Imam nešto, ali već dva mjeseca živim o svom hljebu«. Onda on izvadi po dinara i kaže žandaru da mi kupi sira i kajmaka, te hljeba, pa da idemo dalje u Zvornik, a ja molim kapetana: »Ako je moguće da me svežete, jer nesvezan neću ići«. »Zašto da te vežem?« »Molim vas ako ste mi prijatelj, učinite to!«

Pr.: — Vi ste onda prešli?

Sv.: — Došao sam u Zvornik.

Pr.: — Jesu li Vas zatvorili što ste prešli granicu bez pasoša?

Sv.: — Bio sam zatvoren 14 dana u Zvorniku, a kasnije u svom rodnom mjestu Bugojnu. U Bugojnu sam bio neko vrijeme, ali pošto nijesam imao nikoga od familije, a Vlada mi zabranila, iza kako su me pustili iz zatvora, da ne smijem ostaviti Bugojno. Pišem ja na Sabor na *Srpski klub* i meni su izradili da idem u Zavidović. Dobio sam pasoš i otišao sam u Zavidović gdje sam bio pekar. Tu se vodila stroga kontrola.

Pr.: — Vi ste hodali mnogo po krčmama i kavanama. Kakvo je bilo raspoloženje srpskoga naroda prema Bosni i Hercegovini, prema Austriji? Jesu li mislili da će ostati za svagda tako? Kako je bilo nakon aneksije, ili su željeli da dođe do ujedinjenja?

Sv.: — Znam da se radilo o tomu.

Pr.: — Je li seljaci?

Sv.: — Oni su bili oduševljeni za to uvijek. Uopće narod u Srbiji bio je oduševljen za rat sa Austrijom.

Pr.: — Je li prosti narod koji se ne bavi politikom govorio po čaršiji: »Mi smo našega kraljevića Đorđa za ljubav mira skinuli . . . . .«

Sv.: — »Mi smo uvjek oskudjevali u svačemu, Austriji popuštamo, i za ljubav mira njega smo svrgnuli jer je bio neprijatelj Austrije«, naime Đordu. Najviše su zadovoljni bili sa starim kraljem.

Pr.: — A za blagopokojnog prestolonasljednika šta su govorili?

Sv.: — Za njega su slabo mislili. Istakao se kao aktivni političar 1908. kao neprijatelj Srba i Slavena.

Pr.: — Nijeste li poznavali Principa i Čabrinovića.

Sv.: — Nijesam.

Pr.: — Kad ste čuli za atentat, šta ste onda mislili, ko ga je izveo?

Sv.: — Nijesam znao. Na drugi način mislio sam da će se izvesti.

Pr.: — Zašto nijeste prijavili?

Sv.: — Još sam znao da ne će vjerovati i da ne bi uspjelo. Ne zna čovjek sigurno.

Pr.: — Vi ste poznavali dobro Milana Pribičevića?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Je li on bio upleten u te stvari?

Sv.: — On na svoju ruku ne smije ništa uraditi.

Pr.: — Vi ste kazali, koliko njega poznajete, ne vjerujete da je bio u svezi.

Sv.: — Na svoju ruku ne bi to smio učiniti.

Pr.: — Vi ste kazali: »Ne bi na prost način izveo ovo«.

Sv.: — Ja sam mislio na drugi način, štogod pametnije, a ono su prosto radili. Da su htjeli tajno ubiti, mogli su ubiti da nitko ne bi znao.

Pr.: — Šta je bilo sa Glišom 1909 u Šapcu?

Sv.: — Jeftanovićem? On je sa svojim sinom jednom došao u Šabac. Ovi su saznali za njega: Božo Milanović, Pero Nikolić i čini mi se Janković i poslali po njega da bi došao. Božo Milanović poslao je svoga sina. Onda ovi da je kazao: »Gospoda ako imaju štogod, neka dođu«. Onda ovi došao i javio Boži, a ovaj se našao uvrijeđen: »Mi kao domorodnici da idemo k njemu; zašto on ne bi došao k nama?« I tako nije došlo ni do čega.

Dr. Hoffmann: — Poznajete li učitelja Veljka Čubrilovića?

Sv.: — Ne poznam.

Dr. Hoffmann: — Poznajete li Jakova Milovića?

Sv.: — Ne poznam seljaka.

Prets.: — Veljko Čubrilović, dođite ovamo! Jeste li čuli šta je ovaj pričao o *Narodnoj Odbrani*.

Veljko Čubrilović: — Ja sam izjavio da mi nije poznat tajni rad *Narodne odbrane*, nego čisto kulturni. Ja u Bosni taj rad nijesam primjetio. Nijesam imao pojma o tom. Ja sam iznenađen. Ja ne mogu vjerovati da Božo Milanović može biti takav čovjek.

Pr.: — Jovanović, jeste li čuli šta je ovaj pričao o *Narodnoj odbrani?*

Miško Jovanović: — Jesam. Nijesam znao za te stvari, niti mi je (o tom govorio) Veljko, niti Božo Milanović.

Sv.: — Čuo sam od Isakovića Marka da ima jedan bogataš u Tuzli, koji neće nikako da primi povjerenstvo, a nudio je novaca. To je bilo godine 1910.

Pr.: — A koje godine ste se Vi primili časti *Narodne odbrane?*

Jovanović: — 1912.

Pr.: — On nema ni svoga imetka.

Drž. odv.: — Veljko Čubrilović, Vi ne znate za takav rad. A kod Vas se našao *Finale*.[661]

Čubr.: — Taj *Finale* štanpan je u Zagrebu pa se davao javno svima. *Finale* je odbrana Nastićeva.

Naumowicz: — Vi ste iz ove knjige morali doznati o *Narodnoj odbrani?*

Čubr.: — Onda nije bilo govora o *Narodnoj odbrani*, nego o *Slovenskom Jugu*.

Pr.: — Ima li još koji od optuženika da štogod kaže na ono što je kazivao svjedok Krstanović?

Čabrinović: — Ja sam se poznavao u Beogradu sa dvojicom Krstanovića. Jedan od njih mi je pričao da ima još neki Krstanović u Šapcu, koji se koje kuda potucao i na njegovu intervenciju dobio mjesto kod *Narodne odbrane* u Šapcu. Meni je kazivao da je taj čovjek volio Bosnu i da je nosio pisma

---

[661] *Finale* je brošura čuvenog austriskog špiuna Đorđa Nastića, kojoj je bio cilj da kompromituje zvanične krugove u Srbiji u odnosu na Austro-Ugarsku.

po Srbiji. Kako meni izgleda, nosio je pisma i u Bosnu, tako mi je kazivao. Kad je prestao biti članom, nije htio od njega ništa čuti. A ovaj, što je ovdje svjedok, iznuđivao je od ljudi novaca, od onih kojima je nosio pisma.

Pr.: — Vi ste potvrdili istinitost navoda da je on bio u Šapcu i da je nosio spise, te da je bio povjerenik Narodne odbrane.

Čita se zapisnik broj 174 *Andrije Ljubojevića,* koji kaže da poznaje Čabrinovića već 4 godine. Iz Beograda je dobio od njega više karata a na jednoj je napisato: »Ja sam postao sasvim drugi čovjek, ti me ne bi prepoznao«. Kad se vratio u Sarajevo, pripovijedao je o svom boravku u Beogradu i kazao da je tamo općio sa inteligentnim svijetom, nu koji su to ljudi, nije kazao. Pričao je o nekom komiti i divio se njegovoj hrabrosti. Svakom zgodom isticao je svoj nacionalizam, napadno je isticao Srpstvo, a često se tužio na teško stanje Srba u Bosni i Hercegovini.

Čabrinović nema na to ništa primijetiti.

Čita se zapisnik broj 36 *Ibrahima Đuzilbega* iz Sarajeva, preslušanoga kao svjedoka, koji govori o samom atentatu, kako se bomba rasprsnula. Njega je dohvatilo nešto u glavu. Liječnička pregledba: ozleda lake naravi.

Čita se zapisnik broj 37 *Artura Pfoba,* koji je ozlijeđen u nogu i ruku. Čabrinović žali.

Čita zapisnik broj 44 *Ferdinanda Behra*[662] koji je preslušan kao osumnjičeni. Vidio je gdje je počinjen prvi atentat. Vidio je, gdje je bio hitac ispaljen, i ne znajući za Principa da je atentator zauzeo se za njega kad su ga htjeli linčovati.

Drž. odv. odustaje od toga da se čita zapisnik br. 45 od *Nikole Lereca.*[663]

Čita se zapisnik br. 56 *Vjekoslava Ilića,*[664] koji kaže za Čabrinovića da je čovjek nagao i žestoke naravi.

Čabrinović izjavljuje da je imao s njime zadjevica, pošto su ga dražili jer je došao iz Srbije.

Čita se zapisnik br. 57 *Gaona Haima* gluhonijemog koji poznaje Čabrinovića dok su bili zajedno šegrti.

Čita se zapisnik br. 58 *Paraskeve Čabrinović,* koja je preslušana poput osumnjičene.[665]

Čita se zapisnik br. 59 *Ante Lukića* sina Joze, koji je sluga kod Čabrinovića.

Čabrinović: — Otac je htio da izvjesi jedan srpski, a jedan austrijski barjak, a ja sam htio ili jedan ili drugi, ali mu nijesam rekao da će kralj Petar ovamo doći. Pošto je moj otac strog i zagalamio, ja sam otišao napolje.

Čita se zapisnik br. 62 *Dragutina Frljanića* preslušanoga kao svjedoka koji iskazuje kako je bomba pala na automobil.

Čabr.: — Bomba nije pala na leđa nego na krov.

Čita se zapisnik br. 86 *Rudolfa Šindelara* kao svjedoka, koji je čuo kad je bio hitac ispaljen.

---

[662] M. (435 i 677) pogrešno: Ferdinand Benra.
[663] Rečenica: »Drž. odvj. odustaje od toga« itd. — nedostaje kod M. (435).
[664] Kod M. (435) stoji samo: Vjekoslav, a u napomeni pod 1) (str. 435) stoji: »Le nom de famille manque«.
[665] Majka Nedeljka Čabrinovića.

Princip: — Kad su me vukli i oficiri tukli, imao sam vremena da metnem otrov u usta. Međutim mi je ispala bomba.

Čita se iskaz br. 94 *Marice Talange* kao svjedokinje koja iskazuje da je u petak u večer prije atentata Čabrinović kazao: »Franjo Ferdinand neće biti vladar, vidjećeš! Dogodine vladaće ovdje kralj Petar!«

Čabr.: — Ovaj iskaz ne odgovara istini, jer ja s njom nisam intiman, niti je imalo smisla da s njom govorim.

Čita se iskaz br. 124 *Slave Dimović*, koja potanko opisuje atentat Čabrinovićev.

Čita se zapisnik br. 388, 11a[666] *Ljube Stanarinčića*, koji je preslušan poput svjedoka koji je 1895 služio u vojsci u Valjevu. Godine 1908 u jesen dobio je uputu kako se ima vladati za slučaj mobilizacije. Bio je osumnjičen kao špijun u korist Austrije, radi toga bio je otpraćen iz Loznice u Šabac Okružnom načelstvu i pušten na slobodu.

U mjesecu martu ponovno preslušan pred policajnom vlasti u Loznici. Tu je bio do 8 juna 1909, kad je pušten na slobodu. Odavde pošao kući u selo Čakešina. U Šapcu se sastao sa Lukom Petrovićem pisarom Okružnog načelstva koji ga je pozvao u kancelariju kamo je on pošao, gdje mu se Petrović zagrozio da će ga ubiti jer je član *Crne Legije*,[667] da će ga baciti u Drinjaču. Oružnicima je naložio da me vežu. Petrović ga je udario kundakom dva puta. U strahu da ga ne ubije, pobjegao je kroz vrata napolje i odanle u Bosnu. O komitama znade slijedeće: Komite su osnovane godine 1906, obučeni u narodno odijelo, oboružani srpskim ostragušama, a dobili su oružje od države. Komite plaća i opskrbljuje potpuno država i daje im upute na koju će stranu ići. Vođe komita su aktivni oficiri i podoficiri srpske vojske. Komite su imale zadaću: dizati ustanak i praviti nemire u Makedoniji i okolnim krajevima koji pripadaju Turskoj carevini. Kad je turska vlast proti komitama strožije postupala, ovi su se povratili u Srbiju i tu su ih upotrebljavali kao pojačanja financijske straže. Za vrijeme aneksione krize, bili su komite uz Drinu, uz granicu Bosne u veoma gustim grupama poredani. Svrha je Narodne odbrane da budi u narodu svijest ma bilo kakvim sredstvima proti onoga koji ugrožava egzistenciju kraljevine Srbije i njezinih interesa. Obdržaje javne skupštine po svim mjestima i propagira rat proti Austrije na život i smrt, pošto su oduzete dvije provincije Bosna i Hercegovina.

Narodna odbrana imala je pododbor zvan *Crna Legija* koji je donosio zaključke u tajnoj sjednici i imao ubiti svakoga, koji je smetao ciljevima *Narodne odbrane*. *Narodna odbrana* dijelila je svim društvima oružje, to jest brzometne puške koje su potjecale iz arsenala. *Narodnu odbranu* država je subvencionirala i opskrbljivala svim srestvima. Godine 1908 Narodna odbrana je javno na svim skupštinama tražila da se Bosna i Hercegovina ima pripojiti Srbiji. Poznati članovi *Narodne odbrane* bili su građani svih slojeva, a naročito činovnici i oficiri.

---

[666] M. (436): 11-2. U izvor. tekstu pogrešno: Stanarinčić, treba: Stanaričić.

[667] Uz izraz: »Crna legija« (»Legion noire«) dao je M. (436) očevidno netačno, sljedeće obaviještenje: »Les comitadjis au service de l'»Union ou la Mort« comité secret plus connu sous le nom de »Main Noire«. Uporedi objašnjenje Trifka Grabeža o »Crnoj legiji« u produženju iskaza svjedoka (s. 268).

Grabež: — Meni je poznato da su se oni ljudi koji hoće potpuno žrtvovati život i koji hoće ići s prvim četama, upisivali u legiju koja se zvala *Crna Legija*. To nije nikakva organizacija, to je zbor najhrabrijih ljudi.

Čabrin.: — Ja sam radio s tim ljudima i oni su mi potvrdili isto što on kaže. Na puškama nigdje ne piše: srpske državne puške. To se sada u ratno doba može lako dokazati.

Čita se zapisnik broj 388, 13b *Vlade Kujundžića*, apsolviranog medicinera koji je preslušan poput osumnjičenog. On je bio u Srbiji za aneksije prepisivač u Narodnoj skupštini. Bio je upisan u komitske čete. Svrha im nije bila određena, ali bila je uperena proti Austriji. Podučavao je Tankosić i podporučnik Marinko Aleksić. Komitskih četa bilo je mnogo; kojoj je on pripadao brojila je 20 članova. Bio je u njoj i Svetozar Mihajlović, sin trgovca iz Tuzle.[668] Njegovo djelovanje kao komite bilo je ograničeno na vježbe s puškama.

Prelazi se na čitanje spisa pronađenih u kancelariji kapetana lozničkog i u školi kod učitelja Jakovljevića u Malom Zvorniku.

Čita se *Dnevnik br. 1—3 od Loznice*, u kojem se navode povjerenici za Bosnu.

Čita se 38, dnevnik broj 1, tablica: spisak povjerenika nadzornih oficira u Bosni.

Čita se 5, dnevnik br. 1.

Pr. Veljku Čubriloviću i Jovanoviću: — Jeste li bili zakleti?

Op.: — Nijesmo.

Dnevnik br. 2 b, čita se.

Dnevnik br. 1—2, čita se.

Nadalje čita se iz spisa Loznice 1—3 c povjerenici u Tuzli.

Premužić: — Je li među njima Miško Jovanović?

Preds.: — To je pisano 5 oktobra 1911, prije nego li je on postao povjerenikom.

Nadalje čita se br.: 1—4 spisa Lozničkih.[669]

Čita se dnevnik br. 7, 8, br. 15, br. 16, 18, 19, 20a, 26, 29.

Nadalje čita se spis iz Malog Zvornika: d. b. 2. r. Izvorno pismo nadzornog oficira zvorničkog rajona.

Svršetak u 12 sati

NASTAVAK 16 X 1914 G. (POSLIJE PODNE)

Pr.: — Nastavlja se čitanje. Ima li ko kakav prijedlog staviti? (Nema)- Neka se pročita iskaz gosp. *Marie Keller* br. 134 i onda vještački nalaz i mišljenje br. 135.

Perovođa Sertić čita.

Pr.: — Onda br. 136: Iskaz *Mizi Mahaj* i br. 137: liječnički nalaz i mišljenje.

---

[668] Svetozar Mihajlović, zvani Purco, rodom iz Tuzle, poginuo je kao dobrovoljac (komita) u srpskoj vojsci u vrijeme Balkanskog rata 1912 g.

[669] Čitanje lozničkih spisa 1—4, pa do kraja rečenice: »Izvorno pismo nadzornog oficira zvorničkog rajona« — izostavljeno kod M. (438).

Perovođa čita.

Pr.: — Onda br. 138: Iskaz *Aleksandra Kajona.*

Perovođa čita.

Pr.: — Broj 139: Iskaz *Jozefa Ašera Danona* i br. 140: vještački nalaz i mišljenje.

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 141: Iskaz *Josefine Rupnik;* br. 142: vještački nalaz i mišljenj.e.

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 143: Iskaz *Bernarda Schwarza;* br. 144: vještački nalaz i mišljenje.

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 151: Iskaz *Eleonore von Hordinsky* i br. 152: vještački nalaz i mišljenje.

Perovođa čita.

Pr.: — Sad ste čuli: ima 7 zapisnika oštećenih. Ima li tko primijetiti štogod? (Nema).

Pr.: — Onda dolazi br. 155: Iskaz *Sime Jovanovića.*

(Branitelj i državni odvjetnik odriču se čitanja).

Pr.: — Br. 163: Iskaz *Mladena Babića* (odustaje se od čitanja); br. 185: Iskaz *Jozefa Fabri* (odustaje se od čitanja); br. 188: Iskaz *Markusa Pape.*

Perovođa čita.

Pr.: — Broj 192: Iskaz *Mare Skorup* i broj 193: liječničko mišljenje (čita se); broj 196: Iskaz *Lorenza de Tervicija* i broj 197: liječnički nalaz i mišljenje (čita se). Čita se po optužnici dnevnik broj 6: Iskaz *Leopolda Lojke.*

Perovođa čita.

Pr.: — Dnevnik broj 7: Iskaz *Grofa Alexandra Boos-Waldek-a* (odustaje se od čitanja). Dnevnik broj 8: Iskaz *Karla Divjaka* (odustaje se od čitanja). Dnevnik broj 9: Iskaz *Obersta Grüna* (odustaje se od čitanja). Dnevnik broj 10: Iskaz *Maxa Till-a* (odustaje se od čitanja). Dnevnik br. 15: Iskaz *Oskara Potjoreka.*[670]

---

[670] Iskaz generala Potjoreka koji se nalazi kod M. (439—443), sastavljen je iz dva dijela: od skoro ¾ izvještaja Ph. (155—158) interpolirajući i u taj izvještaj nekoliko rečenica ili dodavajući nekoliko stavova iz izvornog teksta. Cio izvještaj, do otsjeka koji kod Ph. (158) počinje sa riječima: »Als wir uns in den Arkaden des Rathauses befanden, sagte mir Se. Hoheit . . .« itd. — skoro je isti kao i kod Ph., što znači da je M. bezmalo uzeo sav Ph. iskaz. Donoseći zbog izvjesnih otstupanja i zbog njegove važnosti cio izvještaj iz Ph., mi ćemo ujedno izvršiti i potrebna poređenja sa M. i izvornim tekstom. Podvučena mjesta Ph. teksta označavaju one rečenice koje M. nije unio u svoj tekst, a rečenice koje je dodao, unosimo u Ph. tekst na francuskom jeziku. Ph. tekst glasi:

»*Aussage des Feldzeugsmeisters Oskar Potiorek.* An jenem kritischen Tage fuhr ich im Automobil, das Eigentum Sr. Excellenz des Grafen Harrach ist, mit Sr. k. u. k. Hoheit dem Erzherzog Thronfolger Franz Ferdinand und Ihrer Hoheit der Herzogin von Hohenberg. Im rückwärtigen Teil des Autos sass der selige Thronfolger links, während Ihre Hoheit die Herzogin an seiner rechten Seite sass. Der Graf Harrach sass vorn neben dem Chauffeur, ich aber im Auto vor dem Erlauchten Paar. Als wir an der Österreichisch-Ungarischen Bank vorüberfuhren, blickte ich nach vorn und bemerkte, dass an der linken Qualseite an der Brüstung das Spalier der Volksmenge an einer Stelle vor der Brücke etwas unterbrochen sei, und das dort ein brünetter, hochgewachsener Jüngling stehe. Ich zeigte in diesem Augenblicke gerade Sr. k. u. k. Hoheit die neue, schöne Kaserne des 15. Korps, da dies früher nicht möglich war, indem der Erzherzog seinen Blick auf die in der Höhe gelegene neue Prinz Eugen-Kaserne gerichtet hatte. (Kod M. s. 440 samo: »Je montrai précisément à ce moment la nouvelle et belle caserne du XVe corps.«) In diesem Augenblicke hörte ich einen kleinen Knall und sah, wie hinter der Herzogin ein kleiner, schwarzer Gegenstand fliigt. Einen Augenblick darauf erfolgte eine Detonation, als hätte man aus einer Pistole geschossen. Der Gegenstand flog langsam hinter dem Rücken Ihrer Hoheit, und zwar so langsam, dass ich dem Fluge folgen konnte. Der Graf Harrach sagte mir, es sei ihm vorgekommen, als ob zur selben Zeit ein Projektil

Perovođa čita njemački, pa prevađa na hrvatski.

Pripovjeda kako su se vozili i kako je bila bačena prva bomba. »Istovremeno je lagano poletio još jedan predmet koji je morao pasti u automobil, koji je za našim letio. Njegova carska Visost kao i Njezina carska Visost imali su utisak kao da je našem automobilu namijenjen. Onda je automobil ostao potpuno intaktan i pošao je najprije brzo, a onda polaganijom vožnjom. Između toga sam vidio da su ljudi skočili u Miljacku. Prije nego smo htjeli natrag voziti, zapitala me Njegova carska Visost, koja je poslije prvog atentata opazila prama meni, da je mislila da će se nešto takvo dogoditi, i zapitala me, hoće li se još nešto takvo dogoditi. Ja sam na to odgovorio da ja na to uopće ne mislim, ali ako se nešto iz najveće blizine poduzme, usprkos svih mjera sigurnosti, da tako nešto ne bi bilo nemoguće. Radi toga sam predložio Njegovoj carskoj Visosti da se vozimo preko keja na Ilidžu, ili u Konak. Njegova carska Visost mi je izjavila, da ona hoće bezuvjetno da pohodi oberstlajtnanta Mericija koji je bio u bolnici. Ja sam na to odgovorio da građanstvo poslije ovoga događaja treba bezuvjetno jednu kaznu, da treba na-

---

vobeigeflogen sei. Das Gegenstand fiel *ausserhalb des Autos* auf die Strasse, und darauf hörte man die Detonation. (M. s. 440 »L'objet tomba sur la chaussée: on entendit alors la détonation). Wie ich, so hatte auch Ihre Hoheit die Herzogin den Eindruck, es sei das eine Bombe gewesen, die für's Automobil bestimmt war, die aber ihr Ziel verfehlte und weiter gar keinen Schaden anrichtete. Die Fahrt wurde einen Augenblick unterbrochen, ging aber bald programmässig weiter. Da hinter uns ein anderes Auto fuhr, bemerkten wir, dass es einen Moment hielt, und dass jemand aus demselben ausstieg. Man berichtete uns, es sei mein Personaladjutant verwundet«. (M. s. 440 . . . »que c'était mon aide de camp, Erich von Merizzi, qui était blessé«.) Darauf hielt auch unser Auto an. da sich Se. Hoheit über den Zustand des verwundeten informieren wollte: hiernach setzten wir unsern Weg anfangs schnell fort, dann gegen das Rathaus in langsameren Tempo.

In diesem Augenblicke bemerkte ich, dass jemand in die Miljacka gesprungen war und dass nach ihm andere hineinsprangen. Nachdem wir das Rathaus besichtigt hatten, wovon Se. k. u. k. Hoheit nur das Vestibül betrachtete, während Ihre Hoheit sich in den ersten Stock begab, um die mohamedanischen Damen zu begrüssen, mussten wir an die Rückfahrt zum Museum denken. Vor der Abfahrt frug mich Se. k. u. k. Hoheit, der gleich nach dem ersten Attentat die Bemerkung machte, er habe so etwas erwartet, ob unterwegs noch so etwas vorfallen werde. Ich antwortete, ich hoffe nicht, aber dass man ein solches Unternehmen aus nächster Nähe mit allen Sicherheitsmassnahmen nicht verhindern könne. Darum schlug ich. am Appelquai mit grösster Schnelligkeit, nach Ilidže zu fahren, damit das auch einigermassen eine Strafe für die Bürgerschaft wäre, oder dass wir, wenn Se. k. u. k. Hoheit es erlaubt, in den Konak *(Palais des Landeschefs)* und von da auf den Bistriker Bahnhof fahren.

Se. k. u. k. Hoheit sagte darauf, er wolle unbedingt meinen verwundeten Adjutanten M. s. 441: . . »lieutenant Merizzi«) besuchen, der inzwischen ins Garnisonspital überführt worden war, woher man meldete, seine Verletzung sei nicht schwer.

Darauf entgegnete ich, dass Publikum müsse um jeden Preis dadurch gestraft werden, dass man vom Programm abgehe und dass wir, wenn Se. k. u. k. Hoheit schon ins Spital wolle, über den Quai dahin fahren können. Ich erwähnte auch, ich empfehle dieses Programm schon deshalb, weil auf diese Fahrt längs des Quai niemand gefasst sei. Seine k. u. k. Hoheit ging darauf ein, wir fuhren ab und kamen zur Stelle, wo man durch die Lateiner Strasse zur Franz-Josef-Strasse einbiegt, (M. s. 441: »Nous allâmes ainsi sans incident jusqu'à l'angle de la rue François-Joseph«). *Auf dieser kurzen Strecke kam nichts vor, nur stellte sich Se. Excellenz der Graf Harrach auf das Trittbrett des Autos zur linken Seite, um das Erlauchte Paar so durch seinen Leib vor etwaigen Anschlag von der linken Seite zu schützen, von welcher auch das erste Attentat stattfand.*

Bei der Strassenbiegung zur Franz-Josef-Strasse (M. 441: »Juste avant d'y arriver, près du magasin de Schiller . .«) bemerkten wir, es habe das erste Automobil, in welchem der Bürgermeister fuhr, gegen die Franz-Josef-Strasse eingebogen, und ich trug dem Chauffeur auf, jenem Auto des Bürgermeisters nicht nachzufahren, sondern geradeaus zu fahren. Im selben Augenblicke hörte ich in meiner unmittelbaren Nähe zwei, vielleicht auch drei, vier schwere Schüsse. (M. 441: »A ce moment, j'entendis, tout près de moi, deux, trois, peut-être quatre coups de feu très faibles«). Die Sitzordnung im Auto war dieselbe wie beim ersten Attentat, nur stand, wie wir erwähnten, der Graf Harrach an der linken Seite des Autos am Trittbrette, um so das Erlauchte Paar vor einem verbrecherischen Anschlag zu bewahren; doch diesmal schoss man von rechts. (M. s. 441, umetnuto u tekst (nema kod Ph.): »L'automobile se trou-

pustiti program i odvesti se preko keja, a ne putem kojim smo došli u Beledi ju. Njegova carska Visost je na to privolila, te smo prošli do zaokreta Franje Josipa ulici. Neposredno pred zaokretom u Franje-Josipa ulicu, kod dućana Silera opazio sam da je automobil u kom se vozio Vladin povjerenik i gradonačelnik, zaokrenuo u Franje-Josipa ulicu. Zato sam upozorio šofera grofa Haraha da ne vozi za njima, i u tom momentu čuo sam iz neposredne blizine dva ili moguće tri ili četiri veoma slaba hitca. Grof Harah nije stajao kako je bio prije: do šofera, nego na podnožju, kojim se stupa na automobil s lijeve strane, kako bi mogao obraniti svojim tijelom Visoki par od hitca. Ovaj put, ali, bilo je pucano sa desne strane, i u taj čas stajao je automobil sasvim uz trotoar koji je bio načičkan ljudima. Kod toga sam gledao prema njima, i tako sam mogao odmah opaziti da je atentator bio bačen na zemlju od ljudi, te da je udarano sabljama na njega. Opažam da nisam opazio koje su osobe pucale. Ja sam mislio da je i ovaj put atentat ostao bezuspješan, pošto su njihove carske Visosti sasvim mirno sjedile. Ja sam na to uvidio da je daljnja vožnja na desnoj strani Miljacke nemoguća, pa sam zapovjedio šoferu da povuče automo-

---

vait à ce moment contre le trottoir où se pressait une foule dense. J'étais alors tourné vers cette foule. Au moment où le meurtrier a tiré, il était à ma hauteur).

Die Schüsse fielen in einem Momente, wo der Attentäter in einer Linie mit meiner Brust stand. Ich schaute ihm in dem Momente, wo er schoss, ins Gesicht und sah, wie man ihn gleich überwältigte und die Offiziere die Säbel zogen, um auf ihn einzuhauen. Ich bemerkte auch, dass ich, als er losfeuerte, weder Feuer noch Rauch sah. Die Detonation der Schüsse war sehr schwach. Ich glaubte, die Schüsse hätten auch diesmal ihr Ziel verfehlt; denn die Hoheiten sassen ruhig aufrecht. Ich sah, wir können auf der rechten Seite der Miljacka nicht weiterfahren; darum befahl ich dem Chauffeur zurückzufahren. Da sank Ihre Hoheit die Herzogin auf die linke Seite, ich fing sie mit meinem Arme auf. Ich glabte, Ihrer Hoheit sei infolge des Schreckens übel geworden, und das umsomehr, als ich hörte, dass die Hoheiten einige Worte wechselten, die ich nicht verstand. Nachdem ich dem Chauffeur gezeigt hatte, wohin er fahren müsse, wandte ich mich zum Hohen Paare zurück und bemerkte erst jetzt, dass sich am Munde Sr. k. u. k. Hoheit des Herrn Erzherzogs etwas Blut zeige. *Er sagte etwas, aber sass dabei ganz ruhig im Wagen.* Als wir vor dem Konak ankamen, bemerkte ich, Ihre Hoheit die Herzogin sei ganz bewusstlos. Als sie eine Dame hinaustragen half, sank auch der Erzherzog um. Beide wurden gleich in den ersten Stock des Konaks getragen und auf ein Bett gelegt. Sofort wurde die erste Hilfe geleistet. Einige Ärzte waren neben dem Automobil hergelaufen; doch weder sie noch die Ärzte, welche aus dem Spital im Automobil ankamen, konnten mehr helfen und die Hoheiten zum Bewusstsein bringen. Nach einer Viertelstunde konnte man nunmehr den Eintritt des Todes konstatieren. Einige Minuten später konnte man feststellen, dass auch Se. k. u. k. Hoheit der Erzherzog tot sei . . .

Kraj Potjorekovog iskaza:

Ph.

»Als wir uns in den Arkaden des Rathauses befanden, sagte mir Se. Hoheit, er habe beim ersten Attentat gesehen, wie jenes Stück geflogen sei, und er sei bereit gewesen, falls etwas gegen die Herzogin geworfen wurde, es mit der Hand abzuschlagen, doch habe er nicht bemerkt, dass jener Gegenstand, den der erste Attentäter geworfen (die Bombe), zu Boden gefallen sei. Er glaubte, sie wäre zwischen sie beide gefallen, aber er wollte nichts sagen, um die Herzogin nicht zu erschrecken. Das Auto sei vor dem ersten Attentat langsam gefahren; denn so wollte es der Erzherzog, damit er alles besser sehen könne. Sonst habe ich nichts mehr zu sagen«.

M.

»Quand nous étions sous les arcades de l'Hôtel de ville, Son Altesse la duchesse m'a dit, après le premier attentat, qu'avant que l'on eût jeté la bombe, un objet l'avait déja atteinte à l'epaule. S. A. impériale et royale l'archiduc constata la chose et déclara que la peau avait été légèrement égratignée. Il ajouta que la duchesse avait vu lancer un autre objet: il s'était préparé à le repousser de la main, mais il ne l'avait point vu tomber. Croyant d'abord qu'il était tombé dans l'automobile, il n'en dit rien de crainte d'effrayer la duchesse.«

Iskoristivši Ph. tekst, M. je produžio Potjorekov iskaz prema izvornom tekstu, čega kod Ph. nema:

»Je n'ai rien remarqué de cela. Je ne puis que noter que je n'ai ni vu ni entendu l'explosion du premier petit objet qui fut jeté contre l'automobile. Je dois ajouter qu'il

bil. Dok je automobil išao nazad, pala je vojvotkinja na lijevo prema Njegovoj carskoj Visosti i prema mojoj ruci. Ja sam mislio da je pala u nesvjest jer su oni nekoliko riječi međusobom govorili. Tek što sam pokazao šoferu kamo će voziti, obratio sam se na Visoki par, te sam opazio da je na otvorenim ustima Njegove carske Visosti krv, koja nije govorila ništa. Kad smo došli pred Konak opazio sam da je Njezina carska Visost potpuno onesviještena i kad ju je sluškinja iznijela van, onda se i Njegova carska visost srušila. Oboje su odneseni u prvi kat, gdje su položeni u krevet i liječnička je pomoć bila odmah tu, pošto su neki uz automobil trčali. Ali nisu mogli više dozvati u život, nego su morali ustanoviti da je nastupila smrt. Nekoliko časaka nakon toga ustanovila se smrt i Njezine Visosti. (Predočuje se iskaz). O tom nisam ništa opazio te mogu samo reći da je Njezina Visost poslije atentata rekla, da je prije bacanja druge bombe jedan predmet potrefio njezinu plećku, nakon čega je Njegova Visost pogledala i kazala da je koža malo ogrebana. Zatim je Njegova carska Visost također rekla da je opazila bacanje drugog predmeta i da je bila pripravna odbiti ga rukom. Naprotiv nije vidila kamo je pao, te je prvi čas mislila, da je pao u automobil i nije ništa rekla, pošto se je bojala da ne zastraši vojvodkinju. O ovome nisam ništa opazio. Mogu samo primijetiti da

---

n'est pas étonnant que je n'aie rien entendu, car la détonation a du être très faible et je parlais à ce moment-là a S. A. impériale et royale l'archiduc. Je n'ai pas vu non plus exploser l'autre projectile, qui était sans doute une bombe; je l'ai seulement entendu. Je ne puis donc dire si cet engin avait un dispositif d'allumage à temps. Mais je ne puis m'expliquer autrement son fonctionnement, car l'intervalle qui s'écoula entre le lancement et l'explosion, e s'expliquerait pas s'il s'était agi d'un mécanisme de percussion».

Ostali, tj. posljednji stav iskaza Potjorekovog, koji u izvornom tekstu počinje sa: »Već sada odgovaram na eventualna pitanja« itd., kod M. (443) potpuno je isti kao u izvornom tekstu.

Telegrafski izvještaj poglavara B. i H. generala Potjoreka o događaju 28 juna 1914 g., telegrafski dostavljen Zajedničkom ministru finansija vitezu Bilinskom u Beč 29 juna 1914 g.:

»Über Nachfrage Euerer Excellenz beehre ich mich Nachtstehendes zu berichten: Seine kaiserliche Hoheit Herzogin Hohenberg hat noch am Tage Ihrer am 25. Juni erfolgten Ankunft aus dem 11 km von Sarajevo entfernten Bade Ilidža, woselbst das höchste Hoflager etabliert war, einen programmässig nicht vorgesehenen Autoausflug nach Sarajevo gemacht, von dem sie sehr befriedigt nach Ilidža rückkehrte. Im Laufe des 26. und 27. Juni besichtigte Ihre Hoheit die Herzogin zahlreiche Institute und Gotteshäuser in Sarajevo; auch diese Ausflüge verliefen in glänzender Weise. Am Morgen des 28. kamen Seine kaiserliche Hoheit und Ihre Hoheit zusammen nach Sarajevo um einige Besichtigungen vorzunehmen und nach dem Dejeneur im Konak per Bahn nach Ilidža zurückzukehren. Die Fahrt durch die Stadt erfolgte mit Auto. Dem Auto Seiner kaiserlichen Hoheit fuhren der Burgermeister und Regierungskommissär voraus. In dem folgenden Auto sassen Ihre Hoheit die Herzogin rechts, Seine kaiserliche Hoheit links und vor den beiden Hoheiten seitwärts gewendet ich, während sich der Besitzer des Wagens, Exzellenz Graf Harrach vom freiwilligen Automobilkorps neben dem Chauffeur befand. Die Stadt war reich beflagt, die Trottoire voll von Menschen, welche den beiden Hoheiten stürmisch zujubelten; das Tempo der Fahrt war anfänglich ein ziemlich rasches, *weil trotz aller erdenklichen getroffenen Sicherheitsmassnahmen, doch mit der Möglichkeit einer Ubeltat gerechnet wurde* (Podvučeno u tekstu — V. B.). Nach einiger Zeit erteilte jedoch Seine kaiserliche Hoheit den ausdrücklichen Befehl sehr langsam zu fahren, um sich alles genau ansehen zu können. Bald darauf wurde am Appelquai vom Trottoire unmittelbar rechts des Autos ein kleiner Gegenstand auf das Auto enweder mit sehr schwacher Ladung abgeschossen oder nur geworfen, der hinter dem Rücken Ihrer Hoheit vorbeiflog. Gleich hiernach wurde an derselben Stelle eine Bombe auf das Auto geworfen, die hinter demselben auf den Boden fiel und nach kurzer Pause explodierte. Von den Insassen war niemand getroffen worden, und das Auto mit Seiner kaiserlichen Hoheit setzte daher seine Fahrt umsomer fort, als auch das nächste Auto weiterfuhr, man also vorne der Meinung war es sei überhaupt nichts geschehen. Bald darauf sah nun jedoch das folgende Auto anhalten und dessen Insassen aussteigen. Daraufhin blieb auch das Auto seiner kaiserlichen Hoheit vorübergehend stehen. Es ergab sich, dass im zweiten Auto das Mitglied des freiwilligen Automobilkorps Graf Boos-Waldeck und mein Flügeladjutant Oberstleutnant von Merizzi verwundet waren und das deren Auto schwär beschädigt. Auch das Auto mit Seiner kaiserlichen Hoheit wies zahlreiche kleine Löcher auf, war aber voll aktionsfähig. Nach dem durch das Attentat verursachten Aufenthalte wurde in das Rathaus weitergefahren. Nach dessen Besichtigung erklärte Seine kaiserliche Hoheit unbedingt in das

eksploziju prvoga maloga predmeta koji je bačen protiv automobila, nisam opazio, niti čuo. Primjećujem da sam veoma lako mogao prečuti, jer je na svaki način morala biti veoma slaba, a ja sam međutim govorio sa Njegovom carskom Visosti. I eksploziju drugoga predmeta koji je bezuvjetno morao biti bomba, nisam vidio, nego sam čuo, i moram primjetiti da ne znam, da je ovo moralo biti snabdjeveno sa spravom za zapaljenje koja tek za izvjesno vrijeme djeluje, jer od momenta kad je bačeno, do eksplozije, bila je tolika pauza da si to na drugi način ne mogu rastumačiti, kad bi bila snabdjevena sa onim što se upali, odmah kad padne.

Već sad odgovaram na eventualna pitanja, da sam grofu Harahu u Belediji rekao da je drugi predmet koji je bačen, to jest bomba, pala najprije na meki krov automobila, koji je bio sklopljen i onda na ulicu. Ja od toga nisam ništa opazio, ali je Njegova carska Visost to grofu Harahu pripovjedala i tvrdila. Automobil nije u momentu prvog bacanja nigdje stao, pošto nije bilo uzroka da se ustavi. Automobil je prije atentata stajao samo pred vojnom pošto m i vozilo se je vazda laganim tempom, pošto je Njegova carska Visost bila zapovjedila«.

Garnisonsspital fahren zu wollen, um den Oberstleutnant von Merizzi zu besuchen, obgleich bereits die telephonische Meldung eingelangt war, dass die Verletzung des Oberstleutnants sehr leicht und unbedenklich sei. Auf mein Abraten sollte die Fahrt zum Garnisonspitale nicht auf der programmässigen Route durch die Franz-Joseph-Strasse, sondern wieder entlang des Appelquais erfolgen weil diese überraschende Fahrtrichtung zweifellos sicherer erschien. Hiebei musste von Rathause bis zum Abzweigung in die Franz-Josephstrasse wieder ein kleines Stück des Appelquais benutzt werden, auf welchem sich nichts anderes ereignete, als dass die Zurufe der Volksmenge jetzt gerade frenetischen Jubel zum Ausdrucke brachten und Seine kaiserliche Hoheit dabei infolgendessen auch eine Bemerkung gegen Graf Harrach machte, weil dieser bei der Weiterfahrt vom Rathause sich nicht neben dem Chauffeur gesetzt hatte, sondern auf dem linken Wagentritte stehen geblieben war, um mit seiner Person Seine kaiserliche Hoheit gegen Schüsse von links zu sichern. Bei der Einmündung der Franz-Joseph-Strasse bemerkte ich, dass das voranfahrende Auto des Bürgermeisters in Wiedersprüch zu der von Seiner kaiserlichen Hoheit im Rathause getroffenen Entscheidung in die Franz-Josephstrasse eingebogen sei; ich rief dem Chauffeur des Grafen Boss-Waldeck zu, nicht das gleiche zu tun, sondern am Appelquai weiterzufahren. Das Auto befand sich in diesem Momente knapp am rechtseitigen mit Menschen vollbesetzten Trottoir und ehe der Chauffeur des langsam fahrenden Autos die erhaltene Weisung verstanden hatte, fielen knapp an der rechtseitigen Autoseite zwei Schüsse, worauf das Auto stehen blieb. Ich, der auch diesmal mit der Front gegen den Attentäter sass, hatte abermals den Eindruck, dass glücklicherweise nichts geschehen sei, weil sowohl Seine kaiserliche Hoheit, als auch Ihre Hoheit ruhig aufrecht im Auto sassen; da ich jedoch unter diesen Umständen absolute nicht weiter durch die Stadt fahren wollte, befahl ich dem Chauffeur das Auto über die unmittelbar hinter mir gelegene Lateinerbrücke zurückzuschieben, um dann in den in unmittelbarer Nähe befindlichen Konak zu fahren. Während des Zurückschiebens über die Brücke sank Ihre Hoheit die Herzogin gegen Seine kaiserliche Hoheit und gegen meinen rechten Arm und hielt ich dies umsomehr für einen durch erlittenen Nervenschock herbeigeführten Schwächeanfall, weil ich hörte dass sowohl Seine kaiserliche Hoheit als auch Ihre Hoheit leise einige Worte wechselten, die ich nicht verstand. Erst als ich nach dem Zurückschieben über die Brücke, dem mit der Örtlichkeit nicht vertrauten Chauffeur die Einfahrtrichtung in den Konak gezeigt hatte und mich dann abermals nach Seiner kaiserlichen Hoheit umsah, bemerkte ich im offenen Munde des noch immer aufwärts sitzenden Erzherzogs Blut. Als das Auto vor der Freitreppe des Konaks anhielt, war Ihre Hoheit die Herzogin sichtlich vollständig bewusstlos und als Ihre Hoheit aus dem Auto gehoben wurde, sank auch Seine kaiserliche Hoheit im Auto nieder. Ärztliche Hilfe war zur Stelle, dieselbe vermochte jedoch an den beiden, eiligst in meine zwei Wohnräume getragenen Hoheiten, wohl die Art der Verletzungen zu konstatieren, konnte jedoch dieselben nicht mehr zum Bewusstsein bringen. Bei Seiner kaiserlichen Hoheit, dem die Halsschlagader durchgeschossen war, wurde nach ungefähr einer Viertelstunde der Eintritt des Todes festgestellt und wenige Minuten später geschah das gleiche bei Ihrer Hoheit der Herzogin, die einen Schuss durch den Unterleib hatte«. (Drž. arhiv NR BiH u Sarajevu. Akt Zajedn. min. finansija (odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu) Beč. Broj 807 Pr. B. H. od 3 VII 1914. U desnom uglu akta je oznaka: »Sr. Majestät« — što znači da je izvještaj namijenjen caru).

Pr.: — Dolazi br. 16: Iskaz Ekselenca *grofa Harracha* (čita ga njemački savjetnik Naumowicz i prevađa na hrvatski).

Ovaj svjedok iskazuje ispočetka vrlo slično kao i poglavar zemlje, kako su se vozili i kako je bila bačena bomba na pok. prijestolonasljednika i suprugu, samo s tom razlikom, da izrično kaže da zna sigurno da je pao također jedan hitac i da je direktno čuo, kako je proletio među njihovim glavama. Kad su došli na ćošak đe je drugi atentat počinjen bio, da on nije sjedio, nego stajao da može svojim tijelom sakriti, od strane keja da ne bi mogao pogoditi. Nu, ovaj put pali su hitci s druge strane i kratko vrijeme iza toga pala je vojvodkinja na koljena nadvojvodi koji je njoj rekao: »Sofijo, ne umri, ostani za našu djecu!« Na to kaže da je upitao prijestolonasljednika: »Je li ga nešto boli, a on je očitovao držeći se pravo: »To nije ništa!« i onda je šest do sedam puta jedno za drugim uvijek slabijim glasom rekao: »To nije ništa!« Kad su došli u Konak, on je umro, a nekoliko minuta kasnije i ona.[671]

Prekidam raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Dnevnik br. 17: iskaz *dra Mjezze* (odustaje se od čitanja). Br. 18: iskaz *Hans-a Freiherr von Rummerskirch-a* (odustaje se od čitanja). Br. 19: iskaz *Vilme Lanjus*[672] (odustaje se od čitanja). Br. 20: iskaz *Dr. Karla Bardolffa*, Obersta (odustaje se od čitanja). Br. 115—31: iskaz *Jele Uljarević*. Ovo je cura koja je primila cvijeće prije atentata od Čubrilovića. Je li tako Čabrinović?

Op. Čabrinović: — Jest. U oči toga dana (odustaje se od čitanja).

Pr.: — Br. 117—31 *Jelena Kreštalica* (odustaje se). Br. 170—31: *Ljeposava Jovanović* (odustaje se). Br. 171—31: *Nikola Knežević* (odustaje se). Br. 31 a), 31: *Sava Čurčić*.

Perovođa čita.

Pr.: — 50—51: Zapisnik *Josefa Erbach-Firstenau* (odustaje se). Br. 51: *Paul Heger*, (odustaje se). Br. 52: *dr. Ferdinand Fischer* Regierungsrath,[673] (čita njemački pa prevađa hrvatski).

Iskazuje suglasno sa svjedokom majorom Hegerom. Pratio je Merizzia u Vojnu bolnicu. Imam dodati da kugla koja je za vrijeme balzamovanja izvađena iz trbušne duplje vojvodkinje i nakon toga metnuta u jednu kuvertu (nalazi se ovdje) i koja je bila zapečaćena i snabdjevena sa potpisima prisutnih liječnika. Tane iz tijela Njegove carske Visosti, nije se moglo bez većeg oštećenja tijela naći pošto je u hrptenjaču zašlo.

Pr.: — Br. 53: *Rudolf Eger* (odustaje se). Br. 54: *Erich von Hütenbrenner* (odustaje se). Br. 61: *Filip Matanicki*.

Perovođa čita.

---

[671] Kod Ph. (159), nalazi se poslije iskaza grofa Harracha sljedeći stav: »Präsident: Ich unterbreche Sitzung auf 5 Minuten. Während der Pause tritt der Verteidiger Dr. Feldbauer zu Prinzip und fragt ihn, ob dieses erschütternde Schauspiel im Saale während der Verlesung des mit dem Grafen Harrach angenommen Protokolls auf ihn keinen Eindruck gemacht habe. Princip antwortet mit einer heftingen Handbewegung: »Glauben Sie, ich sei ein Tier und habe keine Gefühle?« Kod M. se ne nalazi ovaj stav.

[672] Dvorska dama vojvotkinje Sofije Hohenberg.

[673] Vladin savjetnik.

Pr.: — Br. 69 b): *Otmar Zonner.*

Perovođa čita.

Op. Princip: — Imam primjetiti da nije istina da je Jakov Milinković uopće meni kum, niti sam ja njegovim posredovanjem otišao u Beograd; niti je istina da se ja poznam sa kakvim Glišom Jeftanovićem, niti Spalajkovićem, niti je istina da sam ja na njihov račun školan, nego na račun svoga brata. Da sam išao na ferije u Beograd nije istina, nego kad sam otišao u Beograd, otišao sam u gimnaziju.

Pr.: — Br. 69 e): Iskaz *Joze Arapovića.*

Perovođa čita.

Op. Princip — Imam na ovo primjetiti da s ovim čovjekom nismo imali ništa. To je malo luckast čovjek i jedino smo se šalili s njime. To je ovo prvo. Na pošljednje ne znam ništa.

Pr.: — 69 f: *Mujo*[674] *Mašić.*

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 69 h: *Glišo Jeftanović.*

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 90: *Šimša Jovanović* (odustaje se). Br. 92: *Jovanka Čabrinović.*[675]

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 102—31: *Kosta Kostić* (pozvan je kao svjedok). Onda ne treba. Br. 103: *Jovo Bošković* (odustaje se). Br. 104: *Dr. Milan Babić* (odustaje se). Br. 112: *Erich von Merizzi* (čita se njemački a prevađa na hrvatski).

Perovođa: — On pripovijeda da je bio u trećem automobilu, u onom, koji je bio odmah iza automobila Visokog para; da su stali pred poštanskom zgradom te da je njegov automobil bio daleko od prijestolonašljednikova 30—40 koraka. Kad su došli do Korpskomande, misli da je čuo nekakav prasak koji je bio sličan hitcu. U prvom momentu mislio je da je defekt na pneumatiku, ili kakav hitac od veselja. Nije pripisivao nikakve važnosti tome. Kad je došao, u visinu židovskog hrama, čuo je detonaciju i osjetio udarac na desnoj strani glave. Upozoren je bio da krvavi. Međutim su došli do doktora Leflera koji ga je povio.

Pr.: — Ima li ko štogod primijetiti? Nema. Onda dolazi br. 117 a: *Nikola Jazbec* (čita se).

Op. Čabrinović: — Nije tačan iskaz iz štamparije. O kralju Petru nije bilo govora u štampariji i da se nismo svađali.

Pr.: — Br. 125 sa prilozima. To je o boravku kod Bilbije.

Perovođa čita br. 125—2: zapisnik *Špire Galića.*

Pr.: — Ima li ko što primjetiti?

Op. Princip: — Što se tiče te biblioteke, ja ne znam uopće što je to da sam ja bio namješten, ja ne znam u kakvu biblioteku? Ja sam u Centralnu biblioteku odlazio na čitanje.[676]

---

[674] Kod M. (445) — pogrešno: Lujo.

[675] Sestra Nedeljka Čabrinovića.

[676] Misli se na Centralnu biblioteku *Srpskog kulturnog i prosvjetnog društva Prosvjeta* u Sarajevu. Radi se o jednoj dopisnoj karti koju je Princip napisao svojoj sestri Persi, ali je nije poslao. Tu on kaže da je dobio namještenje u Srpskoj centralnoj biblioteci. Vjerovatno mu je to bilo obećano. Vidi V. Bogićević, Mlada Bosna, 219.

Pr.: — Dolazi br. 145: *Ana Ač* (odustaje se). Br. 146: *Maria Hoermann* (odustaje se). Br. 150: *dr. Pordes* (odustaje se). *Wolfgang Liblein:* Br. 149 (odustaje se). Br. 161: *Jovan Mačkić* (odustaje se). Br. 167: *Marko Katić* (čita se). Imali ko što primjetiti? Nema. Dolazi br. 178: *Ranko*[677] *Despić* (odustaje se). Br. 181: *Boško Savin* (čita se). Br. 182: *Mladen Dunđerović* (čita se). Br. 187: *Vojko Mikolji*[678] (odustaje se). Br. 191: *Dušan Starčević* (odustaje se). Br. 223: *dr. Mihači Seljan*[679] (odustaje se). Br. 225—6: *Gavro Crnogorčević* (čita se). Br. 225—8: *Gavro Gašić* (čita se).

Prekidam raspravu do sutra u 8 i ¾ prije podne.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 17 X 1914 G.

(Početak u 8 sati prije podne)

DOKAZNI POSTUPAK

Pr.: — Krstanoviću, kad si ti hodao sa spisima i pismima Bože Milanovića, jesi li ti imao naloga da se pretstaviš svakome svojim imenom, ili si imao da kažeš kakvu riječ?

Sv.: — Dao sam pismo i ništa.

Pr.: — Je li kod *Narodne odbrane* kakva lozinka da upoznate jedan drugoga?

Sv.: — Ja sam imao svoju kartu.[680]

Pr.: — Jeste li rekli riječ kao »Avala?«

Sv.: — Nijesam.

Pr.: — Jesu li članovi *Narodne odbrane* imali posebna imena?

Sv.: — Meni nije poznato.

Pr.: — Ne znate da su upotrebljavali riječ »čovjek?«

Sv.: — Ne znam.

Premužić: — Jeste li Vi ikada prisustvovali razgovoru članova *Narodne odbrane*?

Sv.: — Nijesam.

Prem.: — Je li Vam ikada rekao kogod štogod proti Austrije?

Sv.: — Meni nijesu rekli.

Prem.: — Jeste li Vi kakvu zakletvu polagali?

Sv.: — Nijesam.

Čabrinović: — Ja sam se čitavu noć znojio da se sjetim šta sam o tom čovjeku čuo. Ja sam o njemu čuo više stvari, samo nijesam polagao važnosti na to, jer nijesam znao da će ovaj čovjek optuživati ljude. Pošto je rasprava tajna, nema ovde ljudi koji bi poznavali stvar bolje.

Pr.: — Rasprava nije tajna.

Čabrinović: — Ne vidim novinara opozicionalnih novina.

---

[677] Kod. M. (446) pogrešno: Blanka Despić.
[678] Kod M. (446): Bojko Mikoljić.
[679] U orig. tekstu pogrešno Mihači Seljan, a treba dr. Mihailo (Miško) Semjan.
[680] Karta — legitimacija.

Pr.: — Za Vas postoji javnost kad je opozicija ovde?

Čabr.: — Nema ljudi koji su bili u Srbiji i koji to znadu: Stjepan Grđić i Vasilj Grđić[681]. Ovaj čovjek ponudio se tamo Vladi[682] 1911 ljeti, da bude njezin špijon, a kad ga je Vlada odbila i ostavila za bolja vremena, on je slao Šćepanu i Vasilju Grđiću i Petru Kočiću pisma kojima je iznuđivao novaca.

Pr.: — Po čemu Vi to znate?

Čabr.: — Čuo sam u Srbiji od njegovih rođaka. Ovaj čovjek odlazio je u austrisko poslanstvo i družio sa jednim članom austrijskog poslanstva koji se je zvao Hrisafović. Ali od toga čovjeka nije dobio novaca, nego šamar.

Grabež: — Čuo sam od komita da mu je psovao špijonsku mater. U čemu stvar stoji, ne znam. Da ga ne bi mogli upamtiti, dao je krivo obavještenje u pogledu oblika.[683] Znao sam da mu je ime Jakov.

Čabr.: — Trifko Krstanović je plasmajstor kod firme Ajzler i Ortlib.[684]

Sv.: — Jesam.

Princip: — Ja poznajem njegovog rođaka Dušana Krstanovića u Beogradu. Stanovao je samnom. Taj je imao neprilika zbog njega. Govorili su da je špijun. Ja sam njegova rođaka pitao, da li ima vezu sa tim. Njegov rođak je bio zbog toga tri dana u kvartu zatvoren. Prema tomu on je špijun, te mu se ne može ništa vjerovati.

Pr.: — On nije rekao ni jednu riječ protiv vas.

Grabež: — Ja branim sebe da smo od *Narodne odbrane* dobili oružje. On optužuje *Narodnu odbranu* kako vi hoćete.

Princip: — I kompromituje mnoge ljude.

Dr. odv.: — Čabrinoviću, Vi kažete da se u Srbiji sve zauzimalo za Vasilja Grđića, njegova brata Šćepana i Petra Kočića. Kako dolaze ti ljudi u Srbiji da se za njih zauzimaju?

Čabr.: — Ništa meni nije o tom poznato. Meni je poznato da je ovaj čovjek slao ucjenjivačka pisma i godine 1911 bio proglašen za špijuna i Vlada ga je ostavila za bolja vremena.

NASTAVAK SASLUŠANJA SVJEDOKA

Pr.: — Vi ste *Smail Spahović?*

Sv.: — Jesam.

Pr.: — Koliko Vam godina? Odakle rodom?

Sv.: — Iz Foče, 25 godina, nastanjen u Sarajevu, vjere muslimanske, oženjen, zanimanje stražar, kažnjen sa 20 dana kasern-aresta[685] (Svjedok bude zaprisegnut). Bio sam u službi i stajao u Franje Josipa ulici. Stajao sam jedno 10 koraka od atentatora. Dobio sam nalog da ne smijem gledati u automobil nego u publiku. Onda sam ja tako stajao, kad začujem hitac iz revolvera. Okre-

---

[681] Šćepan i Vasilj Grđić, pripadnici srpske političke grupe oko *Naroda*, narodni poslanici u Bosanskom saboru. Vasilj Grđić činovnik *Srpskog kulturnog društva Prosvjeta* u Sarajevu i javni radnik. Bio je glavni optuženik u Veleizdajničkom procesu u Banja Luci i 1916 g. suđen na smrt i pomilovan.

[682] Misli se na Zemaljsku vladu u Sarajevu.

[683] Ličnog opisa.

[684] Ova Čabrinovićeva napomena i odgovor Krstanovića — izostavljeni kod M. (448).

[685] Kaserne-Arrest je vojni zatvor.

nem glavu na lijevo, ne vidim ništa, na desno, ispadne drugi hitac. Slegnem se ispred publike, doletim i zgrabim atentatora za ruku, a neko me dočeka, pa me šakom u trbuh. Dobio sam i revolverom na glavu od Principa. Vidio sam Pušaru. Zgrabio sam atentatora za ruku. U to su oficiri počeli sabljom napadati na Principa i nijesam ga mogao izvući, dok nije došao četovođa i pomogao mi zgrabiti ga. Mi smo ga izvukli na Apelovu obalu, a ja ga dalje nijesam mogao voditi, molio sam Alojza Fordrena da ga vodi.

Pr.: — Iz koje daljine je on pucao na blagopokojnog prestolonasljednika?

Sv.: — Na dva i po metra, ne više.

Pr.: — Jeste li viđeli na koga je drugi put ciljao?

Sv.: — Dok sam ja doletio već je drugi hitac ispalio. Htio je treći hitac da ispali, a ja sam ga uhvatio za ruku.

Pr.: — Jeste li viđeli jednoga oficira od pratnje nadvojvodine da ga je udario sabljom po glavi?

Sv.: — Bilo je više oficira koji su ga napali.

Pr.: — Jeste li viđeli da je tko udarao oficire?

Sv.: — Nijesam vidio. Mene je trbuh jako bolio, kako me je netko udario. Pušara je bio u blizini i mora znati ko me je udario.

Svjedok Miloš Pura. Rođen u Sarajevu 1895, srp. prav. vjere, neoženjen, po zanimanju krojač, nikada nije bio kažnjen. Svjedok bude zaprisegnut.

Pr.: — Što znadete o Čabrinoviću?

Sv.: — Poznam ga još iz škole, osnovne škole, jer smo išli zajedno u školu. Kasnije smo otišli na zanat i nijesmo se sastali dok nijesmo kao socijaldemokrati stupili u organizaciju. To je bilo prije 6 godina. Onda smo živjeli kao drugovi dok nije Čabrinović imao nešto sa strankom te su ga isključili iz organizacije. Mi kao drugovi nijesmo se s njim javno sastajali, jer ga je bojkotirala organizacija.

Pr.: — Zašto?

Sv.: — Ne znam. Zbog toga, jer se nije mogao slagati sa strankom. Mi smo se sastajali, kazali jedan drugomu: Zdravo! i razišli. Tako je bilo do tipografskog štrajka. Onda se on opet pokazao kao svjestan[686] i nije htio štrajkovati. Te ne znam kako je došlo do toga da su ga opet primili kao pristašu organizacije. Na to ga je policija otpratila iz Sarajeva i on je otišao. Kasnije se povratio.

Pr.: — Kad je to bilo?

Sv.: — To Vam tačno ne mogu kazati, u augustu 1912.

Pr.: — On je otišao u Srbiju.

Sv.: — To mi je poznato.

Pr.: — A jeste li se sastajali kad se povratio iz Srbije?

Sv.: — Onda smo se sastajali dok nije opet imao sa organizacijom neprilika, te su ga isključili. To je bilo onaj mjesec kad je bila nesreća. Mi smo se ko obično na keju sastajali i drugovali.

Pr.: — Kakvo je bilo njegovo mišljenje? Je li bio nihilista, je li govorio o atentatu?

Sv.: — Nije mi poznato.

---

[686] Rečenica: »Onda se on pokazao kao svjestan« — izostavljena kod M. (450).

Pr.: — Je li pričao o politici kad se povratio iz Srbije?

Sv.: — Mi smo se uvjek sastajali sa curama. »Kako je tamo?« — »Dobro«. On nam je pričao kako je radio u Državnoj štampariji i dobro zarađivao. Pričao je kako je jeftin život. Mi smo se sastajali, uživali i pjevali.

Pr.: — Je li pripovjedao štogod o vojsci?

Sv.: — Nije. Jednom smo se sastali ja, Tomo Vučinović i on, i otišli na Jekovac, gdje smo sjedili i pripovjedali o svačemu. On je govorio o srpskoj vojsci kako je hrabra i spremna.

Pr.: — Je li pripovjedao šta govore oni u Srbiji o Bosni?

Sv.: — Kazao je da vojnici govore o Bosni, kako će doći do rata, kako će da navale.

Pr.: — Na kakav način je to govorio?

Sv.: — Nijesam tako svjestan da bih to mogao upamtiti, nijesam mislio da će do toga doći.

Pr.: — Je li kazivao da se u Srbiji govori o srpskom narodu u Bosni?

Sv.: — Pripovijedao je da je oduševljenje veliko za Bosnu.

Pr.: — Vi ste kazali da je on rekao da u Srbiji vlada sloboda, kako je to lijepo, kako je u Srbiji narod oduševljen za vojni pohod u Bosnu.

Sv.: — Jest, to je kazao.

Pr.: — Po čemu je on znao da su oni željeli da uzmu Bosnu?

Sv.: — Nijesam ga ispitivao, nijesam se za to interesirao.

Pr.: — A u oči atentata?

Sv.: — Nijesam se s njim sastajao jer sam bio kod kuće, imao posla. Zadnji puta bili smo zajedno u petak uvečer.

Pr.: — A u nedjelju?

Sv.: — Nikako.

Pr.: — Znate li šta to znači: nacionalista?

Sv.: — Znači nacionalista: Srbin, Hrvat, Musliman, Čeh, Švabe.

Pr.: — Jeste li opazili kad se povratio iz Srbije da je promijenio svoje nazore?

Sv.: — Nijesam. Niti sam mogao u društvu išta primijetiti.

Pr.: — Je li bio oduševljen socialista?

Sv.: — Ne znam. On je kazao da je tamo bio organizovan u tipografskom društvu socialističkom.

Pr.: — Šta znači riječ socialista?

Sv.: — Ja to nijesam učio. Samo znam to da kao socialista imam da se borim sa svojim drugovima za prava koja tražimo u štrajkovima za povišicu plaće.

Pr.: — Čabrinović, je li istina da si ti pripovjedao da je narod u Srbiji oduševljen za vojni pohod u Bosnu?

Čabr.: — Jesam.

Pr.: — Je li istina da je bio oduševljen?

Čabr.: — Jest.

Pr.: — Od kuda to znadeš?

Čabr.: — Znam iz sastajanja. Oni se uopće interesiraju za nas Srbe. Rekao sam da Srbijanci misle na Bosnu kao na svoju zemlju. Oni nijesu mogli

opaziti na meni nikakve promjene jer smo većinom pjevali. Oni su me molili da im neke pjesme kažem i da odemo gore, pošto nijesmo smjeli pjevati u gradu.

Dr. Premužić: — Čabrinoviću, je li među vama bilo agitatora za vojni pohod na Bosnu?

Čabr.: — Jest, bilo je.

Prem.: — Biste li mogli koga navesti?

Čabr.: — Bili su svi komite. Govorili su svakom prilikom o tomu.

Prem.: — Je li agitacija ostala kod riječi, jesu li se dopisivali među sobom, jesu li poduzimali druge mjere?

Čabr.: — Ja drugih mjera nijesam vidio. Mi smo sjedili sa komitama i tu se pričalo o nezgodama koje su imali u Staroj Srbiji. »Kad dođemo u Bosnu, ovđe će biti lijepo«.

Pr.: — Jesu li ti ljudi pričali štogod o novim događajima u Bosni, o čemu nijesu novine pisale?

Čabr.: — Jest.

Pr.: — Jedan primjer.

Čabr.: — Govorilo se o vojsci, da je Bosna puna vojske.

Pr.: — Je li se govorilo o detaljima?

Čabr.: — Ne mogu se sjetiti.

Pr.: — Je li u Beogradu ima stanovitih lica koja uvijek o tome govore?

Čabr.: — Jest.

Pr.: — Jesu li to Srbijanci ili Bosanci?

Čabr.: — Najvećim dijelom Bosanci.

Pr.: — Pa šta bi govorili?

Čabr.: — O ratnom pohodu na Bosnu i očekivali su to svaki dan, svaki čas.

Pr.: — Jeste li pratili rad Bosanskog sabora?

Čabr.: — Jesmo.

Pr.: — Za koga je među vama bilo najviše simpatije?

Čabr.: — Za Kočića.

Svjedok Jovo Karić, sin Ristin, 17 godina, rodom iz Mostara, nastanjen u Mostaru, vjere srp.-pravoslavne, neoženjen, nikada nije bio kažnjen, bude zaprisegnut.

Pr.: — Poznajete li Čabrinovića?

Sv.: — Poznajem iz godine 1911 kad je bio šegrt.

Pr.: — Kojoj je stranci tada pripadao?

Sv.: — Socialističkoj stranci.

Pr.: — Je li bio oduševljen?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Jeste li ikada govorili o atentatima?

Sv.: — O tom nije bilo govora nikada, samo se govorilo o što većoj agitaciji socializma.

Pr.: — Je li govorio o nacionalizmu, o Srbiji?

Sv.: — Nije ništa. On je za vrijeme štrajka u aprilu godine 1912 otišao i povratio se opet u septembru. Radio je opet u *Narodu*.

Pr.: — Kako je tada mislio?

Sv.: — Tada se nije slagao sa vođama socialističke stranke u radničkom domu. Oni su ga izbacili, a preko novina bilo je pisanja. Onda je postao Srbin.

Pr.: — Šta to znači da je postao Srbin?

Sv.: — Prije je bio socialista, a sada je postao Srbin.

Pr.: — Po čemu to znate?

Sv.: — Onda nije više bio socialista.

Pr.: — Ne mora svaki koji nije socialista biti Srbin. Po čemu prosuđujete da je postao Srbin?

Sv.: — Prije je bio Srbin i pripadao socialističkoj stranci, a kad su ga izbacili iz socialističke stranke, prešao je na srpsku stranu.

Pr.: — Od kuda to znate?

Sv.: — Govorio je na primjer da neće više da bude socialista, da će raditi za srpsku stvar.

Pr.: — Je li Vam tumačio u čemu se sastoji srpska stvar?

Sv.: — Nije mi tumačio, jer mi je prebacivao da sam nedozreo. Ja sam u decembru otišao u Mostar, a povratio sam se istom u maju mjesecu 1913 u Sarajevo, ali njega nijesam više našao.

Pr.: — Je li se kasnije povratio u Sarajevo?

Sv.: — Povratio se istom sada, 4 nedelje prije atentata. U ponedeljak u jutro došao je pred štampariju. Ja sam ga pitao: »Odakle si došao?«, a on će mi na to: »Iz Beograda«. »Pošto si došao?« — »Da tražim posla u štampariji«, i pripovjedao mi je da je tamo imao 26 dinara plate na nedjelju. Mi smo se na večer sastali na keju, tamo je bio Pura[687] i nas nekoliko.

Pr.: — Šta je pričao o Srbiji?

Sv.: — Kazao je da je tamo vrlo jeftino živjeti, da je tamo sloboda, da narod tamo misli da mu je jedina želja za Bosnu i Hercegovinu, da bi došao amo.

Pr.: — Da u Srbiji sve čeka kako će pripasti Bosna i Hercegovina Srbiji?

Sv.: — Da.

Pr.: — Je li Vam pripovjedao o vojsci?

Sv.: — Nije ništa. Samo je pripovjedao da je oduševljenje i hrabrost vladala za vrijeme Balkanskog rata u vojsci.

Pr.: — Je li Vam pripovjedao da ima u Srbiji stranaka koje su željele da se navijesti rat protiv Austrije?

Sv.: — Nije ništa. Samo je pripovjedao za pohod u Bosnu da je to narodna želja.

Pr.: — Jeste li se još s njime sastajali?

Sv.: — Poslije smo se sastali samo u nedelju, pošto sam ja imao iberštunde.[688] Bila je u nedelju zabava na Babićevoj bašti u korist *Glasa Slobode*. Tamo smo najviše razgovarali o socijalizmu.

Pr.: — Je li on tada bio socialista?

Sv.: — Nije. On je rekao da bi trebalo da oni ljudi koji su počeli sa socializmom u Bosni, (imaju) više energije. Ja sam bio na zabavi odbornik. On me pitao: zašto radim za *Glas Slobode*. I tu se posvađamo. Kasnije smo se u

---

[687] Kod M. (455) je svuda pogrešno navedeno: Pušara, a treba Pura.
[688] Prekobrojni časovi rada.

petak vidjeli na keju; on je išao sa jednom devojkom i pitao me zašto sam ljut, a kad sam mu ja odgovorio da nijesam, kazao mi je da se posvadio s ocem i da ide na put. Tu me zamolio da mu posudim jednu krunu koju mi je sutra navečer povratio.

Pr.: — Zar nije imao para?

Sv.: — Nije imao slučajno uzase. Radio je 5 dana. Počeo je raditi u utorak.

Pr.: — Jeste li govorili o terorizmu, o atentatu?

Sv.: — Nismo nikada.

Pr.: — Nije li kazao da je pristaša atentata?

Sv.: — Samo je kazao da bi socialisti trebalo da provedu što veću agitaciju ovdje, da dignu socializam na viši stepen.

Pr.: — Čabrinović, je li to istina što je svedok kazao?

Čabr.: — Jest, istina je.

Svjedok Kosta Kostić, 19 godina, rodom iz Kiseljaka, nastanjen u Sarajevu, srp.-prav. vjere, neoženjen, vježbenik kod Zemaljske banke, kažnjen nije bio nikada, bude zaprisegnut.

Pr.: — Od kada poznajete Čabrinovića?

Sv.: — Iz osnovne škole. To je bilo godine, ako se ne varam 1904. Poslije sam se rijetko kada viđao s njim. Ja sâm, boreći se za svoju egzistenciju, nijesam ni s kim drugovao. Preklanjske godine videvao sam ga na keju, pozdravili smo se i razišli. Zadnje vrijeme vidio sam ga ove godine. On je došao, bila je nedelja, padala je kiša, i ja sam došao, i mi smo se sastali na keju i pozdravili. »Kako je, gdje si bio?« — »Bio sam u Srbiji, pa svukuda. Imaćemo vremena o tom pripovjedati«. Mi smo htjeli da o tom pripovjedamo, nu on je imao uzase pseto koje je trčalo i hvatalo sve za hlače i on mi kaže: »Idem kući odvesti pseto«. Ponajviše smo se šetali ja, Jovo Klarić, Miloš Pura, Tomo Vučinović, svaki sa svojom gospojicom. Dolazio je više puta u naše društvo pa se šalio. Mi smo pjevali, a on je bio kao dirigent uvijek veseo.

Pr.: — Jeste li govorili o politici, o prilikama u Srbiji?

Sv.: — Nijesmo.

Pr.: — Jesu li Vam poznati njegovi politički nazori?

Sv.: — Nijesu. Znam da je bio prije socialista.

Pr.: — Ne znate šta je mislio o Srbiji?

Sv.: — Ne znam, nijesam s njim govorio.

Sada bi došao na red *svjedok Artur Pfob,* ali pošto je on u Gracu, to državni odvjetnik i branitelji sporazumni su, da se čita njegov zapisnik.

Čita se zapisnik broj 33 *Artura Pfoba,* koji iskazuje kako je Čabrinović bacio bombu.

Svjedok Jakob Reich, 52 godine, nastanjen u Sarajevu, vjere katoličke, oženjen, po zanimanju oficijal, nikada kažnjen, bude zaprisegnut.

Sv.: — Ja sam stajao pokraj kuće gdje Dimović stanuje. U času kad se automobil sa prejasnim parom približio, moja je pozornost bila okrenuta tamo, jer sam došao da ih vidim. U taj čas s lijeve strane do Miljacke opazim u jednoga čoveka nešto crno u ruci i pukne kao iz brovninga. Ja sam uvjeren da je pucao iz brovninga i skočio sam k njemu. Čim sam doletio do zida Miljacke, skoči on preko zida, bomba eksplodira i mene udari na više mjesta u nogu. Dalje ne znam.

Suočen, ne prepoznaje ga i navodi da nije zapamtio fizionomiju, ali da se sjeća da je bio u mrkom odijelu.

Čita se zapisnik 34a: liječnički nalaz.

Svjedok Uroš Špirić, sin Jovin, 18 godina, rodom iz Goleša, nastanjen u Sarajevu, srp. prav. vjere, učiteljski pripravnik drugog godišta, nikada nije bio kažnjen, bude zaprisegnut.

Pretsj.: — Jeste li poznavali otprije Čabrinovića ili Principa, ili kojega drugoga od optuženih?

Sv.: — Popovića, Čubrilovića Vasu, Perina i Forkapića.

Pr.: — Jeste li s njima govorili o politici?

Sv.: — Nijesam, jer im nijesam bio kolega.

Pr.: — Šta znate o atentatu?

Sv.: — Onaj dan u nedelju bio sam na strani do Rupnika.[689] Stajao sam na trotoaru uz jedan kesten. Kad je prošao treći automobil, pozdravili smo se lijepo ja i jedan moj drug. U to se čuo prasak. Svijet poleti. Onda se ja okrenem i vidim gdje je automobil stao i vidim čoveka visoka, tanka, gdje je zamahnuo rukom kao da nešto baca. Vidio sam Njegovu Visost gdje je u automobilu ustala i malo se vrcnula. Vidio sam i atentatora gdje se okrenuo i kao da nešto griska, a onda skočio preko zida. U to je prasnula bomba i ja sam bio udaren u lijevu nogu i zadobio jednu ranu.

Pr.: — Jeste li poznavali otprije onoga koji je bacio bombu?

Sv.: — Nijesam.

Čita se zapisnik broj 35 a, iz kojega proizilazi da je Špirić zadobio ozledu na lijevoj nozi od koje je bolovao sedam dana.

Čita se zapisnik broj 25 *Alojza Vordrena* koji iskazuje da je čuo pucanj, ali je mislio da je iz topa, kao pozdrav prestolonasljedniku. Kad je došao do Ćumurije, onda je opazio da je policija uhvatila nekoga čovjeka za koga je saznao da se zove Čabrinović. Kasnije je čuo tri hitca, vidio *stražara Spahovića* gdje je pograbio atentatora za ruku. Nastalo je sveopće linčovanje prisutnih po atentatoru.

Svjedok Stoja Ilić, mati optuženoga Danila Ilića prihvaća blagodat zakona te se odriče svjedočenja.

Čita se zapisnik broj 226-2 *Đure Vlajnića*, slastičara koji iskazuje da je u nedjelju prije podne bio Ilić kod njega, a iza njega da su došla druga dva mlada čovjeka.

Čita se zapisnik br. 226-3 *Erne Atias*, poslužiteljice kod Vlajnića, kojoj se čini da je Principa vidjela.

Državni odvjetnik se odriče da se čita zapisnik broj 230 *Feruscia Pozze*.

Čita se zapisnik broj 244-2 *Nikole Trišića*, preslušanoga poput osumnjičenoga koji Ilića poznaje iz Preparandije, a poznaje također i Mehmedbašića. Za vrijeme atentata pjevao je u crkvi.

Pretsj.: — Danilo Ilić, je li istina, da ste boravili u Srbiji kao bolničar?

Dan. Ilić: — Jest, bio sam mjesec dana u Nišu, posluživao sam.

Čita se zapisnik broj 250-4 *Ljeposave Lalić*, učiteljice u Palama koja kaže da poznaje Trifka Grabeža.

Državni odvjetnik se odriče čitanja zapisnika br. 253 *Davida Pape*, preslušanoga kao svjedoka.

---

[689] Viktor Rupnik, stolar. Izrađivao naročitu vrstu stolica.

Čita se zapisnik br. 256-8 *Božidara Tomića*, đaka VII razreda tuzlanske gimnazije, preslušanog kao osumnjičenoga. Iskazuje da je prije 2 godine osnovana na gimnaziji organizacija tajnog karaktera, kojoj su pripadali đaci srp. pravoslavne vjere. Svrha je bila literarno obrazovanje i narodno prosvješćivanje. Članova je bilo 20 do 25. I on je bio član organizacije odmah s početka. Ne sjeća se da li je program bio pisan jer su se bojali da pravila ne prispiju u ruke profesora. Ove godine bila je organizacija reformirana. Stavila se na stanovište narodnog ujedinjenja. Hrvati su postali članovi. Brojila je 34 člana. U Tuzli je zatekao Gavra Principa i primijetio: »Ala je izrastao!«, a drugi su dobacili: »Nije baš izrastao«. Našao je onde i Trifka Grabeža koji je blatan došao u njegov stan, a na upit odakle dolazi, kazao je: »Iz Zvornika«. Nedjeljko Čabrinović prestavio mu se kao preparandist.

Predsj.: — Je li to istina?

Čabr.: — Jest, pošto mi je Grabež rekao.

Čita se iskaz *Stevana Botića* broj 256-9, kojemu je Grabežovo držanje u Tuzli bilo čudnovato, kao i njegov sastanak sa Principom i Čabrinovićem, kao da su došli u Tuzlu da provedu špijunažu u korist kraljevine Srbije.

Čita se zapisnik 256-11 *Sofije Marković*.

Čita se zapisnik 256-50 *Mladena Stojanovića*, gimnazijalca VIII razreda u Tuzli, kod koga su se našli zanimljivi manuskripti.[690]

Čita se zapisnik br. 256-10-100 *Leona Zaloscera*, koji iskazuje da je Grabeža vidio 8 dana prije atentata u Tuzli.

Grabež: — Taj iskaz ne odgovara istini.

Čita se zapisnik br. 256-10-105 *Epaminonde Ključenka*, gimnazijalca VI razreda, koji iskazuje da je Grabeža vidio također 7 dana prije atentata u Tuzli.

Čita se zapisnik br. 256-10-108 *Huge Zaloscera*, gimnazijalca VI razreda koji iskazuje da je Grabeža vidio poslije 7 juna u Tuzli.

Grabež: — To ne odgovara istini. Kad sam došao u Sarajevo, neki su đaci otišli u Tuzlu na ekskurziju pa je to bila zamjena.

Čita se zapisnik br. 256-10-125 *Nikole Herljevića* koji izjavljuje da je Grabeža vidio iza sedmog juna u Foglarevoj ulici u društvu s još jednim čovjekom.

Grabež: — Kad sam došao u Sarajevo, rekli su mi da je jedan moj rođak otišao u Tuzlu. Meni se čini da je to bilo u isto vrijeme. Može se uvjeriti od građana paljanskih, da se nijesam dulje od jednoga dana udaljio iz Pala.

Čita se zapisnik br. 256-16 a *Jove Jovanovića*, podvornika kod Okružnog suda u Tuzli koji iskazuje da je nosio korpu tešku 20 kilograma na kolodvor, a ne zna da li je Miško Jovanović štogod nosio.

Čita se zapisnik *Mihajla Kozomare* (svjedok br. 76) iz spisa *Hauptregister*[691] 1315-14, br. 297 c.

---

[690] Vidi sadržinu toga manuskripta kod V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 291 i d.
[691] Glavni djelovodni protokol.

Bio je radnik i borio se u Srbiji dva puta kao dobrovoljac, proti svoje volje. Rodom je iz Varcar-Vakufa. Kako ga je u mlađim godinama želja vukla za putovanjem, to je najprije otišao u Travnik, Sarajevo i Banju-Luku. Sa 16 godina odbio se u daleki svijet. Najprije za Pakrac, zatim je otišao u Bugarsku u Ruščuk. Tu je radio 3 mjeseca i vratio se u Sarajevo. 1902 godine bio je unovačen i služio je 4 godine u Beču kod 4 bataljona bosanske pješačke pukovnije. Služio je 4 godine dobre volje, da bi se riješio dužnosti pričuvne vježbe jer je htio poslije toga otputovati u svijet. 1906 godine pušten je iz vojništva i otišao u Minhen kao irgat[602] na 14 dana. Potucao se po Njemačkoj i austrijskoj Šleskoj, dok nije našao posla u nekom rudniku blizu Breslau-a. Bio je zatim u Rumunskoj, odakle je otišao u Niš, gdje je našao posla kao radnik na pruzi Beograd—Carigrad. Dok je tamo radio dolazili su neki ljudi koji su ih nagovarali da kao dobrovoljni vojnici idu u Macedoniju i da počnu pripravljati teren za oslobođenje kršćana ispod turskog jarma. Ti su ljudi bili obučeni u makedonsko odijelo. Obećanjem da će biti dobro plaćen, sklonuli su ga da se javi kod časnika Putnika u Ćupriji. On im je saopćio da se dnevni posao sastoji u vježbanju. Bilo je 50 do 60 dobrovoljaca. Od Bosanaca bila su četvorica: on i trojica iz Bijeljine. Dva mjeseca služio je kao dobrovoljac. Onda je pobjegao u Smederevo, odande u Tursku u Solun, zatim u Smirnu, odakle se vratio u Carigrad gdje je ostao 4 mjeseca. Odande preko Pirota u Beograd i htio je u Austriju, ali je bio otpremljen u Požarevac. Kad je bio pušten, htio je umaknuti preko granice, ali ga je uhvatila straža. Poslije bude poslan u Beograd, te ga ondje u jednoj kavani nađe patrola, te bude dodijeljen trenskom vojnom odjeljenju i otpravljen put Kumanova. Sudjelovao je u bitci kod Prilepa i dopro do Elbasana. Poslije pošto je bio sumnjiv, otjeran je iz te čete i vratio se u Beograd, a odavde pođe u Zaječar. Kasnije se prijavi austrijskom konzulu, posretstvom kojega bude otpremljen u Zemun, a odande u Travnik, gdje je bio zatvoren, jer se za vrijeme mobilizacije nije odazvao vojnoj dužnosti. U Beogradu vidjevao je mnogo ljudi iz Bosne, na primjer Stevana Trkulju, Vidovića, Uroša Petrovića, Milana Ciganovića, Lazara Trišića, Vladu Ristića, Jeftu Vukovića iz Travnika, Nikolu Jovičića, Ristu Milovića. Sve ove ljude vidjevao je u Beogradu u kavanama: Zeleni Vijenac, u Žirovnom Vijencu i u Moruni. Dobro je poznavao Miloša Vujnića koji je iz njegova mjesta. Kojim poslom su boravili, to ne zna. Jedanput je govorio i s Gavrom Principom, kad ga je pitao odakle je. Kad je prije 2½ godine boravio u Beogradu, jednog dana u kavani Zeleni Vijenac pristupi mu mladić, koji mu kaže da se zove Gavro Princip. Reče da ima strica u selu kraj Glamoča. S njim je nekoliko puta razgovarao. Zadnji put ga je vidio u Beogradu prije 2 godine.

Kozomara bio je prije 6 godina u četi u kojoj je bio Milan Ciganović. Poslije je vidio Milana Ciganovića najviše u gostioni Zeleni Vijenac. Bio je pocjepan i ušljiv, pa ga je gostioničar bacio na polje. Odjedanput se ljepše odijevao i u bolje kavane zalazio, a čulo se da je dobio mjesto u Direkciji državnih željeznica. Kozomara je prije godinu dana bio zadnji puta u Beogradu.

Svršetak u 12 sati

[602] Radnik na nadnicu.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 17 X 1914 G. (POSLIJE PODNE)

(NASTAVAK DOKAZNOG POSTUPKA)

Pr.: — Neka dođe svjedok *Juro Kranjčević*. (Dolazi). Vi ste Juro Kranjčević?

Svjedok: — Jesam.

Pr.: — Koliko Vam je godina?

Sv.: — 62.

Pr.: — Odaklen ste rodom?

Sv.: — Iz Kompolja u Hrvatskoj.

Pr.: — Koje vjere?

Sv.: — Rimo-katoličke.

Pr.: — Jeste li oženjen?

Sv.: — Jesam.

Pr.: — Koliko imate djece?

Sv.: — Četvero.

Pr.: — Šta ste Vi?

Sv.: — Umirovljeni oružnički stražmeštar.

Pr.: — Je li Vama sin Ivan?

Sv.: — Jest.

Pr.: — Pošto je on Vaš sin, zakon daje pravo Vama da kažete: »Ja neću svjedočiti«.

Sv.: — Ja ću sve kazati.

Pr.: — Ako hoćete da svjedočite morate kazati istinu, a ako nećete zakon Vama daje pravo da kažete: »Ja neću svjedočiti«. (Svjedok odklanja blagodat zakona i hoće svjedočiti. Svjedok bude zaklet.)

Pr.: — Kažite mi sada, je li Vam štogod poznato o Vašem sinu da je on imao namjeru da provede atentat, ili čuva oružje?

Sv.: — Nije.

Pr.: — Jeste li doznali za to da je on primio revolver i bombu da čuva?

Sv.: — To sam dočuo kašnje. Dočuo sam to od moje supruge. Ja mislim predzadnji dan. Kad su došli po njega, onda mi je kazala supruga da je on ostavio revolver i bombu kod gospoje Sadilo.

Pr.: — Odakle je to znala?

Sv.: — Njoj je kazala gospoja Sadilo.

Pr.: — Šta je kazala?

Sv.: — Da je Ivo tamo ostavio.

Pr.: — Što je radila Vaša supruga?

Sv.: — Otišla je tamo pa je to primila i negdje ostavila.

Pr.: — Vi niste znali za to?

Sv.: — Nisam.

Pr.: — Vi ste katolik i umirovljeni žandar. Vi ste bili dobar vojnik, žandar i dobar podanik Njegova Veličanstva?

Sv.: — Jesam.

Pr.: — Kako je to da se Vaš sin upleo u tu stvar, da je branio i čuvao oružje onima koji su usmrtili Njihove carske Visosti?

Sv.: — Gospodine pretsjedniče, on je kod kuće bio dobar i poslušan čitavo vrijeme. Bio je solidan, nije pušio, nije pio, nije nikada preko noći izostao od kuće. Jedino to je bilo, više puta je išao sam na Čekalušu šetati. Drugova nije osobitih nikakvoga imao, nije mu kući niko dolazio, nego jedino njegov školarac Sladeček. Taj je njemu dolazio i s tim se družio i pratio ga je na šetnju i kad bi išao u lov. Kod kuće kad je bio, bavio se najviše školskim zadaćama, a što bi ostalo vremena, čitao bi romane. Kad bi se odmarao, uzeo bi violinu i tamburu, ili harmonike pa bi svirao.

Pr.: — Jeste li gledali koji put, kakve romane on čita?

Sv.: — Obično je čitao od Matice Hrvatske, ili romane iz školske biblioteke, a da bi kakve osobite romane čitao i nosio u kuću, to nisam opazio.

Pr.: — Kako Vi tumačite da je on otišao s tim putem?

Sv.: — Ja držim da je zaveden.

Pr.: — Dobro zaveden, ali koji ljubi domovinu i cara neće učiniti tako.

Sv.: — On već u nižim školama kad je bio, znao se previše izlagati za druge. Jer kad bi vidio da tko zlostavlja kakvoga mladića, sebe bi izložio i udario bi na mnogo jačega nego je on, samo da bi onome pomogao.

Pr.: — Šta Vi mislite s tim?

Sv.: — Da ima ili osobito pravdoljublje, ili veliku samilost prema onima koji stradaju.

Pr.: — Ali rodoljublja nema u ovom slučaju. To bi značilo po Vašem shvaćanju da Vi odobravate atentat.

Sv.: — Bože sačuvaj! Ja samo kažem kakav je bio u privatnom životu. To ne znam, moglo je biti sažaljenje prema onima koji su nejaki ili slabi.

Pr.: — On se prije čina sporazumio sa drugim prijateljem da će mu čuvati nakon čina bombu, a čin je morao biti taj, da će se usmrtiti prijestolonasljednik. Je li to lijepo?

Sv.: — To nije lijepo. To je mladenačka nepromišljenost. Njegova je najgora mana da je jako povodljiv. Sa lijepim riječima i laskama može ga čovjek tako daleko doćerati, da i zadnji komad haljine sa sebe dade drugome. To je njegova nesreća.

Pr.: — Jeste li čuli da ima jedna stranka među Hrvatima koja se zove Narodna, nacionalistička ili naprednjačka?

Sv.: — Nisam nikada.

Pr.: — Jeste li govorili o politici sa sinom?

Sv.: — Moj sin je bio kod kuće jako ćutljiv. Osim što se bavio školskim zadaćama i čitanjem romana, u zadnje vrijeme je počeo prevađati sa njemačkog na hrvatski kojekakve priče. I znao je da ja ne volim politiku, te valjda iz počitanja prema mojoj sijedoj kosi, nije raspredao takve razgovore kod kuće.

Pr.: — Što je kazala Vaša supruga kad je čula da je sakrio bombe u tuđoj kući?

Sv.: — Mene je takav užas spopao da nisam znao gdje sam. Što ću kazati i kako ću kazati. Isti dan rano otišao sam u sobu gde je on spavao i pitao sam šta je uradio, a on je kazao: »Ostavio sam revolver«.

Pr.: — Niste ga upitali prije nego je uhapšen?

Sv.: — Nisam.

Pr.: — Niste ga pitali ko mu je dao revolver?

Sv.: — Nisam. On je osobito bio šutljiv u zadnje vrijeme.

Branitelj dr. Zistler: — Jeste li Vi bili soldat?

Sv.: — Jesam.

Dr. Zistler: — Jeste li sudjelovali kod okupacije?

Sv.: — Jesam god. 1878 i odlikovan sam ratnom kolajnom i krstom za zasluge.

Pr.: — Ivo, kaži kako je došlo da si osramotio svoga oca?

Op. Ivo Kranjčević: — Molio me da sakrijem, pa sam sakrio.

Pr.: — Ali Vi ste znali u koju svrhu ima da služi?

Ivo Kranjčević: — Nisam shvaćao ispočetka, a poslije je bilo već kasno.

Pr.: — Vi ste sam iskazao da ste bio neprijateljski raspoložen prema Njegovoj carskoj Visosti.

Op.: — Ja ne znam što sam odgovorio.

Pr.: — Ima li tko što pitati? (Nema). Neka ulazi *Josipa Kranjčević*, (ulazi). Vi ste Josipa Kranjčević? (Jesam). Vi ste mati Ive Kranjčevića? (Jesam). Vama pripada po zakonu pravo da pošto ste njegova mati, pošto ste donekle također u toj stvari sudjelovali, t. j. odnijela stvari, da mi kažete: »Ja neću da svjedočim«. Dakle zakon Vas ne veže da svjedočite. (Svjedokinja prihvaća blagodat zakona po § 160 sud. post. i neće svjedočiti).

Pr.: — Neka dođe *Ante Velić*. (Dolazi. Predsjednik uzima generalija.) Hoćete li kazati čistu istinu?

Sv.: — Hoću. (Svjedok bude zaklet.)

Pr.: — Što znate o cijeloj stvari, o atentatu?

Sv.: — Ja znam samo da sam stajao kod brice kraj Šilera na 28 juna. Želio sam vidjeti prijestolonasljednika. Mene je vukla želja da ga vidim. Najedanput se je očutio revolver Principov. Onda sam se obazro i vidio sam Principa gdje drži revolver protiv sebe. Ja sam u jednom momentu istrkao sa trotoara. On je bio od mene otprilike 4 koraka i ja sam na to skočio u jednom koraku, uhvatio ga za ruku i oteo mu revolver.

Pr.: — Dakle mislite da je imao namjeru da sebe ubije?

Sv.: — Držao je revolver prema sebi.

Pr.: — Princip, je li to istina?

Op. Princip: — To je istina. Htio sam da se ubijem, a u tom momentu su me zgrabili i kako je bilo dalje ne znam.

Pr. (prama svjedoku): — Tražite li naknadu?

Sv.: — Tražim.

Pr.: — Svjedoka drugih nema.

Neka se čita zapisnik, br. 211-4 *Dobrosava Jevđevića*, koji je u Aradu.

Perovođa Sertić (čita): »Ja sam svršio šest razreda gimnazije u Sarajevu, a dva razreda i maturu u Beogradu. U Beogradu mnogo sam se družio sa Gavrom Principom, Danilom Vasićem, Jovom Palavestrom, Milošem Pjanićem i drugima. S njima sam se družio jer smo tako imali prilike razgovarati o domaćim stvarima. Među ovima se isticao Gavro Princip da nije niko bolji od njega, naročito u poznavanju literature i govorio je da je najbolji od nas. Ja nisam nikada odlazio iz toga kruga, dočim je Princip kazivao da je imao pristupa i na druga viša mjesta, da je bio pozvan jednom univerzitetskom

profesoru Boži Markoviću[693] na ručak. Kad je buknuo Srpsko-bugarski rat, htio je on da ide u dobrovoljce, te se oprostio od nas i dao Trifku Grabežu neke spise da mu ih pohrani. Primjetit mi je da su Princip i Grabež stajali u istoj kući. Ja s njime nisam osobito dobar bio, jer se nismo mogli slagati, dočim sam sa Trifkom Grabežom bio ostao dobar. Principa nisam vidio ima devet mjeseci, isto tako Grabeža, sve odkad sam otišao iz Beograda. Tek neki dan, kad su Grabeža uhvatili, vidio sam ga, te sam se tom zgodom zalagao za njega da ga puste da ja garantiram za njega. Trifko Grabež i učiteljica Lalić rekli su da putuju u Višegrad trojici ljudi. Meni je bilo čudnovato da putuju trojici. Na moje pitanje da li je bio u Sarajevu kad je bio atentat, odgovorio je Grabež da je bio i da je noćio kod popa Gašića. Pripovijedao mi je da je vidio kad su bombe pukle. Nasuprot, kad sam ga pitao, je li on bio upleten, ne gledajući meni u oči, rekao je da nije. Ja sam došao na to da je on bio upleten, jer je bio dobar prijatelj sa Principom. Ali on je odlučno porekao predamnom. Kad su njih dvoje uhvatili žandari u Prači, ja sam im rekao: »Što ne bi išli u Višegrad sutra, kad se ustanovi vaša identičnost?«, te sam išao na štaciju da im produljim karte. Grabež je rekao da neće ići dalje jer je sramota, a da će ići u Tuzlu ili Vlasenicu. Ja sam mu rekao da mi piše. Trifko Grabež meni nije pripovjedao da je prije nekog vremena bio u Tuzli, niti sam ja to doznao. Ja u svom životu nisam bio u Tuzli. U Sarajevu bio sam ove godine dvaput. Prvi put zimus, a drugi put na pravoslavni Uskrs. Doznao sam za atentat isti dan u dvanaest sati. Ispočetka sam mislio da se radi o atentatu na albanskog prijestolonasljednika, tek sam onda doznao i dao objesiti crnu zastavu na crkvu. Mene se vijest o smrti i spomenutoj nesreći dojmila, tim više kad sam doznao da je i supruga poginula. Milana Ciganovića ne poznajem, ali sam čuo govoriti o njemu kod gostionice *Zlatna Moruna*. O tom Ciganoviću govorilo se, da je glasoviti četnik, ali nisam znao odakle je i čim se zanima. Komite su imali svoje zalazište u Zelenom Vencu, te su tamo dolazili ljudi manje vrijednosti. Ja sam dvaput ručao tamo kad mi je ponestalo para, jer se tamo može vrlo jeftino jesti. Ja sam u Beogradu bio tri puta. Dva puta u 1912, a jedanput u 1913. U 1914 nisam bio. Ponukalo me da idem, što sam u Sarajevu propao iz dva predmeta, pa da ne izgubim čitavu godinu, otišao sam tamo. Položio sam šesti i sedmi razred i maturu prije godinu dana sa odličnim uspjehom. Ja se dobro sjećam datuma dolaska: to je bilo 9 jula 1913 i otišao sam 9 septembra, sve po novom. Kao što sam spomenuo, zalazio sam u *Zlatnu Morunu*, a tamo su zalazili Jovo Palavestra, Veljko Grgurević, neki Banjac itd. Osim toga dolazili su bogoslovi iz Prizrena Mirko Maksimović, Đuro Šarac, Ćurguz i Majkić. U to doba bio je Balkanski rat, te su bogoslovi dolazili u svojoj sanitetskoj bluzi i pripo-

---

[693] Poglavar Bosne i Hercegovine general Potjorek, smatrao je ovu izjavu Dobroslava Jevđevića, u nizu svojih optužaba zvanične Srbije za navodno učešće u organizaciji Sarajevskog atentata, vrlo važnom i odmah je o tom izvjestio Beč. On o tome između ostalog kaže: »Nach Aussage des Jevdjević habe Princip erzählt, dass er in Belgrad mit höherstehenden Personen im Verkehr steht und dass er einmal bei Professor Marković, Sekretär (wohl zu unterscheiden von tajnik) der Narodna Odbrana zu Tisch geladen war. In der Narodna Odbrana soll nämlich neben den Präsidenten ein »Sekretär« und ein »tajnik« fungiren. Die Meldung erstatte ich nur an Euere Exzellenz und bitte die in Betracht kommenden Stellen hiervon zu verständige«). O tome naročitim aktom izvješten car Franjo Josif. Vidi akt Zajedn. min. fin. br. 967/1914, Pr. B. H. Izvještaj je poslan iz Sarajeva šifrovanim telegramom 18 jula 1914.

vijedali su o ranjenicima. U našem društvu nije se napadalo na Austriju i neki su se smijali, kad su neke novine kao *Mali Žurnal* iznosile da će pobjediti Austriju. Ja sam prije pravoslavnog Uskrsa pisao Grabežu da mi pošlje neke knjige, ili donese, ali on nit' je poslao, nit' je došao u Praču da donese, već mi je poslao jednu dopisnicu, iz koje kaže da će slijediti obavjest o knjigama. Obratio sam se na njega, jer se u svojoj samoći, Prači, nisam znao na koga drugoga obratiti. Kad je prolazio kroz Praču, nisam bio na štaciji, niti sam imao pojma da će on doći. Ja sam opazio Lalićku i njega i oni su išli uporedo. Ja sam ga poznao i viknuo: »Grabež!«, a on se okrenuo i bilo mu je drago. On je kazao da mu oružnici neće da vjeruju da je on Grabež. Ja sam se obratio oružnicima: ako se radi o identičnosti da ja jamčim da je to on. Oružnički stražmeštar je privolio najposle da odsjednu u hotelu, ili da budu kod mene, dok se ne ustanovi ko su. Kancelista je pitao Lalićku kome putuje u Višegrad, a ona je rekla: »Najprije stricu, a kasnije tetku Todoroviću«. Lalićka i Grabež su kod mene spavali. On je bio vrlo umoran i pripovijedao je o atentatu i ja sam razabrao da je on znao sve sitnice. Rekao je da je bio na Latinskoj ćupriji i da je vidio prijestolonasljednika, i da je to vrlo snažan i energičan čovjek. Najedamput se vratio automobil i čula se pucnjava, a prijestoljonasljednik je bio krvav. Nadalje, da je vidio jednoga čovjeka kako ga vode. Nadalje, da je bio u jutro sa Principom, ali nije pripovijedao šta su radili. Ja nisam mogao znati da li je on sa Principom u zdogovoru, jer mi je na pitanje: da li zna što o atentatu, odgovorio da ne zna. Pripovijedao mi je da je Princip u zadnje vrijeme bio vrlo šutljiv. Koliko se mogu sjetiti, bio je Grabež kod sveučilišnog profesora Bože Markovića i ručao. Princip se sam hvalio kako su bile fine jestvine i kako je bilo i lubenica, i koliko se sjećam, da je bio tamo i Dimitrije Mitrinović,[694] koji se sada nalazi u Rimu, te Vladimir Gaćinović, za koga ne znam gdje je. Isto tako ne znam čijom je inicijativom došao Princip u kuću Bože Markovića, da li Mitrinovića ili Gaćinovića,[695] ali prije onoga prvoga. Kad sam bio u Sarajevu o Uskrsu, nisam vidio Principa, dočim sam Grabeža vidio. Nedeljka Čabrinovića doduše poznajem iz viđenja, ali se nisam s njime družio. Sjećam se da sam ga pretprošle godine vidio u Beogradu gdje se družio sa Principom. On je meni bio nesimpatičan. Čabrinović je u Beogradu često išao sa Principom, a Princip se dopisivao sa Vukosavom Čabrinović[696] i to dosta intimno. On je meni pripovijedao kako je to čestita djevojka. Danila Ilića upoznao sam, ne znam da li u Sarajevu ili Beogradu, prije po prilici tri godine u društvu sa učiteljem Stojakovićem,[697] no družio se nisam s njime. Vasu Čubrilovića ne poznajem nikako. Cvjetka Popovića ne poznajem osobno. Čuo

---

[694] Dimitrije Mitrinović, poznati javni radnik i književnik. On se smatrao jednim od tvoraca Prve redakcije opšteg programa za omladinski klub Narodno ujedinjenje, koji su u svom radu upotrebljavale tajne đačke nacionalističke organizacije u Bosni i Hercegovini. Vidi sadržaj toga programa: V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 296 i d.

[695] Vladimir Gaćinović, rodom iz Meke Grude u Hercegovini. Studirao sociološke nauke u Švajcarskoj. U doba Sarajevskog atentata nalazio se u Švajcarskoj. Pred sam atentat su se na njega obratili Princip i Ilić za neko mišljenje. Vidi o tome V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 246 i d. Gaćinovića su austrougarske vlasti smatrale vođom bosanskih revolucionara u emigraciji. Bio je lično poznat sa Principom i Ilićem.

[696] Sestra Nedjeljka Čabrinovića.

[697] Miloš Stojaković, zvani Kojo, učitelj. Bio poznat u omladinskim revolucionarnim krugovima toga vremena. Vidi o njemu: V. Bogićević, *Mlada Bosna* (str. u indeksu imena 481).

sam i za njega kad se vodila veleizdajnička parnica protiv Pjanića. Naknadno mi je pripomenuti, da se Princip družio u Beogradu sa dvojicom emigranata Hrvata, Augustinom Ujevićom i Krešimirom Kovačićem. Ja molim da me se suoči sa Trifkom Grabežom, ako bi on protivno tvrdio. Prvi put kad sam bio u Beogradu, stanovao sam u Bosanskoj ul. br. 1 sa jednim Mačkićom, drugi put u Lominoj ul. br. 47, a prije toga sam stanovao u gostionici *Žirovni venac*. Ne znam kako se zove gazdarica. Znam da je bila udovica. U drugoj sobi stanovali su Princip i Palavestra, dočim je treća bila njezina. Sjećam se da je jedne večeri došao neki Hercegovac, čini mi se zove se Gordić i prenoćio kod Principa. Milan Ciganović nije stanovao u istoj kući, moguće da je prije. Uopće, svi su komite bili otišli u Bugarsko-srpski rat. Ispravljam da nije bio za drugog boravka Srpsko-bugarski rat, nego za trećeg. Položaj toga *Zelenog venca* nisam doduše u stanju nacrtati. On imade 200 metara dužine i 150 m širine. Na njemu se nalaze gostione *Zlatna Moruna*, *Zeleni venac* i *Žirovni venac*. Opetujem da Milana Ciganovića ne poznajem, ali sam čuo da je stari četnik. Nadalje sam čuo da svi četnici imaju bomba, koje dobiju za rat«.

Op. Princip: — Ja imam prigovoriti da se uopće sa Augustom Ujevićem i Krešimirom Kovačićem nikako ne poznajem, niti sa Gaćinovićem, a Mitrinovića poznajem iz viđenja. Niti sam ja bio na ručku kod profesora Bože Markovića. To je mogla biti aluzija na kakav dobar ručak kad smo bili gladni. Da sam s njime bio u konfliktu, to stoji.

Op. Čabrinović: — Mi smo se poznavali malo bolje nego što taj gospodin medicinar priča. Istina je da smo ga ja i Princip nekoliko puta nahranili. Znao je doći češće puta u Zeleni venac, nego što kaže.

Op. Grabež: — Ne odgovara istini da smo ja i učiteljica Lalić rekli da idemo trojici ljudi. Zatim, nema nikakve riječi o Tuzli. Moguće o Vlasenici, jer učiteljica ima tamo brata pa ga je valjda htjela posjetiti. Zatim je istina da mi je pisao kartu.

Pr.: — Dolazi broj 269 a: *Dr. Maks Bernstal*[698] (odustaje se od čitanja). Br. 285 a (285): iskaz *Vuke Jakšića*.

Perovođa čita.

Pr.: — Određujem da se pročita također i zapisnik *Koste Marinkovića*, dnevnik br. 285 a.

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 294-5: *Vojislav Bogićević*.[699]

Perovođa čita.

Pr.: — Br. 321-2: *Kamenko Milošević* (odustaje se). Br. 652: *Dušan Gašić* (odustaje se). Br. 726: *Moric Alkalaj*.

Perovođa čita.

Pr.: — Bio je prijedlog da se pozove *Jovanka Čubrilović*. ali smo zaključili da se nema pozvati. Imaju dva zapisnika: jedan kao svjedokinja, a jedan kao okrivljenica. (Odustaje se). Br. 921-4: *Jovo Jovanović* (čita se).

---

[698] Pravilno: dr. Max Bernstein.

[699] Radi se o piscu ove knjige koji je u času Čabrinovićeva atentata stajao zajedno sa jednim od učesnika atentata Cvjetkom Popovićem na mjestu koje je Popoviću bilo određeno. Popović mu nije rekao svoju namjeru.

Op. Veljko Čubrilović: — Razlog naše svađe nije bilo to što on navađa, nego su popovi između sebe bili zavađeni, jer izgleda da sam ja neki čovjek koji sam ih zavadio.

Pr.: — Br. 922: *Ljubica Jovanović.*

Perovođa čita.

Pr.: — Određujem odmor od 5 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Ustanovljujem, pošto smo čitali zapisnik gospodina Pfoba i liječnički nalaz i mišljenje br. 33 a. Da se čita dalje br. 1051: iskaz *Dragutina Stojanovića.*

Perovođa čita.

Grabež: — Meni je taj čovjek poznat. Sjećam se kad sam htio ići u Bugarski rat, javio sam se kod Zlatnog topa kao dobrovoljac. Taj isti Stojanović, čovjek jedno 26—27 godina, došao je ondje također da se javi. Čim je on došao, pristupio je neki drugi gospodin i kazao je: »Nemojte upisati ovoga čovjeka, ja ću donijeti podrobnija obavještenja«. I on je zadržao toga čovjeka te je on ostao po strani. Mi smo se upisivali i bilo nas je 50—60. Kad je došao ovaj posljednji, kazao je onaj gospodin da je taj čovjek sumnjiv. Na to je ovaj čovjek, valjda da dokaže da nije špijun, izvadio nož i htio da se udari nožem u trbuh. A kazao mu je onaj što je primio gospodina: »Nije to potrebno«, i spomenuo je nekoga koji je metnuo ruku u žeravicu, pa mu se nije vjerovalo. Kaže: »Ja Vas ne mogu primiti«. Onda je on kazao: »Ja ću otići u Skoplje, možda će me tamo primiti«.

Čabrinović: — Nekoliko pojedinosti koje je taj čovjek iznio su netačne. Tako n. pr. da nisu šefovi stranaka one ličnosti koje je on imenovao. Nije istina da u četama komita nije bilo Bosanaca. U svima četama su oni bili, a u četi Voje Tankosića su bili gotovo sami Bosanci, i on se time hvalio. Za atentat nije mogao znati niko do li jedino i samo Ciganović, Tankosić i jedan Tankosićev prijatelj. Niko to drugi nije znao jer da su znali, oni bi prijavili.

Pr.: — Ko je taj prijatelj Tankosićev što ste prije rekli?

Op. Čabrinović: — Jedan bivši oficir, ne znam kako se zove.

Princip: — To je jedan bivši oficir, a znao je i jedan svršeni bogoslov.

Pr.: — Koji je taj bogoslov?

Čabrinović: — Rečeno je. To je Đuro Šarac.

Pr.: — Onda ima još također jedan Turčin?

Čabrinović: — To je valjda Bukovac. Od mene nije znao. Ja koje sam nabrojio, dakle: Ciganović, Tankosić, Bukovac i Đuro Šarac i onda prijatelj Tankosićev. Ako se dokaže da je znao sedmi čovjek u Srbiji, ja dozvoljavam da me raznesete na bajonete. Niko u Bosni nije znao. Kad sam ćutio koji sam tako brbljav, onda su oni pogotovo. Možda da je znao ko u inozemstvu tamo, gdje je on putovao.

Pr.: — Koji to?

Čabrinović: — Taj Tankosićev prijatelj.

Op. Princip: — Milan Pribičević u to vrijeme nikako nije bio u Beogradu.

Branitelj dr. Premužić: — Čim se je bavio taj prijatelj Tankosićev?

Čabrinović: — Ne znam. On je uopće nekakva mistična ličnost.

Dr. Premužić: — Znaš li ti njegovo ime?

Čabrinović: — Ja ne znam.

Princip: — On se zvao Kazimirović i svršio je Duhovnu akademiju u Rusiji.

Dr. Premužić: — Ovo je jedna vrlo važna stvar. Čabrinoviću, ako nisu još drugi znali osim vas šest, treba da doneseš dokaza.

Čabrinović: — To je čista istina; ja ne mogu donijeti dokaze.

Dr. Premužić: — Ko je vama davao upute kako ćete putovati?

Čabrinović: — Ciganović.

Dr. Feldbauer: — Princip, kako veliš za ovoga Kazimirovića?

Princip: — Mislim da se zove Kazimirović, a svršio je Duhovnu akademiju u Rusiji. Pričao mi je za njega Ciganović. On nije htio da se zapopi, a svršio je mislim u Kijevu.

Pr.: — Kako si rekao prije: »Čim je doznao za atentat, odmah je otišao?«

Čabrinović: — Nama je trebao materijal, a nismo imali sredstava. Onda je Ciganović govorio sa Tankosićem, a Tankosić sa nekim drugim i taj je onda otputovao. Poslije kad je opet doputovao, i na nekoliko dana dođe Ciganović i kaže da ćemo dobiti.

Branitelj dr. Perišić: — Je li se zaključivalo da je upravo radi atentata otišao u inozemstvo?

Čabrinović: — Ne znam.

Princip: — Kad je meni govorio Ciganović o tim slobodnim zidarima, onda je kazao da će kazati Voji Tankosiću i tome čovjeku. Ali ja sam ga molio i odvraćao od toga da kazuje i da svako znade. a onda je on kazao da je to čovjek siguran. Ja sam kazao da neću sudjelovati ako ko drugi znade, a on je kazao da je taj čovjek siguran i dobar prijatelj i zove se Kazimirović.

Pr.: — Sad ćemo čitati izveštaj o radu *Sokolskog društva Dušan silni* u Kragujevcu u god. 1912—1913. Tiskano u Kragujevcu god. 1914. To je dnevnik broj 1161 G. R. 1262-14.[700]

Perovođa čita.

Pr.: — Miško Jovanoviću, jesi li razumio?

Jovanović: — Jesam.

Pr.: — Sad znate kakve su težnje ovoga *Sokolskog društva?*

Jovanović: — Slavni sude! Mi s time nemamo nikakvu vezu. Mi imamo naša pravila koja su odobrena od Vlade i obdržavali smo skupštine u prisustvu povjerenika Vlade.

Veljko Čubrilović: — Ja sam radio za svoju kancelariju,[701] a moj je Soko prestao već za vrijeme iznimnih mjera, tako da ga 1913 nije bilo. Mi ne možemo biti odgovorni za to što oni pišu u Srbiji.

Čabrinović: — Imam primijetiti nešto.

---

[700] Rečenica: »To je dnevnik.«, pa do kraja — nedostaje kod M. (475).

[701] Rečenica: »Ja sam radio za svoju kancelariju« — nedostaje kod M. (475). Mjesto »kancelariju« — treba: društvo.

Pr.: — To je štampano i Vi nemate ništa prigovarati.

Čabrinović: — Ja sam bio Soko. Hoću ovo da kažem da je istina da se mi hoćemo što bolje da upoznamo. Fakat je da je Vlada u Bosni zavađala narod. Pozitivno znam da je šef bosanske Vlade Kosta Herman[702] pisao pisma protiv Srbije.

Pr.: — Također da se pročita i jedna tabla. Ovaj sokol »Dušan silni« iz Kragujevca spremio je svima sokolskim društvima tablu, koja se imade popuniti i njemu povratiti.

Naumowicz (čita).

Miško Jovanović: — Slavni sude! Imam ja izjaviti da je naš *Sokol* potčinjen našoj *Župi bosansko-hercegovačkoj*, čije je sjedište u Sarajevu. Ona javno radi i ima odobrena pravila od Vlade i svake godine održava skupštinu. Slavni sude! Mi nismo takovoga pisma dobili.

Državni odvjetnik: — Niste dobili jer je dobio Dr. Pilar na *Hrvatski Sokol*. Molim da se pročita još tude odbor.

Pr. (čita): — Prekidam raspravu do u ponedjeljak u 7 i ¾ prije podne.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 19 X 1914 (PRIJE PODNE)

(PRODUŽENJE DOKAZNOG POSTUPKA)

Pr.: — Čabrinoviću, ono što si ti pripovijedao u subotu za trećeg đaka, koji je znao za atentat, kako se on zove?

Čabrinović: — Ja ne znam kako se zove.

Pr.: — Pripovijedao si točno.

Čabrinović: — Ja ne znam da se on zove Kazimirović. Nije on đak nego je svršio neku akademiju i bio je ugledna ličnost iz Beograda.

Dr. Premužić: — Kako je star?

Čabrinović: — On je Tankosićev drug, te ima 30—40 god.

Pr.: — Šta je bilo s njim?

Čabrinović: — Ja, kad sam rekao Ciganoviću, kad smo govorili: trebalo bi izvršiti atentat i da trebam sredstava, on je kazao da ima nekih ljudi koji bi dali sredstava i da će govoriti s njima. Poslije mi je kazao da je govorio sa Tankosićem i tim drugim koji je također slobodni zidar i kao neki starješina njihov, i taj da je otputovao odmah iza toga u inozemstvo i obašao je čitav kontinenat. Bio je u Pešti i u Francuskoj i u Rusiji.. Ja, kad god sam pitao Ciganovića što je s tom stvari, on je kazao: kad taj dođe. Pričao je tada Ciganović da su slobodni zidari već prije 2 god. osudili na smrt pok. prijestoljonasljednika, ali da nemaju ljudi. Poslije, kad mi je dao brovning i municiju, onda je kazao da je došao taj čovjek sinoć iz Pešte. Znao sam da je on putovao s time u vezi i da je išao u inozemstvo i obdržavao neke konferencije.

Pr.: — Jesu li drugi znali da on također znade, da li je bio Princip tu prisutan?

Čabrinović: — Bio je prisutan više puta.

---

[702] Kosta Hermann. Kosta je od 1881 g. bio tajnik (Regierungssekretär) pri Zem. vladi u Sarajevu. Docnije odjeljni pretstojnik (Sectionchef). Penzionisan 1910 g.

Pr.: — Što je kazao Princip kad je čuo da zna i on?

Čabrinović: — Principu nije bilo drago da svako zna, ali je Ciganović rekao da se ne može bez ovoga.

Pr.: — Da nisu to kakve bajke što ti pripovijedaš?

Op.: — To je čista istina, i sto puta istinitije nego svi Vaši dokumenti o *Narodnoj odbrani.*

Pr.: — Zašto ti to dovodiš odmah u svezu sa *Narodnom odbranom?*

Op.: — Vi ovde čitate. Zna svako iz novina čitajući da postoji špijunaža, da vi špijunirate Srbiju, a Srbija vas. Bio je proces te Jelene,... neki Gavrilović koji je bio špijun austrijski u Srbiji, i koji je sebi pregrizao jezik da ništa ne kaže. Mi nemamo ništa sa *Narodnom odbranom.* Ja bih predložio da Vi to ne čitate. Na spisima što ste ih vi uhvatili, nema imena nas nijednoga. Mi apsolutno nikakve veze nemamo sa *Narodnom odbranom.* Ja znam da je rat između Srbije i Austrije....

Pr.: — Miško Jovanović je također bio kod *Narodne odbrane,* pa valja njemu čitati.

Čabrinović: — Nije on bio povjerenik kod *Narodne odbrane.*

Pr.: — Po čemu znaš?

Op.: — Slušajuć' kako Vi to čitate.

Savjetnik dr. Hoffmann: — Ko je Vama rekao da je dotični više (puta) odlazio u inozemstvo?

Op.: — To mi je rekao Ciganović.

Dr. Premužić: — Jesi li ti govorio s tim čovjekom?

Op.: — Nijesam.

Dr. Premužić: — Zašto?

Op.: — Zato što se nisam poznavao s njime. On nije zalazio u naše društvo. On je najintimnije drugovao sa Tankosićem, Ciganovićem i Đurom Šarcom.

Dr. Premužić: — Je li Đuro Šarac govorio o njemu?

Op.: — Jest, govorio je da nije htio da se zapopi i da je uplivisao na njega da se i on ne zapopi.

Dr. Premužić: — Kako je među svećenstvom primljen taj Kazimirović?

Op.: — Ja ne znam.

Dr. Premužić: — Ja imam ovdje *Hrišćanski Vijesnik* kojemu je taj Kazimirović bio suradnik.

Pr.: — Kako će on biti i slobodni zidar i suradnik *Hrišćanskog Vijesnika?*

Op.: — Slobodni zidari zalaze u sva društva i u svim društvima rade za svoje svrhe.

Dr. Premužić: — Ovdje kaže da je Dr. Radovan Kazimirović suplent.

Op.: — Ja ne znam.

Pr.: — Ustanovljuje se iz *Hrišćanskog Vijesnika,* crkvenobogoslovski list, koji izlazi u Beogradu pod uredništvom doktora Vojislava Janjića. Taj je svezak izdan u aprilu godine 1914, i među saradnicima glavni jest doktor Radovan Kazimirović, suplent. Sadržaj je: *Prva riječ, Dubrovačka vjerska politika. O Njegoševom nacionalizmu,* (?)tva pevanja, *O drugom braku sveštenika, Zaboravljeni Lepid, Druga sveštenička skupština, Naši mladi bogoslovi, Umjetnički pregled, Bibliografija* i *Kritika* i onda *Kronika.*

Dr. Premužić: — Dakle nema ništa vjerskog?

Pr.: — U biografiji i kritici ima *Život i rad mitropolita Petra* od Ilića.

Dr. Premužić: — Neka se čita prva stavka da se vidi kako se piše o vjeri.

Pr.: — Poslije ćemo.

Naumowicz: — Zbog čega Vi sad tek o Kazimiroviću govorite, a istraga i rasprava se tako dugo vodi?

Op.: — Ja nisam mislio uopće da o njemu govorim. Ja nisam pomenuo to njegovo ime nikako, niti znam da li je identičan s time.

Pr.: — Vi ste sami kazali da ste tražili oružje najprije od *Narodne odbrane*, a sada izlazite sa slobodnim zidarima.

Op.: — Ja sam mislio da Vi znate više o slobodnim zidarima. Mene su pitali i oni su govorili da sam se ja tamo hvalio da sam postao slobodni zidar. Ja nisam o tome govorio ništa. Niti sam imao nakane da govorim o tom. Samo to mogu ustvrditi da nemamo nikakve veze sa *Narodnom odbranom*. Znam da je rat između Srbije i Austrije, i za to se ta *Narodna odbrana* poteže.

Dr. Premužić: — Zašto nisi prije govorio o njemu?

Op.: — Ja ga ne poznajem, samo sam slušao o njemu.

Pr.: — Princip, što je to s tim Kazimirovićem?

Princip: — Ja ne znam da li je to dr. Radovan Kazimirović, samo znam da se taj čovjek zvao Kazimirović, da je imao oko 28 god. i da je svršio prije 4 god. Duhovnu akademiju u Rusiji. Pričao mi je Šarac o njemu da je on Šarca odvraćao da se također ne zapopi. Znam da je intiman prijatelj Tankosićev. Znam da je meni Ciganović govorio o slobodnim zidarima. Ja sam kazao da nemam volje da se poznajem s njime i da je smiješno da dolaze drugi ljudi sa strane.

NASTAVAK SASLUŠANJA SVJEDOKA

Pr.: — Onda ćemo preći na preslušavanje svjedoka. Neka dođe *dr. Ivan Pavičić.*

Grabež: — Ja imam nešto prigovoriti pošto su već preslušani svjedoci, osobito koji su mene interesirali. Ticalo se jedne tajne, ticalo se jednog čovjeka koji je imao biti kompromitovan. Ja sam govorio sudiji i rekao sam da sam stajao na onom mjestu. Uz mene je stajao jedan čovjek radi koga sam ja izmislio ono, a ispred mene stajao je neki Švarc sa dvije gospođe i ovaj što je samnom stajao, poklonio se njima i rekao im je da se onaj zove Švarc. Ja sam se bojao da taj ne bi mene prepoznao, osobito kada je sudija govorio da sam svezao bombu, jer bi ova ličnost bila kompromitovana. Kad sam dobio optužnicu i gledao spisak svjedoka i našao sam nekoga Švarca i oko njega možda slučajno dvije gospođe, ja sam se bojao da to nije taj čovjek i da će prepoznati mene kao nepoznata, a poznavao bi onoga drugoga i onda bi onaj bio uhvaćen i nesumnjivo, kad bi bio taj Švarc koji je bio onda, ne bi me bio prepoznao. Pošto sam vidio da taj Švarc nema nikakvu vezu samnom, to sam rekao kako jest. Istina je, što sam prvi put kazao: nisam čekao na Carevoj ćupriji.

Pr.: — Zašto si se bojao da će biti taj kompromitovan?

Op.: — Kad bih kazao što dalje, kazao bi sve. Ja sam tude sebe okrivio. Na tri dana pred atentat ja sam došao u Sarajevo i sastao sam se sa Ilićem. Pitao sam ga kako stvari stoje za atentat, a on mi je kazao da atentat ne treba uopće izvršiti, i govorio je u tom smislu da mi je izgledalo da je protiv

atentata. Zato mu nisam mnogo vjerovao. On je govorio o našim prilikama i nekim nadama na poboljšanje, te ne bi trebalo ubiti prijestolonasljednika i da on ne odgovara za ovo što se događa. Ja sam vidio da je to zbilja akt strašan koga vode srednjoškolci, pa se srednjoškolski i svršio. Mislio sam da treba izvesti kockom, tako da bi pala na jednoga, koji bude. U tom smislu sam govorio Ilićeu, a Ilić kaže da Princip sebi ne da govoriti, da mu je on prestavio sve okolnosti, a Princip da je rekao: »Neka bude potop poslije mene!« Poslije podne kazao je Ilić da će pet njih izvoditi atentat, »a odlučeno je da ti nikako ne izvodiš«. Ja sam pristao. U nedelju došao sam u Sarajevo zato da vidim kako će se izvoditi atentat, i našao sam se, kao što sam naveo sa Ilićem i Čabrinovićem u Vlajnićevoj slastičarni, gdje je Ilić dao Čabrinoviću bombu. Pošao sam kući s njime, da uzmem bombu i revolver jer sam vjerovao da će on biti uhapšen zato, jer je kod njega Princip stanovao. I kad ja odnesem oružje da će tako ostati da Ilić nije znao, što bi bilo kad bi se našao korpus delikti kod njega. On je kazao: »Ja ću doći na Pale pa ćemo ispaliti bombu i ispucati revolver«, a ja sam rekao da to nema smisla. Ja sam uzeo paket i zamotao, i pošto je paket imao nezgodan oblik, namjestio sam bombu onako kako se neće vidjeti. Hoću da kažem da nisam imao namjeru za atentat.

Pr.: — To je treći put što mjenjaš. Ko će vjerovati?

Grabež: — Ja sam kod gospodina sudije iskazao ovako. Naći ćete na kraju iskaza da sam rekao sudiji, da kad sam otišao od Ilića, bio sam uvjeren da atentat neću izvršiti.

Pr.: — Ti si kazao ovako (čita). Dakle nisi tako tumačio kao danas.

Grabež: — To je tako strašna stvar da čovjek prolazi kroz užasne momente da se ne može svega sjetiti.

Pr.: — Ja bih htio znati ko je ta ličnost za koju kažeš da si se bojao da će biti kompromitovana? Princip je govorio da je hodao s jednim đakom i taj nije kompromitovan. To ne znači ništa.

Grabež: — Jer ja ne mogu da kažem odnose ove ličnosti samnom. Ja ne mogu da kažem i neću, jer ja mislim da je dovoljno žrtava i osvete.

Pr.: — Nije to osveta, nego pravda. Ako ona ličnost ne bi bila kriva, ne bi se ni kaznila.

Grabež: — Ona bi bila kažnjena zakonom al ja neću da to bude.

Naumowicz: — Dakle je upletena u atentat?

Op.: — Jest.

Dr. Premužić: — Je li ta ličnost zemaljski činovnik?

Op.: — Ni to neću da kažem.

Pr.: — Prekidam raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Neka dođe (svjedok) dr. *Ivan Pavičić*. (Ulazi, uzima generalija, te svjedok bude zaklet). Izvolite nam pripovijedati što znate.

Sv.: — U nedelju 28 juna ja sam otišao u kancelariju odvjetnika Dimovića, kod koga sam koncepijent. Tu sam stajao sa kolegom dr. Semjanom,[703] te smo čekali kad će proći prijestolonasljednik. Preko puta kancelarije uz električni stup stajao je jedan mladić visok i crno obučen i imao je čini mi se

[703] dr. Mihailo (Mišo) Semjan.

i crni šešir. Uz njega je stajao onaj ludi Moric i niko drugi nije bio ni s lijeva ni s desna. Mi nismo obraćali pažnje ovim ljudima. Kad je došao prvi automobil, nije se ništa čulo, a kad je došao drugi, čuo se neki mali prasak. Kad je došao treći automobil u kojem je bio pok. prijestolonasljednik koji je sjedio prema keju, a s lijeve strane pok. vojvodkinja, vidio sam kako je bačena jedna kutija, jedno 15 cm dugačka, a 5—6 široka i pala je na prijestolonasljednikovo rame, koji ju je rukom odbacio.

Pr.: — Jeste li Vi to vidjeli?

Sv.: — Jesam. Pala je na njegovo rame, a onda se je on sagnuo i bacio je rukom napolje, a kutija je pala pred vrata ulaza u kancelariju te je eksplodirala. Drugo ništa.

Pr.: — Jeste li poznali među ovima onoga što je bacio bombu? (Svjedok poznaje optuženog Čabrinovića, kao onoga koji je bacio bombu.)

Čabrinović: — Ja bih primjetio da se iz te kuće vide stvari nekako drukčije nego što jesu bile. Gospođa Dimović tvrdi da je vidjela i jednoga u fesu. A neki opet tvrde kako prijestolonasljednik nije rukom odbacio.

Pr.: — Neka dođe svjedok *Murat Lojo*. (Ulazi, uzima generalija, svjedok bude zaklet). Što je Vama poznato o atentatu?

Sv.: — Kad je prijestolonasljednik htio doći, ja sam komandiran na kej kod Ćumurije ćuprije da držim da niko ne smije biti na cesti. Kad su se približavali automobili, ja sam nekako pogledao na lijevo i opazio sam 2 čovjeka stojeći. Upravo, kad su bili automobili blizu, jedan od njih metnuo ruku u džep i iz džepa nešto bacio. Izgledalo je nešto bijelo i dva tri put je puknulo. Ja sam poletio tamo i upravo kad sam došao tamo, on je skočio u Miljacku, a onda je eksplodirala bomba. Ja sam poletio za njim i izvukao sablju, a u to su doletili i neki drugi te smo ga uhvatili i odveli u policiju.

Pr.: — Pogledajte koji je to bio od ovih? (Svjedok pokazuje na Čabrinovića).

Neka dođe svjedok *Jozef Mitro*. (Dolazi, uzima generalija, svjedok bude zaklet). Kažite, što je Vama poznato o atentatu?

Sv.: — Na 28 juna ja sam stajao na Ćumuriji, ul. na ćošku jedno 70 m[704] dalje od mjesta gdje se je atentat dogodio. Vidio sam da ide prvi i drugi automobil i onda sam vidio kako Maroši trči. Ja sam mislio da on hoće nešto učiniti, i tada vidim kad je došao treći automobil, jedan koji je stajao kraj željeznog stupa, bacio je nešto, ali što, to nisam vidio. Onaj dotični samo je dalje stajao i jedan drugi kraj njega. Dotični se je na jedamput izgubio. Ja isto potrčim i Maroši u Miljacku, a ja za njim. Kad sam došao u Miljacku nije bio niko drugi nego Maroši i jedan musliman koji je detektiv i jedan policaj, a ja sam bio četvrti. Ja sam ga uhvatio za leđa i tako idemo ovom stranom do parka, a on uvijek gleda na mene. On se otimao, a ja sam mu dao jedan bokser i kazao sam mu: »Zašto ne idete, je li, Vi ste Srbin?« A on kaže: »Jesam, junak Srbin«. Dođemo, kod policije i njega se premetne i ne nađe se ništa nego novine koje su imale natpis *Narod*, a one su bile u ovim trima farbama. Tamo on kaže: »Dajte mi mira, ja ću sve kazati«. Ja ga pitam: »Od

[704] Vjerovatno 7 m. Kod M. (404) također: 70 m.

koga si dobio bombu?« a on kaže: »Od naše udruge«. Ja pitam: »Kakve udruge?«, a on kaže: »To ću kasnije kazati«. Ja ga pitam: »Imaš li drugih kolega?«, a on nije htio kazati.

Pr.: — Znate li još štogod? (Ne znam). Ima li tko što primjetiti?

Cabrinović: — Ako nije niko položio krivu zakletvu, to je ovaj čovjek, za to što mu je čitav iskaz tendenciozan. Nisam ja kazao, da sam junak; ja bih bio glup kad bih to kazao, niti da sam od udruge dobio bombu; onda, nisam se otimao.

Pr.: — Neka dođe svjedok *Karl Marossi* (dolazi, uzima generalija, svjedok bude zaklet). Što znate o stvari?

Sv.: — Ja sam dućan zatvorio prije 10 sati onoga dana kad je bio atentat i onda sam uz'o moga sina i izašao sam na ćošak kod Union-banke gledati kad dođe prijestolonasljednik. Prvi je došao automobil od policije, pa je stajao i išao natrag. Nakon ovoga vremena već se opazilo da dolazi drugi i treći automobil. Onda je ovaj otišao naprijed, i kad je drugi automobil prošao, došao je treći automobil do Mijatove radnje. S druge strane stajale su dvije osobe, jedna je nešto udarila i puknulo je kao šibica i bacila je pod automobil. Ja sam znao odmah da je nekakvo zlo i naletio sam na ovoga što je bacio. Kad sam došao do automobila, bomba je eksplodirala, a ovaj se bacio u Miljacku. Automobil je stajao nekoliko sekundi i kad sam ja vidio da se ništa nije dogodilo u automobilu, skočio sam u Miljacku i vidio sam toga mladića da je legao na leđa. Na to je došao jedan detektiv i htio je da ga ubije. Detektiv je rekao da digne ruku, a on je rekao da ne može. Kad sam skočio i uhvatio ga za desnu ruku i uzeo sam jedan kamen i udario ga u drugu ruku, ako ima revolver da pusti. Na to su došli stražari i vodili smo ga s druge strane napolje. Kad smo došli do Careve džamije, tamo je stajao prijestolonasljednik i cijeli Beglajtung.[705] Mi smo ga onda dalje vodili preko ćuprije otrag od magistrata unutra. Kad smo ga unutra uveli, izašao sam na ulicu i onda je prijestolonasljednik dalje išao i onda sam mu još vikao »Živio!« Kad je išao ovaj automobil, onda su još neka gospoda htjela brzo letiti da dođu do Muzeja. Ja sam htjeo isto letiti pa sam letio dalje da vidim što je sa mojim sinom, je li ranjen, jer sam ga ostavio sama. Kad sam išao dalje preko Careve ćuprije, vidio sam da najedamput automobil leti natrag preko Latinske ćuprije. Odmah sam mislio: opet se moralo nešto dogoditi, za to jer nije bio program da tamo skrene. Počeo sam letiti i kad sam došao tamo, tukli su Principa. Ja sam letio tamo i opet sam uhvatio desnu ruku, pa sam mislio njemu ćemo život spasiti, jer mora nešto da bude. I tako smo ga odvukli u magistrat unutra, onda sam ja išao natrag i našao sam sina zdrava.

Pr.: — Inače ne znate ništa? (Ne znam). Jeste li ozlijeđeni? (Nisam). Ima li ko šta primjetiti?

Princip: — Ja njega nisam vidio.

Cabrinović: — Ja sam jedini skočio dolje, a drugi su svi sašli. Ja nisam ležao na leđima nego na trbuhu.

---

[705] Begleitung — pratnja.

Pr.: — Neka dođe svjedok *Milan Drnić.* (Ulazi, uzima generalija, svjedok biva zaklet). Što je Vama poznato?

Sv.: — Ja sam na 28 pošao sa familijom da vidim svečanost i dolazak prijestolonasljednika. Najprije smo stajali na strani keja kod Šilera, a poslije prvog atentata pomakli smo se i došli kod Šilera na vrata. Tamo je Šiler ponudio mojoj suprugi stolicu da sjedne. Međutim dolazili su automobili jedan za drugim, kad najedamput vidi se da ide automobil u kojem je sjedila Njegova Prejasnost sa suprugom. U tom času dignem šešir da pozdravim i skinem ga i opazim čovjeka niskoga, dubokih očiju i duge kose, gdje drži brovning. U tom momentu sam se pokrio[706] i htio kazati, kad čujem vrisak, ja nisam čuo praska.

Pr.: — Koliko je bio daleko od Vas?

Sv.: — Na jedno 6 koraka.

Pr.: — Niste mogli priskočiti?

Sv.: — Bilo je svijeta između nas. Kad je počela gužva i kad su ga uhvatili i počeli tući, ja opazim nekakvu kutiju, pa sam mislio da to nije bomba i viknem svijetu: »Pazite da ne stanete na bombu!« Međutim je prošlo dosta svijeta. Meni se činilo, kao da su dvije bombe, zato sam i dao jednom stražaru dvije vreće kad je došao u Šilerov dućan iskati da pokrije bombu.

Pr.: — Ima li tko štogod pitati? (Nema). Princip, imaš li što prigovoriti?

Op.: — Nemam ništa.

Pr.: — Neka dolazi *Rajmund Žemva.* (Ulazi, uzima generalija, svjedok biva zaklet). Što Vam je poznato o atentatu, odnosno o osobama?

Sv.: — Ja poznajem jedino Čabrinovića. Ja sam se onaj dan vozio iz Tuzle u Sarajevo kad je on došao. Na 3 juna bio sam u Tuzli i u pola 7 putovao sam natrag u Sarajevo. Čim sam došao u vagon, opazio sam njega. Kako ga nisam vidio 3 godine, rekao sam mu: »Zar i ti ovdje?«, a on je kimnuo glavom. On je pozdravio nekog Lepaviga, a ja sam rekao tome da se ne druži s njime, pošto je on bio isključen iz organizacije. Kad smo došli u Lukavicu,[707] ja sam sjeo u jedan kupej, a i on je sjeo pa me pitao za moga brata s kojim se on poznavao, a ja sam mu rekao da je umro. Pitao me za pojedine osobe i njegove prijatelje i tako smo došli u Doboj. Ja sam u Doboju izašao i večerao. Kad sam došao natrag, na jednoj klupi ležao je jedan civil i jedan policaj, a na jednoj žandar. I ja sam legao na klupu i zaspao. Kad je svanulo, ustali smo svi, i ja sam izišao van i vidio sam da Čabrinović sjedi u drugom kupeju u kom je bilo mnogo svijeta. Ja sam mu rekao: »Što se ti gužvaš, ima mjesta ovamo«, i on je došao ovamo i sjeo. Kad je došao ovamo razgovarali smo se svi s njime. Tako smo došli do pred Sarajevo. Kad smo došli do Čengić vile, pozdravili smo se.

Pr.: — Kad ste govorili s njime, je li pričao o odnošajima u Srbiji?

Sv.: — Jedino mi je kazao da je bio zaposlen u Beogradu. Ja sam čuo da se on u Trstu nalazi, a onda je on kazao da je radio u Zem. tiskari u Beogradu i da ide natrag u Sarajevo.

---

[706] Znači: stavio kapu na glavu.

[707] Mjesto: Lukavica, treba Lukavac (tvorničko naselje blizu Tuzle).

Pr.: — Je li Vam poznato kakva je on bio mišljenja kad je bio u organizaciji?

Sv.: — To je bilo prije 3—4 godine. On je bio naučnik i bio je u šegrtskoj organizaciji, te je bio isključen. Nije se slagao sa taktikom naše stranke, a imao je pik[708] na viđenije ljude u našem pokretu.

Pr.: — Inače kad ste putovali s njime, nije Vam kazivao kakvog je mišljenja?

Sv.: — Nije apsolutno ništa.

Pr.: — Ima li tko štogod primjetiti? (Nema).

Neka dolazi svjedok *Ivan Vila.* (Dolazi, uzima generalija. Svjedok Vila [bude] zaklet). Što Vam je poznato o Čabrinoviću i drugovima koji su ovdje?

Sv.: — Na 2 juna po brzojavu iz Mostara, trebao sam uhapsiti dva đaka Marića i Lalića. Ja sam ih našao kod Katića u 12 sati i doveo sam ih pristavu Trojeru i oni su bili određeni da dođu u večer, a zašto, nemam pojma. Ja sam u veče imao sa Marićem da odem u Tuzlu, a jedan civilni četovođa sa Lalićem u Čapljinu. Ja sam otišao sa Marićem u 10 h i 40 min. u Tuzlu, a onaj je otišao prije. Ja sam došao u Tuzlu i to mi je bilo prvi put da dolazim, te sam predao Marića gos. Mihaliću. Onda sam hodao po varoši i došao sam slučajno u jednu gostionicu. Mislim da joj ime počima sa M.[709] Vidio sam da je to srednja gostionica. Tamo su sjedila dva muslimana kelnera, i ja sam s njima sjeo. Na to je došao Čabrinja[710] iz druge sobe. Pošto ga poznajem, jer mu je otac držao gostionu u koju bih ja dolazio službeno, on mi kaže: »Kako si, ja sam ovdje u Tuzli«. Pitam ga: »Što radite?« Kaže: »Ništa, mogao bih stupiti u štampariju, ali neću«. Pitam ga: »Od čega se izdržavate?«, a on kaže: »Ovo je moja rodica, pa me izdržava«. Pitao me prije kako su mu roditelji i ja sam mu rekao da mu viđam oca i druge, i sve je lijepo. Ja sam ga pitao: »Gdje ste bili?«, a on kaže: »Bio sam u Dalmaciji«, ne znam u kojem mjestu, i »bio sam u Beogradu«. Mene je interesiralo za Beograd, te ga upitam: »Kako je živjeti tamo?«, a on kaže: »Slabo«. Kaže: »Mala plaća, a skupoća velika. Ako čovjek hoće bolje, treba dinar i po, a malo lošije, dinar«. Ja sam ga onda pitao: »Ima li šta ovdje ručati?«, a on je kazao da će biti. Ja sam ručao tamo, a dolazili su i drugi gosti ručati. Kad sam ručao nisam ga više vidio. Onda sam sjeo u 3 sata i 55 min. iz Tuzle u prvi vlak za Doboj i znao sam da ću tamo čekati, pa ću tamo prohodati. Ja nisam vidio da je Čabrinja sjeo u vlak. Ja sam tu večerao i kasnije sam našao Čabrinju u vlaku, a koliko se sjećam, ne znam, je li bio onaj gospodin od *Glasa Slobode* ili nije.

Pr.: — Je li Vama što Čabrinović pripovijedao o odnošajima političkim u Srbiji.

Sv.: — Nije ništa.

Pr.: — Jeste li Vi njemu pripovjedali što zašto ste došli.

Sv.: — Nisam.

Pr.: — On kaže da jeste.

Sv.: — Ja to pobijam.

---

[708] »Imao je pik« — znači da neke ljude nije trpio.

[709] Gostionica Pajka Markovića.

[710] Čabrinovića su zvali i Čabrinja. M. (489) izostavlja to skraćeno prezime i upotrebljava puno.

Pr.: — On je ipak znao kazati.

Sv.: — Moguće, pošto je on stajao sa đacima, ali ja koliko se sjećam, nisam mu kazao.

Pr.: — Ima li ko što primjetiti? (Nema).

Neka dolazi svjedok *Stojan Budisavljević.* (Dolazi, uzima generalija, svjedok biva zaklet). Što Vam je poznato o atentatorima?

Sv.: — Kad sam išao sa pratnjom u Bos. Brod i kad sam se vratio natrag, sastao sam se u Doboju sa Vilom. Ja sam sjedio, a došao je Vila. Došao je i još jedan gospodin s njime i nisam znao koji je, i još dvojica za njima. Na to sam se pozdravio sa Vilom i na to je jedan gospodin došao k meni i pitao me kako stoji sarajevska policija. Ja sam rekao da stoji vrlo dobro. Na to me je Vila udario nogom, kao da mi kaže da šutim. I ja sam šutio. Više ne znam ništa.

Pr.: — Je li to bio Čabrinović?

Sv.: — Jest. To sam saznao blizu Sarajeva. Rekao mi je Vila da je to sin Čabrinje.

Pr.: — Onda ne znate više ništa? Jeste li vidjeli Principa i Grabeža?

Sv.: — Ja sam vidio Čabrinju u vagonu. Principa sam vidio. Mislim da sam ga pitao za ime, ne znam kod koje stanice, a on je kazao da se zove Princip.

Pr.: — Ima li tko štogod pitati? (Nema).

Neka dolazi *Adolf Šerbec.* (Dolazi, uzima generalija). Pošto je pozvan u smislu § 266, to će se naknadno zaključiti o zakletvi. (Prama svjedoku): Vi ćete se poslije po svoj prilici zakleti, zato treba da rečete istinu. Pamtite li dan atentata?

Sv.: — Pamtim.

Pr.: — Gdje ste imali službu?

Sv.: — Za siguranje Konaka.[711] Od crkve sv. Ante do Careve ćuprije na drugoj strani.

Pr.: — Jeste li hodali?

Sv.: — Jesam.

Pr.: — Je li slobodno bilo da stoji kogod na Carevoj ćupriji?

Sv.: — Zabranjen je bio prolaz kroz Carevu ulicu. Kod crkve sv. Ante stajala su dva momka, onda u Carevoj ul., i na drugoj strani, i s keja.

Pr.: — Je li moguće da je tko, baš kad je prošao pok. prijestolonasljednik od Beledije, da je stajao na ćupriji?

Sv.: — Na ćupriji nije niko stajao. To je isključeno.

Pr.: — Do atentata?

Sv.: — Do atentata nije, a poslije, kad se svijet rastrkao, onda moguće.

Pr.: — Grabež, jeste li čuli? (Jesam). Je li to istina?

Grabež: — Ja ne znam je li to istina, ja nemam ništa protiv toga.

Pr.: — Neka dođe drugi svjedok *Mile Ljuština.* (Dolazi, uzima generalija). Hoćete li kazati čistu istinu? (Hoću). Može biti da ćete se poslije zakleti. Gdje ste imali službu na dan atentata?

Sv.: — Ja sam imao na Carevoj ulici, u ćošak ćuprije i Konaka.

---

[711] Rezidencija poglavara zemlje.

Pr.: — Je li bio slobodan prolaz?

Sv.: — Nije preko ćuprije. Samo koje ličnosti od činovništva smo pustili.

Pr.: — Kad je prošao pok. prijestolonasljednik od Beledije gore, je li tko stajao na ćupriji?

Sv.: — Na ćupriji nije niko stajao. Na obali jest. Na ćupriji je potpuno isključeno.

Pr.: — Ima li tko što pitati? (Niko).

Neka dođe treći, *Silvester Grudi.*[712] (Dolazi, uzima generalija). Pamtite li dan atentata? (Pamtim). Gdje ste imali službu?

Sv.: — Ja sam imao službu na keju kod Careve ćuprije.

Pr.: — Kakva je bila Vaša zadaća?

Sv.: — Zatvoriti ćupriju.

Pr.: — Je li smio ko prelaziti?

Sv.: — Nije.

Pr.: — Je li smio ko stajati?

Sv.: — Na ćupriji nije, ćuprija je bila zatvorena.

Pr.: — Je li znate kad je prošao pok. prijestoljonasljednik od Beledije prama ćupriji, je li ko stajao na ćupriji?

Sv.: — Nije niko.

Pr.: — Ima li ko pitati? (Nema).

Neka ulazi *Muharem Hero.* (Ulazi, uzima generalija). Hoćete li kazati čistu istinu? (Hoću). Gdje ste imali službu na dan atentata?

Sv.: — Na ćošku kod Careve ćuprije gdje je ulaz u Konak ulicu.

Pr.: — Jeste li imali kakav nalog, zašto ste stajali?

Sv.: — Tu sam stajao da ne bi niko na cestu silazio, nego da stoji na pločnicima.

Pr.: — Jeste li vidjeli Carevu ćupriju?

Sv.: — Ona je bila prazna. Nije niko smio stajati. Nalog je bio izdat da niko ne smije na ćupriji stajati.

Pr.: — Kad je prošao prijestolonasljednik od Beledije prama ćupriji, jeste li vidjeli da je ko stajao na ćupriji?

Sv.: — Nisam.

Pr.: — Traže li stranke da se svjedoci zakunu? (Stranke odustaju od zakletve svjedoka).

Prekidam raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Sad će se čitati zapisnik svjedoka *Ivana Grčara* br. 1180-1.

Perovođa Sertić (čita).

Pr.: — Ima li tko štogod primijetiti?

Princip: — Ja kažem, da je to jedan brodolomac,[713] da je špijun, da laže i da je nitkov.

Grabež: — Ta špijunčina ima izvjesnu fantaziju. Govori da je došao u *Nacionalističku Omladinu.* Međutim jedan takav nije mogao doći. Govori o

---

[712] M. (492): Silvester Kružić.
[713] M. (493): »un aventurier«.

rušenju željezničkih mostova, tunela i t. d. Međutim su u Srbiji na čistu da to nije moguće i da će se dići po milijuna vojske, pa će odlučiti oružje.

Op. Čabrinović: — Taj pustolov upliće neke ljude kao Svetozara Pribičevića i dr. Orlića među nacionaliste. Međutim, ti su ljudi nama odvratni i sva koalicija, jer znamo da je izrazila saučešće prigodom atentata Dojčićeva.[714]

Pr.: — I Miško Jovanović je izrazio saučešće prigodom atentata na pok. prijestoljonasljednika i suprugu.

Prekidam raspravu na pet minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Kad smo kod ovoga iskaza Ivana Grčara, odmah ćemo pročitati ovjerovljeni prepis iskaza *Rudolfa Hajzlera.*

Čabrinović: — Ja imam još da nastavim.

Pr.: — Sada ne, poslije ćeš govoriti.

Čabrinović: — Onda konstatujem da mi ne date govoriti.

Pr.: — Sada ne, poslije.

Grabež: — Imam i ja nešto o toj stvari.

Pr.: — Sada ne. Neka se čita Dnevnik broj 929 a.

Perovođa (čita).

Pr.: — Ima li ko šta prigovoriti?

Princip: — I to je sa dna života, šta imam prigovoriti?

Pr.: — On govori o nacionalizmu isto kao i ti. Ti si kazao o nacionalizmu (čita).

Princip: — To ja tako mislim, a kako drugi misle, to ne znam. To je moje subjektivno mišljenje.

Pr.: — Jesi li poznavao ovu osobu?

Princip: — Ne tiče me se. Ima zakon.

Čabrinović: — Imam primijetiti ono malo prije koji kaže da je Princip dobio neke hiljade od Pupina iz Amerike. Ja znam da je on gladovao i da sam mu ja često uzajmio za jelo. Veli da je cilj nacionalistima samo atentati, da će se time razrušiti Austrija.

Pr.: — Nije to kazao.

Čabrinović: — On je rekao: da se poduzmu atentati na važna strategiska mjesta. Međutim, ja nisam čuo da je ikada poduzet atentat na tako važna mjesta. Znali smo, ako izvršimo atentat na jednog generala, da će doći drugi. Ovome su atentatu bili motivi osveta. Onda iskaz ovoga prvoga ne slaže se sa iskazom drugoga. Ovaj kaže da mu je kazao da ubije prijestolonasljednika, a onaj kaže generala. Upliće i Nikitu,[715] a ja žalim da nisam neke godine izvršio atentat na njega, kad su htjeli atentat na njega.

Op. Grabež: — Ja sam bio vođa paljanskog *Sokola* i kao takav imam odgovoriti na table. Optužnica se potpuno slaže u tome da je Srbija sva homogena u mržnji prema Austriji. Ne može da se složi s time, kako dolazi jedan kragujevački *Soko* da šalje izvještaj i to *Sokolu* u Bosni. Ja tumačim to ovako,

[714] Na dan 18 avgusta 1913 g. (rođendan austrougarskog cara Franje Josifa) izvršio je na komesara Hrvatske dra Ivu baruna Skerletza atentat Stjepan Dojčić. Skerlec je imenovan banom usljed sporazuma sa Srpsko-hrvatskom Koalicijom.

[715] Austrougarski krugovi i štampa, zvali su crnogorskog kralja Nikolu pogrdnim imenom Nikita.

da je kragujevački *Soko* centar svega sokolstva, jer izgleda mi, prema ovom izvještaju, da je prvi u tehničkom pogledu i svakom drugom, i da je kao takav, koji je podložen centrali i poslao izvještaje protiv odredaba u monarhiji za koje nije znao. Znači, da se može optužiti samo policija koja je dozvolila da to prođe. Ja hoću da navedem da se ima subjekt kazniti. Hercen je pokrenuo u Engleskoj list »Kolokol« i slao je spise u Rusiju kojima se bune revolucionari na revolucionarna djela. Tako je poslao spis kojim se sva podzemna Rusija poziva na atentate. Pod tim utiskom jedan je radnik i izveo atentat na nekoga guvernera. Kad su ga uhvatili, kazao im je svoje ideje, i on je pokazao tu knjigu Hercenovu, i što je sud kazao? Upitao je od koga si dobio? A on je kazao od koga. Vidjelo se da je prošlo željeznicama, i bili su stavljeni pred sud svi, preko kojih je prošlo. Optužnica, po kojoj izgleda da u Srbiji ne može biti drukčije nego mržnja prema Austriji, nikako ne može znati, od kuda te table dolaze u Bosnu i Hercegovinu. Ja držim, da je glupost pomisliti da vojnici srpski .....

Pr.: — To spada u pledoaje. Vi ovde imate samo činjenice navesti.

Grabež: — Imam činjenice. Ovdje se direktno kaže u toj tabli, da se ima označiti broj muških i ženskih članova, a to je vrlo važno, jer valjda žene neće ići u komite. (Glasovi: Bile su!).

Pr.: — Sada je dosta. Neka se čita dnevnik broj 929-2 d.

Perovođa Rašić (čita).

Pr.: — Ima li ko što primjetiti? (Nema). Neka se čita dnevnik broj 929-2 c.

Perovođa Sertić (čita).

Pr.: — Ima li ko što primjetiti?

Čabrinović: — To su ljudi sa dna života.

Pr.: — Iz ovoga spisa još ustanovljujem da se nalazi ovdje pismo na gosp. Ivana Grčara. (Čita): »Uredništvo *Srpske riječi*. Poštovani gospodine, inžinjer Jeričević daje Vam odjelo; on stanuje u Kulovićevoj ul. br. 12-2. Pošljite dječka tamo. Sa poštovanjem Stjepo Kobasica.« Onda ima karta Milivoja Stambuka sa adresom, onda ima pismo (čita): »Štovani gospodine, nemoguće mi je bilo što sakupiti jer je naš svijet zbilja iscrpljen. Da Vam ipak nešto pomognem, šaljem Vam ovu malenkost. Sa poštovanjem L. P.«

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 19 X 1914 G. U 3 SATA POSLIJE PODNE

(NASTAVAK DOKAZNOG POSTUPKA)

Predsj.: — Grabež, kaži nam još jedanput kako je bilo kod Beledije? Koji gospodin Švarc te vidio?

Grabež: — To je opet mistifikacija.

Pr.: — Po zakonu ovakovo zavedenje suda u bludnju u svrhu da se otežava rasprava, smatra se otežavajućom okolnosti i ta ima izraz u kazni.

Opt.: — 20 godina ću svakako dobiti.

Pr.: — U koju si svrhu to učinio?

Opt.: — Velikom vještinom doveo sam Vas na Carevu ćupriju, tako sam Vas isto velikom vještinom doveo natrag do Beledije.

Pr.: — Ti imaš pravo da se braniš kako hoćeš. Mi ćemo kontrolirati tvoje riječi. Dakle ono što si u jutro kazao, nije istina.

Prelazi se na čitanje spisa

Pr.: — Određujem po § 266 k. p. 3 alin. da se pročita iz kaznenih spisa spis proti *Jove Jagličića* radi zločina uhođenja, glavni registar 503 iz god. 1913. Ovaj spis nije predložen da se čita, nu budući da se spis, iskaz Jove Jagličića preslušanog kao svjedoka, odnosi na ovaj spis, to treba da se čita.

Iz spisa proizlazi da je Jovo Jagličić preslušan u Foči poput osumnjičenog. Kad se godine 1910 vratio iz Amerike, bio je kod oca u birtiji. Petra Klarića poznaje 5—6 godina. Jednom ga je pozvao na sudu k sebi i rekao mu da u Srbiji ima društvo koje se zove *Narodna odbrana*. U to društvo treba da se organizuje dosta ljudi, a ima ih već puno u Bosni i Hercegovini. Među tima su neki u vojsci. Svrha je toga društva da se javi: koliko ima vojske, topova i t. d. Postoji tajno pismo. Kad sam ga pitao neka mi kaže koga od tih ljudi, spomenuo mi je Vasilija Grđića. Istom prilikom rekao mi je da Manojlović ima zgodnih momaka, a na granici Srbije da ima municije za slučaj, ako bukne rat između Austrije i Srbije, da će se podijeliti ovim momcima. U organizaciju *Narodne odbrane* stupio je Milan Popadić. Grđić je kazao da najgore stoje stvari za Kalinovik. Klarić je pričao da se u Banji Koviljači sastao sa jednim srpskim majorom, čini mu se Todorovićem i taj ga je učio paliti bombe za slučaj, ako bi došlo do čega da znade i da može i druge učiti. Nadalje je Klarić pričao da ima seljaka koji su upućeni da za slučaj rata prerežu telefonske žice. Član *Narodne odbrane* jest i Savić koji služi kod 10 bosanske kompanije u Sarajevu. Klarić je rekao: »Bićemo sretni ako Srbija dobije Bosnu i Hercegovinu«.

Klarić mu je kazao da je dobio pismo od Pešuta u kojem ovaj traži da se javi u vojsci. Dvanaestog oktobra 1912 došao je k njemu u gostionicu Petar Klarić obučen u hercegovačko ruho, kazao je da ide u Crnu Goru i pozvao i mene. Budući da sam ja imao sakatu ruku, odbio sam taj poziv. Nekako u isto vrijeme pripovijedao mi je Klarić, da je (na) proslavi *Prosvjete* u Sarajevu bilo članova *Narodne odbrane* iz Srbije, a među njima bio je jedan major.

U Kalinoviku pročulo se kad su Klarić i nekoliko drugova njegovih pobjegli. Nadalje da je pobjegao i neki natporučnik u Crnu Goru za koga je čuo da je brat crnogorskog vladike.

Koncem februara 1913 došao je k njemu vojnik Hindrak pa ga pitao, koliko ima do granice, a on mu je kazao da ima 4 sata. Popadić je pričao, da u Sarajevu ima silna vojska i da u Foči ima 5—6 ljudi koji će uteći preko granice. U Sarajevo imale su doći bombe u formi sapuna kako je doznao od Vasilija Grđića. Saznao sam da je starija lozinka *Narodne odbrane* bila *Stojan Kovačević*, a novija da je *Avala*.

(Ovaj je spis čitan do 24 arka, a onda državni odvjetnik odustaje od daljnjeg čitanja.)

Pretsj.: — Sada se ima čitati drugi zapisnik od 12 augusta ove godine, kad je Jovo Jagličić preslušan kao svjedok. I tu on izričito iskazuje da se više ne sjeća šta su mu Klarić i Popadić o *Narodnoj odbrani* pričali, jer su već prošle 2 godine, ali sve što je pred sucem govorio, a tiče se Klarića i Popadića, u koliko nije svoj iskaz opozvao, stoji.

Što je proti Popadiću prvi put iskazao, to je izmislio, samo da mu se osveti što mu nije htio dati svast za ženu.

Čita se dnevnik broj 1016-2, iz kojeg proizlazi da je Klarić govorio o *Narodnoj odbrani*, rekavši da u Beogradu postoji društvo *Narodna odbrana* koje izdaje novine i pozvao svjedoka da bude član.

(Iz ovog se spisa čita samo ono što se odnosi na *Narodnu odbranu*).

Predsj.: — Po predlogu, imao bi se čitati ovdje i sadržaj njegova memoranduma i iskaz Ivana Grčara pred Vojničkim sudom i još neke političke prijave u Zagrebu.

Drž. odvjet.: — Odustajem od čitanja ostalih spisa u dnevniku broj 929, osim onih koji su već pročitani.

Na to pristaju i branitelji.

Pretsj.: — Ustanovljujem iz spisa proti Jove Jagličića (503, osudom ovoga suda u Sarajevu od 1 oktobra 1913 br. 6036 da je osuđen radi zločina uhođenja iz § 128 k. z. te zločinstva zavedenja da se prekrši zakletvom utvrđena obveza za vojničku službu iz § 136 i Rade Milošević radi zločina što je propustio ovo zapriječiti, što to nije prijavio iz § 130 k. z.:

prvi na 9 mjeseci tamnice, a drugi na 5 mjeseci tamnice;

da je rješitbom Vrhovnog suda u Sarajevu od 22 novembra 1913 broj 2020 ništovna žaoba Jove Jagličića zabačena proti ovoj osudi, a usljed priziva Državnog ovdjetništva kazna Jovi Jagličiću povišena na dvije godine teške tamnice, a Radi Miloševiću na tamnicu od 8 mjeseci.

Drž. odv.: — Predlažem da se dobavi preslušni zapisnik *dra. Ive Pilara* iz spisa Sokola. Ovim ću spisom dokazati da je u Tuzlu došlo kragujevačko izvješće mjesto na Srpski, na Hrvatski sokol.

Drugi predlog: da se dobavi osuda izrečena proti *Rinde Radulovića* radi zločina iz § 142; naime Rinda Radulović[715] bio je u Prosvjeti tajnik, pa je izdao kalendar. Taj je kalendar zaplijenjen, a on je osuđen zbog kalendara na 4 mjeseca teške tamnice. To će mi služiti za dokaz da su ne samo *Sokol*, nego i druga društva, *Prosvjeta* koja ne ulazi u nikakvu politiku, radili na političkom polju.

Dr. Premužić: — Ja se protivim predlogu glede pročitanja zapisnika u preslušanju dra. Ive Pilara na okolnost da (je) kragujevački Sokol razaslao po Bosni arak. Jer s razloga, da je kragujevački *Sokol* htio navući bosanska sokolska društva u kakvo uhođenje ili veleizdajničku stvar, iz toga ne slijedi da su bosanski Sokoli bili veleizdajnici, odnosno da su se bavili veleizdajničkim stvarima. Ovaj predlog pošto je suvišan, irelevantan, neće dokazati ništa pozitivno. Jedino može to dokazati da Miško Jovanović koji je bio predsjednik *Sokola*, nije za to znao, te mu se prema tomu ne može upisati u grijeh kako to hoće gosp. državni odvjetnik.

Glede drugog predloga, koji se tiče Rinde Radulovića, ne protivim se i to s razloga da se vidi, s kakvom štampom su se odgajali svi okrivljeni koji ovdje sjede.

Dr. Zistler: — Isto tako i ja sam protivan čitanju onih dokaza koje (je) gosp. državni odvjetnik ponudio, jer ja to smatram irelevantnim za riješenje ovog konkretnog slučaja. Ovi predlozi nemaju saveza za činima koji se u optužnici inkriminiraju. U optužnici inkriminira se atentat i svi čini koji su sa atentatom u neposrednom savezu, dok sva ostala djela u dispozitivnom djelu, ne navode ni ono, što se ovih dana tečajem rasprave čitalo. Ja se tomu protivim, jer današnja rasprava ima se ograničiti na atentat, a ostalo spominjano u obrazloženju kao pojave nijesu fakta. Ne samo da to nijesu fakta na koje se proteže optužnica, nego to nijesu fakta koja su u savezu s onim činom na kojima se osniva veleizdaja. To su općenite veleizdajničke pojave koje se ne mogu dokazati, a i kad bi se dokazale, ipak ne bi bile u stanju dokazati krivnju optuženika, jer te činjenice ne stoje u savezu s onim što se optuženima imputira u grijeh. Ja se provođenju ovih dokaza protivim i smatram ih suvišnim.

Drž. odv.: — Gospodin branitelj posve je krivo shvatio optužnicu. U optužnici inkriminira se čin, a iznosi se također i kvalifikacija čina, a ta je veleizdaja. U optužnici se tvrdi da taj atentat nije prosto umorstvo, nego dio čina propagande velikosrpske i za to veleizdaja. Moja je dužnost dokazati da postoji veleizdaja, da postoji velikosrpska propaganda, a taj atentat je čin te propagande. Stoga molim da se mojim predlozima dade mjesta.

Poslije vijećanja

Prets.: — Okružni sud obnašao je odbiti predlog državnog odvjetnika da se dobavi zapisnik dra. Ivana Pilara, jer okolnost, da li je zaista godine 1914 kragujevačko izvješće stiglo na Ivana Pilara, nije za ovu stvar od važnosti, dočim je udovoljio predlogu državnog odvjetnika da se pročita osuda proti Rinde Radulovića radi zločina iz § 142 k. z. Ta će se osuda dobaviti i pročitati.

Čita se zapisnik *Svetozara Miljanića* dnevnik broj 328.

Iz toga zapisnika proizlazi da je Svetozar Miljanić bio preslušan u Sarajevu 16 juna 1914 poput svjedoka. Drugog maja ove godine stigao je iz Beča u Beograd da traži mjesto i otsjeo u »Žirovnom vijencu«. Svake večeri oko 7 sati vidio je onđe za jednim stolom 10 do 15 mladića, za koje nije znao tko su i što su. Jedanput je jedan od njih izvadio iz džepa sliku prestolonasljednika, koju su jedan drugomu dodavali, a jedan je rekao: »Tikva je dozrela. Pokazali smo Turcima, Bugarskoj, pa ćemo pokazati i Švabi«.

Jedan od onih mladića ponudio mu je privatan stan u blizini *Žirovnog vijenca*. On mu je kazao da je s njim prije stanovao jedan drug koji je otputovao u Sarajevo. U istoj kući bili su na stanu još 5 mladića koje sam upoznao kao one koji su sjedili kod *Žirovnog vijenca*. Ovdje su se sastajali i k njima je dolazio jedan visoki gospodin od 45 godina. Kad sam pitao: »Ko je taj gospodin«, onda su mi kazali da je to njihov prijatelj i da dolazi radi važne stvari koju treba u potonjim danima izraditi. Kad sam jednom na ulici zapitao, kad je prolazio taj stasiti gospodin: ko je on, rekli su mi, da je šef detektiva. Četvrtog juna ove god. svih je mladića u jedanput nestalo. Pošto su ovi mla-

diči govorili bosanskim dialektom, sudio sam da su iz Bosne i Hercegovine. Nakon predočenja slika odgovara, da je samo onoga upoznao sa velikom kosom, za koga su mu rekli da je popovski sin. To je slika Trifka Grabeža.

Pr.: — Ustanovljeno je iz spisa da je ovaj svjedok, koji je bio propisno zaprisegnut, umro 20 jula, 4 ili 5 dana nakon preslušanja.[716]

Grabež: — To nije istina. Ja se nikada nijesam sastajao s mnogo ljudi. Sve moje društvo bili su Princip i Čabrinović.

Pr.: — Sada će se čitati memorandum istoga svjedoka Svetozara Miljanića, u kojem se uglavnom, ali pobliže govori o onomu, što je svjedok iskazivao u preslušanju. Taj je ekspoze pisan njemačkim jezikom.

Princip: — Od nas nijedan nije pio alkohola. Ja sam počeo piti istom kako sam stigao u Sarajevo. Sastajali se nijesmo više od nas trojice. Nijedan od nas nije stanovao u Brankovoj ulici. To što je kazao da je vidio sliku prestolonasljednika, to se nas ne tiče jer mi je nijesmo imali. Taj uopće laže.

Pr.: — To, što on ovdje pripovjeda, ne može se odnositi na vas, jer je to bilo 8 juna, a Vi ste ostavili Beograd na Spasovdan, 28 maja po novom.

Princip: — Meni je sudac istražitelj rekao da je u bolnici umro jedan špijun kojega su u Beogradu isprebijali.

Čabrinović: — Meni je rekao sudac istražitelj da su ljudi u Beogradu znali da spremamo atentat, ali su bili prepriječeni da to jave. Za onaj stan kraj *Žirovnog vijenca* moram primijetiti da su onamo zalazili gospoda i gospođe, uopće to je bilo nešto nemoralno.

Čita se iskaz broj 214, svjedoka *Hakije Mujagića* tipografa koji je preslušan 2 jula poput svjedoka. Iskazuje da poznaje Nedjeljka Čabrinovića.

Čita se zapisnik 215, *Julija Varesko* koji iskazuje za Čabrinovića da je u zadnje vrijeme postao vrlo lijen i da je u tiskari došao u konflikt sa radnicima radi velikosrpstva.

Čabrinović: — Izjavljujem da nije istina da sam u poslu bio lijen.

Drž. odv. odriče se da se čita zapisnik 225-5 *Rose Hoffmann* i 226-4 *Milka Papučića* preslušanoga 28 jula 1914. Nadalje zapisnik broj 227 *Bele Kacvinskog* i br. 228 dra. *Juraja Šuteja.*

Čita se uredovna opomena br. 236, iz koje proizilazi da je Vaso Čubrilović naveo, da je nakon atentata dao Ivi Kranjčeviću bombu i revolver. Kranjčević priznaje da ih je nakon atentata bacio u Miljacku ali se nijesu mogli pronaći.

Drž. odv.: — Dosta je. Da se čitaju spisi u stvari *Ljeposave Matić* 250-5, 250-A 10, 11, 12, 14, 15. Nadalje spis 157-2, 3, dra. *Franje Lalića* i *Vilme Šute.*

Čita se zapisnik 258-2 *Ljuboja Babića* učiteljskog pripravnika koji iskazuje da poznaje Ivu Kranjčevića i Cvjetka Popovića. Kranjčević mu se pričinio dosta divlje i neobuzdane prirode, a Popović kao čovjek povučen. O kakvim revolucionarnim osnovama nije s njima razgovarao. S Popovićem je bio na dan atentata zajedno, a s Kranjčevićem drugi dan iza atentata. Misli da je Popović poznavao Danila Ilića iz Preparandije i iz Pobratimstva.[717]

Čita se zapisnik broj 258-3 *Makse Adalbergera* mehaničara kod Bos. herc. željeznica koji pripovijeda da je s Kranjčevićem jednom razgovarao o socija-

---

[716] Radi se o svjedoku Svetozaru Miljaniću, o kome postoji cio dosije u Drž. arhivu NR BiH, a koji je kao povjerljiva ličnost austrougarske uprave izgleda bio najmljen da lažno svjedoči i optužuje srpske zvanične krugove.

[717] Ovdje se misli na lokal društva Pobratimstva, koji je bio sastajalište školske omladine.

lizmu i da mu je Kranjčević tom prilikom kazao da socijalizam treba da ima nacionalnu podlogu. Dva dana iza atentata sastao sam se s Kranjčevićem kojom zgodom čuo je pripovjedati o komitama.

Drž. odv. odustaje da se čita spis 282-1, 3 *Adolfine Strutinski.*

Čita se spis 388-14 a *Vladimira Milića,* sina Lazarova preslušanoga kod Okružnog suda 25 jula 1914 poput svjedoka. Oko 3 oktobra 1912 prije proglašenja rata, otišao je u Srbiju u Beograd da se prijavi kao dobrovoljac. Pošto ga nijesu primili kod 7 pukovnije, otišao je *Narodnoj odbrani.* Narodna odbrana je civilna uredba.[718] Iz početka ga nijesu htjeli primiti te su ga uputili kasnije na telefonsko-telegrafski odjel. Slučajno je saznao da je jedan dio dobrovoljaca otišao na Prištinu. On se prijavio, dobio opanke, pušku i bajonet i otišao s njima. S njima je bio i neki Stevo Sarajlija. Kad je obolio, vratio se u Beograd. Tu je dobio od svog strica izrezak iz *Sarajevskog Lista* u kojem se veli, da oni, koji su prešli u Srbiju da služe kao dobrovoljci, ne smiju se vratiti, to jest, da će biti kažnjeni.

Za vrijeme dok je bio kod dobrovoljačke čete, bilo mu je određeno da u nekim arnautskim selima pokupi oružje i preda komandi. Za komite kaže da su to dobrovoljne čete koje su regrutovane iz onih komita koji su prije 9 godina ustrojeni bili, a imali su svrhu da uhode neprijatelja, da čarkaju i da neprijatelju zađu iza leđa. Dobivali su i bombe. U njegovoj četi bilo je 4 Srijemca i 1 Dalmatinac.

Čita se spis 388-16 a. *Dragoljuba Kesića* koji je preslušan 31 jula poput svjedoka. Taj je godine 1906 prešao u Srbiju, gdje je bio do 1909 kao sluga. Godine 1910 pošao je opet u Beograd na Sveslovenski novinarski kongres. Godine 1911 održavao se u Kragujevcu antialkoholistički kongres na kojem je bilo oko 300 Bosanaca. Za Beograd kaže da je pun Bosanaca.

Svršetak u 6 sati

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 19 X 1914 (PRIJE PODNE)

(PRODUŽENJE DOKAZNOG POSTUPKA)

Pr.: — Neka se čita iz br. 1085 uvod u prvi dio brošure *Narodna odbrana.*[719] To je akt A 48-a.

Perovođa Sertić čita.

Pr.: — Onda u drugom dijelu imade opet pojedino sve sistematski kako se radi. To ćemo poslije čitati. Prekidam raspravu na 10 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Ustanovljujem iz članka 23 pravila organizacije *Narodna odbrana* ovo: (čita). Molim sada dnevnik broj prvi iz 8 sveske. Neka se čita ujedno i spis 27 god. 1912, Okružnog suda u Sarajevu od 23 maja broj 2952. (Čita). Ima li tko od optuženika što primjetiti? (Nema). *Čabrinoviću,* ti si kazao da je *Narodna odbrana* samo jedno kulturno društvo. Jesi li čuo sada?

[718] Ustanova — organizacija.
[719] Štampana u Beogradu 1911 u štampariji Davidović.

Čabrinović: — Ja znam što sam kazao. Ja sam kazao, da je *Narodna odbrana* prosvjetno i kulturno društvo, ali sam kazao da ima zadatak i političko jedinstvo. U ostalom, ja od Vidovdana nisam čitao ovakve lektire, pa sam Vam vrlo zahvalan. Ovo me bodri i krijepi, ali ja konstatujem da ovo nema nikakve veze s nama.

Grabež: — Po ovom štatutu izgleda da je uperena protiv Monarhije, ali drugi program koji su (sa)stavili, izgleda da je čisto kulturan.

Pr.: — A jesi li čuo da govori o borbi protiv neprijatelju?

Grabež: — Ali ne kaže topovima ili puškama.

Pr.: — Jest, kaže izričito da će se podići krvavi barjak. Miško Jovanoviću, Vi ste bili povjerenik *Narodne odbrane*, a čuli ste sada ovo.

Miško Jovanović: — Čuo sam sada prvi put.

Pr.: — Nije Vam bilo poznato?

Op.: — Nije.

Pr.: — Vi ste mislili da se radi?

Op.: — O kulturnim stvarima.

Pr.: — Imali su povjerenje u Vas da su Vas imenovali za povjerenika, dakle Vi ste mislili da je to kulturno?

Op.: — Jest, kulturno.

Pr.: — Dakle, sada razumijete o čemu se radi?

Op.: — Sad čujem prvi put.

Pr.: — Koji je Vama utisak napravio sada što ste čuli, je li kulturno ili ima drugi cilj?

Op.: — Ja koliko shvaćam za mene ima vrijednost samo kulturne stvari.

Pr. — Po Vašem shvaćanju, koja je tendencija *Narodne odbrane*, po ovome što smo čitali?

Op.: — Kulturna.

Pr.: — Jeste li poznavali prije ovaj cilj što se sada čitalo?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Veljko Čubrilović, šta imate Vi reći?

Veljko Čubrilović: — Meni je bio poznat rad *Narodne odbrane* u onom smislu u kom sam izjavio u istrazi. Božo Milanović, kad me upozorio, nije me upozorio na političku svrhu. Danas slušajući, vidim da je ta *Odbrana* stajala na stanovištu koje znači: prosvjetom slobodi. Kad bude narod kulturan i prosvjetno zreo, onda će kao konzekvencija toga biti političko ujedinjenje. Prema tome: najprije kulturno ujedinjenje, a poslije toga može biti političko. Danas mi je potpuno jasno kakve je ciljeve imala *Narodna odbrana*.

Pr.: — Dakle kakve je imala?

Op.: — Ja sam rekao u prvom redu da podigne prosvjetno i kulturno, a kao konzekvencija toga je političko ujedinjenje. Nadalje mi nije Boža Milanović saopćio da *Narodna odbrana* ima cilj sijati mržnju protiv Austro-Ugarske Monarhije.

Pr.: — Brošura *Narodne odbrane* je iznijela da je razvijanje kulturno i fizičko samo sredstvo, i kaže da je Austro-Ugarska Monarhija najjači neprijatelj Srbije i da Srbija treba uzeti Bosnu. Osim toga u uvodu kaže izričito, *Narodna odbrana* da ima još drugih sredstava na drugom polju, o kojem ne može ništa kazati.

Veljko Čubrilović: — Ja shvaćam to ovako: ova je brošura pisana više za Srbiju i oni za sebe smiju pisati kako hoće. Možda zbog toga što je Božo Milanović znao da ja ne spadam u srpski teritorij, nije mi razložio cilj i zadatak *Narodne odbrane.*

Pr.: — Vi ste imali tajnu vezu. Vi ste kazali da ste mu zadali riječ i da ste morali održavati riječ?

Op.: — Ja ću sebe da branim onako kako je istina i koliko mogu. Moja cijela veza sa Božom Milanovićem ne treba se drukčije shvatiti, nego onako kako sam ja kazao: da se sastojala u jednom poznanstvu. Da sam imao u kakvom drugom smjeru s njime vezu, da sam znao za revolucionarni rad *Narodne odbrane* i da sam vršio špijunsku ulogu za *Narodnu odbranu*, ja ne bih bio toliko naivan da priznam tu vezu. Ja bih to zatajio. Mene nije niko mogao natjerati da je ja priznam. Mogao sam hiljadu načina izmisliti da slažem i drukčije kažem. Da sam znao da će do ovoga dovesti, ne bi tu vezu kazao.

Dr. Premužić: — Miško Jovanoviću, recite, da ste znali za ovo sve, bi li htjeli biti povjerenik *Narodne odbrane?*

Op.: — Ne bih, ne daj Bože! Da sam poznavao ovo sve, ne bih bio povjerenik te *Narodne odbrane.*

Dr. Premužić: — Recite, u čemu se sastojalo to povjereništvo?

Op.: — Ja sam rekao. Kada sam bio u junu mjesecu, donio sam nekoliko brošurica. Rekli su mi da će doći Živojin Dačić da drži predavanje. Pošto nije došao za *Prosvjetine* proslave, to je onda otpalo. Poslije je došao rat i onda su bili ljudi zaposleni na ratištu.

Pr.: — Kakve ste brošure imali?

Op.: — Nešto o Bosni, da su Srbi i Hrvati jedan narod i da su i muslimani Srbi. Onda u avgustu mjesecu dobio sam nekoliko brošura o koleri. U to vrijeme je upravo bila kolera. A u decembru i januaru dobio sam *O tuberkulozi* od Miloša Popovića. To je bio cjeli moj rad za *Narodnu odbranu* kao povjerenika.

Dr. Premužić: — Dakle da ste znali, Vi ne bi bili povjerenik *Narodne Odbrane*, kako ste rekli?

Op.: — Ne bih.

Pr.: — Sad da čitamo C. 35-13: *Džepna knjiga o austrougarskoj vojsci.*

Državni odvjetnik: — Ja bih predložio da se ovdje čitaju samo zaključci, ne sve o vojsci. Zaključci kod svakog poglavlja.

Pr.: — Dakle iz ove knjige čitaju se samo zaključci i uvod. Zaključci do 47 strane.

Perovođa Sertić čita.

Pr.: — Ima li ko primjetiti što?

Op. Čabrinović: — Da se to nas ne tiče.

Pr.: — Izvolite čitati broj 2 sv. 8 od 11—13, samo zaključke, ako je sporazuman državni odvjetnik. (Jest).

Perovođa čita.

Pr.: — Ustanovljuje se iz osude Okružnog Suda u Sarajevu br. 1562 iz god. 1913 od 27 marta 1913, da je tiskopis brošure *Hrvati u borbi za Slobodu*

proglašen propalim.[720] (Čita). Sad ustanovljujem iz drugog primerka *Narodne odbrane*, da je ta brošura tiskana u Beogradu god. 1911 kod nove štamparije Davidovića, Dečanska ul. br. 14.

Dr. odv.: — Da se pita sada o nacionalistima.

Pr.: — Cvjetko Popović, jeste li čuli što smo čitali?

Op.: — Jesam.

Pr.: — Odgovara li to Vašem mišljenju?

Op.: — Ne odgovara. Ovo nema samnom nikakve veze.

Pr.: — Da li one težnje koje su označene, jeste li Vi imali ovakove?

Op.: — Nisam.

Dr. odv.: — Jedan egzemplar našao se u njega.

Op.: — Prije godine 1912 jest se našao.

Dr. odv.: — Ja sam pitao da li se našao godine 1912 jedan egzemplar u Vas?

Op.: — Jest.

Pr.: — Vaso Čubriloviću, je li to odgovara Vašem mišljenju?

Op.: — Mojim mislima to odgovara, jer je to jedini Hrvat što sam čue da pošteno govori.

Pr.: — Lazar Đukić?

Op.: — Ja prvi put čujem za ovu knjigu.

Pr.: — Je li ovo težnja Vaša i misli?

Op.: — Poznate su mi ove misli, ali nisu bile moje.

Pr.: — Kranjčević, jesu li to Vaše misli?

Op.: — To nije. Koliko sam ja upoznao nacionaliste, te misli nisu bile.

Pr.: — Dakle takove nisu bile?

Op.: — Nisu.

Pr.: — A Perin?

Perin: — Ja sam nacionalista, ali ovo ne odgovara mome mišljenju.

Pr.: — Kalember?

Op.: — Ja sam prije izjavio da ne znam o nacionalizmu ništa. Meni je Perin slučajno rekao: »Budi nacionalista«, i ja sam rekao da hoću.

Pr.: — Zagorac, šta Vi kažete?

Op.: — To ne odgovara mome mišljenju. Ja sam naveo u iskazu.

Pr.: — Da pitam Principa, Grabeža i Čabrinovića.

Princip: — To je sigurno da odgovara, još u većoj mjeri. U koliko bi se moglo, ja bih uništio cijelu Austriju.

Čabrinović: — Ja bih molio da se sve pročita.

Drž. odv.: — Ustrajala su se ova đačka društva. Ja bih nešto pitao. Lazar Đukić, jesi li ti pokretač tih društava?

Op.: — Nisam. Ja sam bio član kao i drugi.

Drž. odv.: — Ti si hodao ovamo i onamo?

Op.: — Jesam.

Drž. odv.: — Jesi li ti odbornik Centralnog odbora?

Op.: — Jesam.

---

[720] »Proglašen propalim«, izraz koji se upotrebljavao u austrijskoj službenoj administraciji u Bosni. Znači: rasturanje knjige (novina) je zabranjeno za B. i H.

Drž. odv.: — Ivo Kranjčević, jesi li ti potpredsjednik Centralnog odbora?

Op.: — Jesam.

Drž. odv.: — Marko Perin, jesi li ti bio član Centralnog odbora?

Op.: — Jesam.

Drž. odv.: — Cvjetko Popović, jesi li bio član?

Op.: — Jesam.

Drž. odv.: — U gimnaziskom odboru Vaso Čubrilović, jesi li bio?

Op.: — Jesam.

Drž. odv.: — Forkapić i Kalember, jeste li vi bili članovi? (Nismo). Zagorac, jesi li ti bio?

Op.: — Ja nisam bio u organizaciji.

Pr.: — Što se tiče organizacije, imamo li ovdje štatut te organizacije? (Državni odvjetnik: — Imamo *Narodno ujedinjenje*). Dakle to će se poslije. Ima li ko pitati što?

Ćabrinović: — Ja bih imao popraviti jedan iskaz.

Pr.: — Sad šuti!

Forkapić: — Zašto mene pita državni odvjetnik jesam li bio u organizaciji, kad ja uopće nisam bio nacionalista?

Pr.: — On ima pravo pitati. Ti si kazao da nisi i gotovo. Neka se čita c 17. e 13: *Ratne pjesme* sa narodnim kalendarom, i to pjesma na strani 14.

Perovođa čita.

Pr.: — Ima li ko primjetiti? (Nema). Ustanovite iz osude da je proglašena propalom.

Perovođa čita osudu Okružnog suda u Sarajevu br. 2221 od 1913 od 19 travnja 1913.

Pr.: — Ima li ko primjetiti? (Nema). Onda dnevnik br. 5 *Smrt jednog heroja*,[721] c 40-13.

Perovođa čita samo uvod i osudu br. 2516 od 1913 Okružnog suda iz Sarajeva od 16 maja 1913.

Pr.: — Ima li ko šta primjetiti?

Princip: — Slava Žerajiću! Toliko.

Pr. — Prekidam raspravu, neka stranke čekaju ovdje.

Poslije prekida

Pr.: — Sud je zaključio da se optuženome Principu podijeli opomena u smislu § 243. kaz. postupka. U slučaju, ako bi još na takav način smetao raspravu da će biti isključen od daljega sudjelovanja.

Princip: — Ja primam opomenu.

Pr.: — Opominjem također ne samo njega, nego i svakoga drugog, ako bi se usudio jedan da kakvom riječi smeta tečaj rasprave, da će biti isključen.

Princip: — Ako se ne smije, ne smije. Inače moje je mišljenje tako.

Pr.: — Ne treba davati izražaja. To sačinjava samo po sebi kažnjivo djelo. Prekidam raspravu na 5 minuta.

---

[721] Brošura koju je napisao Vladimir Gačinović. U njoj se glorifikuje Bogdan Žerajić, koji je 1910 g. izvršio atentat na poglavara B. i H. generala Varešanina. Poslije neuspjelog atentata Žerajić (student prava) izvršio je samoubistvo.

Pr.: — U optužnici za ove stvari nema više nikakva predloga koji bi bio interesantan. Dakle ćemo preći na čitanje iskaza svjedoka. Br. 295-2 (toga nema ovdje). Onda br. 388-17 f i g: iskaz supruge *Đure Gojkovića*, (odustaje se od čitanja). Br. 388-19 b: zapisnik *Đure Gojkovića* (čita se). Br. 388-22-4: zapisnik *Muharema Hadži-Abdića* i 388-22-5: iskaz istoga kao svjedoka (prvi se čita donekle, pa se onda odustaje od čitanja. Kod drugoga se sasvim odustaje od čitanja).

Br. 404-5: iskaz *Stjepana pl. Dobre* (čita se).

Pr.: — Ima li tko što primjetiti?

Ćabrinović: — Ja bi imao na iskaz onoga Muharema. Ovaj me čovjek odveo za oku rakije u *Narodnu odbranu.*

Pr.: — Br. 440-1: iskaz *Radoslava Gvozdića* (čita se). Ima li ko što primjetiti?

Ilić: — Ja ne znam od koga je on slušao da sam ja bio u Cirihu.

Pr.: — Dakle niste bili?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Jeste li bili u Cirihu u Švajcarskoj?

Op.: — Nisam.

Pr.: — Br. 441-3: zapisnik *Miše Čangalovića.*

Ilić: — Dozvolite da ispravim za ovo u Cirihu. Ja sam bio u Cirihu, ali mu ja nisam kazivao da sam odlazim tamo.

Pr.: — Dakle ste ipak bili? Kad ste bili, koje godine?

Op.: — Godine 1913.

Pr.: — Kad ste otišli? Koliko je trajao taj put?

Op.: — Trajao je jedno 10 dana.

Pr.: — Koliko ste potrošili?

Op.: — Oko 150 kruna.

Pr.: — Ko Vam je dao para?

Op.: — Mati mi je spremila oko 80 kruna, a put do tamo platio sam ja.

Pr.: — Odakle ste spremili te pare?

Op.: — Bio sam u *Srpskoj narodnoj banci.*

Pr.: — Vi ste kazali da Vam je mati spremila?

Op.: — Ja sam put platio do Ciriha, a iz Ciriha sam telegrafirao da mi pošalju.

Pr.: — Kakav ste cilj imali?

Op.: — Ja sam išao da vidim da li mogu študirati pedagogiju.

Pr.: — S kim ste se družili?

Op.: — Bilo je društvo jugoslavenskih đaka visokoškolaca. Tamo sam se sa dva tri razgovarao i pitao sam ih o školskim prilikama, jer sam čuo da se može bez gimnazijske mature tamo slušati na univerzi struka koja se hoće.

Pr.: — Zašto se vratili?

Op.: — Vratio sam se jer sam čuo da je vrlo skupa upisnina i školarina i troškovi veliki, i živjeti je skupo.

Pr.: — Ko je bio od Bosanaca član društva Jugoslavena?

Op.: — Ja se ne sjećam imena. Bilo je Hrvata, Srba, Slovenaca, Poljaka i Čeha.

Pr.: — Ima li tko što pitati?

Savj. Naumowicz: — Čudnovato je da idete tamo da saznate možete li se upisati, nemajući novaca, i trošite 150 kruna. To se moglo za 10 filira pismom.

Op.: — Nisam mogao, od koga ću?

Naumowicz: — Od iste univerze. Zašto da se ide u Cirih neimajući novaca?

Op.: — Ja sam išao direktno zato i eventualno bih našao kakvog zanimanja da tamo ostanem.

Dr. Hoffmann: — Ne znate jezika?

Op.: — Znam nešto njemački. Tamo se govori isključivo njemački. I radi samog jezika. naučio bih jezik na taj način kad bih ostao jedno 2 mjeseca.

Pr.: — Mogli biste bolje naučiti u Beču.

Op.: — To je istina, ali ja sam išao radi te škole.

Dr. Premužić: — Jeste li bili u Francuskoj? (Nisam). a u Italiji? (Nisam).

Pr.: — Jeste li bili u Beču? (Nisam). Neka se nastavi čitanje.

Perovođa čita 440-1.

Pr.: — Ima li ko prigovoriti? (Nema). Molim u smislu jučerašnjeg zaključka da se pročita osuda Rinde Radulovića.

Perovođa čita osudu 3809, 1914 od 19 oktobra 1914.

Pr.: — Razlozi još nisu izrađeni.

Drž. odv.: — Molim da se pročita i tenor iz kalendara.

Pr.: — To će se čitati u koliko je citirano. (Nema kalendara). Onda ćemo odgoditi za poslije podne i dobaviti kalendar.

Neka se čita zapisnik br. 500-2.

Drž. odv.: — Mislim da će biti dosta samo od onoga konduktera ili poštara.

Perovođa čita 500-2 iskaz *Mate Dodigovića.*

Pr.: — Čabrinoviću, je li tako?

Čabrinović: — Znate i on je malo zaboravio, nije baš tako.

Pr.: — Jesi li imao ruksak?

Op.: — Nisam nikako.

Pr.: — Kako će on to znati?

Op.: — Ja na temelju toga kažem da je zaboravio. Ja sam imao samo štap.

Pr.: — Prekidam raspravu do poslije podne u 2 sata i 45 minuta.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 20 X 1914 G. U 3 SATA 15 MIN. POSLIJE PODNE

(PRODUŽENJE DOKAZNOG POSTUPKA)

Čita se kalendar *Prosvjete* iz godine 1914, uredio Risto Radulović. Članak: *Šta sada?* Tu se govori o pobjedama Srbije i Crne Gore god. 1913. »Treba raditi oko toga da se pripravimo za bolju budućnost. Treba da se organizujemo«. Nadalje se čita pasus u kojem se kaže ovo:

»Na tri strane borio se srpski narod da Srpstvu očuva našu djedovinu, zemlju Nemanjića. Ovaj put potvrđuje se ona riječ da se sloboda može izvojevati samo golemim borbama. Ogromne žrtve podnio je srpski narod da oslo-

bodi srpske krajeve. Blagoslovljene su ove žrtve, jer osiguraše bolju budućnost srpskome narodu. Predstoje još velike borbe, dugotrajni radovi da obranimo naš narod«.

Drž. odv. odriče se da se čita zapisnik 295-2 *Vidosave Macanović* kod koje je stanovao Cvjetko Popović.

Čita se zapisnik 295-3 *Mehmeda Zvone*, đaka Preparandije koji poznaje Cvjetka Popovića i vidio ga je u društvu sa Ivom Kranjčevićem.

Drž. odv. odriče se čitanja zapisnika 295-10 *Lazara Anteševića*, đaka II razreda gimnazije.

Preds. određuje da se čitaju zapisnici pod brojem 500-2.

Drž. odv.: — To su zapisnici iz Zvornika. Predlažem da se čita iskaz oružnika koji da je primio Čabrinovića i iskaz *Dakića*, za tim onih seljaka koji su viđeli da su Princip i Grabež išli na Tobut.

Čita se zapisnik 500-2, 1024-6 *Grge Petrovića* preslušanog kod Kotarskog suda 21 jula poput svjedoka. On iskazuje, da je 31 maja bio u stražarnici na Skeli i da je tom prigodom vidio da je iz Srbije prešao ovamo u lađi jedan mladić koji mu se kasnije pokazao kao Grabež i učitelj Jakovljević iz Malog Zvornika. Ja sam pregledao pasoš onoga mladića koji je glasio na ime Trifka Grabeža. Na pitanje: otklen putuje, odgovorio je, da putuje iz Beograda, da je đak VIII razreda gimnazije i da će u Pale.[722] Ja sam mu rekao da je bliže preko Vlasenica. Ja sam ga na to pitao, da li poznaje koga u Zvorniku, a on je meni odgovorio da će ga preporučiti učitelj Jakovljević. Na mom astalu bio je Sarajevski List i upravo je bila otvorena ona strana gdje stoji: amnestija za srpske podanike. On je to vidio, pa mi rekao da je Kralj Petar izdao prije amnestiju. Pripovjedao mi je da se bosanski đaci u Beogradu sa Srbima ne slažu. Svega je bio u stražarnici jedno četvrt sata. Navodni Grabež nije imao sobom paketa.

Čita se zapisnik 502-2, 1024-15 *Gavre Gavrića* iz Lopara, težaka, preslušanog kod Kotarskog suda u Zvorniku 14 jula poput svjedoka. On i Mijat Mijatović gradili su štalu[723] kod Mitra Kerovića. Dne 2 juna ove godine viđeli su da je došao Veljko Čubrilović, a otvorio mu je vrata Neđo Kerović. Učitelj je unišao u kuću. Nije opazio da je Čubrilović došao sa dvojicom mladića. Đaci su mogli doći putem da ih se nije moglo opaziti. Kad je ujutro ustao, nije više bilo Neđe Kerovića koji se nekoliko dana prije sjekirom posjekao u ruku.

Čita se zapisnik 502-2, 1024-16 *Mijata Mijatovića*, preslušanog poput svjedoka. I on iskazuje da nije vidio da bi dvojica mladića ušla u kuću Kerovića

Čita se zapisnik 502-2, 1024-17 *Teše Tešića*, sina Vasilije, težaka. Drugog juna prolazio je pokraj majstora Gavre Gavrića i Mijata Mijatovića i pitaju: »Ko je, učitelj Čubrilović?« On nije nikoga vidio. Kad je na Vidovdan došao u Lopare, vidio je na financiskoj kasarni crni barjak, a na upit odgovorili su mu da im je kroz telefon javljeno da je u Sarajevu poginuo prestolonasljednik. Kad sam išao kući, stigao sam na putu Jovu Kerovića kako nosi u ruci kosu. Mi smo pošli zajedno dalje. Jovo me pitao da li sam čuo da je prestolonasljednik poginuo, a ja sam mu odgovorio da jesam. Mi nijesmo dalje o tome razgovarali.

---

[722] Žandarm Grga Petrović je to kako se vidi iz faksimila zaveo i u službenu knjigu o prometu stranaca.

[723] Staja za stoku.

Čita se zapisnik br. 1024-18 *Ilije Simikića*, težaka, koji iskazuje da je u oči dana Cara Konstantina ove godine radio na njivi, i kad je radio da mu je doviknuo Čubrilović: »Ima li janjaca na prodaju?«, a jašio je prema Kerovićima. Kad je rekao da nema, odjašio je dalje prema Tobutu. Zbog ograde nije mogao opaziti da li su za učiteljem išla još dvojica mladića.

Čita se zapisnik br. 1024-20 *Steve Marića* pokojnog Jove, težaka, iz Priboja, koji iskazuje da učitelja Čubrilovića u oči cara Konstantina nije vidio.

Čita se zapisnik br. 1024-21 *Vase Marića*,[724] težaka, koji je u oči cara Konstantina vidio oko podne, kad je na njivi orao, popa Jovu Jovanovića gdje na konju jaše, a išao je u Mezgraju da opoji Nikolića. Pola sata iza toga pokraj iste njive jašio je učitelj Veljko Čubrilović na Herust. On ga je vidio. Dvojicu mladića nije vidio, a ako su išli pješice, nije ih mogao viditi zbog živice.

Čita se zapisnik br. 1024-22 *Pere Stjepanovića*, težaka iz Tobuta, kome je Cvijan Stjepanović rođak. Na Vidovdan saznao je da je poginuo prestolonasljednik. Kad je drugi dan prošao pokraj kuće Cvijana Stjepanovića pitao ga je, zna li što je novo, a pošto je rekao da ne zna, kazao mu je da je čuo od financa da je poginuo na Vidovdan prestolonasljednik, na što je Cvijan Stjepanović rekao: »Neće biti dobro«.

Drž. odvj. odriče se čitanja spisa 1024 do 32.

Čita se spis 1097-6 *Nikole Kovačevića* koji izjavljuje da je k njemu došao u oči Cara Konstantina pop Jovanović, a da je vidio Čubrilovića kako je vikao da zbog blata ne može dalje. Jakova Milovića i Obrena Miloševića ne poznaje.

Čita se zapisnik 1097-7 *Jovana Gligorovića*, koji je u oči Cara Konstantina vidio na konju popa Jovu Jovanovića i učitelja Čubrilovića. Istoga dana uvečer prošao je mimo Jovo Jovanović, ali Veljko Čubrilović nije se vratio. Kad je pred mrak bio pred ciglanom, prošao je učitelj i s njim još jedan mladić u švapskim haljinama. Učitelj i dotični mladić došli su pravcem od Herusta i išli u Priboj. Po fotografiji prepoznaje da je taj mladić bio Princip. Ne sjeća se tačno da li je to bilo isti dan kad su dva seljaka obučena na način kako se nose seljaci iz sela Trnave, prošla mimo njegovu ciglanu i nosila torbe obješene na rame.

Čubrilović: — To je skroz neistinito. Istoga dana bili smo kod Kerovića. Dakle nijesam mogao ići na Herust. Možda je drugi kogod u civilu prošao.

Jakov Milović: — Mi smo ostavili đake i torbe. Torbe su nosili đaci.

Čita se zapisnik 1097-10 *Dragoljuba Darovanovića*,[725] 12 godina starog, koji iskazuje da je u oči Cara Konstantina oko 2 sata došao Veljko Čubrilović i doviknuo da otvori vratnice. Tada je opazio da za učiteljem idu dvojica mladića u švapskim haljinama, a išli su prema Tobutu.

Dr. odvj. odustaje od čitanja spisa 1097-11 — 1097-22.

Čita se zapisnik 1097-26 *Riste Malića*, koji iskazuje, da poznaje Jakova Milovića.

Čita se zapisnik 550-2 *Konstantina Kostića* koji izjavljuje da je u nedelju iza atentata došao iz Beča i jedva što je prispio kući, došla je policija i pretražila podrum i našla bombu i brovning pistolu. Pistol je bio nategnut, a bomba je bila otvorena.

---

[724] Kod M. (517): Mišo Marić.
[725] Treba: Radovanović. Kod M. (519) pogrešno: Darovanović.

Drž. odvj. odriče se čitanja spisa 550-3, 4, 5, 6, 593-3, 636-2, 3, 4.

Čita se spis 768 *Marice Daskalović*, učenice Preparandije koja poznaje Marka Perina.

Čita se zapisnik 800-a *Stjepana Šaina* iz Mostara koji iskazuje da se ne sjeća, da li je Miško imao kakvu prtljagu kad je putovao u Doboj radi švelera.

Čita se zapisnik 810-3 *Hajnriha Šulcea*, preslušanog poput svjedoka. Izučio je krojački zanat i god. 1913 odlučio je da pođe u Srbiju. Vojku Ristanoviću odao je svoju namjeru, a ovaj ga uputio da ode jednom opančaru u Bijeljinu. Ovaj ga (je) uputio popu Lazi u Bijeljini koji da je već mnoge preveo. Spomenutima naveo je da je Srbin. Nije pošao popu Lazi, nego je potražio seljake iz Popova i Međaša, jer je znao da je tuda najbolje preći. Kad je u gostionicu došao, našao je onđe seljake iz Popova koji su mu kazali da ode popu Lazi koji će mu dati seljačko odjelo da može lakše preći u Srbiju. Međutim on to nije učinio, već je sa seljacima pošao u Popovo. Tu je ostao dok nije pala noć, a onda su ga dvojica seljaka odveli dalje. Vođa mu je kazao da legne, ako bi dao znak. Kad su došli do vode, seljaci ga ostave, a on pođe dalje i dođe do mjesta, gdje je izašao srbijanski stražar. Tome je kazao da je Srbin iz Bosne i da ima poštenu namjeru. Tako sam jedno vrijeme išao od stražarnice do stražarnice, dok nijesam došao preko Drine. Tu sam kazao svoje lažno ime i došao u Šabac. Na ovom putu ispitivao me jedan carinarski upravitelj, što sam i tko sam, pa kad sam rekao da sam iz Brčkog, pitao me da li je istina da su u Brčkom nađene bombe, a ja sam mu odgovorio, da sam čuo da su nađeni 22 komada u jednom kanalu pod ćuprijom. Kad sam na njegov upit primijetio da sam čuo da su ove bombe iz Kragujevca, nasmijao se. Ujedno sam doznao da ima više Srba iz Bosne koji su otišli u komite. Kad sam oko podne stigao u Šabac, odveo me stražar u načelništvo i predstavio me kao Jovana Đorđevića iz Bosne. Načelnik mi je rekao da će se teško naći posla, ali da će se već pobrinuti. Pošto se prvi dan nije moglo naći za mene posla, utješio me načelnik da će se naći mjesto u *Narodnoj odbrani*, te me poslao predsjedniku Boži Milanoviću. U Šapcu našao sam svoga znanca iz Mitrovice Nastasa Dimitrijevića, koji mi je kazao da je bio u Brčkom kao srbijanski špijun i ujedno mi pokazao neka špijunska pisma i spise, koji se odnose na špijunažu. Kad sam opet došao u načelništvo našao sam onđe jednog majora koji me pitao, da li sam poznat u Bijeljini, Brčkom i Zvorniku, a kad sam mu kazao, da jesam, pitao me da li u Tuzli znam za Jovanovića. Čini mi se, rekao je Miška. Na posljetku primijetio je: »Vi ćete nam učiniti jednu malenkost, treba da doznamo za neke vojničke stvari u Bosni. Tuzla nam (je) najpreča«. Ujedno me major uputio da o tom ništa ne kazujem. Iza toga sastao sam se sa Nastasom kojemu sam povjerio čitavu stvar, a on me je stao junačiti da će mi dobro biti, da ću zaraditi para i ujedno mi nadodao da će on kroz koji dan da špijonira u Bosni. Kad sam se opet s majorom sastao, on me uputio na kapetana u Loznici, čini mi se Kostu Todorovića i dao mi je za nj pismo. Kad sam došao u Loznicu potražio sam ga, a čim sam mu predao pismo, odmah je znao o čemu se radi. U gostionici gdje sam noćio, čuo sam da je bilo još pet komita, među njima jedan iz Bosne. Kad sam došao kapetanu sutradan, on me uputio što ću raditi: da ispitam koliko ima vojske, gdje je smještena i uputio me da se obratim na dvojicu

cugsfirera i Farkaša.[726] Obećao mi da će me učiti baratati s bombama. »Ne će dugo trajati mi ćemo u Bosnu, pa nam Vi možete trebati«. Tom prilikom zapitao me da li poznajem u Tuzli Jovanovića, čini mi se Miška. To je onaj Jovanović koji ima gvođarsku radnju. Kad sam rekao da poznajem, onda mi je kazao: ako što trebam, neka se na njega obratim. Ujedno mi je obećao, ako budem vjeran da će mi za pomenutog Jovanovića nešto povjeriti. On je rekao: »Treba jedan za drugog, za naš narod, da se gine. Skoro ćemo se ogledati u Bosni, gdje ćemo Vas trebati. U Bosni ima mnogo Bosanaca, koji će nam, kad zatreba biti u pomoći«. Dao mi je pismo na nekoga u Smrdalj banji,[727] dokle ću željeznicom. Tu me dočekao narednik koji je sa kolodvora pošao samnom niz Drinu. Putem mi je pričao o Balkanskom ratu i o bombama. Kad sam došao do karaule, izrazio sam želju da bi htio te bombe viđeti. Onda su stražari izvadili ispod kreveta sanduk, a iz sanduka bombe. Ja sam zaspao, a kad sam se probudio, opazio sam dvojicu ljudi, za koje mi rekoše da su komite. Bili su obučeni u odijelo bosanske čohe, oboružani puškama, revolverima i nožem. Oni su me pratili radi veće sigurnosti. Kad su me prevezli preko Drine, kazali su mi gdje je zvornička cesta i vratili se natrag. U svanuće stigao sam u Zvornik gdje sam se sastao sa vojnikom Dušanom Nikolićem, s kojim sam razgovarao o vojničkim stvarima. Sutra dan otišao sam u Bijeljinu i potražio kolegu Dakića kod koga sam ostavio svoju knjižicu prije odlaska u Srbiju. Sad sam počeo razmišljati što da činim: bi li se upustio u samu stvar? Odatle sam pošao u Tuzlu gdje sam našao Mijata Stanića cugsfirera od koga sam tražio podatke o vojsci, a on me poslije prijavio i ja sam bio uapšen. U svemu sam bio 8 dana u Srbiji.

Pr.: — Radi prestupka § 128 kažnjen je i danas se nalazi u Zenici. Određujem po § 266 da se čita zapisnik 1042a-863 *Hajnriha Šulcea* koji iskazuje, kad je bio u Loznici da mu je kapetan Kosta Todorović dao 2 pisma koja da ima izručiti Mišku Jovanoviću u Tuzli. Pošto je bio znatiželjan otvorio je kasnije oba pisma, koja su bila pisana čudnim slovima i sadržaja nije mogao odgonetati. Kasnije je ta pisma predao u Tuzli Ibrahimu Tudaku,[728] kod kojega bi se ta pisma morala naći.

Pretsj.: — Míško Jovanović, iz toga slijedi da ste bili u pismenom saobraćaju sa Kostom Todorovićem koji bi imao da vrši špijunažu u Bosni i Hercegovini?

Opt. Jovanović: — Ja ne poznajem Kostu Todorovića. On iskazuje da mu se čini da se zove Miško Jovanović. Lagao je svakom zgodom gdje je mogao, pa tako je mogao i za mene. Taj je čovjek dakle radi toga što je lagao, osuđen.

Čita se zapisnik 1166a iz spisa 863 *Ibrahima Tudakovića*, koji iskazuje da mu Hajnrih Šulce nije dao nikakva pisma.

Vaso Čubrilović: — Kad sam ja došao u Tuzlu bio je pušten iz zatvora neki Borković. Kako se u to doba pisalo o Šulcu, pitao sam ga za Šulca a on mi je kazao da je to jedan šuft, koji izmišlja kojekakve stvari da može sebe izbaviti.

---

[726] Kod M. (521) izostavljeno: Farkaša, pa rečenica glasi: ..»et m'aboucher avec deux sergent«. Cugsfirer — narednik.

[727] Kod M. (521) pogrešno: ..à Smrdan bara«. Treba: Smrdan banja.

[728] Kod M. (522) pogrešno: Tuđaković; treba Tudak (Tudaković Ibrahim).

Drž. odvj. odriče se čitanja spisa 825-1-.

Čita se spis 825-3 *Ljubivoja Jugovića*, pravnika u Zagrebu koji se sa Principom upoznao u Sarajevu. Bio je godine 1912 u Beogradu za vrijeme praznika. Tu je bio zalazio u kavanu Moskva i upoznao se sa Krešimirom Kovačićem i Ujevićem. Vidio je i Principa, ali s njim je dolazio vrlo rijetko zajedno. Princip ga je potražio kad mu je trebalo novaca. Dva tjedna prije Balkanskog rata, otišao je kući u Stolac. Nedavno, kad je sjedio u Zagrebu u kavani, došao je k njemu Princip i kazao mu da dolazi sa Rijeke i da je bio u Italiji i Dalmaciji.

Princip: — Ja sam bio u Zagrebu, a došao sam iz Rijeke, kamo sam doputovao preko Dalmacije. U Italiji nijesam bio.

Čita se zapisnik 828a *Mare Šain*, koja iskazuje da Miško Jovanović nije imao prtljaga kada je otišao iz Tuzle u Doboj.

Dr. odv. odriče se čitanja spisa 976-1 i 992.

Čita se spis 1000-14 *Dragana Bublića*, preslušanog kod Sudbenog stola u Zagrebu kao svedoka: »Ja sam bio 1912 god. upleten u Jukićevu aferu i mogu kazati da sav pokret među omladinom u Hrvatskoj potječe od *Narodne odbrane*. Za vrijeme Cuvajevo rodila se među omladinom ideja da Cuvaja treba maknuti, nu nije se našao čovjek koji bi tu ideju ostvario. Iza povratka Badalića i Lukića[729] iz Beograda, gdje su bili primljeni u audijenciju od Aleksandra, bio je izveden atentat. Ja sam bio kažnjen sa godinom i po. Kad sam izašao iz zatvora, dopao mi je u ruke *Vihor*[730]. Ja sam otišao njegovu uredniku Čerini koji me molio da nešto napišem za list. Primjetio sam da *Vihor* piše ekavštinom, a on mi je odvratio: »To je naša politika«. On je najveći Srbin u Hrvatskoj. Nekoliko dana prije atentata vratio se sa novcem iz Beograda u Zagreb. Kada je bio atentat, sastao (sam) se u kafani sa Čerinom, a netko je kazao da će iz Sarajeva doći časnici sa automobilom u Zagreb, sa važnim gradivom. Vladimir Čerina znao je za atentat prije samoga čina. Stajao je u vezi sa *Narodnom odbranom*. Iza nje kriju se službene ličnosti beogradske Vlade i Dvora. Svrha pokreta u ovim krajevima bila je da hrvatska i srpska omladina dignu revoluciju kad bi srpska vojska prešla granicu da okupira Bosnu i Hercegovinu«.

Čita se zapisnik 1000-15 *Teodora Popovića*, preslušanoga kod Sudbenog stola u Zagrebu, koji govori da je za vrijeme veleizdajničke parnice u Zagrebu došao onamo Matija Dokić i donio 60.000 kruna za optužene, koji novac je ubrao od *Narodne odbrane* u Beogradu.

Čita se zapisnik 1000-18 *Krešimira Kovačića*, preslušanog kod Sudbenog stola u Zagrebu, koji je 1912 god. otišao u Beograd u mjesecu martu, gdje se upoznao sa majorom Vasićem, Milanom Pribičevićem i uvjerio se iz razgovora da su nazori njihovi srbijanskih imperijalista.[731] Za vreme svog boravka u Beogradu upoznao se sa Dukićem koga je video u društvu sa Tankosićem i drugima.

Svršetak u 6 sati

[729] Treba: Jukića (Luka).
[730] Vihor, časopis srpskohrvatske nacionalističke (napredne) omladine. Izlazio do jun 1914 g. u Zagrebu.
[731] Kod M. (334): . . »que leurs opinions étaient celles des impérialistes serbes«.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 21 X 1914 — PRIJE PODNE

(PRODUŽENJE DOKAZNOG POSTUPKA)

Pr.: — Čita se zapisnik br. 1055a *Đorđe Dakića.*

Perovođa Sertić čita.

Pr.: — Čabrinović, imaš li šta primjetiti?

Čabrinović: — Ono mu je tačno da smo se sreli sasvim slučajno s njime, ja, Jakovljević i on, a nije tačno što je kazao da je bio od žandara 300 koraka, jer je Jakovljević došao po mene i izveo me natrag.[732]

Pr.: — Sad ćemo prijeći na očevid, liječnički nalaz i mišljenje.

Državni odvjetnik: — Molim da dođe na čitanje zapisnik *Borivoja Jeftića,* 256 A-5.

Pr.: — Pristaju li gospoda branitelji? (Pristaju).

Perovođa čita.

Čabrinović: — Ja u ono doba nisam imao ni pojma o atentatu na prijestolonasljednika. Ja njemu nisam poslao sliku Leopardija, nego Karđučija, i da me on nije načinio nacionalistom nego sam postao nacionalista usljed balkanskih događaja i literature pok. Jovana Skerlića.

Pr.: — Čita se također iz glave VII: *Primjeri i rad u Narodnoj odbrani kod naše braće izvan granica,* strana 90: *Odbrana Srba u Bosni i Hercegovini.*

Perovođa čita.

Pr.: — Ima li ko što primjetiti? (Nema). Sad ćemo prijeći na čitanje liječničkog nalaza i mišljenja broj 1b-n. (Čita). Onda br. 2.

Perovođa čita.

Pr.: — Sada liječnički nalaz br. 26: (čita); br. 47: (čita); br. 73-1-8: (čita); br. 77: (čita); br. 78: (čita); br. 87: (čita); br. 97: (čita); br. 130: (čita); br. 154: (čita); br. 195: (čita); br. 208: *perovođa:* (čita).

Pr.: — Imate li što primjetiti?

Op. (Čabrinović): — Ja sam progutao i nisam mogao nekoliko dana govoriti i jesti ništa.[733]

Pr.: — Onda dolazi br.: 240, i 240a, (čita). Prekidam raspravu na 5 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Sad ćemo opet čitati očevid i vještački nalaz i mišljenje br. 4, 4-817: (čita); dolazi br. 4-a: (odustaje se). Br. 5: (čita); br. 28: (odustaje se); br. 29: (odustaje se); br. 43: (odustaje se); br. 46 sa prilozima: (odustaje se); onda broj 111 — vještačko mišljenje o bombama i revolverima: (čita); onda zapisnik 111 ad-a) i b): (čita); zapisnik 249-111: (čita); zapisnik 413, 111: (čita); zapisnik 510-111: (čita); zapisnik 414-111: (čita); zapisnik 529-1: (čita); 592-2: (čita); 529-3: (čita); 586: (čita); 1077-111; 207-111: (čita).[734]

---

[732] Cio ovaj stav od početka do: »Sad ćemo preći na očevid« — izostavljen je kod M. (525).

[733] Misli na otrov cijankalij.

[734] M. (526) grupisao je brojeve pročitanih pisama i mjesto Dnevn. br. 111, stavljao je kod pojedinih brojeva III — što je pogrešno. Pojedini brojevi pročitanih spisa su mu često pogrešni, što se dade ustanoviti upoređenjem sa izvornim tekstom.

Čabrinović: — Imam primjetiti da nisu tačni ti iskazi i mišljenja. Znam za kragujevačke bombe da imaju žig arsenala, a one koje prave četnici da nemaju žiga. Kragujevačke se rasprsnu sa 13 sekundi, a one koje prave četnici za 10 do 12.

Pr.: — Gdje prave četnici?

Op.: — Prave ih četnici kao što ste čuli: u podrumima, a na tim nema žiga kragujevačkog. Što se tiče brovninga nisu belgijski, nego francuski.

Pr.: — Izričito piše da je fabrikat belgiski.

Čabrinović: — Kupljeni su kod agenture francuske za obskrbljivanje vojske.

Princip: — Baš je meni govorio Ciganović da su belgiski.

Pr. (Ustanovljuje na pištoljima da su belgiske provenijencije.)

Čabrinović: — Na mom brovningu je pisano da je iz pariške fabrike za naoružanje francuske vojske.

Pr.: — U ovoj stvari prigovarati nema smisla.

Čabrinović: — Znam da nema, ali ovo nije tačno, jer ja znam da tamo piše da je iz depoa za naoružanje francuske vojske.

Pr.: — Čabrinovićev revolver nema uopće ovđe.

Čabrinović: — Ostavio sam (ga) u Loznici.

Pr.: — Ustanovljuje brojeve revolvera: Principova, Grabežova, Cvjetka Popovića i Vase Čubrilovića. Sad ćemo dalje.

Čabrinović: — Kragujevačke bombe nisu nikako onakvog oblika, nego su okrugle.

Pr.: — Ima knjiga pronađena kod Vlajnića: *Ratna kronika*. To je broj 226. Ustanovljujem iz *Istorije balkanskog rata* na strani 80 da imadu slike komitadžija Dragutina Jovanovića i četnika Nikole, koji imaju kraj sebe bombe koje izgledaju potpuno jednako sa bombama koje su ovđe pronađene.

Čabrinović: — To su četničke bombe koje četnici prave.

Pr.: — Kako mogu oni praviti? To je sve, vidi se, tvornica pravila.

Čabrinović: — To su stručnjaci ljudi, koji su učili godinama praviti bombe.

Pr.: — Ali oni moraju imati sprave?

Čabrinović: — Ako nije tačan onaj iskaz, onda nisu tačni ni svi drugi iskazi.

Pr.: — Dolazi br. 256-10-15: (odustaje se); br. 256-10-163: (čita se); br. 295-8c: (odustaje se); br. 296: (čita se); onda broj 327. Određujem 5 minuta odmora dok se nađu ovi brojevi.

Poslije odmora

Pr.: — 327-1: (čita); br. 404-6a, to je zapisnik sastavljen kod Kotarske ispostave u Drvaru. Predmet je kućna premetačina *Zorke Ciganović*. Ovo je jedan čin koji je ništetan, ako nije odobren kod suda poslije? Dakle se ne smije ni čitati.

Drž. odv.: — Molim da se to čita jer je to policajni izvid. Zašto se ne bi čitao? (Glas: »To nije sudski očevid«.)

Pr.: — Ovđe ima govoriti samo onaj koji je pozvan, a slušaoci ne.

Drž. odv.: — Ovđe se ne radi o sudskom očevidu. Koliko ćete vi gospoda sudci dati važnosti ovome zapisniku, to je drugo, ali da policija pravi kućne izvide i kućne premetačine, to se uvijek događa.

Pr.: — Ovđe se u § 94 kaže: (čita).

Drž. odv.: — Znam ja to, ali ja to kažem da ostaje Vama na uvaženje.

Pr.: — Da se upotrijebi kod Glavne rasprave, to je ništetnost.

Dr. Premužić: — Neka se samo konstatira da drž. odv. zahtijeva da se čita.

Dr. Perišić: — I da smo mi protiv.

Pr.: — Kakav predlog stavlja gosp. odvjetnik u tom pogledu?

Drž. odv.: — Ja ostajem kod svoga predloga da se pročita.

Pr.: — A gospoda branitelji?

Dr. Premužić: — Mi se protivimo i tražimo zaključak suda.

Sud se povlači na vijećanje.

Poslije vijećanja

Pr.: — Sud je obnašao zaključiti da se nema čitati taj zapisnik br. 404-6a s tog razloga, što se radi o zapisniku o očigledu sastavljenom po političkoj oblasti, i koji nije odobren po sucu istražitelju, pa se po § 94 ne smije upotrebiti kano dokazno sredstvo kod Glavne rasprave.

Drž. odv.: — Pridržavam si pravo ništovne žaobe.

Pr.: — Dolazi broj 538 (savj. Naumović čita njemački i prevađa na hrvatski); onda br. 539: (čita); br. 540: (čita); br. 541: (odustaje se); 560: (odustaje se); 597-2: (čita). Ima li se čitati ova karta? (odustaje se). Br. 636-I-5: (odustaje se); 1055: (odustaje se). Time smo svršili vještačko mišljenje i nalog; sad bi trebalo početi prijave. To je br.: (čita).

Čabrinović: — Nisam ja iz Trebinja, nego iz Sarajeva.[735]

Pr.: — Onda 1 a: (čita); br. 64: (čita); br. 81a: (odustaje se); 122 sa prilozima: (čita); zapisnik 1: (odustaje se); 2: (čita).

Čabrinović: — Ja sam izjavio na pitanje: »Ti si znao da ćeš usmrtiti i druge koji su sjedili?«, ja sam kazao: »Žao mi je, ja sam htio samo njega, ali pošto su bili i drugi nije isključeno da i njih ubije«. Svakako nisam imao namjeru da ubijem nadvojvodkinju. Moj iskaz ne stoji da sam zakopao bombu u bašču u kamenje.

Pr.: — Br. 132: (čita); 209-1: (čita); 209-3c: (čita). Ja bih molio da državni odvjetnik stavi u ovome slučaju kod br. 209 konkretne predloge za podbrojeve.

Drž. odv.: — Izvolite mi dati to pa ću ja pročitati.

Pr.: — Sada dolazi br. 211-1: (čita); br. 211-3: (odustaje se); 211-5: (odustaje se); 221: (čita).

Dr. Perišić: — Stoji li to u vezi?

---

[735] U Optužnici stoji: »..rodom iz Sarajeva, nadležan u Trebinju«.

Pr.: — Ne znam, to je predlog br. 225-1: (odustaje se); 225-9: (odustaje se); 226-9: (odustaje se); 239-2a: (čita); 245ad: (odustaje se); 250-1: (odustaje se); 250-2: (čita); 250-2a: (čita); 254: (čita); 255: (čita).

Drž. odv.: — Dakle iz br. 209 ja bih predložio da se čita podbroj 3, 7, 12, 43.

Pr.: — Pošto to nije bilo u optužnici navedeno, molim da se izjave branitelji da li su sporazumni?

Drž. odv.: — Ja sam predložio da se čita sve, ali sad odustajem, te neka se čita 3, 7, 12, 43 (Branitelji su sporazumni).

Pr.: — Određujem odmor od 5 minuta.

Poslije odmora

Pr.: — Dakle neka izvoli kazati gospodin državni odvjetnik koji su to spisi? (Drž. odv. To su 3, 7, 12, 43). Također dopis i prilog?

Drž. odv.: — Jest.

Pr.: — Dakle 3.

Perovođa čita.

Pr.: — 3a, 3b: (odustaje se).

Pr.: — Ima li ko što primjetiti? (Nema). Onda 209-7: (čita do strane 3).

Drž. odv.: — Sad odustajem od daljeg čitanja ovoga zapisnika i molim da se u savezu s time pročita br. 209-43.

Pr.: — Dakle gospodin državni odvjetnik odustaje od čitanja dalje od strane 3. Imaju li gospoda branitelji šta protiv tome? (Nemaju).

Perovođa čita 209-43.

Pr.: — Gdje je pronađen izvornik?

Drž. odv.: — U parnici protiv Pjanića i kod Cvjetka Popovića.

Pr.: — Cvjetko Popović, je li ti poznato ovo?

Op.: — Jest. Ja sam kazao kod istražnog suca da ja nisam to razumio, i to nije za srednjoškolce, nego za višeškolce.[736] To mi je poslije povraćeno sa drugim spisima.

Pr.: — Vaso Čubrilović, je li Vam ovo poznato?

Op.: — Jest, poznato, ali to nije program naše organizacije.

Pr.: — Lazar Đukić, je li Vama poznato?

Op.: — Naš program nije bio tako visokog stila.

Dr. Perišić: — Neka se konstatira ovo što je rekao Cvjetko Popović da je upravo taj program njemu povraćen.

Pr.: — Jest. Sad dolazi br. 12, prilozi a i b.

Perovođa čita.

Pr.: — Prekidam raspravu do poslije podne u 2 sata i 45 minuta.

---

[736] Radi se o: *Prvoj redakciji opšteg programa za omladinski klub Narodno ujedinjenje.*

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 21 X 1914 G. U 3 SATA POSLIJE PODNE

(PRODUŽENJE DOKAZNOG POSTUPKA)

Drž. odv. stavlja predlog da se čitaju ovi spisi: 227, 288, 295-11, 321-1, 326, 368, 397, 404, 416, 431-436, 461, 501, 619, 634, 655, 675, 754, 1000-2b s prilozima, 1000-23, 24, 1003, 1121, 1126, od onih drugih koji su u toj rubrici odustaje.

Čita se spis 227, u kojem se nalaze fotografije onih mjesta na tavanu gdje je Miško Jovanović sakrio bombe. Predočuju se Mišku Jovanoviću koji priznaje da su to mjesta na njegovu tavanu. Čita se spis 288 o uapšenju Cvjetka Popovića u Zemunu. Taj se spis tiče izvedenja atentata na prestolonasljednika. Tu se kaže, da je on htio baciti bombu na prestolonasljednika u Čumuriji.[737] Danilo Ilić dao mu je ciankali i bombe, nu on nije imao hrabrosti da atentat izvede.

Cvjetko Popović nema na to ništa primijetiti.

Čita se spis 295-11; to su pjesme nađene među *corpora delicti* Cvjetka Popovića.

Cvjetko Popović: — Priznajem da su to moje pjesme, a bile su kod Sulje[738] pa su povraćene natrag. Bilo ih je više pa je gosp. sudac neke stihove crvenom olovkom podvlačio.

Čita se spis 321-1d od Kotarskog ureda u Trebinju na Vladinog povjerenika u kojem se navodi da preparand Lazo Đukić stoji u svezi sa srpskom nacionalističkom omladinom koja je propagirala revolucionarne nacionalističke tendence.

Čita se spis 326: knjižica o izvještaju rada podrinjskog sokolstva iz godine 1912. Izdanje Miška Jovanovića.

Pr.: — Jovanović, jeste li Vi to pisali?

Miško Jovanović: — Ja sam to podnio župi[739] u Sarajevo. Tu je bio Vladin povjerenik. Svi izvještaji i zapisnici išli su Vladi na uvid. Iz te knjige čita se uvod gdje se govori općenito o sokolskoj ideji u Bosni i Hercegovini koja je pokrenuta ovde 1893 godine, a onda napose o podrinjskom sokolstvu.

Čita se nadalje 17 stranica te knjige, gdje se govori o Srpskom sokolu u selu Priboju.

Veljko Čubrilović: — Ja sam bio vođa *Sokola*, to je moj rad.

Iz iste knjige čita se i zaglavna riječ.

Čita se spis 368: *Poslaništvo austro-ugarsko u Beogradu* brzojavlja da u Beogradu imade tri streljane.

Čita se zapisnik 397-1 *Veljka Čubrilovića*, preslušanog kod Kotarskog ureda u Zvorniku. Preslušani je jednog dana u proljeće ove godine išao po Priboju da kupi janje. Na jednom mjestu zvanom Herust našao je dva mladića čijeg opisa se ne može sjetiti. Oni su išli prema njemu, pozdravili ga i pitali ga odakle je. Pitali su dalje za kola, a on im je odgovorio da je najbolje

---

[737] Ugao Čumurije ulice.
[738] Đaka Učiteljske škole u Sarajevu Branka Sučevića zvali su drugovi: Suljo.
[739] Misli: Srpsku sokolsku bosansko-hercegovačku župu u Sarajevu.

da idu pješke u Lopare. On im je pokazao put u Lopare i oni su pošli prijekim putem. Nije primijetio da su ti mladići imali štogod uzase. Putem su mu kazali da su đaci Bosanci, istjerani iz gimnazije i sada se vraćaju kući.

Predsj.: — Veljko Čubrilović, je li to istina?

Veljko Čubrilović: — To je potpuno netačno. Ja sam krivo kazao radi toga jer sam bio uvjeren: da sam kazao istinu — mučili bi me žandari.

Pr.: — Ako se ne varam Vi ste također prvi puta pred sudom iskazali krivo.

Čita se zapisnik br. 404-1, prepis jednog šifriranog telegrama Poslaništva u Beogradu na Zemaljsku vladu o Milanu Ciganoviću, za koga se kaže da je srpski željeznički činovnik, 25 godina star, plave kose, rodom iz Bosne, član *Narodne odbrane*, povjerenik generala Jankovića i da je u zadnje vrijeme napustio Beograd i nalazi se u Ribarima. Bio je u kontaktu sa Pribičevićem i Principom.

Pr.: — Čabrinović, ti si rekao da Ciganović ne spada u *Narodnu odbranu?*

Čabr.: — To su netačne informacije. Nije istina da je bio povjerljiva osoba Bože Jankovića. *Narodna odbrana* nema s nama ničega zajedničkoga.

Čita se spis 404-2a iz kojeg se vidi da je Milan Ciganović služio u bosanskoj službi godine 1907.

Čita se 404-2b preslušanje *Stjepana Dobre.*

Čita se 404-c o nekim datima iz života *Milana Ciganovića.*

Čita se spis 404-3a kojim se potvrđuje da su izvodi iz matice tačno izvađeni.

Čita se spis 404-4: kvalifikaciona tabela Milana Ciganovića.

Čita se spis 404-5 koji se tiče Stjepana Dobre.

Čita se spis 404-7a o Milanu Ciganoviću (dopis Kotarskog ureda u Bihaću). Iz spisa vidi da je Ciganović bio namješten kod Poreznog ureda u Bihaću, da je u Sarajevu na ispitu propao i pošao u Beograd, gdje je namješten kod srpske državne željeznice.

Čitaju se spisi 404-7b i 404-7c, 2: pisma Milana Ciganovića njegovoj majci.

Čita se spis 404-7d, u kojem se spominje da se u kućnoj premetačini kod Ciganovića nijesu našla do 2 pisma.

Čita se spis 404-8: preslušanje *Milice Ciganović* u pogledu sina Milana.

Čita se dopis Vojne pošte i Telegrafskog ureda u Bos. Petrovcu br. 404-9 koji se tiče Milana Ciganovića.

Čita se dopis postaje žandarskog zapovjedništva u Bihaću br. 404-10a u kojem se govori o Milanu Ciganoviću, o njegovu životu.

Broj 404-11b anzihtskarte Milana Ciganovića koje je slao svojoj kući.

Br. 416, nađeno među korespondencom Vase Čubrilovića: pismo Branka Čubrilovića što ga je pisao za vrijeme Balkanskog rata.

Veljko Čubrilović: — To sam pismo zatekao u Tuzli a dobio sam ga od Vase. Ja sam pismo zadržao kod sebe da mogu kasnije pokazati kakav je bio.

Br. 416-2: okružnica *Srpskog sokola* u Tuzli za skupljanje za Crveni križ za vrijeme Balkanskog rata.

Pr. (Mišku Jovanoviću): — Imate li štogod primjetiti?

Jovanović: — Nemam ništa.

Dr. Premužić: — Jeste li to sami sastavili?

Op.: — Jesam.

Br. 416-3: pismo upravljeno na Veljka Č(ubrilovića) od *dra J. Dedijera* u Beogradu, u pogledu one rasprave što je Veljko Čubrilović napisao za Srpsku kraljevsku akademiju.

Veljko Čubrilović: — Doktor Dedijer poslao je meni iz Beograda pismo kad sam ja njemu poslao opise sela.

Ujedno se čita i jedno pismo upravljeno na Veljka Čubrilovića koje počinje sa »Dragi Mihajlo«, a Čubrilović izjavljuje da je pisao nekomu seljaku od koga je kupio jednu krmaču.

Br. 416-4: Pismo g-đe Veljka Čubrilovića njenom bratu.

Drž. odvjetnik odriče se čitanja članaka što ih je napisao Veljko Čubrilović i spisa 431: preslušanje Veljka Čubrilovića kod Kotarskog ureda u Zvorniku.

Čita se spis 461 od Kotarskog ureda u Zvorniku u kome se navodi da je Neđo Kerović zatvoren, a učitelj Čubrilović da je kod starješine Blagoja Kerovića naručio za dva đaka drugog juna kola. Neđo je vodio đake koji navodno da su bili bez ikakve prtljage, u Lopare. Iz Lopara da su išli u Tuzlu. Kućna premetačina kod Kerovića ostala je bezuspješna.

Čita se spis 563-1ad., Vase Čabrinovića i to neki odlomci koji su karakteristični kako misli otac o svome sinu. Tuži se na nezahvalnost svoje djece i želi im da to isto dočekaju od svoje dece.

Predsednik: — Čabrinović, vidiš kako si ti nezahvalan sin!

Čabr.: — Ne želim da optužujem oca, ali da je bila bolja pedagogija, ne bih sjedio na ovoj klupi.

Pr.: — Br. 619: dopis Zemaljke vlade o osobi *Vojislava Tankosića.*

Br. 654: Dvije fotografije na kojima se vidi stup na koji je udario Nedeljko Čabrinović bombu.

Br. 655-1a, dopis Kralj. redarstvenog povjereništva u Zemunu. *Narodna odbrana* osnovana je 1908 g. pod pokroviteljstvom viših članova Vlade u Srbiji. Članovi: Boža Janković pretsjednik; Ljuba Jovanović, Ljuba Davidović, Vojislav Vulović, Dakić,[740] glasoviti velikosrpski agitator. To su najugledniji članovi. Zatim Svetozar Tomić, Voja Tankosić i Milan Pribičević koji je bio 1911 sekretar. U doba osnutka *Narodne odbrane* razvio je Milan Pribičević veliku agitaciju izdanjem revolucionarnog statuta. Početkom 1914 bio je u Zagrebu. On je nedvojbeno u svezi sa svima političarima, a najviše sa bratom Valerijanom. Ovdje je 28 srpnja 1913 uhićen Petar Protić koji je u Bosni stajao pod sumnjom špijunaže. On je utekao u Srbiju, a kod njega su se našla preporučena pisma na Milana Pribičevića i druge srpske komandante. Drži se da je ime Ciganović pseudonim *Narodne odbrane.*

Br. 674: spis u kojem se navodi da je narednik Radivoj Grbić već 4 godine namješten u karauli Javorić.[741]

Br. 675: spis u kojem se navodi da je major Kosta Popović bio u Šapcu.

Br. 734: prepis manuskripta jednoga pisma Todora Ilića gdje se govori o borbi za oslobođenje naroda.[742]

---

[740] Treba Dačić (Zivojin).
[741] Kod M. (533) **pogrešno: Jarović.**
[742] Vidi tekst u knjizi: V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 348.

Čita se prepis jednog manuskripta pod notom: *Reci omladini da se spremi na žrtve.*[743]

Br. 865a: Državni odvjetnik odriče se čitanja toga spisa.

Čita se spis 1000-22b: Privremeni štatut organizacije i cilja oslobođenja Slovenaca, Hrvata i Srba.[744]

Pretsj.: — Đukić, da li je organizacija gimnazijalaca u Tuzli bila osnovana na temelju toga štatuta?

Opt.: — Nikada nijesam čuo za ovaj štatut.

Pr.: — Kranjčević, kakav je štatut bio vaš?

Opt.: — Nikada nijesam čuo za ovaj štatut. Mi nijesmo imali štatuta, već smo radili oko sloge Srba i Hrvata.

Vaso Čubrilović: — Mi smo trebali sastaviti naš štatut, ali do toga nije došlo.

Kranjčević: — Naša je organizacija bila nacionalistička, to isto, što je bila prije napredna. Niko nije mislio na teror.

Predsj.: — Ova revolucionarna organizacija išla je za svojim ciljem, revolucijom, a Princip i drugi optuženici kažu da su terorom htjeli izvesti ujedinjenje.

Dr. Premužić: — Predlažem da se dobavi *Glasnik zakona i naredaba* od 1 IX 1905, komad XVII, te da se iz istoga *Glasnika* pročita članak XX, odnosno naredba o uredbi autonomije srpskopravoslavne, gdje će se ustanoviti da je srpska zastava bila uvedena kod nas ne samo kao crkvena, nego i kao narodna. Tu će se vidjeti kakva je bila propaganda.

Drž. odvjetnik: — To ne treba nikako čitati, ja se tomu protivim, to je suvišno.

Pr.: — Što je zakonito, to je notorno, to ne treba čitati. U pledoajeu možete se na to pozvati. Sutra će se ujutro donijeti o tom predlogu zaključak.

Čita se spis 1000-23: dopis Kralj. redarstvenog povjerenika za grad Zagreb o uspjehu premetačine u stanu *dra Bogdana Stojanovića* u Zagrebu, gdje je nađen revolucionarni štatut Milana Pribićevića, karte na kojima su označeni zdenci.

Čita se spis 1000-24 i to tenor optužnice proti *Jakova Šefera i Rudolfa Hercigonje* koji su počinili zločinstvo veleizdaje.[745]

Pr.: — Princip, jesi li čuo da je u Hrvatskoj Hercigonja oslobođenje htio izvesti terorom?

Princip: — To je njegovo mišljenje, ja nijesam za dinastiju, ja sam antidinastičan. Ja nijesam mislio pripojenje, nego ujedinjenje.

Pr.: — A ovaj je atentat povod i način?

Princip: — Ja nijesam mislio da će tako brzo do toga doći.

Svršetak u 6 sati

---

[743] V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 387.

[744] Radi se o pomenutoj: *Prvoj redakciji opšteg programa* itd.

[745] Hercigonja Rudolf, Hrvat iz Zagreba pokušao je 1913 g. atentat na bana Hrvatske baruna Skerletza.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 22 X 1914 G. — PRIJE PODNE

(ZAVRŠETAK DOKAZNOG POSTUPKA. RIJEČ DRŽAVNOG ODVJETNIKA)

Pr.: — Sud je obnašao odbiti predlog Dr. Premužića da se dobavi zakon o proglašenju zakona i naredaba i da se pročita § 20, da je srpska crkvena zastava priznata kao narodna, a to za to, što je taj zakon proglašen i predmnijeva se da je poznat i prosto stoji svakome da se na taj zakon kao na svaki drugi pozove i upotrijebi kao dokazno sredstvo, a da se isti ne pročita kod Glavne rasprave. Sada ćemo nastaviti čitanje. Konstatiraćemo iz priloga 1085 ona mjesta, iz raznih novina na Vidovdan u Srbiji koja su označena. (Čita). *Tribuna* od 15 juna 1914 — nema ništa. *Pijemont* od 15 juna 1914 ima članak *Kosovo*, (čita). *Novosti* imaju članak *U mesto voštanice na Vidovdan*, (čita). *Pravda* od 15 juna 1914 ima članak *Celom srpskom narodu*, (čita). *Politika* članak *Vidovdan* (odustaje se). *Mali žurnal* (odustaje se). Dolazi broj 1121 — čita se samo *Narod* od 14 juna 1914 — članak *Spomen* (čita).

Državni odvjetnik: K tome bi još predao ovaj broj *Naroda* od 13 juna prošle godine koji je izišao na Vidovdan sa trobojnicom i slikom kralja Petra, jer ću se pozvati na taj predlog. A iz onoga broja od 1914 molim da se konstatira da nema riječi o dolasku prijestolonasljednika.

Pr.: — Dakle ustanovljuje se na predlog državnog odvjetnika da ima notica u broju 404 *Naroda* da je stigao prijestolonasljednik na Ilidžu i posetio Sarajevo, ali nema ništa o tome da će sutra t. j. 28 juna doći u Sarajevo. Dolazi br. 1099a (odustaje se). Br. 1126.

Državni odvjetnik: — Molim da se iz ovoga spisa samo to konstatira da je Jukić dobio za atentat bombu od jednoga srpskoga majora, a revolver od drugoga.

Pr.: — Dakle ustanovljuje se iz osude Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu od 12 kolovoza 1912 br. 1206, da optuženik Luka Jukić priznaje da je u Beogradu od jednog časnika primio u svrhu izvedenja atentata kutiju pikrina i pet do šest komada praskave mase, a od drugoga koga neće da oda: brovning srednje veličine. Dolazi broj 838 kaznene vjerice i svjedodžbe. (Čita). Sad u smislu § 266 kaz. postupka, čita se osuda dnevnik broj 99 u kaznenom predmetu protiv Teodora Popovića i drugova radi zločina uhođenja, u kojoj se isto tako spominje djelatnost Bože Milanovića. Spis je okružnog suda u Banjoj-Luci glavni registar broj 1097 eks. 1912 od 14 novembra 1913. (Čita). Ustanovljujem također iz priloga u istom spisu na broj 1b, da se nalaze tri pisma odpremljena na adresu Može M. Milanovića trgovca i gospođe Stane Bože M. Milanovića Šabac, Srbija. Ovo su pisma koja su inkriminirana. Ovo je jedno pismo pisano isključivo šiframa. Polag ove osude, zaista su počinili zločin i kažnjeni radi zločina stoga što su spremili ova pisma Boži Milanoviću u Šapcu. Sad imadu još neki spisi glede kojih je državni odvjetnik stavio naknadno predlog da se pročitaju. Ovdje imade dopis u pogledu ponašanja Riste Toholja (čita).[746]

Dr. Premužić: — Gdje je pismo Kazimirovića?

Pr.: — Nismo ga našli. Nema popisa uopće. Dakle broj 1223 (odustaje se).

---

[746] Ova posljednja rečenica izostavljena kod M. (537). Risto Duđević-Toholj, rodom iz Mostara. Poginuo je 1915 godine na frontu u Dobrudži kao srpski dobrovoljac.

Dr. Feldbauer: — Blagoje Kerović, koliko su Princip i Grabež bili kod tebe odnosno tvoga oca?

Op.: — Ja nisam bio kod kuće kad su došli. Došli su oko 2 sata poslije podne, i mislim, a ostali su dok je brat Jovan došao sa konjima. Otišli su kad je mrak već padao na zemlju.

Feldb.: — Dakle od 2 sata po podne do mraka?

Op.: — Jest.

Feldb.: — Što su oni jeli?

Op.: — Ja nisam vidio.

Feldb.: — Da li su se prihranili, što su im dali jesti?

Op.: — Ne znam. Uzdurisala im je žena, čini mi se malo hljeba i mlijeka.

Feldb.: — Dakle drugo ništa?

Op.: — Ja.

Feldb.: — Jesu li pili što?

Op.: — Nisu.

Dr. Premužić: — Princip, zašto je prošlo toliko vremena između Vašeg dolaska u Sarajevo, odnosno Hadžiće, i dana dok je otišao Ilić po bombe u Tuzlu?

Princip: — Zato što sam ja uopće sumnjao u Miška. Bio je plašljiv kad smo došli u Tuzlu, da sam ja mislio da će izdati. Ja sam se bojao da ja odem, a Ilića nisam direktno odmah nagovorio da ide, nego sam promišljao, koji da ode. Rekao sam da je Miško drhtao za vrijeme razgovora, pa sam mislio: može nas još izdati.[747] Ja sam mislio, koji da ode, i poslije je pristao Ilić da on ode. Ja sam mu kazao da ode u čitaonicu i da drži kutiju cigareta *Štefanija*, i da ne prilazi onome čovjeku dok on ne priđe k njemu, dok Miško njemu ne priđe.

Dr. Premužić: — Zašto si odmah pristao da se Mišku dadu bombe?

Princip: — Pristao sam, pošto sam bio prinuđen. Drugoga nisam mogao naći. Odnosno mogao bih i drukčije, ali je stvar bila tako i uslijed toga što je bila takova situacija.

Dr. Premužić: — Da nije imao kakva upliva na to onaj detektiv što je sjedio sa Čabrinovićem?

Princip: — Mi smo se njega bojali, ali je na prvi pogled izgledao tako naivan, da mu nismo davali važnosti.

Malek: — Molim da se pročitaju ova 2 broja: 206 i 214 iz druge i treće sveske ovoga zapisnika 258-4 i 276-20, koji je sastavljen kod Vladinog povjerenika.

Pr.: — Ima li državni odvjetnik što protiv? (Nema). Dakle broj 206 (čita).

Malek: — Broj 214 odnosi se na Miška Jovanovića i Lazara Đukića. (Čita).

Pr.: — Je li se protivi državni odvjetnik? (Ne). Onda dolazi prva strana zapisnika 258-4. (Čita).

Pr.: — Vaso Čubriloviću, Vi ovdje niste spomenuli Lazara Đukića? Je li to istina?

Op.: — Ja sam mislio da Lazara Đukića ne znate, za to nisam htio izdavati.

Pr.: — Ima li ko što primjetiti? (Nema). Time je dokazni postupak dovršen. Prekidam raspravu na 5 minuta.

---

[747] Rečenica: »Rekao sam da je Miško drhtao« itd. — izostavljena je kod M. (538).

Pr.: — Ustanovljujem još nešto što spada u dokazni postupak. Po predlogu gosp. branitelja Maleka nije se imao čitati br. 214, nego 224 i da ova uredovna opomena glasi ovako: (čita).

Sad je dokazni postupak dovršen.

RIJEČ DRŽAVNOG ODVJETNIKA FRANJE SVARE

Riječ imade gospodin državni odvjetnik.

Državni odvjetnik: »Slavni sude! 28 juna t. g. htjeli smo da zanosno dočekamo visoki posjet nadvojvode prijestolonašljednika Franje Ferdinanda i njegove visoke supruge. Nu nismo se nadali da će se ta naša radost naskoro pretvoriti u duboku žalost. I zbilja, onaj isti dan pukla je bomba, pukli su hitci iz revolvera, i prekinut je život iznenada onoj dvojici plemenitih duša. Nemam riječi da osudim taj zločin i ne može se nikako imati pojma, da se nađu ljudi, da se nađu stvorovi koji su mogli što takvo počiniti. Bol svakoga patriote, svakoga podanika Previšnjeg vladarskog doma, tim je užasnija, tim dublja, ako pomislimo da su ova dvojica visokih gostiju sa velikim povjerenjem došli ovamo, da je pok. nadvojvoda otvorenoga srca došao među svoj narod, a njegova plemenita supruga da je izljevala materinsku ljubav prama našoj mladeži. Nu ti ljudi koji su to počinili, nisu pomislili da ovim užasnim djelom zadaju težak udarac našem premilostivom vladaru koji je toliko kušnja već proveo. Nisu pomislili da će ukinuti život dvojici bračnom ljubavi spojenih bića, da će oteti ljubljene roditelje nejakoj djeci. Nisu pomislili kako jak udarac zadaju našoj Monarhiji. Ipak su oni to počinili iz fanatičnosti, dakle iz ljudskog osjećaja koji je toliko crnih tačaka u historiji učinio«.

»Gospodo suci, kako Austrija oružanom rukom traži sada osvetu i zadovoljštinu, tako da ovdje, ispred u živac pogođene države, ispred milijona naroda Austro-Ugarske Monarhije, ispred društva oštećenog, molim zadovoljštinu. Nu, kako austro-ugarska vojska pobjedno postupa, i slom našeg neprijatelja pitanje je samo kratkoga vremena, tako je ovdje u ovoj dvorani, gde se ne čuje rik topova ni bojna trublja, uvjeren sam, da će veleslavni sud dati mjesta optužbi, i ukloniti iz našeg društva ove nesretnike, kako se čir iz tijela ukloni da može dobro funkcionirati. Optuženih 25 osoba to nisu svi krivci, ali učinili smo što je bilo moguće, i stići će i one druge glavne krivce poticatelje također osveta, jer ako i imade jednoga Boga, taj Bog plaća, ako i ne svake sedmice. Od 25 osoba što ih predviđa optužnica, optužujem 22 zbog zločina veleizdaje, a trojicu zbog pripomoći zločina. Moja je dužnost ponajprije dokazati da je počinjen zločin, drugo da su ga počinili optuženi, a treće da je taj zločin veleizdaja. Što se tiče samoga čina, na to se neću osvrnuti jer je to dokazano i poznato da su se Čabrinović, Grabež i Princip urotili u Beogradu da umore blagopokojnog prijestolonašljednika. U tu svrhu da su se oboružali bombama i revolverima, dakle ubojitim sredstvom, te su s time pošli do granice. Tamo ih je dočekao Grbić,[748] srpski narednik. Taj je pozvao Mičića, a Mičić je pozvao Milovića, pa su došli i trećem Miloševiću, a ovaj opet Veljku Čubriloviću. Ovaj im je našao kola kod optuženih Kerovića i onda su otišli u Tuzlu gdje su bombe

[748] Kod M. (544) izostavljeno ime Grbić i stoji samo: »un sergent-major serbe«.

i revolvere predali Jovanoviću i gdje ih je taj Ilić digao i među njih razdijelio, i našao još drugove, naime: Vasu Čubrilovića i Cvjetka Popovića i još Mehmed-bašića, te da su ovih 6 ljudi imali izvesti taj čin koji je Princip izveo«.

»Gospodo suci, ovdje što se tiče umorstva, tu predleži zavjera, urota, komplot, za koga svi komplotanti jednako odgovaraju, prem nisu poznavali jedan drugog, ali to je bilo svakome poznato da imade još drugova, i da za slučaj da jedan ne uspije, da će uspjeti drugi, tako da se ne mogu izgovarati da nije svaki sve šest poznavao. Odgovaraju dakle svih 6, odnosno 5, za ono što je jedan izveo, jer je to izvedeno u krugu njihove namisli. Dakle, iako je samo Princip ispalio one hitce iz revolvera i tako djelo dovršio, iako je Čabrinović bacio bombu a nije postigao svoga cilja, to se imade ipak svima optuženicima jednako u teret upisati. Optuženi priznaju otvoreno sami da su išli s namjerom na umorstvo, iako oni kažu da nisu imali u namjeri direktno umoriti također i visoku suprugu pok. nadvojvodkinju, to postoji dolus indirectus, jer kad kugla ostavi cijev, ne može se više dirigirati, ona ide, udari i ruši. Također što se tiče bombe. Bomba bačena među svjetinu, ne može se kazati, ako koga drugoga ubije da nije bilo u namjeri. Uostalom, Čabrinović izričito priznaje: »Ja sam bacio bombu na prijestolonasljednika, i bilo mi je u nakani svejedno da se ubiju svi koji su bili u automobilu«. Ovdje postoji dolus indirectus. To je jedan čin potajnog umorstva, potajnog umorstva s razloga što se visoki supruzi nisu nadali tome, i nisu se mogli protiv tome odbraniti. Dakle tim je dokazan sam čin i dokazano je da su ga optuženici izveli.«

»Sad pređimo na kvalifikaciju toga čina. Tomu činu je bila uzrok veliko-srpska propaganda koja je tjerala Srbe protiv naše Monarhije. Velikosrpska propaganda je sama po sebi veleizdaja. To je dokazano, to se uči na klupama univerze, i to su učenjaci već davno s time sporazumni, i to su utanačili da toga ne treba više dokazivati. Povod je dakle ta propaganda. Ta propaganda se iz Srbije ovamo tjerala u svrhu da oslobodi na silu Bosnu i Hercegovinu, da otrgne na silu Bosnu i Hercegovinu od Austro-Ugarske Monarhije i u zadnje vrijeme proširila se i izvan Bosne na jugoslavenske zemlje. U tu svrhu služila se ta propaganda raznim sredstvima, raznim institucijama pod vidom nacionalne osvješćenosti nacionalnih udruženja. Te institucije uzele su sebi za zadatak da predobiju za to široke narodne mase. Osim ovih institucija bile su privredne koje su financijalno podupirale taj pokret. Nu, veliko-srpska propaganda napose je uzela na nišan našu mladež u školama, i zato gospodo suci, žalibože vidimo ovdje na optuženičkoj klupi kao glavne krivce gimnazijalce i đake osim Čabrinovića. To je lako da neuka mladež, neiskusna, koja se prerano bavila politikom, da se s par riječi zanese i dade u službu narodne propagande, da izvađa njezine ciljeve, — da je voljna za te fantome poginuti. Da ta propaganda potiče od zvaničnih krugova, imade mnogo i mnogo dokaza. Ponajprije čitala se tude izjava srpskoga majora *Sokola*, to je časnik srpske vojske, gdje on veli: »Naš neprijatelj sa sjevera opasan je i bezdušan, jer je kulturan i jači. On u svojim prohtjevima nezasitnim drži milijone naše braće u lancima, oduzimajući im slobodu. Njima treba što brže pomoći. Njih ne smijemo ostaviti na milost i nemilost groznoga neprijatelja«, itd. Također, kad je bio izlet onih đaka 1912 u Beograd, također tada se zvanično naglasilo da je taj pohod klica novoga djela, borbe i izvojštenja pravih ciljeva one propagande,

velikosrpske propagande. Velikosrpska propaganda siže dalje u prošlost: od onoga vremena otkada je Austrija okupirala Bosnu i Hercegovinu. Seljaka su odgojili u školama, u crkvama, po mitinzima i kojekakvim institucijama, da su Bosna i Hercegovina srpske zemlje i da imade nekakvo pravo po kojem one spadaju Srbiji, dakle moraju se svi Srbi zalagati za to, da se Bosna i Hercegovina Srbiji pripoje. Srbija se opisivala kao zemlja đe teče med i mlijeko, đe vlada velika sloboda na sve strane. Međutim govorilo se da je Austrija sve narode zarobila, da nema slobode i da uopće nije moguće u njoj živjeti. Što se tiče dinastije Karađorđevića i kralja Petra, toga stranoga vladara, taj se opjevao i uveličavao na sve strane, a nikad niste vidjeli da bi naše novine *Srpska Riječ*, *Narod* i *Otadžbina* donijele kakvu noticu, đe bi se vrline našega sijedog i plemenitog vladara, koje su pripoznate ne samo u Austriji nego i izvan nje, da bi se te vrline opisivale. Danas sam predao baš jedan primjer *Naroda* od lanjske godine, gdje se proslavljuje 10-godišnjica kralja Petra, a sa slikom, i to baš u vidovdanskom broju, gdje se kosovska osveta opijeva. Tim se htjelo da se narod odvrati od našega premilostivoga vladara i od naše dinastije i da poželi za kraljem Petrom i dinastijom Karađorđevića. Sva štampa dala se u službu velikosrpske propagande. *Sokoli* i kako smo čuli i *Prosvjeta* to eminentno i kulturno društvo, koje bi se imalo samo na uzgoj i intelektualno podizanje naroda upotrebiti, to se uplelo u kolo velikosrpske propagande, jer je izdalo onaj kalendar, drugih dokaza nemamo za sada, gdje se uveličavaju srpski borci i dinastija Karađorđevića. To je dokaz, gospodo suci, jer je izašla pravomoćna odluka suda koja je to potvrdila. Ako ste otvorili onaj kalendar, na prvoj strani je slika kralja Petra, onda prijestolonašljednika i onda svi generali srpski, a o našem vladaru i našoj Visokoj vladarskoj kući nema ništa. Nu da je ostalo kod propagande riječi, još bi čovjek nekako mislio da bi se to moglo prešutjeti i pregorjeti, ali propaganda koju je uzela u ruke *Narodna odbrana*, ta je pošla djelu, pošla činu. Već iz spisa protiv svih atentata koji su bili počinjeni na Jugu, svi su djelo velikosrpske propagande, u svim je bila umiješana *Narodna odbrana*. Čuli smo kako je Jukić dobio u Beogradu bombu i od jednog časnika brovning. Čuli smo iz spisa Hercigonje da je bio u Beogradu i da se tu nasisao svih mržnja i podlosti protiv Austro-Ugarske Monarhije i da mu je bilo tude naloženo da blagopokojnog nadvojvodu Franju Ferdinanda ubije. Iz iskaza Luke Aljinovića i dvojice svjedoka Horvatića i Hajzlera, proizlazi da je u Beogradu dobio 100 dinara da ubije blagopokojnog nadvojvodu«.

»Gospodo suci, ako današnji okrivljenici kažu da je to ubijstvo poteklo od njih, to nije istina. To oni kažu jer im je tako naloženo, jer su tako fanatizirani da primaju svu krivnju na sebe. Princip sam iskazuje da je osim Tankosića i Ciganovića znao za atentat također i neki Kazimirović i da je Princip kazao da se odriče atentata ako se to Kazimiroviću kaže. Onda je kazao da je Kazimirović otišao i kad se vratio, da je on pristao na atentat. Dakle se vidi da nije to samo djelo privatno Ciganovića i Tankosića, nego da je bio drugi upliv koji je poticao i tražio da se blagopokojni nadvojvoda Franjo Ferdinand ubije«.

»Kad smo pitali optuženike zašto su ubili blagopokojnog nadvojvodu, oni su ponajprije kazali da je on bio neprijatelj Slavena, a onda da je bio poticatelj i uzročitelj »iznimnih mjera«, i da su njegovom krivnjom skinute srpske zastave na Ilidži«.

»Gospodo suci, da je bio naš blagopokojni nadvojvoda neprijatelj Slavena, to nema nigdje, to nije niko kazao. Tu nema ni najmanje sumnje da to nije istina. Niti oni ne mogu ništa dokazati, nego je to ujdurma Srbije, srpskih krugova na djeci, da ih nagnaju da počine taj grozni čin. Visoka supruga bila je Češkinja, dakle slavenskoga porijekla, a zbog ovoga braka imao je blagopokojni nadvojvoda poteškoća, i on to ne bi nikada učinio da bi bio neprijatelj Slavena. Suprot tomu, uvijek se govorilo da monarhijski Sloveni imadu od njega očekivati dobro. Što se tiče iznimnih mjera, to su opet djeci nešto u glavu turili. Svaka država, koja vodi rat uvađa iznimne mjere. Danas imademo rat i opet su te iznimne mjere, i ne samo kod nas, nego i u cijelom svijetu. Đe se vodi rat, iznimne su mjere. Tada su bile iznimne mjere, ne, kako se djeci kazalo da se Srbi štete, nego zato, jer je prijetio rat pred vratima. Da rat nije buknuo, znamo za to, jer su se Srbija i Crna Gora povukle, to unaprijed nijesmo mogli znati. Čim se ta stvar ušutila, dignute su iznimne mjere, a tako će i sada trajati dok bude rat. Što se tiče srpskih zastava, to ću vam kazati, premda sam zaboravio pridonijeti ovaj spis, da je *Srpska Riječ* donijela članak, đe napada na poglavicu zemlje Potioreka i njemu predbaciva, da je iz mržnje protiv Srba dao te zastave skinuti. Ja sam taj članak zaplijenio i ja ga progonim, i ja ću na raspravi dokazati da nije pok. prijestoljonasljednik, ni vlast ni uprava uopće, da nisu to zabranili, da se one zastave izvjese, nego je bila srpska zastava izvješena u jednom ćošku đe uprava banje Ilidže nije dozvolila uopće zastave. Da bi bio pok. nadvojvoda, dakle, protivan srpskim zastavama, dao bi ih skinuti u Sarajevu. Vidili smo da su sve srpske kuće i zavodi bili taj dan okićeni baš srpskim zastavama.[749] Velikosrpska propaganda dakle okužila nam je mladež, ne samo mladež našu, nego i seljačtvo. Mladići koji su kod nas propali, vojnički bjegunci, i uopće ljudi koji se nisu slagali sa našim prilikama, odoše u Srbiju i tude nađoše uklonište. Daju im se masne službe i potpore, uzimaju se u komitadžije, tako truju i šalju kao emisari u naše zemlje. Tu imadete drastičan primjer na našim optuženicima. Zatim imademo priznanje optuženika, da Grabež, Princip i Čabrinović, da oni nisu imali oružje za izvedenje atentata. Ne samo da nisu imali oružje, nego nisu imali ni sredstva da si nabave oružje. Što kažu oni? Kažu: »Mislili smo se obratiti na *Narodnu odbranu*. Dakle, oni su znali da *Narodna odbrana* podupire ovakve čine, da je ona uzrok svih napadaja, da je čitav njezin život u mržnji i namjeri na uništenje Austrije. Kad tude nisu mogli naći glavu *Narodne odbrane*, našli su Ciganoviča i Tankosića«.

»Ovim ljudima bio je učitelj Tankosić, komitadžija iz Ćuprije. On je pohađao školu, inspicirao školu, bio vođa komita, dakle jedan ugledan član *Narodne odbrane*. A isto je također bio vođa taj nesretni renegat Ciganović. Nije istina da su im oni iz vlastite pobude dali bombe i revolvere. To se ni

[749] Srpske kuće bile su iskićene srpskim zastavama povodom praznika Vidovdana.

u jednoj državi ne bi moglo dogoditi da se oficiri vojske, činovnici, upliću u stvar i u čin koji stavlja na kocku opstanak države i kojega posljedice je imao biti rat koji se zbio«.

»Zatim, već u Beogradu njima je bio tačno opredijeljen put: kako i kuda imadu putovati«.

»Osim toga moram primjetiti da je Tankosić još osobno sugerirao i uplivisao na atentat tim, što je Grabeža pozvao sebi i djeci dao novaca«.

»Ciganović daje optuženima kartu sa šifrom *Narodne odbrane*. Ono, da je bilo nekakvo slovo na karti, to niti je vjerojatno, niti je istinito, nego, to je morala biti šifra. Jer, dok kapetan u Šapcu njih vidi, otvorilo mu se srce i ruka. On prima nesretnjake s bombama k sebi, on im daje krive pasoše i upućuje ih dalje na kapetana u Loznici, gdje se isto zbivalo kao što u Šapcu, a za tim na kapetana u Lješnici«.

»I ako bi se možda za Tankosića moglo kazati da je povrijedio svoj službeni položaj, toga nije bilo kod druge trojice koji su kao javni službenici morali prijaviti da putuju djeca i da nose bombe. Dakle, nije istina da oni nijesu znali kuda djeca putuju. Znamo iz današnjeg rata da su sve pograničke štacije spojene gustom mrežom telefona i telegrafa i sve što se na granici počini, začas je javljeno Glavnoj komandi u Beogradu. Tako ti kapetani znali su dobro za taj čin da potječe od *Narodne odbrane*, od zvaničnih krugova Srbije«

»Ne samo oni sami, nego i njihov personal: narednici, žandari, komitadžije, morali su biti odmah spremni i na usluzi da optuženici prokriomčare oružje u Bosnu«.

»Nu žalibože ona propaganda velikosrpska nije cvala i florirala samo u Srbiji, nego je predobila žrtve i kod nas, a to su one žrtve koje danas sjede na optuženičkoj klupi. Naime, to su oni seljaci, to je Miško Jovanović, to je Ilić, to je Veljko Čubrilović, to su oni u službi *Narodne odbrane* koji su kao njihovi emisari tome činu pripomogli«.

»Da prijeđemo sada na pojedine optuženike dokazujući njihovu krivnju«.

»To glede Nedjeljka Čabrinovića mogu skratiti i kazati da priznaje da je bio veliki Srbin, nacionalista, da je on učinio taj čin stoga, jer je nadvojvoda, kako je on kazao, bio veliki strateg, organizator naše vojske i on kaže da ga je ubio za to da Srbija lakše osvoji Austriju. Njegove ideje idu za uništenjem Austrije, na spojenje Bosne i Hercegovine, južnih Slavena sa Srbijom. On hoće da se brani tim da je on bio ateista, anarhista i da je to pripomoglo da je čin izveo. Ali to kod nas ne igra nikakve uloge, jer to nije bio govor, nego je to bilo duševno djelovanje koje ga je također prinukalo da taj čin izvrši. On se naučio u Srbiji da se imade to pripojenje stvoriti na silu. Naime, kada padne visoka glava nadvojvode, da će doći do bune, da će doći do ustanka i da će onda srpska vojska ući u Bosnu, njoj će se priključiti narod i tim dokazati ponajprije da je narod sam htio okupaciju, pripojenje Srbiji, a za tim da bi to na silu uslijedilo. Doduše to se prakticiralo, s kakvim uspjehom, to neću da kažem«.

»Što se tiče Gavrila Principa, to je on sam kazao: »Ja sam revolucionarac, mrzim Austriju, najradije bi mi bilo da ona bude uništena«, a on je baš učinio taj čin u namjeri da se naškodi Austriji, da se omogući put Srbiji ovamo u

Bosnu i Hercegovinu. Citali smo statut Milana Pribičevića. Taj štatut je samo prividan, a kad ga još jedanput pročitate, gospodo, molim vas da izvadite riječi Jugoslavija i republika, pa mjesto Jugoslavija metnite Srbija i Srpstvo, a mjesto republika dinastija Karađorđevića — onda ćete pravo pogoditi. Štatut je bio izrađen od jednoga časnika Srbije, a bili su upleteni također drugi činovnici. Kako bi mogla jedna država dopustiti da se ovako što propagira, ako ima druge tendence. U štatutu se kaže da Bugari do sada nemaju ulaziti u Jugoslaviju. Bugari su također slavenski narod. Što je bilo za to? Jer su tada bile tendencije Bugara i u političkom smjeru Srbije protivne, a baš u taj čas kad se gradio taj famonzi atentat na drugom srpskom vladaru[750] i tu se vidi da je onaj štatut prividan, da je bio izrađen za to da se skloni slavenski narod na pripojenje Srbiji«.

»S prvog početka ta je propaganda isticala jedino i samo Srpstvo. Srpske su zemlje, sve je bilo srpsko, a u našem Saboru čula se riječ da u Bosni nema Hrvata, nema muslimana, da su to sve Srbi katolici i Srbi muslimani. Doskora je Srbija uviđela da na taj način ne može doći do svojih ciljeva, pa je izbacila lozinku *Jugoslavija*. To je bilo opet prividno, to se učinilo za to, jer Hrvati, Slovenci i muslimani, nijesu se mogli zagrijati za Srbiju u kojoj bi nestao njihov nacionalizam. Zato se sadą počelo sa Jugoslavijom, zato su se ustrajala đačka udruženja koja su imala jedino svrhu, da se ove zemlje otrgnu od Austrije i pripoje Srbiji«.

»Gavrilo Princip je prožet ovim idejama. On ih jasno priznaje. Dakle on nije htio lično provoditi atentat na nadvojvodu, nego je htio naškoditi Austriji, a time, kako je sam kazao, utrti put srbijanskoj vojsci u Bosnu i Hercegovinu«.

»Trifko Grabež istih je nazora. On također veli da je zauzet terorizmom. Prije je bar to kazao, a to je individium koji je htio sud zavesti u bludnju i htio dokazati da je od svoje nakane odustao, što je najzad porekao«.

»A spiritus agens bio je Danilo Ilić. On sam priznaje da se njegove ideje podudaraju sa onim Principa. I on je bio u Srbiji, i on se nasisao onih nauka, one silne neobuzdane mržnje proti Monarhiji i uveličavanje i podupiranje Srbije. On iskazuje da je odabrao atentate i da atentati imadu uzgojnu moć. Velika mu krivica pripada jer da njega nije bilo, nekoji od ovih optuženika ne bi sjedili ovdje. On je bio onaj koji se na poziv Principa zainteresovao da se nađu još drugovi za atentat, on je bio onaj koji je Đukića, koji je ponajprije Mehmedbašića našao kao atentatora, koji je Đukića zainteresovao da nađe drugove, Đukić se obratio na Čubrilovića, a ovaj na Cvjetkovića.[751] On je bio onaj koji je otišao u Tuzlu po bombe, koji je te bombe sakrio i djecu upućivao u rukovođenje bombe i revolvera i njima (ih) dijelio«.

»Što on kaže da je htio spriječiti taj čin, to, gospodo, da nijesmo ovde u ovako ozbiljnom momentu, morali bismo se nasmijati. Kako je to sprečavanje, kad on ide Mehmedbašiću u Mostar i nagovara ga na čin? Kakvo je to sprečavanje kad on 24 sata prije čina predaje bombe, kad on te bombe drži

---

[750] Aluzija na navodno spremanje atentata protiv crnogorskog kralja Nikole (»Bombaška afera«).

[751] Treba: Cvjetka Popovića.

kod sebe i zadnji dan prije čina razdjeljuje u Vlajnića,[159] a 12 sati prije čina predaje na Benbaši Popoviću, Čubriloviću. Smiješno je kad on kaže, kad smo ga pitali, zašto nije prije dao oružje, da se bojao da se nađe, jer da je on imao čvrste namjere da se čin zapriječi, to bi on to oružje zakopao, ako već nije imao u sebe toliko valjanosti, toliko patriotizma, toliko svijesti da podnese prijavu. On je dakle srpski propagator u toj nakani, da je pomogao da se blagopokojni prestolonasljednik ubije i tim da se uglavi put Srbije u Bosnu«.

»Vaso Čubrilović — to je nacionalista. Ne samo on, nego i svi đaci ovdje, to su nacionalisti. Gospodo nacionalizam je lijepa stvar ako se ovako razumije kako to optuženici prikazuju. Lijepo je kad se govori o jedinstvu Srba i Hrvata i drugih Slovena. Svako bi taj predlog obim rukama prihvatio«.

»Ali ovde se nacionalizam slaže sa štatutom Pribičevića, jer je išao za tim da se na političkom polju združe ove austrijske pokrajine sa Srbijom. Dakle od visokog cilja što ga nacionalizam u sebi ima, nema u tom pokretu ništa. Da je nacionalizam, da su one đačke organizacije imale baš taj smjer, dokazuju vam, gospodo, program i načela onog narodnog ujedinjenja koji je ovde bio pročitan. U tom smislu pisale su sve ovamo iz Srbije prokrijumčarene brošure, pisali su svi đački listovi. Te brošure, ti listovi, našli su se kod okrivljenika. Ja bi Vasu Čubrilovića oplakivao da je vrijedan, ali on izričito priznaje i ovdje se nekako ponosi tim da je učestvovao u atentatu. Kazao je da je on bio hladnokrvan kad mu je Đukić kazao da bi trebalo dočekati prijestolonaslednika i da je odmah na to pristao. On je bio onaj koji se hvalio, koji je povjerio sudrugovima da će on izvesti atentat i koji im je pokazao oružje. On je nacionalista, dakle je pripadao onoj struji koja ide za ujedinjenjem sa Srbijom«.

»Lazar Đukić od đačkog udruženja jest veliki agitator. On je išao po Bosni i Hercegovini da đačka društva organizira. To je onaj isti koji je zalazio u društva onih atentatora, to je onaj isti koji ih je potakao na zločin. Prema tomu vidi se da ona nacionalistička struja nije onaka k'o što je oni rišu, jer se vidi da se našlo ovdje onih đaka koji su članovi toga društva. Osim Vase Čubrilovića članovi su toga društva Lazar Đukić, Ivo Kranjčević, Branko Zagorac, Marko Perin, Nikola Forkapić, a sve su to nacionaliste«.

»Ivo Kranjčević učinio je jučer rđav utisak jer je htio da zabašuri svoj čin, umjesto da se pokaje i da moli za milost. On se nije žacao ovdje da kaže, da nam pohvali kralja Petra, jer je kazao da se kralj Petar druži sa narodom. Doduše nije rekao da je to što misli, ali, gospodo, žalosno je da u ovoj dvorani čujemo od jednog austrijskog podanika, od jednog đaka koji študira, koji će biti vaspitatelj naroda, da hvali tuđeg vladara, a to je onaj Kranjčević koji se ponudio Čubriloviću i Popoviću da im sakrije oružje. Koliko je kriv počinitelj, toliko su krivi dionici. Da nema dionika koji bi pružili pripomoći, mnogomu bi se zločinu uklonilo«.

»Čubrilović bio je siguran ako ne upotrebi oružja da će ga Kranjčević sakriti i ako bi se što saznalo, on bi porekao, jer u osobnoj vizitaciji ne bi se ništa našlo. Doduše, on nam je kazao za to da je odobrio atentat, ali mi, koji poznajemo prilike, nećemo to primiti, nego ćemo uzeti da je on počinio veleizdaju kao i ostali«.

---

[159] Poslastičarska radnja Vlajnić u tadanjoj Čumuriji ulici.

»Branko Zagorac optužen je ovdje da je znajući za atentat sokolio Vasu Čubrilovića, što i on priznaje. On priznaje, naime da je znao od Vase Čubrilovića da će se atentat počiniti. Dva puta ga je pitao kada će doći oružje, a najzad, da mu je Čubrilović kazao da je oružje došlo. Doduše on veli da nije vjerovao da će se atentat izvršiti, nu to bi bilo moguće kad bi mu to prvi put dojavio Čubrilović. Ali najzad, kad je vidio u njega oružje, kad mu je rekao neka ne ide sutradan na kej da mu se štogod ne dogodi, onda je to bilo ozbiljno i njegov se prigovor ne može uzeti«.

»Marko Perin, koji je isto tako nacionalista, priznaje da (ga) je (Čubrilović) prije atentata zamolio da mu bombu i revolver sačuva i da mu je kazao da će izvesti atentat, ali on toga nije htio učiniti, i sam veli da je opipao revolver u njegovom džepu. Dakle, premda je bio siguran da će se atentat izvesti, ipak toga nije prijavio, ipak toga nije sprečio«.

»Glede Dragana Kalembera vrijede iste činjenice koje i za Perina, Branka Zagorca, Nikolu Forkapića, a to je dokazano iskazom onih drugih. Naime, Kalember, Perin, Đukić i Zagorac znali su za atentat, jer Zagorac je kazao: ako bi tko prijavio Čubrilovića, da bi taj mogao dobiti nekoliko stotina kruna. Ovi đaci su nacionalisti, gospodo, revolucionarci, koji rade oko toga da se otrgnu jugoslovenske zemlje od naše Monarhije i da se pripoje Srbiji«.

»Jedan od agitatora, također je Cvijetko Popović. Gospodo, ne bismo to vjerovali da ovde ne čujemo na svoje uši kako je stvar bila. Dođe Vaso Čubrilović Cvijetku Popoviću i jednostavno mu kaže: »Hoćeš učestvovati u atentatu?«, a on jednostavno kaže: »Hoću«. On pristaje i učestvuje. Kakva je to pokvarenost? Tu se vidi dokle je došla ta iredenta. Koliko je fanatizma u tim ljudima da na ovakav velik čin jednostavno kaže: »Pristajem«, a da mu se ništa ne razjašnjuje. To nije ništa drugo, nego ona užasna propaganda koja je otrovala svu našu mladež. On čuje da ima poginuti član naše visoke carske kuće, da se ima oštetiti Monarhija i on odmah pristaje. On je nacionalista. On je revolucionarac. Iako je prvi put kazao da je nevino progonjen pa su ga u pomanjkanju dokaza pustili. On sam kaže da je nacionalista i teži za političkim ujedinjenjem«.

»Sada dolazi na red Veljko Čubrilović. *Narodna odbrana* koja je tjerala velikosrpsku propagandu, nije se samo ograničila na Srbiju što joj nitko ne bi ni zamjerio, nego ona je tražila pomagače, kako čitate iz programa i veze u Bosni«.[753]

»*Božo Milanović*, glasoviti agitator *Narodne odbrane*, kušao je sve i sva što je bilo moguće da se vrši velika špijunaža, i da se radi ovdje po emisarima sve što bi bilo u korist velikosrpske propagande. I, kad dođe veliki momenat, kao što on kaže, da s mačem u ruci istupi Srbija na Austriju, da se narod digne i da Austro-Ugarska u Bosni vodi rat kao na neprijateljskoj zemlji. Taj Božo Milanović uzeo je u ruke Veljku Čubrilovića i razložio mu ciljeve *Narodne odbrane* i postavio ga svojim emisarom. Nije istina što Veljko Čubrilović kaže da nije znao za ciljeve. On kaže da *Narodna odbrana* ima samo kulturne ciljeve. Gospodo moja, jeste li ikada čuli u kakvim novinama da se pisalo, da *Narodna odbrana* podupire ikakve institucije koje nisu bile političke i upe-

[753] U izvornom tekstu, poslije ovog stava stoji: »Prema verziji dra Kesterčaneka, tekst je ovdje potpun«.

rene protiv Austrije? Nikada se nije što takova čulo, ali se čulo da ona komite oboružava, da ... (nedostaje) i špijunaža u Austriji,[754] da podupire pribjeglice i da ih šalje ovamo, da ... (nedostaje) e dalje tjeraju propagandu. Dakle, što on i Miško Jovanović vele da je *Narodna odbrana* humanitarna inštitucija, to nije i ono, to dobro znaju, ... (nedostaje)[755] je Veljko Čubrilović učitelj, dakle osoba, koju baš treba *Narodna odbrana,* jer ona uzima za svoje emisare popove, učitelje, djecu, đake. Dakle on je bio u službi *Narodne odbrane,* on je bio isti onaj koji je Dedijeru pomogao u špijunaži time da je izradio one geografičke podatke za Priboj. Gospodo, on kaže da je to bilo djelo za geografiju. Što treba Srbijanci da znadu, koliko imade malih ćuprija i puteva po Priboju, koliko imade vrela, kuća, i koliko stanovnika u kojoj kući. Tako se jedna država ne brine za drugu. Mi kod nas u školi ne učimo koliko imade bunara u Šapcu, ili stanovnika, nego učimo da je u Srbiji glavni grad Beograd i drugi gradovi itd. Dakle, ako je Srbija od njega tražila da joj to istraži, onda je to bila špijunaža Veljke Čubrilovića, i on je pomogao da se ošteti naša Monarhija i da Srbijanci to u ratu sada upotrebe. On sam priznaje, kad su mu došli okrivljenici i kad je vidio Milovića, da je odmah znao da ih šalje *Narodna odbrana.* On kaže: »Svjestan svoje poštene riječi, ja sam je odmah i zadao« i »ništa nisu kazali, nego je došao Milović i (po)kazao oružje«: »Hoćemo ubiti prestolonasljednika«,[756] a Veljko Čubrilović narodni vaspitač, odmah se u to upustio, primio ih i odveo Kerovići, i interesirao se, da dobiju konak i opskrbu i kola u Tuzlu. Dade im preporuku na svoga kuma i jednomišljenika i velikoga propagandistu Miška Jovanovića. Što se danas izgovara da je to učinio zbog prijetnje Principove, to istina nije. Nego, da ga je Princip molio u svom strahu da ga ne izda, to možda jest istina. Ako pogledamo jadnu figuru toga Principa, kome imponiraju ti ljudi? Ko će prijetiti Veljku Čubriloviću toj uzrasloj i jakoj osobi? Djeca dođu pa njemu da prijete? On se sam zaletio kad je kazao: »Ja sam mislio da za njima stoji druga velika sila«. Isto, on je znao da je to za njima srpska *Narodna odbrana,* i to je jedino istina u njegovom izgovoru. Gospodo suci, ta je prijetnja danas izašla, i o toj prijetnji nikada u istrazi nije bilo govora. Danas Veljko Čubrilović mjesto da se pokaje, ovdje izlazi sa ovim: prijetili su mu đaci, »pobojao sam se i morao sam«. To nije istina, jer Kerovići sami kažu da im je rekao Veljko Čubrilović: »Đaci će učiniti nešto velikoga za nas Srbe«. To se vidi da je odmah uvidio da je to umorstvo na prijestoljonasljednika. To je nešto golemo za Srbe ovdje i da se time ide na izvršenje cilja velikosrpske propagande«.

»Sad dolazi Kerović. Velikosrpska propaganda žalibože nije se ograničila da pohvata inteligenciju i recimo srednji stalež, nego ulazi među seljake. Gospodo suci, samo uprite vaš pogled, pa ćete vidjeti što se zbiva, pa ćete reći: jest i seljaci su otrovani velikosrpskim idejama. Imademo ovdje Mitra, Neđu

---

[754] Ova rečenica rekonstruisana je kod M. (558) na sljedeći način: »qu'elle organisait l'espionage en Autriche«.

[755] Izostavljeno mjesto trebalo bi da glasi: »Pošto je Veljko Čubrilović učitelj, dakle osoba« itd. Kod M. (559): »Ce Čubrilović est un instituteur, donc un personage...«

[756] Ovu rečenicu je M. (559) objasnio na sljedeći način (jer u tekstu izgleda prilično nejasna): »Il dit: »Conscient de ma parole d'honneur, je les ai accueillis sur le — champ et avant qu'ils eussent parle«. Ce n'est qu'après que Princip a dit: »Nous voulons tuer l'héritier du trône«.

i Blagoju Kerovića i Cvijana Stjepanovića, koji ljudi svi su također znali da su đaci došli sa bombama i revolverima da ubiju prijestolonasljednika i oni su njima pružili pomoć. Stari Mitar, koji je jednom nogom već u grobu, umjesto da bi svoju djecu odvratio od toga, on pristaje na to, on časti ovu djecu, on to sve jednostavno i hladnokrvno prima i otprema ih po svojoj djeci. Izričito priznaje, da mu je Veljko kazao da se radi o umorstvu prijestoljonasljednika. Jedini koji poriče, jest Jovo. Ja sam optužio Jovu jer mu je Blagoje kazao da je bio prisutan kad je Veljko Čubrilović vadio bombe i kazivao njemu i dičio se, kako će veliko djelo đaci učiniti sa bombama i revolverima. Što kaže da se mogu bombe dobiti na čaršiji u Srbiji, to nije istina. Jer i ako je razvijena sloboda u Srbiji prilično, ipak nema takve slobode da se bombe jednostavno prodaju kome hoće po dućanima da ih pravi ko hoće i da (ih) komite za sekser-dva mogu načiniti. Nego bombe, kao što su vještaci ustanovili, potiču iz kragujevačkog arsenala. To su tvornički proizvodi, pod nadzorom i vlasništvom srpskih krugova. Također Neđo tude se izgovara za nekakve prijetnje, ali da ne duljim: što sam kazao o prijetnjama za Veljku Čubrilovića, to važi isto i za Neđu. Neđo je bio Sokol. Što su srpski Sokoli ovdje u Bosni, što je Pobratimstvo? To su također institucije kojima se služila srpska propaganda ovdje. Govor koji je držao onaj srpski major u Kragujevcu, taj je govor štampan i rasturen po Bosni, i došlo je također u Tuzlu. Doduše, slavni senat mi je odbio taj prijedlog da bih to dokazao, ali ja nisam htio time dokazati uopće da je došlo to izviješće u Bosnu, nego da je baš došlo u Tuzlu, a na Miška Jovanovića, da je tuzlanski *Sokol* bio također obilježen u registru Dušana Silnoga, i da je Miško Jovanović također u propagandi«.

»Kad sam došao na Miška Jovanovića, sad ću se pozabaviti s njime i ustanoviti da je također počinio veleizdaju time, što je išao na ruku, i što je pomogao da se umorstvo počini. Miško Jovanović je najprije pretsjednik *Sokola*, kao što je Veljko Čubrilović. Već to ga čini sumnjivim. To je dokaz da je veliki Srbin. Nu ne samo to, on je i povjerenik *Narodne odbrane*. On je na daleko i široko poznat, i njega je vrbovao Božo Milanović. Što on kaže da mu je kulturni pravac *Narodne odbrane* taj Božo Milanović dokazao, to nije istina, jer je to uopće bilo tako poznato, da su to poznavali i seljaci, a kako ne Miško Jovanović, čovjek študiran. Korespondencija koju je vodio sa svojom ženom, one izjave što je on davao, to sve odiše velikosrpskom idejom, odiše mržnjom protiv Austrije; ljudi žeđaju da Srbiju potpomažu. Njegova današnja obrana nekakva je čudnovata. Ponajprije on kaže da nije znao šta će đaci sa bombama učiniti. Miško nije znao koga je Ciganović u Beogradu preporučio? Miško nije znao koga ima u svojem tefteru Kosta Todorović, dakle kapetan koji je vodio špijunažu protiv Austriji. Miško nije znao, kome je bilo sve pri ruci da to izvede, koji je on baš bio duša svega toga u Tuzli. Što on kaže, gospodo suci, da je mislio da će đaci demonstrirati sa bombama pred prijestolonašljednikom, to nećemo uzeti ozbiljno i nećemo ništa govoriti. Kakve su to demonstracije sa bombama i revolverima? To je ubijstvo, umorstvo, to su predmeti, koji »kat'egzohen« idu na rušenje. Imademo iskaz Veljka Čubrilovića koji je prije kazao izričito, da je on poslije nego su bili đaci kod Miška, da mu je poslije on kazao u razgovoru da će biti atentat na prijestolonašljednika.

Također Ilić, prije dok se nije uplašio od kazne, dok je priznavao, također je iskazao da mu je govorio Miško da će se počiniti atentat na prijestolonasljednika«.

»Gospodo suci, optuženici seljaci kažu: »Kad smo donijeli bombe Mišku, on je drhtao«. Kad je kazano: »Donijeli su đaci iz Srbije bombe«, Miško je počeo drhtati. Dakle je odmah znao što se sprema, da će bombe imati veliku ulogu, da su su odlučene i da imadu sa dolaskom prijestolonašljednika tijesnu i usku vezu. I za Miška je ovo pomaganje i učestvovanje njegovo veleizdaja, i molim da se krivim toga proglasi«.

»Sad imadem tri seljaka. Iz spisa Dačića i kapetana Todorovića i izjava Bože Milanovića proizlazi, te također iz spisa Jagličića i drugova proizlazi, da *Narodna odbrana* nije korespondirala poštom. Naravno zato, jer bi svakako ipak kojiput to došlo da su se pisma otvarala i da bi se stvari pronašle. Zato kaže privremeni štatut: »Veza mora biti ili usmena, ili se mora vršiti po pouzdanicima«. Iz Jagličićeva procesa uvidili smo da je osim šifara postojala veza i ovako: da se na granici smjestio srpski kolibar, i naši ljudi propagandisti su nosili pisma tome kolibaru, a otuda da su ih srpski činovnici i druge osobe dizale. Tako je bilo i ovdje. Takva je bila koliba Milana Čule na Isakovića adi. Tu je dolazio srpski narednik Grbić i dobivao pisma i sve što je bilo, i dalje spremao. Dakle, kao sveza i ovakva pošta, bio je ubilježen Mičo Mičić, iako on kaže da nije ništa znao za velikosrpsku propagandu. Nego, dok je bio u špijunažu upleten i raznašao pisma, i svaki čas kad ga je Grbić trebao došao je i činio mu uslugu, on je znao (da) postoji velikosrpska propaganda i znao je da se tada sprema atentat. On sam priznaje da je znao da će doći prijestolonasljednik, i dok su đaci došli sa bombama, i dok mu je Grbić kazao: »Đaci spremaju nešto golemoga, moraš šutiti«, ako ne bi bilo ništa drugo, to je dokaz da je znao da će đaci ubiti prijestonasljednika i da to zapovijeda *Narodna odbrana*, dakle društvo koje hoće uništenje naše Monarhije. Još ću napomenuti kod Mičića. Što kaže da je išao u Loznicu curama i da (je) pio sa Grbićem, to sve nije istina. On je otišao kad ga je Grbić trebao, jer prelaz bez pasoša je strogo zabranjen, jer je veliko krijomčarenje. Svaki put kad pređe granicu, znao je da mnogo riskira, i on je prešao tada kad ga je Grbić zvao i trebao«.

»Isto vrijedi i za Jakova Milovića o kojem Veljko Čubrilović sam priznaje da mu je u Šapcu Boža Milanović kazao, da će taj biti veza između njega i Veljka Čubrilovića. On sam priznaje da je nosio nekakva pisma, premda ne zna što je bilo unutra«.

»Obren Milošević, to je seljak koji stoji na granici. Da je Srbija krijumčarila oružje i da si je dala u službu naše seljake na granici, potvrđuje spis lozničkog kapetana koji navađa sve: kakva je to veza i putevi. Dakle i njemu i Obrenu Miloševiću, bile su poznate težnje i za čim ide Srbija; i kad je vidio djecu iz Srbije doći sa bombama i revolverima. I, dok je znao da će doći prijestolonasljednik, bez da mu je iko što kazao, morao je znati da je to iz Srbije na štetu naše Monarhije, i da se ne radi o ličnoj osobi prijestolonasljednika, nego o državi. On ne može tumačiti zašto je dao odmah bisage. Za skromna seljaka su bisage ipak nešto, a on ništa ne traži, nego jednostavno dade djeci bisage i nosi s njima oružje«.

»Dakle tu se vidi, gospodo suci, u kakvom je smjeru išlo to sve što sam sad govorio. Dakle, veleslavni sude, savjesno vođenom istragom i krasno vođenom našom raspravom, dokazana je krivnja ovih 22 optuženika, kao što je u optužnici koju nikako ne mogu promijeniti, jer prošle i današnje rasprave su potpuno u suglasju sa istragom, i s toga molim da se svi 22 proglase krivim zločina veleizdaje. Za zločin veleizdaje imade kazna smrti, jer tvrdim da su svi optuženici jednako bili neposredni činioci. Ali zakon kaže u § 10 da se kazna smrti ne može izvršiti na onima, koji nisu navršili 20 godina. Dakle 20 godina nema Nedeljko Čabrinović, Grabež, Vaso Čubrilović, Popović, Kranjčević, Đukić, Zagorac, Perin, Kalember i Forkapić«.

»Sad dolazi glavni krivac i najveći optuženik Gavrilo Princip i tvrdi da mu nema 20 godina. Na ovu tvrdnju on se ponaša danas tako, da se čovjek mora zgražati, jer misli da zbilja ne može ga dopasti ona kazna koju je zaslužio. Dokazi i ispiti o njegovoj dobi dokazali su da se nije mogao ustanoviti njegov dan rođenja, jer se to uopće nije dalo sa takovom točnošću ustanoviti, da bi se kazalo taj sat i to vrijeme, a ovdje se radi o tome. Tu imademo isprave koje se razlikuju samo u mjesec dana.

Imademo domovnik gdje se kaže da je rođen u junu, a imademo maticu gdje se kaže da je roden u julu. Ako je rođen u junu, onda je za vrijeme atentata prekoračio 20 godina, a ako je rođen u julu, onda ga ne bi mogla dopasti smrtna kazna. Onaj koji je to sastavio, nije više na životu, naime onaj koji ga je krstio. Mati njegova dala je izjavu koja se pokazala neistinitom. Međutim, poznato je, gospodo, glede prijava rođenih i krštenih uopće, što se tiče seljaštva, sve se to prekasno čini. Knez ne može da ide na Ispostavu, na Kotar, sveštenik nema kada da to piše i kako svjedok Bilbija pripovijeda, stari paroh je na ceduljicu pisao, to se nije moglo čitati, a što je on napisao, to je mladi pripomoćnik upisao u matice. Iz toga izlazi da upis u matice i prijava na Kotar, nije mjerodavna za nas, jer to je očevidno prekasno učinjeno i doba života je prekasno označeno. Mi imademo ovdje domovnik kojega je Bilbija vodio i u koji je odmah upisivao dan rođenja, tu stoji za Principa da je rođen u junu. Taj je domovnik mjerodavan; on se vodio kod kuće, taj ne ide nikuda; dakle nije bilo straha, da bi se pogreška pronašla, a knez globljen zbog prekasne prijave«.

»Ja tvrdim da je Princip za vrijeme čina imao 20 godina, a ne kako on kaže, pa s toga predlažem, da se po § 112, slovo b, kazni smrću«.[757]

»Imamo još tri optuženika: Momčinovića i supruge Sadilo, koje krivim da su oni iza počinjenog umorstva pripomagali zločinstvima tim, što su sakrili bombe i revolvere, što ih nijesu predali vlasti koja je tragala za krivcima.

Stari Momčinović priznaje da je nakon izvedenog atentata Ivo Kranjčević donio kući one pistolje i nekakve kutije, kaže stari. Supruga žena Sadilova kaže da je donio kući bombu i revolver. »Mi nijesmo htjeli to držati, a i ja sam otišla majci Ive Kranjčevića i kazala, neka to otstrane«. Franjo Sadilo je kazao: »Ja sam vidio kako to izgleda, ali nijesam znao, šta je ta

[757] Neposredno poslije atentata, kako se to vidi iz povjerljivih spisa Zemaljske vlade u Sarajevu, insistiralo se na tome da se pod svaku cijenu dokaže da je Princip imao na dan atentata 20 godina, kako bi po postojećim zakonima mogao da bude kažnjen smrću. Matice rođenih i druga originalna dokumenta, kao i izjava majke Principove, slagali su se u tome da je Princip na dan atentata bio još uvijek maloljetan, a to je uvažio i sam sud.

kutija«. To nije istina, jer njegova supruga je iskrenija i izričito kaže da je ova kutija bila bomba. Kad su oni to gledali, to je bilo sutradan. U nedjelju je bio počinjen atentat, to se razglasilo po čaršiji, u svakom se sarajevskom budžaku znalo da je atentat počinjen bombom i revolverom. Kako su svi znali, tako su znali i supruzi Sadilo, pa ako su primili bombu i revolver, što je naravnije nego misliti da potječu od atentata. Pitao je branitelj Sadila, da li je znao da politička oblast potražuje, a on kaže da nije. Gospodo, kad se jedan zločin počini, da oblast ništa ne čini, toga nije nikad bilo, tim manje u ovakvom slučaju gdje je počinjen tako užasan zločin. Oni su znali da to oružje potječe od atentata, nu oni nijesu tu prijavu učinili, oni nijesu predali oblasti i time su htjeli zabašuriti da se krivci pronadu, a napose nijesu htjeli naškoditi Ivi Kranjčeviću jer je to dijete od njihovih prijatelja. Nije istina što oni kažu da nijesu znali šta je i kako je. Molim, da se oni krivim proglase po optužnici i da se na shodan način kazne. Time sam svršio«.

Prekida se rasprava za 3 sata po podne.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 22 X 1914 G. POSLIJE PODNE

(ODBRANA OPTUŽENIH)

Pr.: — Riječ imade branitelj Gavrila Principa dr. Feldbauer.

Dr. Feldbauer: »Veleslavni sude! Ma da se moj štićenik *Gavrilo Princip* u više navrata odrekao branitelja i obrane, to ipak ex officio postavljeni branitelj, moram savjesno da iznesem ono što nalazim da govori u prilog mome branjeniku«.

»Ko god objektivno promotri tečaj cijele rasprave, postupak kao glavnog počinitelja i krivca Principa, taj mora doći do uvjerenja, da ova ideja i tobožnja inicijativa, kako on hoće da ju pripisuje samo svojoj glavi, nikako ne odgovara istini. Ja sam najdubljega osvjedočenja, da mada se Princip gradi junakom i herojem, ali ne u smislu našem, nego u smislu nacionalističkom, srpskom, što bar proizlazi iz njegove obrane, ja sam najdubljeg osvjedočenja, da su treći izvan granica Monarhije uplivisali na ovoga mladića. On je, kako je i Državno odvjetništvo istaklo, de facto i po mome osvjedočenju žrtva nacionalistička, bolje rekuć žrtva velikosrpskog pokreta«.

»Čuli smo, veleslavni sude, razna sretstva velikosrpske propagande, da se tu radilo, ne samo riječju, nego i djelom. Bilo je tude kulturnih institucija i kojekakvih udruženja. Doprinijela je tome štampa, doprinijela je na žalost razuzdanost života, što i naše škole jesu postale leglo kojekakvim, ovakovim, za samu državu vrlo opasnim idejama, tako da su ove ideje kadre da potkopavaju temelj ne samo zakona, nego i snage i sreće i budućnosti ovih zemalja. Ja dakle, kako rekoh, u tom pogledu ne mogu steći uvjerenja, niti sam stekao, da je Princip, kako se pravi, inicijator ovoga djela. On nije inicijator, treći su uplivisali na njeg, i kako smo čuli, imade ih šest. Društvo, u kom se kretao ovaj Princip, najbolje ilustrira osobu, najbolje ilustrira ono, što je njega postaklo, naime u pogledu njegova mišljenja i političkog i inače«.

»Kako vidimo i kako smo čuli, on se kreće u Beogradu u kojekakvim kafanama u koje su svakako samo zalazili, kako nam je rasprava i dokazni po-

stupak iznio, kojekakovi kažnjenici i zločinci i komite za koje mi svi ovdje u Monarhiji i u drugom kulturnom svijetu nemamo smisla, i koji su nama kao neka institucija uopće nepoznata. Zalazeći u ovakva društva u *Zelenom vencu* i *Žirovnom vencu*, svakako je imao prilike da usisa otrov, ne samo u pogledu svojih političkih osvjedočenja, nego i dalje. Mogu da ustvrdim, u pogledu onoga što je čovjeku najsvetije, da svoju vlastitu domovinu ne izdaje. U tom pogledu ja tvrdim da je on izdao svoj narod u Bosni, jer junačiti se sa ovakvim podmuklim umorstvom, svakako je jedno strašno nedjelo«.

»Ja držim da baš Gavrilo Princip nije bio osvjedočen o onome što sa svojim atentatom i u slučaju, ako mu uspije, može postići. Nije bila po mome shvaćanju njegova namjera u onom svjetlu kako to prikazuje slavno Državno odvjetništvo, nije bila veleizdajnička«.

»Pitanje je bilo glede motiva. U prvom redu izjavio je on: »Ja mrzim Austriju, ja sam to učinio jedino iz mržnje«. Poslije se izjavljuje: »Ovo je bila osveta za nepravde nanešene srpskom narodu«. Napokon kaže: »Meni je bila misao ujedinjenja Jugoslavena u Monarhiji«. Na upit glede ovih motiva odnosno misli, očitovao se da su svi motivi ekvivalentni. Po mom shvaćanju ovo svakako nije dovoljno da utemelji onaj zločin kojega ga okrivljuje slavno Državno odvjetništvo, zločin veleizdaje. Ovim strašnim dielom koga je počinio Gavrilo Princip i koje on hladnokrvno, odnosno junački, po njegovom shvaćanju, hoće da prizna i priznaje, ja držim da je počinio potajno umorstvo. Hoću još da upozorim veleslavni sud na druge činjenice, koje su meni donekle proizvele tu misao, da taj Princip ima da pripiše ovo svoje zlodjelo i drugim nekim važnim okolnostima. Ponajprije držim, da je kod njega djelovalo u veliko nehaj roditelja glede njegova odgoja«.

»Poznato je notorno kako u našem težačkom narodu, kad se dade u školu sin, mnogo se ne brine za njega, za njegovo vladanje i odgoj. Nadalje je notorno i to da specijalno, što se tiče odgoja kod naših domaćih ljudi, naročito, kako rekoh, težaka u samoj kući, i ono, što nazivamo kakvim odgojom, da je to manjkavo u toliko, što pojmovi što se tiče samoga odgoja nisu onakovi, kakvi bi trebali da budu. Pripisujem u toliko mnogo krivnje roditeljima i srednjoj školi, koji su uplivisali u takvom duhu. Za moga vremena, kad sam bio također đak ovdašnje gimnazije, nije se bavilo politikom, kao što sam čuo da se mladež srednjih škola bavi«.

»Veleslavni sude, ovih šest, čija su nam imena posve dobro poznata, koji su naime znali za atentat u Beogradu, a to su Ciganović, Đuro Šarac, Bukovac, Kazimirović, Tankosić i Dačić, ovi bi trebali danas da sjede na optuženičkoj klupi, jer (su) intelektualni začetnici toga svega«.

»Naravno Princip, koji je počinio to strašno djelo, on konsekventno ostaje kod toga da nam ne oda potanje sve kako se desilo. Ima u tome psihološkoga značaja. On, kao Srbin, patriota, misli da time, ako bi odao još druge krivce, odnosno, ako bi sve iskreno priznao, da bi mnogo toga dezavuirao. Dakle, ipak potankosti nisu nam poznate, naročito u toliko, u koliko je *Narodna odbrana* kao takova direktno uplivisala na njega, i bila poticateljica ovoga zlodjela. Ja, dakle, držim, kako rekoh, na optuženičkoj klupi trebali bi da sjede ovih šest, koji su naravno inozemci, i držim da Princip nije ništa drugo bio nego slijepo oružje kojekakvim tamošnjim političarima u Beogradu, te da su

njega koji i onako inklinira fanatizmu i po mom shvatanju je fantasta, da su ga zloupotrebili i kao mlada i neiskusna čovjeka naveli na ovo zlodjelo«.

»Nu nije to dosta, veleslavni sude, ovaj čovjek odlučio je počiniti atentat u Beogradu, a imao je tamo prilike, ne samo u štampi, nego i u društvu, vidjeti da se širi osobito poznata mržnja protiv Monarhije. Ovaj čovjek dolazi u Bosnu i nailazi na ljude starije od njega, koji ga neće da odvrate od toga puta, nego mu daju prilike, odnosno pružaju pomoći, kako može doći na mjesto atentata do Sarajeva, odnosno do Tuzle. Prvi njegov susret u ovoj zemlji je sa Veljkom Čubrilovićem. Karakteristično je u tom pogledu, da jedan učitelj kao narodni prosvjetitelj, kao činovnik, nije našao za shodno da ovoga zavedenoga i neiskusnoga mladića odvrati od toga zaključka, odnosno, da ga pouči boljem nečemu. Ovo držim da mi je dužnost utoliko iznijeti, da ne optužim njega, jer je to stvar optužbe, nego da prikažem momente koji su morali nadalje djelovati u hrđavom smislu na moga štićenika Principa. Već kad je odlučio ovo zlodjelo, moglo se misliti da će ovakav jedan učitelj na njega utoliko bar djelovati da ga odvrati. Ali naprotiv, on mu ide na ruku, šta više, vodi ga Kerovićima koje je također, kao što se vidi, na optuženičku klupu doveo niko drugi, nego učitelj«.

»Notorno je, veleslavni sude, da velikosrpska propaganda počinje, odnosno postala je u Srbiji tek od vremena, otkada je na prijestolje stupila dinastija Karađorđevića koja je, kako je to notorno, došla na prijestolje uslijed političkog umorstva, naime uslijed umorstva kralja Aleksandra koji je bio sa ovom Monarhijom prilično prijateljski vezan. Od onoga vremena, odkako je dinastija Karađorđevića stupila na prijestolje Srbije, postala je Srbija, može se reći mirne duše, vrelo svakodnevnih zavjera i urota protiv Austrije«.

»Nije to prvi slučaj, u tom se slažem sa gospodinom državnim odvjetnikom, jer je činjenica da su zaredali atentati i vazda su nikli u Beogradu, a ne u glavi pojedinih osoba. Imamo slučajeve Jukića, Dojčića i Šefera. Ja dakle, veleslavni sude, imam potpuno uvjerenje da je moj štićenik faktično fanatizovan do skrajnosti, jer čovjek koji je u stanju otići na grob Žerajićev i tamo se zavjeriti da će i on takovo djelo učiniti i osvetiti srpski narod, tobože kojem su nepravde učinjene, toga ne može čovjek drukčije nazvati nego fanatizovanim i da (je) njegovo djelovanje, djelovanje zavedenoga«.

»Čuli smo Čabrinovića, kako je djelovao Ciganović. On nabavlja sretstva, on vodi Grabeža Tankosiću i određuje plan kako će putovati. Ciganović dapače upozoruje i na onu misterioznu osobu, onoga Kazimirovića, kad je pribavio sredstva i vratio se u Beograd. Kako se vidi, Ciganović je glavni krivac, ali iza njega se naravno skrivaju druge osobe. Vidimo, veleslavni sude, iz svedočanstva Dragutina Stjepanovića[758] koji je htio prijaviti atentat za koji je čuo, a kad je pošao konzulatu, bio je uhićen od policiskih organa. Ja držim u tom pogledu, da se time može dosta ustvrditi i da se mora primiti dokazanim, da kad jedna policija zaustavlja osobu koja ide konzulatu austrijskom, da ona mora biti informirana o čemu se radi. Mislim da je dobila nalog da pazi na sve koji ulaze u konzulat i da su se bojali da se ne bi prije stvar otkrila. Iz istoga svjedočanstva čulo se kako je on ostao u zatvoru i kako je saznao za atentat«.

[758] I kod M. (571) pogrešno: Stjepanović, a treba Dragutin Stojanović.

»Hoću time da kažem, veleslavni sude, da je ono neistina što veli Princip, naime da je on iniciator svega, nego su treći na njega uplivisali. Na koncu ako bi mu vjerovali u tom pogledu da je on iniciator, morali bi vjerovati i Vasi Čubriloviću, a ja držim da to čovjek ne bi mogao pojmiti ako bi rekao da je on iniciator. Jer on, čim je čuo dolazak prijestoljonasljednika, rekao je: »Trebalo bi ga dočekati«. U tom pravcu, dakle, držim da je Vaso Čubrilović iniciator kao Princip. Također što se toga tiče, da je Princip kako sam tvrdi, iniciator, oprovrgao je i Čabrinović. Čabrinović je u tom pogledu izjavio, kako je on onu noticu što ju je dobio od nepoznate osobe, kako je izvadio i pokazao Principu i na taj način u njemu ideju potakao, i tako jasno slijedi, da on nije iniciator«.

»Još je čudnovatije, veleslavni sude, kad se pomisli da jedan učitelj, Veljko Čubrilović, što se tiče osobe Principa, kaže da je on tako energičan, da je prijetnja uništenjem djelovala na njega. To je faktično daleko od pameti. Učitelj ima oružje u bisagama, ima bombe i revolvere i onda još se straši ovako slabo tjelesno razvijenoga čovjeka kao što je Princip. Ovo je faktično sasvim nevjerodostojno«.

»Ja, dakle, veleslavni sude još ističem da je Princip baš onaj bio, koji je četvrti dan sucu istražitelju u zapisnik priznao djelo. To govorim u toliko, da on ima i dobrih strana. Time je olakšao cijelu istragu i da se krivci pronađu. Nakon toga je tek Ilić pronađen«.

»Što se tiče dakle od strane slavne optužbe njemu u grijeh upisanog zločina, naime zločina veleizdaje, držim da mu manjkaju veleizdajničke namjere. Odnosno, pošto su ekvivalentni motivi da njegovo djelovanje, odnosno namjera, nije bila tako opredjeljena i tako izvjesna da je on išao na veleizdaju. Uopće, njegova je predstava bila sasvim mračna u pogledu svakoga uspjeha«.

»Što se tiče godina moga štićenika, to mi je istaknuti, veleslavni sude, da se istina u matici rođenih navodi da je rođen 13 jula 1894, prema tome u vrijeme atentata ne bi navršio 20 godina. Dočim jedino domovnik govori protiv, naime da je rođen 13 juna 1894. A ovo je jamačno protuslovno. Ali, osim ovih dvaju, imade još treći dokaz koji govori za to da Princip nije navršio 20 godina života, a to je kneževa prijava Kotarskom uredu, odnosno ispostavi u Grahovu«.

»I osim toga Kotarska ispostava na temelju prijave podnešene po knezu, sastavila je jednu uredovnu ispravu. Imamo još jedan vrlo važan dokaz na koji je bilo dužno slavno Državno odvjetništvo, da se obrati, što ću ja da sada učinim. Naime, ima jedna prijava novorođenih u spisima. Ova prijava je sastavljena i potpisana po popu Bilbiji«.

»Jutros je gospodin državni odvjetnik pomenuo da je proto Ilija Bilbija umro, ali ima njegova prijava koju je pop sastavio i vlastoručno potpisao. Da je on to vlastoručno potpisao i sastavio, vidi se po datumu ove prijave koja je datirana 1 augusta 1894. Onde stoji da se Gavrilo Princip sin Perin rodio 25. VII po novom kalendaru, a to bi bilo 13 jula po starom kalendaru«.

»Ako se uvaži ovo, po popu Iliji Bilbiji vlastoručno pisano izvešće, nadalje, ako se uvaži matica rođenih i izvješće samoga kneza, napokon ako se uvaži

svjedočanstvo majke Marije Princip koja doduše u protuslovlje zapada, ali zato ipak ne može nezaslužiti vjere, to moj štićenik Princip nije navršio 20 godina svoga doba kad je počinio atentat«.

»Tom zgodom valja obratiti pažnju na svjedočanstvo Ilije Bilbije. U tom svjedočanstvu karakteristično je što kaže Miloš Bilbija: »Domovnik sam ja vodio na temelju matice«. Ovo je jedino pozitivno što sam našao u njegovu iskazu, makar da se on ne sjeća. Ali ovu činjenicu smatram dokazom da je domovnik vodio na temelju matica. A ako se u matici rođenih uvukla pogrješka, ako je domovnik rađen na temelju matica, onda se i u domovnik uvukla pogrješka«.

»Dužnost mi je, veleslavni sude, da istaknem ovu činjenicu: Izgleda da (je) Gavro Princip, donekle mogu ustvrditi, drzovito i junački htio priznati sve ono što mu se u grijeh upisuje, ali ipak i on ima srca, naime nije mu srce sasvim otvrdnulo. Utisak je na me učinilo da faktično nema osobitih osjećaja, te je o tom htio uvjeriti i sud. A kada se čitao iskaz grofa Haracha koji onako žalosno zvuči, tako da je faktično djelovao ne samo na svakoga koji je bio u sudnici, nego i na publiku, onda sam se nakon toga odlučio da ga upitam: da li je ovaj iskaz učinio kakav utisak na njega, a nakon toga pitanja odgovorio mi je Princip: »Ta valjda ne mislite da sam živina?« Ovo mi je dužnost da iznesem da se vidi, da Princip, mada je učinio ovo strašno djelo, ipak ima osjećaja ljudskog. I ovo što nam je iskazao ovđe, čini utisak, barem na mene, da hoće da bude heroj u smislu srpskom. Ja dakle Gavrila Principa preporučujem u toliko, što molim da mu se po zakonu sudi«.

»Što se tiče *Blagoja Kerovića*, u tom pogledu, veleslavni sude, valja pročitati ono što je temelj njegove optužnice, naime, što Državno odvjetništvo njemu u teret upisuje. Kaže se ovđe da je Blagoja Kerović, znajući da Grabež i Princip kane izvesti umorstvo na prestolonasljednika, te znajući da nose streljivo, pomogao, da se taj čin doista izvrši; da su Gavrila Principa i Trifka Grabeža primili 2 juna na konak i prehranu; osim toga da su učinili djelo smjerajuće da se na silu otrgnu ove zemlje od Austro-Ugarske Monarhije. Ja ovđe faktično ne vidim u čemu se sastoji veleizdajničko djelo Blagoja Kerovića. Čovjek nam je kazao da nije bio kod kuće u onom momentu kad su ovi đaci dovedeni po učitelju Čubriloviću došli u stan njegova oca. U tom pogledu razjašnjeno nam je tijekom rasprave, da (on) nije kućni starješina, nego njegov otac Mitar Kerović. On nam je dao vrlo karakterističnu izjavu, naime: »Zašto da budem pametniji od oca i od učitelja?« Ovo je svakako karakteristično. Otac prima neke đake, učitelj ih dovodi kao kum, sin Blagoje opaža da nema razloga prigovarati dok je pod jednim očinskim krovom, dok je starješina njegov otac. On priznaje da je čuo neki razgovor. Naime, u tom se malko razilaze iskazi da je Veljko Čubrilović rekao da đaci nose oružje, te misle učiniti atentat na Franju Ferdinanda ako dođe u Sarajevo. Što se misli pod atentatom, to njegova seljačka glava sama ne zna, a Neđo Kerović, njegov brat, kaže: »Ovi đaci nose bombe da ih hitaju kad dođe prestoljonasljednik«. A kad je Blagoje to saznao? Ovo, jedno i drugo, nije on odmah saznao kad je ušao u kuću, nego kasnije. Pa što je, kad je to saznao? Je li on tim što je primio ove ljude njegov otac na konak i prehranu, postao veleizdajnik? U čemu se sastoji njegovo veleizdajničko djelo? Ja držim za pojam veleizdaje kako slavna optužba hoće, svakako se traži neko pozitivno djelovanje. U najgorem slučaju moglo

bi se kod Blagoja Kerovića govoriti da je on propustio prijaviti neki veleizdajnički čin, a to je jedan sasvim drugi kažnjiv čin nego što hoće Državno odvjetništvo. To bi bio slučaj §-a 114«.

»Ali, veleslavni sude, to ne predleži ovdje. Ovaj čovjek da bude odgovoran po § 114, morao bi znati što je veleizdajničko poduzeće. Ko bi mirne duše ustvrdio da je Blagoju Kerviću bilo poznato da se u njegovoj glavi rađala misao da zna što je veleizdajničko djelo, da zna šta je veleizdajničko poduzeće? Pa sve da je to znao da će počiniti atentat, zar imamo dokaza da je njemu veleizdajnička namjera glavnog počinitelja bila poznata? Tijekom cijele rasprave ovaj dokaz nije pružen. Istina, prikazao nam je Blagoje Kerović neke prijetnje koje su na njega djelovale, u koliko je to na njega moglo djelovati što su njemu govorili Princip i Grabež, nu držim da to ne može biti odlučno za kvalifikaciju samoga djela. Ali, svakako držim da treba dokazati, što je najvažnije, da je poznavao veleizdajničku namjeru«.

Nu, ako veleslavni sud smatra da je ovaj dokaz doprinesen da je njemu bila poznata veleizdajnička namjera, onda svakako držim da ne može nikako stajati optužnica iz §-a 111 k. z., jer nije on bio onaj koji je na konak i prehranu primio ove ljude, i (da su) u njemu ove misli i ideje na ikakav način djelovale, nego bi se moglo govoriti o § 114, da je propustio prijaviti veleizdajničko poduzeće. Nu, ja držim da se ovaj § ne može primijeniti, nego po mom shvaćanju jedino se može govoriti o §-u 213 k. z. Valja naime lučiti i dijeliti, kako sam već istakao, dvije stvari. Ja sam nazora da je počinjeno umorstvo, nu svakako, iako je slavno sudište naklono da glede Principa dokazuje veleizdaju, to držim da valja samostalno prosuditi djelo što ga je počinio Blagoje Kerović i ne polaziti sa stanovišta veleizdaje, nego sa stanovišta umorstva. Za Blagoju Kerovića u najgorem slučaju može se kazati da je mislio, da se kani počiniti zločin umorstva i ništa drugo. Ako je tomu tako, a ako je Blagoje Kerović bio svjestan da imade učiniti zločinstvo umorstva, onda može biti govora o §-u 213, naime, da je posredno, a ne neposredno sudjelovao kod tog čina; dakle, da je on daljnji sukrivac. Ali, sve kad bi se ovo promotrilo, to držim da se juridički ne bi moglo obrazložiti, jer mu se pripisuje u grijeh da je daljnji sukrivac, odnosno dionik umorstva, a dioništvo i sukrivnja treba da postoje u pozitivnom djelovanju. I u tom pogledu, ako bi slavni sud primio da prosudi, da li je on daljnji sukrivac na zločinu potajnog umorstva, svakako bi bilo mjerodavno prosuditi u smislu §-a 9 k. z. A i u tom smislu, držim, da se također ne bi mogao krivim proglasiti, jer mora da bude uglavljeno da je on postupao sa sviješću da sudjeluje kod kažnjiva djela, dakle, da je on znajući za kazneno-pravne posljedice, sudjelovao kod ovoga čina. Ima u tom pogledu riješitba bečkog Kasacionog sudišta, te se u §-u 9 austr. zak. kaže ovo: »Soll jemand als Gehilfe oder Teilnehmer im Sinne des § 5. St. G. verantwortlich gemacht werden, so muss feststehen, dass er mit dem Bewusstsein der Beteiligung an der Straftat eines Anderen — also in Kenntnis der Strafrechtlichen erheblichen Momente dieser Tat — gehandelt habe«.[759]

»Pošto manjka ovo pozitivno djelovanje Blagoja Kerovića, to držim da u tom pogledu možebit pogriješio, ako je ustvrdio da su svi đaci na optuženičkoj se on od krivnje riješi«.

---

[759] M. (577) ne citira njemački tekst, nego ga je preveo na francuski.

»Što se tiče mog branjenika *Jakova Milovića*, to držim da je on jedan obični švercer. Svjedodžba o ponašanju njega na taj način prikazuje, a i čuli smo iz iskaza onih koji bi u toj stvari mogli više svijetla unijeti, a to su Princip i Grabež. Nije glede njega apsolutno dokazano da je on znao u koju svrhu idu ovi ljudi u Bosnu. Jedino što je iznenadilo mene i slavni sud, da on danas poriče priznati da je on nosio oružje. Možda se bojao, jer misli da će biti kriv, premda je to priznao u istrazi. Ako on ne zna u koju svrhu đaci idu u Sarajevo, ako nema pojma o čemu se radi, ako vidi da se hoće oružje da švercuje i traži jednog učitelja, on, koji je naučen na šverc, on, koji je već tisuću kruna platio globe, svakako nije učinio ono što mu se u optužnici predbacuje. U tom pogledu ne samo Princip, nego i Grabež, baš u njegovu korist i odbranu iskazuje. Ja glede njega, pošto manjka učin veleizdaje, predlažem da se riješi«.

»Što se tiče moga štićenika *Nikole Forkapića*, to je on jedna iznimka među svima koji sjede na optuženičkoj klupi. Naime, od svih đaka ovdje, on je jedini koji je pripadao srpskoj radikalnoj stranci. Gospodin državni odvjetnik je u tom pogledu možebit pogriješio, ako je ustvrdio da su svi đaci na optuženičkoj klupi nacionaliste. On je zaboravio na Forkapića koji je svagda tvrdio i na raspravi i pred sucem istražiteljem da pripada srpskoj radikalnoj stranci. Dakle on nije nacionalista, on nije član nikakvih đačkih organizacija«.

»Glede ovoga Nikole Forkapića kaže gospodin državni odvjetnik u svojoj optužnici: »Nikoli Forkapiću upisuje se u grijeh da je početkom mjeseca juna 1914, doznavši od Čubrilovića da će se izvesti atentat, razgovarao o tom više puta sa Vasom Čubrilovićem i t. d., podražujući u njemu raspoloženje za namjeravano djelo. On je podupro da se sa drugovima izvrši ovaj atentat«. Ako je ikoji dokaz slabo ispao, svakako je ispao glede moga štićenika Nikole Forkapića. To je bio tako pravi studentski razgovor u šali. Govorilo se, a glavna nam rasprava nije iznijela faktično ništa na vidjelo da bi se moglo reći, da je ovaj mladić kriv. Naime, svi iskazi optuženika, a to je karakteristično, nikako se ne slažu, niti prigodom istrage, naročito ne s istragom kako je uslijedila na glavnoj raspravi. U tom pogledu, veleslavni sude, slobodan sam upozoriti da je Marko Perin pred sucem istražiteljem kazao: »Ja sam kazao kao u šali za Vasu Čubrilovića: evo momka što kani učiniti atentat na prestolonasljednika, a tada su bili Nikola Forkapić, Lazar Đukić i Vaso Čubrilović u mom društvu«. Mislim da je to mogao čuti Nikola Forkapić, a kako se vidi, Marko Perin ne tvrdi pozitivno da je Nikola Forkapić čuo, nego misli da je mogao čuti«.

»Na glavnoj raspravi Marko Perin je kazao: »Forkapić je dobacio za Đukića i Čubrilovića da bi ih trebalo prijaviti policiji i dobiti 100 kruna, jer ih je držao za opće sumnjive osobe«. On ih drži za opće sumnjive osobe. Što kaže drugi svjedok Lazar Đukić pred sucem istražiteljem? Šetali smo kejom Vaso Čubrilović, Forkapić i ja. Perin kaže za Vasu Čubrilovića: »Ovaj sprema nešto veliko uraditi, samo ako ne laže«. Nikola Forkapić je mogao ove riječi čuti. Nakon što je bio suočen Lazar Đukić sa Nikolom Forkapićem, da li je tu bio Forkapić, odgovorio je: »Ja se ne sjećam«. Čemu je tvrdio da ga je Forkapić mogao čuti, a nakon suočenja kaže da se ne sjeća? Na glavnoj raspravi kaže da se ne sjeća da li je Forkapić bio kod razgovora. Što kaže Vaso Čubrilović? Isto tako kao i ovi. Ja mislim da Forkapić nije znao za atentat. Suočen, ne zna pravo ko je one riječi dobacio: da li Forkapić, ili ko drugi. Na glavnoj raspravi ne zna, je li ove riječi dobacio Forkapić ili ko drugi i ne zna, da li je

bilo govora za atentat, ili za mazanje firmi. A moj se branjenik u tom pogledu branio da je baš čitao noticu u *Hrvatskom Dnevniku* da onaj, koji prijavi one osobe koje su mazale firme, a bilo je notorno da su njemačke firme od nepoznatih osoba po gradu Sarajevu bile mazane tintom, može dobiti nagradu. Što je bliže pameti, nego da (je) ovaj đak u svojoj nevinosti i držeći ove osobe inače sumnjivima, baš radi ovih kojekakvih djela u šali rekao: »Kako bi bilo da se prijavi, da dobijemo nekoliko stotina kruna i da ih popijemo?«

»Veleslavni sude, ova stvar je tako ozbiljne naravi, a držim da se prema dokazu koji predleži, nikako ne može tvrditi da se (za) Nikolu Forkapića, koji nije nacionalista, koji nije ni u kakvoj đačkoj organizaciji, može pomisliti da će počiniti zločin veleizdaje«.

»Prema ovomu svemu, predlažem i naročito stavljam na srce gospodi sudijama moga branjenika Nikolu Forkapića i molim da ga se u pomanjkanju dokaza posve riješi od optužbe«.

Iza toga 5 minuta odmor

Pr.: — Prije nego što pođem dalje, pitam, da li privatni učesnici traže štogod uime odštete. Dakle, Ida Pfob, tražite li štogod u ime odštete?

Ida Pfob: — Ako dobijem što, to neka se dade za Crveni krst, za sebe ne tražim.

Pr.: — Maria Keller, tražite li Vi što u ime odštete?

Maria Keller: — Ako bi dobila, tražila bi 1000 kruna.

Pr.: — Rastumačite nam, koliko ste dana dangubila?

Maria Keller: — Ležala sam jedno 15 dana, a onda sam morala ići kroz 3 nedjelje doktoru. Dakle svega 24 dana, a isto i haljina mi je oštećena i za pretrpljeni strah.

Pr.: — Koliko tražite za boli i pretrpljeni strah? (500 k.), a koliko za ono drugo što ste bila bolesna za svaki dan? (5 k. dnevno). Osim toga za pretrpljene boli i strah (500 k.). Jeste li trošila štogod za liječnika? (Nisam). A za haljinu? (60 k.). Jozef Ašer Danon (Ne pristupa). Lorenco de Tervici (Ne pristupa).

Pr.: — Riječ imade branitelj *dr. Premužić.*

Branitelj dr. Premužić: »Veleslavni sude! Meni je kao Hrvatu poslije svega onoga što smo ovdje čuli i čitali, vrlo teško zastupati Srbe i stavljati se u položaj branitelja, jer mi je zadaća da branim ljude koji su kopali grob mome kralju, mome narodu hrvatskome i koji su iskopali grob blagopokojnom prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu i njegovoj suprugi, u koga smo baš mi Hrvati specijalno, polagali najveće nade. Ali s druge strane moram braniti za to, što se nismo ovdje sastali da pjevamo patriotske pjesme, nego za to da na temelju kaznenog zakona ustanovimo zločin, i da svi pripomognemo da se dade pravda povrijeđenima, da se izvrše norme zakona pravedno i dostojno naše države. Za to prelazim odmah na stvar«.

»Optužnica koju je veleslavno Državno odvjetništvo predložilo, govori o veleizdaji. Ta veleizdaja ne može se nikako i nijednom riječi izvesti prema samoj optužnici. Može se izvesti iz obrazloženja, ali obrazloženje nije optužnica. Ali bez obzira na sve to, ja ću preći na to: kako dolazi veleslavno Državno odvjetništvo da stavlja velikosrpsku propagandu kao temelj, veleizdajnički

temelj svoje optužnice. Danas, poslije svega ovoga, nitko ne može poricati, dapače svako od nas, nego i svaki zadnji seljak u našim selima uvjeren je da je postojala velikosrpska propaganda. Nije se sada uvjerio, nego se je uvjerio već odavna, uvjerio se već pred mnogo i mnogo godina. Velikosrpska propaganda je išla za tim, kako smo mogli vidjeti, da uništi u prvom redu Austriju. To je u ostalom smiješno. Ja ne mogu vjerovati da je bilo i jednoga čovjeka koji je bio pristaša velikosrpske propagande, da je mislio da će uništiti Austriju.[760] Nu svaki je mislio da će otrgnuti hrvatske zemlje i pripojiti ih Srbiji, a za ostalu Austriju nije ih bilo briga. Zašto su Srbi mislili, iako su došli do te ideje kako su mogli podražavati i razvijati tu velikosrpsku propagandu? Historija nam priča da velikosrpske propagande nije bilo prije okupacije, a kao dokaz da su se baš današnji okrivljenici, koji sad ovde sjede pred ovim veleslavnim sudom da su se otrgli tradiciji svojih djedova, da su iznevjerili riječ koju su njihovi očevi i djedovi zadali našem Prejasnom dvoru, i našem Premilostivom caru i kralju Franji Josipu I. Ja ću pročitati tri kratka podneska, koji se danas nalaze u arhivu našeg Ministarstva izvanjskih poslova u Beču, i koji još nigdje nisu objelodanjeni. Iz ovih skromnih, skrušenih i priponiznih molbi vidjeće se da su onda Srbi sasvim drukčije mislili. Nije to bilo daleko, nego pred par godina. Prva je molba koja je predana na međi grada Petrinje u ruke nadvojvodi Albrehtu koji je obećao da će je u ruke Njegovog Veličanstva predati i koji je tada putovao kao nadzornik četa po Hrvatskoj i Slavoniji. Ta molba glasi (čita). Ovdje su potpisani Simo Bjelavac, pop Pero Gaković, koji su još i danas živi, pop Miladin Glušac otac profesora Glušca, pop Tešo Kondić, Pero Skujan,[761] Luka Umičević, Mihajlo Štrbac, Milan Olar, pop Dakić, itd., a među njima nalazi se i pretsjednik *Narodne grupe*, nar. posl. u Bos. herc. saboru Kosta Kujundžić«.

»Druga molba upravljena je na generala Baruna Molinarija prigodom putovanja i inspiciranja trupa po Krajini, a glasi ovako: (čita). Potpisani su skoro isti kao što i na onoj prvoj«.

»Treći podnesak je također molba predana generalu Franji Filipoviću zapovjedajućem generalu hrvatske Krajine prigodom putovanja. Ova se držala isto izjave kao i pređašnje, pa za to je neću pročitati«.

»Veleslavni sude, nije prošlo puno vremena iza toga, počeli su se najedanput javljati ljudi koji nisu bili zadovoljni sa upravom našega Premilostivoga cara i kralja. Počeli su se javljati u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i baš nažalost moguće najjačom snagom kod nas u Bosni i Hercegovini. Nekoliko godina tako reći iza ovoga, dobivaju naša djeca, dobiva naša mladost u ruke, dobiva u školi među školskim klupama, od školskih drugova, ne mogu tvrditi, ali držim za sigurno sa znanjem stanovite gospode profesora, dobiva jednu zakletvu, koju mora svaki nacionalista da počini.[762] Zakletva kaže: »Zaklinjem se pred Bogom svemogućim da ću do posljednjeg daha i kucaja srca u prsima, živjeti jedino za otadžbinu. Da ću žarko ljubljenom narodu posvetiti sve svoje sposobnosti u radu bilo duhovnome ili moralnome. Da ću za njegovo oslobođenje i bivšu slavu biti spreman da od česarskih dželata pretrpim najgroznije

[760] M. (581): ...»je ne puis croire q'un seul adepte de la propagande grand-serbe ait eu sérieusement cette idée«.
[761] M. (582): pogrešno: Tiješo Kondić, Pero Skijan.
[762] Treba: položi.

mučenje. Da neću ni pod kakvim uslovima prodati neprijatelju svoju naklonost, da ću jednako mrziti pruskog i austriskog ugnjetavača«.

»Veleslavni sude, ova razlika između otaca ovih okrivljenika i između današnjih okrivljenih, koju su sigurno bar mlađi počinili, jer na temelju ove zakletve bio je njihov rad uperen protiv nama, u prvom redu protiv nama Hrvatima. Ova zakletva nije došla samo onako, ona je trebala puno priprava. A kako se to pripravljalo? Poznato je, veleslavni sude, da u Dalmaciji ima dosta pravoslavnih Hrvata. Zašto? Za to što su Srbi pomoću svoje vjere sa narodnošću stvorili Srbe od Hrvata. Istina je to da je bilo Srba i u Hrvatskoj, ali ih nije bilo ni iz daleka koliko se danas po službenoj statistici ustanovljuje. Ljubiša[762a] Petranović, vladika, nije bio Srbin. Tek kasnije, kad je ova velikosrpska propaganda počela da poduzima sva moguća sredstva da prve ljude koji su bili pravoslavni prevede u kolo velikosrpstva, bio je prisiljen i Vladika Petranović da se baci u naručje velikosrpstva. Nismo znali, nažalost, kamo to vodi. Pa i ban Kuen Hedervari, i on je bio jedan od onih koji su protežirali Srbe, koji je nametnuo Hrvatima za podbana Srbina, u Hrvatskom saboru za predsjednika Srbina, i to ne jedamput, dvaput, nego kroz decenije«.

Pr.: — Molim gospodina branitelja da se drži predmeta rasprave.

Branitelj Dr. Premužić: — Ja se držim predmeta i govorim o velikosrpskoj propagandi.

»U Hrvatskoj su nicale mnoge različne biljke[763] tijekom zadnjih decenija, koje su išle za tim da nađu bilo kakvo prijateljstvo ili slogu sa Srbima. Znamo da su neke hrvatske novine nabrojile oko 12 različitih novih stranaka, takozvanih slavosrpskih stranaka i to, da su sve postojale u jednoj godini. Ovo je svakako za narod koji ima taj broj kao mi Hrvati, vrlo simptomatično, tim više što je cilj tih svih 12 stranaka bio sloga sa Srbima. Sve su te slavosrpske stranke podigle Srbe, jer do onda nije se čulo da ima Srba u našim zemljama, kako u Hrvatskoj, tako i u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, i oni su dobili sve i sva, osim suverene vlasti. Članak XX zakona govori o srpskoj zastavi. Zastava je svakako jedan državni emblem, a ta je zastava uzakonjena kao jedina zakonita zastava u Bosni i Hercegovini. Hrvatska zastava i austrijska zastava nijesu«.

Pr.: — Ja opetovno opominjem gospodina branitelja da se drži predmeta, inače ću biti prisiljen da mu oduzmem riječ.

Br. Premužić: »Naši su okrivljenici od rođenja svoga učili u istoriji da su Bosna i Hercegovina i druge hrvatske zemlje koje se danas nalaze pod krunom Njegovog Veličanstva, srpske zemlje. Prema tomu, oni su mislili i morali misliti da se nalaze u srpskoj zemlji. Taj odgoj je svakako davao mnogo poticaja da ovi ljudi budu pristupačniji nesretnoj propagandi, zbog koje su danas došli na optuženičku klupu.[764] Sami su nam priznali tijekom rasprave da su sve to čuli kod kuće, da su čuli u školi, da su čitali u djelima koja su im došla pod ruku. Zato treba ovaj cijeli nesretni zločin promatrati sa stanovišta njihova nesretna odgoja«.

»Među ostalim, simptomatično je pisanje nacionalističkih listova. I *Čabrinović*, kad sam ga pitao, zašto je on taj čin počinio, zar nije opazio da je Srbima

---

[762a] Misli vjerovatno na dra Gerasima Petranovića.
[763] Treba vjerovatno: akcije. M. (584): ... »beaucoup d'organismes«.
[764] Cijela ova rečenica izostavljena je kod M., a trebalo je da se nalazi na str. 584.

kod nas vrlo dobro, odgovorio mi je da je to učinio, da je postao anarhista, da je došao na ideje koje su ga potakle na atentat, čitajući Hristovu nauku. »Gdje si čitao Hristovu nauku?« »U Zori. Hristos je rekao: »Tko tebe kamenom, ti njega hljebom. Mi Srbi dosta smo toga izdržali, zaboravimo na to i obrnimo tu misao pa kažimo: Ko tebe kamenom, ti njega dvaput kamenom i još više deset puta, sto puta, dok god mu ne smrviš glavu kao zmiji. No nije dosta tako govoriti, treba i raditi«.[765]

»Pričao mi je dalje Čabrinović da je svršio 4 razreda pučke škole, iza toga je nešto malo išao u srednju školu, a onda pošao u tipografe. U tipografiji stjecao je svoju daljnju inteligenciju, a stjecao (ju) je iz knjige Cicvarićeve: Kako ćemo pobjediti Austriju?, iz knjiga Bebelovih, iz knjiga Rosićevih i t. d. i jasno je da taj čovjek s takom malom prednaobrazbom nije mogao razumjeti sve ono što čita. Po naravi svojoj bio je sâm poradi nesreća i nezgoda u kući, poradi oca, za koga kaže da ga je progonio i nije se brinuo za njega, već ga tukao i tjerao iz kuće već kao malo djete, on je bio bijesan na sebe, ne samo na sebe, nego i na čitav svijet. Jasno je da je mogao primati onakove bijesne ideje u svoju dušu, da nije mogao razumjeti ove stvari i kad je došao u društvo ljudi koji su bili još gori od njega, onda je istom vidio da još nije dosta sazrio, da mora biti još gori, nego što je bio. Ali simptomatično je kod njega da je on došao do nekih misli, do nekog fanatizma, prema kojem je on htio načiniti djela koja je smatrao dobrima. To nam je nekoliko puta ovdje sam priznao. Kod njega je duša takva, da nije mogao shvatiti da čini zlo djelo, nego je prema svojim nazorima mislio da čini dobro djelo. Kako je do toga došlo, ovđe nam je na raspravi pričao«.

»Ali od sviju okrivljenih, Čabrinović je onaj koji pokazuje neko čuvstvo iskrenosti. On kaže: tako je i tako, on neće da laže. Sam je rekao da nije nikada slagao i što je jedanputa rekao, to je bila istina. Moguće da je zatajio koji put, pa za to treba promatrati kako je došlo do toga, da se bacio na veliko djelo, kako ga on zove. On nam je otkrio Kazimirovića. On nam je pričao o Ciganoviću i Tankosiću i iz njegovih pričanja mogli smo razabrati kako je moj predgovornik Feldbauer rekao, da oni nijesu začetnici toga nedjela. Tvrdio je Čabrinović da je on začetnik, tvrdio je Princip da je on začetnik, tobože da su oba začetnici, a kad tamo, na raspravi se konstatiralo da su bili drugi začetnici. Dokazano je da oni ne bi mogli izvesti ono djelo, da se nije Kazimirović pravodobno vratio iz inozemstva. Svakako, to je vrlo markantna činjenica koja zaslužuje da se prigodom odmjerenja kazne uzme u obzir«.

»Gospodin državni odvjetnik misli da su *Miškova* brada i duša jednako crne. Prema dokazanom materijalu toga nema. Kod Miška se inkriminira u optužnici samo to, da je on primio u Tuzli bombe, da ih je prenio u Doboj i predao Iliću. Ništa se drugo ne inkriminira. Ne inkriminira se da je znao, da počinja tim veleizdajničko djelo. A zašto se to ne čini? Jednostavno zato, jer nema nikakvog dokaza da je on počinio veleizdaju«.

»Gospodin državni odvjetnik izvolio je reći da je Miškovo ime nađeno u popisu Koste Teodorovića, povjerenika *Narodne odbrane*. To ne odgovara istini. Zatim je rekao da je Miško znao za atentat i da mu je to saopćio Veljko Čubrilović. A Veljko Čubrilović jasno kod rasprave kaže da ne zna da mu je

[765] Upor.: Zora, Glasnik hrvatske i srpske nacionalno-radikalne omladine. God. 1912. br. 4 i 5. str. 166.

saopćio, da misli da mu nije saopćio, a zna, da mu je htio saopćiti. Isto tako se Miško branio u istrazi, premda je jednom priznao, da je znao za atentat, ali to svoje priznanje na raspravi opet je povukao«.

»Činjenica koja bi mogla donekle utemeljiti veleizdaju, jest ta, da je Miško bio povjerenik *Narodne odbrane*. To i sam priznaje i da je bio pretsjednik *Sokola*, koji se bavio veleizdajničkim poduzećem«.

»Iz same rasprave znamo kako je došlo do toga da je Miško postao povjerenik *Narodne odbrane*. Njega nije verbovao Božo Milanović iz Šapca, nego Miškov kum učitelj Čubrilović nagovarao ga je da bude povjerenik *Narodne odbrane*, a kako ga je namolio i što mu je o *Narodnoj odbrani* kazivao, to nam je rekao Veljko Čubrilović. Rekao je da je to kulturno društvo, ali o kakvom veleizdajničkom poduzeću nije mu govorio. Isto tako Miško ne zna i nije od nikoga čuo i nema dokaza da je čuo što je najglavnije, da je *Narodna odbrana* ovakovo veleizdajničko poduzeće, a sam nam je rekao, da je znao da *Narodna odbrana* jeste ovakovo poduzeće, on se sigurno ne bi u to upustio. Priznaje ipak da je bio povjerenik, ali biti povjerenikom, to je prazno ime ako se ne radi u ime društva kojega je povjerenik. A što je Miško radio? On je širio knjižice o koleri, knjižice o srpsko-hrvatskom jedinstvu. O koleri širili smo knjižice svi koji smo mogli kad je bila kolera, a knjižice o srpsko-hrvatskom jedinstvu čitale su se i prodavale na svim uglovima i smjele su se prodavati. Prema tomu nije mogao misliti da u tom stoji neko veleizdajničko poduzeće. Da je Miško imao drugih veza, nema dokaza i za to otpada s njega svaka objeda da je on znao o veleizdaji kao povjerenik *Narodne odbrane*«.

»Što se tiče njegova djelovanja kao pretsjednika *Sokola*, tu nema dokaza da je on učinio nešto veleizdajničko. Kad se pozivalo na sakupljanje za Crveni krst za vrijeme Balkanskog rata, svi su proglasi bili manje više jednaki. Ja sam uvjeren da je onakih proglasa gdje se kaže da nije došlo vrijeme da se i oni bore, bilo u Bosni i Hercegovini više, a zato ipak danas nitko ne sjedi na optuženičkoj klupi radi veleizdaje. U ostalom to nije ni tuženo«.

»Po našem zakonu imamo dvije stavke u §-u 112 kod veleizdaje. Jedna stavka govori o umorstvu. Ja tvrdim da je u konkretnom slučaju bilo umorstvo, naime da je Miško sudionik umorstva, jer nije znao za atentat. Ali, ako veleslavni sud misli da se radi o veleizdaji, onda Miško svakako nije neposredni počinitelj i to temeljim na samom zakonu. Zakon nigdje ne kaže tko je neposredni počinitelj, ali zato kaže tko je posredni počinitelj, a taj je po §-u 9 onaj, koji (je) zlo djelo zapovjeđu, savjetom, hotimice prouzročio, nabavljajući hotimice sredstva. Prema tome Miško nije neposredni počinitelj, nego sudionik, i za to predlog optužnice da se ima kazniti po §-u 112 a, stavka b, ne temelji se na zakonu«.

»Još je moj štićenik *Mitar Kerović*. Mitar Kerović je starac koji je 4 do 5 sati bio s njima, koji ne zna ni čitati, ni pisati, koji je imao kao gosta najuglednijega čovjeka u njihovom okrugu, svoga kuma, koji je doveo u njegovu kuću Principa i Grabeža, pa nije mogao u prvi mah shvatiti da bi to mogla biti veleizdaja, a ako bi i shvatio da se radi o umorstvu, sigurno ne bi mogao shvatiti da se radi o veleizdaji, jer ono razumjeti i ono shvatiti što *Narodna odbrana* hoće, tome se traži inteligencija. Mitar Kerović takve inteligencije

nema, a ako se pripomene da je Mitar Kerović bio onda pijan, onda je razumljivo da je malo kroz prste gledao. Prema tomu Mitar Kerović ne može odgovarati po § 112«.

»Na koncu dolazi na red moj štićenik *Branko Zagorac*. Gospodin državni odvjetnik zamijenio je Branka Zagorca s nekim drugim optuženicima. Branko Zagorac optužen je zato, što je znao da će Vaso Čubrilović izvesti atentat, odnosno Vaso Čubrilović njemu je to rekao. Kad čovjek bolje promotri Vasu Čubrilovića, ne može nikako reći da je taj mladić koji je jedva prošao godine koje mi nekako nazivljemo, bio u stanju načiniti atentat. Pa kako bi onda mogao Branko Zagorac misliti da se ovakovo dijete može baciti na ovako zamašnu ideju, na ovako gadnu ideju? Tako je rekao Branko Zagorac. I zato je Branko Zagorac otišao kući 10 do 15 dana prije atentata, zaboravio na sve što je govorio sa Čubrilovićem i nije stajao na keju, nije se s njima dogovarao, k'o što je to gospodin državni odvjetnik rekao«.

»Zato predlažem da se Branko Zagorac riješi od optužbe«.

5 minuta odmora

POSLIJE PODNE 22 X 1914 G.

Branitelj Dr. Premužić: »Veleslavni sude! Kako sam spomenuo već prije, istraga je iznijela na vidjelo da nisu glavni začetnici ovi optuženici koji ovdje sjede. Oni su samo bili slijepo oruđe tuđinske propagande i zato imam razloga da ih preporučim milosti veleslavnoga suda i da umolim da se kod odmjerivanja kazne što blaže postupa«.

Predsjedatelj: — Riječ imade branitelj *dr. Perišić.*

Dr. Perišić: »Veleslavni sude! Bilo je to jednoga lijepoga ljetnoga dana kad se kraljević uputio u krajeve, u krajeve novih svojih zemalja, među narod, među koji nemaše prigode da do toga dana dođe i ponio mu je ljubav i otvoreno srce i glavu punu dobrih misli i ljubavi, prožet najboljim osjećajima i mislima. I veselio se ljepoti dana, blagosti i sreći koja ga čeka među narodom njegovim ne pomišljajući da se može naći ma tko, koji će protiv čovjeka koji nikada u životu nije učinio nikome zla, dignuti ubojničku ruku da ga otme ljubavi žene, da ga otme kao okrilje djeci svojoj, da otme kormilo državi. Ne mogaše se nadati da će jedan hitac iz revolvera na sarajevskim ulicama prekinuti nit života čovjeku, u koga su narodi polagali svoje najveće ufanje. Ne mogaše se nadati da će nekoliko časaka iza susreta pred glavnom poštom, kad je zadnji pozdrav poslao svojoj djeci, poginuti. Ne mogaše se nadati da ih više neće vidjeti. Nu to se ipak dogodilo«.

»Tane iz revolvera Principova nadvilo je najcrnje oblake nad ljepotu vedroga dana. Tane iz revolvera i očajnička ruka pomrsila je ovo najljepše ufanje narodima njegovim, i sve ono što je on htio izvesti. Posljedice su velike i grozne, onakove kakvim se nisu mogli nadati oni koji su to zlodjelo izvršili i zasnovali. Danas na bojnim poljima Evrope tutnje topovi i milijoni naroda stoje jedni proti drugima. Krv se proljeva na način najgrozniji, vodi se najužasniji rat što ga možda historija pozna. U ovom je ratu Austrija kao osvetnica, a nadajmo se da će biti kao i pobjednica u borbi za pravo, da osveti

poštrapani pločnik sarajevski, da kazni onoga koji je krivac, da dokaže svijetu da ona kao velesila ne može dopustiti da je ponizuje susjedna država kojoj je ona iskazala u istoriji i postanku toliko ljubavi i milosti«.

»Za ovo grozno djelo i strašne posljedice koje su zahvatile čitavu Evropu, gospodin državni odvjetnik doveo je na optuženičku klupu 25 ljudi. Na njih pokazuje rukom i traži djelimično smrt na vješalima, a djelimično teško tamnicu. Među okrivljenicima nalaze se i moja dva klijenta: Cvjetko Popović i Cvijan Stjepanović. Oba ova moja branjenika gospodin državni odvjetnik u svojoj optužbi strpava pod jednu kapu. Za oba traži jednaku kaznu u kvalifikaciji jednakoga čina, veleizdaje«.

»Neka mi bude dozvoljeno, gospodo sudije, da se u prvom pogledu osvrnem na karakter ovih dvaju različitih optuženika, da ih rastavim jednog od drugoga i da pokažem, u koliko ima, a u koliko nema pravo za onu kaznu koju traži državni odvjetnik«.

Cvjetko Popović, mladić sa nenavršenih 20 godina, u školi uvjek odlikaš, mirne naravi, najednom, prvi put kad se kaže: »Dolazi prestolonašljednik, hoćemo li ga dočekati?« odlučuje se da se na ovaj grozan način dočeka. Prima bombu i revolver i pripravan je ovaj mladić, ovo mlado tijelo i biće koje možda osim iz knjiga nije znalo što su atentati i kakve strašne posljedice mogu izaći, i pripravan je odmah u prvom momentu da pograbi ubojno oružje i sa života makne prestolonašljednika«.

»Koji su motivi i što je ono, što je njega dovelo do ovako grozne misli? U čemu tražiti te motive, te naći uzroke koji su na lagodan način izazvali pristanak njegova srca i mišljenja da sudjeluje u atentatu?«

»Zaludu će gospodin državni odvjetnik govoriti i pripovjedati o velikosrpskoj propagandi. Zaludu će pozivati u pomoć *Narodnu odbranu* i oficijelne krugove Srbije. Zaludu kažem, a da me uvjeri da je veleizdajnička srpska propaganda, da su oficijelni krugovi srpski, da je Srbija kao takva imala upliva na mog branjenika da se maši ubojnog oružja i da sudjeluje pri atentatu«.

»Uzrok, gospodo sudije, treba tražiti na drugoj strani. U prvom redu u slabom i zlom uzgoju, koji je stekao na školskoj klupi, a u drugom redu treba tražiti u društvu, u socialnom nivou u kome se kretao, i omjerivši sve ono što se oko njega zbivalo, otkako je svojim životom počeo živjeti, i primjetivši teren na kojem je živio, sve ono, u što on vjeruje i ne vjeruje, naći ćete motive koji su ga naveli na taj čin«.

»On je među omladinom koja je u zadnje vrijeme krenula jednom stazom krivom, koja u zadnje vrijeme nije pazila na disciplinu i red, kršeći sve to, jer to skučava njezin »ego«, onaj subjektivni osjećaj njezine premoći, nekoga višeg zadatka i poziva. On se kreće među takovom omladinom, on usisava knjige koje mu do ruke dolaze i ideje pogubne koje pripovjedaju da je čovjek neko veće biće i kako je omladina ona, koja je pozvana da domovinu spasi, da dade novi pravac u našoj unutarnjoj politici, i kako ona treba da vodi glavnu riječ«.

»I ne treba mnogo ovakovoj jednoj mladoj duši koja je u razvitku svome. Dosta je ovakova ideja i jedan program kao što je program nacionalističke omladine, pun fraza, frazerski do skrajnosti, koga su izmislili ljudi koji su

progutali, a ne probavili više modernih knjiga o politici i literaturi. I ovakova mlada duša u svom razvitku prima i usisava poput svijetla koje se rastvara jutrom na sunčanim zrakama da se u večer opet zatvori, i usisava samo ono što donosi život i krugovi u kojima živi. U školi slaba disciplina, a izvan škole nadzora nad ovom djecom nije bilo nikakva. Kupe se u razne organizacije pogubne za njihov moralni, materijalni i fizički napredak. Razgovaraju se među sobom, usisavaju ovakove ideje, i njihova mlada duša koja je nakupila mnogo toga, nije kadra čekati. On tome nije dorastao, on ćuti u sebi neki jači nagon, da nešto bukti u njemu i da je on pozvan da ovoj harmoniji političkih ideja, harmoniji misli, da ovom kaosu, nesređenom kaosu naših unutarnjih odnošaja, dade jedan svoj pečat, da rekne jednu svoju riječ i da udari također svoj pravac, jer će se tek tako moći ispoljiti onaj jedan jaki i potpuno samostalni subjekat«.

»On će da stvori jednu jaču filozofiju koja je njega učinila jedinicom u ljudskom životu«.

»To su nazori, gospodo sudije, koji su zavladali našim mladim naraštajem i kojima je podlegao Cvjetko Popović. Ne možete naći ništa drugo, jer u njegovim izjavama i u samom materijalu rasprave koji je donijela glavna rasprava, nema apsolutno drugoga dokaza da je on zadojen drugim idejama. On nije u duši svojoj revolucionarac, jer ga takovim nije učinila lektira koju je u ruke dobio. On nije čitao Podzemnu Rusiju kao Čabrinović, i nije se bavio onim gadnim talogom kojega ima na dnu. Ta lektira bila je od njega sasvim daleko i on u svojim izjavama kaže čisto i bistro da on nije pristao na atentat, niti je htio raditi u savezu sa drugima da promijeni ovaj politički i teritorijalni odnošaj u kojem živimo mi u Monarhiji. On je bio zagrijan drugom idejom koju je usisao u svojoj okolini, a koja je kao jak talas zahvatila čitavu mladu generaciju. On je u politici, koliko se politikom bavio i baviti mogao i koliko su političke ideje ovakvoga mladića mjerodavne, dao svoju političku konfesiju, i rekao: kredo njegove politike jest jedinstvo Srba i Hrvata. On je to jedinstvo kulturno tražio u okviru Monarhije, a političko jedinstvo smatrao je daleko u budućnosti«.

»Češka univerza bila je prva, koja je za doba narodne omladine i pokreta u Hrvatskoj izbacila na vidjelo mlađu generaciju, koja je počela iza doba Starčevića, iza doba Kvaternika, iza pravaškog doba da se bavi ovakvim pitanjem, pitanjem sloge Srba i Hrvata u što jačem i tješnjem odnošaju. Ovo pitanje koje je Masarik stvorio i odgojio svoje đake, rasturio ih po Hrvatskoj, a oni su kao organizacija, kao napredna omladina zahvatili sve južne krajeve naše domovine, zašlo je i među gimnazisku omladinu. Tom idejom bio je zagrijan Cvjetko Popović. On je smatrao Srbe i Hrvate jednim narodom. On je čitao političke novine gdje se o tom mnogo pripovijeda, a vidio je da se tomu ne staje na put od strane Vlade, držao je da to nije zlo, pa je prionuo uz ovu ideju. On kaže da mu se ova ideja činila dobrom, a mogla bi imati i nešto lijepa u sebi, kad bi je vodili ljudi pametni i Monarhiji odani, puni ljubavi prema narodu. A to je bilo nešto što je njegova mlada duša usisala, a usisala je ne svojom krivnjom, nego krivnjom milijea u kojem je živio on, i u kojem mi svi živimo. To je milije u kojem je postojala mržnja na širu domovinu Austro-Ugarsku Monarhiju. Mržnja ne na nju kao teritorijalnu je-

dinicu, nego na predstavništvo njezino, na režim i upravu njezinu. On je čuo mnogo o tom govoriti. Slušao je govore saborskih poslanika, a i čitao je fulminantne govore u novinama gdje se psuje sve u šesnaest uprava Monarhije, i to sa strane onih ljudi koji su najviše blagodati od te uprave imali, sa strane Srba, i on je gledao u tom upravo bau-bau, gledao je nešto, što hoće sve što slavenski čuti i odiše, da zbriše s ove zemlje, a zaboravio je, da Hrvatska ima autonomiju i ako donekle skučenu, da Poljska dobiva mnogo od režima, Češka i drugi Jugoslaveni. I ostavljajući sve to na strani, gledao je u Austriji, u Beču, kako se obično nazivlje strašnim imenom, najveće zlo koje prijeti Slavenima. I u onu probuđenu dušu, u onu misao koja se počela rađati, došlo je nešto revolucionarna i izazvalo osvetu. Prigoda se pružila. Dolazi prestolonasljednik, jedan odličan član Habsburške kuće, jedan od članova Austrije u širem smislu riječi. I evo njega koji je već bio sazrio za ovakovo zlo, da odmah bude pripravan da sudjeluje u atentatu«.

»Ako gospodo sudije promotrite što sam rekao, ako sa vijećanja odnesete sa sobom ovo, ja sam duboko uvjeren da ćete mi dati pravo«.

»Nije Cvjetko Popović pokvaren terorista, jer mi terorista oko sebe nijesmo imali. Nije on revolucionarac jer mi revolucionaraca nijesmo imali. On je ona suha grana naše mlade generacije, koja je počela na zdravome deblu našega naroda da se suši usljed svih ideja koje su javno propagirane od naših vođa, od naših prvaka, u našoj štampi kojoj je on podlegao; a zato što je tome podlegao, nije pravedno da državni odvjetnik traži za nj istu kaznu koju i za Čabrinovića i Principa i druge koji su imali druge nakane, misli i ideje«.

»Ne može se sa pravnog stanovišta za Cvjetka Popovića tražiti jednaka kazna, niti se u njegovom činu može nazrijevati jednaka kvalifikacija kao za druge«.

»Tu podsjećam na Fingera koji izričito kaže da se veleizdaja u Bosni i Hercegovini u smislu otrgnuća od Austro-Ugarske Monarhije, ne može počiniti niti iza aneksije koja je bila proglašena po Previšnjem našem vladaru. On to u svome komentaru izričito tvrdi«.

»Nego iz razloga, da glavna rasprava nije donijela dokazni materijal da je Cvjetko Popović gojio ovakve misli, namjerice hodio za ovakvim, da je htio počiniti atentat da bude u tu svrhu Bosna i Hercegovina stavljena izvan okvira Monarhije, ne može se uzeti za nj ovakva kvalifikacija. Ne može se uzeti ova kvalifikacija i to s toga, jer u glavnom komplotu za koji tvrdi državni odvjetnik da je imao veleizdajničke namjere, veleizdajničko poduzeće koje je vodilo tvorno veleizdaji, nije sudjelovao i nije za nj znao. Cvjetko Popović ne zna za Čabrinovića, ne zna za Principa. On zna samo za Vasu Čubrilovića, za jedan tip, za jedan individuum, koji je njemu blizu, koji je isto tako đak kao i on, kojega su vodile možda iste ideje, ili je bar to mogao držati«.

»I Cvjetko Popović u momentu kad može baciti bombu i pucati iz revolvera, on to ne radi. On odustaje od svoje namisli, ostavlja bombu i revolvere u podrum i ide kao da ništa bilo nije. Prigoda je bila tu, a to je važna

okolnost, u tom momentu kad je automobil stao usljed bacanja i eksplozije prve bombe, jer je stajao na ćošku Ćumurije ulice ispod moje kancelarije. Tu je prigoda bila njemu lakša nego Principu, a on ju ipak nije izrabio«.

»U djelu Cvjetka Popovića, jer nije znao za misli, koliko glede počinitelja Čabrinovića i Principa, toliko i glede poticatelja, jer i za njihove misli nije znao ne može se tražiti veleizdajnički čin, nego najviše sudioništvo kod potajnog umorstva. I, ja preporučam Cvjetka Popovića blagosti u prvom redu veleslavnog suda, napominjući da je do sada bio dobar đak i da se u njegovim spisima nije našlo ništa što bi ga na veleizdajnički način teretilo, a napose da se uzme kvalifikacija kako sam ju ja iznio, a ne kako je traži gospodin državni odvjetnik«.

»Drugi moj branjenik[766] je oprečan tip Cvjetka Popovića. Jedan priprost seljak, koji dosada ne bijaše član nijednog srpskog društva osim *Prosvjete*, i to s uzroka, kako sam navađa, jer je njegov brat, koji študira medicinu, imao *Prosvjetinu* štipendiju. Čovjek, koji je do sada bio naučen na svoju njivu, na svoga vola, na svoju kuću, na ogradu oko kuće, na ženu, i kojemu širi vidici ne prelaze njivu ispred njegove kuće. Čovjek, koji ne zna niti za političke, niti socijalne odnose, i koji nije čuo više od onih priprostih govora koje je provodio sa svojim seljacima«.

»Ovaj seljak jednim pukim slučajem, voljom i htijenjem drugih osoba, biva upleten u ovaj atentat, voljom i htijenjem učitelja Čubrilovića i njegovih komšija Kerovića. Ovaj čovjek dignut je sa svoje njive u času kad je radio. Pozvan je u kuću Kerovića i tu mu se predstavlja mogućnost putovanja u Tuzlu, njemu, koji je imao svakako u Tuzlu poći da digne kofer bratu. On tu prigodu prihvaća i ne zna u koju svrhu služiti mora«.

»Tijekom rasprave je dokazano, da prije nego je otputovao od kuće Kerovića, nije apsolutno znao zašto ide i kamo. Reći će mi se možda i punim pravom: odakle uzima bombe, stavlja ih za pripašaj, nosi ih, a ne pita kamo i zašto? To je sasvim razumljivo. A ako uzmete da je došao u kuću Kerovića, gdje mu se reklo da će poći u službu i odvesti dva đaka, a nije mu se pretstavilo da je oružje dvaju đaka, već da će oružje odnijeti Mišku Jovanoviću, on, koji do tada nije znao što su bombe, koji bomba nije ni vidio, a nije ih lako prepoznati ni inteligentnom čovjeku, on je imao osjećaja povrede norme u tome što nosi revolvere. Ali za ljubav Kerovića, učitelju Čubrilovića, on će te norme pogaziti, on će te revolvere i bombe za koje je držao da su Miška Jovanovića, odnijeti Mišku Jovanoviću. On to oružje stavlja oko sebe, nosi ga i predaje Mišku i predstavlja one đake ne znajući odnošaj niti između Miška i Čubrilovića, niti između đaka i Miška, jer mu niti Kerović, ni Čubrilović rekli nijesu, kako je tijekom čitave parnice dokazano. Tek na povratku vozeći se u kolima, od suputnika Neđe Kerovića čuje to iz riječi koje mu reče: »Tvrda srca u ovih đaka, idu da ubiju prijestolonasljednika!« On je doznao zašto služi ono oružje, u koju je svrhu on bio upotrebljen, i mogao je vidjeti da je time što je ponio bombe i revolvere potpomagao zločin«.

»Ali gospodo sudije, u tom još nema veleizdaje. On ne zna zašto idu ovi đaci, ne zna da idu da ubiju prijestolonasljednika. On ne zna koja je namjera

[766] Radi se o Cvijanu Stjepanoviću. M. (596) je unio ime.

njihova. On uopće kod sudjelovanja, kod prenosa bombi nema nikakve daljnje namjere. On je daljnji sudionik pomagajući sredstvom, jer je bombe prenio, a i ovo u formi kvalifikacije umorstva, a nikako veleizdaje. I kod njega valja, gospodo sudije, kao i kod Cvjetka Popovića, s obzirom na prostodušnost, s obzirom na to što vi, gospodo sudije, kao ljudi koji živite u narodu, znadete da ovakav čovjek nije mogao i nije znao za atentat, s obzirom na to, da se iz nikakovih spisa ne može dokazati da je ovaj čovjek bio upleten ma u kojem društvu koje se je zagrijevalo veleizdajničkim idejama, da kod odmjerenja kazne budete što blaži, i da se sjetite da kod kuće ima stara oca, ženu i djecu koji ga svaki čas očekuju, moleći svaki dan Boga da im se što prije vrati«.

»U trećem redu gospodo sudije, imadem odbranu onih branjenika koje je optužnica svrstala pod slovo B naime za pogodovanje i to poslije svršenoga djela. Imam obranu *Momčinovića, Sadila i njegove supruge,* triju katolika Hrvata. Neka mi bude dozvoljeno da braneći njih, učinim jednu malu političku ekskurziju i braneći njih, da stavim u opreku dvije državno-pravne ideje koje na teritoriju naše zemlje odvajkada igraju važnu ulogu, dva programa, dvije državno-pravne ideje, srpsku i hrvatsku«.

»Državno-pravna srpska ideja poslije Balkanskoga rata, a i prije njega, težila je i teži izvan okvira Monarhije, a izvan granica naše zemlje. Isprave koje je gospodin branitelj Premužić čitao, dokazuju opreku onih lojalnih Srba i otaca i djedova i ove mladine koja sjedi na optuženičkoj klupi, ali ne treba zaboraviti da su te isprave iz doba prije okupacije, kad je srpska raja htjela da se oslobodi turskoga jarma i kad joj je Austrija bila dobar pomagač, a habsburška Monarhija bila sunce na kojem da se ogrije, a protiv kojemu kasnije da digne šaku. Poslije Balkanskog rata ova državno-pravna srpska ideja u radikalnom smislu pretvorena je u formu nacionalističku, da se na lakši način mogu zavesti Hrvati i Slovenci. Traži uspostavu velikog Dušanovog carstva pod formom republike, jugoslavenske države, da se otrgnu iz okvira Monarhije, znajući da narod koji dolazi iz okvira jedne pravne države, različit književnošću svojom, različit imenom svojim, različit običajima svojim, neće se moći složiti lahko da bira svoga vladara i biće prisiljen da upre pogled prema slobodnoj državi, koja bi mu možda dala materijalne i moralne pomoći da se oslobodi iz pravnog okvira Austro-Ugarske Monarhije, biće prisiljen obratiti se Srbiji i sadanjoj dinastiji Karađorđevića«.

»Ta ideja iza Balkanskoga rata sve je više maha našla u svim krugovima naših političara, osobito onih koje je trebalo privući u to kolo. Radi njih je bilo sve ono što je slobodna Srbija poduzimala: radi njih se vijala hrvatska zastava, radi njih su se slavili Zrinjski i Frankopan. Nu Hrvati ih slave kao svoje junake, a Beograd ih slavi jer su bili protiv Austrije. To je velika razlika između hrvatske državne misli i srpske državno-pravne misli. Za to Beograd prima načelnike gradova Zagreba i Dubrovnika, podaje im velike ordene, a omladina godine 1912 dočekana je na triumfalan način. Generali mješaju se među omladinu, na sve strane ih otvorenih ruku dočekuju, a s druge strane Srbi političari u domovini napuštaju naša prava, nastoje nam prikazati Austriju što crnjom, da tako oslabljeni, izmoreni, čekamo dan oslobođenja, dan otrgnuća od Austrije, dan uspostave Jugoslavije, dan slobode, dan demokratizma, za koje ideje kažu da ih jedino ima Srbija i nitko drugi«.

»S druge strane je jedno čisto hrvatsko krilo, pravaško krilo. Sada za vrijeme rata uz isto krilo pristadoše čitave vojske Hrvata koji proti ovoj ideji stavljaju čistu hrvatsku ideju, hrvatsku državno-pravnu ideju, koja traži ono što hoće Srbi, ali traže jednim lojalnim i legalnim načinom. Traži doduše slobodu i ujedinjenje hrvatskih zemalja, ali traži u okviru Monarhije. Za ovu slobodu i ujedinjenje pokazuje na zavjernice vladara, na zakone i sve legitimne ustanove, koje joj daju pravo da se bori za to i da ju niko ne može veleizdajničkom nazvati. Ta ista misao nije protiv Austrije i Habsburške monarhije, ona hoće da ostane pod žezlom previšnje Habsburške kuće i svoga zakonitoga kralja. Hrvati svoju najveću nadu polagahu upravo u pok. prijestolonasljednika. Oni, bistre duše i puni nade upiru svoj pogled u njega, jer su u prvom redu vidjeli u njemu čovjeka koji ima na misli njihovo dobro, a u drugom redu je čovjek koji želi dobro samoj dinastiji i Monarhiji i koji zna kao dobar političar i strateg, da sloboda i dobro naroda na Jugu, jeste najjači bedem protiv svima aspiracijama izvana. On se, možemo reći, otvoreno zagrijavao za riješenje ovoga pitanja, iako ne u formi koju su Hrvati tražili, ali najmanje u federalističkoj formi. To je bila naša nada, i za to su Hrvati sa punim pravom mislili da je ta nada s njime u grob pokopana. Kuda ćete gore stvari nego da se trojici Hrvata imputira sa strane državnog odvjetnika da su znajući i htijući, namjerice iza atentata, oružje, koje je bilo upereno protiv onoga za koga su oni suze proljevali, da su oni to sakrili, da se zlikovci ne nadu. Ja kao Hrvat to odbijam od sebe i od njih. Vi ih možete suditi, gospodo suci, ali ja sam uvjeren da to oni ne bi učinili u životu, kao što ne bi ruku nikada digli da zaštite njegove ubojice ili sakriju komade objekta koji je bio uperen protiv njega. Vi ste čuli da su oni upravo pristaše ove ideje. Hrvat katolik u Bosni i ne može biti druge ideje. Hrvat katolik koji je patio i pretrpio svu borbu radikalnoga srbizma u Bosni, ne može da bude nego čisti, jedinstveno čisti Hrvat, bez ikakve natruhe druge misli, niti sloge Srba i Hrvata, niti nacionalističkih i jugoslavenskih težnja. Vi ste čuli da su oni upravo nosili te ideje i da vjeruju u nje. Osim ovoga indirektnoga dokaza za koji sam uvjeren da je za vas dostatan, da ove katolike i Hrvate, pobožne ljude, koji vide da je to grijeh sakrivati ovako nešto čemu se ne bi podali nikada i sa svojih vjerskih osjećaja, da je to dosta za vas da ih riješite. Ja ću također sa pravnoga stanovišta dokazati, kako nema apsolutno dokaza za njihovu krivnju niti kaznu. Zakon traži izričito da su znali, da je oružjem koje su sakrili u svojoj kući počinjen atentat, da su znali ko je to nosio, da ga je donio kao takav, i da je sudjelovao pri jednom činu koji zakon kazni. Dakle, da su znajući to, hotimično sakrili. Ovakovoga dokaza nema. U njihovu kuću dolazi mali Kranjčević, sin davnoga prijatelja njihovoga kuma, koje su dijete gledali kao malo u svojoj kući, kojemu su bili na krstu kumovi, i majka njegova je držala njihovo dijete na krstu, ostavi nešto zamotano, u momentu kad nikoga nema u kući. Dosad je bilo običajno da mnogo puta donesu Kranjčevićevi u njihovu kuću što za šivanje, što bi gospoda poslije svršila, a odmah ne bi gledala. Na vratima sreta gospođu i kaže joj da je ostavio dva stara pištolja i on će po njih doći. Ne briga se u kući apsolutno niko za to. Ne mogu pomisliti da će sin Kranjčevića, koji je služio kao žandar u vojsci i bio dvaput odlikovan,

da će njegov sin donijeti oružje i sudjelovati u atentatu. Isti dan Sadilo ide i nalazi Kranjčevića kod kuće i kaže: »Odnesi što si ostavio«, uvijek u neznanju, što je bilo, »znaš kakva su vremena?«

»Nemojte gospodo sudci zaključiti da je znao i zato rekao: »Znaš kakva su vremena?« Dozvolite s druge strane da su iza 28 juna za nas odmah postala kritična vremena. Slijedile su demonstracije, prijeki sud[767] u roku od 24 sata i mašinske puške bile su postavljene na ulicama. Mi vidimo da čovjek ovako priprost kao Sadilo, koji nema naobrazbe, može govoriti o teškim vremenima, jer je ipak kao razborit čovjek mogao znati da će nastati nešto. Zašto? Pao je princ, pao je prijestolonasljednik. To će biti predmet novinskog pisanja, to će odjeknuti svijetom. I on se plašio za najmanji revolver i pušku, jer zna da se po kućama traže i da može vlasti odgovarati. Sutradan nehotice, tražeći kalendar, zaviri u ladicu u sobi staroga Momčinovića. Nađe to i ovi ljudi to odmotaju i vide nešto. Ja dozvoljavam da su vidjeli da je revolver, da su vidjeli i ono drugo što se naziva bomba. Ja dozvoljavam, premda nema dokaza da su i odmotali, ali koji od vas gospodo suci može kazati da će oni prepoznati da je ono bomba? Kad je bomba Principova stajala na ulici, vojnici dolazili i oficiri i obilazili su daleko, i ljudi su gledali na to kao na neku čudnu stvar. Ko će misliti da su Sadilo i supruga znali da je to bomba? Zar bi oni i jedan momenat držali bombu u kući koja može biti za njih od nesreće? On vidi da je nešto. Ja vjerujem da je mogao držati da je to za prah ili za patrone, a ni revolvere, osobito onakove, nije nikada vidio. On je bio vojnik i vidio je vojnički revolver, ali onakav nije nikada vidio. Kao što je rekao, nije se brinuo za to, jer je mali Kranjčević rekao da će to uzeti, i dolazi njegova majka i nosi. Je li dokazano to znanje da je on znao da oblast traži počinitelje i njihovo oružje? Znao je da je izveden atentat na prijestolonasljednika. Znao je da su oboje pali žrtvom, znao je da je atentator[768] uhvaćen. Odakle ćete gospodo suci pretpostaviti da ovo troje ljudi mogu znati da je bio komplot od šest njih, da je doneseno šest bomba i revolvera, i da nisu svi nađeni, da ih oblast traži i da su kod njih od atentata. To se znanje ne može kod njih predpostavljati, za to nema dokaza, a zakon traži ovakovo znanje, i iza toga hotimično skrivanje. Iz svega kažem, da se apsolutno do ovakovoga zaključka doći ne može, ni iz materijala što je iz glavne rasprave izišao, ni iz samoga stanja stvari, ni iz onoga što zakon traži za kvalifikaciju. Ja vjerujem, gospodo da su ovi ljudi bili u nekakvom strahu, jer su vidjeli nešto što nisu imali u rukama, ali je razumljivo da je bilo nervozno doba, da su mogli sumnjati da je nešto, ali da su mogli znati, da je mali Kranjčević mogao sudjelovati u atentatu, to nikako nisu mogli znati. Za to je krivnja ovih ljudi bjelodano dokazana. Ja sam uvjeren, veleslavni sude, kad bi gospodin državni odvjetnik htio biti uvijek iskren kao što općenito jest, da bi priznao da ih je stavio u optužnicu jer je morao, i da nema apsolutno ništa protiv toga da oni budu riješeni. Jer, pomislite gospodo suci da u kući njihovoj nije ostao niko, nego jedno ludo dijete, i kad ovo troje zatvorite, vi ste upropastili jednu cijelu obitelj«.

---

[767] Prijeki sud je bio proglašen tek onda kad su demonstranti postigli što su htjeli. Srbima su načinjene milionske štete, koje nije niko nadoknadio.

[768] M. (602) redovno prevađa riječ: atentator sa »l'assassin«.

»Ja sam gospodo suci sa ovim gotov. Ja vjerujem u vaše pravdoljublje. I u ovoj dvorani koja je daleko od boja i bojne trublje, da će pasti jedan pravorijek, da će djela Cvjetka Popovića i Cvijana Stefanovića[769] biti presuđena kako treba, i da će se dati dostojna kazna da se drugi nauče, i da vide primjer da se protiv vlastite domovine ne smije ništa poduzimati, a da ćete ovo troje riješiti«.

NASTAVAK GLAVNE RASPRAVE 23 X 1914 G. U 8 SATI PRIJE PODNE

(PRODUŽENJE ODBRANE OPTUŽENIH)

Predsjedatelj: — Riječ imade branitelj Trifka Grabeža.

Savjetnik Strupl: »Veleslavni sude! Ja ću govoriti prije svega za *Trifka Grabeža.* Što se tiče ovoga optuženika, to prepuštam stvar povjerenju slavnoga suda. Ako se poprimi da Grabež u zadnje vrijeme nije htio atentat počiniti, onda će taj dokaz Grabežu vrlo koristiti. Olahkotno je kod njega: mlada doba, njegovo priznanje i da je bio od drugih ljudi zaveden«.

»Nadalje branim Miću Mičića i Jovu Kerovića«.

»Što se tiče *Mičića,* to njegov inkriminirani čin glasom optužnice postoji u tom, a to je i razlog optužnice, da je on dozvao Milovića, da je od Isaković ade pošao kući u društvu istoga Milovića, Principa i Grabeža. Naime, dne 1 juna na Isaković adi naredio je financ Grbić Mičiću da dozove Jakova Milovića. Mičić je na to otišao kući Milovićevoj i kazao Miloviću da ga zove Grbić. Milović je usljed toga došao na Isaković adu i tamo je Grbić Miloviću naredio da Principa i Grabeža prevede preko granice u Bosnu. Milović je na to pristao i kad se smrklo, otišao je Milović sa Principom i Grabežom sa Isaković ade, a u njihovu društvu pošao je i Mičić. Mičić se vratio svojoj kući u Obrežje, dočim je Milović sa Principom i Grabežom otišao preko Obrežja u Trnovo kući Obrena Miloševića«.

»Državno odvjetništvo optužilo je Miću Mičića radi zločina veleizdaje. Da taj zločin predleži, da bude ispostavljen učin zločina, u tu svrhu treba na svaki način dokazati da je Mičić znao da Princip i Grabež kane izvesti umorstvo na prestolonasljedniku. Optužnica izričito nazrijeva taj zločin kod Miće Mičića u tome da je on išao u društvu Milovića, te Principa i Grabeža, znajući da Princip i Grabež kane izvesti umorstvo na prestoljonasljedniku. Tako kaže izričito optužnica. Optužnica kriterij zločina opaža u tom, da je Mičić znao za ovu namjeru Principa i Grabeža, naime, da oni idu u Sarajevo da izvedu ovaj atentat, ovo umorstvo. Ova činjenica, ovo znanje Mičića o toj nakani Principovoj i Grabežovoj da se uspostavi učin zločina veleizdaje, moralo bi biti dokazano, a ova činjenica nije dovoljno dokazana, manjkaju dokazi«.

»U razlozima optužnice je navedeno da je Grbić rekao Mičiću da đaci, to jest Princip i Grabež, moraju ići potajno jer da hoće u Sarajevu nešto da učine. Osim toga ističe optužnica u razlozima da je Mičić na Isaković adi u Čulinoj kolibi vidio na astalu kutije, koje su bile označene kao bombe i kod đaka revolvere, iz kojih su tada pucali. Iako bi tako bilo kako optužnica kaže, opet

[769] Treba Stjepanović.

se ne može kazati da bi po tom Mičić morao, odnosno mogao znati, da Princip i Grabež idu u Sarajevo počiniti umorstvo na prestolonasljednika. Da bi bio Mičić to od ikoga doznao, da bi mu tko to kazao, bilo Grabež bilo Princip, bilo Grbić, to nije nikako ustanovljeno. Principa i Grabeža, osim toga, Mičić nije do tada poznavao. Pošto se Mičić na taj način brani, onda moram spomenuti da Grbić nije to nikada Mičiću kazao, — to je kod glavne rasprave bilo razjašnjeno, — da oni idu potajno da nešto učine, nego je samo kazao da mu je rekao, da idu nešto tajno u Sarajevo. Također je Mičić popunio svoj iskaz u istrazi kod glavne rasprave tim što je kazao, da ove bombe nije vidio prije nego je pošao po Milovića, nego tek kad je Milović došao s njim na tu adu, a nadopunja Mičić svoj iskaz tim što razjašnjuje, zašto je pošao u društvu sa Milovićem, Principom i Grabežom kući. Naime da nije s njima pošao u tu svrhu da prati Principa i Grabeža, nego da ne ide sam kući, već da ide u društvu. Glede Miće Mičića predlažem da se zbog pomanjkanja dokaza riješi od optužbe«.

»Prelazim na obranu *Jove Kerovića*. Njegov se inkriminirani čin sastoji u tom, kako se vidi iz optužnice i razloga optužnice, da su Princip i Grabež dne 2 juna kod kuće Jovana, oca Mitrova, odmarali se i bili služeni jelom i pićem. Optužnica mu ovo upisuje u grijeh, u zločinstvo veleizdaje, što je on tobože znao da Princip i Grabež idu u Sarajevo da počine umorstvo na prestolonasljednika, pa i akoprem je znao, ipak su se oni u kući njegova oca odmarali«.

»Što se tiče samoga čina, to je Ivo[770] Kerović, doduše jedan od ukućana svoga oca, ali upravo on najviše je boravio u planini, a za kućne se potrebe nije brinuo. Glede njega nije prije svega ustanovljeno da bi on bio Principa i Grabeža primio u kuću i da bi ih častio. U razlozima optužnice je doduše navedeno da je Veljko Čubrilović vadio iz bisaga bombe i revolvere i da su također govorili o tom da će Princip i Grabež tim oružjem počiniti atentat na prestoljonasljednika. Ali iz iskaza, koliko optuženika Jove samoga, toliko i iz iskaza njegova oca Mitra, zatim iz iskaza njegova brata Blagoje i iz iskaza Cvije[771] Stjepanovića, a naročito Neđe Kerovića, jer se optužnica oslanja na iskaz Neđe koji je kod glavne rasprave potanko preslušan, — napokon iz iskaza Principa — proizlazi da Jovo Kerović nije bio prisutan, kad su bombe bile vađene«.

»Sad Jovo Kerović tvrdi da on nije za namjeravani atentat ništa znao, a protivno nije dokazano. Dakle pošto niti ovdje taj učin zločina što se upisuje u grijeh Jovi Keroviću, nije uspostavljen, predlažem da se on riješi od optužbe«.

»Sad prelazim na *Marka Perina* koga također imam braniti. Ovaj Marko Perin je optužen da je početkom juna, saznavši od Vase Čubrilovića da će se izvesti atentat na prestolonasljednika, razgovarao se o tom više puta sa Vasom Čubrilovićem, a 27 juna, dapače, opipao kod Čubrilovića oružje što ga je imao uzase, i obećao Čubriloviću da ga neće odati. Dakle ovaj Marko Perin, opet, optužen je radi zločina veleizdaje iz § 111 b. Taj učin ovoga zločina, mislim, da nije uspostavljen niti zbog toga, jer ovaj Marko Perin doduše jest znao za namjeravani atentat, ali ipak nije nikako ustanovljeno da je bio upućen u tu urotu, u taj komplot ovoga Principa i Čabrinovića, dakle, da je bio upućen u to njihovo veleizdajničko poduzeće što se ovoj dvojici upisuje u grijeh.

---

[770] Treba: Jovo.
[771] Cvijan Stjepanović.

Dakle, to nije ustanovljeno da je bio upućen u to veleizdajničko poduzeće. Čim manje je uopće vjerovatno da u to nije bio upućen, tim više se mora poprimiti, jer u razlozima optužnice samo se izrično tvrdi da Danilo Ilić nije uopće Vasi Čubrilloviću niti kazao za Čabrinovića, Principa i Grabeža. Sad, što se tiče njegove vlastite osobe, njega samoga, to smo čuli da je njegova ideja bila da se Jugosloveni ujedine kulturnim putem. U ostalom, također, čuli smo gdje je bio svedočanski iskaz koji je bio kod glavne rasprave pročitan, da Marko Perin nije niti bio veliki nacionalista. Sad pitam, bi li predležao kod Marka Perina zločin iz § 9 i 210, tačka 1 sakrivenog umorstva? U tom pravcu su važne okolnosti što ih optužnica navađa, gdje tvrdi da je on osobito obećao Vasi Čubriloviću da ga neće odati. Ali ovo upravo nije ničim dokazano da je takovo obećanje učinio Čubriloviću. Nadalje, ta okolnost, akoprem ne bi bila upravo odlučna, što se tvrdi da je opipao kod Vase Čubrilovića oružje, opet to nije dokazano, jer doduše Marko Perin kaže da je Vaso Čubrilović dao opipati svoj džep, ali da on nije ništa oćutio. Vaso Čubrilović sam to potvrđuje time da ne zna, je li mogao Perin ovo napipati, zbog toga što je preko kaputa opipao. Sad, što se tiče toga da Marku Perinu optužnica upisuje u grijeh da se razgovarao sa Vasom Čubrilovićem više puta o atentatu, to opet Perin za stalno očituje da nije Čubrilloviću nikako odobravao atentat, dapače ga je ismjehivao, kako su ga zbog toga i drugi ismjehivali. Optuženi Marko Perin kaže da je on držao da se Čubrilović samo hvali, da nije ni pomislio da ozbiljno misli atentat počiniti. Tu je jedna okolnost od velike važnosti, naime ta, da isto tako kao Perin, priznaju i Kalember i Zagorac u predistrazi Vasu Čubrilovića kao jednog brbljivca i neozbiljna mladića. Dakle, to se mora uvažiti da je svaki baška kazivao, i da nije moglo biti nikakva zdogovaranja, jer su bili u zatvoru. Kažu baš u tom pravcu sasvim saglasno. Dakle, oni riječima Vase Čubrilovića nisu davali nikakve važnosti, jer uopće nisu Vasu Čubrilovića ozbiljno uzimali. To je upravo zbog toga, što je on po njihovim navodima poznat kao brbljivac i neozbiljan mladić. Nu ja mislim da kod Marka Perina nije uspostavljen učin onoga zločina što mu se upisuje u grijeh i predlažem da se on od optužbe riješi«.

»Sad ima još to pitanje da nije učinio prijavu o tome. Ta okolnost da je to propustio, ne može sačinjavati, valjda, čin zločina iz § 111 i to zbog toga, dok nije dokazano da je Marko Perin bio upućen u ono veleizdajničko poduzeće Principa i drugova. Ali Marko Perin ipak i ovo opravdava, naime tu okolnost, da nije učinio prijavu, i to time, da nije smio. Kaže, jedanput kad su se razgovarali on i druga dvojica i kad su ismjehivali Vasu Čubrilovića, nakon toga da je Vaso Čubrilović Perinu zaprijetio da ne smije o tome pisnuti, jer da će inače njemu revolver puknuti u čelo. Sad moramo si prestaviti da je Marko Perin čovjek slabušan i bolestan. On je tekar navršio u kritično vrijeme 16 godina i 10 mjeseci. Nije isključeno, dapače je vjerovatno da bi ovakova prijetnja na ovakovog mladića morala vrlo uplivisati«.

»S jedne strane, ako se uvaži da on ni pomislio nije da Vaso Čubrilović ozbiljno misli učiniti atentat, a s druge strane, ako se uvaži ta prijetnja koja je na Marka Perina morala svakako jako djelovati jer mu fali potrebna veća energija, to mislim da je vrlo vjerovatno, da Marko Perin ono, što nije prijavio, nije učinio od zlobe«.

Predsjedatelj: — Riječ imade branitelj *Veljke Čubrilovića.*

Dr. Rudolf Zistler: »Gospodo! U našoj prijestolnici odigrava se ovaj kazneni proces u jednom historičkom i sudbonosnom času, kad u čitavoj Evropi, i na kontinentu i na vodama liže plamen međunarodnog rata, Austro-Ugarska i Njemačka stoje protiv Trojnoga saveza: Francuske, Engleske i Rusije, proti Belgije i cjelokupne centralne Evrope, proti sila koje ih okružuju. Bore se Slaveni i Germani, bijela i žuta rasa, sve se to nalazi u krvavom vrtlogu. Odasvuda vitla dim, odasvuda se čuje rika topova i mašinskih pušaka. Mi takoreći u neposrednoj blizini slušamo zveket oružja i gledamo bezbroj ranjenika. Na vidik svega toga vodi se ovaj proces, kojemu je uzrok bio mnogo dublji nego što nam se možda čini. Uzrok je bio u socialnim i ekonomskim oprekama raznih naroda i država, ali koji je bio signal, neposredni povod ovog evropskog rata«.

»Ubistvo prestolonasljednika Njegove c. i kr. Visosti Franje Ferdinanda i supruge Njezine Visosti vojvojkinje od Hohenberg, imalo je za posljedicu poznati ultimatum za Srbiju, a neispunjenje istoga rodilo je ovim evropskim požarom«.

»Sve što je odano kruni i dinastiji i domovini, sve je zavijeno u crno, sve još danas plače, stoji i stišče pesnicu nad grobom prestolonasljedničkog para. Sav javni život, čitava naša štampa, sve naše institucije, svaki pojedinac, svaka familija, čitavo pučanstvo, takoreći ispunjeno je moralnom indignacijom nad ovim događajem raspaljene strasti do paroksizma. Sve kipi osvetom i mržnjom proti atentatoru i naciji kojoj on pripada. Svi viču: »Ubite ih, vješajte ih!«

»U ovakovom momentu, kad se ori poklik: »Raspnite veleizdajnike!«, u ovakovom času kad psihologija masa revoltira proti okrivljenika, kad bacati se na njih kamenom i blatom nije ružno nego patriotično djelo, u takvom teškom momentu, u toj teškoj situaciji, zapala je dužnost nas branitelje da preuzmemo obranu 24-ice[771a] koji sjede na optuženičkoj klupi zbog zločina veleizdaje na štetu naše šire domovine Austro-Ugarske Monarhije«.

»Mi smo dužni povjerenu nam zadaću ispuniti sa svom ozbiljnošću našega braniteljskoga poziva i ne smijemo prezati ni pred kojim obzirom. Nama je po zakonu stavljeno u dužnost da tražimo sve okolnosti koje su u stanju naše okrivljenike rasteretiti i njihov položaj olakšati isto tako, kako je stvar državnog odvjetništva da zločin progoni. Mi moramo nastojati, da osuda bude što pravednija i na zakonu što osnovanija«.

»Visoku i odlučnu zadaću imate vi, gospodo suci. Vi ne smijete čuti viku ulice i čaršije. Sud mora biti hermetički zatvoren od politike i njezinoga oportunizma koji djeluje prema momentalnim političkim potrebama. On mora eliminirati sve etičke i moralne kriterije kod prosuđivanja ovoga događaja. Mora se ograničiti stoga na ono što je po zakonu pravo i nepravo. Mora, jednom riječju, biti tako ideal objektivnosti i nepristrasni i pouzdani čuvar zakona i pravde. Državno odvjetništvo i mi branitelji, mi smo procesualno stranka«.

»Državni odvjetnik je administrativni organ države koji ispred države progoni zločin, ali vi ste, gospodo suci, svećenici one božice zavezanih očiju koja je slijepa, a u jednoj ruci drži mač i u drugoj tezulju; i koja traži samo materijalnu istinu, koja je pred zakonom sve ljude izjednačila i svakome po zasluzi mjeri jednakom mjerom. I ako vas samo ovo načelo povede kod pravosuđivanja nazočnoga slučaja, ako ovaj veleslavni senat bude imao na vidu

[771a] treba 25-orice.

ovaj zakon pravičnosti, o čemu nemam razloga sumnjati, ja sam uvjeren da će biti olakšan položaj okrivljenika. Ja sam rekao malo prije: pred zakonom svi su ljudi jednaki. Ovaj princip koji si je prokrčio, a i danas si sve više prokrčuje put u zakonodavstvu kod svih savremenih naroda i država, i koji izlaže i političku jednakost a ne samo socijalnu, ovaj princip je produkat pobjede demokracije, velikih evolucija 18. i 19. stoleća koje su prvi obradili enciklopedisti. Poradi ovoga principa na području prava, a specijalno na području kaznenoga prava, ovo ide dapače tako daleko, da na pr. u Belgiji i Rumunjskoj niti kraljeva osoba ne uživa posebne zaštite, da se uvreda veličanstva ne progoni eks ofo, nego da i kralj mora, ako se oseća povređenim u svojoj časti, tražiti zadovoljštinu kao i svaki drugi građanin pred sudom. Ovo je pozitivno pravo u Belgiji i Rumunjskoj. Ja sam ovo naročito istakao, veleslavni sude, zbog našega slučaja«.

»I ovde pogine prijestolonasljednički par kao žrtva atentata, pa ipak njihovo ubijstvo juristički uzeto, nije ništa drugo nego ubijstvo, jer patrioti i politički moralisti mogu izvlačiti iz ovoga razne konzekvencije. Za diplomate dapače, ovo u daljem može biti i *casus belli*, ali za nas juriste je ovo jedan delikat protiv sigurnosti života jer po našem zakonu *de lege lata*, povreda prijestolonasljednika ne uživa posebnu zaštitu. Dakle, ne smije se voditi sentimentalnim osjećajima kod ovoga slučaja kao što to čini ostali svijet, čija su povređena čuvstva posve razumljiva, bilo bi čudnovato kad bi bila drukčija«.

»Ali mi moramo pravnički na osnovu znanosti i pozitivnog prava analizirati ovaj slučaj i subsumirati pod zakon onakav, kakav jest«.

»Tim sam, veleslavni sude, došao k srcu problema kojeg riješenje pred nama leži«.

»Državno odvjetništvo tuži 22-icu, među kojima je zapala mene dužnost da branim četvoricu, zbog zločina veleizdaje, počinjene tim što su atentatom i činom koji stoji s atentatom u svezi, smjerali na silu izmijeniti opseg područja zemalja Austro-Ugarske Monarhije, hoteći naime otrgnuti teritorij Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije i pripojiti ga Srbiji. Optužnica kaže da ovaj atentat nije samo lična tragedija, nego da je to politički događaj prvoga reda«.

»Neka mi bude dozvoljeno, veleslavni sude, da prije nego prijeđem na to, s pravne strane progovorim nekoliko riječi o pozitivnoj pozadini ovoga delikta«.

»Poznata je zasada da je djelo i individuum, da delikt i delikvent, nijesu nešto samo za se, nego zavise o kompleksu raznih upliva i prilika, da su plod svoga ambijenta. I u tom shvaćanju kulminira problem kaznenog zakona; pitanje slobodne volje, pitanje determinizma i indeterminizma, kod svih modernih škola socialističkih i psiholoških, a da je Lombrozova teorija izgubila svaku ozbiljnu vrijednost. Ako dakle želimo ovaj slučaj bolje razumjeti, treba da znamo i onu atmosferu u kojoj je nastao i u kojoj su nastali uslovi za njegov postanak«.

»Veleslavni sude! I opet jedan veleizdajnički proces. Ja kažem, »i opet«, jer u našoj Monarhiji nažalost vraćaju se veleizdajnički procesi u jednom stalnom ciklusu periodičkom kao kronična bolest koja postaje u stalnim intervalima recidivna, kao da postaju stalnim institucijama u našoj Monarhiji«.

Drž. odv.: — Molim da se to zabilježi.

Dr. Zistler: »Ja to kažem da je to žalosna pojava. Neka me se krivo ne razumije. Nije žalosna za Monarhiju nego je žalosno da se ovakovi slučajevi događaju. Molim da mi se ne imputira ništa što nijesam htio kazati«.

»Odigravali su se ovakovi procesi u prošlosti: u Lavovu i Pragu, odigravali su se u Zagrebu, u Trstu, a eto sada i u Sarajevu. Talijanski iridentizam, panslavizam, velikosrpska propaganda, izmjenjivali su se na optuženičkim klupama zemaljskih sudova naše države«.

»Da se pitamo: što je razlog ovoj groznoj optužbi radi izdaje države? Gdje je izvor ovim pojavama koje Drž. odvjetništvo progoni radi veleizdaje? Odgovor na ovo pitanje zadire u politiku i mi moramo ovo pitanje politički shvatati ako ga hoćemo razumjeti svestrano. Na koncu Srednjega vijeka, a početkom Novoga vijeka do 18 stoljeća, čitava je Evropa politički rastrgana. Različne nacije živu razdrobljene u manjim područjima pod vlašću feudalnih knezova i gospodara. Politički partikularizam pečat je ovoga vremena. Aristokracija i kler imadu glavnu riječ«.

Pr.: — Molim gospodina branitelja, da se drži predmeta glavne rasprave koji se tiče ovih optuženika, a da se ne upušta u političke ekskurzije koje nijesu u svezi s predmetom rasprave.

Dr. Zistler: »Tečajem rasprave mnogo se govorilo o nacionalizmu, o velikosrpskoj propagandi«.

Pr.: — Ja Vam još jedanput kažem da se držite predmeta rasprave, inače ću Vam oduzeti riječ i postupiti po zakonu proti Vas.

Dr. Zistler: »Ja hoću kazati da sam htio govoriti općenito o postanju nacionalne države. Htio sam da politički dokažem ovaj razvoj, da pokažem ovaj nacionalni pokret u Austro-Ugarskoj Monarhiji od godine 1848 do danas u svezi sa jugoslavenskom idejom i idejom srpskom, nu pošto mi se o tom ne da govoriti iako sam to smatrao za dužnost obrane, ja ću preći preko ove političke forme i govoriću o juističkoj strani ovoga procesa«.

»Dispozitivni dio optužnice kaže da su okrivljenici, a među njima i moja četiri štićenika, izveli djelo koje se onda supstancielno navodi, a koje smjera na to da se na silu izmjeni opseg područja zemalja Austro-Ugarske Monarhije, naime Bosna i Hercegovina otrgne od Monarhije i pripoji kraljevini Srbiji, čime su počinili zločin veleizdaje po § 111 sl. b. k. z.«

»Ja, veleslavni sude, odmah postavljam jednu tvrdnju koja će se možda u prvi čas činiti smjelom, nekima možda i paradoksnom i apsurdnom, ali je ipak nepobitan fakat. Ja naime tvrdim, da podhvat, koji je uperen na to da se Bosna i Hercegovina otrgne od Monarhije, kako to optužnica inkriminira, po našem kaznenom zakonu ne samo nije zločin veleizdaje, nego uopće nikakvo kažnjivo djelo. Ja ću tu svoju tezu odmah obrazložiti«.

»Kako je poznato, San Stefanski mir nakon Rusko-turskog rata i poraza Turske i nakon Bosanskog ustanka, vodi do Berlinskog kongresa od godine 1878, na kojem naša Monarhija člankom XXV od 9 septembra iste godine, dobiva mandat sudjelujućih velevlasti za vojnu okupaciju i administraciju Bosne i Hercegovine. Ovim diplomatskim aktom, kao i nakon toga usljedjelom austro-turskom konvencijom, po kojoj je Turska pristala na okupaciju Bosne i Hercegovine, ipak Bosna i Hercegovina nije pripala u državni opseg Austro-Ugarske Monarhije jer je suverenitet ipak ostao na strani sultana, na strani turskog nosioca državne vlasti«.

»Niti Berlinski ugovor kao diplomatski akt nije dobio pravnu snagu sve dotle, doklegod nije na ustavan način u monarhijskim zakonodavnim tijelima propisno prihvaćen, to jest, dok Berlinski ugovor nije zakonima usvojen u parlamentu zemalja austrijske carevine i u parlamentu zemalja ugarske krune«.

»Posve je jasno, da se kroz cijelo vrijeme okupacije nije mogla počiniti teritorijalna veleizdaja činom koji smjera na otrgnuće Bosne i Hercegovine od Monarhije, jer Bosna i Hercegovina nije bila u teritorijalnom savezu Austro-Ugarske Monarhije, pošto je suverenitet bio na strani sultana. A ako Bosna i Hercegovina nije bila u teritorijalnom savezu Austro-Ugarske Monarhije, nije se mogla od nje otrgnuti, i čin koji je na to smjerao, nije mogao biti čin veleizdaje, niti kažnjivo djelo. To je juristički i logički jasno«.

»Ako su pak Bosna i Hercegovina zemlje koje se ne nalaze u državnom teritorijalnom savezu zemalja Austro-Ugarske Monarhije, nijesu se mogle od njega ni otrgnuti, i čini koji su na to smjerali, nisu mogli biti, ne samo zločin veleizdaje, nego niti kažnjivo djelo«.

»Zakonom od 22 februara 1880 uređuje se to. Uprava Bosne i Hercegovine prenosi se Berlinskim ugovorom od 1878 na Austro-Ugarsku Monarhiju, te se u § 5 ovoga zakona izričito kaže da je za promjenu odnošaja okupiranih zemalja prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, potrebna privola legislative obijuh djela Monarhije. To zakon izričito kaže *expressis verbis*. Međutim je proklamacijom od 5 oktobra 1908 Bosna i Hercegovina Monarhiji anektirana, te je na to i Turska pristala. Nu unatoč toga, po strogo juističkom shvaćanju, ipak nije ovim aktom Bosna i Hercegovina utjelovljena državi Austro-Ugarske Monarhije, jer § 5 citiranog zakona, nije još uvijek usljedila privola legislative obiju djelova Monarhije. Doduše podnešene su zakonske osnove u peštanskom i bečkom saboru, ali do danas nisu primljene. Prema tome, odnošaji Bosne i Hercegovine prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, jesu samo faktične naravi, a ne pravne. Ili, suverenitet našega Premilostivoga vladara odnosi se na Bosnu i Hercegovinu ne kao na jedan dio teritorija Austro-Ugarske Monarhije, nego kao na posebno državno tijelo izvan Austro-Ugarske Monarhije«.

Državni odvjetnik: — Ja protestujem.

Bran. dr. Zistler: »Ja u ovom mišljenju nijesam sam, nego ću citirati i juristu Dr. Fingera koga ću poslije čitati. Prema ovome izvađanju, čin koji smjera za otrgnućem Bosne i Hercegovine od Monarhije, ne samo da nije zločin veleizdaje, nego nije uopće kažnjiv, jer se Bosna i Hercegovina ne nalaze u teritorijalnom savezu Monarhije, nego su zasebno državno tijelo pod suverenitetom Habsburške kuće«.

»Tekst, veleslavni sude, što se nalazi u zakonu i koji upotrebljava dispozitivni dio optužnice, da je za zločin veleizdaje kriv onaj koji poduzme nešto što smjera na to da se na silu otrgne koji državni teritorij Monarhije, može značiti samo to, da je kriv ovoga zločina onaj, koji bi na području gdje ovaj zakon važi poduzeo nešto što smjera na to da se na silu otrgne koji državni teritorij zastupan u Carevinskom vijeću ili zemalja ugarske krune, i to bez Bosne i Hercegovine. Ovaj zakon što ga državni odvjetnik u optužnici citira, jedini sadrži slučaj veleizdajničkog udara na državni teritorij, dočim ostali §§-i sadržavaju veleizdajnički udar na način vladanja i ustavne uredbe. Prema

ovome, nema u ovome zakonskom tekstu niti citiranom zakonu čina koji se progoni. Čini koji su poduzeti u smislu § 111 g., ne odnose se nikako na Bosnu i Hercegovinu kao dio jedinstvene Austro-Ugarske Monarhije«.

»Po tački IV naredbe od 25 ju . . 1879[772] o uvedenju kaznenog zakona, samo se ono može kaznenim zakonom smatrati zločinom i prestupkom, što zakon kao takovo označuje. Te se čine, koji se inkriminiraju onako kako se inkriminiraju, može progoniti eventualno po drugim za to određenim oblastima, a ne po kaznenom sudu, kao što napominje § 5 iste ove naredbe. Ako bi dakle veleslavni sud na ovu optužnicu onakovu, kakva jest, izdao kondemnatornu osudu, učinio bi nulitet po § 5 točka a, jer bi proglasio krivim zločina za čin koji nije zločin veleizdaje, niti spada pred kompetenciju sudova«.

»Ja sebi, veleslavni sude, ne uobražavam da sam kazao nešto originalno. Meni je mnogo draže, jer sam u ovom principielnom stanovištu koje sam zauzeo u ovoj parnici, u društvu vrlo uglednih pravnika, preko kojih se ne može preći samo sa sažimanjem ramena. Ovo mišljenje zastupali su čuveni branitelji u zagrebačkom veleizdajničkom procesu: dr. Hinković, jedan od najspremnijih pravnika na slavenskom Jugu, a ja mislim i jedan od najobrazovanijih ljudi u Hrvatskoj, te dr. Šime Mazura. Dr. Hinković je svojom poznatom duhovitošću i neizdrživom logikom, na daleko i široko dokazao, kako se niti pohrvatskom tekstu § 58, slovo c, o koga se ogriješuje onaj koji podhvati nešto što bi bilo napereno za otrgnuće stanovitih zemalja koje spadaju u cesarevinu i t. d. ne počini nikakvo kažnjivo djelo, jer Hrvatska i Slavonija uopće ne spadaju u opseg carevine austrijske, nego u opseg zemalja ugarske krune, a ako ne spadaju u opseg carevine austrijske, ne mogu se ni otrgnuti od nje. Prema tome ne može se na ovaj način ni počiniti kažnjivi čin po hrvatskom tekstu zakona. Dr. Hinković ovaj kriterijum priznaje« . . . .

Pr.: — Molim Vas da ostanete kod predmeta, to se čini za Hrvatsku.

Bran. dr. Zistler: — Ja ću doći do toga, kako se je analogno . . . .«

Pr.: — Izvolite se držati teksta i držite se ovoga zakona koji važi ovdje, ako ne, ja ću Vam oduzeti riječ.

Bran. dr. Zistler: — Ja tvrdim da se analogno, kao u Hrvatskoj, dogodilo u Bosni. Naš kazneni zakon uveden je odmah nakon okupacije, te se u § 111 može normirati veleizdaja samo obzirom na odnošaj Austro-Ugarske Monarhije prama Bosni i Hercegovini kao okupiranim zemljama. Aneksijom protegnut je suverenitet Austro-Ugarske Monarhije na Bosnu i Hercegovinu, ali da se tekst našega kaznenog zakona nikako nije promijenio«.

»Napokon zemaljski ustav od godine 1910 određuje da je Bosna i Hercegovina jedno jedinstveno zasebno upravno područje, koje stoji pod odgovornim vodstvom ces. i kr. Zajedničkog ministarstva. Sada je u zemaljskom štatutu u pogledu građanskih prava uveden § 16 koji kaže da propisi krivičnog zakona ostaju na snazi. I opet se prema promijenjenim ustavnim prilikama, naime, prema promijenjenom teritorijalnom odnošaju Austro-Ugarske Monarhije, naš zakon nije reformirao, već se normirao samo u noveli §-a 16, ali taj se osniva na ustavnim odredbama«.

»Prema tomu naš kaz. zakon ostaje okupatorski, a taj određuje i danas teritorijalni odnošaj Austro-Ugarske Monarhije prema Bosni i Hercegovini kao

[772] Tekst od: »Po tački IV naredbe od 25 ju . . 1879« itd. pa do kraja rečenice koja se završava sa: . . »niti spada pod kompentenciju sudova« — izostavljen je kod M. (616). Kazneni zakon je proglašen 25 juna 1879, a u B. i H. je stupio na snagu 1 sept. 1879.

okupiranim zemljama, a ne sadržaje norme za teritorijalni odnošaj Bosne i Hercegovine prama Austro-Ugarskoj. Stari odnošaj se štiti, a nema kazne na zaštitu za odnošaj koji je danas vladajući. Prema ovom manjkavom zakonu ne može se tvoriti zločin veleizdaje i ne može se tvoriti kažnjivo djelo tako da se ovim putem dolazi do istoga zaključka, do kojeg sam došao govoreći o ustavnom položaju Bosne i Hercegovine«.

»Ono mišljenje što sam ga prije zastupao, nije moje lično, nego ga zastupa priznati kapacitet dr. Hinković, a zastupa ga i profesor kriminalistike u Hali dr. Finger, koji u djelu »*Das Strafrecht*« druga sveska, na strani 786 kaže ovo: »Bestrebungen gewaltsamer Änderung der ungar. Verfassung fallen nicht unter den Begriff des Hochverrates, wohl aber Angriffe auf die Verfassung der Gesamtmonarchie. Zur Gesamtmonarchie im Sinne des § 59. lit. c. gehören m. E. trotz der kaiserlichen Proklamation vom 5 Oktober die Ländergebiete Bosnien und die Hercegovina nicht . . . .« Isto tako ima na stranici 787 u istoj knjizi ovo: »Dagegen wäre es nicht Hochverrat, wenn in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern auf eine territorielle Verkleinerung Ungarns zugunsten der Reichsratsländer oder umgekehrt hingearbeitet wurde«. To je § 59 austr. zakona«.

Drž. odvjetnik: — Protestiram!

Bran. dr. Zistler: »Ja citiram samo ono što je rekao dr. Finger. Jedan njemački pravnik i spisatelj, učitelj *iuris prudentiae* zastupa ovo isto mišljenje da prema tekstuaciji, otrgnuće Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije, ne čini jedan kažnjivi čin, niti u Austriji; odnosno, Bosna i Hercegovina po mišljenju današnjih kodifikatora novog reformiranog austr. zakona, ne spada u državnu svezu Austro-Ugarske Monarhije. To se vidi najbolje po tom, što novi austriski reformirani zakon sadržaje ustanovu §-a 110, te po starom tekstu austr. zakona, koji štiti savez »*Verband*« zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću i zemljama ugarske krune s Bosnom i Hercegovinom, ili kako njemački tekst kaže: »Den Verband der im Reichstate vertretenen Länder der ungar. Krone mit Bosnien und der Hercegovina«.

Pr.: — Moram moliti gosp. branitelja da se drži zakona koji važi u ovim zemljama, a ne tumači zakona koji važi u Ugarskoj i Austriji.

Dr. Zistler: — Ja sam doveo u savez.

Pr.: — To nije potrebito. Ja molim da se držite strogo predmeta stvari.

Dr. Zistler: — Ja mislim tim da je dovoljno dokazana prvobitna teza, da se onim što drž. odvjetnik inkriminira kao veleizdaju, ne samo ne počinja zločin, nego niti kažnjivo djelo koje spada pred nadležnost sudova. To je doduše žalosno, ali to je manjak zakona, to je posljedica zapuštenog zakonodavstva.

Pr.: — Ostavite kritiku, a mi ćemo sada vijećati. Prekidam raspravu.

Iza vijećanja

Pr.: — Pošto je gosp. branitelj dr. Zistler riječima izušćenim sada u svomu obranbenom govoru: »To je posljedica našeg zapuštenog zakonodavstva«, povrijedio zakonodavstvo u ovim zemljama, to mu ja po §-u 245 kaz. z. podijeljujem ukor, a po §-u 245 točka 2 upozorujem ga, ako se bude dalje ovako vladao, moraću mu oduzeti riječ i pozvati stranke da izaberu drugog zaštitnika. Molim da se drži potpuno stvari i da nastavi svoju obranu.

Dr. Zistler: »Žalim, veleslavni sude da me se je krivo razumjelo. Meni nije bilo na umu kad sam kazao da je »posljedica našeg zapuštenog zakonodavstva«, da napadam, nego sam htio da upozorim . . .«

Pr.: — Dosta je o tome, to je gotova stvar.

Dr. Zistler: »Ja ne bi htio napraviti ovaj utisak, jer nemam razloga da dajem neke izjave s kojim bi došao u protimbu sa veleslavnim sudom. Ja sam samo htio kazati da je naš zakon u tom pogledu manjkav, a sud da je ipak na taj zakon vezan. Postavimo se, veleslavni sude, na stanovište da se Bosna i Hercegovina nalazi u državnom teritorijalnom savezu Austro-Ugarske Monarhije, i da se činima koji smjeraju na to da se ona otkine od Austrije i pripoji Srbiji, počinja zločin veleizdaje, da je taj čin uopće moguć. U tom slučaju treba ispitati da li se u činu okrivljenih ogledaju sva obilježja subjektivnog i objektivnog zločina veleizdaje ili drugog kažnjivog djela i po čemu. Moram ovdje odmah istaknuti da optužnica potpuno ne iscrpljuje stvar. Prije svega, veleslavni sude, u dispozitivnom dijelu optužnica inkriminira samo jedan jedini čin iz koga zaključuje o veleizdaji, a to je atentat. Podloga optužnice je samo ovaj jedan fakat, prema tome se i rasprava može kretati oko ovoga fakta i samo ovaj fakat, može biti podloga tenoru osude, koji se imade osnivati na dispozitivnom dijelu optužnice. U obrazloženju spominju se i druga fakta navodno veleizdaje: *Narodna odbrana, Sokoli, Revolucionarni štatut,* novine i članci, ali ovo se spominje samo kao ilustracija, a ne inkriminira se kao posebni fakat koji tvori učin zločina veleizdaje. Ja držim da se na ovakovu općenitu pojavu veleizdaje ne treba ostati. Državni odvjetnik ima samo pojave koje nije konkretizirao. Odbrana je stoga u jednom uopće vrlo teškom položaju, jer se okrivljenicima upisuju u grijeh takove stvari za koje uopće po kaznenom pravu ne mogu odgovarati, kao što su brošure koje nisu oni pisali, i tabele »Dušana Silnoga« koje nisu sastavljali. Sve kad bi i mogli odgovarati, to se u optužnici kao poseban fakat ne inkriminira. Za to držim da je protiv ovoga posve suvišno govoriti, jer se kod izricanja pravorijeka nikako ne može u obzir uzeti. Državno odvjetništvo mora nadalje dokazati veleizdajničku namjeru pojedinih okrivljenika. Prema njihovoj krivnji i stepen njihova sudjelovanja kod atentata. U tom pravcu potreban je dokaz u smislu § 1 kaznenog zakona. Pošto je zločin veleizdaje čin »*dolus directus*«, treba dokazati da je za vrijeme čina baš zamišljao i zaključio ono djelo koje je obično skopčano sa zločinstvom koje se u grijeh upisuje. To jest da je neko imao zločinačku nakanu«.

»Optužba smijera na to da se Bosna i Hercegovina otrgnu i pripoje Srbiji. Ja mislim, veleslavni sude da ovaj dokaz nije u nikom pogledu uspio. Imade doduše kod nekih okrivljenika izjava koje se ne bi lako mogle zavesti i uvjeriti o protivnome, kad se ne bi strogo distingiralo ono što je privatno, od onoga što nije privatno, ono što je važno, od nevažnoga. Neki su, kao Princip, Čabrinović, Grabež, posve iskreno kazali svoje političko osvjedočenje koje kulminira u tome da će se Austro-Ugarska Monarhija u jednoj međunarodnoj konflagraciji raspasti i pojedine narodnosti pasti onome kome ih nacionalitet vuče i stvoriti nove formacije. Tako da će se konačno dogoditi i sa Jugoslavenima i da će postići svoje oslobođenje i ujedinjenje. Oni su to možda kazali u malo grubljoj formi nego sam ja rekao, ali ipak to je esencija njihovog političkog mišljenja. Ako se kod ovakovog mišljenja počini atentat, to još ipak ne daje pravo zaključivati na veleizdaju, ne daje pravo zaključivati na to da su okriv-

ljenici počinivši atentat mislili i oživotvoriti ove svoje namjere, ono ujedinjenje i oslobođenje svih Jugoslavena. Upućujem na kazneno-pravno irelevantno izražen čin, na politički motiv, koji eliminira upravo atentat kao političko umorstvo od prostoga«.

»Nu sve, veleslavni sude, kad bi se uzelo da je za pojedinca, za Principa, Grabeža i t. d. dokazano da su postupali u veleizdajničkoj nakani, ja ipak kategorički tvrdim da to nije nikako dokazano kod mojih branjenika. Ja ne dozvoljavam, veleslavni sude, da se moji štićenici jednostavno solidarno okrivljuju zbog istoga čina s onima koji su atentat možda počinili u sasvim drugoj nakani, jer oni mogu odgovarati za ono što su počinili samo prema kvalitetu, karakteru svoje nakane. Po čemu su moji štićenici, veleslavni sude, veleizdajnici? U čemu se zrcali ta njihova veleizdajnička namjera?«

»Prvi u mojoj galeriji je učitelj *Veljko Čubrilović*. Njega okrivljuje optužnica da je, znajući da je oružje za ubistvo prijestolonasljednika, pomogao isto prenijeti iz Priboja u Tuzlu«.

»Kako se iz samoga fakta ne može deducirati na njegovu veleizdajničku nakanu, to se njemu upisuje u grijeh i druge stvari navodno veleizdajničkog sadržaja, a to je njegova akcija oko osnutka pribojskog *Sokola*, njegov dodir sa *Narodnom odbranom* i njegova suradnja za *Kralj. srpsku akademiju*. Moram opet naglasiti da se ovdje postupa po dosta pogrešnoj metodi, protiv koje se dosta teško braniti«.

»Znamo svi da je *Sokol* inštitucija za njegu tijela. Srpskom Sokolu uopće, a pribojskom napose, podmeće se da su oni leglo veleizdajničkih pothvata. Kao najjači argumenat za to vadi se iz lozničkog spisa koji smo ovdje čitali ona relacija srpskoga inšpektora na komandanta drinske divizije, u kojima se kaže da se velikosrpska propaganda razvila u Bosni i Hercegovini i da se vrlo vješto maskira u različnim humanitarnim društvima, u različnim inštitucijama, među kojima se spominje i *Sokol*. Ja mislim da to nije niti činjenica, niti dokaz u onom smislu kako to zahtjeva naš kazneni postupnik«.

»Prije svega, nema pouzdanog oslona da je ona isprava autentična. To nije isprava koju možemo ispitati, da li je autentična, možda je apokrifna, možda je *ad hoc* u Loznici fabricirana, Bog zna u koju svrhu. Pa i ako to nije, tim još nije ništa dokazano za pribojski *Sokol* i ništa lično za Veljku Čubrilovića«.

»Šta više, čitali smo ovdje popis raznih *Sokola*, koji se nalaze u *Srpskom sokolskom savezu*, a koji obuhvata i Bosnu i Hercegovinu, pa se u tom popisu spominje i banjalučki, sarajevski i tuzlanski *Sokol*, dočim o pribojskom *Sokolu* nije bilo ni jedne riječi«.

»Pa i kad bi istina bila da je srpski *Sokol* za maskiranje velikosrpske irridente u Bosni i Hercegovini, da je on veleizdajnička pojava, onda je to eventualno dovoljno za Zemaljsku vladu, da ovakovo *Sokolsko društvo* raspusti. To (se) može dati policiji da ureduje, našoj administrativnoj vlasti, to može biti za organe sigurnosti dovoljno za progon, ali za sud mora predležati izvjestan konkretan fakat, mora da je nastupila konkretna povreda kaznenim pravom zaštićenih dobara«.

»Nema niti jedne činjenice koja bi Veljke Čubrilovića akciju u *Sokolu* mogla teretiti. Ovakav je postupak: produciraju se različni dokumenti, konstatuje se da ima općih veleizdajničkih pojava. Ja priznajem da ima velikosrpska propaganda i da ima veleizdajničkih pojava. Kad se ovako općenito konstatira,

kad je stvorena jedna općenita veleizdajnička atmosfera, onda se u taj oblak strpa *Srpski sokol*, strpa se poljodjelska zadruga[773] itd., pa se onda pojedine okrivljenike, tako i moga štićenika Veljku Čubrilovića, stavlja u dodir s ovim pojedinim institucijama i deducira se: jer je velikosrpska propaganda veleizdajnička, a velikosrpska propaganda je u *Sokolu*, a Veljko Čubrilović je osnivač *Sokola*, on je veleizdajnik. Ali ovako ne može ići: mora se iznijeti konkretno djelo. Optužnica mora kazati u svom dispozitivnom djelu da je Veljko Čubrilović kriv stoga što je u *Sokolu* učinio to, a to što je učinio, treba konkretizirati i ponuditi dokaze, a ne može se ostati kod općenitih pojava, jer to ne može utemeljiti njegovu ličnu kaznenopravnu odgovornost«.

»Isto tako je i sa *Narodnom odbranom*. Veljko Čubrilović priznaje da se upoznao sa pretsjednikom šabačke *Narodne odbrane* i po njegovu nagovoru primio se povjerenstva *Narodne odbrane*. On tvrdi da je on *Narodnu odbranu* shvaćao kao kulturnu instituciju sa čisto prosvjetnim ciljevima i težnjama, i poriče da bi znao za njezine političke tendencije, a naročito da bi znao za nastojanje *Narodne odbrane* oko organizovanja sustavne borbe proti Austro-Ugarskoj Monarhiji. On to poriče i mogao je poreći da je htio, mogao je kazati da nije imao veza sa *Narodnom odbranom*, on nije poznavao pretsjednika šabačke *Odbrane*, a ipak je kazao, jer nije mogao znati da *Narodna odbrana* ima onake zakulisne političke tendencije. I opet nema proti *Narodnoj odbrani* nikakvih protudokaza. Opet se postupa ovako: *Narodna odbrana* stavlja se u općeniti veleizdajnički nimbus, *Narodna odbrana* njega uzima za povjerenika i kaže se: »Ti si morao znati da je *Narodna odbrana* ovakova institucija, koja radi proti Austro-Ugarskoj Monarhiji na otkinuće Bosne i Hercegovine od njezinog državnog teritorija, dakle ti si veleizdajnik«. I ovdje se traži konkretan fakat, jer gospodo, može netko biti pristaša skrajnjeg radikalizma i anarhizma, može biti za terorističku akciju, može biti za rad politički bombama, atentatima i barikadama, ali dotle dok on radi u teoriji, ne može ga nitko po kaznenom zakonu progoniti. Traži se da on u ispovijedanju ovakvih načela zaista nešto učini što bi se manifestiralo u vanjskom svijetu, treba da dokaže ovdje u konkretnom slučaju da je Veljko Čubrilović bio povjerenik *Narodne odbrane* i u službi *Narodne odbrane*, a ovdje ima općenitih nagađanja, ali pozitivnog dokaza i posve sigurnih indicija nema u ovom slučaju«.

»Napokon, njega se okrivljuje zbog suradnje na onim upustvima za sela za Akademiju u Beogradu. Veljko Čubrilović je učitelj sa plaćom od mjesečno jedva 100 kruna. On je u školi bio izvrstan đak, sve je ispite položio sa odlikom. Prije 15 godina umro mu je otac, a prije 7 godina majka. On je bio najstariji član svoje porodice, premda je imao i starijih sestara, ali jer je muško, ostao je starješina u kući. On je mogao kao i većina naše jugoslavenske mladeži otići u Beč ili Prag i nastaviti svoje studije na visokim školama da izradi od sebe poštena čovjeka i napravi veliku karijeru, ali on toga nije učinio, nego se žrtvovao za svoju familiju i otišao je za učitelja samo da dođe do kruha. On je sa svojom mizernom plaćom izdržavao četvero čeljadi. Pomagao je svoga brata Branka koji študira u Beču medicinu, pomagao je sestru koja je na Zemaljskoj bolnici doktor medicine i svoga brata Vasu u gimnaziji. Uz to je pomagao i svoju sestru Vidu. Napokon se oženio iz ljubavi, bez ikakva miraza, i u ovakovom prekarnom materijalnom položaju, morao je tražiti puta kako

[773] Zemljoradnička zadruga.

će sebi naći drugoga dohodka. Sposoban jest, inteligentan jest. I on se bacio na literarno polje koje mu je bilo najbliže. On ispituje starine srpskoga elementa u Bosni i Hercegovini, i to ne radeći za jednu izvjesnu frakciju ili stranku u Beogradu, nego za beogradsku Akademiju. I ovo, što je radio čisto na naučnom polju, prebacuje mu se kao veleizdajnički čin«.

»Ja sam ovo samo letimično nabacio, veleslavni sude, ja u tom pogledu hoću samo još jedno navesti. Kad bi već u *Srpskom sokolu* zaista i bila veleizdaja, onda je to Državno odvjetništvo moralo kao posebni fakat u optužnici inkriminirati, jer bi osuda u tom slučaju mogla reflektirati na inkriminaciju državnog odvjetnika koja se imade poklapati sa dispozitivnim dijelom optužnice. Pošto to nije učinjeno, onda ove općenitosti ne mogu biti podloga osude. Ako bi sud izdao kondemnatornu osudu zbog ovih čina, počinio bi u prvom redu nulitet za to, jer bi se sudilo po optužnici koja nije po zakonu valjano sastavljena. Ili, ako bi veleslavni sud u tenor osude uzeo sam ovo djelo, bez da je to učinila optužnica, počinio bi opet nulitet, jer bi proglasio Veljku Čubrilovića krivim čina radi kojega ga Državno odvjetništvo ne progoni. Prema tome treba ove općenitosti veleizdajničkog čina potpuno eliminirati«.

»Što se tiče moga branjenika Veljke Čubrilovića, treba restringirati jedan fakat, a to je sudjelovanje u atentatu. Veljko Čubrilović priznaje da je pomagao kod transporta oružja iz Priboja u Tuzlu, ali se on brani time da je to učinio pod pritiskom jedne neodoljive sile, pod pritiskom psihološkoga straha, koji su mu zadale prijetnje Principa i Grabeža. Treba sada ispitati, u koliko je ova obrana vjerodostojna i u tom pogledu odmah dolazimo do jednog fakta, naime, da se obrana Veljka Čubrilovića potpuno slaže, upravo frapantno slaže sa iskazom Principa i Grabeža. Oni su to još prije, nego je to bilo pred ovim sudom, kazali, i poslije pred senatom potvrdili. Znamo kako su oni odijeljeni u istražnom zatvoru, te nisu apsolutno mogli doći u kontakt i isključeno je da su se mogli sporazumjeti. U drugom redu potvrđuju to Keroviči, koji kažu da je on ovaj psihološki strah i na njih prenio i da je govorio neka šute, jer bi se vrlo lahko moglo dogoditi da će bomba pasti u njihovu kuću. To je on radio gonjen strahom i on prenosi na njih svoje psihološko raspoloženje koje je strah u njemu razvio. Kaže se: Princip i Grabež, treba ih samo pogledati, pa ćete vidjeti da su oni maleni i slabi, te kako bi moglo proizvesti ovakav strah na razvijenog Veljka Čubrilovića. Ja prvo mislim da je ovo potcenjivanje samo o nemogućnosti straha koji su mogli proizvesti, jer ja mislim, veleslavni sude, da i vama mora imponirati onaj konsekventno stojički mir, kojim sjedi glavni zapletnik ovoga atentata: Princip, koji je stereotipno isti onaki kakav je došao prvi put na pult i seo u prvu klupu, takav je i danas. On koji dolazi neposredno iz Srbije za vrijeme Balkanskog rata, gdje se danas potoci krvi gaze, gdje život za jednu fanatičnu ideju oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena ne vrijedi ni lule duvana, ovakav čovjek je bio u stanju da vrši jedan psihološki strah u čoveku kao što je Veljko Čubrilović. Ne samo to. Veljko Čubrilović možda se nije bojao tih neposrednih prijetnja Principa i Grabeža, nego revolucionarnih organizacija koje su za njima mogle stajati. A znamo, da imade danas tih u Srbiji. On je sam rekao da je bilo u historiji slučajeva da su revolucionarne organizacije poslale svoje ljude da izvađaju jedno izvjesno djelo, da su tražili puta i pomagača i da su silom natjerali na pripomoć one koji nisu htjeli da se pokore«.

»Stoga držim da je odbrana Veljka Čubrilovića vjerodostojna, i u tom slučaju, ako bi veleslavni sud primio da ona stoji, predložio bih za njega slučaj § 2 slovo b, i trebalo bi ga riješiti. Ali, svakako, nema tečajem čitave rasprave ni jednoga dokaza da je on, ako bi i sudjelovao u atentatu, sudjelovao u nakani da se Bosna i Hercegovina otrgnu od Austro-Ugarske Monarhije, nego bi u najgorem slučaju mogao odgovarati zbog zločina sakrivenog umorstva. To se vidi iz toga, jer kaže da je principijelno protiv atentata i revolucije i da je pristaša Kočićeve stranke koja ispovjeda političku autonomiju Bosne i Hercegovine pod suverenitetom Austro-Ugarske Monarhije«.

»Kočićeva stranka nije radikalna, šovinistički nacionalna, ona je radikalna samo u svom agrarnom programu i predlogu za riješenje kmetovskog pitanja u Bosni i Hercegovini, dočim državopravni program njezin nije takav da bi išao za otcjepljenjem Bosne i Hercegovine. Ona je za samoupravu Bosne i Hercegovine pod Habsburškom krunom«.

»Tim bi došao drugom svom branjeniku *Vasi Čubriloviću*. On je gimnazista u 17 godini života. Još se nalazi po dobi u uzrastu u zadnjim fazama provale puberteta kad narav vrši organsku revoluciju u čitavom tijelu. Fizički prestaje se osjećati dječarcem i počinje se smatrati muškarcem, a osim toga ovaj razvoj čini jedan čitavi duševni prevrat. Ja držim da svaki pojedini nas, iz vlastitog iskustva sjeća se ovog razvitka. To je doba najveće duševne apercepcije, kad se sve rado, brzo i bez kritike prima, kad je srce puno čežnja, ideala i ljubavi. Ljubavi, bilo kakve mu drago vrsti, kod nekih intelektualno jačih prema narodu, kod drugih kod kojih je erotika jače razvijena, u ljubavi prema ženama. I vrlo često čitamo po novinama, da ovi *l'amante timidi* u svojim ljubavnim emocijama počinjaju kojekakve budalaštine, dapače ubistva koja za ozbiljni svijet koji je prošao ovo doba, možda je komično, kad ne bi u tome ubistvu bilo iskrene tragike«.

»Pa kao što se sve prerano i brzo razvije, tako se događa i na polju ljubavi prama ženama, tako se događa na polju ljubavi prema narodu. To je slučaj i kod Vase Čubrilovića«.

»Sestra njegova poznaje njegovu mirnu[773a] ćud i drži ga strogo pod kontrolom. On je u školi dobio drugi red i kaže u istrazi da je odmah obračunao sa životom. U ovoj dešperaciji traži utjehe na drugome polju i dođe na atentatorske pomisli. U njemu neko vrijeme odigrava se duševna borba, konačno podlegne kušnji i na određen dan dođe sa otšarafljenom bombom i nategnutim revolverom na mjesto za koje je bilo opredijeljeno da će proći automobil. On vidi prijestoljonasljednički par i kaže ovdje, kad je vidio osobu prijestoljonasljednika, odnosno na raspravi kaže, kad je vidio osobu njegove visoke supruge, njemu se sažalilo, nije imao energije da baci bombu, ili da odapne hitac iz revolvera«.

»On je kazao u istrazi i na glavnoj raspravi da je Srbohrvat i da je radikal. Čitao je o Slavenima, čitao je u novinama da je prijestoljonasljednik nepravedan prema Slavenima, čitao je u *Narodnom Jedinstvu*,[774] da prijestoljonasljednik kani sve Jugoslavene satrti. I inače je čitao *Obzor* i sve srpske novine koje izlaze u Sarajevu. Njegov je nacionalizam kulturno jedinstvo Hrvata i Srba. On to sebi pretstavlja ovako: kad bi Talijani navalili na Trst, išli bi Srbi braniti Hrvate. Poslije opet govori da je za Jugoslaviju, to jest, za jedin-

[773a] treba: nemirnu
[774] Narodno Jedinstvo, Zagreb. Urednik Milan Marjanović.

stvo Hrvata i Bugara u Austro-Ugarskoj Monarhiji ili van nje. Njegove ideje nitko ne uzima ozbiljno, dapače najbliži drugovi rugaju mu se. Perin mu odgovara: »Bilo bi dobro njega prijaviti, dobili bi 200 do 300 kruna koje bi mogli popiti«.

»Zar je to gospodo veleizdaja koja smjera na otrgnuće Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije? Zar će djeca iz dešperacije radi drugog reda u školi doći na pomisli otrgnuti Bosnu i Hercegovinu od Austro-Ugarske Monarhije? Ta su djeca koja govore o Jugoslaviji i to nekako općenitim fantazmogorijama, imala oživotvoriti Jugoslaviju pod skepterom našeg premilostivog vladara. Na moje pitanje šta je to Srbohrvat, što je to Jugoslavija, kakav je temeljni odnošaj Bosne i Hercegovine prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, ne zna ništa, on naivno izbrblja: »To je vlada Švaba i Mađara«. On uopće goni izvjesnu utopiju, a za zločin veleizdaje treba da je namjera realna. Ako na primjer netko kaže da je pristaša Platonove idealne države, ili da je pristaša jedne utopije Tome Morusa, ja mislim da nitko neće kazati da je veleizdajnik. Tako daleko neće ići ni *Državno odvjetništvo*«.

»Po mome mišljenju može se u slučaju Vase Čubrilovića govoriti o preparatornim činima za umorstvo prijestoljonasljedničkog para gdje je bio posve blizu granice pokušajne sfere, ali ipak u zadnjem, odlučnom času, nije se u vanjskom svijetu očitovala. Ili uzmimo, veleslavni sude, da je Vaso tim, što je došao po prethodnom dogovoru na određeno mjesto, što je držao bombu i nategnut revolver poduzeo sve što vodi izvršenju čina, dakle došao je u sferu pokušaja i za njega nastupa nekažnjivost jer je u kritičnom momentu odustao od izvedenja čina. Prijestoljonasljednički automobil prolazi kraj njega. On je mogao izvesti atentat, ali se on ipak u zadnjem času predomislio kad je vidio prijestoljonasljednika, kad se je sjetio misije koja se veže na ovu ličnost u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a nije imao energije da izvede ovo djelo. Za to držim da se on u zadnjem času pokajao, da je od Savla postao Pavlom, da je od zločinca postao pravednik, a to tim više što prijestoljonasljednički par nije poginuo od onih s kojima je on stajao u zavjeri, nego je poginuo od ruke Principa, odnosno pokušaj je bio izveden od Čabrinovića s kojim nije imao odnošaja. Pa da li je kod Vase Čubrilovića postojala veleizdaja kad nije bio moguć pokušaj? Ostaje samo pitanje: da li je Vaso Čubrilović počinio sukrivnju u zločinu umorstva, gdje je moguć pokušaj i gdje je moguća odustaja, a onda ja mislim, da za Vasu Čubrilovića može biti samo riješujuća osuda«.

»Time bi došao, veleslavni sude, do individualne obrane mog trećeg branjenika *Ive Kranjčevića*, 19 godina starog, đaka Trgovačke akademije. On je katolik Hrvat, a veleizdaja počinje velikosrpskom iridentom, nastojanjem oko odcjepljenja Bosne i Hercegovine i pripojenja Srbiji. Ovaj nesretnik pada u atentat kojemu se pripisuju veleizdajničke tendencije kao Poncije u Credo. Njega je zamolio Vaso Čubrilović nakon što mu je saopćio atentatorsku namjeru, da čuva oružje, kad će po njega stići prije atentata. Do toga nije došlo, jer Vasa Čubrilović nije dobio oružje do dolaska prijestoljonasljednika u Sarajevo. Vaso mu je izričito rekao da mu oružje sakrije ako ne bi počinio atentat. Ja na to polažem veliku važnost, jer to znači da je Ivo Kranjčević htio Vasi Čubriloviću pomoći samo onda, ako ne izvede atentat. On nije pomogao da izvede atentat, nego (ga) je takvom pomoći odvraćao od atentata. Ja sam uvjeren da Ivo Kranjčević ne bi dao pomoći Vasi Čubriloviću, ne bi primio

oružja da ga sakrije, jer je unaprijed znao da Vaso Čubrilović ne govori ozbiljne stvari. To on pristaje i Vaso Čubrilović zaista nakon atentata donosi oružje sav drhćući Ivi Kranjčeviću. Ovaj vidi da je oružje netaknuto. Ja sam uvjeren da Ivo Kranjčević, da mu je došao Vaso Čubrilović sa jednom bombom koja je bila ispucana ili sa samokresom iz kojeg je bilo ispucano nekoliko fišeka, da on ne bi dao pomoći Vasi Čubriloviću, da ne bi primio oružje da ga sakrije. On mu to obećavanje daje unaprijed, jer znade da Vaso Čubrilović ne govori ozbiljne stvari. I Vaso Čubrilović zaista nakon atentata donosi to oružje sav drhćući. Ivo Kranjčević vidi da je to oružje netaknuto, vidi da se je on prepao i da sav drhti, i za to prima oružje. To nije udioništvo u zločinu nego primanje pokajanog i popravljenog zločinca u svoje prijateljsko okrilje.[775] On ga izdao ne bi jer ni jedan od njegovih kolega s njime ne bi govorio. On ne zna otkuda je oružje. Kad mu Vaso Čubrilović neposredno pred atentat govori da će biti atentat i da će ga on izvesti, on maše rukom i da je to sve skupa glupo, šta više nije bio na onom mjestu gdje se je dogovorio da ga čeka nego je otišao ne misleći na atentat, nego je njega Vaso slučajno sastao«.

»O politici kad ga pitaju, on je za slogu Srba i Hrvata jer da nema koristi od toga da se svađaju, jer treba stvoriti jedinstvo da se stvori hrvatska sloboda, i stoga jer se Hrvatima uzima morska obala, jer hrvatska univerza nema reciprociteta. Kad su u Sarajevu bile demonstracije protiv Cuvajeva režima, kad je Šahinagić bio ranjen,[776] i on se je tude nalazio. Protiv prijestoljonasljednika nema ništa, jer je čitao u *Obzoru* da bi on išao u Peštu u sabor i tamo ostao vrlo kratko vrijeme i onda bi se opet vraćao u Beč, dočim bi u Hrvatsku češće puta dolazio. Čuo je da je veliki prijatelj Hrvata. Još je na raspravi dodao da je pristaša politike Hrvatsko-srpske koalicije u banovini. On je član jedne sarajevske malograđanske porodice. Otac mu je umirovljeni žandarski vahtmajster koji je odlikovan dva puta i to jednom za hrabro držanje prigodom okupacije Bosne, dakle od prvoga rata koji je išao za priključenje Bosne i Hercegovine našoj Monarhiji«.

»U čemu je dakle, veleslavni sude, veleizdaja Ive Kranjčevića? U čemu se zrcali njegova veleizdajnička zla nakana? Ja mislim da ga pogledate i ako ste slušali kako je govorio konfuzno, morali ste pomisliti protivno. Ne samo u društvenom životu, da je pokazao tečajem preslušanja čitav babilonski toranj, nego i u fizičkom pogledu pokazuje neke mane. Treba znati da je u njegovoj porodici bilo nekoliko slučajeva epilepsije. Sestra i brat, i otac njegov su epileptični. I on bi prije spadao pred psihiatre, nego na optuženičku klupu. Kao napredni Hrvat, on je prijatelj sloge jer vidi da je to za poboljšanje prilika u Hrvatskoj, da Hrvatima u Hrvatskoj bolje bude. On kao Hrvat, a Hrvati su geografski svi unutar Monarhije i nemaju konacionala izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije. Naravna je dakle stvar da politička aspiracija Hrvata ne može težiti izvan toga okvira, jer bi onda radila protiv interesa Hrvatske. Zašto će Hrvat raditi da se Bosna i Hercegovina otkinu od Monarhije? Zar se ne bi time i od Hrvatske otkinula jer je Hrvatska u Monarhiji. On u svojim disku-

---

[775] M. (632) je ovdje unekoliko izmijenio i izostavio originalni tekst. Ova rečenica kod njega glasi: »Il ne s'agit donc pas de participation a un crime, mais d'une protestion accordée à un criminel repentant et amendé«. Sav daljnji izvorni tekst koji počinje sa rečenicom: »On ga je izdao ne bi..«, pa do »nego ga je Vaso slučajno sastao« — izostavljen je kod M. Upor. M. (632).

[776] Vidi o tome: V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 292.

sijama sa Vasom Čubrilovićem, kako je to ustanovljeno u istražnim zapisnicima, protivio se tome da Bosna i Hercegovina potpadne pod Srbiju. On je samo za to da Jugoslavenima tamo gdje danas žive, bude bolje. On nije za to da bi se u kola velikosrpskih državnih pretenzija jugoslovenska misao, kako si ju on predstavlja, upregla. Njemu je krivo da se eksproprira morska obala, krivo mu je da hrvatski univerzitet nema reciprociteta. On i čitavo njegovo mišljenje kreće se čisto u krugu nutarnje hrvatske politike. On se ne bavi problemima vanjske politike i njezinim konstelacijama i promjenama evropske karte usljed raspada Austro-Ugarske Monarhije. Njemu je drag prijestoljonasljednik što je samo kratko posjetio parlamenat u Pešti, jer to je dokaz da je on nezadovoljan sa mađarskom politikom koja tlači Hrvate i Slavene. On misli da je sljedbenik programa Hrvatsko-srpske koalicije«.

»Ja mislim, veleslavni sude, da je od vrlo velike važnosti baš ona stvar. Hrvatsko-srpska koalicija, to je u banovini jedina politička stranka koja ide sa stanovišta postojećeg uređenja Austro-Ugarske Monarhije, sa stanovišta dualizma i hrvatsko-ugarske nagodbe. Doduše dualizam i hrvatsko-ugarska nagodba nisu alfa ni omega politike Hrvatsko-srpske koalicije, ali je to njihova baza. Sve druge političke stranke su na drugom temelju. Takozvani staromađaroni i mladomađaroni su posve napustili nagodbe i utopili se u mađarsku jedinstvenu državu i priznaju Hrvate samo kao politički narod u toj državi, dočim sljedbenici Kvaternika i Starčevića su protiv nagodbe. Oni stoje na negaciji pozitivnoga prava, oni su na neki način državnopravni radikalci u Hrvatskoj i Slavoniji«.

»Vidimo da je Ivo Kranjčević pristaša najumjerenije, takozvane legalne opozicije, oličene u Hrvatsko-srpskoj koaliciji koja je dapače opozicija bila i koja je na vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji, što sigurno ne bi mogla biti kad bi sloga Srba i Hrvata kako ju ona propagira, bilo nekakvo veleizdajničko strašilo. Dakle nema dokaza, nema niti indicija da bi Hrvat i bosanski žandarski sin sa ispovjedanjem ovakvih političkih ideja počinio veleizdaju«.

»Dakle nema dokaza, nema indicija da bi Hrvat iz bosanskog žandarskog porodičnog milijea ispovjedanjem ovakvih političkih ideja, koji je inače u privatnom životu miran, krotak i dobričina, bio smjerao na nešto, što bi išlo proti državnom integritetu Austro-Ugarske Monarhije, za odcjepljenjem Bosne i Hercegovine od naše države. Njegova nakana i krivnja može se oslanjati jedino na nakanu i krivnju Vase Čubrilovića kod koje je učestvovao«.

»Ja sam malo prije dokazao kako kod Vase Čubrilovića ne može se raditi niti o kvalifikaciji umorstva, jer je pravovremeno odustao, a ako Vaso sa pokajanjem nije zločinac, onda ne može biti ni Kranjčević jer on onda nije pomagao zločinca. Ali kad bi veleslavni sud našao Vasu prema njegovoj nakani kao veleizdajnika, opet ne bi mogao to smatrati Ivu Kranjčevića, jer nema dokaza da je on participirao svojom nakanom na nakani da se Bosna i Hercegovina otrgne od Monarhije. Ipak njegova krivnja ne može ići dalje od svijesne nakane koja u najgorem slučaju može biti davanje pripomoći prije izvedenja atentata, odnosno poslije izvedenja atentata, imajući pred očima atentat kao zločin umorstva, a ne atentat kao sredstvo i čin veleizdaje«.

»Optužnica je sigurno najpogrješnija u izvoru svoje kvalifikacije prema Ivi Kranjčeviću. Optužnica uopće ne ispituje nakanu svakog pojedinog kod

atentata, nego ustanovljuje fakat sudjelovanja kod atentata u najvećim daljinama i sve je strpala u jednu kapu bez obzira dokle je nakana svakog pojedinog išla«.[777]

»Državno odvjetništvo ne individualizira nakanu pojedinca, nego fakat ubistva prestoljonasljednika uzima tako, da je taj fakat, sam atentat, zločinstvo veleizdaje po §-u 111 sl. a, gdje se radi o veleizdaji na osnovu vladara. To je istočni grijeh optužnice, a to je pogriješka koja najjače otskače kod Ive Kranjčevića«.

»Pogrješna kvalifikacija optužnice postizava vrhunac, barem što se moje grupe branjenika tiče, kod *Neđe Kerovića*. Njemu je 28 godina. Seljak je i najmlađi član seljačke zadruge Kerovića. Mi znamo da je zadruga kod nas patrijarhalna porodična inštitucija s jednom još živom tradicijom one dobe kad je starješina imao pravo života i smrti nad svojim članovima, a koji se ostatak vlasti najsnažnije ogleda u onom neodoljivom i moralnom uplivu pojedinih članova prama starješini«.

»Neđo Kerović, kako se moglo viđeti prema čitavom njegovom ponašanju, veliko je dijete. On je došao pred vas i nije mogao govoriti jer su mu suze zalile grlo. A to je i posve naravno. U jednoj seljačkoj porodici može član koji je možda po godinama vrlo star, još uvjek pridržati dječije psihologije, jer ga starješina u takvim odnošajima drži, a tipičan primjer za seljačku psihologiju velikog djeteta jest Neđo Kerović. Na selu je prva inteligencija učitelj, on je najuglednija ličnost. Veljko Čubrilović gonjen strahom koji mu je zadao Princip i Grabež, dolazi u kuću Kerovića sa đacima, nekakvom gospodom iz varoši, i traži da se na kolima preveze oružje iz Priboja u Tuzlu«.

Predsjedatelj određuje pauzu od 10 minuta

Pr.: — Prije nego nastavimo, javljeno je da je bolestan Marko Perin i želi da se vrati natrag u zatvor. Pošto je njegov branitelj govorio, pitam Marka Perina ima li osobno što kazati?

Op.: — Nemam ništa.

Pr.: — Ima li državni odvjetnik štogod primjetiti u pogledu Marka Perina?

Drž. odv.: — Nemam ništa.

Dr. Zistler: »Došli smo do toga kako je pala odluka na Neđu Kerovića sa strane starješine da on mora biti onaj, koji će prenijeti oružje iz Priboja u Tuzlu. To kažu i to traže đaci koji idu u škole i on misli: valjda znadu gospoda, što se smije, a što ne smije. On je pače slušao o nekakvim demonstracijama, o nekakvom džumbusu koji se zove demonstracije i on nesretnik misli da će se baciti kod dolaska prestoljonasljednika bombe, ne da se ubije prestoljonasljednika, nego zato da se povedu nekakvi đački manevri, đačke pustolovine. Osim toga Neđo Kerović je posjekao prst i izgleda da bi mogao izgubiti palac. Bio je tri puta kod liječnika u mjestu, bolovi su sve jači te je morao otići u Tuzlu, kad i ne bi bilo đaka«.

»Sad baš pružila se zgodna prilika da ih povede i da kod toga zaradi koju krajcaru. On pače sakriveno oružje nosi u kuću Miška Jovanovića, jer u primi-

[777] Tekst ovoga i sljedećeg pasusa kod M. (635) je unekoliko zajedno sažet i izostavljeni su izvjesni dijelovi premda ne bitnog karaktera.

tivnoj seljačkoj psihologiji misli: valjda ne mogu nositi gospoda đaci oružje, nego je prirodno da on nosi, jer drži da je u kiriji za prevoz uračunata i kirija za nošnju. Ovo je sudjelovanje Neđe Kerovića kod atentata«.

»Gdje je tu namjera za otrgnuće Bosne i Hercegovine od Monarhije? Gdje je tu znanje i svijest da atentat znači ubistvo prestoljonasljednika? Ja mislim da ovdje nema dokaza za kvalifikaciju umorstva a kamo li za kvalifikaciju veleizdaje. To je napokon prirodno. Veleizdaja je politički delikt i kao takva pretpostavlja izvjesnu političku inteligenciju, a tko će to imputirati Neđi Kerovići, što on zna o politici, tko može pomisliti da je Neđo Kerović znao za organizaciju koja je išla za svjesnim djelovanjem u jednom političkom pravcu za otrgnućem Bosne i Hercegovine od Monarhije? Njemu je glavna briga njegova kuća, krov nad njegovom kolibom i ono parče zemljišta. Pa tu ne može biti govora o veleizdaji, niti hotimično ili proračunano pomaganje pothvata koji je išao za ubistvom prijestoljonasljednika«.

»Ja hoću da istaknem još jedan momenat. Čitava istraga vodila se proti okrivljenika ne zbog zločina veleizdaje, nego zbog zločina umorstva, odnosno zbog sukrivnje kod zločina umorstva. To se vidi iz cijeloga spisa. Šta više i sama optužnica je vrlo oprezna i ona računa s eventualnošću da neće se uzeti kvalifikacija zločina veleizdaje, nego zločina umorstva, zato optužnica obrazlaže umorstvenu nakanu okrivljenika«.

Na strani 22 kaže izričito optužnica: »Dokazano je i stoji izvan svake sumnje da su.....« Dakle kvalifikacija potajnog zločina umorstva. Isto tako na strani 26 kaže još drastičnije: »Iz svega ovoga izlazi....« Istom na koncu optužnice najedamput se uzima kvalifikacija veleizdaje i kaže se: »Okrivljenici su neposrednim svojim sudjelovanjem namjeravali da se Bosna i Hercegovina otrgnu od Austro-Ugarske Monarhije«.

»Vidi se dakle iz svih ovih protuslovlja same optužnice neka nesigurnost i kolebljivost. Postupak Državnog odvjetništva je razumljiv. Državno odvjetništvo je organ države i kao takovo uvijek postupa po načelu oportuniteta. Danas su Austro-Ugarska i Srbija dvije zaraćene države i danas državni odvjetnik treba da svako povrijeđenje interesa države najstrožije kazni i progoni. Odatle je ova konstrukcija veleizdaje u nazočnom slučaju, koja je sasvim razumljiva. Ali veleslavni sud koji treba da izreče svoj pravorijek ne može uvažavati ni državne ni ičije interese, jedino one okolnosti koje subjektivno i objektivno odmjeruju čin onako kako zakon poznaje, a to u nazočnom slučaju znači političko umorstvo, a nipošto veleizdaju. Do ovoga zaključka dolazimo, veleslavni sude, objektivnom kritikom jednoga obilježja veleizdajničkog zločina, zle namjere, za koju sam nastojao dokazati da nije smjerala za tim da se Bosna i Hercegovina otrgne od Monarhije. Nu do ovoga zaključka dolazimo kad prosuđivamo ono što zakon propisuje za slučaj veleizdaje. Po § 111 b kaznenog zakona, kriv je zločina veleizdaje onaj »koji poduzme nešto što smjera na to da se otkine« itd., među ostalim da se izmijeni na silu opseg područja Austro-Ugarske Monarhije, pa se onda opisuju različiti načini počinjenja i završuje se riječima: »ili kakvim drugim djelom, imalo ono ili ne imalo uspjeha«.

»Jasno je za nas juriste da u slučaju veleizdaje nema pokušaja, nego je i sama namjera zločin veleizdaje. Nu jasno je još nešto. Po našem kaznenom zakonu, zakon traži da se poduzme nešto, ja potcrtavam ove riječi: »što smjera na to da se otkine« itd. Po našem zakonu nije dosta samo veleizdajnička zla

nakana, nego i konkretan pothvat, čin, koji smjera na to. Kod nas je potrebno da volja bude i vanjskim činom objektivirana, da se subjektivna nakana objektivira u vanjskom svijetu i jednim izvjesnim konkretnim pothvatom manifestira, jer inače nema zločina veleizdaje. To je od vrlo odlučne važnosti, jer imade kazneno zakonodavstvo koje ovo drukčije regulira. Po njemačkom kaznenom zakonu kriv je zločina veleizdaje svaki pothvat kojega bi se osnova imala neposredno izvesti, ili kako se kaže njemački: (čita). Razlika je očita. I njemački zakon polazi od počinitelja i njegove osnove, dakle stoji na subjektivnoj teoriji. Naš kazneni zakon polazi od vanjskog objektivnog momenta, stoji dakle na objektivnoj teoriji. Na istome stoji i hrvatski kazneni zakon kako je fiksirao i iznio dr. Hinković, koji je ovo sve iznio pozivajući se na jednu veliku literaturu, uz komparaciju hrvatskog kaznenog zakona sa kaznenim zakonodavstvom gotovo svih naroda. Ja bih ovaj objektivni momenat zločina veleizdaje po našem kaznenom zakonu naglasio za to jer držim da je od odlučne važnosti. U našem slučaju taj objektivni momenat je čin, pothvat, u kom se u vanjskom svijetu objektivira zločinačka namjera, a to je atentat, ubistvo prijestoljonasljednika«.

»Pitam veleslavni sud, zar je atentat ili ubistvo prijestoljonasljednika objektivno onaj čin koji vodi do otrgnuća Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije? Može li se uopće atentatom objektivno otrgnuti Bosna i Hercegovina od Austro-Ugarske Monarhije sve kad bi se to i subjektivno htjelo? Zar je u atentatu ova eminentna tendencija na otkinuće? Valjda čin koji ide na otkinuće pretpostavlja jednu izvjesnu pozitivnu akciju? Atentat, on je reakcija, on ne afirmira, nego negira«.

»Veleizdaja koja ide na otkinuće, pretstavlja izvjesnu pozitivnu akciju, a ta mora ići za pozitivnim, a atentat je reakcija, on negira. Zar je mogao ovaj efekat usljed atentata nastupiti, zar je atentat uopće sposobno sredstvo za otkinuće Bosne i Hercegovine od Monarhije? Ja mislim da je to juristički nemoguće isto tako, kako je nemoguće batinom strijeljati i biti kriv radi umorstva, ili vodom zapaliti kuću i biti kriv radi paleža. Nije dosta zla nakana, nego je potrebno da je sretstvo sposobno i prikladno da prouzroči naumljeni efekat. Ovo govori da se u nazočnom slučaju može raditi o onomu, što je faktično nastupilo, a to je ubistvo prijestoljonasljednika koje se može kvalificirati kao političko umorstvo«.

»Kao što je gospodin državni odvjetnik bio loše sreće u izboru kvalifikacije, tako je bio, ja mislim, i kod predloga o upotrebi kazne. Optužnica ne distingvira sudjelovanje pojedinih optuženika, kako kod kvalifikacije, tako ni kod kazne, nego za sve punodobne okrivljenike traži smrt na vješalima, a za sve ostale mjerodavnu kaznu. Optužnica predlaže kaznu po § 112 sl. b, kaz. z. smatrajući sve okrivljenike začetnicima, poticateljima, kolovođama i neposrednjim sudionicima u zločinstvu veleizdaje, a pošto se ovdje radi o kazni glede moje grupe: Veljka Čubrilovića i Neđe Kerovića, to ću se ja samo na njih ograničiti. Ako veleslavni sud poprimi da su oni počinili zločinstvo veleizdaje, ipak nijesu začetnici i poticatelji, nego su osobe koje su podalje sudjelovale u veleizdajničkom poduzeću u smislu § 112 b, za što zakon prijeti tamnicom od 10 do 20 godina, a pri osobitim opasnostima i doživotnom tamnicom«.

»Princip i Čabrinović sami priznaju da se ideja o atentatu rodila u njihovim glavama, a Nedo Kerović spremio je oružje samo do Tuzle. Kontinuitet čina koji vodi do veleizdaje, kauzalni neksus procesa, koji vodi na izvršenje čina, mogao se u svako doba prekinuti da se ne bi mogao izvesti atentat. Dakle o njima ne može biti govora kao začetnicima, sudionicima, nego samo daljnjim sudionicima. Pa i samo Državno odvjetništvo donekle je upozorilo na ovu razliku, jer ono u optužnici razvrstava kao posebnu zavjeru ili komplot Principa, Čabrinovića, Grabeža, Čubrilovića i Popovića i sve ostale strpa u drugu kategoriju. Već tim je sama optužnica prejudicirala put kako treba postupati kod prosuđivanja pitanja sudjelovanja pojedinih okrivljenika. Ona je sama uputila da za njih u najgorem slučaju treba upotrebiti § 112 b, 2 alinea«.

»Da se položaj mojih branjenika s obzirom na kaznu može bolje razumjeti, slobodan sam upozoriti na kaznu kod umorstva po § 111, gdje se počinitelj, naručitelj i neposredni sudionik kažnjava kaznom smrti, a posrednik sudionik, koji je kod zločina paleža rukom ili drukčije činom sudjelovao, ima se drukčije kazniti. Glavni sudionik nije onaj koji je ruku položio, nego koji je pomagao na način naveden u § 9, u konkretnom slučaju prenašanjem oružja doprinio da se čin izvede, a kažnjava se kod zločina umorstva sa 10 do 20 godina. Po ovom zakonu, uz upotrebu olakotne okolnosti, imadu se kazniti moja dva branjenika za slučaj da se poprimi sukrivnja u zločinstvu umorstva«.

»Ali ako se primi kvalifikacija veleizdaje, ja mislim, za prosuđenje pitanja, sudjelovanja kod izvršenja čina s obzirom na kazan i kod umorstva i kod veleizdaje, dakle i u nazočnom slučaju jedno je i isto, jer zločin veleizdaje mogao se počiniti samo faktom umorstva. Stvarni supstrat je umorstvo, a kako se ima kod umorstva sudjelovanje prosuđivati, prije sam kazao. Vrlo je blizu kombinacija upotrebiti eventualno propis § 112 točka c, o veleizdaji, koja govori o djelima koja potiču na veleizdaju, ali u tom smislu nije kazna smrti, nego kazna od 10 do 20 godina«.

»Državno odvjetništvo traži smrt svih punoljetnih okrivljenika, dakle i ove dvojice mojih branjenika. Ja sam u krugu onih pravnika koji su principijelno protivnici smrtne kazne. No ja ne mislim o tom ovdje govoriti, jer je lako dokazati da ova kazna počiva na osveti, da je to barbarska institucija, nehumana institucija, koju svo savremeno zakonodavstvo odbacuje, a gdje se odbacuje, ne prakticira, a gdje prakticira, uslijeđuje pomilovanje«.

»Ja sam tvrdo uvjeren, kad bi ste se obratili na one koji danas gubitkom prijestoljonasljednika možda najviše trpe, jer su izgubili obitelj, kad bi se obratili na one koji svaku večer prije nego usnu kvase jastučiće suzama, kad bi se obratili na djecu blagopokojnog prijestoljonasljedničkoga para, da li traže glavu okrivljenika, poštedili bi njihov život«.

»Ne smijemo smetnuti s uma da je ovo historički proces i čitav svijet danas svoje oči uperuje prema ovom veleslavnom sudu i radoznalošću očekuje pravorijek koji će pasti za ovim stolom. Generacija i povijest govoriće o ovoj parnici. Zato osuda neka ne bude brutalna, neka bude pravedna, kako bi se mogla držati kao svijetli list u analima kaznenog pravosuđa pred sudom civilizacije i budućnosti kojoj idemo u susret«.

»I ako veleslavni sud bude prožet ovim nastojanjem, uvjeren sam da će prema okrivljenicima uopće, a prema mojim branjenicima napose blago i milostivo postupati«.

Bran. Malek: »Gospodo ja se sjećam iz svojih gimnazijskih vremena da smo se mi onda više bavili naukama i plodnim radom, a za atentatske pothvate nismo imali ni vremena, ni volje. Ja se sjećam na jedan govor iz Cicerona, na njegov govor »Pro Sula«, gdje kaže: »Kad bih čuo da je netko preuzeo odbranu čovjeka koji je okrivljen zbog veleizdaje na domovinu, ja bih ga smatrao sukrivcem toga zločinstva«.

»Do danas promijenule su se podloge državne, danas je drugo shvatanje. Danas Austrija, tako nemila Austrija, sprema vlastite suce da brane optužene proti veleizdaji, kad su optužene ostavili oni koji su ih ovamo dotjerali, a mi suci obavezni smo službenom prisegom, ne gledajući ni lijevo ni desno, da svoju zadaću izvršimo«.

»To moram i ja, premda mene moja težnja danas, gospodo, više bi vukla tamo đe sjedite vi, nego od ovoga stola. Svi moji branjenici, veleslavni sude, poriču veleizdajničku namjeru. Ja se stoga moram najprije baviti pitanjem kvalifikacije optužnice. U tu svrhu hoću najprije da pokažem kako se razvijaju ove težnje koje konačno svršavaju vlastitom veleizdajom, i na koji način naš u Bosni postojeći kazneni zakon protiv tim težnjama reagira«.

»Mi smo uglavnom samo tri velike etape. Prva je ona, gdje se počinje narod razdraživati na mržnju i prezir protiv onih u okviru našeg zakonodavstva uredaba državnih, na kojim se osniva jedinstvenost državnog područja, koje je spomenuto u § 112 b kaznenog zakona. Kad se postupa u tu svrhu sredstvima i načinom koji navađa § 142 a i c, onda predleži učin zločina smetanja javnoga mira. Nu svrha razdraživanja i t. d. može se postići i postizava se, to teorija uči, kažnjivim činima, koji su daleko više kažnjivi, nego zločin smetanja javnog mira, koji se kazni do 5 godina. U tu svrhu događaju se atentati na pojedine visokostojeće osobe u državi, koji nemaju druge svrhe nego da se izvjesni krugovi žiteljstva, osobito u području koji se kani oduzeti, da se pozovu na mržnju i prezir, to teorija nedvojbeno uči. To je prvi stepen«.

»Drugi (stepen) je već daleko oštriji. Kad se veli da je narod nezadovoljan, onda se baci među narod misao o nasilnom otrgnuću dotičnog područja. I to se radi ponajprije općenitim načinom. Taj općeniti način predvidio je naš kazneni zakon u § 112 točka c i kad se postupa na temelju ustanova u tom paragrafu navedenih, onda se dotični kazni teškom tamnicom od 10—12 godina. Tu se dakle radi o općenitoj nakani, o tome da se širi i propagira otrgnuće jednoga državnog područja, ne radi se o konkretnom planu. I u okviru ovoga zločinstva, u tu istu svrhu ipak se poduzimaju kažnjiva djela koja su daleko više kažnjiva, nego što navodi § 112, c. I u tu svrhu nabrajaju se atentati i to teorija uči. Takvi atentati nemaju nikakve druge svrhe, nego da u najvišem stepenu raširе ove općenite namjere o nasilnom otrgnuću, ali nemaju nikakve konkretne podloge. To je ovo doba kad oni koji hoće otrgnuće jednog dijela državnoga, ne znaju koja će biti ova buduća država. Kad ne znadu još za dinastiju i za druge forme ove buduće države, hoće li biti monarhija, republika, i t. d. U tu svrhu događaju se atentati«.

»Treći stepen je najintenzivniji. To je onaj de se već pristupa jednom konkretnom veleizdajničkom poduzeću, de se ostvaruje namjera na nasilno otrgnuće jednog dijela države. To je ova treća etapa, i u tu spada zločin veleizdaje po § 111, b. Mi imamo samo jedno pitanje: da li su optuženici imali nakanu da ostvare ovo otcjepljenje Bosne i Hercegovine od Monarhije, ili da li je kod njih bila namjera za to da samo podupiru ovaj općeniti pokret? Pitanje je dakle samo to: da li su išli da se stvara i poveća pogibelj, ili su čin pomagali? Ako je razlika između ovih zločina koji su navedeni u § 140, a i 112, c, veoma teška, kaže i Finger, ta razlika između zločina po § 112, c i vlastite izdaje u § 111, d je sasvim jasna. Vidi se i ova namjera. Ta se mora prosuditi najprije ukoliko optuženi priznaju, mora se prosuditi po svim sprovodnim okolnostima. Kod ovoga čina moramo gledati na to: da li je doista položaj bio kad su izveli atentat, da se dade zaključiti, da su išli na to, da se ovim ostvari podhvat koji je bio organizovan da se Bosna i Hercegovina otrgne od Austro-Ugarske Monarhije«.

»Kako je teško razlikovati između § 140, a i 112, c imali smo prilike vidjeti na glavnoj raspravi prije 3 dana kad je čitan štatut *Narodne odbrane*. Taj je štatut već jedanput bio ovdje pred sudom prije 2 godine. Bio konfisciran i onda je nazrijevala u tome optužnica i osuda učin zločinstva smetanja javnoga mira navedenoga u § 140, a. Dakle nije dokazano time da se je išlo na § 111, b. Ali najbolji primjer za shvaćanje ove razlike je optužnica Državnog odvjetništva u Zagrebu koja je bila prekjučer pročitana protiv Šefera i Hercigonje. Sasvim je isti slučaj u Zagrebu kao i ovdje, samo je tamo ostalo kod pokušaja, a ovdje je izvršeno. Iste ideje su bile uzrokom zločina: ujedinjenje Jugoslavena, teror i t. d. To se u optužnici čitalo«.

»Kod Šefera bila je optužnica kvalificirana na pokušaj potajnog umorstva, a kod Hercigonje na sakrivanju kod potajnog umorstva, i na to da je propagirao općenite veleizdajničke tendence. Ja hoću da kažem da u propagandi koja se tjerala u Bosni, vidim prekršaj § 112, c. A ako se dogodilo teže kažnjivo djelo, onda mora ono da specijalno propisuje kazneni zakon koji važi kod potajnog umorstva na isti način, kako je i sudio sud u Zagrebu«.

»Dakle, moralo bi se točno kod svakog optuženog razlikovati: kojom je namjerom postupao. S toga ću ja u kratko citirati neke od najvažnijih iskaza optuženika. Čabrinović kaže da je atentat osim drugih motiva proveo u tu svrhu jer atentat raspaljuje nacionalizam, no »nijesam mislio da će se poslije atentata zauzeti Bosna i Hercegovina«. Princip kaže: »Ja sam mislio da da djelujem na omladinu«. Grabež: »Iza atentata doći će se do uvjerenja da su Jugoslaveni jedan narod«. Dne 1 avgusta u istrazi kaže: »Ja nijesam mislio na posljedice. Ja čujem neku buku kao da je mobilizacija. Da sam znao da bi mogla nastati ovako velika stvar, ne bih sudjelovao«.

»Iz tih iskaza izvodi se da glavna dvojica koji su poticatelji, nijesu radili o pothvatu da se Bosna i Hercegovina otkine od Austro-Ugarske Monarhije«.

»Đukić kaže da se atentati čine da ožive omladinu, te da bi to koristilo nacionalizmu. Dakle to je u apstraktne svrhe, a ne u konkretne«.

»Čabrinović smatra atentat nacionalnom osvetom: što se njemu osvetio, osvetio se svima. Princip naglašuje da mu je motiv bila osveta i među ostalim kaže da je narod smatrao stokom i htio da se osveti«.

»Grabež kazuje u istrazi da je prestolonasljednika smatrao neprijateljem Slavena, da su sve iznimne mjere bile od njega inspirirane«.

»Danilo Ilić pitan za motiv čina 13 jula od suca istražitelja, kaže da ga je rukovodila osveta za režim«.

»Iz ovih se iskaza vidi da nije bio vodeći motiv optuženima odcjepljenje Bosne i Hercegovine od Monarhije, nego da je u najviše slučajeva bio motiv osveta«.

»Ja sam pitao na glavnoj raspravi Principa koji je motiv kod njega glavniji bio, da li motiv osvete ili motiv ujedinjenja Jugoslavena, a Princip je nakon razmišljanja odgovorio da su mu oba motiva bila ekvivalentna, a ne kaže da ga je rukovodio odlučno jedan ili drugi motiv«.

»Prema tomu, kod stvaranja osude treba uvažiti kojim će se optuženicima upisati u grijeh općenita veleizdaja, a koji bi opet bili krivi zbog sukrivnje u zločinu potajnog umorstva«.

»*Ilić* sam poriče da je imao namjeru koja bi išla za atentatom. koji bi opet imao za posljedicu da se otrgne Bosna i Hercegovina od Monarhije. Ovakva namjera ne može se vidjeti iz cijelog njegovog života. Mi smo čuli da je Ilić bio namješten kao učitelj i nema ni jednog spisa da se Ilić ogriješio o propise. On je djelovao kao žurnalista i pisao je dosta u sarajevskim novinama. Nije predložen ni jedan članak od njega, koji bi bio konfisciran. Kad su pitali Čabrinovića koji je sve čitao što je Ilić napisao, kazao je da on uopće ne zna da je ikoji njegov članak bio zaplijenjen«.

»Kad (je) Ilić otišao iz Sarajeva u Srbiju, nije otišao u kakvoj političkoj misli, nego da traži mjesto, a nije našao kakvo prononsirano mjesto, nego mjesto bolničara u Nišu. Iz vremena njegovog boravka u Srbiji nemamo podataka da je bio općio sa sumnjivim krugovima. Optuženici bili su u tom pravcu pitani pa su kazali da uopće ne znaju ni jednu osobu u Srbiji koja bi o Iliću govorila«.

»I svjedodžba izdata od političke oblasti Iliću, ništa o njegovom sumnjivom ponašanju ne spominje, a znamo da su političke oblasti veoma rigorozne, pa kad bi što god sumnjivo moglo se protiv njega iznijeti, sigurno bi stajalo u svjedodžbi«.

»Ilić nije bio član ni jednog *Sokolskog društva, Pobratimstva,* dakle ni jednog od onih društava kojima se pripisuje namjera koju je optužnica u obrazložbi istakla«.

»Gosp. javni tužitelj već je tečajem rasprave, a i u konačnom predlogu spomenuo da je ova sveza od *Narodne odbrane* iz Srbije išla sve do Ilića. Ja mogu kazati da sam pročitao sve kaznene spise koji se odnose na Ilića i druge optuženike i nijesam za tu tvrdnju našao ni najmanju podlogu. Ilić je bio u Tuzlu otpremljen tek iz Sarajeva i to po Principu. Čudnovato je, kad su se bombe prenašale iz Srbije u Bosnu, i kad je u Srbiji već bilo govora o Veljku Čubriloviću i Mišku Jovanoviću, da se nijesu sjetili i Danila Ilića. To nije nigdje iskazano. A jesu li se predstavljali ovi povjerenici *Narodne odbrane* jedan drugomu sa škatuljom Štefanija cigareta? Ovi jedan drugoga ne

poznaju.[778] I oni su spremili iz Sarajeva Ilića jer nije bio član, a kamo li povjerenik, da donese oružje, a on je morao donijeti škatulju Štefanija cigareta«.

»Iz spisa i iz uspjeha glavne rasprave i iz cijelog dokaznog materijala, ne može se zaključiti da bi Ilić bio u svezi sa Narodnom odbranom, bilo kao član, bilo kao povjerenik, a to je veoma važna stvar, jer ja mislim da onaj koji je na tom pothvatu atentatskom radio kao član *Narodne odbrane*, koji je prenosio bombe i revolvere kao član *Narodne odbrane*, daleko će više biti kažnjen, jer je ta inštitucija našoj Monarhiji više neprijateljska, nego onaj koji član te inštitucije nije i nije bio s njom u dodiru«.

»Samo jedno nije bilo u optužnici našoj, a to je bilo važno, naime da bi bilo inkriminirano drugima da su Ilića na sudjelovanje u atentat zaveli. A Ilić doista postupa u cijelom poduzeću od početka do kraja po navodu Principa. Ja mislim da time Principa ništa ne teretim, jer je on to otvoreno i tečajem rasprave i u istrazi priznao. Tek onda, kad je bio cijeli komplot osnovan u Beogradu, kad su se našli Princip, Grabež i Čabrinović, kad su znali koga će usmrtiti, kad su nabavili bombe i brovninge, onda se Princip obratio pismom na Ilića u Sarajevu, gdje ga je pozvao da sudjeluje. Pisao mu je također i da traži drugove. Kad se Princip vratio u Sarajevo, naravno, trebalo mu je mjesta za bombe i revolvere. U tu svrhu otišao je majci Ilićevoj, a ne Iliću, pa je od nje iznajmio sobu, i samo u tu svrhu da Ilića ima u ruci, da mu se bombe i revolveri ne izgube. Princip, kad je došao iz Beograda ostao je u Sarajevu, a Ilića je poslao da prenese bombe iz Tuzle u Sarajevo. U Sarajevu ga je opetovno nagovarao da traži drugove. Princip je odredio mjesta za atentatore, đe će stajati, ali time nije bio upliv Principov dovršen, nego se protegnuo i na vrijeme posle atentata. Principu je bila namjera da neki drugi ostanu sakriveni. Meni je čudnovato da su imali ostati sakriveni baš ti koji materijalno baš najbolje stoje. Njemu je bila namjera da ostane sakriven Miško Jovanović. Kad je bio Princip predveden, kazao je đe su bombe i više ništa. Ali Ilić nije se više dao zapovijedati po Principu nego je izdao sve. Na taj način dogodilo se da mjesto 4 ili 5 optuženika imadete njih 25, jer se to razvilo iz priznanja Ilićeva«.

»Kad bi se poprimilo po optužnici, što se ne može primiti, da je sudjelovao u veleizdajničkom poduzeću, onda mislim da ni jedan od njegovih koraka ne bi se mogao smatrati kao neposredan. U tom pravcu pridružujem se izvodima moga predgovornika dr. Zistlera, jer prenos oružja nije neposredno sudjelovanje. Žalibože, ja se ne mogu pozvati na riješidbu veleslavnog suda, ali se mogu pozvati na riješidbu Kasacionog sudišta u Beču, đe se izrično kaže da onaj koji nabavi, nije neposredni učinitelj, nego sukrivac. Dapače kaže se: koji nabavi otrov da nije neposrednik. Ovo važi glede Ilića tim više jer tu nije bilo ovako važno prenošenje, nego nabava. U toj nabavi on nije sudjelovao, nego jedino u prenosu bomba iz Tuzle u Sarajevo. Jedino to bi bilo donekle sumnjivo što je govorio Đukiću da mu nađe kojeg druga za atentat, pa u tom moglo bi se eventualno vidjeti poticateljstvo. Nu i u tom pravcu on nije bio poticatelj, jer nije učinio iz vlastite glave, nego po usme-

[778] Misli Miška Jovanovića i Danila Ilića. »I oni su . . .« — tj. Princip, Grabež i Čabrinović.

nom i pismenom nagovoru Principovu. Ali kako se dade ovo pozivanje Ilića prama Đukiću juristički konstruisati? Đukić traži Vasu Čubrilovića, a Vaso Čubrilović nije izveo čina. Kod Đukića dakle bio bi pokušaj zavedenja. Usljed toga čin Ilića prema Đukiću nije ništa drugo nego zavedenje na zavedenje. Za to kaže teorija odlučno, da kod onih zločinstava kod kojih pokušaj zavedenja ne sačinjava već kažnjivo djelo, *de lege lata*, ovo djelo nije po našem zakonu uopće kažnjivo. Ja ću se na to svratiti poslije. Dakle, meni je bilo čudnovato, kad ovo kažnjivo djelo, kad mnogobrojni zločini, kad umorstvo nije *de lege lata*, zašto bi ovo kažnjivo djelo bilo u okviru zločinstva veleizdaje, dakle ovako kažnjivo da bi se imalo kazniti smrću, jer ja mislim da onaj čovjek koji pozove drugoga da nešto učini, svakako nije ovako kažnjiv da ga je uputio da doista izvede. Ja bi bio toga uvjerenja, da treba propise § 112 b, gdje se govori o poticatelju, tumačiti na taj način, da se kazna smrti ima odmjerivati u slučaju objektivnog ostvarenja uticanja. Kažnjivo je uticanje i onda po tome paragrafu, koje sačinjava učin veleizdaje. Ali kazna mora biti prema uspjehu. Ako nije imala uspjeha nije bio neposredan čin. Ja mislim da bi se imalo kazniti po blažim stavkama § 112, b. Ali ipak držim da zločinstvo veleizdaje koje je optužba inkriminirala Iliću, primiti se ne može«.

»Sad je pitanje, kako se predstavlja čin Ilića u okviru zločina potajnog umorstva? Najprije nošenje oružja i skrivanje. Dakle to je, kao što zakon kaže, pomaganje fizičko. Onda zavedenje na zavedenje. Zavedenje Đukića, to uopće nije kažnjivo. Ja ću biti tako slobodan da pročitam ovdje pravnika dr. Fingera koji kaže: »Kazneni zakon zahtjeva za pojam zavedenja, zavedenje na koje zlodjelo«, i veli da je »kažnjiv onaj koji koga zavede na jedno zlodjelo«. Nu pod izrazom zlodjelo razumije zakon koji kažnjivi čin imenovan u drugom djelu kaznenog zakona. Pošto zakon ne fiksira u § 9 austrijskoga, dakle u § 15 bosanskoga zakona nove koje učine kažnjivih djela, nego jedino ograničuje krug osoba koje su odgovorne za učine navedene na drugim mjestima, to je svakako shodan zaključak, da zavedenje na jedno kažnjivo djelo ne reprezentira opet posebni kažnjivi čin, ušljed čega ostaje zavedenje na zavedenje, a isto tako i zavedenje na pomaganje, bez kazne«.

»Prema tomu ovo djelo Ilićevo ostalo bi zločinstvo potajnog umorstva«.

»Dalje upisuje se u grijeh da je Popovića i Čubrilovića upućivao u upotrebu oružja, da je među njih oružje podijelio. Kod toga bih imao istaknuti da kod predaje bombi, Ilić nije postupao po svojoj glavi nego po naredbi Principa. Ilić ima na svojoj strani trojicu drugova: Mehmedbašića, Čubrilovića i Cvjetka Popovića. Ilić je Mehmedbašiću kazao da neće izvršiti atentat. Mehmedbašiću je on doduše predao bombe, ali je (ovaj) obećao da neće atentat izvesti. Da li je taj iskaz istinit, ne da se prosuditi, jer je Mehmedbašić pobjegao u Crnu Goru gdje je bio zatvoren, ali je pobjegao iz crnogorskog zatvora«.

»Glede Popovića i Čubrilovića predstavlja Ilić stvar na drugi način. Ja sam čitao u nekim novinama da je Ilić svoj iskaz dat u istrazi, okrenuo na Glavnoj raspravi. On je u istrazi kazao da je on drugove odvraćao od atentata. Nu ova dotična vijest ne odgovara istini. Ilić je već u istrazi 4 jula u svezi sa onim potpunim svojim priznanjem koje je sve ostale optuženike dotjeralo na optuženičku klupu, iskazao sljedeće: 5—6 dana prije atentata

ja sam ipak mislio da kod atentata nikako ne sudjelujem i htio sam odstraniti Mehmedbašića i Čubrilovića, za koje Princip, Grabež i Čabrinović nijesu znali. Moja je ideja bila da rastavim jedne od drugih«.

»Kod toga iskaza ostao je i na Glavnoj raspravi i kazao da je hotimice odabrao mladiće za koje je znao da atentat izvesti neće. Je li odbrana ovoga čovjeka vjerodostojna?«

»Sravnimo postupak prve trojice atentatora: Principa, Grabeža i Čabrinovića, a s druge strane postupak Popovića i Čubrilovića. I Princip i Grabež potvrduju da ih je Ilić od atentata odvraćao. To su priznali i u istrazi i na Glavnoj raspravi, pa ipak su izveli atentat. Na drugoj strani Čubrilovića i Popovića nitko nije odvraćao, pa ipak nijesu atentat izveli. Na koji način spremila su se prva trojica, a na koji način druga trojica? Prva trojica poznavali su oružje veoma dobro, bombe su poznavali iz pričanja, komite vježbali su ih u Topčideru u pucanju i izvježbali su se tako dobro da je Princip bio najbolji streljac. Kad su išli do granice bosanske, vježbali su se u pucanju. A sada uzmite Popovića i Čubrilovića. Kad je njima Ilić dao oružje? Premda ga je imao kod sebe od polovice mjeseca juna, dao im ga (je) tekar u subotu po podne uoči atentata. A na koji način vježbao ih je u oružju? Odšarafio je bombe, a za brovning je Ilić kazao na raspravi da se uopće ne sjeća da je iz njega pucao, dočim Čubrilović i Popović kažu da je doista jedanput puknuo iz revolvera. Kad bi bila istina da je doista iz brovninga pucao, je li to dovoljna pouka za to da se može poprimiti da se ovi ljudi s izgledom na uspjeh u atentat mogu odvažiti na sudjelovanje kod atentata. Ja mislim da ovakova pouka nije bila dovoljna. Sam Popović kaže i žao mu je da mu Ilić nije kazao kako se meću patrone i kako se vade? Nu ovakova pouka nije dovoljna«.

»A sada promotrimo postupak onih osoba, koje je Ilić sebi odabrao, naročito Vase Čubrilovića. U ponedeljak ili utorak prije atentata, to nije kazao u istrazi, sastao se Ilić sa Popovićem i Čubrilovićem u istom parku gdje im je kasnije dao bombe i Popović je kazao da će morati sutra otići, a Čubrilović je kazao da ga njegova sestra tjera da ide u Dubicu, pa neće atentat izvesti, a Ilić je odgovorio: »Pa dobro, 'ajde!« Da je Ilić htio da atentat izvedu, on ih sigurno ne bi od namjere odvraćao, ili bi ih barem molio da nađu druge ortake, ili bi sam tražio druge sudionike. Ali u tom pravcu nije iznesen baš ni najmanji dokaz«.

»Ja mislim da bi nam u tom pogledu najbolju uputu mogli dati oni koji su Ilića dobro poznavali, a to je u prvom redu Grabež, koji je na glavnoj raspravi rekao: »Ja sam vidio da je on odabrao neke neozbiljne mladiće«, a najbolje to karakterizuje Princip, koji kaže da je Ilić na njega učinio utisak kao da nije ozbiljno mislio o atentatu, jer je našao mladiće koje nije ni poznavao, s kojima je tek dva puta govorio. I Princip je dakle bio uvjeren da je Ilić hotimice našao ovakove drugove, koji atentat neće izvesti. Na taj način nije mogao Princip koji je bio vođa svega, saznati, koje je drugove Ilić imao, nije mogao na njih uplivisati da atentat izvedu, naročito nije mogao s njima stupiti u usmeni saobraćaj, jer ja držim, da je Princip bio uvjeren da su ovi ljudi neozbiljni, on bi sebi našao druge, predao bi im oružje i pozvao ih na sudjelovanje, a Ilić upravo tim, što je pred drugima krio komplot, prouzročio je, da nijesu ni bombe ni revolvere došle u ruke ljudima

koji bi mogli golemu nesreću učiniti u Sarajevu. Prema tome, jer bi ovaj postupak Ilića morao se kvalificirati kao intelektualno, odnosno fizično pomaganje jer takvo pomaganje pretpostavlja hotimičnu zlu nakanu, a zla nakana predpostavlja, da je ozbiljno postupao u uvjerenju da će atentat izvesti, prema tome manjkala bi Iliću zla namjera. Stoga u tom pravcu, ne bi se mogao označiti krivim, morao bi se riješiti. Za Vasu Čubrilovića kazao je da je držao da neće izvesti atentat, da su ga na to doveli razgovori Principovi«.

»Nu, veleslavni sude, optužnica inkriminira još nešto Iliću, naime da je on oružje dao također Principu na dan atentata, i da je podijelio bombe i revolvere među Principove drugove. Ja držim, veleslavni sude da bi to bilo svakako važno, kad bi odgovaralo stanju stvari, kad bi bio Ilić ovaj koji je u dan atentata predao Principu onaj browning kojim je bio atentat izveden. Dakle ja mislim da bi to na prosuđivanje ovoga čina imalo velikih posljedica. Ali to Ilić nije učinio, jer sam Princip priznaje da ga je Ilić odvraćao da je tako dugo govorio u njega, da je Princip prestao govoriti o tom, tako, da je Ilić mislio da Princip neće izvesti atentata. Ovo oružje kojim je bio usmrćen blagopokojni prijestoljonasljednik i Njezina Visost nadvojvodkinja, ovo oružje na dan atentata uzeo je sebi Princip sam, nije mu dao Ilić. I ovo je iskazao Princip već u istrazi i kod ovoga iskaza ostali su i na glavnoj raspravi. Ja držim u tom pravcu da optužnica ne odgovara uspjehu dokaznog postupka«.

»Osim toga ostao bi na Ilića prenos bomba iz Tuzle. Nu ovim sudjelovanjem nije neposredno sudjelovao. Što se razumijeva pod posrednim sudjelovanjem? Posredno sudjeluje kod kažnjivog čina na pr. onaj, koji u ovom izvađanju čina počinitelje pomaže. Kazneni zakon veli u § 211, da neposredno sudjeluje onaj koji sudjeluje kod izvađanja. Kad se u našem slučaju izvađao vlastiti čin? Kad se počeo izvađati atentat? To ću najprije ustanoviti. Ja držim onda, kad su urotnici sa brovningima opskrbljeni, zauzeli svoja mjesta na Apelovoj obali i kad je automobil blagopokojnog prijestoljonasljednika došao u dodir njihovoga oružja. Time je počelo izvađanje i ovo je trajalo sve do toga momenta dok nije bio izvršen atentat. U ovom razmaku nije ni Ilić, ni niko drugi osim ovih pet glavnih počinitelja. Njemu optužnica ne inkriminira da bi bio učinio štogod, što bi bilo potpomaganje djelovanja glavnih počinitelja. Ja sam pitao na glavnoj raspravi Čabrinovića, je li znao da će Ilić sudjelovati. Odgovorio je da je znao da neće, da uopće on nije mislio na Ilića, na njegovu kakvu intelektualnu pomoć. Isto tako odvraćao je Ilić od izvađanja atentata Principa, Princip potvrđuje to i kaže, da je govorio njemu toliko da mu on od muke nije odgovarao, tako da je mogao biti uvjeren Ilić da on neće atentata izvesti. Najbolje potvrđuje odbranu Ilićevu Grabež koji u istrazi iskazuje da ga je Ilić dvaput odvraćao, da mu je opširno obrazložio zašto atentat neće imati koristi za Jugoslavene. Zadnji put ga je odvraćao u nedelju izjutra prije čina, pa je Grabež razjasnio na Glavnoj raspravi da mu je Ilić pružio bombu sa nalogom, da mora otići na Pale da tamo nju uništi. To je Grabež obećao pa je iskazao u istrazi da baš zbog ovoga odvraćanja nije atentat pokušao. Doduše je nastojao na Glavnoj raspravi, jer je začuo pošto nema 20 godina da ga ne čeka smrt, nastojao je učiniti od sebe junaka. Kazao je da je htio učiniti atentat, da je otišao na Carevu ćupriju i da je čekao na automobil blagopokojnog prijestolonasljednika i da nije učinio atentat zato

jer taj automobil nije došao na ćupriju. Nu to se nije učinilo vjerodostojnim ovome sudu. Pozvani su bili stražari koji su imali službu u to vrijeme na Carevoj ćupriji i koji su iskazali da je bila ćuprija zatvorena. Dakle je bilo isključeno da je ko mogao na njoj stajati. Onda je i Grabež kazao da je to samo ovako iskazao. Dakle je ostao na svom prijašnjem iskazu. Ja držim da je Grabež i za glavni motiv iskazao istinu, jer je to sve u savezu. Optužnica kvalificira čin optužnika kao komplot i izrično u taj komplot ulazi Ilić. Ja bih mislio da bi prvo valjalo da dođe Grabež, Princip i Čabrinović, a onda Mehmedbašić, Vaso Čubrilović i Cvjetko Popović, jer Ilić sam u vlastitom komplotu nije sudjelovao. On je imao, da tako rečem, sagraditi neku vrstu mosta između beogradskih atentatora i sarajevskih, ali je on sagradio svjesno taj most tako hrđavo da ni jedan od sarajevskih atentata počinio nije. I kad bi bio Ilić u komplotu, zahtjevalo bi se za njegovu bezkažnjivost, ne samo to da odustaje od komplota, nego da to prijavi i ostalim komplotistima. To je on učinio«.

»On javlja tu svoju odustaju i Principu i Grabežu, a isto tako zna i Čabrinović da Ilić u atentatu neće sudjelovati, pa da se na Ilića u doba izvođenja atentata ne mogu osloniti. Ilić ne samo da je odustao od atentata, nego je koliko je mogao, odvraćao ostale komplotante od izvedenja čina. Bilo mu je predbačeno da je on imao stvar prijaviti, ili da je imao bombe sakriti. Ja ne znam da li je u onoj borbi u kojoj se nalazio i koju je u istrazi istakao, bio to kadar. Karakterističan je njegov iskaz za put u Brod, jer je prije atentata otišao u Brod da pobjegne, a kad je došao u Brod, došao je do zaključka da od toga ne bi imao koristi. U Ameriku nije mogao pobjeći jer nije imao sredstava, a u Srbiji bio bi može biti izručen«.

»Moglo bi se kazati da ova odbrana nije istinita, da bi ga oni u Srbiji čuvali. Nu ja mislim da nije tako, jer Ilić sam nije u beogradski komplot bio potanko upućen. Osim toga Ilić je bio pripadnik Bosne a ne Srbije, i ja mislim da bi se oni požurili da ovakvog čovjeka izruče. Osim toga, ovo je izručenje predviđeno u zakonu, jer smo u to doba imali ugovor sa Srbijom, i taj ugovor imao je atentatsku klauzulu, da se izruče atentatori ne samo na vladara nego i na članove Previšnje kuće. Prema tomu se odbrana Ilićeva pretstavlja sasvim vjerodostojnom. Kako je u Brodu bio zbunjen, vidi se iz iskaza svjedoka Čangalovića. Taj priča da se slučajno sastao sa Ilićem i razgovarao s njime, a Ilić mu je kazao da može ostati u Brodu i on je odmah tražio sobu Iliću, a kad su došli do kolodvora, Ilić je kazao da odlazi u Sarajevo. Tu se jasno vidi njegova zbunjenost«.

»Da li je mogao Ilić stvar odati, da li je bio u raspoloženju da stvar oda i tim sebe spasi? Koliko je na njega djelovao strah pred komitama o kojima je govorio na Glavnoj raspravi? To prepuštam uviđavnosti veleslavnog suda. Svakako može ga se proglasiti krivim samo zbog sudjelovanja u prenošenju bombi«.

»Moram se osvrnuti na odmjerenje kazne. Kod njegovog djelovanja olahkotna je okolnost zavedenje, jer on nije postupao po vlastitoj glavi, nego po tuđem nalogu, zatim pokajanje i iskreno priznanje. Na ovo priznanje hoću da se pobliže osvrnem, jer ovakovo priznanje rijetko kada nađemo u kaznenim istragama. Ilić je ne samo 2 jula kazao za sudjelovanje Mehmedbašića, Popovića i Čubrilovića, nego je kazao da se kod njih mogu naći bombe i re-

volveri. Na taj način je omogućio da je sudac istražitelj radio munjevitom brzinom, i odmah odredio potragu i uhapšenje osoba, i odista je oružje bilo nađeno. Među oružjem nađene su sve bombe. Na taj način moguće je dokazati da one bombe koje su nađene u Brčkom, iz iste su tvornice i na taj način je dokazano, da je iskaz o provenienciji bombi istinit. Na dan 4 jula iskazao je Ilić o sudjelovanju Miška Jovanovića, premda ga je od toga Princip odvraćao, a isto tako i o sudjelovanju Lazara Đukića. Njegovo je priznanje prouzročilo da svi optuženici osim glavnih, sjede na optuženičkoj klupi. Ja molim da se ova okolnost kod odmjerivanja kazne, ako se pronađe Ilić krivim, izvoli uvažiti«.

»Ja držim da kod odmjerivanja kazne valja drukčije kazniti onoga koji je atentat smislio, našao oružje i atentat izveo i koji druge nije odvraćao od atentata, nego onoga koji je svoje drugove od atentata odvraćao, a sam u zadnje doba od provedenja atentata odustao i koji je stvar potpuno priznao i ništa nije sakrio«.

»Sada prelazim na obranu *Lazara Đukića*. Nemu se inkriminira da je tečajem mjeseca juna naumice prouzročio da je Vaso Čubrilović u atentatu sudjelovao, dakle pomagao da se djelo zaista izvrši. Ja mislim da djelo koje se kvalificira kao veleizdaja, kod Đukića ne postoji. Mi nemamo kod njega nikakvog motiva za veleizdajnički postupak. Đukić je bio pristaša stranke koja je za ujedinjenje Srba i Hrvata, i to tako on veli: za kulturno ujedinstvo u okviru Monarhije. Iskazao je u istrazi a i na Glavnoj raspravi, da on proti prijestoljonasljedniku uopće nije neraspoložen. Đukić je na raspravi iskazao da je Ilić općenito govorio da se ovakvim atentatima oživljuje borbeni duh omladine. Priznajem, za govor što ga Đukić imputira Iliću, mogao bi se utužiti, jer je izrečen na javnom mjestu, jer sačinjava prekršaj §-a 142, a: smetanje javnoga mira, ali tu nema govora o općenitoj veleizdaji, a kamo li o konkretnoj«.

»S Vasom Čubrilovićem nije Lazar Đukić o svrsi atentata ništa govorio. Đukić se sa Čubrilovićem slučajno razgovarao o boravku Njegovog Veličanstva u Sarajevu i tom prilikom je dodao da dolazi prijestoljonasljednik u Sarajevo, a čim je to začuo Čubrilović, kazao je: »Toga bi valjalo dočekati«. Onda je kazao Đukić: »Ilić sprema neki atentat«. I odmah ga moli Čubrilović da ga upozna sa Ilićem, ali Đukić to nije htio odmah učiniti. Usljed toga moglo bi se sudjelovanje Đukićevo smatrati kao intelektualno pomaganje u okviru zločina umorstva, ali to valja da počinje sa zlom nakanom hotimično i valja biti uvjeren da će atentat doista biti izvršen. Za to u dokaznom materijalu nema podloge i Đukić uopće nije htio da Čubrilovićevu poruku Iliću kaže. Ilić je Đukiću više puta govorio da bi našao kojega druga, ali Đukić nije nikada poziv Ilićev ispunio. Ali, kad je slučajno razgovarao o boravku Veličanstva u Sarajevu, a Đukić kazao da sada dolazi prijestoljonasljednik u Sarajevo, na ovo poticanje sa Đukićeve strane, Čubrilović je kazao sam: »Toga bi valjalo dočekati«. Đukić nije išao za tim da naumice upozna Čubrilovića sa Ilićem, nego su se slučajno šetali i slučajno opazili Iliča na keju i tom prilikom otišao je Čubrilović od Đukića Iliću i s njim se upoznao. Da je Đukiću bilo ozbiljno stalo do atentata, da je imao namjeru da atentat izvede, upoznao bi Čubrilovića sa Ilićem, a i kasnije bi u tom pravcu radio. Pitao je Čubri-

lovića: koji će biti drugovi, kako će se atentat izvesti, je li dobio oružje? Nu o takvom govoru nema nigdje ni traga. Đukić se za tu stvar nije više nikada brinuo«.

»Nije se Đukić za atentat raspitivao niti kod Ilića. Đukić ne zna sam zašto je o tom atentatu govorio. Kaže: »Ja nisam na atentat ozbiljno mislio, ja sam mislio, da me iskušavaju«. Što misli pod tim? To je on kazao i to se može razjasniti. Ja mislim da je to imalo ovu svrhu. To su bile različite političke stranke među đacima, i valjda je Đukić mislio da ga hoće raspitati, da vidi kojoj stranci u istinu pripada i da je u tu svrhu govorio i spomenuo Čubriloviću o atentatu. Ali svako može imati drugo tumačenje za ovaj postupak Đukićev. Uostalom, da nije imao Đukić razloga da drži da će se atentat izvršiti, to se vidi najbolje iz postupka Vase Čubrilovića kojega su uvijek njegovi drugovi zbog atentata ismjehivali, pa je bio baš Đukić kod toga jedanput kad su đaci o atentatu govorili. Pa je jedan kazao: »Trebalo bi prijaviti policiji, mogli bi dobiti 200—300 kruna«, a drugi je kazao za Čubrilovića: »Ovo je momak koji se sprema na nešto velikoga, samo ako ne laže«. Đukić se začudio da se te riječi javno govore, pa je pitao Čubrilovića: »Jesi li ti kome rekao?«, a on kaže: »Jesam«. Opet se Đukić nije za ništa brinuo. Kad bi mu bila ozbiljna namjera da se izvede atentat, on bi pozvao na stranu Čubrilovića i rekao bi mu da šuti o tome. Iz cijele istrage i Glavne rasprave vidi se da su đaci držali Vasu Čubrilovića neozbiljnim đakom, pa je sigurno imao to uvjerenje i Đukić. Po tome ne bi se mogao vidjeti hotimičan postupak u djelovanju i Đukićevu. Nu intelektualno pomaganje može se izvesti samo hotimično, u zloj nakani. Najviše bi se moglo poprimiti da je Đukić bio lahkouman. Da je ipak, kad bi bio bolje pazio, da je ipak mogao taj čin ozbiljnim smatrati. Nu iz lakoumnosti ne može se intelektualno pomaganje učiniti, nego samo hotimično. Nu sve da bi to bilo hotimično postupanje, da je baš nasumce postupao, trebalo bi još naći motive. Kad je on posredovao da nabavi Vasu Čubrilovića za atentat, on bi morao kazati Čubriloviću nešto više. Morao bi kazati, kako se ima izvesti atentat. Naročito bi morao kazati na koji način on ima u atentatu sudjelovati. Nije samo verbovanje da mu kaže da se spremi na nekakav atentat. On ga je morao upozoriti da ima sudjelovati u atentatu kao počinitelj, ili kao supočinitelj. Dalje bi se imao brinuti za oružje prije atentata, i za sakrivanje oružja poslije atentata, jer i taj slučaj smo imali. Dalje bi imao valjda u doba atentata pružiti atentatorima pomoć. Nu to sve nije bilo učinjeno. Đukić se ograničio na to da je kazao da se sprema nekakav atentat. Za intelektualno hotimično pomaganje ovakav postupak nije dovoljan, te mislim da bi se njega moralo riješiti od optužbe. Ako bi veleslavni sud našao nekakvo kažnjivo djelo u njegovom postupanju, to molim da se izvoli uvažiti kao olakotna okolnost u prvom redu neporočnost, mlado doba, priznanje, i da činom Đukićevim nije bila prouzročena nikakva šteta, jer Vaso Čubrilović odnosno Cvjetko Popović nisu uopće atentata izveli. Osobito molim da se izvoli uvažiti kao olakotno: zavedenje i to dvostruko. Zavedenje općenito iz Srbije koje je zakužilo cijelu omladinu i zavedenje neposredno. Ja tu upozorujem na jednu činjenicu koja je bila s drugog mjesta istaknuta i do danas nije izašla na javnost. Kad je izašao Previšnji manifest nakon atentata, očitovalo je Njegovo Veličanstvo o svim sukrivcima riječi:

»Eine kleine Schaar Irregeleiteten«. Jedna mala četa zavedenih. Ova riječ je pala sa Previšnjega mjesta, i ja molim da izvolite osobito ovu činjenicu uvažiti pa da Lazara Đukića (ne) kaznite«.

»Trećem mome branjeniku *Kalemberu* inkriminira se da je u društvu sa Forkapićem, Zagorcem i Perinom razgovarao sa Vasom Čubrilovićem o atentatu. Ja držim da ovo nije ništa zabranjeno i da bi trebalo da imamo više đaka koji bi radili na ujedinjenju na ovaj način, ne samo na ujedinjenju Jugoslavena, nego na ujedinjenju svih naroda kulturnim sredstvima«.

»Iznešen je glede *Kalembera* iz mnogobrojnih teftera jedan spisak, gdje je navedeno da je on bio član đačkoga društva nacionalističkog. Kalember se začudio i kazao je da on nije bio. Nije dokazano da je on u tefter unešen svojom dozvolom. Koliko puta se događa kod ozbiljnih udruženja da se unose u različne svrhe kao članovi osobe koje uopće na to i ne misle, da se falsificiraju njihovi potpisi. Dakle, ako Kalember veli da je bez sporazuma upisan, sva je prilika da je njegovo ime u iskaz ušlo zato, jer je on bio poznat kao dobar đak, a društvo se htjelo ponositi da imade najboljeg đaka u svojoj sredini, pa su upotrebili njegovo ime, premda on za to nije znao«.

»Kalember se opravdava da je sve priče o atentatu smatrao neozbiljne, da su se ismjehivali, da ni jedan nije vjerovao naročito zbog toga jer je o atentatu govorio Čubrilović koga su smatrali neozbiljnim i smiješnim. I Marko Perin i Dragan Kalember iznijeli su na glavnoj raspravi za opravdanje nazora o Vasi Čubriloviću konkretne okolnosti. Oni su iznijeli da je Vaso Čubrilović neprestano mijenjao nazore; da je u Tuzli bio drugog političkog uvjerenja, a u Sarajevu opet drugog; da je to uopće jedan đak o kojem je branitelj kazao da puno govori. Kad je došao iz Tuzle kazao je da đaci u Tuzli drugi su junaci i da je on u stanju prevesti ljude iz Bosne i Hercegovine u Srbiju. Kad je govorio o atentatu, rekao je da će atentat izvesti dva golema čovjeka. To je on sebi predstavljao na način indijanskih priča«.

»Čubrilović osim toga svoju namjeru mijenja. Najprije se odlučio za atentat, onda je došao do uvjerenja da je bolje atentat ne učiniti, pa kaže Iliću da ga sestra tjera iz Sarajeva. Najednoć u oči atentata dobiva Čubrilović svjedodžbu: iz dva predmeta je pao. Htio je obračunati sa životom pa se odmah odlučio da će atentat počiniti. U subotu slučajno, on i Popović sastali su se sa Ilićem, a on ih je pozvao da će im oružje donijeti i oni su primili u subotu brovning i bombe. Na dan atentata Čubrilović od atentata odustaje. Koliko je puta svoju namjeru promijenio. Kalember je bio svakako najpozvaniji da prosudi ovoga čovjeka, jer ga je on podučavao u matematici, pa ga je mogao poznavati na dnu duše. Premda je Čubrilović Kalemberu govorio da u nedjelju ne ide na kej, Kalember je ipak otišao na kej sa svojim ocem profesorom, a to je dokaz da Kalember nije smatrao ozbiljno ove govore. Ne da se pomisliti da bi sin svoga oca doveo u pogibelj života. Nu kad ne bi htjeli svemu tomu vjerovati, najbolji dokaz da je Kalember imao dovoljno razloga da vjeruje u neozbiljnost govora Čubrilovića jest taj, da Čubrilović nije ništa počinio. Prema tomu Kalember je imao pravo kad ga je smatrao neozbiljnim čovjekom. A jer je za zlu nakanu neophodno nužno da počinitelj smatra čin ozbiljnim, ne bi se mogla u postupanju Kalembera naći zla nakana, nego najviše lakoumnost, koja za zločinstvo nije dovoljna«.

»Mi govorimo o subjektivnoj strani zločina, ali fali objektivna. Ali ni na objektivnoj strani ne može mu se dokazati krivnja. Optužnica tvrdi da je on pitao kakva bi bila ova stvar? Najprije je u istrazi iznio da je opipao bombu i revolver 27 juna, i da je obećao da neće izdati; da je dakle podržavao u njemu raspoloženje za namjeravani atentat, pa time doprinio da se atentat izvrši. Ako se ne može kod Đukića govoriti o veleizdajničkoj namjeri, kod Kalembera je to isključeno. U njegovom razredu nije bilo nikakvog zabranjenog društva. Kalember je bio uopće u svim političkim pothvatima veoma neupućen. Kad ste ga pitali što su to naprednjaci, odgovorio je da su oni ljudi koji idu naprijed. To je bilo njegovo političko uvjerenje. Onda je vama kazao da je bio pristaša stranke koja ide za ujedinjenjem Srba i Hrvata u Monarhiji. Kad ga je pitao gospodin sudac istražitelj i mi ovdje, kako je radio na tome, on je vama dao jedan veoma lijep odgovor: »Ja sam na tome radio naobražavajući sebe«.

»Čubrilović (je rekao), da su brovning opipali Perin i Kalember. Kad je ovu činjenicu Perin porekao, počeo se Čubrilović izvlačiti: »Moguće sam imao velik kaput pa se nije mogao napipati«. I Marko Perin kaže da Kalember brovninga nije opipao. Dalje navodi optužnica da Kalember, kad mu je Čubrilović zaprijetio da ga ne smije odati, obećaje da ga neće odati. Ima u istrazi i na Glavnoj raspravi spomena o tom da je Čubrilović prijetio, ali nigdje u spisima nema dokaza za to da je Kalember obećao Vasi Čubriloviću da ga neće odati. Stoga ja molim da se u pomanjkanju objektivnog i subjektivnog učina, Dragan Kalember riješi od optužbe«.

»Sada se obraćam na moga branjenika seljaka *Obrena Miloševića*. Njemu se imputira da je pomagao kod nošenja bombi seljaku Miloviću i na taj način doprinio izvršenju veleizdaje. Nu Milošević odlučno poriče da bi u trenutku kad je bombe nosio, znao, da su to bombe, nego veli da je kod kuće vidio da pred đacima leže crne kutije. Ali šta je to, to nije nikako znao, nego tek kad je sve bilo predato učitelju Čubriloviću i kad se Obren Milošević vraćao s Milovićem, pitao ga je: »Šta su one crne kutije?« a ovaj je odgovorio: da đaci nose bombe i da imadu nekakvu misiju. »Zašto nose?« — »To ja ne znam«. — To je supstrat optužbe proti Obrenu Miloševiću«.

»Obrena Miloševića podupiru svi optuženici. Nijedan ne tvrdi da je pred Obrenom pala riječ o atentatu. Princip, Grabež i drugi čuvali su se da o tom pred Obrenom Miloševićem ništa ne spomenu. Oni su ovako postupali (i) onda kada je došao učitelj Čubrilović i kada ih je učitelj Veljko Čubrilović pitao: »Što to nosite?«, pa su oni doviknuli: »Vremena, vremena«, to jest, dok se odstrane seljaci. Tek onda kazali su svrhu«.[779]

»I Milović suglasno iskazuje. Iz njegovog iskaza sam istakao da je tekar poslije toga kad su se od Veljka vraćali, da je rekao Obren Milošević da su nosili bombe, ali što su nosili i šta će raditi s njima Miško, to mu nije kazao«.

»Gospodin državni odvjetnik istakao je u optužnici da je mogao Obren Milošević sumnjati, jer je znao da dolazi prijestoljonasljednik. To su sve pred-

[779] Kod M. (665) je to ovako prevedeno: ... ils lui répondirent: »Patience! Patience!« c'est-à-dire: »Attendez que les paysans se soient éloignés. »C'est seument (seulement — V. B.) alors qu'ils lui dirent pourquoi ils portaient les armes«.

mnjevanja, to nisu dokazi. Odakle je imao Obren Milošević znati da dolazi prijestolonasljednik? Mi smo pitali sve optuženike, je li razgovarao o tome kad dolazi prijestolonašljednik, i svi su kazali da nije. Je li valjda imao doći u Tuzlu ili u zvornički kotar da bi bio čuo za nalog Kotarskog ureda? Nije, nego je imao doći u Sarajevo. Osim toga ovaj cijeli put je bio ispočetka mjeseca juna. U to doba nismo ni mi znali da će doći. Moglo bi se kazati da je o tom mogao saznati Obren Milošević đe iz novina. Nu kako smo iz njegovih generalija vidjeli, on je nepismen. Optužnica dakle veli da je mogao saznati od Milovića o svrsi bomba. Milović to poriče. Da li se nešto takovo može zaključiti iz odnošaja između Obrena Miloševića i Milovića? Kakav je bio taj njihov odnošaj? Taj se odnošaj sastojao samo u tome, da su u jesen zajednički pekli rakiju, inače su bile prilično udaljene njihove kuće pa se nisu mnogo viđali. Ja dopuštam da su bili malo intimniji i da je bilo malo protiv države, protiv financija napereno, da malo oštete financije, ali ne mogu doći do zaključka da bi jedan znao sve što drugi radi u proljetno doba u junu kad su ove bombe nošene. Nu ja bih rekao da optužnica samo donekle opravdava Obrena Miloševića, i to ističući da je sebi dao Obren za ovo djelo pošteno platiti, primio je 5 kruna«.

»Veleslavni sude, Obren Milošević je bivši vojnik i ja držim, kao takav kad bi bio saznao da se radilo o atentatu na prijestolonašljednika, i kad bi u tom učestvovao, da bi znao kakve strašne posljedice čekaju njega i njegovu obitelj. Dade li se pojmiti, veleslavni sude, da bi taj čovjek s jedne strane izvrgao pogibelji svoju budućnost, život svoje djece i žene, a s druge strane, da bi tražio da mu se za ovaj kratki put plati 5 kruna. Poznato je da seljaci pokažu put i ne dadu sebi za to platiti ništa. Prime može biti jednu cigaretu i to je sve. Ako je čudno zašto je sebi dao platiti, ja ću odmah kazati. Mi smo čuli da je Milošević bio švercer i da je znao svaki put. To je on obrazložio. Princip, kad ne bi to vjerovao, kazao mu je Grbić. Još bolji dokaz su generalija Miloševićeva, đe je dokazao da je imao 30 dana zatvora zbog švercovanja. To je Obren Milošević znao, pa stoga iz činjenice da se Obren Milošević na put odlučio tek onda kad mu je u njegovoj kući namignuo Milović i pokazao revolver, ja zaključujem i mislim da to i veleslavni sud drži, da se radilo o krijumčarenju oružja. Ako je primio te pare, mislio je: to se nosi Mišku i tu se mogu zaraditi pare, ali o veleizdajničkom poduzeću, o kakvom atentatu nije imao pojma. Kod njega ne predleži ni objektivni ni subjektivni učin. Kad vjerujete Principu i Grabežu kad govore o dolasku iz Srbije potpuno i do kuće Obrena Miloševića, mislim da morate postupati konzekventno, pa da morate vjerovati njihovom složenom iskazu o daljem putu, jer nemate nikakva razloga da u ozbiljnost toga dvojite. Ja stoga predlažem da Obrena Miloševića u pomanjkanju subjektivnog i objektivnog učina izvolite riješiti od optužbe«.

Pr.: — Imaju li optuženici što dodati?

Veljko Čubrilović: — Neka gospoda branitelji su spomenuli da su Grabež i Princip kazali da idu meni. To nije istina. Što navodi optužnica da su Grabež i Princip od Milovića tražili na Isakovića adi da ih do mene vodi u Priboj, to je Milović porekao. Drugo Princip i Grabež su onda rekli da je Princip njih doveo po svojoj volji i glavi.

Pr.: — Imade li gospodin državni odvjetnik što primjetiti?

Državni odvjetnik: »Gospodin branitelj dr. Zistler spominje da veliko-srpska propaganda nije veleizdaja. Gospodo, to se uči u školi. To je školski primjer u kriminalnoj znanosti da je to veleizdaja. On se oslonio na dr. Fingera te je tumačio austrijski zakon koji se s našim nikako ne podudara. Ako dr. Finger kaže da Austrijanac u Austriji ne može počiniti zločin veleizdaje time što bi htio otrgnuti Bosnu od Austrije, i to ne može biti. Ali nikako ne može biti da po našem zakonu, onaj koji hoće na silu izmijeniti opseg područja Monarhije, nije veleizdajnik. Veleizdajnik je još onaj koji hoće Bosnu od Austrije rastaviti i koji počini nešto, što bi smjeralo da se na silu izmjeni odnošaj ovoga područja prama Austro-Ugarskoj Monarhiji. Drugo, odbijam odlučno što gospodin branitelj dr. Zistler drži nevjerodostojnim loznički spis, i kaže da je možda podmetnut. To nije istina, to nije jedan spis, nego imamo i pedeset jednakom rukom pisanih i onoga datuma«.

»Odbijam njegovu kritiku, da gdje zakon označuje kaznu smrti da je to barbarska inštitucija. Ako izreče osudu na smrt, da bi to bila brutalna osuda. Atentat današnji ne može se usporediti sa atentatima u Hrvatskoj, jer atentati ovi bili su protest na upravu proti pojedinaca koji se ne mogu usporediti sa prijestolonašljednikom, a Srbija je htjela baš time da uspostavi metež da može unići u Hrvatsku i Bosnu. Ona je to prakticirala, ali s kakvim uspjehom, to znate i sami. Ovi seljaci koji nijesu znali ništa o politici, o Srbiji, što se na granici radi, odmah su, čim su se pojavili Srbi, pristali uz njih, tako da smo ih morali vješati. Baš u njihovim kotarevima pojavila su se veleizdajstva«.

»Glede dobe života Principa mogu kazati da su se uopće sveštenici srpsko-pravoslavne vjere pokazali kao veleizdajnici, da ih je mnogo bilo postreljano. Dakle se na ono izvješće koje je Bilbija poslao na Kotarski ured, ne može osloniti sudac, nego samo na ono izvješće što je kod sebe vodio, naime na domovnik«.

»Što je branitelj Ilića kazao da je taj čovjek nevin, to mislim da je sasvim neozbiljno shvaćanje, a što se tiče puta do Broda, da bi bio Ilić izručen od Srbije, to je nepojmljivo. U ostalom ostajem u cijelosti kod optužnice«.

Čabrinović: »Prije nego se rastanemo, gospodo, prije nego izrečete osudu, ne bi htio da ponesete rđavu impresiju o nama. Htio bih da vam u jasnim crtama predstavim one okolnosti koje su prije atentata na nas djelovale. Molim da me pažljivo saslušate«.

»Moj branitelj dr. Premužić pročitao je ovdje tri pisma koja su naši očevi upravljali nekim članovima prejasne kuće Habsburške. Upozoruje da su naši očevi gledali u Habsburškoj monarhiji sunce, a mi sinovi njihovi dižemo proti iste kuće, proti cara Franje Josipa desnicu i želimo uništiti. Gospodin branitelj imao je namjeru da to obrazloži opširnije, da nas obrani, ali njemu nije bilo dopušteno da o tom govori, ispalo je ovo više kao optužba, nego kao obrana«.

»Moglo bi se reći da nijesu autentični oni spisi. Moglo bi se posumnjati o izvoru. Nu ja to neću, meni je poznato da je djed sadašnjeg srpskog kralja Petra veliki Karađorđević pisao Njegovom Veličanstvu Franji Josipu i molio ga da Austrija okupira Srbiju«.

Predsjedatelj: — Ti se upuštaš u visoku politiku, to ne spada ovamo. To ostavi na strani. Imaš li što u svoju obranu reći?

Čabrinović: »Mi nijesmo mrzili Austriju, ali Austrija, iza kako je okupirala Bosnu, nakon 33 godine nije uredila prilike, nije riješila agrarno pitanje. To su motivi koji su nas vodili atentatu«.

»Prije nego se rastanemo želim, da nas shvatite, da nas ne smatrate zločincima. Mi smo voljeli naš narod. Devet desetina našega naroda to je težak. On pišti, jaduje, nema škola, nema kulture. Nas je to boljelo. Mi smo osjećali bol našega naroda, a nijesmo mrzili Habsburšku kuću. Premda su u meni anarhističke ideje, premda sam mrzio sve, nikada ni jednom mišlju nijesam bio proti Njegovom Veličanstvu Franji Josipu. Jedino mi je bilo krivo što ima 60.000 kruna na dan. Mi nijesmo taj atentat tražili proti Franji Ferdinandu. Mi smo priznali da nije u nama nikla ta ideja. U društvu gdje smo mi bili, uvijek su se isticali atentati. Čitali smo novine koje su veličale atentat Jukićev, Žerajićev. Mi smo mislili da su plemeniti ljudi sposobni za atentat. Mi nijesmo pomišljali na atentat na pokojnog Franju Ferdinanda, mi smo mislili da među nama nema ovakovih ljudi kakvi su danas, da nam nikada neće biti bolje. Mi smo mislili, da su potrebniji atentati na saborske mameluke, na Nastića, nego na pokojnog Franju Ferdinanda, ali ljudi među kojima smo bili, govorili su o Franji Ferdinandu, gledali su u njega kao u neprijatelja Slavena. Mi smo o njemu čuli da je neprijatelj Slavena. Nama nije nitko direktno rekao: »Ubij ga«, ali mi smo u tom milijeu došli na tu ideju«.

»Još bi htio nešto da kažem. Premda se Princip junači, premda se mi svi junačimo, ipak nam je vrlo žao, jer mi nijesmo znali na prvom mjestu da je pokojni Franja Ferdinand otac obitelji. Nas su se silno dojmile one riječi koje je on izgovorio pokojnoj supruzi: »Sofijo, ostani, živi za našu djecu«. Mi smo, što hoćete, ali zlikovci nijesmo. Ja podastirem molbu u ime sebe i svojih drugova na djecu blagopokojnog prijestoljonasljednika da nam oproste, a vi kaznite kako hoćete. Mi zlikovci nijesmo, mi smo ljudi pošteni, plemeniti, idealiste, mi smo htjeli učiniti dobro, mi smo voljeli narod, mi smo umrli za naše ideale«.

Princip: »Što se nama hoće sugerirati da je netko bio iniciator, to nije istina. U nama je nikla ta ideja, te smo učinili atentat. Voljeli smo narod. U svoju obranu ne govorim ništa«.

Predsjedatelj: — Rasprava je dovršena. Osuda biće proglašena u četvrtak dne 29 oktobra o. g. u 8½ sati prije podne na ovom mjestu.

*

Sravnili:

1) Stevan Tomić v. r.

2) Nikola Jovičić v. r.

Potvrđujem da se ovaj prepis koji se sastoji od 2 strane napomene i 649 strana teksta u svemu slaže sa tekstovima koji se čuvaju u Državnoj arhivi NRS u Beogradu.

Beograd 27 januara 1952 g.

Štambilj Državne arhive Narodne Republike Srbije — Beograd

Upravnik Državne arhive,
Dr Nikola Škerović v. r.

OSUDA[780]

U PROCESU, KOJI JE TRAJAO OD 12 DO 23 OKTOBRA 1914 GODINE U SARAJEVU, PROTIV UČESNIKA U SARAJEVSKOM ATENTATU, PROGLAŠENA JE 28 OKTOBRA 1914 G.

A) Osuđeni su:

1. *Gavrilo Princip* po § 112 b/I kz. obzirom na §§ 65 i 90 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju 20 (dvadeset) godina*, pooštrene jednim postom mjesečno, te dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

2. *Nedjeljko Čabrinović* po § 112 b/I kz. obzirom na §§ 65 i 90 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju od 20 (dvadeset) godina*, pooštrene dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

3. *Trifko Grabež* po § 112 b/I kz. obzirom na §§ 65 i 90 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju od 20 (dvadeset) godina*, pooštrene jednim postom svakog 3 (trećeg) mjeseca, te dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

4. *Vaso Čubrilović* po § 112 b/I kz. obzirom na §§ 65 i 90 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju 16 (šesnaest) godina*, pooštrene jednim postom svake pola godine, te dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

5. *Cvjetko Popović* po § 112 b/I kz. obzirom na §§ 65 i 90 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju 13 (trinaest) godina*, pooštrene dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

6. *Lazar Đukić* po § 112 b/I kz. obzirom na §§ 65 i 90 kz. *na tešku tamnicu u trajanju 10 (deset) godina*, pooštrene dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

7.—11. *Danilo Ilić, Veljko Čubrilović, Neđo Kerović* i *Mihajlo (Miško) Jovanović* po § 112 b/I obzirom na § 65 kz., a *Jakov Milović* po § 112 b/I kz. *na kaznu smrti*, koja se po § 20 kz. imade izvršiti vješanjem, i to u smislu § 280, al. II kp. slijedećim redom: prvi Jakov Milović, zatim Neđo Kerović, Veljko Čubrilović, Mihajlo (Miško) Jovanović i posljednji Danilo Ilić.

---

[780] Osuda je uzeta tekstuelno iz zvaničnog dokumenta (DAS, IV-4-4), Okružni sud Sarajevo br. 7471 k/1914.

12. *Mitar Kerović*, po § 112 b/II kz. obzirom na osobitu opasnost poduzeća *na doživotnu tešku tamnicu.*

13. *Ivo Kranjčević* po § 112 b/II kz. obzirom na osobitu opasnost poduzeća i obzirom na propis § 90 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju od 10 (deset) godina* pooštrene dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem.

14.—15. *Branko Zagorac* i *Marko Perin* po § 114 kz. uporabom § 92 kz. svaki *na kaznu tamnice u trajanju od 3 (tri) godine.*

16. *Cvijan Stjepanović* po § 114 kz. uporabom § 62 kz. *na kaznu teške tamnice u trajanju od 7 (sedam) godina*, pooštrene jednim postom svakog 3 (trećeg) mjeseca i dne 28 juna svake godine tvrdim ležajem i samotnim zatvorom u mračnoj sobi.

B) Rješavaju se od optužbe:

17. Jovo Kerović,. 18. Blagoje Kerović, 19. Nikola Forkapić, 20. Dragan Kalember, 21. Mićo Mičić, 22. Obren Milošević, 23. Ivan Momčinović, 24. Franjo Sadilo, 25. Angela Sadilo.

C) *Državno odvjetništvo u Sarajevu*, uložilo je *ništovnu žaobu*[781] zbog nepravilno odmjerenih kazni i tražilo da se kazne preinače na sljedeći način:

Gavrilo Princip da se osudi na smrt, jer Državno odvjetništvo smatra da je na dan izvršenja atentata bio prevalio 20 godina starosti.

Da se osude: *Dragan Kalember* i *Blagoje Kerović* na kaznu teške tamnice, a *Obren Milošević* i *Mićo Mičić* na kaznu smrti.

D) Pošto je ništovna žaoba Državnog odvjetništva odbijena, a na smrt osuđeni: Danilo Ilić, Veljko Čubrilović, Mihajlo (Miško) Jovanović, Neđo Kerović i Jakov Milović su bili podnijeli molbe za pomilovanje, stvar je rješavana na Zemaljskoj vladi u Sarajevu 16 dec. 1914 g. pa je jednoglasno zaključeno da se ne pomiluju: Danilo Ilić, Veljko Čubrilović i Mihajlo (Miško) Jovanović. Da se predlože za pomilovanje caru Neđo Kerović i Jakov Milović. Okružni sud u Sarajevu je odlučio jednoglasno da se ne predlože na pomilovanje: Ilić, Jovanović, Čubrilović i Neđo Kerović, a sa većinom glasova je odlučeno da se za pomilovanje predloži Jakov Milović. Vrhovni sud u Sarajevu je donio istu odluku kao i Zemaljska vlada u Sarajevu.[782]

E) Zajednički ministar finansija kao odgovorni ministar za Bosnu i Hercegovinu Dr. Leon Ritter von Biliński predložio je caru Franji Josifu da se kazna smrti za Neđu Kerovića pretvori u tešku tamnicu od 20 godina, a za Jakova Milovića u doživotnu tešku tamnicu, a da se osnaže odluke Okružnog i Vrhovnog suda u Sarajevu i Zemaljske vlade u Sarajevu u pogledu Danila Ilića, Veljke Čubrilovića i Mihajla (Miška) Jovanovića, što je car svojom

---

[781] DAS, IV-15-1. Državno odvjetništvo, Sarajevo br. 4530/14, III/1255a 1914, od 26 XI 1914.

[782] DAS, ZMF br. 95 Pr. BH od 26 I 1915. Sjednici Zem. vlade u Sarajevu za donošenje odluke o pomilovanju osuđenih učestvovali su: Dr. Nikola Mandić, zamjenik poglavara BiH; šefovi odjeljenja Zem. vlade: Prilesky Guido od Prilesa, de eadem et de genere Divek; dr. Zurunić Todor (šef Polit. admin. odjeljenja); vitez Ladislav Chmielewski (šef Pravosudnog odjeljenja); dvorski savjetnik dr. vitez Madurowicz Mieciaslav; Brodnik Franz vladin savjetnik, Kussevich de Blacko Svetozar i Babić Josef kao perovođa.

odlukom od 26 januara 1915 g. i uvažio. Biliński je uz predlog caru priklopio molbe koje su za pomilovanje poslali: Pero R. Jovanović, otac Miška Jovanovića, Jovanka Čubrilović, supruga Veljke Čubrilovića, Stoja Ilić, majka Danila Ilića i Ljubica Jovanović, supruga Miška Jovanovića.[783]

F) Zemaljska vlada u Sarajevu, izvijestila je telegramom Zajedničko ministarstvo finansija u Beču 3 februara 1915 godine, da je smrtna kazna nad Veljkom Čubrilovićem, Miškom Jovanovićem i Danilom Ilićem izvršena »bez upadice između 9 i 10 sati« u Sarajevu na dan 3 febr. 1915 g.[784]

SUMMARY

The State Archives of People's Republic Bosna and Hercegovina in Sarajevo are for the first time publishing the authentic official shorthand minutes of the trial of Gavrilo Princip and his friends and collaborators in the Sarajevo Attemt of 1914.

As explained in detail in the Introduction to this book, up to the present day the following shorthand minutes have been published (or are known to exist):

1) *La Conspiration Serbe contre la Monarchie Austro-Hongroise, Bern 1919. F. Wyss, edit.*

2) *Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo. Nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung, aktenmässig dargestellt von Professor Pharos und einer Einleitung von Josef Kohler o. Professor der Friedrich Wilhelm-Universität in Berlin und Geheimer Justizrat. Sonderabdruck aus dem »Archiv für Strafrecht und Strafprozess«. R. v. Decker's Verlag, Berlin 1918.*

3) *Albert Mousset, Un drame historique L'attentat de Sarajevo. Documents inédits et texte intégral des Sténogrammes du procès. Payot, Paris 1930.*

4) The subsequently (in 1922) reconstructed shorthand notes, taken down by Dr. Vladimir Kesterčanek and Milan Prpić, official stenographers of the District Court at Sarajevo, during the trial of Gavrilo Princip and his collaborators (unpublished). Until 1941, the original was kept in the archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia. After the German occupation of Belgrade (1941—1945), from the deciphered report which was taken down in shorthand only a few pages have been preserved and we are making them public in our book-whereas the rest of the text and the original shorthand notes, which Dr. Kesterčanek had been able to preserve since the First World War, were lost and nobody knows where they now are.

5) Dr. Pero Slijepčević, Professor at the Belgrade University, has published some extracts of the shorthand notes, which he borrowed for that purpose from Aco Poljanić, who was then a higher official of the County Bank in Sarajevo (see: »Nova Evropa«, Zagreb, June 1, 1925).

---

[783] DAS, Akt ZMF br. 95 Pr. BH od 26 I 1915. Svojeručno, carevom rukom napisana odluka glasi: »Ich sehe aus Gnade dem wegen Verbrechens des Hochverrates und der Mitschuld des Meuchelmordes zum Tode durch den Strang verurteilten Nedo Kerović, ferner dem wegen Verbrechens des Hochverrates zum Tode durch den Strang verurteilten Jakov Milović die Todesstrafe nach und gestatte, dass dieselbe bei Nedo Kerović durch eine 20-jährige, bei Jakov Milović durch die lebenslängliche schwere Kerkerstrafe substituiert werde; des weiteren überlasse Ich es dem Obergerichte für Bosnien und die Herzegovina gegen die vom Kreisgericht in Sarajevo wegen Verbrechens des Hochverrates und der Mitschuld am Verbrechen des Meuchelmordes zum Tode durch den Strang verurteilten Danilo Ilić, Veljko Čubrilović und Mihajlo (Miško) Jovanović das richterliche Amt nach dem Gesetze zu walten. Wien, am 26. Jänner 1915. Franz Josef m. p.«

[784] DAS, Akt ZMF br. 133 Pr. BH od 3 II 1915.

6) It is known that the »Hrvatski Dnevnik«, a clerical Sarajevo paper, was allowed to send a reporter to the thrial proceedings. In this case it was Badalić, a student, who made shorthand notes and handed them to the editor of the paper, Dr. Rudolf Bojić. These records are supposed to have been made use of by Professor Pharos (recte pater Anton Puntigam), as well as by others who had no access to the official proceedings at the trial.

It is characteristic that all of the five above mentioned shorthand records, except the one subsequently reconstructed by Dr. Kesterčanek, are of unknown origin; therefore, they are not to be relied upon and cannot be considered as authentic.

This applies particularly to the records of Prof. Pharos and A. Mousset.

The text of Prof. Pharos was shortened by more then a half, it is inadequatly recorded or tendentiously presented, while the one of Albert Mousset was compiled from two texts: the authentic one, which he obtained from the former Yugoslav Government, and Pharos's. Moreover, he has partly altered the authentic text itself, so that his report cannot be considered as a documentary evidence. It is not authentic, either, and this is the reason for the author's not mentioning the sources of his book.

The shorthand records which we are bringing to light present an original text, compiled from notes taken down at the trial and then submitted to the County Government at Sarajevo. The authenticity has been established in the Introduction; consequently, the shorthand notes which we are meking known represent the first original shorthand report.

As a proof of its authenticity, we publish the original German reports of the County Government at Sarajevo, which they used to send daily to Vienne, having prepared them from the deciphered notes made at the proceedings.

Our text is somewhat shorter, which is quite natural, as it was recorded by official stenographers, whereas other texts were made up by reporters, hence the difference in character.

Prof. VOJISLAV BOGIĆEVIĆ

PRILOZI

Sarajevo, 13 Oktober 1914

AUS DEM HOCHVERRATSPROZESS[785]

I BERICHT

Als erster wurde gestern der Attentäter *Nedjeljko Čabrinović* einvernommen. Seine Angaben decken sich vollkommen mit jenen in der Untersuchung. Er gesteht, dass er anfangs den sozialistischen und sodann den anarchistischen Ideen gehuldigt hat. In Belgrad ist er jedoch in Berührung gekommen zuerst mit dem kgl. serbischen Major Milan Vasić, dem damaligen Sekretär der »Narodna Odbrana«, dieser hat ihm Reisegeld gegeben und ihm anempfohlen, ein guter Serbe zu sein. Das habe Čabrinović für den serbischen Nationalismus zugänglich gemacht. Später in der Druckerei des Sarajevoer radikalen Blattes »Narod« und in Beziehungen zum Sarajevor serbischen Blatte »Srpska Riječ« hat sich in Čabrinović langsam ein Umschwung zum serbischen Nationalismus vorbereitet. Aus der sozialistischen Gruppe um das Blatt »Glas Slobode« hinausgedrängt, hat sich Čabrinović nach Belgrad begeben. Dort ist er unter dem Eindrucke des Balkankrieges ein überzeugter serbischer Nationalist geworden. Dazu kam noch, dass er durch den Živojin Dačić, Proffessor, Journalist, Direktor der Staatsdruckerei in Belgrad und Ausschussmitglied der »Narodna Odbrana« in der serbischen Staatsdruckerei in Belgrad angestellt war. Čabrinović gesteht, dass er serbischer Nationalist und gleichzeitig Anarchist war. Den Zweck, den er sich vorgesetzt hat, war die Vereinigung aller südslavischen Länder und hiebei gewaltsames Losreissen der österr.-ung. südslavischen Länder von der Monarchie. Bei vorläufiger Vereinigung mit Serbien, wobei er sich in der Zukunft eine südslavische Republik gedacht hat. Djeses Losreissen der Länder der öster.-ung. Monarchie konnte nur mit gewaltsamen Mitteln geschehen. Die erste Idee, den Erzherzog Thronfolger Franz Ferdinand zu ermorden, ist bei ihm aufgekommen, als er von einer ihm unbekannten Person per Post einen Zeitungsausschnitt des Inhaltes zugestandt erhalten hat, dass Erzherzog Thronfolger nach Sarajevo kommen wird. Diese Nachricht hat Čabrinović auch dem Princip mitgeteilt. Princip hat den Čabrinović spazieren geführt und ihm zugeredet, er möge mit ihm (Princip) das Attentat gegen den Erzherzog Thronfolger ausführen. Čabrinović ist darauf eingegangen und

[785] Poslije završenog suđenja u jednom danu i dešifrovanja stenograma zapisnika sastavljani su kod Zemaljske vlade izvještaji o toku suđenja koji su telegrafski slati Zaj. min. finansija u Beč. Ti izvještaji provedeni su u Präs. djelovodniku Zaj. min. finansija pod br. 1655-1734/1914 i namijenjeni su vjerovatno bili za štampu, jer se na pojedinim nalazi oznaka: »Pressbureau«. U Drž. arhivu NR B. i H. (IV-15-1) nalaze se svi ti izvještaji, izuzev drugog, koji sadrži prvi dio saslušanja Gavrila Principa. Mi ih zbog njihove važnosti donosimo i bez toga izvještaja jer su važni ne samo kao korektiv stenografskih bilježaka, nego i zbog toga da se vidi kako je javnost bila obavještavana o toku suđenja. Štampa je bila ograničena samo na izvještaje koje je dobivala sa zvaničnog mjesta. Sva podvlačenja teksta u izvještajima vršena su u Beču, pa smo zbog toga cio tekst ostavili doslovno kao što je u originalima. Nisu popravljene ni očevidne pogreške, koje su u tekstu objašnjavane u notama. Tako na pr. na str. 417 (red. 12 i 14) pogrešno je navedeno Stojanović, mjesto Stjepanović, a isto je u orig. tekstu što između ostalog potvrđuje autentičnost teksta.

zwar hauptsächlich aus dem Grunde, weil man in Belgrad allgemein behauptete, Erzherzog Thronfolger sei der Führer der Kriegspartei in Österreich-Ungarn, welche Partei Serbien erobern will. Čabrinović gesteht gewusst zu haben, dass der Verein »Narodna Odbrana« einen revolutionären Charakter hat und großserbischen Tendenzen dient und, da ihm ein gewisser Gjoko Bajić in Belgrad gesagt hat, dass, wenn er ein Attentat verüben will, sich an die Narodna Odbrana wenden soll, so wollte er und Princip sich an Milan Pribićević und Živoin Dačić als hervorragende Mitglieder der Narodna Odbrana wenden. Diese waren aber von Belgrad damals abwesend. Deshalb hat Princip den Čabrinović mit Milan Ciganović, Beamten der kgl. serb. Staatsbahnen bekannt gemacht, um von demselben Waffen und Bomben zu erhalten, da ihnen bekannt war, dass Ciganović als gewesener Komitadžiführer mit der Narodna Odbrana in engen Beziehungen stand. Und wirklich zeigte sich Ciganović ihnen entgegenkommend, erklärte ihnen aber, er habe selbst keine Mittel um die Browningpistolen anzuschaffen und werde sie deshalb an den Major Vojo Tankosić weisen, von welchem Čabrinović gewusst hat, dass er bei der »Narodna Odbrana« eine grössere Rolle spielt. Inzwischen haben Princip und Ćabrinović auch den Grabež für ihr Vorhaben gewonnen. Trifko Grabež ist im Auftrage seiner Genossen zu Tankosić gegangen. Tankosić hat ihm empfangen und ausgefragt, ob sie entschlossen sind, das Attentat auszuführen, worauf ihnen Ciganović vier Revolver übergeben und Grabež und Princip im Schiessen unterrichtet hat. Kurz darauf kam die Zeit des Reiseantrittes nach Bosnien. Ciganović hat ihnen sechs Bomben und auch Cyankali übergeben, letzteres zu dem Zwecke, damit sie sich nach Verübung des Attentates vergiften, weil es gefährlich gewesen wäre, wenn sie die Anstifter, das ist Ciganovic und Tankosić angegeben hätten. Ciganović hat beim Abschiede dem Princip ein Schreiben an den kgl. serbischen Major Popović in Šabac gegeben. Mit diesem Schreiben haben sich die Attentäter beim Major eingefunden, wurden von ihm empfangen und mit falschen Legitimationen gegen ermässigte Fahrpreise per Bahn nach Loznica expediert und hier dem Grenzhauptmann Joco Prvanović empfohlen. Auch dieser serbische Offizier hat die Attentäter empfangen und Princip und Grabež dem serbischen Finanzwachaufseher Grbić zur Beförderung über die bosnische Grenze übergeben, dem Čabrinović aber einen Brief an den Finanzwachaufseher Šune beziehungsweise an den serbischen Lehrer Jakovljević gegeben. Nachdem Čabrinović den Finanzwachaufseher Šune in Klein Zvornik nicht getroffen hat, hat er sich an den genannten Jakovljević gewendet und ist mit Hilfe desselben unbehelligt über die Drina nach Zvornik gekommen. Dieser Brief wurde bei Jakovljević gefunden. Aus Zvornik begab sich Čabrinović mit dem Reisepasse des Grabež, welchen ihm dieser gegeben, nach Tuzla. Die Waffen haben Princip und Grabež mitgenommen. In Tuzla ist Čabrinović mit Princip und Grabež zasammengekommen und ist mit ihnen nach Sarajevo weitergefahren. In Sarajevo hat die Attentäter Danilo Ilić zusammengebracht und ihnen die Waffen und Cyankali verteilt, sowie auch die Standplätze zwecks Ausführung des Attentates angewiesen. Čabrinović gesteht weiter, dass er auf das Auto des Thronfolgers eine Bombe geworfen hat in der Absicht, den Thronfolger zu töten. Die Bombe explodierte jedoch zu spät, so dass nur Personen hinter dem Auto verletzt wurden. Auch gibt Čabrinović an, dass er im Monate April heuer eines Tages gegen neun Uhr durch den Direktor der Druckerei Živoin Dačić dem serbischen Kronprinzen Alexander vorgestellt wurde und mit ihm gesprochen hat, doch will er den Inhalt dieses Gespräches nicht verraten.

Während der Einvernahme versuchte der Verteidiger Dr. Premužić aus dem Čabrinović einen Freimauer zu machen, doch wollte ihm Čabrinović auf seine Fragen in Betreff seines, des Čabrinović, Freimaurertums keine Antwort geben.

Sarajevo 15 X 1914

Princip gibt zu, dass *Veljko Čubrilović* ihn zuerst gefragt hat, ob er das Attentat ausführen werde, lässt aber die Frage offen, woher *Čubrilović* auf den Gedanken des Attentates gekommen ist, er lässt auch unaufgeklärt, warum *Čubrilović* unterwegs sich der Verschwörer sofort angenommen hat, ohne ein Wort mit ihnen früher gesprochen zu haben, warum er ihre Führung übernommen und dem *Milović* und *Milošević* befohlen habe auf verschiedenen Wegen zurück zu gehen. *Princip* will auch nicht im Stande sein aufzuklären, warum die Bauern *Kerović* und *Stjepanović* die Waffen zum *Miško Jovanović* in *Tuzla* getragen haben, und warum *Jovanović* mit den Verschwörern in *Tuzla* zusammen gekommen ist und ihnen versprochen hat, die bei ihm verwahrten Waffen der vom *Princip* ihm bezeichneten Person (es war dies *Danilo Ilić* und als Erkennungszeichen eine Schachtel Stephanie-Zigaretten) zum Weitertransporte zu übergeben, wiewohl *Princip* behauptet *Jovanović* in das Attentat nicht eingeweiht zu haben. *Princip* gab lediglich zu, dass *Čubrilović* ihnen einen Zettel an Miško *Jovanović* gegeben habe. Den Inhalt dieses Zettels kenne er nicht, doch will er wissen, dass vom Attentate darin keine Rede gewesen sei.

In *Tuzla* sind *Princip* und *Grabež* mit *Čabrinović* zusammen gekommen und sind sohin zusammen nach Sarajevo gereist. In Sarajevo wohnte *Princip* beim *Ilić* und hat diesen um die Waffen nach *Tuzla* zum *Jovanović* geschickt, wobei er ihm das mit *Jovanović* verabredete Erkennungszeichen mitgeteilt hat. *Ilić* hat die Waffen nach Sarajevo gebracht und dieselben in seiner Wohnung aufbewahrt. In *Sarajevo* hat *Ilić*, welcher dieselben Ideen wie *Princip* teilte, und zwar die Vereinigung der Südslaven bei Lostrennung von *Österreich*, verlässliche Mitverschwörer gesucht. Am Tage des Attentates hat *Ilić* die Waffen unter die Verschwörer verteilt und jeder begab sich auf seinen Posten. Als *Princip* nach der Explosion der von *Čabrinović* geworfenen Bombe gesehen hat, dass *Čabrinović* verhaftet geführt wird, wollte er ihn und dann sich selbst umbringen, damit nichts an den Tag komme, doch ist er von diesem Vorhaben in Folge des Menschengedränges abgestanden. Gleich darauf hat er gehört, dass das Attentat misslungen ist, und so hat er sich am Appel-Kai vis-a-vis der Latinska Ćuprija an der Ecke der Franz-Josefs-Gasse gestellt, um auf den vom Rathause zurückkehrenden Erzherzog-Thronfolger zu warten. Bei der Einbiegung des erzherzoglichen Automobiles in die Franz-Josefs-Gasse hat er aus unmittelbarer Nähe etwa 4 bis 5 Schritt auf den Erzherzog-Thronfolger, um ihn zu töten, zwei Schüsse aus seiner Browning-Pistole abgegeben, welche beiden Schüsse, wie sich später herausstellte, totbringend waren. Gleich nach der Tat wurde *Princip* verhaftet. *Princip* gibt zu, dass er doch mit der Narodna Odbrana in *Belgrad* in Beziehungen war, er hat sich bei derselben und zwar bei dem königl. serbischen Majoren *Vasić* als Mitglied der Komitadži anwerben lassen, wurde in diesem Korps zur Zeit des Balkan-Krieges unterrichtet, doch später krankheitshalber entlassen. Die Bomben hat *Ciganović* dem *Princip* bereitwilligst versprochen, und wegen Beschaffung der Revolver und des Geldes versprach er sich an eine andere Person zu wenden. Bald darauf erklärte *Ciganović* dem *Princip*, dass Major *Tankosić* einen von ihnen sehen wolle. Da sich *Grabež* am besten repräsentiert hat, so wurde er zum *Tankosić* geschickt. Was *Tankosić* mit *Grabež* besprochen wird Letzterer erzählen. Im Resultate hat *Ciganović* Revolver und Geld als von *Tankosić* gegeben gebracht. Schliesslich hat *Princip* auch angegeben, dass *Ciganović* bei den Verhandlungen über das Attentat auch einen »Dritten« öfters erwähnt hat doch konnte weder der Name dieses Dritten noch dessen Rolle mit Sicherheit festgestellt werden.

Sohin begann die Einvernahme des Angeklagten *Trifko Grabež*.

Grabež aus dem Gymnasium in Tuzla wegen tätlichen Angriffes auf einen Professor relegiert, studierte am Gymnasium in *Belgrad*. Hier verkehrte er unter anderen auch mit *Čabrinović* und *Princip* intim. Mit dem Letzteren hat er zusammen gewohnt. *Grabež* bekennt sich auch zu radikal-nationalistischen Ideen und bezeichnet die Vereinnigung aller südslavischen Länder unter serbischer Vorherrschaft als sein Ideal. In erster Linie sollte Bosnien von der österreichisch-ungarischen Monarchie mit Gewalt, sei es durch Revolution, sei es durch Krieg losgerissen und mit Serbien vereint werden. Österreich-Ungarn hat er gehasst, weil er in Serbien unsere Monarchie als den grössten Feind des serbischen Nationalismus stets bezeichnen gehört hat. Da nun Erzherzog-Thronfolger Franz-Ferdinand nach Ansicht der Belgrader-Kreise der Träger des Gedankens war, welcher der Vereinigung der Serben im Wege stand, so hat auch *Grabež* den Erzherzog-Thronfolger gehasst. Diese Gefühle entstanden im *Grabež* auf Grund dessen, was man in Belgrad in dem Vereine »Slavenski jug« gesprochen und in der serbischen Presse geschrieben hat. Von dem Attentate hat *Grabež* zuerst mit *Princip* gesprochen sohin hat er erfahren, dass auch *Čabrinović* mit *Princip* darüber Besprechungen bereits geführt haben. *Princip* hat sich wegen der Waffen an *Ciganović* gewendet. *Ciganović* hat sie beruhigt, sie sollen nichts fürchten, er, *Ciganović*, war im Einverständnisse mit dem Majoren *Tankosić*. Nach Ansicht des *Grabež* war *Ciganović* der Hauptschuldige. Auch dem *Grabež* ist bekannt, dass *Princip* von *Belgrad* aus an *Ilić* in *Sarajevo* geschrieben hat. *Ciganović* hat verlangt, dass einer von ihnen zum *Tankosić* gehe. Über Beschluss der drei Freunde wurde dazu *Grabež* bestimmt. *Ciganović* hat den *Grabež* zum *Tankosić* geführt, dieser fragte den *Grabež*: »Bist du einer von diesen, seid ihr auch bereit?« Auf bejahende Antwort des *Grabež*, fragte *Tankosić* weiter ob er aus dem Revolver schiessen könne. *Grabež* verneinte diese Frage. Daraufhin gab *Tankosić* dem *Ciganović* einem Revolver mit dem Auftrage sie im Schiessen zu unterrichten. *Ciganović* hat *Grabež* und *Princip* in *Topčider* bei *Belgrad* im Revolverschiessen unterrichtet.

IV BERICHT

Sarajevo 15 X 1914

Beim Weggehen von Belgrad hat Ciganović dem Princip zwei Schreiben gegeben und zwar an den Major in Šabac und an den Grenzhauptmann in Loznica. Major Popović in Šabac hat die Verschwörer empfangen, ihnen gesagt, dass er auch von Belgrad soeben zurückgekehrt sei und hat sie mit ermässigten Bahnkarten nach Loznica expediert. In Loznica wurden die Verschwörer auch von Grenzhauptmann empfangen und weiter befördert, Princip und Grabež aus Vorsicht separat samt Waffen durch dem serbischen Finanzwachaufseher Grbić an die Drina, Čabrinović aber mit dem Reisepasse des Grabež nach Klein-Zvornik. Unter Führungs des Finanzwach-Aufsehers Grbić gelangten Princip und Grabež an die Drina und sohin auf die »Isakovićaada«. Hier befahl Grbić dem Mičić den Milović zu holen und unter Führung desselben sind Princip und Grabež in Begleitung des Mičić über die Grenze gekommen. Milović befolgte den Auftrag des Grbić und schliesst Grabež daraus, dass Milović mit Grbić in Beziehungen gestanden ist. Sowohl Milović als auch Milošević der sich ihnen später angeschlossen hat, haben die Waffen des Princip und Grabež gesehen, doch haben weder Princip noch Grabež ihnen etwas vom Attentate erwähnt. In die Nähe von Tobut angelangt entfernten sich Milović und Milošević, um nachzuschauen, ob nicht etwas Gefährliches in der Nähe ist, doch kehrten sie sofort mit Veljko Čubrilović zurück, worauf sie sich überhaupt entfernten. Veljko Čubrilović hat gefragt, ob die Bomben und Revolver zur Ausführung des Attentates gegen Erzherzog Thronfolger Franz-Ferdinand bestimmt sind. Die

Verschwörer bestätigten dies. Čubrilović versteckte sodann die Waffen in seine Satteltaschen und führte die Verschwörer in das Haus des Bauern Kerović. Die Angeklagten Kerović sowie der vom Čubrilović gerufene Stjepanović haben die Bomben und Revolver gesehen. Grabež habe mit diesen Leuten vom Attentate nichts gesprochen. Auf Veranlassung des Čubrilović hat Kerović und Stjepanović die Verschwörer samt Waffen nach Tuzla per Wagen geführt. Noch in Belgrad hat Ciganović die Verschwörer darauf aufmerksam gemacht, dass in Tuzla ein guter Serbe namens Miško Jovanović wohne. Čubrilović hat ebenfalls an Miško gewiessen. Die Bauern haben die Waffen zum Miško Jovanović gebracht, dieser hat die Verschwörer in Tuzla in der Srpska čitaonica erwartet, wo sie sich wegen Aufbewahrung und Weiterbeförderung der Waffen verständigt haben. Über den Transport der Waffen von Tuzla nach Sarajevo sowie über die Reise der Verschwörer nach Sarajevo sagt Grabež konform mit Princip aus. In Sarajevo haben die drei Verschwörer mit Danilo Ilić, bei welchem die Waffen aufbewahrt waren, mehrere Besprechungen über die Art der Ausführung des Attentates gehabt. Dem Grabež war es bekannt, dass Ilić noch drei weitere Verschwörer angeworben hat, und es ist ihm vorgekommen, als vertraue ihm Ilić nicht, dass er fähig wäre, das Attentat auszuüben, weil Ilić ihn vom Weiten sondiert hat, ob er nicht vom Attentate abstehen möchte. Grabež blieb aber fest bei seinem Entschlusse. Am Tage des Attentates verteilte Ilić Bomben und Revolver unter die Verschwörer. Grabež hat sich auf der Careva-Ćuprija postiert, um eventuell auf das in den Konak zurückkehrende Automobil des Erzherzogs-Thronfolgers schiessen zu können. Er vernahm die erste Detonation der Bombe, verliess seinen Platz, suchte den Princip, doch konnte er ihn in dem Menschengedränge nicht finden. Kurz darauf hörte er zwai Schüsse, die Kunde vom Tode des Erzherzog-Thronfolgers verbreitete sich blitzartig und nun versuchte Grabež zu entfliehen. Er begab sich nach Pale, von da nach Prača, wo er aber auf dem Wege nach Višegrad und Serbien verhaftet wurde. Er hat auch die feste Absicht gehabt den Erzherzog Thronfolger zu töten, und das Motiv dazu war einzig und allein die Gross-Serbische Idee, deren Verwirklichung nach dem in Belgrad gewonnenen Anschauungen Erzherzog Thronfolger in Wege stand. Der Führer des ganzen Unternehmens war nach Angabe des Grabež der Princip. Schliesslich gibt Grabež an, dass die Bomben welche die Verschwörer gehabt haben, ähnlich jenen aus dem Kragujevacer-Arsenale sind.

Haben die bischer einvernommenen Verschwörer ihren früheren prinzipiellen Standpunkt standhaft eingehalten, so bietet der nun einvernommene *Danilo Ilić ein klägliches Bild.*

Ilić war anfangs Dorfschullehrer, später Bankbeamter bei der serb. nationalen Bank in Sarajevo, sohin begab er sich nach Belgrad und nach seiner Rückkehr arbeitete er als Journalist bei dem serbischen Blatte Srpska riječ und bei dem serbisch-sozialistischen Blatte Zvono in Sarajevo. Mit Princip war Ilić befreundet und teilte seine politische Ansicht. Im April heuer erhielt er einen Brief vom Princip aus Belgrad, dass es beschlossen wurde den Erzherzog-Thronfolger anlässlich dessen Anwesenheit in Sarajevo zu töten. Princip werde Waffen aus Serbien mitbringen, Ilić solle weitere Verschwörer anwerben. Ilić war damit einverstanden. Hier beginnt Ilić seine früheren positiven Angaben in der Untersuchung abzuändern, bezw. abzuschwächen und als ihm der Widerspruch vorgehalten wird gibt er entweder ausweichende Antworten oder antwortet stereotyp: Ich weiss nicht. Er gibt zu, dass er vom Princip in Sarajevo, benachrichtigt, dass die Waffen beim Jovanović in Tuzla sind, sich zum Jovanović begeben hat, um die Waffen zu holen, doch wiewohl er in der Untersuchung drei Mal positiv ausgesagt hat, er habe dass auszuführende Attentat mit Miško Jovanović besprochen, will er sich jetzt nicht daran erinnern, und erklärt schliesslich: Ich weiss nicht. Von Tuzla hat er

Furcht gehabt die Waffen allein nach Doboj zu bringen und hat dieselben über sein Ersuchen Jovanović nach Doboj gebracht und ihm erst dort die Waffen übergeben. Von Doboj brachte Ilić die Waffen nach Sarajevo und verbarg dieselben in seinem Zimmer, wo er mit Princip gewohnt hat. Wiewohl nun Ilić in der Untersuchung ganz entschieden ausgesagt hat, dass er den Verschwörer Vaso Čubrilović durch Vermittlung des Đukić und den Verschwörer Cvjetko Popović zur Teilnahme am Attentate persönlich angeworben hat und sie zur Verübung des Attentates direkte aufforderte, sagt er gegenwärtig aus, dass er die Betreffenden nur durch geeignete Gespröche auf die Idee des Attentates gebracht habe. Des Weitern will Ilić den Verschwörern geraten haben, sie mögen vom Attentate abstehen; er ist jedoch nicht im Stande diese seine jetzige Aussage mit seiner gegenteiligen Aussage in der Untersuchung sowie mit dem Umstande in Einklang zu bringen, dass er doch unmittelbar vor der Verübung des Attentates, wo es doch in seiner Macht gestanden ist, das Attentat zu vereiteln, die Bomben, die Revolver samt Patronen und Zyankali an die Verschwörer verteilt hat. Ilić findet lediglich diese einzige Ausrede, er habe geglaubt, die Verschwörer werden trotzdem das Attentat nicht verüben. Ilić gesteht, dass er die in Sarajevo angeworbenen Verschwörer belehrt hat wie man mit Bomben umgehen muss um mit ihnen ein Attentat auszuführen.

Auch in Betreff des Verschwörers Mehmedbašić ändert Ilić seine Aussage in der Untersuchung in der Weise, dass er vermuten lässt, dass nicht er den Mehmedbašić, welcher übrigens nicht einvernommen werden kann, sondern Mehmedbašić ihn, das ist den Ilić, auf den Gedanken des Attentates gebracht hat. Der hierauf einvernommene Angeklagte *Vaso Čubrilović*, Absolvent der VI. Gymnasialklasse in Sarajevo, gesteht, dass er den Erzherzog Thronfolger töten wollte. Als Motiv dazu gibt Čubrilović den Umstand an, dass man in den serbischen Kreisen den Erzherzog Thronfolger für einen Serbenfeind gehalten hat. Seiner politischen Überzeugung nach ist Čubrilović Nationalist und für die Vereinigung aller Südslaven. Er will auf die Kunde hin, dass Erzherzog Thronfolger nach Sarajevo kommen wird, selbst auf die Verübung des Attentates gekommen sein. Er hat aber keine Waffen gehabt, er hat dies seinem Schulkollegen Đukić mitgeteilt und dieser hat ihn zum Ilić geführt. Dem Ilić hat er erklärt, er will am Attentate teilnehmen und dieser versprach ihm Waffen zu geben. Die Waffen sollten aus Serbien kommen. Samstag vor dem Attentate hat Ilić dem Čubrilović und Popović nach Benbaši in Sarajevo bestellt, dort hat er sie mit Bomben und Revolvern beteilt und sie in der Handhabung dieser Waffen unterrichtet.

V BERICHT

Sarajevo 16 X 1914

Der Angeklagte *Vaso Čubrilović* gibt an, dass er den Angeklagten *Kalember* und *Perin* gesagt habe, er habe *Bomben* und *Revolver*, um das Attentat gegen den Erzherzog-Tronfolger auszuführen. Die Gennanten wollten jedoch davon nichts hören. Auch dem Angeklagten *Zagorac* habe er gesagt, dass das Attentat stattfinden werde. Vom Angeklagten *Popović* hörte er, dass dieser den Angeklagten *Kranjčević* ersucht hat, er möge von ihm die Waffen in Aufbewahrung nehmen, womit *Kranjčević* einverstanden war. Später habe Angeklagter *Vaso Čubrilović* gleiche Verabredung mit *Kranjčević* getroffen und wurde mit *Kranjčević* auch der Platz bestimmt, wo sich die Beiden nach dem Attentate treffen sollten. Der Angeklagte *Perin* habe den Revolver beim *Čubrilović* gesehen; ob dies auch beim Angeklakten *Kalember* der Fall war wisse *Čubrilović* nicht, doch habe er dem *Kalember* gesagt

er solle nicht in der Nähe von ihm am Kai stehen, denn es wird ein Attentat ausgeführt werden. Von ihm habe Angeklagter *Forkapić* über das Attentat nichts erfahren. Der Angeklagte *Vaso Čubrilović* ist Bruder des Angeklagten *Veljko Čubrilović* doch habe er mit ihm in Bezug auf das Attentat keinerlei Verbindung gehabt. Er habe das Attentat nicht ausgeführt, weil ihn davon die Anwesenheit der Herzogin *Hohenberg*, die er nicht umbringen wollte, abgehalten habe. Nach dem Attentate begab er sich an die mit *Kranjčević* verabredete Stelle, übergab ihm dort die Waffen und flüchtete.

Der Angeklagte *Cvjetko Popović*, Schüler der Lehrer-Präparandie in Sarajevo, ist seiner politischen Überzeugung nach Anhänger der Vereinigung der Serben und Kroaten in einem Staate, Österreich-Ungarn hasst er und deshalb hasste er auch den Erzherzog-Tronfolger, wiewohl er gehört hat, dieser sei ein Freund der Slaven. Als nun Angeklagter Vaso Čubrilović ihm den Antrag stellte, er möge an dem Attentate gegen den Erzherzog-Tronfolger teilnehmen, war er sofort damit einverstanden. Sohin begab er sich über Weisung des Angeklagten Vaso Čubrilović zum Angeklagten Danilo Ilić und erhielt von diesem eine Bombe und einen Revolver zwecks Ausführung des Attentates. Die Stelle, wo er dem Erzherzog-Tronfolger hätte auflauern sollen, war Appel-Kai und Ecke der Čumurija-Gasse. Er hat vom Ilić auch Zyankali erhalten, damit er sich nach dem Attentate vergifte. Auch er hat sich mit dem Angeklagten Kranjčević verabredet, dass er bei ihm die Waffen nach dem Attentate aufbewahren werde. Das Attentat hat Angeklagter Popović desshalb nicht ausgeführt, weil ihm im entscheidenden Momente hiezu der Mut gefehlt hat. Nach dem Attentate flüchtete er nach Semlin zu seinen Eltern. Er bereut das, was geschehen ist.

Auf eine Anfrage des Verteidigers Dr. Premužić ob irgend eine Person auf den Angeklagten Čabrinović direkte eingewirkt habe, dass er das Attentat ausführe, erklärt dieser, (Čabrinović), man möge das lassen, er verantworte für seine Taten selbst und werde alles mit sich ins Grab tragen.

Es folgt nunmehr die Einvernahme des Angeklagten *Veljko Čubrilović*. Er studierte in *Zombor* und in *Neusatz*, der radikale serbische Abgeordnete *Vasil Grčić* Leiter des serb. Kulturvereines Prosvjeta hat ihn unterstützt. Nach Absolvierung der Studien wurde er serbischer konfessionellen Lehrer in *Priboj*, Bezirk *Zvornik*. *Belgrad* besuchte er zwei Mal und zwar anlässlich eines Lehrer-Kongresses und eines Sokolisten-Tages. Auf einer dieser Reisen machte er die Bekanntschaft des *Božo Milovanović*, Präsidenten der Narodna Odbrana in *Šabac*. Im Gespräche mit diesem wurde er von ihm aufgefordert, als Kommissär der Narodna-Odbrana für Zwecke dieses Vereines in Bosnien zu wirken. *Veljko Čubrilović* war mit diesem Antrage sofort einverstanden und war sich dessen bewusst, dass diese Wirksamkeit eine geheime sein müsse, wiewohl er behauptet, dass die Narodna-Odbrana kulturelle Zwecke verfolgte. Seiner politischen Überzeugung nach war *Veljko Čubrilović* Anhänger der sogenannten Kočić-Gruppe des bosnischen Landtages, somit Bekenner des äussersten radikalen serbischen Nationalismus. In Betreff der Organisation der Narodna-Odbrana gibt Angeklagter *Veljko Čubrilović* an, dass die Vorsitzenden aller serbischen Vereine in einem grösseren Orte, den Ausschuss der Narodna-Odbrana bilden, welcher wiederum einen Vorsitzenden wählt. Auch Sokol- und Antialkohol-Vereine gehören hiezu. *Veljko Čubrilović* hat in *Priboj* den *Sokol*-Verein gegründet und war Präses desselben. Desgleichen hat *Miško Jovanović* einen solchen Verein in *Tuzla* ins Leben gerufen, und war Präses desselben, späterhin auch Inspektor der Sokol-Vereine.

Sarajevo 16 X 1914

Der Angeklagte Veljko Čubrilović behauptet, dass er den Božo Milanović dessen Vorliebe für geheimnissvolle Machenschaften ihm bekannt war, für einen Utopisten gehalten, nichts destoweniger hat er versprochen, mit ihm in Verbindung zu treten. Božo Milanović hat ihm auch gesagt, dass ihre Verbindung ein Bauer vermitteln wird, den er zu ihm gegebenen Falles schicken werde. Im Jahre 1912 ist der Bauer Milović zu ihm gekommen und hat ihn gefragt, ob nicht etwas für Božo Milanović in Šabac zu besorgen sei. Wenn Milović behauptet, dass er zwischen Milanović und dem Angeklagten den Briefverkehr mehrere Male vermittelt hat, so entspricht dies nicht der Wahrheit. Es wird dem Angeklagten vorgehalten, dass Božo Milanović in Šabac das Zentralbureau für Spionage in Bosnien leitete wie die aus dem Spionageprozesse des Alexa Popović in Banja Luka ersichtlich ist. Der Angeklagte will darüber nichts wissen.

Über das Zusammentreffen des Angeklagten mit den Verschwörern gibt Angeklagter an, dass er eines Tages mit dem Popen Jovanović nach Mezgraja geritten ist; auf einmal hat er am Wege den Bauern Milović erblickt, der ihn begrüsste und sich ihm genähert hat. Er fragte den Milović, zu wem er wolle, Milović erklärte, er gehe zu ihm, es seien zwei Studenten, die zu ihm wollen. Daraufhin hat Angeklagter den Popen unter dem Vorwande eines zu grossen Wasserstandes unterwegs verabschiedet und ist mit dem Milović gegangen. Aus einem Gestrüpp ist ihnen Princip und Grabež entgegengekommen. Angeklagter negiert den Milović und Milošević mit der Weisung abgefertigt zu haben, ein jeder von ihnen solle einen separaten Weg zurückgehen, wiewohl dem Angeklagten vorgehalten wurde, dass dies diese beiden Bauern bestätigen. Die Studenten haben den Angeklagten ersucht, er möge ihnen einen Wagen nach Tuzla finden. Er versprach ihnen dies, doch war ihn verdächtig, dass die Studenten etwas heimlich tragen und da er wusste, dass der Erzherzog-Thronfolger nach Bosnien kommt so frug er, ob die Studenten nicht etwas gegen den Erzherzog-Thronfolger planen. Princip bestätigte hierauf, dass sie ein Attentat gegen den Erzherzog-Thronfolger ausführen wollen, und hat ihm mit Vernichtung gedroht, wenn er nicht schweigt. Angeklagter war sicher, dass hinter Princip eine revolutionäre Organisation steht, dass hier eine stärkere Hand im Spiele ist, da sonst keine Bomben da wären. Der Angeklagte, befragt, warum er in der Untersuchung ausgesagt habe: er habe sofort gewusst, als er den Milović sah, dass dieser im Auftrage von der Narodna-Odbrana komme und dass er treu dem dem Božo Milanović gegebenen Worte sich der Studenten sofort angenommen habe, antwortet, dass er damals vor Princip Furcht gehabt hat, er ist aber nicht im Stande, diese Furcht zu begründen, da doch sowohl er als auch Princip zu jener Zeit bereits in Haft waren und seine frühere Aussage schwerwiegender ist als die jetzige ausweichende Behauptung. Auch ist der Angeklagte nicht im Stande aufzuklären, warum er sich auch weiterhin der Verschwörer angenommen hat und warum er gerade in diese Sache seinen besten Freund und kum Mitar Kerović hereingezerrt hat. Er hat nämlich die Verschwörer ins Haus des Kerović geführt, hier die Waffen niedergelegt, und den Wagen für die Verschwörer nach Tuzla besorgt. Die Waffen wurden im Hause des Kerović gezeigt und haben Mitar, Nedo, Blagoja Kerović und Cvijan Stjepanović sie gesehen. In Betreff des Jovo Kerović erinnert sich der Angeklagte dessen nicht. Nedo Kerović hat gehört, wie der Angeklagte erzählt hat, dass die Studenten Waffen tragen, um das Attentat gegen den Erzherzog-Thonfolger auszuführen. Vor dem Weggehen aus dem Hause Kerović hat Princip den Angeklagten gebeten, er möge ihm ein Schreiben nach Tuzla geben. Er hat ihm ein Schreiben an Miško Jovanović eingehändigt, doch will er sich des Inhaltes des Schreibens nicht erin-

nern. Nach Vorhalt seiner Aussage in der Untersuchung gibt er zu, geschrieben zu haben, Jovanović möge die Überbringer empfangen, ihnen glauben und sich mit ihnen verständigen. In Betreff des Miško Jovanović deponiert der Angeklagte, Božo Milanović aus Šabac habe ihn ersucht, er möge ihm auch in Tuzla einen Kommissär für die Narodna-Odbrana finden. Er habe dies dem Miško Jovanović gesagt und ihn an Božo Milanović gewiesen, da er wusste dass Jovanović seine Schwester in Šabac besuche. Später erzählte ihm Jovanović, dass er die ihm angetragene Würde angenommen habe. Am 2. Juni d. J. war der Angeklagte in Tuzla, hat den Jovanović besucht, ihn nach den Waffen gefragt und erfahren, die Waffen seien noch in Tuzla, doch werde jemand um sie kommen. Im weiteren Verlaufe der Einvernahme ändert der Angeklagte seine frühere Aussage in der Untersuchung dass er dem Miško Jovanović von dem durch die Studenten gegen den Erzherzog-Thronfolger auszuführenden Attentate ausdrücklich erzählt hat, dahin, dass er sich dessen jetzt nicht mehr erinnert, dass er aber auf jeden Fall die Absicht gehabt hat dies dem Jovanović zu sagen. Seiner politischen Überzeugung nach ist der Angeklagte Autonomist. Den Bericht der Narodna Odbrana über deren Tätigkeit hat er angeblich nicht gelesen und will nicht wissen, dass dieser Verein ausser des offiziellen noch ein geheimes Ziel nämlich die Revolution in Bosnien, den Krieg gegen Österreich-Ungarn und Losreissung Bosniens von dieser Monarchie verfolgten. Auch nach Vorhalt der Relation des serbischen Inspektors an den Kommandanten der Drina-Division vom 5. Oktober 1911 wonach die Sokol-Pobratimstvo — und Antialkohol-Vereine in Bosnien nur eine Maskierung der revolutionären Tätigkeit der Narodna-Odbrana waren, will der Angeklagte, trotzdem er Präses eines Sokol-Vereines war, von dieser Tätigkeit nichts wissen. Auch die Bekanntschaft und Verbindung mit dem serbischen Kragujevacer-Sokol-Vereine welcher die Revolution in Bosnien und den Krieg mit Österreich-Ungarn offen propagierte und auch mit allen Sokol-Vereinen in Bosnien in Verbindung stand, leugnet der Angeklagte und bekennt sich lediglich dazu, dass er den Sokol-Verein in Belgrad kenne. Der Angeklagte gesteht, dass er über Aufforderung aus Belgrad angeblich für literarische Zwecke eine genaue Beschreibung eines Teiles des Bezirkes Zvornik verfasst hat. In diesem Verzeichnisse wurden alle serbischen Familien auf das Genaueste angeführt, und beschrieben, desgleichen alle Strassen, Fusswege, Flüsse, Bäche, Brunnen, kurz gesagt die genaueste topographische Darstellung enthalten. Dafür hat der Angeklagte als Honorar 50 Dinar aus Belgrad erhalten. Der Angeklagte behauptet, dass dasselbe auch der Professor Dedijer in Betreff Hercegovina besorgt habe. Auf eine Frage des Staatsanwaltes ob der Angeklagte gewusst hat, dass die Bomben der Studenten aus Serbien sind, bestätigt er dies weil er weiss dass man mit solchen Mitteln in Serbien kämpft, auch hat er gewusst, dass wenn er den Studenten nicht an die Hand geht, die Revolutionäre aus Serbien ihn vernichten würden. Quelle dieses Wissens gibt der Angeklagte nicht an.

VII BERICHT

Sarajevo 17 X 1914

Hierauf wird der Angeklagte *Miško Jovanović* einvernomen. Er fühlt sich unschuldig. Er ist eines reichen Kaufmannes Sohn, hat im Geschäfte seines Vaters gearbeittet, seit dem Vorjahre ist er selbständig und betreibt das Kinematographen-Geschäft. Ausserdem ist er Mitglied des serbisch-ortodoxen Kirchen- und Schul-Ausschusses des Eparchial Rates, des Ausschusses der serbischen Bank, ferner Präses des serbischen Sokol-Vereines in Tuzla und Inspektor der serbischen Sokol-Vereine in diesem Kreise. Auch war er Kommissär des serbischen Vereines Narodna-Odbrana. Er will aber wissen, dass diese beiden letzten Vereine keine politischen

Zwecke verfolgten, sondern lediglich für die Hebung des körperlichen und geistigen Lebens ihrer Mitglieder zu sorgen hatten. Der Angeklagte gibt an, dass ihn auf den Gedanken, Kommissär der Narodna odbrana zu werden, Veljko Ćubrilović brachte, der ihn zu diesem Zwecke an Božo Milanović in Šabac wies. Später, als Miško Jovanović sah, dass auch andere Nationalitäten für ihre Konationalen sorgen, beschloss er auch für die serbische Nation tätig zu sein und fuhr zu diesem Zwecke nach Šabac zu Božo Milanović, dem er erklärte, er wolle für Tuzla Kommissär der Narodna odbrana sein.

Milanović hat ihm Bücher des Živojin Dačić gegeben. Der Angeklagte will die Ziele der Narodna-Odbrana nicht kennen, wiewohl ihm vorgehalten wurde, dass er, welcher so hohe Ehre in diesem Vereine innegehabt hat, diese Ziele wissen musste, zumal es allgemein bekannt ist, dass Živojin Dačić ein hervorragendes Mitglied der Narodna-Odbrana war und für die Vereinigung aller Serben mit dem Königreiche Serbien seine ganze Tätigkeit eingesetzt hat.

Der Angeklagte gibt zu, dass er vom Božo Milanović 20 bis 30 Broschuren über die Narodna-Odbrana erhalten und diese Broschuren unter die bosnischen Bauern verteilt hat. Trotzdem behauptet er, sich mit der Politik nicht befasst zu haben.

Zur Zeit des Balkan-Krieges war er mehrere Tage in Belgrad; an dem Kriege hat er nicht teilgenommen, weil er wusste, dass er dazu nicht taugt. Dafür trachtete er so viel als möglich Beiträge für das serbische Rote-Kreuz zu sammeln. Dem Angeklagten wird vom Vorsitzenden vorgehalten, dass in den Briefen seiner damaligen Verlobten an ihn nach Belgrad geschrieben wird: »Du sagst nicht, was Du beabsichtigst, man schickt Dich zurück, damit Du für das liebe Serbien auf einem anderen Wege arbeitest und wenn Du Dich auch mit dem Gewehre in der Hand der Gefahr nicht ausgesetzt hast, so hast Du Dich doch anderer Gefahr ausgesetzt.« Der Angeklagte versucht, dies auf diese Weise aufzuklären, dass es sich um geistige Befreiung Serbiens gehandelt hat; doch präzisiert er nicht näher diese Befreiung. Des Weiteren wird dem Angeklagten aus seinem Zirkulare an die ihm unterstehenden Sokol-Vereine vorgelesen: »Teure Brüder, wir, denen *noch* nicht gegeben ist, unser Leben für die Befreiung zu opfern« und weiter »ist unsere heilige Pflicht, unsern Brüdern durch Beiträge zu helfen«. Der Angeklagte will einfach damit nur zur Beitragsleistung für das serbische Rote-Kreuz aufgefordert haben; den Sinn der Worte: »Uns, die wir *noch* nicht berufen sind, unser Leben für die Freiheit zu geben« klärt er überhaupt nicht auf.

Der Angeklagte behauptet, loyaler Untertan zu sein, doch wird ihm diesbezüglich vom Vorsitzenden vorgehalten, dass er doch die Waffen zur Ausführung des Attentates gegen den Erzherzog-Thronfolger bei sich aufbewahrt und von *Tuzla* nach *Doboj* befördert hat. Der Angeklagte behauptet, vom Attentate nichts gewusst zu haben; später gibt er zu, dass er nur speziell über dass Attentat nichts gewusst habe und als ihm der Vorsitzende vorhält, er habe in der Untersuchung ausgesagt, dass er aus dem Gespräche mit *Veljko Ćubrilović* verstanden habe, dass ein Attentat geplant wird, gibt der Angeklagte zu, dass er aus den Worten, dass ein Attentat auf den Erzherzog-Thronfolger ausgeführt werden wird, nicht gefolgert hat, dass der Erzherzog-Thronfolger auch getötet werden wird. Der Angeklagte gesteht, dass es ihm unter der Verwaltung der österreichisch-ungarischen Monarchie gut gegangen ist. Im weiteren Verlaufe seiner Einvernahme gibt der Angeklagte zu, dass er, wiewohl er die Waffen, mit welchen das Attentat gegen den Erzherzog-Thronfolger verübt werden sollte, bei sich aufbewahrt und weiter befördert hat, trotzdem nach der Ermordung des Erzherzog-Thronfolgers als Sokol-Inspektor im Namen der Sokol-Vereine des Kreises *Tuzla* an Seine Majestät den Kaiser und König eine Kondolenz-Depesche expediert hat und als ihm vom Vorsitzenden die Niedertracht eines solchen Vorgehens vorgehalten wird, dass er dies im Interesse des Sokols tun musste.

Sarajevo 17 X 1914

Weiter gibt Jovanović an, dass eines Tages zwei Bauern zu ihm gekommen sind, und vor ihn auf den Tisch Bomben und Revolver gelegt haben. Gleichzeitig übergaben sie ihm einen Brief von Veljko Čubrilović, worin es hiess: »Teuerer Miško, befördere diese Sachen!«. Die Bauern sagten noch, dass Studenten später kommen werden und zwar in den serbischen Lese-Verein. Jovanović ist um neun Uhr dort hingegangen, hat dort den Bauer Stjepanović getroffen und hat ihn nach den Studenten gefragt. Bald darauf kammen zwei junge Leute, welche ihm Stjepanović als die fraglichen Studenten bezeichnete. Jovanović zog sie in ein Gespräch, sie erzählten ihm, sie fürchten, die Waffen allein nach Sarajevo tragen, weil zwei Erzherzoge dorthin kommen werden und baten ihn, die Waffen bei ihm einige Tage lassen zu können. Es werde ein Mann kommen und die Waffen holen Jovanović gibt zu, dass er das Erkennungszeichen mit der Schachtel der Stephanie-Zigaretten selbst angegeben hat. Princip soll dem Jovanović für den Fall eines Verrates gedroht haben und führt Jovanović dies als Grund seines Nachgebens an, kann jedoch die ihm angeblich angedrohte Gefahr nicht mehr bezeichnen. Jovanović hat die Waffen in einer Schachtel am Dachboden verwahrt. Nach einigen Tagen kam zu ihm Veljko Čubrilović auf Besuch, begann über die Waffen zu reden, hat etwas vom Thronfolger erwähnt, doch wurde das Gespräch unterbrochen. Tags darauf ist Ilić gekommen, Jovanović hat ihn an der Zigarettenschachtel Stephanie erkannt. Ilić hat dem Jovanović gebeten, er möge ihm die Waffen zur Eisenbahnstation senden und da Jovanović sowie so in Geschäften nach Doboj fahren musste, so hat er selbst die Schachtel mit den Waffen nach Doboj mit sich genommen. In Doboj hat er die Schachtel samt den Waffen dem Ilić eingehändigt, welcher mit diesen Sachen nach Sarajevo gefahren ist. Von den serbischen Sokolvereinen insbesondere »Dušan Silni« in Belgrad und vom Kragujevacer Sokolvereine will Jovanović überhaupt nichts gehört haben. Mit Božo Milanović aus Šabac will Jovanović ebenfalls keinen Verkehr unterhalten haben und behauptet nur einmal mit Božo Milanović in Sarajevo gesprochen zu haben bei welcher Gelegenheit er Milanović versprach er werde nach Tuzla kommen, was jedoch nicht geschah. Für die Zwecke der Narodna Odbrana will Jovanović nichts getan haben.

Auf die Frage des Vorsitzenden schliesslich, ob der Angeklagte Jovanović die Vereinigung Bosniens und der Hercegovina mit Serbien wünscht, schweigt dieser anfangs, dann gibt er zur Antwort: »Ich weiss nicht«. Der Angeklagte Čabrinović erklärt freiwillig, dass er Furcht vor dem Tankosić gehabt hat, wenn er das Attentat nicht ausgeführt hätte, denn es kann ihm niemand verbürgen, dass Tankosić nicht auch hieher kommen werde. Auf die Mitteilung hin, dass Tankosić tot sei, wurde Angeklagter Čabrinović ganz konsterniert.

Der Angeklagte *Lazar Gjukić* 18 Jahre alt, Student der Lehrer-Präparandie in Sarajevo war Mitglied des Schülervereines: »Srpsko - hrvatska - nacionalistička Omladina«, dessen ein bekanntes Ziel die kulturelle Vereinigung der Südslaven war. Davon, dass Bosnien mit Serbien vereinigt werden soll, war nicht die Rede. Was das Attentat selbst anbelangt, so hat Angeklagter aus dem Gespräche mit Danilo Ilić den Eindruck gewonnen, er wolle ihn zwecks Ausführung des Attentates anwerben. Als Gjukić diese Zumutung zurückwies, bat ihn Ilić, ihm jemanden zu besagtem Zwecke zu finden. Gjukić habe dies dem Vaso Čubrilović mitgeteilt, und als dieser erklärte, er sei dazu bereit, brachte er den Čubrilović mit Ilić zusammen. Der Angeklagte behauptet, nicht geglaubt zu haben, dass das Attentat wirklich ausgeübt werden wird. Am Tage vor dem Attentate war Gjukić in Gesellschaft der Angeklagten Vaso Čubrilović und Perin, Perin meinte, dass Čubrilović das Attentat ausüben wolle und Čubrilović bestätigte dies. In Betreff des Ange-

klagten Forkapić will Gjukić nicht wissen, dass dieser etwas vom Attentate gehört hat, wiewohl er sich äusserte, man solle jemanden wegen Attentates beschuldigen, man werde dafür Geld bekommen. Auch über Kalember weiss Gjukić nicht, ob dieser vom Attentate gewusst hat. Schliesslich gibt der Angeklagte zu, dass ihn das Programm der: »nationalen Vereinigung bekannt ist und dass dort auch von politischer Vereinigung der Südslaven die Rede war«. Der Angeklagte *Ivan Kranjčević*, 19 Jahre alt, Handelsakademiker in Sarajevo, fühlt sich schuldig deshalb, weil er nicht angegeben hat, dass ein Mord geplant wird. Er hat von den Studenten gehört, dass man in Serbien von der Narodna Odbrana Bomben bekommen könne und dass man dort Bosnien von Österreich-Ungarn lossreissen will. Kranjčević war dagegen, er ist seiner Überzeugung nach ein Fortschrittler und für die Eintracht zwischen Kroaten und Serben. Vaso Čubrilović hat öfters die Zustände in Serbien gelobt und den König Peter gepriesen. Kranjčević hat von den Angeklagten Popović und Vaso Čubrilović gehört, dass sie die Ausübung eines Attentates vorhaben. Kranjčević versuchte ihnen diese Idee auszureden, als ihn jedoch Vaso Čubrilović gebeten hat, die Waffen bei ihm zurücklassen zu dürfen, willigte Kranjčević ein und zwar, wie er sich gedacht hat, für den Fall, dass die Waffen bei dem Attentate nicht gebraucht werden. Als er nach dem Attentate dem Čubrilović begegnete, zitterte dieser und da es ihm um ihn leid war, übernahm er von ihm die Waffen. Er trug die Waffen in das Haus seines Bekannten Momčinović, wo er nur ein krankes Mädchen angetroffen hat. Der Angeklagte Sadilo hat ihn später gefragt, was er ihm gebracht hat und hat ihm befohlen, die Waffen weg zu tragen. Čubrilović hat seine Mutter um die Waffen geschickt, diese brachte sie nach Hause, hat ihm aber bittere Vorwürfe wegen der Waffen gemacht. Vom Angeklagten Popović hat Kranjčević gehört, dass die Narodna Odbrana die Komitadžis anwirbt und unter dieselben Bomben verteilt; auch sei sie bestrebt ein grosses südslavisches Reich unter dem Szepter der Karagjorgjeviće zu gründen. Dem Kranjčević tut es leid, dass gerade der Erzherzog-Thronfolger getötet wurde, er glaubt aber, dass der Tod einer hohen Person als Zeichen eines Protestes notwendig war. Kranjčević ist übrigens diesbezüglich mit sich selbst nicht im Klaren und gibt widersprechende Antworten, einmal dass er das Attentat billige, das andere Mal wiederum dass er es nicht billige. Die Vorbereitungen zum Attentate wollte er nicht verraten.

IX BERICHT

Sarajevo 18 X 1914

Der Angeklagte *Branko Zagorac*, 18 Jahre alt, Student der Handelsakademie in Sarajevo, ist seiner Überzeugung nach Nationalist worunter er sich die Vereinigung der Serben und Kroaten auf dem Gebiete der Kultur sich vorstellt. An eine Vereinigung mit Serbien hat er nicht gedacht. Etwa 10 Tage vor dem Attentate hat ihm Vaso Čubrilović auf der Gasse erzählt, dass das Attentat vollzogen werden wird. Ein anderes Mal erzählte ihm Čubrilović, dass er, Čubrilović, das Attentat ausführen werde. Zagorac hat ihm nicht opponiert, denn er dachte dass es nicht dazu kommen wird. Er hat den Erzherzog-Thronfolger nicht gekannt und war ihm auch kein Grund bekannt, warum dieser getötet werden sollte. Zagorac hat gehört, dass Čubrilović auch den Angeklagten Kalember und Perin vom Attentate erzählt hat. Bezüglich des Angeklagten Forkapić weiss er dies nicht. Zagorac hätte über das Attentat Anzeige erstattet, wenn er sicher gewesen wäre, dass dasselbe erfolgen wird.

Angeklagten *Marko Perin*, Student des Obergymnasiums in Sarajevo, bekennt, sich zum südslavischen Nationalismus und zwar auch in politischer Beziehung. Es war ihm gleichgültig ob die Vereinigung der Südslaven in der österr. ung. Mo-

narchie erfolgen sol. Anfangs Juni hat ihm Čubrilović erzählt, er werde das Attentat auf den Erzherzog Thronfolger ausführen. Auch hat er ihn gebeten, bei ihm Bomben und Revolver aufbewahren zu dürfen, was aber Perin ablehnte. Einmal hat Perin vor Gjukić und Forkapić scherzweise auf Čubrilović deutend gesagt: »Das ist jener, der den Thronfolger töten will«. Čubrilović hat ihn damals mit dem Tode gedroht. Kalember war dabei nicht anwesend. Perin hat das Attentat nicht angezeigt, erstens aus Furcht vor Rache der Attentäter und zweitens aus Rücksichten der Kollegialität. Er billigt dass Attentat nicht.

Angeklagter *Nikola Forkapić*, 19 Jahre alt, Student der Lehrerpräparandie in Sarajevo, Anhänger der radikalen rein serbischen Partei. Er perhorresziert die Vereinigung der Serben mit Kroaten, wünscht nicht, dass Bosnien mit Serbien vereinigt werde. Über das Attentat hat Forkapić mit niemanden gesprochen, er negiert auch im Scherze von der Anzeige über das Attentat gesprochen zu haben, da er doch nicht davon gewusst hat. Das Attentat billigt er nicht. Nach dem Attentate hat vor ihm Čubrilović geprahlt, dass er auf den Erzherzog-Thronfolger zweimal geschossen habe, doch hat ihn Forkapić dies nicht geglaubt.

Der Angeklagte *Dragan Kalember*, 16 Jahre alt, Schüler des Obergymnasiums in Sarajevo, ist Anhänger der Fortschrittspartei, doch hat er keinen Begriff über die Ziele dieser Partei. Sein Wunsch war, dass die Serben in Eintracht mit den Kroaten leben, mit der Politik hat er sich nicht befasst. Einmal beim Spazierengehen hat ihn Vaso Čubrilović erzählt, er werde das Attentat gegen den Erzherzog-Thronfolger ausführen, er habe eine Bombe und einen Revolver. Kalember hat ihm dies nicht geglaubt. Samstag vor dem Attentate, erzählte ihm dies Čubrilović abermals und hat ihm aufgefordet die Waffen in seiner Tasche zu betasten. Kalember hat dies nicht getan. Kalember billigt das Attentat nicht, er hat keine Anzeige erstattet weil er an den Ernst der Sache nicht geglaubt hat. Der Angeklagte *Mićo Mičić*, Bäcker und Landmann aus Janja an der Drina, unweit von der Isakovića ada. Diese ada (Inseln) besucht er oft um Schnaps zu trinken, weil ihm dies der serbische Finanzwachaufseher Grbić gestattet hat. Auch Lješnica hat er öfters besucht. Trotz der Gefahr die ihm drohte, weil er ohne Pass nach Lješnica geht, tut er dies weil er meint, dies kein solches Unglück ist. Einmal will er auf der Isakovića ada den serbischen Finanzwachaufseher Grbić und zwei Studenten im Hause des Milan Ćule getroffen haben. Grbić erzählte ihm, dass diese Studenten nach Tuzla und nach Sarajevo gehen und zwar geheim. Er hat aber nicht gesagt dass diese Studenten in Sarajevo etwas ausführen werden. Nach Vorhalt seiner Aussage in der Untersuchung, wonach ihm Grbić gesagt hat, die Studenten werden etwas in Sarajevo ausführen, negiert Mičić nicht, dies in der Untersuchung gesagt zu haben, verneint aber, dass ihm Grbić dies wirklich gesagt hat. Dann fragte Grbić den Mičić, ob er den Angeklagten Milović kenne und schickte ihn um diesen bei gleichzeitiger Einschärfung des Geheimnisses. Mičić befolgte den Auftrag, des Grbić ohne recht aufklären zu können, warum er dies getan hat, ist zum Milović gegangen und hat ihn zum Grbić gerufen. Dieser hat sofort versprochen zum Grbić zu kommen. Mičić hat Bomben und Revolver auf dem Tische im Hause des Milan Ćule gesehen. Nach Übersetzung der Drina hat Mičić den Milović und die Studenten verlassen und ist nach Hause gegangen.

X BERICHT

Sarajevo 18 X 1914

Der Angeklagte Mičić negiert, dem serbischen Finanzwachaufseher Grbić irgend welche Briefe überbracht zu haben, auch will er den serbischen Lehrer Jakovljević in Klein-Zvornik nicht gekannt haben. Hierauf wird vom Vorsitzenden dem Angeklagten Mičić ein in Klein-Zvornik beim serbischen Lehrer Jakovljević,

welcher laut der in Loznica während des Feldzuges gefundenen Akten-Stücke der serbischen Kundschaftsstelle ein Agent dieser Stelle war, saisierter Brief vorgehalten in welchem es heisst: »Rufe den Bäcker Mičić aus Janja und sage ihm, er soll übermorgen nach Tuzla zum Pavlović gehen«. Mičić will von diesen Verbindungen nichts wissen, die Existenz der Narodna-Odbrana ist ihm wohl bekannt, doch gibt er auf die, diesbezüglich an ihn gestellten Fragen bald ausweichende, bald offenbar absichtlich unsinnige, bald keine Antworten. Schliesslich will er auch nicht wissen und auch nicht geahnt haben, was die Studenten, welche er geführt hat, zu tun beabsichtigt haben.

Der Angeklagte *Jakov Milović*, Landmann, fühlt sich schuldig, dass er die Studenten über die Grenze bis zum Veljko Čubrilović geführt hat. Er gibt an, dass ihn Mičić in Janja getroffen und ihm gesagt habe, dass ihn Milan Čule rufe, er möge kommen, zwei Studenten seien da zur Überführung. Den serbischen Finanzwachaufseher Grbić kennt Milović wohl, doch negiert er, dass ihm Mičić den Auftrag im Namen des Grbić ausgerichtete hätte, und verbleibt bei seiner Aussage auch dann, als ihn Mičić in die Augen sagt, er habe ihn im Namen des Grbić, welchen er ausdrücklich erwähnte, auf die Isakovića ada gerufen. Auf dieser ada hat Angeklagter den Grbić und zwei Studenten getroffen, Grbić sagte ihm: »Wenn Du sie überführen kannst, überführe sie!« und hat sich hierauf entfernt. Gegen Abend ist der Angeklagte mit den Studenten über die Drina nach Bosnien gefahren. Nach seiner Angabe wollten die Studenten, er möge sie nur so lange führen, bis er jemanden findet, der sie weiter nach Tuzla führe. Er negiert seine frühere Aussage in der Untersuchung, dass er den Studenten gesagt habe, er werde sie zum Veljko Čubrilović führen. Nach Angabe des Angeklagten übernahm er die Führung nur deshalb, weil ihm die Studenten gesagt haben, sie seien aus Bosnien und haben dort ihre Familien. Er hat die Studenten auf wenig frequentierten Wegen geführt damit ihnen niemand begegnet. Beim Hause des Obren Milošević angelangt, verlangten die Studenten Taschen, in welchen sie die Waffen tragen könnten. Der Angeklagte hat den Milošević ersucht, er möge die Studenten weiter zum Veljko Čubrilović führen. Diesen kannte er als Präses des Sokol-Vereines, dessen Mitglied er selbst war. Er negiert standhaft, irgendwelche Briefe zum Veljko Čubrilović oder von ihm getragen zu haben und meint, wenn er so etwas in der Untersuchung zugegeben hat, so war er damals verwirrt. Die Studenten haben ihm nicht gedroht. Nach Šabac ist er als Schwärzer öfters gekommen. Auf die Frage des Vorsitzenden: »Kennen Sie in Šabac eine« unterbricht der Angeklagte den Vorsitzenden bei dem letzten Worte und antwortet ohne abzuwarten, um wen es sich handelt: »Ich kenne keinen Kaufmann in Šabac«. Auf die Frage ob er einen gewissen Božo Milanović kenne antwortet er: »Gott behüte«, ohne aufklären zu können, warum er sich gegen diesen Namen so verwart. Auch nachdem dem Angeklagten Milović der Angeklagte Veljko Čubrilović in die Augen sagt, er habe sich beim ihm gemeldet und sich angetragen, wenn notwendig etwas nach Serbien zu tragen, negiert dies der Angeklagte Milović. Die Waffen will der Angeklagte nicht getragen haben, wiewohl Princip dies vor ihm bestätigt. Als der Angeklagte dem Veljko Čubrilović unterwegs begegnete, begrüsste er ihm und sagte ihm, es seien zwei Studenten die nach Sarajevo wollen. Čubrilović kehrte mit ihm zu den Studenten, welche im Gestrüpp versteckt waren, sofort zurück.

Der Angeklagte *Obren Milošević*, ein Landmann, fühlt sich unschuldig. Eines Tages kehrte er nach Hause zurück und fand dort den Angeklagten Milović samt zwei Studenten. Einer von ihnen hat verlangt, dass er ihnen den Weg zeige. Da er sich weigerte, haben die Studenten ihm Revolver gezeigt. Milović hat ihm ein Zeichen mit den Augen gegeben. Die Studenten verlangten noch Säcke damit sie darin ihre Bomben und Revolver unterbringen. Der Angeklagte hat die Bomben und Milović die Revolver getragen. In Priboj fragten ihn die Studenten nach Veljko

Čubrilović. Gedroht haben die Studenten dem Angeklagten nicht. Als Veljko Čubrilović die Studenten samt Waffen übernommen, sagte er zum Milović und Milošević, der eine soll nach oben, der andere nach unten gehen. Sowohl Milović als Čubrilović bestreiten dies. Der Angeklagte erzählt weiter, dass ihm Milović auf seine Frage »Was ist mit den Waffen?« gesagt hat, dass diese nach Tuzla für Miško Jovanović bestimmt seien. Vom Attentate will der Angeklagte keine Ahnung haben. Er kennt keinen Sokol- und Pobratimstvo-Verein; es ist ihm auch nicht bekannt, dass Serbien Bosnien von Österreich-Ungarn losreissen möchte.

Der Angeklagte *Mitar Kerović*, Landmann, fühlt sich nicht schuldig. Eines Tages kam zu ihm sein »kum« Veljko Čubrilović und fragte ihn, ob er nicht zwei Studenten per Wagen nach Tuzla führen möchte. Er habe seinen Sohn Neđo und den Cvijan Stojanović geschickt und als dieser anlangte, hat Čubrilović die Waffen aus seinen Satteltaschen herausgeholt. Čubrilović ordnete an, dass Neđo Kerović und Cvijan Stojanović die Studenten nach Tuzla führen und auch die Waffen dem Miško Jovanović überbringen. Wofür er, Čubrilović, zu zahlen versprochen hat. Čubrilović hat auch einen Zettel an Jovanović geschrieben. Sein Sohn Blagoja hat die Waffen nicht gesehen. Sein zweiter Sohn Jovo war gar nicht anwesend. Blagoja hat ihn gewarnt und prophezeit, dass daraus für sie ein Unglück entstehen wird. Angeklagter hat deshalb gesagt, der Teufel solle den Čubrilović holen. Nach einer Woche hat Čubrilović dem Angeklagten gesagt, dass die Studenten die Waffen nach Sarajevo getragen haben und das dorthin der Thronfolger kommen wird. Auch habe ihm Čubrilović erzählt, die Studenten werden gegen den Thronfolger die Bomben werfen, der Angeklagte habe grosse Furcht gehabt, doch habe ihn Čubrilović getröstet, er solle nichts fürchten. Übrigens sollten nach Angabe des Čubrilović sich die Studenten nach dem Attentate selbst umbringen, damit niemand etwas erfahre. Angeklagter Čubrilović negiert diese Angabe. Der Angeklagte gesteht, gewusst zu haben dass die Studenten den Thronfolger in Sarajevo töten wollen, er hat jedoch unterlassen dies anzuzeigen, weil er fürchtete, dass ihn die aus Serbien umbringen werden. Die Studenten haben ihm wohl nicht gedroht, doch hat ihn Čubrilović auf diese Gefahr aufmerksam gemacht.

Der Angeklagte *Jovo Kerović* will nicht wissen, desshalb er schuldig sein sollte. Er hat wohl gehört, dass zwei Studenten gekommen sind, er hat sie auch gesehen, doch hat er nicht gewusst, dass sie ein Attentat auf den Erzherzog-Thronfolger planen. Die Waffen hat er nicht gesehen. In Šabac war er einmal vor vier Jahren. Er war Mitglied des Sokol- und Pobratimstvo-Vereines; er hat nie gehört, dass Serbien die Absicht habe Bosnien zu erobern.

Der Angeklagte *Blagoja Kerović* weiss nicht recht, ob er schuldig ist, weil doch der Vater als solcher für alles, was im Hause geschieht, verantwortet. Eines Tages wurde er nach Hause gerufen, weil ihn Čubrilović sprechen wolle. Zu Hause hat er den Čubrilović und 2 Studenten angetroffen. Čubrilović hat angeordnet die Studenten nach Tuzla im Wagen zu führen. Für den Wagen wird gezahlt. Sohin hat Čubrilović angeordnet, dass der Bruder des Neđo Angeklagten den Stjepanović rufe. Über Aufforderung des Čubrilović hat Princip die Bomben produziert und ihre Handhabung besprochen. Auch Revolver hat der Angeklagte gesehen. Noch vor der Abreise hat der Angeklagte den Čubrilović gefragt, was die Studenten wollen, warum sie so heimlich gehen, worauf ihm Čubrilović antwortete: »Die haben keine Pässe, dort kommt der Thronfolger, die Studenten gehen um den Thronfolger durchzubeuteln. Sie werden die Bomben werfen, sie kommen aus Serbien, sie riskieren ihr Leben und deshalb muss man darüber schweigen«. Der Angeklagte kann sich nicht erinnern in der Untersuchung gesagt zu haben, *Čubrilović* hätte ihm gesagt, dass die Studenten ihr Leben für die Serben opfern.

XI BERICHT

Sarajevo 19 X 1914

Der Angeklagte gibt zu von einem der Studenten gehört zu haben, dass Bosnien eine Thräne im Auge Serbiens sei. Beim Abschiednehmen hat ihm der Student Grabež das Schweigen empfohlen, weil Schweigen selig ist und weil die Studenten Rächer haben, die sie rächen würden. Auch haben die Studenten gesagt, dass sie, die Studenten, ihr Leben für Serbien riskieren.

Der Angeklagte *Neđo Kerović*, Landmann, meint, dass er vielleicht ein wenig schuldig ist.

Der Angeklagte gibt an, er sei vor dem Hause gestanden, da kam zu ihm Veljko Čubrilović und hat ihn aufgefordert er soll 2 Studenten so in sein Haus führen, dass es niemand sieht. Er hat dies getan zu Hause war sein Vater Mitar. Čubrilović beauftragte ihn, die Studenten per Wagen nach Tuzla zu führen; da aber die Hand des Angeklagten verletzt war, befahl ihm Čubrilović den Cvijo Stjepanović zu holen. Als dieser kam, sagte Čubrilović, dass er mit Blagoja und Mitar Kerović verabredet habe, dass die Studenten nach Tuzla geführt werden sollen. Čubrilović hat aus den Satteltaschen Bomben herausgezogen und gesagt, dass dieselben explodieren können. Auch die Revolver hat Čubrilović gezeigt und hat ihm und dem Stjepanović gesagt, sie sollen die Waffen nehmen und dem Miško Jovanović in Tuzla übergeben. Auch hat er ihnen ein Schreiben an Jovanović gegeben. Die Studenten bezeichnete Čubrilović als gute Leute und sagte dem Angeklagten die Studenten gehen nach Sarajevo um die Bomben zu werfen, wenn der Thronfolger kommt. Ob Čubrilović auch gesagt hat, dass die Studenten den Thronfolger auch töten werden, will sich Angeklagter nicht erinnern, wiewohl er dies in der Untersuchung ausgesagt hat. Er und seine Brüder haben dem Čubrilović vertraut, da er gesagt hat, dass die Waffen dem Miško Jovanović und den Studenten gehören und so haben sie nichts schlechtes vermutet. Der Angeklagte gibt jedoch zu, dass ihnen Princip gedroht hat, falls sie etwas verraten sollten. Auch Stjepanović hat die Waffen gesehen. In Tuzla angekommen haben sie sich das ist Angeklagter und Stjepanović mit den Waffen zum Jovanović begeben und haben ihm den Brief des Veljko Čubrilović eingehändigt. Jovanović fragte: »was ist das?«. Sie antworteten, der Lehrer Veljko schickt das, Jovanović sagte nur: »Es ist gut«. Sie sagten noch dem Jovanović, er solle um 9 Uhr die Studenten im serbischen Lese-Vereine erwarten und entfernten sich. Der Angeklagte erinnert sich nicht, ob er den Jovanović auch gesagt habe, die Studenten wollen nach Sarajevo, wie er dies in der Untersuchung deponierte. Auf der Rückkehr erzählte der Angeklagte dem Stjepanović, dass die Studenten Bomben in Sarajevo werfen wollen, wenn der Thronfolger kommt. Des Weiteren gibt der Angeklagte zu, dass er auch seinem Vater Mitar zu Hause dies gesagt hat, doch meint er, dass er sich jetzt nicht erinnern kann. Nach Vorhalt der Aussage des Angeklagten Stjepanović, Neđo Kerović habe ihm auf der Rückkehr von Tuzla gesagt, diese Studenten haben ein hartes Herz weil sie den Thronfolger töten wollen, negiert der Angeklagte dies gesagt zu haben und beteuert von einer beabsichtigten Tötung nichts gewusst zu haben. Schiesslich gesteht der Angeklagte, dass er Mitglied des Sokol- und Pobratimstvo-Vereines war.

Der Angeklagte *Cvijan Stjepanović*, Landmann, will vom Attentate nichts wissen. Eines Tages hat ihn Neđo Kerović in sein Haus gerufen, dort waren auch Čubrilović und zwei Studenten. Čubrilović hat ihn gefragt, ob er die Studenten nach Tuzla führen wolle und hat ihm Bomben und Revolver gezeigt. Diese Waffen sollte er über Auftrag des Čubrilović dem Miško Jovanović in Tuzla überbringen. Der Angeklagte und Neđo Kerović haben die Studenten und die Waffen nach Tuzla gebracht und die Letzteren dem Miško Jovanović mit dem übergeben, dass diese

Waffen Čubrilović schicke und dass Jovanović um 9 Uhr in die serbische Lesehalle kommen solle, damit er sich mit zwei Studenten bekannt mache. Auf der Rückreise von Tuzla erzählte ihm Nedo Kerović, dass die Studenten ein hartes Herz haben, weil sie den Thronfolger töten wollen. Die Anzeige hat der Angeklagte nicht erstattet, weil er wiewohl ihm niemand drohte Furcht vor Rache gehabt hat. Čubrilović habe dem Angeklagten befohlen um 9 Uhr in die serb. Lesehalle in Tuzla zu gehen, damit er dort die Studenten mit Miško Jovanović bekannt mache.

Der angeklagte *Ivan Momčinović*, Schuster, gibt an, dass ihm sein kleines Töchterchen gesagt hat, Angeklagter Kranjčević habe etwas gebracht. Was das war, hat er nicht gesehen; es war in einem Fetzen eingewickelt, später hat dies die Mutter des Kranjčević weggetragen. Eine Anzeige konnte er nicht erstatten, weil er nicht wusste, um was es sich handelt.

Angeklagter *Franz Sadilo*, Tischler, mit Kranjčević befreundet, deponiert dass etwa 2 Stunden nach dem Attentate die schwachsinnige Schwester seiner Frau erzählte, dass Kranjčević etwas gebracht und in die Tischlade des Momčinović gelegt hatte. Der Angeklagte hat später Kranjčević gefragt, was er nach Hause gebracht habe; dieser antwortete ihm er habe ihm zwei Pistolen gebracht, worauf der Angeklagte verlangte, Kranjčević möge das wegtragen. Er selbst hat die Gegenstände aus der Tischlade genommen, die Verpackung entfernt und einen Revolver und eine eiserne Schachtel gesehen. Später beklagte er sich bei der Mutter des Kranjčević, dass dieser ihm so gefährliche Sachen nach Hause gebracht hat. Einen Tag darauf erzählte ihm seine Frau, dass die alte Kranjčević die Waffen weggetragen hat. Die Anzeige hat er nicht erstattet, weil er nichts verdächtiges geahnt habe. Die Serben hat er gerne, wenn er sie nicht sieht; er ist ein Katholik und Kroat.

Die Angeklagte *Angela Sadilo*, Frau des Angeklagten Franz Sadilo hat am Tage des Attentates zuhause den Angeklagten Kranjčević getroffen und auf ihre Frage, was er wolle, antwortete ihr dieser, er habe etwas für ihren Vater (Momčinović) gebracht. Es scheint der Angeklagten, dass von einem Revolver oder einer Pistole die Rede war. Sowohl ihrem Manne, wie ihrem Vater hat sie das mitgeteilt. Ihr Mann hat darüber gezürnt und ist zum Kranjčević gegangen. Den nächsten Tag hat sie mit ihrem Manne die vom Kranjčević zurückgelassenen Waffen näher angeschaut. Es war dies eine Pistole und etwas wie eine eiserne Flasche. Die Angeklagte hatte keine Anzeige erstattet, weil sie nicht wusste, was sie hätte anzeigen sollen.

Nur beginnt das Beweisverfahren

In Betreff des Alters des Angeklagten Princip, wurde Nachstehendes festgestellt:

Laut des Matrikel-Buches wurde Princip am 13. Juli 1894 geboren, dies bestätigt auch seine Mutter Maria, wiewohl sie bezüglich ihrer übrigen Kinder den Geburtstag derselben nicht angeben kann. Laut des in demselben Pfarramte geführten zweiten Buches des sogenannten »Domovnik« in welchem auf je einem Blatte die Mitglieder jeder Familie verzeichnet wurden, erscheint der Angeklagte Princip als am 13. Juni 1894 geboren. Die beiden Daten verstehen sich nach dem alten Style. Laut Aussage des Zeugen Pfarrers Miloš Bilbia war dieser zu jener Zeit dem damaligen alten Pfarrer zur Aushilfe zugeteilt. Der alte Pfarrer war im Schreiben nicht sehr bewandert und musste Bilbia auf Grund von verschiedenen kleinen, mit Bleistift gekritzelten Notizen öfters für längere Zeit auf einmal die Geburtsfälle eintragen. So geschah es auch mit der Eintragung in Betreff des Angeklagten Princip und musste damals Bilbia die Geburten für mehrere Monate auf einmal eintragen. Deshalb sind diese Eintragungen auch nicht chronologisch.

Auch die Eintragung in dem Domovnik hat Bilbia eigenhändig gemacht, doch kann er sich nicht mehr erinnern, auf welcher Grundlage. Die Mutter des Princip Maria deponierte noch, sie wisse, dass ihr Sohn Gavrilo am dritten Tage nach der Geburt getauft wurde, dies stimmt jedoch mit dem Matrikel-Buch nicht überein, weil nach diesem Buche Gavrilo Princip erst 14 Tage nach seiner Geburt getauft wurde.

XII BERICHT

Sarajevo 20 X 1914

Es werden Protokolle der Zeugen Anna Blažun und Mihajlo Pušara; welche zur Zeit des Attentates am Appel-Kai gestanden sind, vorgelesen, doch enthalten dieselben nichts relevantes.

Hierauf wurde der Zeuge *Trifko Krstanović* unter Eid einvernommen. Er ist serb. orth. Religion, vor der Annexion ist er nach Serbien gegangen, um Beschäftigung zu suchen. In Belgrad wurde er von serbischen Gendarmen angehalten und gefragt, wohin er wolle; er sagte ihnen, er wolle nach Bosnien zurück, da er keine Beschäftigung finde. Einer von den Gendarmen erwiderte ihm darauf, er möge nur in Serbien bleiben, in Serbien braucht man gerade Leute, man wird ihm schon bei den Komitadžis Versorgung finden. Er wurde in das Kaffeehaus »Zeleni Vjenac« geschickt um sich beim Hauptmann Vojin Tankosić zu melden. Dieser hat ihn sofort als Komitadži angenommen, später wurde er in der Kanzlei beim Milan Pribičević, dort wo das Finanzministerium ist, eingetragen; er musste sich als Bauer ankleiden und nach einem Monate aufs Land gehen.

Zuerst waren ihrer nur 20 Mann, zum Schluss des Unterrichtekurses 140 Mann. Sie wurden im Minenlegen, im Tunnelsprengen und in der Zerstörung des Bahnkörpers unterrichtet. Der General Božo Janković hat sie öfters inspiziert und hat auch die Kost für sie bezahlt. Ausserdem haben sie nur 25 Para per Tag für Tabak bekommen. Auch Milan Pribičević hat sie je 14 Tage inspiziert. Tankosić und Dačić waren auch im Ausschusse der Narodna Odbrana. Nach der Annexion wurden sie entlassen, man hat ihnen die Bomben abgenommen. Den Zeugen hat der General Janković in seinen Dienst genommen. Eigentlich war dies der Dienst bei der Narodna-Odbrana. Janković hat ihn öfters mit Briefen an Božo Milanović nach Šabac und im Grenzgebiete geschickt. Auch hat der Zeuge dem Janković und Pribičević Briefe gebracht. Überdies vermittelte er die Post auch mit Klein-Zvornik—Loznica— und Lješnica, ja sogar bis nach Ljubovnik. Was die Briefe enthielten, weiss der Zeuge nicht. Vom Janković hat der Zeuge gehört, dass nach der Annexion die Mächte bestimmt haben Serbien solle die Annexion formell anerkennen, derweilen sich aber für die erste Gelegenheit vorbereiten. Inzwischen hat sich die Narodna-Odbrana mit der Spionage befasst. Einen kleinen Vorrat an Waffen hat sie im Kriegsministerium gehabt. Ausser Tankosić und Pribičević waren dem Zeugen noch die serbischen Offiziere Optrkić und Bralović als Mitglieder der Narodna Odbrana bekannt. In Bosnien hat man als Kommisäre dieses Vereines nur reiche verschwiegene Leute angeworben. Beim Božo Janković hat der Zeuge 17 Monate gedient dann stand er in Verwendung beim Božo Milanović. Nach 7 Monaten hat er vom Božo Milanović eine Mitgliedskarte der Narodna-Odbrana erhalten, es war dies eine Visitkarte des Božo Milanović, darauf die Worte: Narodna-Odbrana. Siegel und über zwei Hände ein Totenkopf. Von Šabac wurde der Zeuge um Revolver zum Kriegsministerium geschickt, dort hat er eine genaue Topographische Karte Bosniens gesehen. Einmal hat er den Auftrag bekommen einen gewissen Ljubo Stanojčić in Bosnien umzubringen; später wurde dieser Auftrag widerrufen. Wiewohl der Zeuge an Gehalt zuerst 50, später 60 Dinar monatlich bekommen hat, war ihm dies zu wenig und so hat er beschlossen nach 4 Jahren aus dem Dienste der Na-

rodna-Odbrana zu scheiden. General Božo Janković hat ihn deshalb interpelliert, und als er ihm erklärte, er könne von seinem Gehalte nicht leben, wurde er verhaftet und nach Valjevo, Obrenovac, Loznica und Šabac geschleppt.

Der Zeuge wurde in Šabac gewarnt, er solle nie ohne Fesseln gehen, denn sonst werden ihn die Gendarmen unter dem Vorwande, dass er flüchten wollte, zusammenschiessen. Schliesslich wurde er nach 2 Monaten über die Drina nach Zvornik übersetzt. In Zvornik und sodann in Bugojno, seinem Heimatsorte, wurde er je 14 Tage wegen Passlosigkeit eingesperrt und sohin in dem letzteren Orte interniert. Über Intervention der serbischen Landtagsabgeordneten in Sarajevo wurde ihm gestattet, in Zavidovići eine Bäckerei zu eröffnen. Der Zeuge erklärt, dass er in Serbien immer und überall nur Worte des Hasses gegen Österreich-Ungarn gehört habe und dass Alles getan wurde um sich zum Kriege gegen Österreich-Ungarn vorzubereiten. Nach Ansicht des Zeugen war Pribičević an dem Attentate nicht beteiligt, da er die Ermordung des Thronfolgers nicht so gemein, sondern auf die Weise hätte ausführen lassen, dass dabei niemand entdeckt worden wäre. Hier wurde vom Vorsitzenden dem Angeklagten Veljko Čubrilović vorgehalten, er müsse die Tätigkeit der Narodna Odbrana kennen, da man doch bei ihm das Statut des Milan Pribičević, in welchem die Ziele der Narodna Odbrana nicht als kulturell, sondern als serbisch nationalistisch bezeichnet sind, gefunden hat. Čubrilović gibt darauf zur Antwort, dass damals nicht von der Narodna-Odbrana, sondern vom Slavenski jug die Rede war. Angeklagter Čabrinović bestätigt, dass er in Belgrad von einem Krstanović in Šabac gehört hat, welcher Briefe in Serbien und auch nach Bosnien getragen hat.

Aus dem verlesenen Protokolle des Zeugen Andrija Ljubojević ist zu entnehmen, dass Čabrinović in Belgrad ein radikaler Serbe geworden ist, dass er das Los der Serben in Bosnien beklage und die Komitadži in Serbien bewundert hat. Aus den vorgelesenen Protokollen der Zeugen Ibrahim Gjuzilbeg und Artur Pfob ist zu entnehmen, das dieselben durch Splitter der explodierten Bombe des Čabrinović verwundet wurden. Die Protokolle des Zeugen Vjekoslav Ilić, Gauenheim, Paraskeva Čabrinović sind ohne Belang. Des gleichen auch das Protokoll des Zeugen Dragutin Ferljanić und Rudolf Schindelar. Aus dem Protokolle der Zeugin Marica Talanga ist zu entnehmen, dass Čabrinović ihr einen Tag vor dem Attentate gesagt hat: »Franz Ferdinand wird nicht regieren, aufs Jahr wird in Bosnien König Peter der Regierende werden«. Aus dem Protokolle der Zeugin Slava Dimović ist zu entnehmen, wie Čabrinović die Bombe auf das Automobil des Erzherzog-Thronfolgers geworfen hat. Aus dem Protokolle des Zeugen Ljubo Stanarinčić wird folgendes festgestellt: Dieser Zeuge hat als serbischer Soldat in Valjevo im Jahre 1895 gedient. Im Herbste des Jahres 1908 wurde er belehrt, wie er sich im Falle der Mobilisation benehmen soll. Sohin wurde er unter dem Verdachte der Spionage zu Gunsten Österreich-Ungarns verhaftet, und vielfach misshandelt, es ist ihm aber schliesslich gelungen nach Bosnien zu entkommen. Er weiss, dass die Komitadži's im Jahre 1906 ins Leben gerufen und von der serbischen Regierung bewaffnet wurden. Als Führer haben sie aktive serbische Offiziere und Unteroffiziere gehabt. Ihre Tätigkeit war in den Provinzen der Türkei, wo der Krieg geführt werden sollte, Aufstand zu provozieren. Zur Zeit der Annexionskrise und späterhin war die Tätigkeit der Narodna Odbrana in deren Händen die Komitadžis nur Werkzeuge sind, gegen Österreich-Ungarn gerichtet, und es wurde gegen diese Monarchie der Krieg auf Leben und Tod propagiert. Die serbische Regierung hat die Narodna Odbrana subventioniert, und auch mit Waffen versehen. Der Sub-Ausschuss der Narodna odbrana, die sogenannte Schwarze-Legion, hat zur Aufgabe gehabt, einen jeden zu vernichten, der etwas gegen die Narodna Odbrana unternommen hat.

Der Angeklagte Čabrinović erklärt, dass er mit diesen Leuten verkehrt habe, das es wahr sei, was dieser Zeuge ausgesagt hat, doch sei es nie auf den Gewehren geschrieben gewesen, dass dies serbische staatliche Gewehre seien.

Aus dem Protokolle des Zeugen Vlado Kujundžić geht hervor, dass auch dieser Zeuge in Serbien zu den Komitadžis gehört hat, und dass die Tätigkeit der Komitadžis gegen Österreich-Ungarn gerichtet war. Aus dem anlässlich des Krieges in Loznica und in Klein-Zvornik vorgefundenen serbischen Akten über die in Bosnien betriebene Spionage wurde konstatiert, dass Serbien nur in der Loznicaer Kundschaftsstelle allein über hundert Vertrauensmänner, richtiger Spione, in Bosnien verzeichnet gehabt hat, darunter neun Spione, welche in der Tabelle als besonders gut qualifiziert bezeichnet sind. Für den vorliegenden Prozess ist aus diesen Akten nur der bereits bei der Einvernahme des Veljko Čubrilović erwähnte Umstand von Wichtigkeit, dass laut des Berichtes des Kundschaftsinspektors aus Loznica an den Kommandanten der Drina-Division die bosnischen Sokol-, Pobratimstvo- und Antialkohol-Vereine nur ein Deckmantel für die Tätigkeit der Narodna Odbrana und für die Vorbereitung des Krieges und Aufstandes in Bosnien waren. Überdies wurde wie bereits auch erwähnt, der Angeklagte Mičić dort auch als serbischer Vertrauensmann genannt. Aus den Protokollen der Zeugen Maria Keller, Mitzi Machai, Josef Ascher Danon, Josefine Rupnik, Eleonore von Hordynski, Bernard Schwarz, Mara Skoro und Lorenz Tervici sowie aus den ärztlichen Befunden und Gutachten ist zu entnehmen, dass dieselben nach der Explosion der von Čabrinović geworfenen Bombe, welche zuerst auf das zusammengelegte Dach des Automobils des Erzherzog-Thronfolgers gefallen und dann von dort auf die Strasse herabgerutscht war, durch Bombensplitter mehr oder weniger verletzt wurden. Die Protokolle über die Aussagen der Zeugen Alexander Kajon, Markus Papo und Leopold Loiko enthalten nichts von Bedeutung.

XIII BERICHT

Sarajevo 21 X 1914

Aus dem, mit dem Zeugen Excellenz F. Z. M. Oskar Potiorek, Armeeinspektor und Landeschef aufgenommenen Protokolle, welches nunmehr zur Vorlesung gelangt, wird Nachstehender Sachverhalt festgestellt:

Der Zeuge ist im Auto des Grafen Harrach zusammen mit dem Erzherzog-Thronfolger und dessen Gemahlin Herzogin *Sophie* dem Erzherzog gegenüber sitzend über den Appel-Kai zum Rathaus gefahren. Graf Harrach sas neben dem Chauffeur. In der Nähe vom Korpskommando bemerkte der Zeuge am Tratoir zwei ziemlich abgesondert stehende Männer. Bald darauf hörte der Zeuge eine schwache Detonation und irgend ein Gegenstand von der Grösse einer Schrott-Patrone ist langsam an der Herzogin vorüber geflogen. Bald darauf sah der Zeuge hinter dem Automobil einen grösseren Gegenstand in der Luft und wenige Sekunden darauf erfolgte eine dumpfe Detonation wie von einer Bombe. Nachdem das nächstfolgende Auto weiter gefahren ist, so glaubte der Zeuge, dass kein Unglück geschah und wurde die Fahrt fortgesetzt. Das zweite Auto hat jedoch bald halt gemacht und über Erkundigung erfuhr man, dass der Adjutant des Zeugen Oberstleutnant von *Merizzi*, von einem Bomben-Splitter leicht verletzt wurde. Nach kurzer Unterbrechung wurde die Fahrt fortgesetzt. Nach einer kurzen *Besichtigung des Rathauses äusserte sich Erzherzog-Thronfolger dem Zeugen gegenüber, er habe so etwas bestimmt erwartet und fragte, ob eine Wiederholung des Attentates zu erwarten ist. Der Zeuge antwortete, es seien wohl alle Vorsichtsmassregeln getroffen, doch sei die absolute Möglichkeit eines neuerlichen Attentates nicht ausgeschlossen.* Deshalb schlug der Zeuge vor, die Fahrt zur Besichtigung des Landesmuseums auf-

zugeben, und entweder direkt am Kai per Auto nach Ilidža, oder zum Bannhofe am Bistrik, und von dort per Bahn nach Ilidža zurückzukehren. Die Fahrt am Kai hielt der Zeuge für sicherer als die Fahrt über die Franz-Josefs- und Ćemalušа-Gasse, wie selbe zum Landesmuseum programmässig hatte erfolgen sollen. Erzherzog Thronfolger bestand jedoch darauf, den verletzten Oberstleutnant von Merizzi im Militär-Spitale aufzusuchen und willigte lediglich darauf ein, dass die Fahrt ins Militär-Spital am Appel-Kai erfolge. *Dementsprechend wurde der Auftrag auch dem Chauffeur erteilt.* Auf der Rückfahrt ist Graf Harrach auf dem Trittbrette des Automobils links gestanden. Als jedoch das voran fahrende Automobil, in welchem der Bürgermeister und der Regierungskommissär von Sarajevo sassen, vom Kai in die Franz-Josefs-Strasse eingebogen war, fuhr auch das Automobil des Erzherzog-Thronfolger, *offenbar aus Versehen des Chauffeurs,* in derselben ursprünglich bestimmten Richtung ein. Als sich der Zeuge an den Chauffeur wandte, um ihn zur Änderung der Fahrrichtung aufzufordern, fielen von der Ecke des Trattoirs, aus unmittelbarer Nähe, zwei Revolver-Schüsse auf das Automobil. Der Zeuge hat gesehen, dass sich die Menge über einen Mann gestürtzt hat, da aber sowohl der Erzherzog als auch die Herzogin im Automobil aufrecht sassen, so glaubte der Zeuge, dass das Attentat auch diesmal misslungen sei, und gab dem Chauffeur den Auftrag sofort das Auto über die Lateinerbrücke zurückzuschieben und in den unmittelbarer Nähe gelegenen Konak (Wohnung des Landesschefs) zu fahren. Inzwischen sank die Herzogin nach der linken Seite, der Zeuge hielt dies für einen Schwäche-Anfall und hörte noch, dass das hohe Paar einige von ihm nicht verstandene Worte untereinander gewechselt hat. Erst nach einer Weile bemerkte der Zeuge Blut am Munde des Erzherzog-Thronfolgers, der aber auch weiter aufrecht sitzen blieb. Bei der Ankunft vor dem Konak wurde die Herzogin sichtlich bewusstlos und, als sie ein Diener heraus trug, sank auch der Erzherzog-Thronfolger im Auto zusammen. Nach Übertragung der Hohen Verletzten in die Wohnung war ärztliche Hilfe sofort zur Stelle, doch konnten die Verletzten nicht mehr zum Bewusstsein gebracht werden, und wurde nach etwa einer viertel Stunde nur der eingetretene Tod zuerst beim Erzherzog-Thronfolger und sohin bei der Herzogin konstatiert. Das zweite Attentat erfolgte auch von der rechten Seite des Autos, während Graf Harrach am Trittbrette des Autos links gestanden ist.

Es folgt die Vorlesung des Protokolles der Zeugen *Jela Uljarević, Sava Ćurčić* und Regierungsrat Dr. Ferdinand *Fischer.* Über das letztere Protokoll wäre nur hervorzuheben, dass das Projektil bei der Herzogin Hohenberg in der Bauchhöhle gefunden wurde, wogegen das Projektil aus dem Körper des Erzherzog-Thronfolger nicht herausgenommen werden konnte, weil die Kugel tief in der Wirbelsäule stecken geblieben ist, und ohne Zerstükelung des Körpers des Erzherzog-Thronfolgers nicht extrahiert werden konnte. Bei der Vorlesung des Protokolles des Zeugen Ottmar *Zohner* bemerkt der Angeklagte Princip, dass er weder mit Glišo Jeftanović noch mit Spalajković bekannt ist, und dass er seine Studien nicht auf Kosten dieser Beiden gemacht hat. Laut des mit dem Grafen Harrach aufgenommenen Protokolles stellt sich der Sachverhalt ebenso dar, wie er von Zeugen Excellenz F. Z. M. Oskar Potiorek dargestellt wurde. Dieser Zeuge hat gehört, dass nach dem zweiten Attentate Erzherzog-Thronfolger zu seiner Gemahlin der Herzogin, als die auf seine Knie niedersank, gesprochen hat: »Sophie stirb' nicht, bleibe für unsere Kinder«. Der Zeuge hat hierauf den Erzherzog-Thronfolger gefragt, ob ihn was schmerzt und dieser hat wiederholt; jedoch immer mit schwacher Stimme geantwortet »das ist nichts«.

Es werden vorgelesen die Protokolle der Zeugen: Mujo Mašić, Gligorije Jeftanović, Erich von Merizzi, Nikola Jazbec, Marko Katić, Boško Savić, Mladen Dunderović, Gavro Crnogorčević und Gavro Gasić. Aus diesen Protokollen ist nichts relevantes zu entnehmen.

Über eine Frage des Vorsitzenden negiert der Zeuge Trifko Krstanović, irgend ein Losungswort der Narodna Odbrana zu kennen, insbesondere ist ihm das Losungswort »Avala« nicht bekannt.

Die Angeklagten Čabrinović, Princip und Grabež wollen den Zeugen als österreichisch-ungarischen Spion hinstellen, doch sind sie nicht im Stande konkrete Momente anzuführen. Der Angeklagte Čabrinović bedauert, dass die serbischen Abgeordneten Stjepan Grđić und Vasil Grđić nicht anwesend sind. Der Zeuge Smail Spahović hat nach dem Attentate den Angeklagten Princip bei der Hand gepackt, und zwar in dem Momente wo Princip den dritten Schuss abgeben wollte.

Der Zeuge *Miloš Pura* war zusammen mit Čabrinović in der Sarajevoer sozialdemokratischen Organisation. Čabrinović hat dort wiederholt Zwistigkeiten gehabt, wurde auch zweimal aus der Organisation ausgeschlossen, das letzte Mal, nachdem er aus Belgrad zurückgekehrt war und zwar in demselben Monate, in dem das Attentat erfolgte. Čabrinović erzählte oft, dass man in Serbien billig lebe, dass das serbische Militär nach Bosnien kommen wird, und dass man in Serbien für einen Feldzug nach Bosnien begeistert ist. Der Angeklagte Čabrinović bestätigt diese Angaben des Zeugen und fügt hinzu, dass man in Serbien das Land Bosnien wie eigenes Land betrachtet.

Der Zeuge Jovo Karić deponiert, dass Čabrinović zuerst Sozialist war, und erst als er von dieser Partei ausgeschlossen wurde, ist er Serbe geworden. Auch diesen Zeugen hat Čabrinović erzählt, in Serbien sei das Leben sehr billig, es herrsche dort Freiheit und die Serben sehnen sich nur, um nach Bosnien und Hercegovina zu kommen.

Der Angeklagte Čabrinović bestätigt diese Angaben. Der Zeuge Kosta Kostić gibt an, dass der Angeklagte Čabrinović ein Sozialist war. Über Serbien hat der Zeuge mit ihm nichts gesprochen.

Aus dem Protokolle des Zeugen Jakob Reich ist zu entnehmen, dass sich dieser Zeuge zur Zeit des ersten Attentates auf den Čabrinović geworfen hat, doch war es schon zu spät, die Bombe explodierte und verwundete den Zeugen. Auch der nächstfolgende Zeuge Uroš Spirić war bei dem ersten Attentate anwesend und wurde auch leicht verletzt.

Die Aussagen der Zeugen Alois Vordren, Juro Vlajnić und Erna Attias enthalten keine wichtigeren Momente.

Der Zeuge Nikola Trišić hat den Verschwörer Mehmed Mehmedbašić mit Danilo Ilić bekannt gemacht. Auch war dem Zeugen Mehmed Mehmedbašić der Gesinnung nach als Gross-Serbe bekannt.

Die Aussagen des Zeugen Božidar Tomić und der Zeugin Ljeposava Lalić sind ohne Belang. Auf den Zeugen Stevan Botić hat das Benehmen des Princip und Čabrinović in Tuzla einen solchen Eindruck gemacht, als wenn dieselben zu Gunsten Serbiens spionieren wollte.

Die Aussagen der Zeugen Sofia Marković, Mladen Stojanović, Leon Zaloscer, Epimanonda Klučenko, Hugo Zaloscer, Nikola Herljević und Jovo Jovanović enthalten keine für die Sache wichtigen Momente.

Der Zeuge Mihajlo Kozomara hat ein bewegtes Leben hinter sich. Bosnisch-hercegovinischer Soldat hat er als Arbeiter viele Länder durchwandert, in Serbien wurde er ergriffen und gezwungen ein serbischer Freiwilliger zu werden. Den Gavro Princip und Milan Ciganović hat er öfters in Belgrad begegnet.

Der Zeuge Juro Kranjčević Vater des Angeklagten Ivan Kranjčević, verteidigt seinen Sohn, dass dieser nur aus Leichtsinn beziehungsweise aus Kollegialität die Waffen von Čubrilović in Vorwahrung übernommen hat, da doch sein Sohn ein guter Kroate ist.

Die Zeugin Josefa Kranjčević Mutter des Angeklagten Ivo nimmt die Gesetzeswohltat in Anspruch und entschlägt sich der Zeugenschaft.

Der Zeuge Ante Velić gibt an, dass er in der Nähe des Princip auf dem Trottoir gestanden ist. Als dieser aus dem Revolver geschossen hat, hat sich der Zeuge umgedreht und gesehen, dass Princip den Revolver gegen sich gerichtet hat. In diesem Momente stürzte der Zeuge auf den Princip und hat ihm den Revolver aus den Händen entwunden.

Der Angeklagte Princip bestätigt diese Aussagen. Aus der Aussage des Zeugen Dobrosav Jevđević geht hervor, dass der Zeuge in Belgrad den Angeklagten Princip gut gekannt hat. Princip war ein ausgezeichneter Schüler und hat Zutritt zu höheren Kreisen gehabt. Einmal hat Princip erzählt er sei beim Universitätsprofesor Božo Marković zu Tische geladen gewesen. Den Milan Ciganović kennt der Zeuge nicht, doch hat er in Belgrad gehört, dass Ciganović ein erpropter Bandenführer sei. Die Aussagen der Zeugen Vuk Jakšić, Kosta Marinković, Vojislav Bogićević und Moritz Alkalaj sind für die Sache ohne Belang. Der letztgennante Zeuge wurde beim ersten Attentat verletzt.

XIV BERICHT

Sarajevo 21 X 1914

Auch die Aussage des Zeugen *Jovo Jovanović* ist ohne Wichtigkeit.

Aus dem Protokolle der *Ljubica Jovanović* ist zu entnehmen, dass sie die Lehrer-Präparandie in Karlovac absolvierte, und dort Mitglied des Sokol-Vereines war; später als Lehrerin an der serbisch-konfessionellen Schule in *Tuzla* angestellt, heiratete sie den Angeklagten *Miško Jovanović*, und war in den serbischen Sokol-Vereine in *Tuzla* so wie als Vorsitzende des serbischen Menage-Vereines für die dortigen Studenten tätig. Sie hat den *Ilić* zweimal in ihrem Hause gesehen, auch hat sie gesehen, dass ihr Mann eine Schachtel nach *Doboj* mit sich führte, doch hat sie nichts davon gewusst, dass es Waffen waren. Der Zeuge *Dragutin Stojanović*, Beamter der Staatsbahn in Belgrad, will vom geplanten Attentate auf den Erzherzog-Thronfolger gewusst und beabsichtigt haben, am Hofe in *Sofia*, wohin er sich angeblich begeben hat, hievon Mitteilung zu machen. Er kehrte nach *Belgrad* zurück, um Beweise zu sammeln, ging auch nach *Temesvar*, wo er als serbischer Spion gefangen genommen wurde. Er ist nicht im Stande, über das Attentat konkrete Daten zu liefern. Der Zeuge war auch Mitglied der Komitadži-Banden und hat unter dem Major *Vojo Tankosić* gedient. Die Komitadžis waren mit Gewehren und Bomben versehen, um mit letzteren Brücken und Häuser zu zerstören. Etwa einen Monat vor dem Attentate fragte *Milan Pribičević* den Zeugen, ob er nicht gewillt wäre, einen Auftrag in Bosnien zu vollziehen. Der Zeuge wollte jedoch nach Bosnien nicht gehen. Er habe in *Belgrad* gehört, dass *Pribičević* nach Bosnien gegangen sei, um alles für den Krieg vorzubereiten. Bosnien war mit serbischen Waffen überschwemmt. *Milan Ciganović* ist nach dem Attentate aus *Belgrad* entflohen. Da nach dem Kriege die Komitadžis ihre Waffen an die Regierung abliefern mussten, so konnten die Attentäter mit Bomben nur durch die serbische Regierung, beziehungsweise durch deren Organe beteilt werden.

Die Angeklagten *Grabež* und *Čabrinović* bezeichnen den Zeugen als österreichisch-ungarischen Spion. In der Diskussion, welche sich hierauf zwischen den Angeklagten *Princip*, *Grabež* und *Čabrinović* entwickelt, kommt zum Vorschein, dass in Belgrad ausser den drei Genannten über das Attentat noch *Gjuro Šarac*, dann ein bosnischer Moslim, *Bukovac*, und schliesslich ein *geheimnissvoller Dritter*, angeblich ein Doktor *Kasimirović*, welcher seinerzeit Theologie in *Kiew* absolvierte, jedoch kein Geistlicher werden wollte, und ein intimer Freund des *Tankosić* war, gewusst haben. Mit diesem *Kasimirović* haben die Angeklagten persönlich nicht verkehrt, sie hörten von ihm nur durch *Milan Ciganović*. Dieser *Kasimirović* soll

vor dem Attentate eine Reise gemacht haben, und erst nach seiner Rückkehr soll *Ciganović* die Waffen den Angeklagten übergeben haben.

Der Vorsitzende konstatiert, dass ein Dr. *Radovan Kasimirović* einer der Redakteure des »Hriščanski vjesnik« (Christlicher Bote) in Belgrad ist. Die Angeklagten sind nicht im Stande, sich über die Identität dieses *Kasimirović* zu äussern.

Hierauf wurde zur Vorlesung des Jahres-Berichtes (1912—1913) über die Tätigkeit des Sokol-Vereines »Dušan *Silni*« in *Kragujevac* in Serbien geschritten.

Aus den Beilagen dieses Berichtes, welcher anlässlich der Hausdurchsuchungen bei mehreren serbischen Sokol-Vereinen in Bosnien gefunden wurde, ist zu entnehmen, dass 13 bosnische serbische Sokol-Vereine in der dem erwähnten Berichte beigeschlossenen Tabelle als Mitglieder angeführt erscheinen. Unter diesen bosnischen serbischen Vereine ist auch der Soko-Verein in Tuzla angeführt. Die erwähnte Tabelle enthält viele Rubriken, welche laut Ersuchens des Kragujevacer Sokol-Vereines von dem betreffenden bosnischen Sokol-Vereinen ausgefüllt und an den Sokol-Verein in *Kragujevac* übersendet werden sollten. In dem Rubriken sollte die Zahl der Mitglieder über 18 Jahre, ferner die Zahl der Jugend von 14 bis zu 18 Jahren, der männlichen Kinder von 7 bis 14 Jahren, der weiblichen Jugend von 14 bis 18 Jahren, der weiblichen Kinder von 7 bis 14 Jahren, Zahl der ausübenden männlichen Mitglieder, Zahl der ausübenden weiblichen Mitglieder von 16 Jahren aufwärts, und so weiter, verzeichnet werden. In dem Verzeichnisse der Vereinsmitglieder kommt vor: Als grosser Wohltäter Narodna-Odbrana, als Wohltäter Sokol-Verein in *Brčko* in Bosnien, als Vereinsmitglied der Gau Bosnien und Hercegovina mit 40 Vereinen und 3000 Mitgliedern, als Mitglied des Hauptausschusses ist Dr. *Voj. Besar*(ović), in Sarajevo und als Mitglieder des Fachausschusses *Stevo Žakula*, Schuldirektor, früher in *Mostar*, gegenwärtig in *Sarajevo* und *Čedo Milić* aus *Mostar* gennant. In dem Vortrage, welcher der Generalversammlung in Kragujevac vorgelesen wurde, sind nachstehende Redewendungen enthalten: »Das Sokol-Wesen verfolgt das Ziel, alle slavischen Brüder zu vereinigen ..... Wir haben einen Teil unserer Brüder befreit ..... aber, meine Brüder und Schwestern, unser Feind im Norden ist gefährlicher und herzloser, weil er kulturell und ökonomisch stärker ist. Dieser Feind ist in seinen Gelüsten unersättlich, er hält Millionen unserer Brüder in Sklaverei und Ketten. Er nahm ihnen die Freiheit und das Recht weg, und unterwarf sie alle seinen Diensten. Die Brüder murren, rufen und bitten um je raschere Hilfe. Wir dürfen sie nicht auf Gnade und Ungnade diesen fürchterlichen und gefrässigen Feinde überlassen. Wir müssen ihnen je eher zu Hilfe eilen, weil dies zu tun unsere Pflicht ist. Schliesslich, könnten wir denn glücklich sein, wenn so viele Brüder in Sklaverei leben, leiden und murren? ..... Bereiten wir uns zum grossen Kampfe ..... nach dem verlorenen serbischen Kaiserreiche werden uns der Tiefe der Seele des jungen Lesers Seufzer auffliegen ..... noch ein grosser Teil unseres Volkes erduldet die Leiden des gekreuzigten Christus. Wir haben noch unsere Brüder über der Drina zu besuchen. Wir haben noch die Stadt *Sarajevo* und das Vermächtnis des heiligen *Sava* aufzusuchen. Wir haben das Gebirge *Romanja* zu überschreiten und zu sehen, warum sich *Travnik* in Nebel gehüllt hat. Es muss einmal jenes Lied aufhören: »Aoj Bosnien, du Waisenkind vor Gott, hast du denn nirgends Leute deines Stammes ..... Dort, wo alles gesund und fröhlich, stark und kräftig ist, dort leistete die Jugend ihr Gelübde für den Kampf gegen den Urheber alles Bösen.«

Bei der erwähnten Generalversammlung wurde der Narodna-Odbrana und dem Kommando der Šumadia-Division für die kräftigste Unterstützung der Sokol-Zwecke ein besonderer Dank votiert. Als Präses des Kragujevacer-Sokol-Vereines ist der serbische Infanterie-Major *Mihajlo Kovačević*, als Präses des Aufsichtsausschusses der serbische Artillerie-Major *Tasovac* angeführt.

Die Angeklagten *Veljko Čubrilović* und *Miško Jovanović* wollen von der Tätigkeit des Kragujevacer Sokol-Vereines nichts wissen. Der Angeklagte *Čabrinović* bestätigt, das der Kragujevacer Sokol-Verein an alle Sokol-Vereine eine Tabelle versendet hat, welche ausgefüllt dem genannten Sokol-Vereine zurückzusenden war. Dieser Angeklagte ist bestrebt, jede Verbindung mit der Narodna-Odbrana abzuleugnen. Er weiss, dass die Narodna-Odbrana, beziehungsweise ihre Tätigkeit auch ein Grund zum gegenwärtigen Kriege war. Der Angeklagte *Grabež* behauptet wiederum, er habe keine Absicht gehabt, das Attentat auszuüben. Er führt an, dass er am Tage des Attentates mit einer Person, die er nicht kompromitieren will, am Apel-Kai gestanden ist.

Die Aussage des Zeugen Dr. *Ivan Pavičić* über das erste Attentat enthält nichts relevantes.

Der Zeuge *Murat Lojo*, deponiert, dass er nach dem ersten Attentate dem *Čabrinović* in die Miljacka nachgesprungen war und ihn dort samt anderen festgenommen hat.

Auch der Zeuge *Josef Mitro* hat an der Festnahme des *Čabrinović* in der Miljacka teilgenommen. Er erzählt, dass *Čabrinović* nur ein Exemplar der Festnummer des Sarajevoer-serbischen radikalen Blattes *Narod* bei sich gehabt hat, und auf die Frage, ob er ein Serbe ist, zur Antwort gab »ja ich bin ein Serbe, ein Held.« Diese letztere Äusserung stellt *Čabrinović* in Abrede.

Der Zeuge *Karl Marossi* beschreibt das erste Attentat und die Verhaftung des *Čabrinović*, an welcher er teilgenommen hat.

Der Zeuge *Milan Dernić* beschreibt das zweite Attentat.

Der Zeuge *Reimund Žemva* hat die Reise von *Tuzla* nach *Sarajevo* zusammen mit dem Angeklagten *Čabrinović* gemacht und nichts auffallendes bemerkt.

Der Zeuge *Ivan Vila*, Polizei-Detektiv in Sarajevo, ist dem Angeklagten *Čabrinović* in *Tuzla* begegnet und sodann mit ihm nach Sarajevo gefahren. *Čabrinović* habe ihm auf seine Frage erzählt, dass in Serbien ein schweres Leben sei, da die Besoldung gering, die Preise der Lebens-Artikel sehr hoch sind. Die Aussage des Zeugen *Stojan Budisavljević* ist ohne Belang.

Der Zeuge *Adolf Šerbec* deponiert, dass zur Zeit des Attentates auf der Kaiser-Brücke niemand gestanden ist. Diese Aussage bestätigt auch der Zeuge *Mile Ljuština*, sowie auch der Zeuge *Sylvester Grudi*.

Aus der vorgelesenen Aussage des Zeugen *Ivan Grčar* entnimmt man, dass dieser Zeuge in *Belgrad* und dann in *Jagodina* in *Serbien* viel in serbischen Kreisen verkehrt hat. In Belgrad hat er sich mit den Mitgliedern einer revolutionären Studenten-Vereinigung bekannt gemacht, deren Zweck die Schwächung Österreichs durch Attentate, Spionage und Vorbereitung zu der Revolution war. Der Zeuge, aufgefordert in diese Vereinigung einzutreten, hat dieses Anerbieten abgelehnt. Schliesslich gaben diese Studenten dem *Grčar* 50 Kronen und ist er mit diesem Geld nach Agram zurückgekehrt. Dieser Zeuge erzählt viele Einzelheiten über nationalistische Bestrebungen, welche die Lostrennung der österreichischen südslavischen Provinzen von der Monarchie zum Ziele haben, welche er angeblich von einem gewissen *Kaljinić* erfahren haben will. Die Angeklagten *Čabrinović*, *Princip* und *Grabež* bezeichnen den Zeugen *Grčar als Spion* und seine Aussage als Lüge.

Laut vorgelesener Aussage des Zeugen *Luka Aljinović* hat sich dieser in der Narodna-Odbrana in Belgrad behufs Aufnahme als Komitadži angemeldet und ist samt anderen 120 Freiwilligen nach *Skoplje* abgegangen; hier wurde er der Telegrafen-Abteilung zugeteilt. Da ihm aber dieser Dienst nicht zusagte, kehrte er nach Agram zurück.

Hierauf wurde die Aussage des Zeugen *Rudolf Heister-Habeduš* vorgelesen. Dieser Zeuge hat vom *Ivo Endlicher* Vorsitzenden des südslavischen Ferial-Vereines in *Sušak* gehört, es sei Zweck der nationalen Vereinigung, dass die Studenten die

Idee der südslavischen Vereinigung überall propagieren und auf diese Weise den Boden für den Krieg gegen Österreich-Ungarn zu Gunsten Serbiens vorbereiten. Die erwähnte Organisation hat in *Belgrad* hohe Gönner und hat auch in *Laibach* ihr Zentrum.

Aus der vorgelesenen Aussage des Zeugen *Josef Horvatić* ist zu entnehmen, dass dieser Zeuge mit dem Zeugen *Heister, Aljinović* und *Grčar* bekannt war. Insbesondere hat sich der Zeuge *Aljinović* als radikaler Nationalist geriert und öfters den *Willen gezeigt, auf irgendeinen hohen Würdenträger ein Attentat auszuführen.* Auch hat *Aljinović*, erzählt, es gebe in *Belgrad* Vereine welche planen, alle höheren Generäle Österreichs-Ungarns umzubringen, damit das österreichisch-ungarische Heer ohne Führer bleibe. Gleiche Vereinigungen bestehen auch in Kroatien, Bosnien und Dalmatien.

Der *Zeuge* wurde wegen seiner nationalistischen Tendenzen mehrere Male *bestraft und aus* Österreich ausgewiesen. Vom *Endlicher*, an den er gewiesen wurde, hat er erfahren, dass der Verein »Südslavischer Studenten-Ferial-Verein« nur eine Maske sei, unter welcher in den südslavischen Ländern die revolutionäre Propaganda gegen die Monarchie verbreitet wird. Für diese Zwecke erhalte der Verein Geld aus Serbien.

Der Vorsitzende konstatiert aus einem Schreiben der Redaktion des Sarajevoer serbischen Blattes Srpska Riječ an den Zeugen *Grčar*, dass diese Redaktion vermittelt hat, damit der Zeuge vom einem Ingenieur *Jeričević* mit Kleidern beschenkt werde.

XV BERICHT

Sarajevo 21 X 1914

Aus der protokollarischen Aussage des früher wegen Spionage verurteilten und gegenwärtig als Zeugen einvernommenen *Jovo Jaglčić* geht hervor, dass ihn ein gewisser Petar Klarić, gewesener Tierrevisor aus Foča, zur Spionage zu Gunsten Serbiens und zum Eintritte in die Narodna-Odbrana verleitet hat. Klarić erzählte dem Zeugen, dass er für die Narodna-Odbrana alle Daten über das Militär in Kalinovik sammeln müsse. Er hat ihm auch einen Schlüssel zum Chiffrieren gegeben. Klarić erzählte auch, dass ihn ein serbischer Hauptmann Todorović in Banja Koviljača bei Loznica in der Handhabung von Bomben unterrichtet habe, damit er die neuangeworbenen Mitglieder der Narodna-Odbrana ebenfalls im Bombenwerfen unterrichte. Überdies hat es zu den Pflichten der Mitglieder der Narodna Odbrana gehört, die österreichisch-ungarischen Soldaten zur Desertion zu bereden, und Bahnobjekte und Pulvermagazine in die Luft zu sprengen. Die ganze Korrespondenz wurde durch sichere Boten besorgt.

Aus der protokollarischen Aussage des Zeugen *Svetozar Milanić*, welcher wohl gestorben, jedoch vor seinem Tode über seine Aussagen beeidet wurde, ist Nachstehendes zu entnehmen: Milanić ist nach Belgrad gekommen, um dort durch Unterricht der deutschen und französischen Sprache den Lebensunterhalt zu erwerben. Er hatte 1.600 Kronen bei sich und so war seine nächste Zukunft gesichert. Sein Gesuch um eine Supplenten-Stelle am Belgrader-Gymnasium wurde abgewiesen. Sohin hat er sich um Beschaftigung als Korrespondent und Vertreter einiger Firmen beworben. Im Kaffe-Hause des Hotels Eichen-Kranz in Belgrad, wo er logierte, hat er ständig viele politisierende junge Leute gesehen. Zur Zeit, wo die beabsichtigte Reise des Erzherzog-Thronfolgers nach Bosnien bereits in den Zeitungen besprochen wurde, hat er von Weitem bemerkt, dass eine Photographie des Erzherzog-Thronfolgers in der erwähnten Gesellschaft der jungen Leute Runde machte. Milanić übersiedelte sodann in eine Privatwohnung zu einem jungen Manne, mit welchen er noch einige Tage bis zu dessen Abreise zusammen wohnte. In demselben Hause haben mehrere junge Leute gewohnt und auffallender Weise

fanden bei ihnen täglich Zusammenkünfte statt, zu welchen auch ein militärisch aussehender älterer Herr stets erschienen war. Der Wohnungsgenosse des Milanić erzählte ihm, dies sei der königl. serbische Detektiv-Chef, welcher die Versammelten in verschiedenen Sachen unterrichte, welche sie bald benötigen werden. Kurz darauf sind die erwähnten jungen Leute aus ihrer Wohnung verschwunden. Milanić schöpfte Verdacht, dass vielleicht etwas gegen den Erzherzog-Thronfolger geplant werde, er ging zum österreichisch-ungarischen General-Konsulate, um dort seine Wahrnehmungen mitzuteilen, aber auf dem Wege dorthin wurde er von einem serbischen Gendarmen angehalten und zum Polizei-Kommissäriate geführt. Hier wollte man von ihm erfahren, was er beim Generalkonsulate zu tun beabsichtigt habe, man hat ihn als Spion erklärt, von einem Kerker in den anderen geschleppt, mit Sand-Säcken geschlagen und gedrückt, einmal wäre er beinahe einem offenbar von der serbischen Polizei bestellten Morde seitens eines Sträflings, und zwar in Anwesenheit des ihn angeblich bewachenden serbischen Gendarmen erlegen. Endlich wurde er eines Tages aus dem Kerker wiederum zum Polizei-Kommissariate geführt, dort befanden sich der Polizei-Präfekt und Unterpräfekt, sie haben ihm triumphierend einen Zeitungs-Ausschnitt über die Ermordung des Erzherzog-Thronfolger zu lesen gegeben und ihm erklärt: »Du wolltest es verhindern, doch wir sind pfiffiger als Du, jetzt kommt die Reihe an Österreich-Ungarn; wir werden es zertrümmern«. Sohin hat man den Zeugen aus Belgrad ausgewiesen, ihm aber vorher einen Revers unterschreiben lassen, dass er seine Sachen in Ordnung zurückerhalten hat. Milanić tat dies nicht, weil ihm sein Geld und seine Pretiosen gestohlen worden sind; er wurde aber nach Semlin mit dem Bemerken expediert, »Berchtold solle seine Sachen reklamieren«. Dem Zeugen wurden die Photographien der Attentäter gezeigt, doch hat er unter ihnen nur den Trifko Grabež erkannt. Princip bezeichnet den Milanić als Spion. Die Aussagen der Zeugen Hakia Mujagić und Julie Varesko sind bedeutungslos, und desgleichen auch die Aussagen der Zeugen Ljuboje Babić und Max Adelberger.

Der Zeuge Vladimir Milić hat sich bei der Narodna-Odbrana gemeldet, hat bei derselben Waffen bekommen und ist Komitadži gewesen. Als er krank geworden war, kehrte er zurück, musste aber die Waffen abliefern.

Die Aussagen des Zeugen Dragoljub Kesić sind irrelevant. Hierauf wird zur Vorlesung einiger Partieen aus dem Buche »Narodna Odbrana« geschritten.

In der Einleitung heisst es, dass das Buch aus leicht verständlichen Gründen nicht das ganze Wirken der Narodna-Odbrana umfassen kann.

In dem ersten Teile wird die Entstehung und die Tätigkeit der ersten Narodna Odbrana behandelt. Dieser Verein wurde zur Zeit der Annexionskrise, das ist zu der für alle Serben schwersten Zeit, ins Leben gerufen und hatte zur Aufgabe die Hebung des nationalen Geistes sowie die Anwerbung und Schulung des Freiwilligen-Korps genannt Komitadži. Die Ausschüsse der Narodna-Odbrana wurden in ganz Serbien, aber auch im Auslande gebildet. Die Narodna Odbrana war bestrebt die Feindschaft Österreichs-Ungarns gegen Serbien überall zu verkünden. Auch sollte die Presse für diese Zwecke gewonnen werden. Auf diese Weise wurden nicht nur serbische, sondern auch einige österr.-ungarische, ferner italienische, französische und russische Blätter für die Sache Serbiens gewonnen. So wurden gewonnen auch die Zeitungen »Balkan« in Chikago und »Borba Balkana« in Saint Louis. Nach § 23 der Statuten der Narodna Odbrana führt jeder Ausschuss dieses Vereines in seinem Siegel als Embleme den Totenkopf. Der Angeklagte Miško Jovanović will die Sachen über die Narodna Odbrana zum ersten Male heute gehört haben. Dasselbe behauptet auch der Angeklagte Veljko Čubrilović. Sohin werden Partien aus dem sogenanten schwarzen Buche über das österr.-ungarische Heer gelesen. Aus den vorgelesenen Stellen ist Nachstehendes zu entnehmen.

Bosnien- und Hercegovina waren immer serbische Länder. Nach dem Berliner-Kongresse hat Österreich-Ungarn diese Ländern okkupiert und hat seither die serbische Nation auf jede erdenkliche Art und Weise gemartet. Da Europa Serbien nicht helfen wollte, so beschloss die serbische Nation sich vom österreichischen Joche selbst zu befreien. Alle Serben müssen sich mit den Verhältnissen des österreichisch-ungarischen Heeres vertraut machen, weil ihnen dies im kommenden Kriege nützlich sein wird. Österreich-Ungarn besteht aus zehn Nationen und dies sei seine Schwäche, weil die Soldaten nicht kämpfen werden wollen. Die österreichische Artillerie ist schwach. Die Gendarmen sind in der Bevölkerung verhasst. Serben und Kroaten machen in der österreichisch-ungarischen Armee 7% aus. Alle Slaven sind unzufrieden und können deshalb die Soldaten slavischer Nation leicht zum Verrate verleitet werden. Das östereichisch-ungarische Militär hat Furcht vor dem Kriege in den Bergen. Die Serben brauchen nichts zu fürchten, weil das österreichisch-ungarische Militär auch noch andere Fehler hat.

Das Weitere wird aus der Broschure »Hrvatska u borbi za slobodu« herausgegeben in Belgrad 1912 konstatiert, dass hier zum Hass und zur Verachtung gegen die österreichisch-ungarische Regierung angeeifert wird und dass nur durch Revolution die österreichisch-ungarische Monarchie vernichtet werden kann. In den Broschuren unter den Titeln »Ratne pjesme«, »Smrt jednog heroja« wird Serbien glorifiziert, die Vereinigung Bosniens mit Serbien gepredigt und das Attentat des Bogdan Žerajić auf den gewesenen bosnisch-hercegovinischen Landeschef, General der Infanterie Baron Varešanin, hoch gepriesen, sowie die jungserbische Jugend zur Nachahmung des Žerajić aufgefordet. Hier ruft der Angeklagte Princip: »Hoch Žerajić«. Auf das hin wurde ihm vom Senta eine Mahnung erteilt und angedroht, dass er im Falle weiteren ingebührlichen Benehmens von der Verhandlung wird ausgeschlossen werden. Überhaupt benehmen sich die Angeklagten Čabrinović, Princip und Grabež provokatorisch. Letzterer hat sogar Anträge auf Zeugeneinvernahme gestellt und als diese Zeugen zugelassen wurden, erklärte er wiederum, *dass er den Senat nur irreführen wollte*. Es könne ihm doch nicht mehr geschehen, als dass er zu 20 Jahren Kerker verurteilt wird. Die Aussage des Zeugen *Mile Bojković* ist ohne Bedeutung. Desgleichen auch die Aussagen der Zeugen Stjepan Dobra, Radoslav Gvozdić und Mišo Čangalović.

Der Angeklagte Danilo Ilić ist nicht im Stande *eine Reise* plausibel zu erklären, warum er sie nacht Zürich unternommen hat.

XVI BERICHT

Sarajevo 22 X 1914

Der Zeuge *Mato Dodigović* hat den Angeklagten *Čabrinović* auf dessen Reise von *Zvornik* nach *Tuzla* gesehen, und deponiert einige im Wesen belanglose Daten über diese Reise. Sohin wird zur Vorlesung einiger Partieen aus dem konfiszierten Kalender »Prosvjeta« geschritten. Dieser Kalender für das Jahr 1914 wurde durch den serbisch-nationalen Verein »Prosvjeta« (Aufklärung) in Sarajevo herausgegeben, welcher Vereinkraft seiner Statuten lediglich kulturelle Zwecke hätte verfolgen sollen. Nun wird in diesem Kalender in dem Aufsatze unter dem Titel »Sta sad?« (Was nun?) ausgeführt, dass Österreich-Ungarn durch die Siege der Serben gegen die Türken und Bulgaren auch besiegt wurde, weil durch die Hebung des nationalen Bewusstseins der Serben auch die staatliche Grundlage im Inneren Österreich-Ungarn unterminiert wurde. Angesichts der serbischen Siege müssen alle Uneinigkeiten unter den Serben verschwinden, und alle müssen einem und demselben grossen Ziele zustreben, und zwar mit Mitteln, die sie gerade als zweckentsprechend finden werden. Auf der Seite 180 dieses Kalenders in einem nicht betitelten Auf-

satze heisst es wiederum, dass das serbische Volk ungeheuere Opfer gebracht hat, um *nur einen Teil* der Serben von der Knechtschaft zu befreien. Es harren der Serben noch grosse Kämpfe und grosse Opfer.

Die Aussage des Zeugen *Mehmed Zvono* ist one Belang.

Der Zeuge *Grgo Petrović* erzählt über die Ankunft des Angeklagten *Čabrinović* in Zvornik wo er sich vor dem Zeugen mit dem Reisepasse des *Trifko Grabež* legitimiert hat.

Die Zeugen *Gavro Gavrić, Mijat Mijatović* und *Tešo Tešić* deponieren über einige Einzelheiten der Reise der Angeklagten *Prinzip* und *Grabež* über *Tobut* und *Priboj* nach *Tuzla*, sowie über deren Aufenthalt im Hause des Angeklagten *Kerović*.

Desgleichen auch die Zeugen *Ilija Sinikić, Stevo Marić, Vaso Marić, Pero Stjepanović, Nikola Kovačević, Jovan Gligorević, Dragoljub Radovanović* und *Risto Malić*.

Der Zeuge *Konstantin Kostić* gibt an, dass die Polizei im Keller des Hauses, wo er wohnte, die Bombe und den Revolver, welche dort der Angeklagte *Cvjetko Popović* hingeworfen, gefunden hat.

Die Aussagen der Zeugen *Marica Daskalović* und *Stjepan Šain* enthalten nichts relevantes.

Aus dem Protokolle des Zeugen *Heinrich Schulz* ist zu entnehmen, dass er als Schneidergeselle nach Serbien gegangen ist, um dort Arbeit zu suchen, jedoch dort von den serbischen Behörden als Spion für Serbien gegen Österreich-Ungarn angeworben wurde. Der Polizeipräfekt von *Šabac* hat ihn zur Narodna-Odbrana, beziehungsweise zu deren Präses *Božo Milanović* geschickt, welcher ihm Geld gegeben hat. Daraufhin hat sich ihm ein anderer *serbischer Spion Nastas Dimitrijević* angeschlossen, welcher ihn zum serbischen Major *Pavlović* geführt hat. Dieser erklärt ihm, man brauche vom *Schulz*, dass er die Daten über das österreichisch-ungarische Militär in *Tuzla* liefere. (Dies war im Jahre 1913). Auch hat der genannte Major dem *Schulz* gefragt, ob er einem gewissen *Miško Jovanović* in *Tuzla* kenne. Major *Pavlović* hat den *Schulz* zum Hauptmanne *Kosta Todorović* nach *Loznica* dirigiert. *Todorović* schickte den *Schulz* über *Zvornik* nach *Tuzla* mit dem Auftrage, über die dortigen Bewegungen der österreichisch-ungarischen Truppen, ihre Stärke, Artillerie und so weiter, Daten zu sammeln und ihm, dem *Todorović* zu liefern. *Todorović* gab dem Schulz 50 Dinar und versprach ihm mehr zu geben, wenn er gute Dienste leistet. Er erzählte dem *Schulz*, dass er in Bosnien viele Leute habe, auf die er im Falle des Krieges rechnen könne, und gab schliesslich dem Schulz einen Zettel an Miško *Jovanović*, an welchen er sich zu wenden hätte, wenn er Geld brauchen sollte. Diesen Zettel hat *Schulz* in seiner Mütze verwart, und da ihm diese Mütze anlässlich seiner Arretierung vertauscht wurde, so ist ihm auch der Zettelverloren gegangen. Geschrieben wurde der Zettel mit Chiffern, die dem Schulz unverständlich waren.

Dem Zeugen *Ibrahim Dudak*, welcher anlässlich der Arretierung mit dem *Schulz* die Mütze vertauscht hat, — es wurde nämlich dem Zeugen die Mütze des *Schulz*, — welcher seinen Fez genommen hat, zurückgelassen, — ist von einem Zettel in der Mütze nichts bekannt, da er nach solchem weder gesucht noch selben gefunden hat.

Der Zeuge *Schulz* wurde vegen Verbrechens der Spionage nach § 128 a Strafgesetz verurteilt, und büsst seine Strafe in der Zentral-Strafanstalt in *Zenica* ab.

Der Zeuge *Ljubivoj Jugović* hat den Angeklagte *Princip* in *Belgrad* kennen gelernt, später begegnete er ihm *Agram*, wo *Princip* dem Zeugen erzählte, er komme aus *Fiume*, und habe *Dalmatien* und *Italien* bereist.

Angeklagter *Princip* negiert in *Italien* gewesen zu sein.

Die Aussage der Zeugin *Mara Schain* ist ohne Bedeutung.

Aus dem Protokolle des Zeugen *Dragan Bublić*, welcher seinerzeit wegen Teilnahme an dem Attentate des *Luka Jukić* zu 3 Jahren schweren Kerkers verurteilt wurde, geht hervor, dass die ganze Bewegung, welche unter der Jugend in Kroatien, Slavonien, Bosnien, Hercegovina und Dalmatien in nationalistischer Richtung inszeniert wurde, von der Narodna-Odbrana herrührt. Zur Zeit des Besuches der Universitäts-Jugend in *Belgrad* im Jahre 1912, wo *Vladimir Badalić* und *Luka Jukić* vom Tronfolger *Alexander* in Audienz empfangen wurden, wurde die südslavische Idee unter den südslavischen Hochschülern lebendig, die Universitäts-Jugend hat dazumal von der Belgrader-Regierung Geld-Mittel bekommen, und bald darauf erfolgte das Attentat des *Luka Jukić*. Der Zweck der von Belgrad aus inszenierten südslavischen Studenten-Bewegung war die Vorbereitung der Revolution im Falle eines Krieges Serbiens gegen Österreich-Ungarn. Deshalb wurden die kroatischen Studenten, so oft einer nach *Belgrad* kam, vom Kronprinzen *Alexander* oder von irgend einem serbischen General empfangen. Zur Zeit des Attentats-Prozesses gegen *Luka Jukić* und Genossen hat ein serbischer Universitäts-Professor aus *Belgrad* allen Angeklagten, somit auch dem Zeugen, Grüsse des Kronprinzen *Alexander* nach *Agram* überbracht. Laut Aussage des Zeugen *Teodor G. Popović* hat ihm ein gewisser *Mita M. Gjokić*, Grossindustrieller aus Belgrad, *erzählt*, dass er die von der Narodna-Odbrana zu Gunsten der in dem Agramer-Hochverrats-Prozesse, Verhafteten zusammengebrachten 60.000 Kronen in der Redaktion des »Srbobran« dem *Svetozar Pribičević*, Dr. *Bogdan Stojanović* und dem Dr. *Budisavljević* eingehändigt habe, und zu diesem Zwecke 8 000 Kronen noch bei sich bereit halte.

Aus der vorgelesenen Aussage des Zeugen *Krešimir Kovačić* geht hervor, dass er während seiner Studienzeit in *Belgrad* mit mehreren serbischen führenden Männern so z. B. mit dem Minister *Marinković*, mit *Jaša Prodanović* und mit *Milan Pribičević* bekannt geworden ist, und aus dem Gespräche mit ihnen den Eindruck gewonnen hat, dass die serbischen offiziellen Kreise imperialistische Ziele, nämlich die Vereinigung aller Südslaven unter der Vorherrschaft Serbiens, anstreben. Zu derselben Zeit ist auch der spätere Attentäter *Luka Jukić* nach *Belgrad* gekommen. Der Zeuge hat den *Luka Jukić* in der Gesellschaft des serbischen Majoren *Vojo Tankosić* und eines Sohnes des Ministers *Prodanović* in *Belgrad* gesehen.

XVII BERICHT

Sarajevo 22 oktober 1914

Aus dem mit *Gjorgjo Dakić* aufgenommenen Protokolle ist ersichtlich, dass er dem Angeklagten Čabrinović in Zvornik zufällig begegnete und ihn in das Gasthaus des Ljubo Kovačević wies. Den nächsten Tag hat er dem Čabrinović den Weg zur Post gezeigt. Hierauf wird das Protokoll des *Borivoj Jeftić* vorgelesen. *Jeftić* war Mittarbeiter der Blätter »Srpska riječ« und »Narod« und Mitglied der »Srpska omladina«. Seine Tendenz war die Aufklärung und die Hebung des nationalen Geistes der Serben. Er *war serbischer Nationalist* und war für die Vereinigung der Serben und Kroaten tätig. Sonst, behauptet er, lag ihm die Politik ferne. Mit dem Angeklagten Čabrinović, Princip und Grabež stand er zeitweise in Korrespondenz, *von dem Attentate hat er nichts gewusst*. Hierauf werden wiederum Teile aus dem Buche der Narodna odbrana verlesen.

Darnach führt in Bosnien-Hercegovina den Kampf für die Narodna odbrana der serbische Verein »Prosvjeta« in Sarajevo. Des weiteren dienen den Zwecken der Narodna odbrana: Wirtschaftliche Genossenschaften, Lesevereine, Antialkoholvereine, Gesangsvereine und der unlängst gegründete »Privreda«-Verein. Die Narodna odbrana hat auch alle serbischen Sokolvereine vereinigt, und zwar nicht nur in Serbien, sondern auch in Kroatien und Slavonien, sowie auch in Bosnien-

Hercegovina, wo speziell 22 Sokolvereine, darunter auch in Tuzla und in Priboj genannt werden. Auch die Sokolvereine in Dalmatien und in der Bacska wurden in die allgemeine Vereinigung einbezogen.

Es wird nunmehr zur Vorlesung der ärztlichen Befunde und Gutachten geschritten. Beim Erzherzog-Thronfolger wurde äusserlich an der rechten Halsseite *eine fünf Centimeter grosse* Öffnung in der Haut, bei der Herzogin Hohenberg in der rechten Weiche vier Centimeter oberhalb des Darmbeines eine Öffnung der Haut in der Grösse von sechs Centimetern konstatiert. Diese Verletzungen sind Einschussöffnungen, sie waren tötlich und ist der Tod durch innere Verblutung eingetreten. Aus den vorgelesenen Protokollen über den Befund und das Gutachten der Sachverständigen in Betreff der Bomben, welche bei Verübung des Attentates verwendet wurden, wird festgestellt, dass es sich im vorliegenden Falle um die bei der serbischen Armee in Verwendung stehenden Handgranaten handelt. Diese Handgranaten sind derselben Konstruktion, wie jene, den Sachverständigen aus früherer Untersuchung bekannten neunzehn in Brčko vorgefundenen Granaten, welche im Original-Makulatur-Papier des Kragujevacer Arsenales eingewickelt waren. Auf diesem Papier waren noch Originalunterschriften serbischer Offiziere des Kragujevatzer Arsenales vorhanden. Derlei Handgranaten werden ausser in Serbien nirgends sonst in Europa verwendet. Die Revolver sind *belgisches* Fabrikat neussten Systems.

Sohin wird das Programm der Jugendverbindung in Tuzla unter dem Titel »Narodno ujedinjenje« zur Verlesung gebracht. Das Leitmotiv dieses Vereines ist die Vereinigung aller Südslaven in einem einzigen nationalen Staat. Der Angeklagte Cvijetko Popović kennt dieses Programm wohl, doch meint er, dass er dieses Programm nicht verstanden hat, weil es für Hochschüler bestimmt war. Die Angeklagten Vaso Čubrilović und Lazar Gjukić behaupten, dass dieses Programm nicht dasjenige ihrer Vereinigung sei. Aus dem Journale 209/12a, welches nunmehr zur Verlesung gelangt, wird konstatiert, dass zu den serbischen Ostern 1912 eine Exkursion der Schüler des Tuzlaer Gymnasiums unter Führung des Direktors Alaupović, Stevan Žakula und anderer Professoren nach Zvornik stattgefunden hat. In Zvornik wurden serbische Lieder gesungen und wurden die Ausflügler im serbischen Sokol untergebracht. Auf einmal ist es den Schülern in den Sinn gekommen, über die Drina nach Serbien zu gehen und kaum dort angekommen, haben die serbischen Schüler den serbischen Boden geküsst.

XVIII BERICHT

Sarajevo 23 Oktober 1914

Aus den vorgelesenen weiteren Akten ist von Relevanz die Zuschrift des Bezirksamtes Trebinje (Journal Nr. 321/1), laut welcher der Angeklagte Lazo Gjukić in Verbindung mit der serbisch-nationalistischen Omladina steht, welche Omladina die nationalistisch-revolutionären Tendenzen propagiert.

Aus dem vorgelesenen gedruckten Berichte des Inspektors der Sokol-Vereine des Kreises Tuzla an die Sokolska župa in Sarajevo vom 16. März 1913 unter dem Titel »Srpsko sokolstvo posavsko-podrinskog okruga«, verfasst durch den Angeklagten Miško Jovanović ist zu entnehmen, dass sich die Sokolidee in dem gennanten Kreise stark entwickelt hat, da in einem Jahre 8 neue Sokolvereine entstanden sind. Auch des Sokolvereines in Priboj wird dort gedacht. Abgeschlossen wird der Bericht mit dem Aufrufe, dass ein jeder Serbe der Sokolidee huldigen und sich für die Arbeit der Sokolvereine begeistern solle, damit in allen serbischen Ländern der Sokolaufruf ertönen könne: »Stehe auf, lebe, kämpfe, weiche nicht aus!«

Aus der vorgelesenen Note der österreichisch-ungarischen Gesandtschaft in Belgrad geht hervor, dass Milan Ciganović, serbischer Eisenbahnbeamter, in Bosnien geboren, Mitglied der Narodna-Odbrana und Vertrauensmann des General Božo Janković war, und dass er in der letzten Zeit Belgrad verlassen hat und sich angeblich in Ribari befindet. Auch stand er im Kontakte mit Pribičević und Princip. Sohin werden die Personal-Dokumente des Milan Ciganović vorgelesen. Darnach wurde Milan Ciganović am 20. März 1888 in Bos. Petrovac geboren und ist heimatszuständig im Srb Bezirk Lapac in Kroatien. Er ist serb. orth. Religion, hat die Handelsschule in Bihać absolviert, und war angestellt beim Steueramte in Bihać. Da er bei der Steueramtsprüfung durchgefallen ist, ist er nach Serbien gegangen. Von Serbien aus hat er mit seiner Mutter, mit seiner Schwester, sowie mit Stjepan Dobra korrespondiert, und hat auch auf einer Korrespondenzkarte seine Photographie, in welcher die Attentäter den ihnen bekannten Milan Ciganović erkannt haben geschickt. Laut Aussage der Mutter des Ciganović, Milica, hat sie den letzten Brief von ihren Sohne Milan im Mai l. J. aus Belgrad erhalten, worin er schreibt, dass er wahrscheinlich nach Salonichi gehen werde. Die serbische Eisenbahn-Direktion hat ihr bestätigt, dass ihr Sohn lebt.

Es wird ein Brief des Branko Čubrilović, Bruder des Angeklagten Vaso Čubrilović, geschrieben an denselben zur Zeit des Balkan-Krieges, vorgelesen, welcher Brief voll Ausdrücke des Hasses gegen Österreich-Ungarn und Begeisterung für Serbien ist. In dem vorgelesenen Zirkular-Schreiben des Angeklagten Miško Jovanović als Inspektors der Sokolvereine, worin er zu Geldsammlungen für das serbische Rote Kreuz auffordert, findet sich auch nachstehende Redewendung: »Wir, denen *noch* nicht vergönnt ist, für die Freiheit zu kämpfen....«.

Des Weiteren wird der Brief des Dr. Dedijer aus Belgrad an den Angeklagten Veljko Čubrilović in der bereits erwähnten Angelegenheit der etno- und topographischen Beschreibung einzelner Teile von Bosnien vorgelesen.

Es werden vorgezeigt zwei Photographien, an welchen eine Säule zu sehen ist, an welcher der Angeklagte Čabrinović beim ersten Attentate seine Bombe angeschlagen, bevor er sie geworfen hat.

Aus der Note des Polizeikommissariates in Semlin (Journal Nr. 655/1 a) geht hervor, dass die Narodna Odbrana im Jahre 1908 in Belgrad gegründet wurde.

Ihre Gründer waren: General Božo Janković als Präses, Ljuba Jovanović, Ljuba Davidović, Vojislav Vujović, Živojin Dačić, Svetozar Tomić, Voja Tankosić und Milan Pribičević, welch Letzterer eine grosse Agitation entwickelt und das revolutionäre Statut herausgegeben hat. Aus dem Journale Nr. 674 geht hervor, dass der Finanzwachaufseher Radivoj Grbić seit 4 Jahren in der serbischen Karaula Javorić angestellt war. Aus dem Journale Nr. 675 geht hervor, dass der Major Kosta Popović wirklich in Šabac stationiert war.

Sohin wird das provisorische Statut der Organisation zum Zwecke der Befreiung der Südslaven, Kroaten und Serben vorgelesen. In diesem Statute wird ausgeführt, dass die Südslaven in Knechtschaft leben, und dass sie sich zur Befreiung von dieser Knechtschaft vereinigen sollen. Deshalb wird eine südslavische revolutionäre Organisation gegründet. Um den Zweck diesser Organisation zu ermöglichen, soll die Revolution durch teroristische Aktion einzelner Mitglieder vorbereitet werden.

Sohin gelangt zur Vorlesung das Journal Nr. 1000/24 und zwar der Tenor der allen Details vorgeschrieben.

Die Angeklagten Gjukić, Kranjčević und Vaso Čubrilović negieren, dass das Statut der geheimen Schüler-Vereinigungen so aufgebaut wurde, wie das vorliegende Statut, und behaupten, dass ihr Statut erst hätte verfasst werden sollen.

Sohin felangt zur Vorlesung das Journal Nr. 1000/24 und zwar der Tenor der Anklageschrift in der Agramer-Strafsache gegen Schäfer und Hercigonja wegen Verbrechens des Hochverrates.

Bei Verlesung dieser Anklageschrift bekennt sich Princip als antidynastisch.

Hierauf werden einige serbische und bosnische Zeitungs-Blätter gelesen, welche am Attentats-Tage bezw. am Vorabende erschienen sind. Alle diese Blätter sind gewidmet der nationalen-serbischen Feier »Vidov-Dan«. Das serbische Blatt »Pijemont« führt aus, dass die Niederlage am Amsel-Felde (Kosovo-Polje) bereits gerächt wurde, nun kommt die Reihe an Österreich, um von dessen Joche die Serben zu befreien. In gleichem Sinne schreiben auch die Blätter, »Novosti« und »Pravda«. Das Sarajevoer serbische radikale Blatt »Narod« bringt an diesem Tage das Bild des Königs *Petar* in Trikolor-Umrahmung. Dieses Blatt macht keine Erwähnung davon, dass Erzherzog-Thronfolger an diesem Tage *Sarajevo* besuchen soll. Aus dem Journale Nr. 1126 wird aus dem Strafakte des *Luka Jukić* in *Agram* vorgelesen, dass *Jukić* die *Bombe von einem Komitadži und den Browning von einer Person in Belgrad* erhalten hat, die er jedoch nicht *nennen will*. Aus dem Strafakte gegen *Todor Popović* et Consortes wegen Verbrechens der Spionage wird konstatiert, dass der wegen Spionage verurteilte Todor *Popović* dem *Božo Milanović* in *Šabac* in chiffrierten Briefen Daten über das österreichisch-ungarische Militär geliefert hat. Auch wurde in dieser Strafsache festgestellt, dass Božo *Milanović* in *Bosnien* und *Hercegovina* zwecks Ausspähung der österreichisch-ungarischen Militär-Sachen ganze Agenturen erhalten hat. Es folgt die Vorlesung der Leumunds-Zeugnisse und der Straf-Kontestationen der Angeklagten. Die Angeklagten *Veljko Čubrilović* und *Trifko Grabež* erscheinen wegen Vergehens nach § 345 Stg. und *Mićo Mičić* wegen Verbrechens nach § 228 Stg. als vorbestraft.

Hiemit wurde das Beweisverfahren geschlossen.

XIX BERICHT

Sarajevo 24 Oktober 1914

Es folgt nunmehr die *Anklagerede des Staatsanwaltes*. Der Staatsanwalt erinnert an die Begeisterung, welche die Ankunft des Erzherzog Thronfolgers in *Sarajevo* hervorgerufen, an das Vertrauen, welches der Hohe Gast der hiesigen Bevölkerung entgegengebracht hat, und weist auf das Fürchterliche der verbrecherischen Tat, auf den unaussprechlichen Schmerz der Völker Österreich-Ungarn hin. Eine verbrecherische Hand verhetzter, fanatisierter, unreifer Individuen hat die niederträchtige Tat vollbracht. Die Urheber dieser Tat sind anderswo zu suchen. *Serbien*, dieser Staat, welcher seine selbständige Existenz, seine vielfachen Gebietserweiterungen hauptsächlich der österreichisch-ungarischen Monarchie verdankt, dieser Staat, dessen Existenz nach dem serbisch-bulgarischen Kriege und nach der Niederlage bei *Slivnica* von Österreich-Ungarn gerretet wurde, hat unserer Monarchie dieses ganze Entgegenkommen nur mit Hass vergolten. Durch das despotische Zaren-Reich, welches *Serbien* zu eigenen Zwecken gegen Österreich-Ungarn als Werkzeug benützt, aufgestachelt, verfiel *Serbien* in Grössenwahn und wollte im Süden unter den Slaven dieselbe Rolle spielen, wie Russland im Norden. Von diesem megalomanischen Gedanken erfüllt, scheute die serbische Regierung kein Mittel, um, unter dem Deckmantel der südslavischen Einheit, alle von Südslaven bewohnten Gebiete der Monarchie, in erster Linie aber Bosnien und Hercegovina, mit Serbien zu vereinigen. Dieses Verhalten Serbiens provozierte mehrfache Krisen in *Europa*. Als nach der Annexions-Krise, Serbien den Kürzeren ziehen musste, hat es die allseitigste Agitation entwickelt, um in den südslavischen Provinzen unserer Monarhie, insbesondere aber in Bosnien- und der Hercegovina,

die Revolution vorzubereiten, damit es dann im Falle eines Krieges sich auf diese Revolution stützen könne. Serbische Minister, selbst der serbische Thronfolger sind, wie das Beweisverfahren nachgeviesen, vielfach mit den gegen leitende Staatsmänner Österreich-Ungarns ja sogar gegen den ermordeten Erzherzog-Tronfolger gedungenen Mördern in persönliche Berührung getreten. Das Übrige hat das Werkzeug der serbischen Regierung, der Verein »Narodna Odbrana« getan. Dieser Verein hat, wie dies das Beweisverfahren ergeben hat, alle Schichten der südslavischen Gesellschaft in unserer Monarchie durch seine Tätigkeit vergiftet, er hat den Hass gegen unsere Monarchie überall gesäet, die Losreissung Bosniens- und der Hercegovina von unserer Monarchie gepredigt und zu diesem Zwecke insbesondere in Bosnien die serbische autonome Kirche und Schule, alle kulturellen, wirtschaftlichen jaselbst finanziellen Vereine der Serben gewonnen, alle diese Institutionen und Vereine waren Werkzeuge und Mittel zur Wühlarbeit der grossserbischen Propaganda, des Hochverrates gegen Österreich-Ungarn zu Gunsten Serbiens. Nach übereinstimmenden Aussagen der Angeklagten selbst ist die Person des Erzherzog-Thronfolgers den soeben geschilderten Tendenzen der serbischen Regierungskreise im Wege gestanden. Diese serbischen leitenden Kreise haben in der Person unseres Erzherzog-Thronfolgers einen hochbegabten Fürsten erkannt, der ihre Pläne durchschaut und getrachtet hat, sie zu vereiteln. Es wurde deshalb in den serbischen leitenden Kreisen beschlossen, diesen hohen Fürsten, dieses Bollwerk gegen das Großserbentum um jeden Preis zu beseitigen. Mit dem gedungenen Mörder *Hercigonja* ist es nicht gelungen, und so hat man fanatisierte in *Belgrad* verhätzte Jünglinge gefunden, die sich bereit erklärten die schreckliche Tat zu vollbringen. Die serbische Regierung hat die gedungenen Mörder mit Geld und Waffen versehen, sie hat sie im Waffengebrauche unterrichten lassen, sie hat sie durch ihre Organe in Serbien und durch ihre wohleingeweihten Helfershelfer in Bosnien wie Automaten nach Bosnien und nach Sarajevo samt den Waffen befördert. Dies Alles hat die Verhandlung klipp und klar erwiesen. Der schreckliche Mord in Sarajevo war demnach nur ein neues Glied in der langen Kette der Verbrechen, welche die serbische Regierung gegen unsere Monarchie für ihre imperialistischen Zwecke teils angezettelt, teils vollbracht hat. Diese Taten und die hiezu angewendeten Mittel von unserem Standpunkte aus betrachtet, bedeuten aber das Verbrechen des Hochverrates. Der diesem Zwecke dienende Mord an der Person des Erzherzog-Thronfolgers wurde vollbracht und demnach sind alle Angeklagten welche die Tat vollbracht, an derselben teilgenommen oder dieselbe nicht angezeigt haben, der ihnen laut Anklageschrift zur Last gelegten Tat schuldig.

Hierauf übergeht der Staatsanwalt auf die einzelnen Angeklagten und auf die einzelnen Beweise und stellt schliesslich den Antrag die Angeklagten mögen im Sinne der Anklageschrift nach dem Gesetze bestraft werden.

XX BERICHT

Sarajevo 26 Oktober 1914

Hierauf ergreift das Wort der Verteidiger *Dr. Max Feldbauer.*

In Betreff des Angeklagten Princip führt der Verteidiger an, dass der Angeklagte ein Opfer der Verbrecher, welche in Belgrad sind, sei. Und wenn auch Princip sich zum nationalen Helden aufspielen will und behauptet, dass er die Vereinigung der Südslaven angestrebt habe, so sei er in Wahrheit nur ein durch seine Umgebung in Belgrad und auf seiner ganzen Reise nach Sarajevo fanatisierter und zum Verbrechen angeeiferter junger unerfahrener Mann. Nach

Ansicht des Verteidigers hat Princip nur das Verbrechen des Mordes begangen. Auch ist er zur Zeit der Tat nicht volle 20 Jahre alt gewesen.

In Betreff des Angeklagten Blagoja Kerović glaubt der Verteidiger, dass im schlechtesten Falle dieser Angeklagte das Verbrechen nach § 114 Strg. begangen haben konnte. Da ihm hochverräterische Pläne, welche durch den beabsichtigten Mord erreicht werden sollten, nicht bekannt waren, so könnte auch von dem soeben erwähnten Verbrechen kaum die Rede sein.

Den Angeklagten Jakob Milović hält der Verteidiger für einen gewöhnlichen Schwärzer, welcher weder mit dem Hochverrate, noch mit dem Morde etwas zu tun gehabt hat.

In Betreff des Angeklagten Forkapić glaubt der Verteidiger, dass dieser Angeklagte von dem beabsichtigten Morde nichts gewusst hat, weil keine genügenden Beweise diesbezüglich vorliegen.

Sohin spricht der *Verteidiger Dr. Premužić.*

Er verbreitet sich im Hauptsächlichen über die grosserbische Propaganda im den österreichisch-ungarischen slawischen Ländern, welche er in ihrer ganzen Grösse zugibt. Von allen Angeklagten ist ihm der Angeklagte Čabrinović, der am meinsten sympatische, weil man in ihm milde menschliche Regungen während der Verhandlung gesehen hat.

In Betreff des Angeklagten Miško Jovanović, glaubt der Verteidiger, dass gegen denselben absolut nichts anderes vorliegt, als nur, dass er die Bomben und Revolver in voller Unschuld übernommen und bis nach Doboj befördert hat.

Der Angeklagte Mitar Kerović wiederum ist ein Bauer, welchem jedes Verständnis über das was in seinem Hause zwischen Veljko Čubrilović und den Verschwörern vorgegangen ist, gemangelt hat.

Der Angeklagte Branko Zagorac konnte nach Ansicht des Verteidigers die Äusserungen des Angeklagten Vaso Čubrilović über das auszuführende Attentat nicht ernst nehmen, und war daher nicht verpflichtet das beabsichtigte Verbrechen anzuzeigen.

Der Verteidiger *Dr. Perišić* will in der Tat des Angeklagten Cvjetko Popović keinen Hochverrat sehen, weil diesem Angeklagten die Motive welche die Hauptakteure des Attentates geleitet haben nicht bekannt waren. Dass sich der Angeklagte sofort dem Attentate angeschlossen hat, dafür muss die Ursache in der schlechten Schul- und Hauserziehung gesucht werden.

Der Angeklagte Cvijan Stjepanović hat nach Ansicht des Verteidigers absolut nicht gewusst, wohin die Verschwörer Princip und Grabež gehen, und was sie vorhaben. Wenn er nach Tuzla gegangen ist, so hat er dies dem Mitar Kerović und Veljko Čubrilović zu Liebe getan. Wenn er bei der Rückkehr von Tuzla erfahren hat, dass es sich um ein Attentat handelt, so ist das noch kein Hochverrat.

Bezüglich der Angeklagten Momčinović und Sadilo sowie der Frau des Letzteren findet der Verteidiger, dass in dem inkriminierten Vorgehen derselben überhaupt keine strafbare Handlung liegt.

XXI BERICHT

Sarajevo 26 X 1914

Der Verteidiger *Gerichtsrat Struppel* behauptet, dass der Angeklagte Trifko Grabež von Anderen verführt wurde, sich der Verschwörung anzuschliessen und empfiehlt ihn der Milde des Gerichtshofes.

In Betreff des Angeklagten Mićo Mičić sei nach Ansicht des Verteidigers nicht nachgewiesen, dass der Angeklagte gewusst hätte, wasfür Pläne Princip und Grabež vorhaben.

In Betreff des Angeklagten Jovo Kerović sei nicht nachgewiesen, dass er überhaupt zu Hause anwesend war, als Princip und Grabež dort waren. Der Angeklagte Marko Perin habe wohl von dem beabsichtigten Attentate gewusst, doch in die Einzelheiten der Verschwörung sei er nicht eingeweiht gewesen.

Sohin ergreift das Wort *Dr. Zistler*, Verteidiger des Angeklagten Veljko Čubrilović.

Zuerst verbreitet sich der Verteidiger über die gegenwärtige Kriegslage, über die ungünstige Stimmung gegen die Angeklagten und appelliert an den Gerichtshof, derselbe möge sich von keiner Sentimentalität leiten lassen, weil auch der Mord an einem Erzherzog-Thronfolger juristisch nichts weiter bedeutet, als jede andere gewöhnliche Tötung.

Sohin gibt der Verteidiger seinem Bedauern Ausdruck, dass ein Hochverratsprozess vorliegt und will sich in eine weitere Auseinandersetzung des Nationalismus ausbreiten, woran er jedoch vom Vorsitzenden gehindert wird. Der Verteidiger gesteht, dass seine Behauptung, die Idee der Losreissung Bosniens- und der Hercegovina von der Monarchie sei als Hochverrat nicht strafbar absurd klingen mag; doch macht er diese Idee zu seinem Axiom und auf den Frieden zu St. Stephane zurückgreifend, will er, trotz der klaren Bestimmung des Annexions-Aktes und des bos. herc. Strafgesetzes offenbar auf Grund einer Interpretation glaubhaftmachen, dass Bosnien und die Hercegovina nicht zu Österreich-Ungarn gehören und deshalb auch hierzulande ein Verbrechen des Hochverrates nicht begangen werden kann. Der Verteidiger wurde wiederholt vom Vorsitzenden zur Ordnung und zur Sache gerufen, weil er wie er sich selbst ausdrückte den Gesetzes-Text über den Hochverrat »komponierte«. Der Verteidiger versteigt sich sogar so weit, dass er behauptet, dass die vorliegende Strafsache, überhaupt nicht in die Kompetenz der Gerichte gehört und nennt unsere Gesetzgebung mangelhaft und vernachlässigt. Hierauf wird dem Verteidiger vom verhandelnden Senate wegen dieser verletzenden Äusserung eine Rüge erteilt.

Der Verteidiger versucht nun auszuführen, dass kein Beweis vorliege, dass der Angeklagte Veljko Čubrilović davon gewusst hat, dass die von Princip und Grabež getragenen Waffen zur Ausführung des Attentates dienen sollen.

XXII BERICHT

Sarajevo 26 Oktober 1914

In Betreff des Angeklagten *Vaso Čubrilović* führt der Verteidiger *Dr. Zistler* aus, dass der Angeklagte noch im Knabenalter steht, dass bei ihm die Begriffe über den Nationalismus noch gar nicht geklärt sind, und dass der Angeklagte über die Endziele des Attentates absolut nicht informiert war.

Der Angeklagte *Ivo Kranjčević* wiederum sei ein Kroate, seine Loyalität sei ausser jedem Zweifel, und wenn er die Waffen des *Vaso Čubrilović* versteckt hat, so ist dies lediglich aus einer unüberlegten Kollegialität geschehen.

Noch weniger kann aber beim Angeklagten *Neđo Kerović* von einem Hochverrate die Rede sein. Der Verteidiger will glaubhaft machen, der Angeklagte sei der Meinung gewesen, dass die Studenten anlässlich der Ankunft des Erzherzog-Thronfolgers in Sarajevo mit dem Bombenwerfen nur studentische Spässe —, was übrigens selbst der Angeklagte nicht behauptete —, machen wollen.

Zum Schlusse breitet sich der Verteidiger noch über die anzuwendende Strafe aus, und erbittet vom Gerichtshofe die Milde für seine Klienten.

Gerichtssekretär Malek als Verteidiger des Angeklagten *Ilić* behauptet, dass keine Grundlage besteht auf Grund welcher man die Tätigkeit des Angeklagten mit der Narodna-Odbrana und somit mit dem Hochverrate in Zusammenhang bringen

könnte. Auch in Betreff des Mordes kann der Anklagte *Ilić* der unmittelbaren Mittäterschaft nicht verurteilt werden, da seine Mitwirkung als unmittelbar nicht bezeichnet werden kann. Der Angeklagte *Ilić* hat wohl den *Vaso Čubrilović* und *Gjukić* zum Attentate angeworben, doch haben dieselben die Tat nicht vollbracht, weshalb auch der Angeklagte *Ilić* mit dem Tode nicht bestraft werden kann. Schliesslich behauptet der Verteidiger, dass der Angeklagte *Ilić* selbst an den Ernst der Sache, nämlich an die Ausführung des Attentates, nicht geglaubt hat. Nach Ansicht des Verteidigers kann dem Angeklagten *Gjukić* lediglich das zur Last gelegt werden, dass er dem *Čubrilović* gesagt habe, dass der Angeklagte *Ilić* irgend ein Attentat vorbereite. Der Angeklagte *Gjukić* habe sich sonst um das Attentat nicht weiter gekümmert, es kann demnach nicht behauptet werden, dass er zur Ausführung des Attentates beigetragen habe.

Noch weniger kann beim Angeklagten *Kalember* vom Hochverrate die Rede sein. Auf eine hochverräterische Absicht deutet bei diesem Angeklagten kein Umstand hin.

Die Erzählungen des Angeklagten *Vaso Čubrilović* über das Attentat habe *Kalember* als nicht ernst aufgefasst.

Bezüglich des Angeklagten *Obren Milošević* besteht kein Beweis, dass er gewusst hätte, wozu die Waffen, welche er für *Grabež* und *Princip* trug, dienen sollen. Vom Attentate war in Anwesenheit des Angeklagten nie die Rede gewesen.

Nach einer Kurzen Replik des Staatsanwaltes ergreift das Wort der Angeklagte *Čabrinović* und erklärt, dass der Gedanke den Erzherzog-Thronfolger zu ermorden, nicht bei *den Angeklagten entstanden ist*. In der *Gesellschaft, wo sich die Angeklagten und zwar er, Princip und Grabež bewegt haben, wurde das Attentat stets als etwas edles geschildert. Die Leute, unter denen die Verschwörer in Belgrad gelebt haben, haben immer daraufhingewiesen, dass man den Erzherzog-Thronfolger beseitigen muss, weil er der südslavischen Idee im Wege stehe.* Wenn auch *Princip* einen Helden spielen wolle, so tut allen Angeklagten das, was geschehen ist, ungemein leid. Die Angeklagten haben nicht gewusst, dass der Erzherzog-Thronfolger Kinder habe, und die Angeklagten bitten, man möge diesen Kindern mitteilen, dass sie ihre Tat bereuen, die Kinder mögen ihnen verzeihen. Die Angeklagten seien keine Verbrecher, sie haben sich für eine Sache, welche sie für gut gehalten haben, geopfert.

Der Angeklagte *Princip* erklärt zum Schluss, *in ihm sei der Gedanke des Attentates entstanden*, und deshalb habe er das Attentat ausgeführt. Er will sich nicht verteidigen. Somit wurde die Hauptverhandlung geschlossen.

Die Verkündigung der Urteiles erfolgt Mittwoch den 28. dieses Monats um 8½ Uhr Vormittag.

Na mjestu gdje je 1914. g. Princip izvršio atentat, bili su 7 X 1908 g. izlijepljeni proglasi aneksije Bosne i Hercegovine

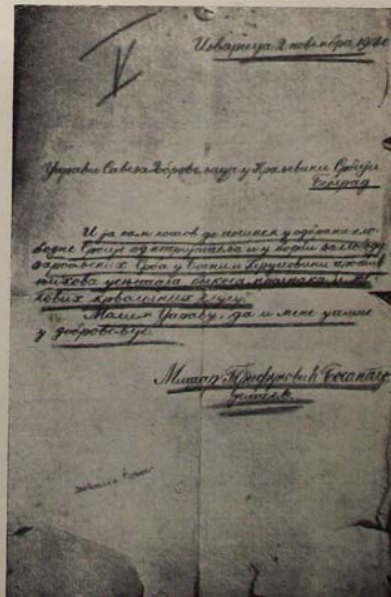

U danima aneksione krize, kad se očekivao rat Austro-Ugarske protiv Srbije, mnogi ljudi iz Bosne javljali su se kao dobrovoljci u srpsku vojsku. Prijava Mitra Trifunovića, uče iz B. Samca, poznatog socijalističkog, docnije komunističkog borca. Ubijen u Jasenovcu 1943 g.

U Bosni su poslije aneksije 1908 g. počele nicati tajne đačke revolucionarne organizacije koje su otkrivene 1914 g. Pripadnici sarajevske tajne organizacije »Srpsko-hrvatska nacionalistička omladina u internaciji u Bihaću 1914 g.

Pripadnici tajne đačke organizacije »Srpsko-hrvatska nacionalistička omladina« u Tuzli

Bogdan Žerajić, student prava iz Nevesinja, koji je izvršio 15 juna 1910 g. neuspio atentat na poglavara Bosne i Hercegovine generala Marijana Varešanina i poslije toga se ubio

Žerajić u prosekturi Državne bolnice u Sarajevu

»Seljak s kosom«, slika sa Krapotkinove knjige: Francuska revolucija, nađena kod mrtvog Žerajića

Student Luka Jukić, Hrvat iz Svilaja (Bosna) izvršio 8 juna 1912 g. neuspio atentat na komesara Hrvatske Slavka Cuvaja

4.) Клуб стоји на неопходном захтјеву, да се законом сантификују и оживотворе политичке доктрине радикално-демократске, а пропагирају идеју суверенитета српско-хрватског народа у једној држави основаној на слободоумним принципима.

5.) Клуб сматра бесплодном једну парламентарну борбу у непарламентарној држави, а тражи покоравање извршне власти вољи народнога суверенитета и могућност да народна воља у демократском парламенту дође до потпуног изражаја. Тежиште националне борбе српско-хрватске-словеначке треба и мора да буде изван парламента у јучашњу националне свијести, националне смаге и воље, да се извршује национална самоодбрана: радом, трошењем, штедењем.

B) **Конкретни програм клуба.**

I. Сузбијање свега анационалног и антинационалног у материјалном и духовном животу нашега народа:

1.) Радикалним антиклерикализмом.

2.) Радикалним убијањем деструктивних туђинских утјецаја и славизацијом наше културе: degermanizacijom, демађаризацијом, детаљанизацијом.

3.) Сузбијањем штреберства, некуштаа и сервилности дизањем националнога поноса и части.

4.) Експропријацијом црквених и властеоских добара укинућем свих прерогатива племићских и свих привилегија социјалних: демократизацијом политичке свијести и политичким освјешћивањем народа.

II. Национална дефанзива од духовних и материјалних насртаја туђинчких, национална офензива на наше заробљене и полузгубљене дијелове народне, средствима духовним и материјалним.

III. Преузимање иниијативе за пропаганду осиивања:

1.) Кооперације српско хрватских странака у монархији аустроугарској;

2.) Свесрпске и Хрватске Лиге за Одбрану Народних Права: „Народно Вијеће."

3.) Хрватско-српског Нацционалног Фонда за материјалну базу борбе.

30. TRAVANJ 1671.

HRVATI, SRBI, SLOVENCI - JUGOSLAVENI!

SRBI, HRVATI, SLOVENCI - JUGOSLAVENI

SLOVENCI, SRBI, HRVATI - JUGOSLAVENI!

Plakat »Srpsko-hrvatske nacionalističke omladine« za proslavu godišnjice pogibije Zrinjskog i Frankopana koji su ubijeni u Beču 30 aprila 1671 g.

Slika lijevo:

Jedna strana programa »Srpsko-hrvatske nacionalističke omladine«

Letak »Srp.-hrv. nacionalističke omladine« u Trebinju 1914 g.

Vladimir Gaćinović (prvi s lijeva), istaknuti revolucionar u pokretu Mlada Bosna kao dobrovoljac u crnogorskoj vojsci 1912 g.

Mustafa (Mujka) Golubić iz Stoca, jedan od poznatih revolucionara Mlade Bosne, docnije komunistički borac, kao dobrovoljac (komita) u srpskoj vojsci 1912 g. Ubili ga Nijemci u Beogradu 1941 g.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину

од 19. априла 1913., бр. 2519/през.,

о обустављању појединих одредаба земаљског устава од 4. фебруара 1910.

(Одобрено Привременим прегледом од 18. априла 1913.)

На основи § 20. земаљског устава за Босну и Херцеговину од 4. фебруара 1910., Гл. зак. бр. 19., и на основи закона о издавању изнимних одредаба од 20. фебруара 1910., Гл. зак. бр. 32., наређује се по Привременом овлаштењу

§ 1.

§§ 5. (1., 2. алинеја), 6., 7. (1. алинеја), 12., 14., 15., 18. и 19. споменутог земаљског устава обустављају се са снагом за цијелу земљу и с пошљедицама одређеним у закону од 20. фебруара 1910., Гл. зак. бр. 32.

§ 2.

Нарочитим ће се наредбама одредити изнимне одредбе, које су нужне због обустављања одредаба земаљског устава наведених у § 1.

§ 3.

Ова наредба стаје на снагу онога дана, у који се прогласи.

Потиорек, фцм. с. р.

Iznimne mjere u B. i H. 3 maja (19 apr. po st. k.) — 15 maja 1913 g. Naredba o suspendovanju ustava

(»Sarajevski list«, br. 92 od 3 V 1913)

IV. O društvima i o pravu skupljanja.

§ 14.

1. Ova se društva raspuštaju:

Sva gimnastička, pjevačka, muzička i stručna društva socijalnih demokrata zajedno sa savezima.

Sve srpske narodne organizacije.

Sva srpska sokolska društva zajedno s društvom »Dušan Silni«, »Obilić« i sa »Srpskom sokolskom župom«.

Sva društva »Pobratimstva« i »Trezvenost« zajedno sa savezima.

»Udruženje srpsko-pravoslavnog sveštenstva Bosne i Hercegovine«.

»Društvo Svetoga Save« u Reljevu.

Tipografsko društvo u Sarajevu.

»Srpsko učiteljsko udruženje za Bosnu i Hercegovinu«.

»Srpsko diletantsko pozorište« u Sarajevu.

»Srpska sarajevska trgovačka omladina«.

»Srpsko tamburaško društvo Jugović« u Sarajevu.

»Srpsko Kolo« u Sarajevu.

»Srpski klub« u Sarajevu.

2. Do dalje se odredbe obustavlja rad ovih društava:

»Prosvjeta« sa svima njezinim udruženjima.

»Savez dobrotvornih zadruga Srpkinja za Bosnu i Hercegovinu« sa svima mjesnim udruženjima.

Sva »Srpska zanatlijska udruženja« u zemlji.

»Privreda« sa svima okružnim odborima.

Sva srpska pjevačka i zabavna društva i čitaonice.

Sve društvene organizacije namještenika bosansko-hercegovačkih zemaljskih željeznica sa svima mjesnim udruženjima.

Izvod iz naredbe o ukidanju socijalističkih i srpskih organizacija 1913 g.

(»Sarajevski list«, br. 92 od 3 V 1913)

Trifko Grabež i Gavrilo Princip (desno) sa Đurom Šarcem na Kalimegdanu (Beograd), pred odlazak u Sarajevo u maju 1914 g.

Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina.
Nr. 4034/Pres. Sarajevo, am 27. Mai 1914.

Revolutionäre Umtriebe serb.
Presparandisten.

An alle
Bezirksämter, Bezirksexposituren und Seiner Hochwohlgeboren den Herrn Regierungsassessor für die Landeshauptstadt Sarajevo.

Nach einer vertraulichen Information sollen vor einigen Wochen mehrere aus der griech.orient.serbischen Lehrerpräparandie in P a k r a c teils freiwillig ausgetreten, teils relegierte Studenten nach Serbien übergetreten sein und zwar wird es ihnen gelungen, von den Behörden unbemerkt, in der Nähe von Zemun in einem Kahne die Save zu übersetzen, während sie nach einer anderen Version über monenlisches Gebiet in der Nähe von Zvornik über die Grenze gelangt waren.

Einer dieser Jünglinge, namens Janko Pokrajac, welcher sich in den Dienst der serbischen Propagandagestellt hätte, äusserte sich - der erwähnten Information zufolge - dahin, dass er, sobald in der Heterr. ung. Monarchie - etwas los sein wird, mit Bomben arbeiten und Brücken zerstören werde.

Auch würden er und seine Leute an dem Zeitpunkte der Reise Seiner k.und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs FRANZ FERDINAND nach Bosnien den Beweis liefern, dass Bosnien ein serbisches Land sei.

Von den erwähnten Jünglingen sollen einige in serbischen Präparandien u.s. in Jugoslawien auf Staatskosten untergebracht worden sein, andere eine Anstellung als Lehrer erhalten haben.

- 2 -

Hinsichtlich der bei Zvornik der erwähnten Relegierten zu erhaltenden Verschriften betreffend verschiedene Gegenstände des Presparandenwesens werden die P. T. eingeladen, diesen Gegenstand eine erhöhte aufmerksamkeit zuzuwenden und gegen Individuen, welche mit der obigen Angelegenheit unbeschadet in Verbindung stehen könnten, scharfe mit der Verhaftung vorzugehen.

Demnächst wollen Gefälligst Informationen, insbesondere die Personenbeschreibung der erwähnten Präparandisten werden den P.T. gegebenen Falls über mitteilt werden.

Zustis für die Bezirksämter: Metkovic, Bijeljina, Brcko:

Zum Schlusse wird der P.T. mit Rücksicht auf die eingangs erwähnten Vorfälle über Grenzübertritt via Drinski eingeladen, bezüglich Erhebungen betreffend die Durchreise der gemeinten Präparandisten durch den dortigen Amtsbereich sammtgültig einzuleiten.

Für den Landeschef:
Der Präsidialchef:

Akt Zemaljske vlade u Sarajevu od 27 maja 1914 g. iz koga se vidi da je Vlada bila obaviještena da se na austrougarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda sprema atentat

Tekući broj	Datum	IME I PREZIME	Rodno mjesto, kotar, zemlja	Zanat	Kuda ide putovati	Putnice broj i datum izdavanja	Potpis
1136	30/5. 1914	Milivoj Jakovljević	u Zvorniku Srbija	bez zanata	u Zvornik Bosna	Pr. 642 Br. 56 26/5.1914 Tabac	Vraća se dne 30/5. 1914
1136	—	Trifko Grabež	Vale Sarajevo	student u Beograd gimnazija	u Vale Srbija	Pr. 1346 Br. 57 9/6.1915	Sarajevo

Zvornik, dne 30/5-1914
Petrović m.p. Poručnik

Für den richtigen Beurlaubungsgrund
Zvornik, am 2/6.1914.
Bergen Kapitän

Nedjeljka Cabrinovića koji je putovao pod Grabežovim imenom legitimirala je i pustila žandarmerija u Zvorniku, premda je politička vlast imala naređenje da sva lica koja prelaze iz Srbije zadrži dotle dok se ne ustanovi tačan identitet i cilj putovanja

Izvadak
iz najužih u sterazima od 1 juna 1914
Odputovali:
1) Kapetan Gospodnji i Stoja njegova - x Ilić

Izvadak
iz najužih u sterazima od 2 juna 1914
Odputovali:
1) Grabež Tufko Stabat i Stojka njegova kod P. Okanovića

Izvadak
iz najužih u sterazima od 2/6. 1914
Odputovali:
1) H. Hafis Ibrahim sf. Muslijić sa njegovom ženom
2) Omerović Vaso Jusufov policajac - Sarajevo
3) R. Osman sf. Ričić trgovac - Sarajevo

Princip Gavrilo je tako đer bio uredno prijavljen sarajevskoj policiji 15 juna 1914 g. s tim da stanuje kod Stoje Ilić, majke Danila Ilića, koji je kod sarajevske policije vođen kao sumnjiva ličnost

Slika lijevo:
Čabrinović se i u Tuzli prijavio policiskim vlastima pod Grabežovim imenom i bio pušten

Име и презиме (раз., уд.) лице пријављене особе:
Воско Гостиновић

Име и презиме (роб., уд.) лице пријављене особе:
Порскева Гвајнић

Уредовна потврда о учињеној пријави

Сарајево Фране Јос. улица, трг, обала, кућни број 69. кат спрат — врата бр.

Пријављене особе

име и презиме	Недељко Гостиновић
занат, занимање, службени одношај	типограф-слагар
мјесто рођења, котар, земља	Сарајево
дан, мјесец и година рођења	1895.
вјера, сталеж, неожењен (неудата), ожењен (удата), удован, удовица, растављен-а	грк. православ. неожењен

Лице се пријавило у кући у којој је пријављена особа: В. Гостиновић

Прије становања у: ~~Сарајеву~~ по свијету / другом којем мјесту — улица, трг, обала, кућни бр. — спрат — врата бр.

Сарајево, дне 4/6. 1914.

Службени печат:
Горњски

Овај уредан лист сам ставио у кутију непотпис.

Штам. спис. Н. Р. Бел. Сарајево. Ниш IV-75-3

ARHIV

Boravak Nedjeljka Čabrinovića u Sarajevu prijavio je policiskim vlastima njegov otac Vaso koji je bio optužen da je bio upućen u namjere svoga sina, a da je prijašnji njegov boravak, umjesto »u Beogradu«, namjerno naveo »po svijetu«. Čabrinović je bio poznat sarajevskoj policiji jer je bio protjeran iz Sarajeva na pet godina

Nedjeljko Čabrinović

Gavrilo Princip

Trifun (Trifko) Grabež

Otac i majka Gavrila Principa

Miško Jovanović

Danilo Ilić

Veljko Čubrilović

Vaso Čubrilović

Cvjetko Popović

Muhamed Mehmedbašić

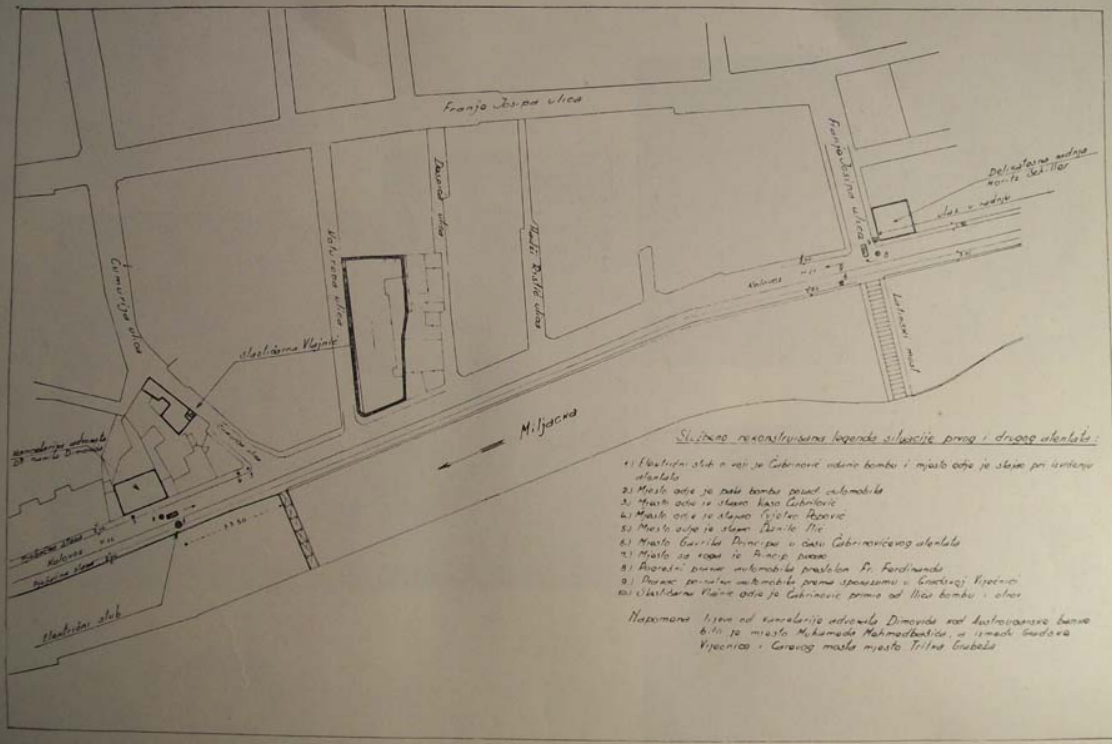
Franjo Josipa ulica
Franjo Josipa ulica
Dunavska ulica
Mali Postže ulica
Kolodvorska ulica
Cimerman ulica
Miljacka
Kolodvor
Kolodvor
Službena vila
Službena vila
Službena vila

Austrougarski prestolonasljednik Franjo Ferdinand na manevrima u Bosni 1913 g.

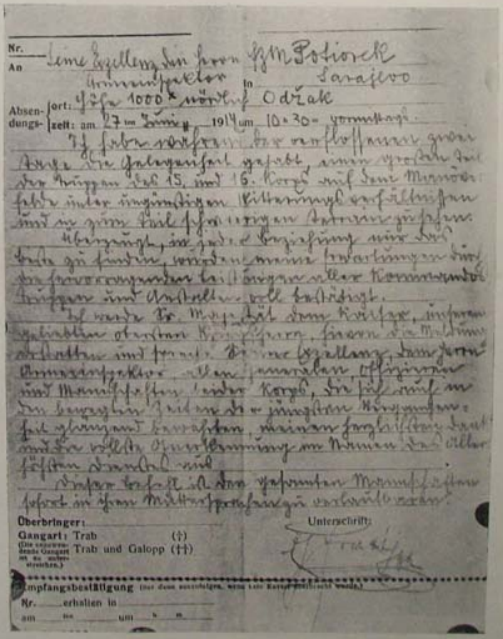

Nr.

An Seine Exzellenz den Herrn FZM Potiorek

Armeeinspektor in Sarajevo

Absendungsort: Hfm 1000 k. nördlich Odžak

Absendungszeit: am 27 Juni 1914 um 10 30 vormittags.

Ich habe rückhaltlos der aufopfernden, großen Arbeit Ihrer Fahrgenossen gelobt, einen Großteil der Truppen des 15. und 16. Korps auf dem Manöverfelde unter ungünstigen Witterungsverhältnissen und zum Teil schwierigen Terrainverhältnissen überzeugte, in jeder Beziehung mir das Beste zu finden, weshalb meine Erwartungen bei den vorzüglichen Leistungen aller Kommandos, Truppen und Anstalten voll befriedigt.

Ich wende Sr. Majestät dem Kaiser, meinem gnädigsten obersten Kriegsherrn, meinen ehrfurchtsvollsten Dank.

Euer Exzellenz dem Herrn Armeeinspektor, allen General-Offizieren und Mannschaften beider Korps, die sich um den bewegten Feldzug die günstigen Kriegserfahrungen erworben, meinen Zufriedenheit bestens zu erkennen und

Dieser Befehl ist den gesamten Mannschaften sofort in ihrer Muttersprache zu verlesen.

Überbringer: Unterschrift:

Gangart: Trab (†)

(Die vorgeschriebene Gangart Trab und Galopp (††) ist zu unterstreichen.)

Empfangsbestätigung (nur dann vorzubringen, wenn eine Empfangsbestätigung verlangt wurde)

Nr. erhalten in

am um

Zapovijest koju je izdao generalu Potjoreku Franjo Ferdinand 27 VI 1914 g. po završetku manevara

Auto Franje Ferdinanda na putu za Gradsku vijećnicu, prvi put se zaustavio kod Artileriskog arsenala (blizu željezničke stanice)

Nekoliko minuta poslije Čabrinovićevog atentata. Mjesto gdje je bomba eksplodirala označeno je krstićem

Gradonačelnik Fehim ef. Curčić pozdravlja Franju Ferdinanda pred Gradskom vijećnicom poslije prvog atentata

Odlazak automobila Franje Ferdinanda ispred vijećnice. Grof Harrach ostaje stojeći na lijevoj papuči auta

Nekoliko sekundi pred Principov atentat

Telegramm — Brzojavka
Брзојавка

Prvi telegram o atentatu, poslan u Tuzlu na dan atentata

Aus dem, mit dem Zeugen Excellenz F.Z.M. Oskar Potiorek, Armeeinspektor und Landeschef aufgenommenen Protokolle, welches nunmehr zur Vorlesung gelangt, wird Nachstehender Sachverhalt festgestellt:

Der Zeuge ist im Auto des Grafen Harrach zusammen mit dem Erzherzog-Thronfolger und dessen Gemahlin Herzogin S o p h i e dem Erzherzog gegenüber sitzend über den Appel-Kai zum Rathaus gefahren. Graf Harrach sass neben dem Chauffeur. In der Nähe vom Korpskommando bemerkte der Zeuge am Trotoir zwei ziemlich abgesondert stehende Männer. Bald darauf hörte der Zeuge eine schwache Detonation und irgend ein Gegenstand von der Grösse einer Schrott-Patrone ist langsam an der Herzogin vorüber geflogen. Bald darauf sah der Zeuge hinter dem Automobil einen grösseren Gegenstand in der Luft und wenige Sekunden darauf erfolgte eine dumpfe Detonation wie von einer Bombe. Nachdem das nächstfolgende Auto weiter gefahren ist, so glaubte der Zeuge, dass kein Unglück geschah und wurde die Fahrt fortgesetzt. Das zweite Auto hat jedoch bald halt gemacht und über Erkundigung erfuhr man, dass der Adjutant des Zeugen Oberstleutnant von M e r i z z i, von einem Bomben-Splitter leicht verletzt wurde. Nach kurzer Unterbrechung wurde die Fahrt fortgesetzt. Nach einer kurzen Besichtigung des Rathauses äusserte sich Erzherzog-Thronfolger dem Zeugen gegenüber, er habe so etwas bestimmt erwartet und fragte, ob eine Wiederholung des Attentates zu erwarten ist. Der Zeuge antwortete, es seien wohl alle Vorsichtsmassregeln getroffen, doch sei die absolute Möglichkeit eines neuerlichen Attentates nicht ausgeschlossen. Desh

Zapisnik o saslušanju generala Oskara Potjoreka kao svjedoka u vezi sa Sarajevskim atentatom (Drž. arhiv NR BiH Sarajevo)

UČESNICI U ATENTATU U ZATVORU:

Čabrinović Nedjeljko

Princip Gavrilo

Grabež Trifun

Jovanović Mihailo (Miško)

Ilić Danilo

Čubrilović Veljko

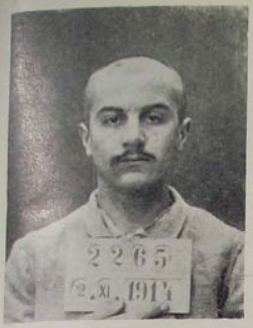

Popović Cvjetko

Đukić Lazar

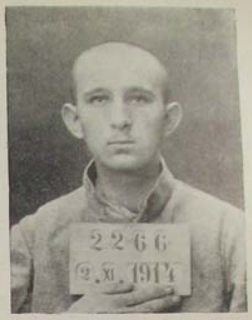

Čubrilović Vaso

Kranjčević Ivo

Zagorac Branko

Kalember Dragan

Forkapić Nikola

Kerović Neđo

Stjepanović Cvijan

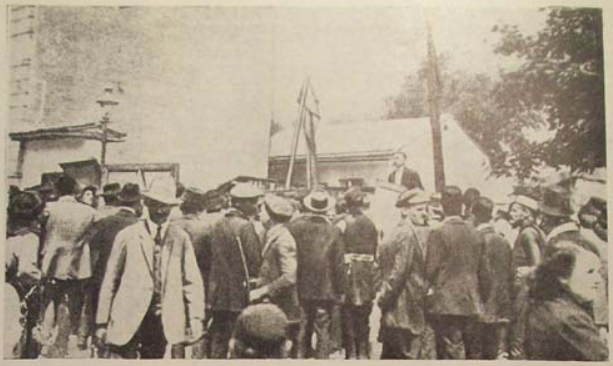

Sa znanjem i uz asistenciju policiskih vlasti priređene su protiv Srba u Sarajevu i još nekim mjestima u B. i H. demonstracije poslije atentata. Harangiranje masa, na govornici Josif Wancasz iz Sarajeva

Devastirane i opljačkane srpske trgovačke radnje u Sarajevu

Oskar Potiorek, general, armiski inspektor i poglavar Bosne i Hercegovine

Conrad von Hötzendorf, austrougarski šef Generalštaba

Grof Leopold Berchtold, austrougarski ministar spoljnih poslova

Poslije navještenja rata Srbiji, bosanske Srbe gone u koncentracione logore, gdje su na hiljade umirali

Račun sarajevskog dželata Alojza Sajfrida, koji je objesio učesnike u Sarajevskom atentatu Jovanovića, Veljku Čubrilovića i Ilića 3 II 1915 g. Račun je ispostavljen na 1173 kruna 20 helera za vješanje devet trebinjskih Srba

Vješanje Srba u Trebinju 1914 godine

U Beogradu je austrougarska okupaciona vlast organizovala između 1914 i 1918 g. kurs za dželate (Vidi »Politika«, Beograd, 3 okt. 1937)

Pojedinci su sa smijehom na usnama polazili u smrt (Objavljeno u »Politici« i »Ilustrovanom listu« — Beograd 1937 g.)

Principa i drugove vode na suđenje

Vojni logor u Sarajevu, gdje su Princip i njegovi drugovi tamnovali, bili suđeni i gdje su trojica njih obješeni

Suđenje Gavrilu Principu i njegovim drugovima u Sarajevu 12—23 X 1914 g.
S lijeva: Grabež, Čabrinović, Princip, Ilić, Miško Jovanović

Dr. Rudolf Cistler (Zistler), branitelj Veljke Čubrilovića, Vase Čubrilovića, Ive Kranjčevića i Nede Kerovića, kojeg su austrougarske vlasti protjerale iz Sarajeva zbog navođenja fakata koji su bili protivni intencijama Austro-Ugarske. Dr. Zistler je i do 1924 g. bio poznati socijalistički radnik

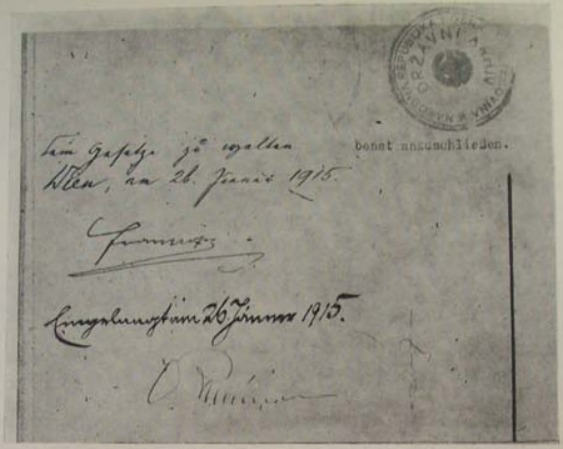

Sem Gesetze ist vollzogen
Wien, am 26. Januar 1915.

benet anzuschließen.

Eingeschlossen am 26 Januar 1915.

Car Franjo Josif je vlastoručno potvrdio smrtnu presudu Iliću, Veljki Čubriloviću i Jovanoviću (Drž. arhiv NR BiH, Sarajevo)

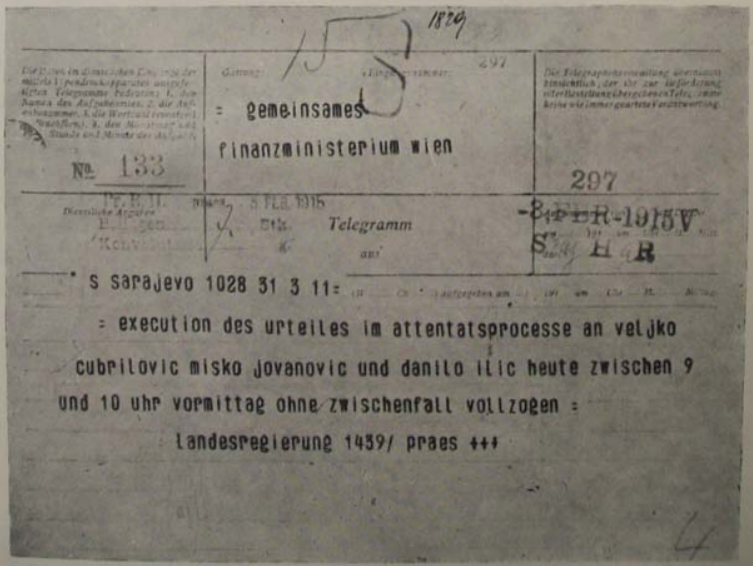

1829

297

= gemeinsames
finanzministerium wien

№ 133

297

S FEB 1915

Telegramm

-8 III R-1915 V

S H R

S sarajevo 1028 31 3 11=

= execution des urteiles im attentatsprocesse an veljko cubrilovic misko jovanovic und danilo ilic heute zwischen 9 und 10 uhr vormittag ohne zwischenfall vollzogen =

landesregierung 1439/ praes +++

Zemaljska vlada u Sarajevu izvještava Beč o izvršenoj justifikaciji nad Ilićem, Čubrilovićem i Jovanovićem 3 II 1915 (Drž. arhiv. NR BiH, Sarajevo)

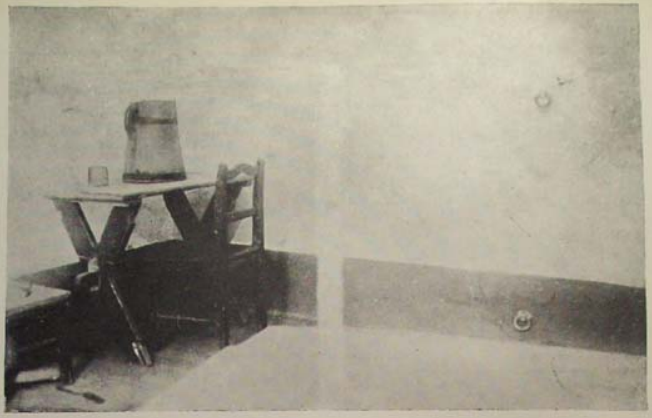

Celija u tvrđavnom zatvoru Therezienstadt (ranije Češka), gdje je do smrti izdržavao kaznu Gavrilo Princip. U istoj ćeliji je izdržavao kaznu poznati vođa otpora protiv austrougarske okupacije 1878 g. Hadži hafiz Lojo iz Sarajeva

Krankenabteilung: 1
Zimmer-Nr. [redacted] 33

Fusszettel (Leichenschein).

Truppenkörper: K.-k. Militärstrafanstalt
Unterabteilung: Theresienstadt
Charge: Kerker Strafl. II. Klasse
Name: Princip Gavrilo
Alter: 24 Jahre
Gebürtig: Obergj. Bosnien
Zugewachsen: 4. April 1916
Gestorben am: 28. April 1918 – 6³⁰ Abends
Todesursache: Knochentuberkulose

Theresienstadt, am 28. April 1918
Abteilungs-Chefarzt

Beschaut:
am 28. April 1918 um 6 Uhr 30

Inspektionsarzt.

Umrlica Gavrila Principa, koji je umro u Terezienštatu 28 aprila 1918 g.

KRATICE

Pr. — pretsjednik sudskog senata
Op. — optuženi
Br. — branitelj
Sv. — svjedok
Dr. odv. — državni odvjetnik
Vot. — votant
Naum. — Naumovicz
Prem. — dr. Premužić
Per. — dr. Perišić
Zist. — dr. Zistler (čitaj: Cistler)
Feldb. — dr. Feldbauer
Mal. — Malek
Hoffm. — dr. Hoffmann
P. — Princip
Č. — Čabrinović
G. — Grabež
I. — Ilić
p. — pitanje
o. — odgovor
n. — napomena (nota)
orig. — original
DAS — Državni arhiv NR BiH, Sarajevo
ZMF — Zajedničko ministarstvo finansija (Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu), Beč
ZV — Zemaljska vlada za BiH u Sarajevu
Pr. — prezidijalni (povjerljivi) dopis
Ph. — Professor Pharos, Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo, Berlin 1918.
Fay — Sidney Bradshaw Fay, Der Ursprung des Weltkrieges, Berlin 1930.
M. — Albert Mousset, Un drame historique L'attentat de Sarajevo, Paris 1930.

INDEKS IMENA

Ač Ana, 276
Adalberger Max, 309, 433
Albrecht (nadvojvoda), 352
Aleksić Marinko, 268
Aleksandar Karađorđević, srpski prestolonaslijednik, 9, 346, 408, 436
Aleksandar Obrenović, 9, 262, 321
Alaupović dr. Tugomir, 436
Aljinović Luka (Lujo), 334, 431 i 432
Alkalaj Moric, 257, 291, 429
Antešević Lazar, 317
Arapović Jozo, 275
Attias Erna, 283, 428

Babić Josef, n. 402
Babić Ljuboje, 309, 433
Babić Milan, 275
Babić Mladen, 269
Badalić (stenograf), 1, 6, 10, 12, 15
Badalić Vladimir, 321, 436
Bajić Đoko, 34, 35, 40, 53, 57, 73, 118, 408
Bakunjin Mihailo A., n. 82
Baldorf Karl, 274
Banjac Đuro, 196, 289
Bebel August, 354
Berger (Actien Gesellschaft), 167
Bernstein Max, 291
Besarović dr. Vojislav (Vojo), 430
Bilbija Ilija, 348, 398
Bilbija Miloš, 275, 343, 347, 348, 423, 424
Bjelavac Simo, 352
Blažun Ana, 257, 424
Bogićević Vojislav, 291 i 429; note: 2, 14, 30, 55, 69, 71, 91, 102, 175, 176, 275, 284, 290, 291, 328, 329, 379
Bojković Mile, 434
Bojić dr. Rudolf, 1, 13, 404
Bokonjić (Čubrilović) dr. Staka, 375
Boswaldek Alexander, 269
Bošković Jovo, 275
Botić Stevan, 47, 72, 284, 428
Bralović, 261, 424
Bratić dr. B., 8
Brodnik Franz, n. 402
Budisavljević dr. Srđan, 436
Budisavljević Stojan, 302, 431
Bukovac Đulaga, 52, 54, n. 59, 63, 82, 292, 345, 429

Carducci, 322
Cicvarić Krsta, 29, 39, 354
Ciganović Milan, 6, 35, 36, 37, 40, 41, 42—48, n. 51; 52, 54, n. 59; 63—66, 74—76, 79, 80, 82, 86, n. 87; 92—94, 97, 103, 104, 108, 112, 118, 137, 140, 142, n. 181; 204, 217, 260, 285, 289, 291, 292, 294, 296, 323, 327, 334—336, 341, 345, 346, 354, 408—410, 428—430, 438
Ciganović Zorka, 323
Chmielewsky Ladislav, 1, n. 402
Crnogorčević Gavro, 101, 276, 427
Crnojević Arsenije, 158
Curinaldi Luigi (Alois), 1, 15
Cuvaj Slavko, 321, 379
Cvitanović Ljeposava, 206

Čabrinović Nedjeljko, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 27, 28—57, n. 59; n. 60; 63, 66, 70—73, 75, 80, 82, 84, 85, 87—89, 92—95, 99—101, n. 103; 108, 114—116, 118, 125, 127—129, 135, 137—143, 155, 159, 171, 181, 237, 256, 258, 264—268, 275—279, 282—284, 290—295, 297—302, 304, 305, 309—311, 313—317, 322—324, 327, 328, 331—337, 343, 346, 347, 353, 354, 358—360, 365, 366, 378, 384, 386—388, 390—392, 398, 399, 401, 407—410, 413, 417, 425, 426, 428, 429, 431, 434, 436, 438, 441, 443
Čabrinović Jovanka, 275, 291, 403
Čabrinović Paraskeva, 266, 425
Čabrinović Vukosava, 290
Čangalović (Cangal) Mišo, 315, 392, 434
Čerina Vladimir, 321
Čubrilović Branko, 327, 375, 438
Čubrilović Vaso, 6, 12, 13, n. 15; 17, 69, 113—117, 119, 121—135, 137, 139, 164, 175—179, 181, 183—188, 192, 194, 196, 197, 199, 201—204, 274, 283, 309, 313, 314, 320, 323, 325, 327—329, 331, 333, 338, 339, 343, 347, 350, 356, 365, 366, 375, 377—380, 384, 389—391, 393—396, 401, 412, 413, 417—419, 428, 436, 438, 441—443
Čubrilović Veljko, 6, 7, 10, n. 15; 19, 39, 42, 67—69, 76—79, 81, 83, 84, 95—99, 105, 141, 143—159, 161, 164, 166, 167, 212—217, 220—229, 235, 237—239, 241, n. 244; 248, 265, 268, 292, 293, 311, 312, 317, 318, 326—328, 332, 336, 339—342, 346—348, 354, 355, 360, 365, 381, 383, 396, 397, 401—403, 408, 409, 410, 411, 413, 414—416, 417, 420, 421—423, 425, 426, 431, 433, 438, 439, 441, 442
Čubrilović Vida, 375
Čule Milan, 95, 205—208, 342

Čelović Luka, 260
Čurčić Sava, 274, 427
Čurčin dr. Milan, 8
Čurguz, 289

Dačić Živojin, 28, 31, 39, 260, 312, 328, 342, 345, 407, 408, 416, 424
Dakić Đorđe, 46, 52, 141, 317, 322, 436
Danon Josef Ašer, 269, 351, 352, 426
Darovanović Dragoljub, 318
Daskalović Marica, 319, 435
Davidović Ljuba, 328, 438
Davidović (Štamparija), 310, 313
Dedijer dr. Jefto, 154, 328, 340, 438
Dermić Milan, 431
Despić Ranko, 276
Dimitrijević Dragutin-Apis, 8
Dimitrijević Nastas, 319, 435
Dimović dr. Danilo, 127, 128, 138, 297
Dimović Slava, 267, 425
Divjak Karlo, 269
Dobra Stjepan, 315, 327, 434, 438

Dodigović Mato, 434
Dojčić Stjepan, 51, 304, 346
Dokić Matija, 321, 436
Drnić Milan, 299
Dudak Ibrahim, 435
Dunderović Mladen, 276, 427
Dušan, car, 32, 170

Đukić Lazar, 6, 15, 18, 57, 81, 113, 116, 118, 120, 123, 128, n. 132; 174—183, 192, 194, 196, 199, 313, 325, 326, 329, 331, 337—339, 343, 350, 386, 388, 389, 393—396, 401, 417—419, 436, 438, 443.
Đorđević Jovan, 319
Duzilbeg Ibrahim, 266, 425

Eger Rudolf, 274
Eiselt (direktor gimnazije), 154
Erbach Firtenau Josef, 274
Endlicher Ivan, 180, 431, 432
Eugen Savojski, 158

Fabri Josef, 269
Farkaš, 320
Ferljanić Dragutin, 266, 425
Feldbauer dr. Max, 15, 53, 54, 82, n. 108; 118, 121, 132, 142, 158, 176, 179, 195, 198, n. 256; 293, 331, 344—351, 354, 440
Fay Sidney Bradshaw, n. 4; n. 5
Ferdinand, car bugarski, 9
Fialka Emanuel, 15
Filipović Franjo, 152, 352
Finger dr. August, 359, 370, 372, 398
Fischer dr. Ferdinand, 274, 427
Folnegović Fran, n. 189
Forkapić Nikola, 6, n. 15; 23, 128, 129, 131, 132, 177, 178, 181, 196—200, 283, 314, 338, 339, 343, 350, 351, 395, 402, 413, 418, 441
Ferdinand Franjo, austrougarski prestolonasljednik, 1, 11, 13, 28, 35, 37—42, 50, n. 59; 71, 77, 89, 90, 92, 98, 101, 106, n. 110; 111, 121, 123, 124, 126, 130, 132, 133, 156, 163—165, 171, 179, 183, 186, 188, 190, 191, 193, 200, 209, 227, 231, 235, 236, 239, 240, 243, 244, 247, 248, 264, 267, 272—274, 278, 283, 286, 289, 297, 299, 302—304, 319, 326, 330, 332—335, 341, 342, 348, 351, 357, 384, 391, 393, 399, 407, 408, 410—419, 421, 422, 425—427, 429, 432, 433, 439, 440, 442
Franjo Josif, car austriski, 8, 9, n. 30; 33, 74, n. 175; 190, 203, 258, 270, 271, n. 304; 352, 398, 399, 402, n. 403
Franičević, 202
Frank dr. Josip, 189
Frankopan Krsto, Fran, 361

Gačinović Vladimir, n. 181; 290, 314
Gajić Jovo, 231
Gaković Pero, 352
Galić Spiro, 275
Gašić Dušan, 291
Gašić Gavro, 101, 276, 317, 427, 435
Gavrić Gavro, 166
Gavrilović, 295
Gligorević Jovan, 318, 435
Glišić Milutin, 260
Glušac Miladin, 352
Gojković Đuro, 315
Gordić, 291
Grabež Trifko (Trifun), 6, 9, 10, n. 15; 16, 36, 37, 44, 45—47, 53, 55, 57, n. 59; 64—66, 68, 72, 76—79, 81, 82, 87—108, 114—118, 139—143, 147, 149, 150, 154, 157, 171—174, 181, 215, 217, 235, 267, 268, 277, 284, 289—292, 296, 297, 302—305, 309, 310, 313, 317, 323, 331—333, 337, 343, 346, 348—350, 355, 364, 365, 366, 374, 376, 381, 384, 386, 388, 390—392, 396, 397, 401, 406—411, 428, 429, 431, 433—436, 439, 441—443

Grbić Radivoj (Rade), 45, 66, n. 72; 76, 77, 86, 95, 96, 105, 141, 206, 209, 212, 364, 365, 397, 408, 410, 419, 420, 438
Grbić Franjo, 95
Grčar Ivan, 303—305, 307, 431, 432
Grdić Šćepan, 277, 428
Grdić Vasilj, 144, 277, 306, 413, 428
Grgurević Veljko, 289
Grozdić Niko, 259
Grudi Silvester, 431
Grün, Oberst (pukovnik), 269
Gvozdić Radoslav, 315, 434

Hadži-Abdić Muharem, 315
Haim Gaon, 266
Harrach grof, 6, n. 255; n. 270; 271, 273, 274, 348, 426, 427
Heger Paul, 274
Habedušl-Heister Rudolf, 304, n. 334; 431, 432
Herljević Nikola, 284, 428
Hercigonja Rudolf, 329, 334, 386, 439, 440
Hero Muharem, 171, 303
Hercen Aleksandar, 305
Hindrak, 306
Hinković dr. Hinko, 371, 372, 383
Hörmann Marija, 276
Hoffmann Mayer, 15, 39, 52, 72, 73, 79—81, 119, 157, 172—174, 177, 194, 198, 203, 210, 211, 216, 217, 237, 248, 250, 263, 295, 316
Hoffmann Roza, 309
Hordinsky Eleonora von, 269, 426
Horvatić Josef, 334, 432
Hrisafović, 277
Humbert, kralj Italije, 51
Hutenbrenner Erich von, 274

Ilić Danilo, 6, 10, 13, n. 15; 18, 36, 48, 56, 57, 59, n. 60; 69, 70, 81, 83, 85, 86, 93, 99, 100, 103, 109—121, 123—125, 134, 138, 142, 143, 163, 167—169, 176—178, 256, 257, 283, n. 290; 296, 297, 309, 315, 326, 331, 333, 336, 337, 342, 347, 354, 366, 387—389, 391—393, 398, 401—403, 408, 409, 411—413, 417, 428, 429, 434, 442, 443
Ilić Ilija, 54
Ilić Stoja, 283, 403
Ilić Teodor, 328
Ilić Vjekoslav, 266, 425
Isaković Marko, 261, 263, 265

Jagličić Jovo, 306, 342, 432
Jakovljević Milivoje (učitelj), 42, 45, 46, 141, 268, 317, 322, 408, 419
Jakšić Vuk (Vuko), 168, 169, 291, 429
Jakšić Živan, 261
Janjić Vojislav, 295
Janković Boža, general, 260, 261, 263, 265, 328, 424, 425, 438
Jazbec Nikola, 275, 427
Jeftanović Gligorije (Gliša), 265, 275, 427
Jeričević, 305, 432
Jevđević Dobroslav, 288, 428
Jeftić Borivoje, 322, 436
Jovanović Dragutin, 323
Jovanović Jovan, 167, 168, 414
Jovanović Jovo (sveštenik), 147, 284, 291, 318, 428, 429
Jovanović Lazo (»Oroščić«), 225
Jovanović Ljeposava, 274
Jovanović Ljubica, 292, 403
Jovanović Ljuba (srp. ministar), 328, 429, 438
Jovanović Mihajlo (Miško), 6, n. 15; 22, 39, 47, 68—70, 76, 78, 79, 81—83, 97, 99, 103, 106, 107, 113, 114, 119, 120, 121, 141, 144, 150, 152, 154, 155, 160—171, 204, 223, 227, 233, 236—239, 241, 245, 246, 265, 268, 284, 293—295, 304, 307, 311, 312, 319—321, 326, 327, 331, 336, 340—342, 354, 355, 360, 381, 387, 388, 393, 396, 401—403, 408, 411, 412, 414—417, 421, 422, 429, 431, 433, 435, 436, 438, 441

Jovanović R. Pero, 403
Jovanović Sima, 269
Jovanović Siniša, 275
Jovanović Vaso, 168
Jovanović Vukosava, 162
Jovanović Ljubica, 291
Jovičić Nikola, 285, 399
Jugović Ljubivoje (Ljubo), 321, 435
Jukić Luka, 51, 227, n. 321; 330, 334, 346, 399, 436, 439

Kaczwinski Bela, 309
Kajon Aleksandar (štamparija), 28, 269, 426
Kalember Dragan, 6, n. 15; 24, 125—128, 131, 132, 177, 187, 194, 196, 197, 200—204, 256, 313, 314, 339, 343, 346, 395, 396, 402, 412, 419, 443
Kalinić, 431
Kaluđerčić Stevan, 157, 256
Kammere Peter, 171
Karađorđe Petrović, 45
Karić Jovo, 279, 428
Katić Marko, 276, 301, 427
Kazimirović dr. Radovan, 293—296, 330, 334, 345, 346, 354, 429, 430
Kelber, 170
Keller Marija, 268, 351
Kerović Blagoje, 6, 7, 21, 79, 81, 98, 99, 149, 150, 158, 225, 226, 229, 232—240, 256, 328, 331, 341, 348, 349, 402, 414, 421, 441
Kerović Jovo, 6, 7, n. 15; 20, 68, 81, 107, 149—151, 230—232, 317, 341, 364, 365, 402, 414, 421, 442
Kerović Mitar, 6, 7, n. 15; 19, 81, 149, 151, 221, 223—231, 238, 242, 246, 317, 340, 348, 355, 356, 402, 414, 421, 422, 441
Kerović Neđo, 7, n. 15; 20, 67, 79, 83, 149, 151, 224, 225, 228, 231, 237, 238—245, 247, 317, 328, 340, 341, 348, 365, 381—384, 401, 402, n. 403; 414, 421—423, 442
Kesić Dragoljub, 260, 433
Kesterčanek dr. Vladimir, 1, 2, 6, 8, 10, 12, n. 13; n. 15; n. 58; n. 60; n. 70—72; n. 256; 339, 403, 404
Klarić Jovo, 282
Klarić Petar, 306, 307, 432
Ključenko Epaminonda, 284, 428
Knežević Nikola, 274
Kobasica Stjepo, 305
Kočić Petar, 144, 150, 277, 377
Kohler Josef, 4, 7, 403
Kondić Tešo, 352
Kostić Konstantin, 275, 318, 435
Kostić Kosta, 282, 428
Konstantin, grčki kralj, 9
Kovačević Nikola, 318, 435
Kovačević Ljubo, 436
Kovačić Krešimir, 291, 321, 436
Kovačević Mihajlo, 430
Kozomara Mihajlo, 284, 428
Kranjčević Ivo, 6, n. 15; 18, 126, 127, 134, 135, 137, 182—191, 249, 250—252, 254, 288, 309, 310, 313, 314, 317, 329, 338, 343, 344, 361, 369, 378—380, 402, 412, 413, 418, 423, 428, 438—442
Kranjčević Jugo (Đuro), 286, 362, 436
Kranjčević Josipa, 252, 428
Krešalica Jelena, 274
Kropotkin Pjotr, Aleksejević, 30, 82
Krstanović Dušan, 277
Krstanović Trifko, 258—265, 277, 424, 428
Kružić Silvester, 171, n. 303
Kujundžić Kosta, 352
Kujundžić Vladimir (Vlado), 260, 268, 425
Kussevich, de Blacko Svetozar, n. 402
Kvaternik Eugen, n. 189; 358, 380
Kurinaldi, vidi Curinaldi.

Lalić Franjo, 301, 309
Lalić Ljeposava, n. 101; 283, 289, 290, 291, 428
Lennhof Eugen, 5
Leopardi, 322
Lepavig, 300
Lerec Nikola, 266
Liblein Wolfgang, 276
Löfler dr., 275
Lojka Leopold, 269, 426
Lojo Murat, 431
Lombroso Cesare, 368
Lukić Ante, 266
Lukeni, 34

Ljubojević Andrija, 266, 425
Ljuština Mile, 171, 302, 303, 431

Macanović Vidosava, 317
Mačkić Jovan, 276, 291
Madurowicz Miecislav, n. 402
Mazzini Giuseppe, 32
Mahaj Mica, 268, 425
Majkić, 289
Maksimović Mirko, 289
Malek Wenzel, 15, 54, 55, 57, 85, 86, 107, 111, 119, 131, 132, 138, 139, 159, 178, 217, 223, 257, 331, 332, 385—398, 442
Malić Risto, 318
Mandić Mihovil dr., 197
Mandić dr. Nikola, 41, 130, n. 402
Marić Miša, 318
Marić Stevo, 318, 435
Marić Vaso, 318, 435
Marić Krsto, 301
Marić, 196
Marinković Vojislav, 436
Marjanović Milan, 377
Marinković Kosta, 168, 429
Marković dr. Božidar (Božo), 289, 290, 429
Marković Pajko, n. 301
Marković Sofija, 284, 428
Marossi Karl, 299, 431
Masaryk dr. Tomo, 358
Masleša Veselin, n. 29; n. 30
Mašić Mujo, 275, 427
Matanicki Filip, 274
Matić Ljeposava, 309
Maupassant Gui de, 30
Mazzura Šime, 371
Mehmedbašić Muhamed, 108, 110—112, 114, 115, 117, 118, 283, 333, 337, 389, 390, 392, 422, 428
Merizzi Erich von, 270, 274, 275, 426, 427
Mihajlo Obrenović, knez Srbije, 41, 105
Mičić Mićo, 6, 7, n. 15; 24, 66, 95, 96, 142, 204, 211, 212, 332, 342, 364, 365, 402, 419, 426, 439, 441
Mihajlović Đorđe, 170
Mihajlović Svetozar (Purco), 268
Mihalić (kot. pretstojnik u Tuzli), 301
Mijatović Mijat, 317, 435
Mikolji Vojko, 276
Mikšić, 167
Milan, kralj Srbije, n. 41
Miljanić Svetozar, 308, 309, 432, 433
Milanović Božo, 53, 106, 144, 146, 149, 150, 153, 154, 161, 162, 170, 171, 215, 231, 261—263, 265, 276, 311, 312, 330, 339—342, 355, 413—416, 420, 424, 435, 439
Milić Čedo, 430
Milić Vladimir, 310, 431
Milinković Jakov, 275
Milošević Kamenko, 291
Milošević Obren, 6, 7, n. 15; 35, 67, 76, 78, 86, 95—97, 105, 107, 159, 213, 214, 216—218, 220, 222, 318, 342, 364, 396, 397, 402, 414, 420, 443
Milošević Rade, 307
Milović Jakov, 6, 10, 11, n. 15; 25, 68, 80, 86, 95—97, 105, 107, 142, 146, 147, 207, 208, 211—218, 220—222, 255, 318, 332, 342, 350, 364, 396, 397, 401, 402, n. 403; 409, 410
Milović Risto, 285
Mitrinović Dimitrije (Mita), 290

Mitro Josef, 298, 299, 431
Mjezza, 274
Mojić Milan, 90
Molinari, barun, 352
Momčinović Ivan, 6, 7; 11, n. 15; 26, 27, 184, 185, 187, 249, 343, 361, 363, 402, 423, 441
Mousset Albert, 2, 4, 5, 8—13, i dalje u napomenama (notama); 403, 404
Mor Tomas, 378
Mujagić Hakija, 309, 433

Napoleon Bonaparta, 50, 106
Nastić Đorđe, 35, 57, 265
Naumovicz Bogdan, 7, 39, 52, 56, 76—79, 81, 117, 118, 129, 131, 137, 154, 155, 184, 187, 194, 197, 198, 204, 210, 216—218, 220—223, 227—229, 233, 237, 244—250, 255, 265, 274, 294, 296, 297, 316, 324
Nikola, kralj Crne Gore, 9, 304, 337
Nikolić Dušan, 320
Nikolić Pero, 265
Novaković dr. Stojan, n. 171

Njegoš-Petrović Petar, 51, 295

Obilić Stevo, 29
Olar Milan, 352
Oman Charles, 5
Optrkić Dušan, 261, 262, 424
Orlić Đuro, 304

Palavestra Jovo, 288, 291
Papo David, 283
Papo Markus, 269, 426
Papučić Milko, 309
Pavičić dr. Ivan, 296—298, 431
Pavlović Jovo, 209, 420
Pavlović, major srpski, 435
Peganović Vladimir, 181
Perin Marko, 6, n. 15; 23, 126, 128—132, 177, 194, 195—202, 203, 213, 214, 219, 338, 339, 343, 350, 365, 366, 381, 395, 396, 402, 418, 442
Perišić dr. Srečko (Felix), 15, 57, 84, 118, 119, 137, 157, 176, 181, 190, 191, 253, 293, 324, 356—364, 441
Petar Karađorđević, kralj Srbije, 32, 37, 183, 188, 275, 317, 330, 334, 338, 398, 425
Petranović dr. Gerasim (Ljubiša?), 353
Petrović Grgo, 317, 434
Petrović Luka, 267
Petrović Milan, 170
Petrović Uroš, 285
Petrović Veljko, n. 31
Pfob Artur, 266, 282, 292, 425
Pfob Ida, 351
Pfeffer dr. Leo, n. 8; n. 33; n. 49; 201, 202
Pharos, vidi Puntigam Anton
Pilar dr. Ivan, 172, 307, 308
Pitha Anton, 15
Pjanić Miloš, 91, 124, 135, 288, 325
Platon, fil. grčki, 378
Poljanić Aco, n. 2; 12, 13, 14, 403
Popadić Milan, 306, 307
Popović Aleksa, 414
Popović Cvjetko, 6, 11, 13, 15, 17, 57, 65, 75, 113—119, 124—127, 131—138, 141, 183—188, 283, n. 291; 309, 313, 314, 317, 323, 325, 326, 327, 333, n. 337; 338, 343, 357—361, 364, 389, 390, 392, 394, 401, 412, 413, 418, 435, 441
Popović Kosta, 328, 438
Popović Rade, 41, 42, 44, 45, 78, 79, 94, 104, 114, 408, 410
Popović Teodor, 321, 330, 436, 439
Popović Vuk, n. 31
Pordes, 276
Potjorek Oskar, 6, n. 15; n. 34; 49, n. 60; 71, 72, 89, 90, 101; note: 255, 269, 271, 272, 289; 335, 426, 427
Potocky Andrija, n. 51
Pozze Perugia, 263

Premužić dr. Konstantin, 15, 39, 55, 56, 82, 83, 87, 88, 107, 108, 118—121, 129, 138, 139, 157—159, 173, 174, 179, 181, 195, 205, 223, 230, 248, 249, 253, 255—257, 268, 279, 293—297, 307, 312, 316, 327, 328, 330, 331, 351—356, 361, 390, 408, 441
Pribičević Milan, 103, 259—261, 264, 292, 321, 324, 328, 329, 337, 338, 408, 424, 425, 429, 438
Pribičević Svetozar, 35, 304, 436
Prica Milan, 196
Prilesky Guido, n. 402
Princip Gavrilo, n. 1; 2, 3, 6, 7, 9—11, 13, n. 15; 16, 29, 33—37, 44—48, 52—104, 106, 107, 111—118, 120, 128, 129, 137—143, 147—154, 156, 157, 165, 172, 199, 215, 232, 237, 240, 256, 258, 264, 275, 277, 278, 283—285, 288—302, 304, 313, 314, 317, 318, 321, 323, 329, 331—337, 340, 343—350, 355, 356, 359, 360, 363—366, 374, 376, 381, 384, 386—393, 396—399, 401—403, 407—411, 414, 417, 420—424, 427—431, 434, 436, 440—443
Princip Jovo, n. 62
Princip Marija (Mara), 343, 348, 423, 424
Princip Pero, 347
Prodanović Jaša, 436
Protić Petar, 328
Protić Stojan, 140
Prpić Milan, 1, 6, 12, n. 13; 15, 403
Prvanović Joca, 45, 79, 408
Puntigam Anton (»Pharos«), 4—14; 40 i dalje u napomenama kroz cijelu knjigu; 403, 404 (Summary)
Pupin Mihajlo, 304
Pušara Mihajlo, 9, 71, 258, 278, 424
Pura Miloš, 278, 281, 282, 428
Putnik Dušan, 259

Radovanović Milica, 206
Radovanović Dragoljub, 435
Radulović Risto (Rinda), 307, 316
Rafajlović Živko (Žika), 260
Rašić Nikola, 15, 16, 257, 305
Reich Jakob, 282, 428
Ristanović Vojko, 319
Ristić Vlado, 285
Ritter Leon von Biliński, 402, 403
Rohony Julius, 41
Rosić Vojislav, n. 39; 354
Rudolf, nadvojvoda, 41
Rupnik Josefina, 269, 426
Rupnik Viktor, 196, 283
Rundo dr. Vasilj, n. 15
Rummerskirch Hans, 274

Sadilo Andela, 6, 7, 10, n. 15; 27, 254—256, 286, 343, 344, 361, 402, 423, 441
Sadilo Franjo, 6, 7, n. 15; 26, 27, 187, 190, 250—254, 343, 344, 361, 363, 402, 418, 423, 441
Salvator Leopold, 165
Sarajlija Stevo, 310
Savo Nemanjić (Sv. Savo), 159
Savić Boško, 276, 427
Savić Nedjeljko, 306
Savić Svetolik, 141
Sekulić Goja, 241, 245
Semjan dr. Mihajlo (Mišo), 276, 297
Sertić Aurel, n. 15; 256, 302, 304, 305
Sičinski, 51
Sinikić (Simikić?) Ilija, 318, 435
Skerlecz (Škrlec) Ivan, barun, n. 304; n. 339
Skerlić dr. Jovan, 201, 322
Skijan Pero, 352
Skorup Mara, 269, 426
Sladeček, 287
Slavčević, n. 101
Sliepčević Pero, n. 2; 12, n. 13; 403
Sofija, vojvotkinja od Hohenberga, 121, 143, 192, 272—274, 304, 332, 334, 367, 391, 399, 413, 426, 427

Spahović Smail, 277, 283, 428
Spalajković dr. Miroslav, 275, 427
Srdanović Stevo, 260
Stanaričić Ljubo, 263, 267, 425
Stanić Mijat, 320
Stanojčić Ljubo, 424
Starčević dr. Ante, n. 189; 358, 380
Starčević Dušan, 276
Stjepanović Cvijan, 6, 7, n. 15; 22, 68, 78, 81, 84, 99, 149, 151, 157, 164, 165, n. 229; 232, 238, 240—249, 318, 341, 357, 360, 364, 365, 402, 409, 414, 417, 421, 422, 441
Stjepanović Dragutin (recte Stojanović)
Stjepanović Milorad, 238, 246
Stjepanović Pero, 318, 435
Stojaković Miloš, 290
Stojadinović Bogdan, 328, 436
Stojanović Dragutin, 292, 346, 429
Stojanović Mladen, 284, 428
Stojanović Pero, 144
Strupl Franc, 15, 107, 364, 367, 441
Strutinsky Adolfina, 310
Sučević (Suljo) Branko, 326
Szilagy Aleksander, 171
Svara Franjo, 15, 43, 44, 53, 56, 57, 71, 87, 88, 90, 137, 141—143, 158, 159, 172, 173, 188, 195, 205, n. 257; 283, 294, 296, 307, 310, 312—320, 322, 324—330, 332, 370, 372, 398
Schulz (Sulc) Heinrich, 204, 319, 320, 435
Schwarz Bernard, 269, 426
Spenser Edmund, 82

Šefer Jakov, 329, 346, 386, 439
Šindelar Rudolf, 266, 425
Šain Stjepan (Šćepo), 166, 167, 319, 435
Šain Mara, 166, 167, 321, 435
Špirić Jovo, 71
Špirić Uroš, 283, 428
Škerović dr. Nikola, 399
Špiridonović, 264
Štadler dr. Josip, 6
Štambuk Milivoj, 305
Šahinagić, 173
Šarac Đuro, 54, 82, 118, 289, 292, 295, 296, 345, 429
Šerbec Adolf, 302, 431
Šmitran Jovo, n. 18
Šonda Mihajlo, 162
Štrbac Mihajlo, 352
Šunić (Šune), 42, 46, 408
Šutej Juraj, 309
Šutej Vilma, 309

Talanga Marica, 267, 425
Tankosić Vojo, 6, n. 31; 37, 39—43, 59, 64, 74—76, 80, 82, 87, 88, 93, 103, 108, 112, 113, 137, 141, 142, 155, 159, 259, 268, 292, 294—296, 321, 328, 334—336, 345, 346, 354, 408—410, 424, 429, 436, 438
Tarić Jovo, n. 257

Tasovac, srpski major, 430
Tešić Tešo, 231, 317, 435
Till Max, 269
Todorović Kosta, 319, 341, 354, 432, 435
Todorović Risto, 101
Toholj Risto, 260, 330
Tolstoj Lav, 30
Tomić Božidar, 284, 428
Tomić Svetozar, 328, 438
Trišić Lazar, 285
Trišić Nikola, 283, 428
Trkulja Stevan, 285, 399
Troyer, 301
Truhelka, prof. gimnazije u Tuzli, 88
Tudaković Ibrahim, 320
Tvrtko I, 158

Ujević Augustin (Tin), 291, 321
Uljarević Jela, 274, 427
Umičević Luka, 352

Varešanin Marjan, general, 314, 434
Varesko Julije, 309, 43?
Varagić Jovo, 258
Vasić Danilo, 288
Vasić Milan, major srpski, 30, 44, 50, 61, 321, 407
Večerinac Stevan, 181
Velić Ante, 288, 428
Vidović, 285
Vila Ivan, 47, 301, 302, 431
Vlajnić Đuro, 48, 57, 118, 283, 323, 338, 428
Vukičević, 28
Vujović Vojislav, 439
Vuković Jefto, 285
Vulović Ljubomir (Ljuba), 263
Vulović Vojislav, 328

Watson dr. R. V. Seton, n. 259
Wendel dr. Hermann, 4

Zagorac Branko, 11, n. 15; 23, n. 126; 129, 191, 195, 198, 313, 314, 338, 339, 343, 356, 366, 395, 402, 412, 418
Zaloscer Hugo, 284, 428
Zaloscer Leon, 284, 428
Zistler dr. Rudolf, 7, 15, 57, 83, 129—131, 155—157, 179, 180, 188—191, 288, 308, 367, 385, 388, 398, 442
Zola Emil, 30
Zohner Otmar, 275, 427
Zrinjski Petar, 361
Zurunić Todor, n. 402
Zvono Mehmed, 317, 434

Zakula Stevan, 144, 430, 436
Zemva Rajmund, 300, 431
Žerajić Bogdan, 41, 51, 55, 71, 85, 100, 227, 314, 346, 399, 434

SADRŽAJ

Uvod 1

I DIO

GLAVNA RASPRAVA PROTIV GAVRI PRINCIPU I NJEGOVA 24 DRUGA 12—24 OKTOBRA 1914 G. U SARAJEVU

Senat 15
Uzimanje generalija optuženih 16
Saslušanje Nedjeljka Čabrinovića 28
Saslušanje Gavrila Principa 58
Djelomično saslušanje Nedjeljka Čabrinovića 72
Nastavak saslušanja Gavrila Principa 73
Suočenje Principa i Čabrinovića 84
Nastavak Principovog saslušanja 87
Saslušanje Trifuna (Trifka) Grabeža 88
Saslušanje Danila Ilića 109
Saslušanje Vase Čubrilovića 121
Saslušanje Cvjetka Popovića 132
Djelomično saslušanje Nedjeljka Čabrinovića 138

Nastavak Glavne rasprave 14 X 1914:

Djelomično saslušanje Čabrinovića, Grabeža i Ilića 139
Saslušanje Veljka Čubrilovića 143
Saslušanje Mihaila (Miška) Jovanovića 160
Nastavak saslušanja Miška Jovanovića i djelomično saslušanje Grabeža . . 171
Saslušanje Lazara Đukića 174
Saslušanje Ive Kranjčevića 182
Saslušanje Branka Zagorca 191
Saslušanje Marka Perina 195
Saslušanje Nikole Forkapića 198
Saslušanje Dragana Kalembera 200

Nastavak Glavne rasprave 15 X 1914:

Djelomično saslušanje Miška Jovanovića i Dragana Kalembera 204
Saslušanje Miće Mičića 204
Saslušanje Jakova Milovića 211
Saslušanje Obrena Miloševića 217
Saslušanje Mitra Kerovića 223
Saslušanje Jove Kerovića 230
Saslušanje Blagoja Kerovića 232
Saslušanje Neđe Kerovića 238
Saslušanje Cvijana Stjepanovića 244

Saslušanje Ivana Momčinovića 249
Saslušanje Franje Sadila 250
Saslušanje Anđele Sadilo 254

B

Dokazni postupak (saslušanje svjedoka i sl.) 16—22 X 1914 257

C

Riječ Državnog odvjetnika 22 X 1914 332

D

Odbrana optuženih 22—23 X 1914:

a) Govor bran. dra Feldbauera 344
b) Govor dra Premužića 351
c) Govor dra Perišića 356
d) Govor savjetnika Strupla 364
e) Govor dra Rudolfa Zistlera 367
f) Govor sud. tajnika Maleka 385
Riječ optuženih 397
Osuda 401
Summary 403

II DIO

Prilozi

Izvještaji Zemaljske vlade za B. i H. u Sarajevu sa suđenja Gavrilu Principu i drugovima slati Zaj. min. finansija u Beč 407

III DIO

Slike i dokumenta

Kratice 445
Indeks imena 447

SARAJEVSKI ATENTAT
(Izvorne stenografske bilješke sa Glavne rasprave
protiv Gavrila Principa i drugova,
održane u Sarajevu 1914 g.)

Kritička obrada, uvod i redakcija:
Prof. VOJISLAV BOGIĆEVIĆ

Korektori: *Zvonko Krivec i Stanko Talan*

Tisak: »Tipografija«, grafičko-nakladni zavod, Zagreb
Tiskanje završeno: 15 decembra 1954 god.
Tiskano u 2000 primjeraka

Cijena 875 dinara

Fotografije su uzete iz zbirke prof. Vojislava Bogićevića